ئايشەم ئەخمەت

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاك

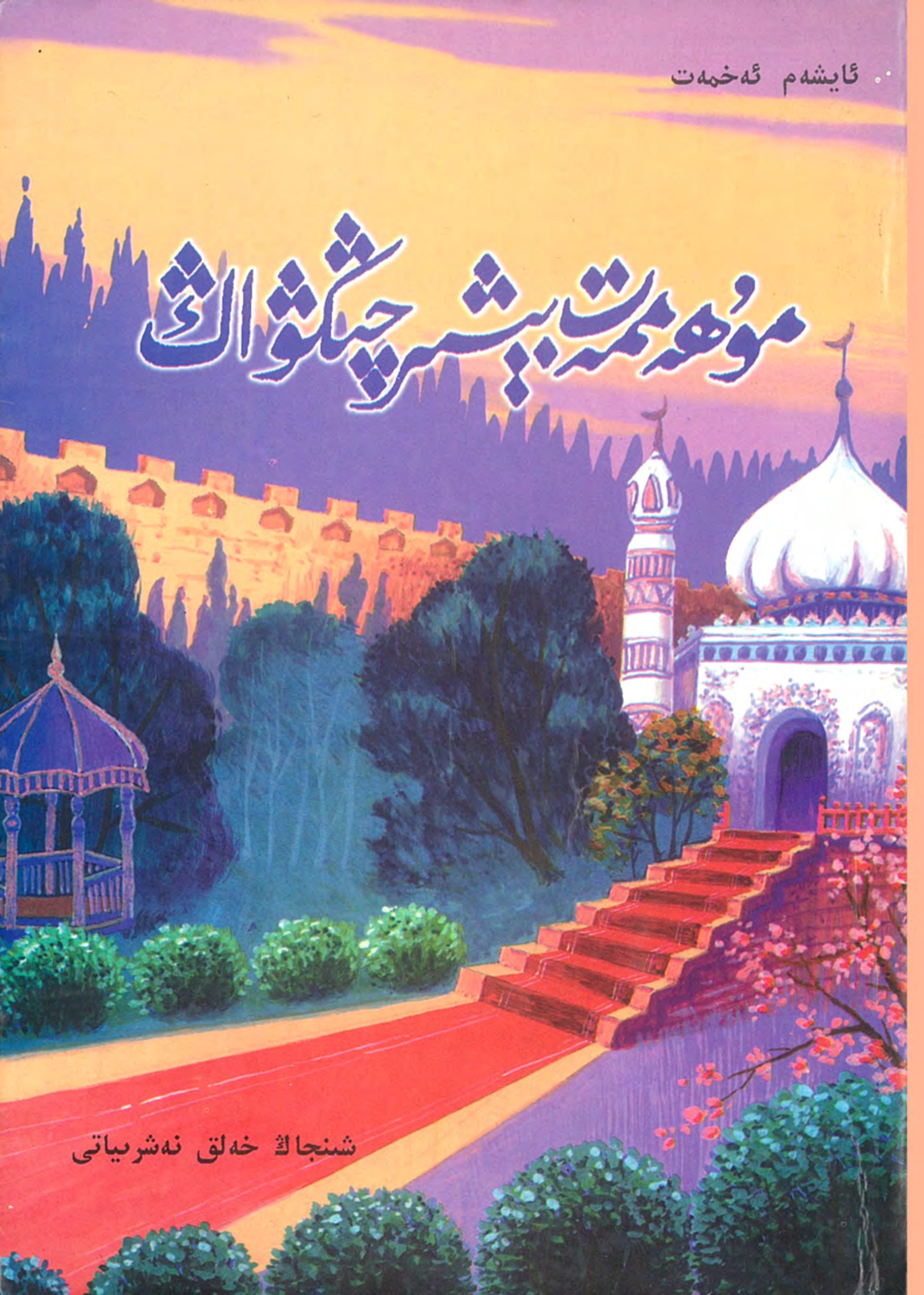

شنجاڭ خەلق نەشرياتى

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاك

شنجاڭ خەلق نەشرياتى

责任编辑：阿·吾买尔
封面设计：加拉力丁

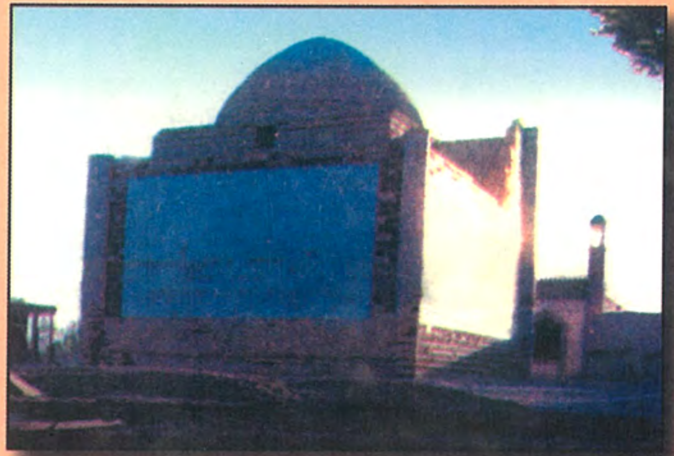

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاك ۋە مېھربانۇ ۋاك دەپنە قىلىنغان چىنە گۈمبەز.

ISBN 7-228-05281-1

ISBN7 - 228 - 05281 - 1
I·1956(民文)定价 :23.80 元

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئايشەم ئەخمەت

مۇھەببەت بېشى چىڭگۇاڭ

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگى ئادرىسى

图 书 在 版 编 目(C I P)数据

穆罕默德贝西尔亲王:维吾尔文/ 阿义夏木·艾合买提著.—乌鲁木齐:新疆人民出版社.1999.7
ISBN 7—228—05281—1
Ⅰ.穆… Ⅱ.阿… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ—1247.53
中国版本图书馆 CIP 数据核字(1999)第 26865 号

穆罕默德贝西尔亲王 (维吾尔文)
(长篇小说)
阿义夏木·艾合买提 著

新疆人民出版社出版发行
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编: 830001)
乌鲁木齐市第十四中学印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 16.5 印张 2 插页
1999 年 9 月第 1 版 1999 年 9 月第 1 次 印刷
印数: 1 —— 3,000

ISBN7—228—05281—1/I·1956 定价: 23.80 元

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

شەمشەرگە ئوقۇلغان نىكاھ

بىرىنچى باب 3
ئىككىنچى باب 23
ئۈچىنچى باب 41
تۆتىنچى باب 62
بەشىنچى باب 73
ئالتىنچى باب 94
يەتتىنچى باب 113
سەككىزىنچى باب 133
توققۇزىنچى باب 150

ئىككىنچى قىسىم

مۇھەممەت بىشىر ۋاڭ خان ئالدىدا

ئونىنچى باب 181
ئون بىرىنچى باب 198
ئون ئىككىنچى باب 225
ئون ئۈچىنچى باب 242

ئون تۆتىنچى باب 257

ئۈچىنچى قىسىم

ھۆۋ قۇشلار قوترىغان ماكان

ئون بەشىنچى باب 273
ئون ئالتىنچى باب 287
ئون يەتتىنچى باب 300
ئون سەككىزىنچى باب 313
ئون توققۇزىنچى باب 330
يىگىرمىنچى باب 344
يىگىرمە بىرىنچى باب 358
يىگىرمە ئىككىنچى باب 374
يىگىرمە ئۈچىنچى باب 397

تۆتىنچى قىسىم

مېھربانۇ ۋاڭ

يىگىرمە تۆتىنچى باب 409
يىگىرمە بەشىنچى باب 426
يىگىرمە ئالتىنچى باب 442
يىگىرمە يەتتىنچى باب 461
يىگىرمە سەككىزىنچى باب 481
يىگىرمە توققۇزىنچى باب 493
ئوتتۇزىنچى باب 507

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇھەررىردىن

يازغۇچى ئايشەم ئەخمەت 1942 ـ يىلى قۇمۇل شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1955 ـ يىلى قۇمۇل سىفەن مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭ ئېنىستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1958 ـ يىلى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن ئۈرۈمچى 2 ـ دارىلمۇئەللىمىن ۋە قۇمۇل 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى، «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدا ژۇرنالىست، باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن.

ئايشەم ئەخمەتنىڭ ئىجادىيىتى 1956 ـ يىلىدىن باشلانغان بولۇپ، هازىرغىچە يۈز پارچىدىن ئارتۇق ھېكايە، دراما، نەسىر، ئىلمىي ماقالىلىرى ھەمدە «ئۆچمەس ئىزلار» ناملىق رومانى، «باغداش چېچىكى»، «مەلىكىنىڭ مەڭزىدىكى داغ» ناملىق پوۋېست، ھېكايىلەر توپلاملىرى، «مېھرىبانۇ ۋاڭ» ناملىق تارىخىي درامــىــســى، «قارا چامادان»، «بۇلۇت يېرىپ چىققان ئاي» قاتارلىق پوۋېستلىرى، «چەت ئەلدە توقۇلغان ھېكايىلەر» ناملىق بىر يۈرۈش ھېكايىلىرى ئېلان قىلىندى.

يېقىنقى يىللاردا ئۆز يۇرتى قۇمۇلنىڭ تارىخىي، مەدەنىيەتى، تۇرمۇش ئۆرپ ـ ئادەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان «قۇمۇل» ناملىق بىئوگرافىك كىتابى، خانىم ـ قىزلارنى تەربىيىلەش جەھەتتىكى مۇھىم قوللانما «خانىم ـ قىزلار دەستۇرى» ناملىق ئىلمىي كىتابى، «قاسىم قىزىق لەتىپىلىرى»، «قۇمۇل خەلق قوشاقلىرى» ناملىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر كىتابلىرى

نەشر قىلىندى.

«مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭ» يازغۇچى ئايشەم ئەخمەتنىڭ «ئۆچمەس ئىزلار» رومانىدىن كېيىن يازغان يەنە بىر تارىخىي رومانى. بۇ روماندا 1813 ـ يىلىدىن 1867 ـ يىلىغىچە قۇمۇلدا ھۆكۈم سۈرگەن مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭنىڭ قۇمۇل دىيارىنى ئادىللىق بىلەن سوراپ، يۇرتنى گۈللەندۈرۈش، خەلقنىڭ تۇر-مۇشىنى ياخشىلاش، ئىلىمنى قەدىرلەپ، تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش جەھەتتىكى ئىجابىي پائالىيەتلىرى بىرقەدەر تەپسىلىي، ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئايشەم ئەخمەت ھازىر مەملىكەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى-نىڭ، مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ۋە مەملىكەتلىك خەلق ئەدەبىياتى تەتقىقات جەم-ئىيىتىنىڭ ئەزاسى؛ شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ، ئاپ-تونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى قىسىم

شەمشەرگە ئوقۇلغان نىكاھ

www.uyghurkitap.com

بىرىنچى باب

قۇياش ھەمەل بۇرجىغا كىرگەن كۈنلەر، كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىپ، بارا - بارا كۈندۈز ئۇزىراشقا باشلىدى. ئىللىق قۇياش تەپتى بىلەن ساپ ھاۋا ئالەمنىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ، قەھرىتان قىشتىن زېرىككەن كىشىلەرگە ھۇزۇر بېغىشلاپ، ئۇلارنى ئۆز قوينىغا چىللىماقتا ئىدى.

تەبىئەت جانلىنىپ، دەل - دەرەخلەر ياشىرىشقا باشلىدى. يىراق - يىراقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن قۇشلارمۇ قايتىپ كېلىپ ئۇۋا ياساشقا، ھەرخىل قۇرۇت - قوڭغۇز، ھاشاراتلارمۇ ئۇۋىسىدىن چىقىشقا باشلىدى.

كىشىلەر يېڭى - يېڭى كىيىملەرنى تىكتۈرۈشۈپ، يېڭى پەسىلنى كۈتۈۋېلىشقا ئالدىراشماقتا. مەھەللە - مەھەللىلەردە ئەنە شۇ يېڭى پەسىلنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن يىلدا قاتار ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان، مايسا ئۈندۈرۈپ قىلىدىغان كۆك مەشرەپلىرىمۇ تازا ئەۋجىگە چىقىپ، بۇ شەھەرگە تەۋە يېزىلارنى قاپلىغان ئاتمىش ئالتە ئېرىقتا لىپمۇلىق سۇزۇك سۇلار ئېقىشقا، قىرلار ياپيېشىللىققا پۈركىنىپ ئېرىقلاردىكى يالپۇزلار بەرق ئۇرۇشقا باشلىغاندىلا توختىدى. ھويلىلار، رەستىلەر، مەسچىت - مەدرىسلەر، پاك - پاكىزە تازىلىنىپ، سۇلار چېچىلماقتا. چاچلىرىنى چۈشۈرۈپ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى ياسىتىۋالغان ياشانغان ئەرلەر كۆل رەڭ چاپانلىرى ئۈستىدىن قارا پوتىلىرىنى باغلاپ، پۇتىغا يېڭى مەسە - كالاچلىرىنى كىيىشتى. ئوتتۇرا ياش

ۋە ياش ئەرلەر پوزا چاپانلار[1] ئۈستىدىن رەڭدار پوتىلىرىنى باغلاپ، پوتىسىغا كەشتىلەنگەن غىلاپلىق پىچاقلارنى ئېسىپ، پۇتىغا كۆندىن تىكىلگەن يېڭى ئۆتۈكلەرنى كىيىپ يۈرۈشەتتى. ئۇلار ئۆزئارا سالام بېرىشىپ ھال - ئەھۋاللاشماقتا، مۇڭداشماقتا. بىر يىلدىن بېرى ئارازلىشىپ يۈرگەنلەر بىر - بىرىدىن ئەپۇ سورىشىپ، ئىتتىپاقلاشماقتا. . . بېشىغا تاۋار ياكى دۇخاۋىدىن تەقىيە كىيگەن كىچىك باللار، تال چىۋىقنى ئات قىلىشىپ، چۆگەندىن پۇرگۈچ[2] چىقىرىپ مەھەللىلەردە چېپىشىپ يۈرمەكتە. گويا:

يىل بېشى نورۇز كۈنى،
ئايدەك ياساندى شۇ جۇۋان.

دېگەندەك، چوكانلار، جۇۋانلار ئېتەك چۆرىلىرىگە چىلتەك ياكى كىمخاب تۇتقان چەكلىك ئۇزۇن چاپانلارنى كىيىشىپ، چېچىنى سىكىلەك چىقىرىپ ئىككى تال ئۆرۈپ، چېچىغا چاچ چانقۇ، چاچ پۆپۈكلەرنى تاقىشىپ تۇغقانلىرىنى، قولۇم - قوشنىلىرىنى يوقلىشىپ، ھال - ئەھۋال سوراشماقتا. ھەتتا ئۇلار مۇشۇ ياخشى ئاي، ياخشى كۈنلەردە قىز - ئوغۇللىرىنىڭ شادلىق توي مەرىكىلىرى ئۈچۈن نامۇ نىشانلارنى ئىزدەشمەكتە. چاچلىرىنى قىرىق تال ئۆرىۋالغان ئۆسكىلەك قىزلارنىڭ بەزىلىرى ئۆيلىرىدە توققۇز خىل داننى تازىلاپ كۆجە سېلىشقا تەييارلىق قىلسا، بەزىلىرى كەڭ ھويلىلارنىڭ ئاپتاپلىق پېشايۋانلىرىدا، بەزىلىرى شاخ - شۇمبىلار بېسىلغان ئۆگزىنىڭ بوش يەرلىرىدە دۇمبىسىنى ئاپتاپقا قاقلاپ دوپپىلارغا چاچما تىكىپ،

---

① پوزا چاپان - ياقىسى ئېگىزرەك قىلىپ تىكىلگەن ئۇزۇن چاپان.
② پۇرگۈچ - بالىلارنىڭ، يېڭىدىن سۆيۈگۈرگەن تال چىۋىقلىرىنىڭ پوستىنى چىقىرىپ پۈۋلەپ ئوينىشى.

www.uyghurkitap.com

ياغلىقلارنى كەشتىلىمەكتە. . . يەنە بىر قىسىم قىزلار، موماي-
لار قىشىچە تۇرۇپ قالغان يىپ ئىگىرىش چاقلىرىنى سۆرتۈپ
تازىلاپ، يىپ ئىگىرىپ رەخ توقۇشنىڭ تەييارلىقىغا چۈشمەكتە.

سىز ئىگىز سېپىل بىلەن قورشالغان بۇ كىچىككىنە شە-
ھەرنىڭ كوچۇم مەھەللىلىرىدىكى ئەنە شۇنداق ھاياتلىق قاينىغان
مەنزىرىدىن ئايرىلىپ، يۇقىرىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ۋاڭ ئور-
دىسى يېنىدىكى ئوردا قوۋۇقتىن چىقىپ پايانسىز ئېتىزلارغا،
باغلارغا نەزەر سالسىڭىز شىمالدا غەربتىن شەرققە سوزۇلغان
تەڭرى تېغىنىڭ، تېخى ئۇيقۇدىن ئويغانمىغان مىسلىسىز چوڭ
ئەجدىھاسىمان ئۇزىراپ ياتقانلىقىنى كۆرىسىز. ئۇنىڭ ئالماس-
تەك يالتىراپ، ئاقۇچ كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىگىز چوققىلىرى
ئەجدادلىرىمىزنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتتىن ئاقارغان باشلىرىغا ئوخ-
شايدۇ. ئەنە شۇ تەڭرى تېغىنىڭ تاغ سۇلىرى شارقىراپ، بۇلاق
سۇلىرى شىرغىپ ئېقىۋاتقان مۇنبەت جايلىرىنىڭ ئون ئىككى
يېرىدە، ئون ئىككى تاغ (ئارا تۇرۇك، تۇركۆل، نېرىنكىر،
نوم، باي، ئاداق، شوپۇل، خوتۇنتام، باغداش، ئېدىر، قو-
راي، تۆمۈرتى) نىڭ مۇنبەت يەرلىرىدە ھاياتلىق جۇش ئۇرماق-
تا. كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ يەرلەرگە ئاللاتائالانىڭ نەزىرى
چۈشكەنىكەن، ئۇ يەرلەردە پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاياغ ئىزلىرى قال-
غانىكەن. ئۇ يەرلەرنىڭ كەڭ يايلاقلىرىدا سانسىزلىغان قوي،
كالىلار، ئات ـ تۆگىلەر ئوتلىماقتا. چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىدە
گۆش، ماي، سۈت، قېتىق ۋە قېمىزلار شۇنچە ئەلۋەك.

تەڭرى تېغىنىڭ نېرىسىغا نەزەر سالسىڭىز بىر ئۈچى تاشقى
موڭغۇلغا تۇتاشقان قەدىمىي شەھەر ئارا تۇرۇك بار. ئاراتۇرۇك
ناھايىتى ئۇزۇن يىللار بۇرۇن ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەرەققىي تاپ-
قان شەھەرلىرىدىن بىرى بولغان. ئاراتۇرۇكنىڭ غەربىي تەرىپى-
دە يېپەك يولىغا تۇتاشقان، ئوغۇزخان ئەۋلادلىرى پايتەختى قور-

غان، كەڭ يايلاقلىرى بىلەن مەشھۇر بولغان باركۆل بار.

يەنە بۇ يۇرتنىڭ غەربىي تەرىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى ئەجداتلىرىدىن بولغان «قارلوقلار» ياشاۋاتقان بەش شەھەر — ئاستانە، قارادۇۋە، توغۇچى، لاپچۇق، سۇمقاغىلار بار. بۇ يەرلەر قارلۇق غولى (قارلۇق ئۆستىڭى)، قارلۇقلار مەھەللىسى بىلەن مەشھۇر.

ئەگەر سىز تەڭرى تېغىنىڭ چوققىسىغا چىقسىڭىز:

زۇركىنىڭ[1]باشىغا چىقسام،
كۆرۈندى قۇمۇل باغلىرى.
ئولتۇرۇپ يىغلاۋىدىم،
سېرىلدى سەرۋەك[2]تاغلىرى.

دېگەن خەلق قوشىقى يادىڭىزغا چۈشىدۇ.

مانا بۇ زېمىن، ئېگىزلىكتىن قارىسىڭىز گويا تۇزلەڭلىككە سېلىپ قويغان بىر پارچە گۈللۈك گىلەمگە ئوخشايدۇ. بۇ زېمىننىڭ تۆۋەن تەرىپىگە نەزەر سالسىڭىز، بۆككىدە باغ، ياپيېشىل مۇنبەت ئېتىزلار كۆزگە چېلىقىدۇ. ئېتىزلاردا ساپانغا قوشقان كالىلارنىڭ پۇشقۇرۇشلىرى، ئۇرۇق چېچىۋاتقان قىز - ئاياللار، سۆرەم سېلىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ سۇرەن - شاۋقۇنلىرى يىللىق ئەمگەكنىڭ باشلىنىشىدىن دېرەك بېرىپ تۇرىدۇ.

شۇ شەھەردىكى بىر مەسچىتنىڭ ئالدىدا پېشىن نامىزىغا يىغىلغان جامائەتكە مەزىن ئاخۇنۇم سۆزلەۋاتاتتى: «مانا مۇشۇ

---

① زۇركى - تاغ چوققىسىغا قارىتىلغان.
② سەرۋەك - تاغ ئىسمى.

www.uyghurkitap.com

كۈنلەردە ئادەمزات دۇنياغا كەلگەنىكەن — ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانا جەننەتتە چەكلەنگەن مېۋىنى يەپ قويۇپ جەننەتتىن قوغلانغاندىن كېيىن يەر يۈزىدە ئۈچ يۈز يىل بىر - بىرى بىلەن تېپىشالماي يۈرۈپتۇ. ئاخىر ئاللاتائالانىڭ ئەمرى بىلەن ھاۋا ئانا بىلەن ئادەم ئەلەيھىسسالام مانا مۇشۇ كۈنلەردە، يەنى باھار باشلىنىپ تەبىئەت جانلانغان كۈنلەردە تېپىشىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئىككىسىنىڭ پۇشتىدىن بىز ئادەمزاتلار پەيدا بولغانكەنمىز...»

جامائەتنىڭ سۆزى بۆلۈندى. ئوردىنىڭ جاكارچىسى بېشىغا كۆك رەڭدىكى قىزىل مونچاق تاقىغان مەنسەپ قالپىقىنى كېيىپ، ئۈستىگە كىيگەن قارا تاۋار تونىنىڭ بىر پېشىنى سىرىق پوتىسىغا قىستۇرۇپ خۇشال ھالدا جاڭ ئۇرۇپ ۋاڭنىڭ پەرماننى خەلققە يەتكۈزمەكتە:

خالايىق، ئاڭلاپ قېلىڭلار!
ھەي، خالايىق، ئاڭلاپ قېلىڭلار!
يىل بېشى نورۇز كۈنى،
ئالەم گۈلىستان بولغۇسى.
ئاسماندىن يەر يۈزىگە،
ئابۇ رەھىم ياققۇسى.
يىل بېشى نورۇز كۈنى،
ئەلگە شادلىق جۇپ كېلور.
ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام ئىلتىپاتىدىن،
مېھىر - شەپقەت خوپ كېلور،
قورمال ① بېگىم خوش كەلدى،

---

① قورمال - ۋاڭنىڭ چارۋۇ رايونلىرىغا مەسئۇل كىشىسى.

دورغا① بېگىم خوپ كەلدى.
ۋاڭ خوجام پەرمانى بىرلەن.
ھەربىر مەسچىت ئەھلىگە،
ھىممەت قىلىپ ئاتىغان،
توپ - توپ كالا قوي كەلدى،
ئاڭلاپ قېلىڭ خالايىق!
ۋاقتىدا ئېلىڭ نېسىۋە،
تۇل خوتۇن - يېتىم ئوغۇلنىڭ
باردۇر يەنە رىسقىسى،
ۋاڭ خوجامغا ھەشقاللا،
تەگسۇن ئاللا رەھمىتى!

جاكارچى ئوردىدىن چۈشكەن پەرماننى دىۋانبەگلىرىنىڭ قولىدىن ئالاتتى - دە، بىر قۇر كۆرۈپ بولۇپلا سۆزىنى قوشاققا ئايلاندۇراتتى. بۈگۈن ئۇ نورۇز ھەققىدىكى قوشاقنىمۇ مەقسەتنى ئۇقتۇرۇشنىڭ بىرىنچى نىشانى قىلىپ قوشۇۋالغانىدى. كېيىنكى سۆزلىرىنىڭ قاپىيە - رېتىملىرى قاملاشمىسىمۇ جاكار قىلغاندا ناھايىتى ئېنىق، قىزىقارلىق ھەم تەسىرلىك قىلىپ ئېيتتى. شۇڭا جامائەت جاكارچىنى ماختاپ كېتىشتى ھەم ۋاڭ خوجامنىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت ئېيتىپ بايىقى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مانا شۇنداق ياخشى كۈنلەردە ۋاڭ خوجامنىڭ ئۆيلىنىشى ئاللاتائالانىڭ ھىممىتىدىن بېشارەتتۇر — دېدى مەزىن ئاخۇنۇم سۆزىنى تاماملاپ.

---

①دورغا - يېزا باشلىقى.
ئۇ چاغلاردا ئون ئىككى تاغنى ئون ئىككى قورمال سورىغان. يەنە بەش شەھەر دەپ ئاتالغان ھەربىر شەھەرنى ۋە قۇمۇل شەھىرىگە قاراشلىق يېزىلارنى بىردىن دورغا سورىغانىدى.

— توغرا دېدىلە، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم، — ۋاڭ خوجامنىڭ شاپائىتى كەڭ. ئاڭلىساق، ۋاڭ خوجامغا ياتلىق بولىدىغان ئىلى بەگلىكىنىڭ قىزىنى ناھايىتىمۇ ئەقىللىق، دانىشمەن دېيىشىدۇ. «تەڭ بولمىغىچە تۇش بولماس» دېگەندەك ئارا يىراق بولسىمۇ ئۆز خىلىنى تېپىش دېگەن شۇ - دە.

مانا بۇ گەپلەر شۇ كۈنلەردە قۇمۇل زېمىنىدا بىر يېڭىلىق بولۇپ ھەممە ئۆي - ئۆيلەرگە تارالماقتا ئىدى. بۇ يىلقى نورۇزدا زاراخەتمە[1] ئۆچۈن مەھەللە - مەھەللىلەرگە بېرىلگەن ۋاڭنىڭ ھىممىتى بۇرۇنقى يىللارغا قارىغاندا كۆپ بولدى. بۇرۇن ھەر بىر مەسچىتكە بەشتىن قوي بېرىلەتتى. بۇ يىل بەشتىن قوي، ئىككىدىن كالا ۋە ماي، گۈرۈچ؛ يېتىم - يېسىر، تۇل خوتۇنلارغا ئاتاپ كىيىملىك رەخت، تاغارلاپ ئۇن، بىردىن قوي بېرىلدى.

مەسچىت، مەدرىسلەردە، ئۆستەڭ ياقىلىرىدا نەزىر - نۇزرەت، زاراخەتمىلەر ئۆتكۈزۈلدى. كىشىلەر بۇ خۇشاللىق كۈنلەرنى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ توي - مەرىكىسىگىمۇ باغلاپ، «بۇ يىل خۇشاللىق قوش كەلدى» دېيىشتى.

راست دېگەندەك، ئۆتكەن يىلى ئىلىنىڭ ھاكىم بېگى — خالزات بەگ خانىنى زىيارەت قىلغىلى بېيجىڭگە ماڭغاندا قۇمۇلغا چۈشكۈن بولغانىدى. بۇ چاغدا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خالزات ھېكىمبەگنى ناھايىتى ياخشى كۈتىۋالدى. ئۇلار بىر نەچچە كۈن سۆھبەتتە بولدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ئايالىنىڭ ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ياخشى خۇلق - مىجەزى، ئاق كۆڭۈل، سالاپەتلىك تۇرقى خالزات ھېكىمبەگنىڭ چوڭقۇر ھۆرمەت تۇيغۇسىنى قوزغىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىدە مۇ-

---

[1] زاراخەتمە - ئۆستەڭ بويلىرىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان نەزىر يەنى ئاللادىن شۇ يىللىق سۇنىڭ مول بولۇشىنى تىلەيدىغان دۇئا - تىلاۋەت.

ھەممەت بېشىر ۋاڭغا نىسبەتەن يېقىنلىق ۋە بىزخىل ئۇزۇلمەس رىشتە باغلانغانىدى. شۇڭا خالزات ھېكىمبەگ تاغىسىنىڭ قىزى مېھربانۇ خېنىمنى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا ياتلىق قىلىش خىيا- لىغا كېلىپ قالدى. نەتىجىدە، قىلچە ئىككىلەنمەيلا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا مېھربانۇ خېنىمنىڭ ياخشى تەرىپىنى قىلىپ تو- نۇشتۇردى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خالزات ھېكىمبەگنىڭ بۇ ھىممىتىگە رەھمەت ئېيتتى ھەمدە مېھربانۇ خېنىمنى ئەمرىگە ئېلىشنى لايىق كۆردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئەلچىلەر ـ بەگلەر، ئۆلىمالار، خېنىم، ئاپپاقلار ئۈچ قېتىم ئىلىغا ئەلچىلىككە باردى. مېھربانۇ خې- نىمنىڭ دادىسى كىچىك چېغىدىلا ۋاپات بولۇپ كەتكەچكە مېھرى- بانۇ خېنىم ئىلى گۇڭ ـ بەگلىرى ئوردىسىدا ئانىسى سۇمانىخا- نىڭ ھىمايىسىدە تەربىيە ئالدى. ئۇنىڭغا خالزات ھېكىمبەگ ئىگىدارچىلىق قىلاتتى.

ئىلىغا بارغان ئەلچىلەر ئاخىرقى قېتىم سۇمانىخانىنىڭ را- زىلىقىنى ئېلىپ، ئىلى گۇڭ ـ بەگلىكىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن توي كۈنلىرىنى بېكىتىپ كەلدى. توي بۇ يىل كېيىنكى ئاينىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى ئىلىدا باشلىنىپ توققۇز كۈن توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن، قىزنى قۇمۇلغا كۆچۈرۈش- مەكچى بولۇشتى. شۇڭا توي تارتىپ كەتكەن قىرىق ھارۋىلىق كىشى بىلەن قىرىق ھارۋىلىق سوۋغا سالام ئاللىقاچان ئىلىغا يېتىپ بارغانىدى.

*　　　　　*

بۇ يىل باھار باشلىنىش بىلەنلا ئوردىنىڭ يوللىرىغا يېڭى- دىن تاش ياتقۇزۇلدى. تاملىرى ھاكقا تۇخۇمنىڭ ئېقى ئارىلاش- تۇرۇلۇپ سۇۋالدى. ئىشىك ـ دېرىزىلىرى سىرلاندى. ۋاڭنىڭ ھۇجرىسى ئالاھىدە ياسىلىپ، يېڭى گىلەم، پاياندازلار سېلىن-

دى. تويننىڭ تەييارلىقلىرى خېلى بۇرۇنلا باشلىنىپ كەتكەندى.

ناھايىتى ئۇزۇن يىللىق تارىخىدا ئۆزىنىڭ گۈللىنىش مەزگىللىرىنىمۇ، خارابلىشىش مەزگىللىرىنىمۇ بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ شەھەر مۇھەممەت شاھى غازىبەگنىڭ ئوغلى ئەبەيدۇللا بەگنىڭ جۇڭغار ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى قىلغان باتۇرانە كۈرەشلىرىنىڭ نەتىجىسىدە، جۇڭغارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ 1696 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسىغا بەيئەت قىلغان. شۇنىڭدىن بېرى ئەبەيدۇللا تارخانبەگ ۋە ئۇنىڭ ئوغلى گوپا بەگ، گوپا بەگنىڭ ئوغلى ئەمىن ۋاڭ، ئەمىن ۋاڭنىڭ ئوغلى يۈسۈپ ۋاڭ، يۈسۈپ ۋاڭنىڭ ئوغلى ئىسھاق ۋاڭ، ئىسھاق ۋاڭنىڭ ئوغلى ئەردېشىر ۋاڭ، ئەردېشىر ۋاڭنىڭ ئوغلى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قاتارلىق ۋاڭلار ئۆتكەن. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ــ قۇمۇل ۋاڭلىرى تارىخىدا يەتتىنچى ئەۋلاد ۋاڭ بولۇپ، شۇ كۈنلەردە بۇ يۇرتنىڭ ھۆكۈمرانى ئىدى. ئۇ بۇ يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سوراپ، يۇرتنى باي، خەلقنى باياشات قىلدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئايالى ۋاپات بولغاندىن كېيىن نەۋقىران چاغلىرى ئۆتۈپ كەتكەندەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالغاندى. ئەمدىلىكتە بولسا يىگىتلىك چاغلىرى قايتىپ كەلگەندەك تېتىك، روھلۇق كۆرۈنەتتى.

ۋاڭ بۈگۈن بېشىنى چۈشۈرتۈپ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ياسىتىپ، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان قېنىق يېشىل دۇخاۋا تونىنى كىيگەن، بېلىنى قېنىق سېرىق رەڭدىكى يىپەك پوتا بىلەن باغلىۋالغانىدى. پۇتىدىكى قىسقا قونچلۇق قارا مەخمەل ئۆتۈكى بوي ـ بەستىگە تولىمۇ ياراشقانىدى. ئۇ تۈنۈگۈنكى مەسلىھەت بويىچە چوڭ تەيجى بېگىم ـ تاجىدىن تەيجى بىلەن كىچىك تەيجى بېگىم ـ نەمتۇللا تەيجىنى ۋە يەنە بىر قانچە سىپاھلىرىنى

ئەگەشتۈرۈپ تويىنىڭ نەغمە ـ ناۋا تەييارلىقلىرىنى كۆزدىن كە-
چۈرۈشكە ماڭدى.

ئۇلار ئالدى بىلەن تويىنىڭ ھەرقايسى سورۇنلىرىدا ئويۇش-
تۇرۇلىدىغان مەشرەپلەردە مۇقام، ناخشىلارنى ئېيتقۇچى ناخشى-
چى، سازەندىلەر مەشىق قىلىۋاتقان زالغا كىردى. بۇ يەرگە
قومۇل، بەش شەھەر، ئون ئىككى تاغدىن چاقىرتىلغان داڭلىق
ناخشىچى، سازەندىلەر يىغىلغانىدى. بۇ زال ئىككىگە بۆلۈنگەن
بولۇپ، ئىچكىرىسىدە ئايال ناخشىچىلار مەشىق قىلىۋاتاتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئەرلەر مەشىق قىلىۋاتقان زالغا
يېتىپ كىرگەندە ھەممەيلەن باشلىرىنى ئېگىپ:

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، —
دېيىشتى.

— ھارمىغايسىزلەر، — دېدى ۋاڭ.

— ۋاڭ خوجامغا رەھمەت، — دېيىشتى يەنە ھەممەيلەن.

— ھەممىڭىزلەرگە ئىجازەت، ئىشىڭىزلارنى قىلىۋېرى-
ڭىزلەر.

— خوش، ۋاڭ خوجام.

ھەممەيلەن ئۆز ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى. قوللىرىدا غى-
جەك، داپ، راۋاب، تەمبۇر تۇتقان چالغۇچىلار ئوتتۇرىدا،
ناخشىچى، نەغمىچى، مۇقام ئېيتقۇچىلار ئىككى تەرەپتە ئولتۇ-
رۇشاتتى. ۋاڭ ئۇدۇلدىكى تامغا چاپلانغان ئاق سامان قەغەزگە
چىرايلىق ھۆسنخەت بىلەن يېزىلغان ناخشىلارنىڭ ئېيتىلىش
تەرتىپىگە قارىدى. بۇنىڭدا ھەربىر ناخشىنىڭ ئىسمى، مۇقام
بېيىتلىرى، مۇقامدىن كېيىن ئېيتىلىدىغان شوبە، چۇشۇرگى-
لەر ئېنىق يېزىلغانىدى. ھەتتا ھەربىر شوبە، چۇشۇرگىدىكى
ناخشىلارنىڭ باش بېيىتمۇ يېزىپ قويۇلغانىدى. بۇنىڭدىكى
سەۋەب، بىر بېيىتنى ئىككىنچىلەپ تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن

www.uyghurkitap.com

ئىدى. ۋاڭ خېلىغىچە ھەربىر مۇقام يۇرۇشلىرىنىڭ ئىسىملىرى-نى ئوقۇپ چىقتى. ھەم بۇ ئىشتىن ۋاڭنىڭ كۆڭلى سۆيۈندى. چۈنكى ھازىرغىچە ئېغىزدىلا ئېيتىلىپ، تېخى خاتىرىگە ئېلىن-مىغان قۇمۇل ناخشىلىرى ئۇنى ھەيران قالدۇرغانىدى.

— بۇ ناخشىلار قانچىگە بارىدىكەن. سوتۇقلىرىچۇ؟① — دېدى ۋاڭ.

— سوتۇقلار تۆت يۈزگە، ناخشىلارنىڭ چوڭ يۇرۇشلىرى يىگىرمىگە بارىدىغاندەك قىلىدۇ، — دېدى ناخشىچىلاردىن بى-رى.

— ۋاھ، ئېيتىدىغان كۆپ ناخشا بۇ. بۇنى ئوبدانراق رەتلەپ قويساق بولغۇدەك، — دېدى ۋاڭ.

— ۋاڭ خوجام دانادۇر، ھەممەتلىرىگە رەھمەت، — دېيىشتى ھەممىسى بىردەك.

ۋاڭ يەنە ئارقىغا بۇرۇلۇپ، تامدىكى ناخشىلارنىڭ تەرتىپى-گە قايتا قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى بىر مۇقامنىڭ چۈشۈر-گىسىدىكى، «زىنداندىكى توختاخۇن» ناملىق ناخشىغا چۈشكەندە سورىدى:

— «زىنداندىكى توختاخۇن» دەيمۇ ناخشا بارمۇ؟

— خوش ۋاڭ خوجام، — دەپ قۇللۇق قىلدى نومدىن كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق، داڭلىق ناخشىچى شادى ئاخۇن، — ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام بىر قوشۇق قېتىمدىن كەچسىلە، بۇ ناخشا يېقىندىن ئىجاد قىلىنىپ خەلق ئىچىگە تارالغان مەشھۇر ناخشى-دۇر. بۇنىمۇ ناخشىلار تەرتىپىگە قوشۇپ قويدۇق، — دەپ بېشىنى ئەگكىنىچە جىم بولدى.

— قېنى بىر قوشۇق قېتىمىزدىن كەچتىم، سۆزلەۋې -

---

① سوتۇق - ئاھاڭ.

ـرىڭ، — دېدى ۋاڭ.

— خوش ۋاڭ خوجام، توختاخۇن ناھايىتى ياۋاش، ھەز-
رەتلىرىنىڭ يىلقىسىنى باقىدىغان بىر كىشى ئىدى. ئۇ كىشى
يىلقىلارغا ناھايىتى ئوبدان قارىغانلىقتىن يىلقىلار يېقىنقى يىل-
لاردا نەچچە ھەسسە ئاۋۇپ كەتكەن. لېكىن بۇ تاغنىڭ قورمال
بېگى بۇ ئادەمنى كۆرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان. ئۇنىڭ ئۇستى-
گە، قورمالنىڭ ئوغلىنىڭ يامان كۆزى توختاخۇننىڭ ئايالىغا
چۈشكەن. توختاخۇن بۇ ھەقتە قورمالغا ئەرز قىلغان. ئەنە شۇ
كۈنلەردە قورمالنىڭ ئوغلى يەنە بىر ئايالغا يامان نىيەتتە بولغان-
لىقتىن بۇ ئايال ئۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈرگەن. قورمالنىڭ
ئوغلى بولسا ئۇ ئايالنى سىقىپ ئۆلتۈرۈپ قويغان. لېكىن
قورمال ئوغلىنى جازالىماي، ئوغلىنىڭ ئورنىغا «ئۇ ئايالنى
ئۆلتۈرۈپ قويغان مۇشۇ» دەپ توختاخۇننى تۇتۇپ بەرگەنىكەن.
ئوردىدىكى تەيجى بېگىمدىن بىرى قورمالغا يانتاياق بولۇپ،
توختاخۇننى سوراق قىلمايلا نوم زىندانىغا تاشلىغان. نوم زىندا-
نىدا بىگۇناھ ياتقان توختاخۇن بۇ دەردكە چىدىماي ئاشۇ قوشاقنى
توقۇپ ناخشا قىلىپ ئېيتقان. بۇ ناخشا ناھايىتى تېزلا نومغا،
نومدىن ئاداققا، ئاداقتىن ئاراتۈرۈككە، دازىگو ئارقىلىق تۇر-
كۆلگە، ئاندىن قۇمۇلغا تارقىلىپ كەتتى. بۇ تىزىملىكتىكى
ناخشىلارنىڭ ھەممىسىنى مەلۇم كىشىلەر ئىجاد قىلغان بولۇپ،
خەلق تەرىپىدىن ئېيتىلغان خەلق ناخشىلىرى بولغاچقا بۇ ناخشى-
نىمۇ بۇ تىزىملىككە قوشۇپ قويدۇق. گۇناھىمىزدىن كەچسىلە
ۋاڭ خوجام.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئۆزىنى ئاددىيلىق بىلەن يۇرت سورا-
ۋاتىمەن دەپ ئويلايتتى. ئەمما بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ
ئاچچىقى كەلدى. ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ بۇ ھەقتىكى قوشاقنى
تەپسىلىي كۆرۈپ چىقتى: ·

زىندانىدىكى توختاخۇن دەپ،
قىيىنىدىك مېنى.
دەرد ئەلەمدىن بىردەم خالىي -
قىلمىدىك مېنى.
قىيناشىڭغۇ قىيىنىدىك،
گۇناھىم نەدۇر.
ئاخىرەتتە سورىغىلى
خۇدايىم باردۇر.

بۇ ناھەقچىلىقنى يېنىدا تۇرغان تەيجىلەردىن بىرىنىڭ قىلغانلىقىنى پەم قىلىپ قالغان ۋاڭ تەيجىلەرگە قارىدى:

— خوش تاجىدىن تەيجى بېگىم، شۇنداق ئىش بولغانمۇ؟

— خوش، ۋاڭ خوجام، تازا يادىمدا يوق، — دېدى تەمتىرەپ قالغان تاجىدىن تەيجى.

— ئۆزلىرىگە تاپىلاي، دەرھال بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرۈپ توختاخۇننى زىنداندىن چىقارسىلا، ھېلىقى قورمالنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىپ، ئوغلىنى زىندانغا سالسىلا، — ۋاڭ شادى ئاخۇنغا قاراپ ئەسكەرتتى، — بۇ ناخشا ئورنىدا تۇرىۋەرسۇن، يەنە خەلق ئىجاد قىلغان ناخشىلار بولسا ھەممىسىنى مۇشۇ ناخشا تىزىملىكىگە قوشۇپ قويىڭىزلار.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ سەل كەيپى بۇزۇلغانىدى. ئۇ بۇ يەردىن چىقىپ ناغرىخانىنىڭ ئاستىنقى قەۋەت زالىغا كىردى. بۇ يەرگە ئورغۇنلىغان سازەندە، ھۈنەرۋەنلەر يىغىلىپ كونا سازلارنى، ناغرا - دۇمباقلارنى يېڭىلاپ، يېڭى سازلارنى سازلاپ مەشىق قىلىشىۋاتاتتى. ۋاڭنىڭ كىرىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سازەندە، ھۈنەرۋەنلەر باشلىرىنى ئېگىپ ۋاڭ خوجامنىڭ ئېھسانلىكىنى سورىدى. ۋاڭ خوجام ئۇلارغا ئىلتىپات كۆر-

سىتىپ «ھارمىغايسىزلەر» دېدى. كۆپچىلىك «ۋاڭ خوجامغا رەھمەت!» دەپ قۇللۇق قىلىشتى.

— ھەممىڭىزلەر، ئۆز ئىشىڭىزلار بىلەن مەشغۇل بولىڭىزلار، مەن شۇنداقلا بىر قۇر كۆرۈپ چىقىپ كېتىمەن، — دېدى ۋاڭ ئۇلارغا ئىجازەت بېرىپ.

بۇ يەردە يېڭىدىن كېرىلگەن سەككىز ناغرا، ھەربىرى بىردىن كالىنىڭ تېرىسىدىن كېرىلگەن تۆت دانە يوغان دۇمبۇل، تۆت دانە كاناي، تۆت دانە سۇناي، سەككىز دانە مىس تەخسىلىرى يالتىراپ تۇرغان چىغىنەي[1] ناملىق سازلار كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. بۇ سازلارنىڭ يېنىدا كونا ناغرا، دۇمبۇل، كاناي، سۇنايلارمۇ پاكىزە سۈرتىلىپ رەتلىك تىزىپ قويۇلغانىدى. بىر نەچچە كىشى دۇمبۇل ۋە ناغرىلارنىڭ قۇرىغان، قۇرىمىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن بىردەم ئۇنى بىردەم بۇنى چېلىپ كۆرۈشەتتى.

ۋاڭ سەككىز دانە مىس تەخسە ئورنىتىلغان، ئېگىز جاھازىلىق چىغىنەينى كۆرمىگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ سازغا قىزىقىپ قاراۋاتقانلىقىنى كۆرگەن چىغىنەينىڭ چالغۇچىسى بۇ سازنى تونۇشتۇردى: «بۇ ساز مۇشۇ ئوردىدىكى ئەڭ قەدىمىي سازلارنىڭ بىرى. بۇ ساز ناغرا بىلەن دۇمبۇلغا ماسلىشىپ يېنىك ئەمما يېقىملىق ئاۋاز چىقىرىدۇ» ۋاڭ يەنە قاتار تىزىۋېتىلگەن غىجەك، بەرباب، راۋابلارنى كۆردى. ئاندىن ئۆچكە تېرىسىدە كېرىلىپ، كۆن نورىغا قاقلاپ قويۇلغان يىگىرمىدەك داپنىڭ يېنىغا كەلدى، ساۋۇر داپ داپلارغا مىس ھالقا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئۇ داپ ياساشقا ماھىر ئىدى. ساۋۇر داپ ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ ناھايىتى تەمبەل ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئېگىز قەددى سەل

① چىغىنەي ـ سەككىز تەخسىلىك، تۆت پۇتلۇق، تىكلەپ قويۇپ، مىس چالغۇچ بىلەن ئۇرۇپ چالىدىغان چالغۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

پۈكۈلگەندەك قىلسىمۇ جۇغدۇن كۆرۈنەتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ساۋۇر ئاكا، — دېدى ۋاڭ مېھرىبانلىق بىلەن. ۋاڭ بۇ ئادەمنى خېلى بۇرۇندىنلا تونۇيتتى. ئۇنىڭ قىزىقچىلىقى، گەپدانلىقى ۋاڭنى جەلپ قىلغاچقا بىر قانچە قېتىم ۋاڭنىڭ باراۋەت، مىلىس سورۇنلىرىغا تەكلىپ قىلىنغان ھەم بۇ سورۇنلاردا ئۇ قوشاق توقۇپ، قىزىقچىلىق قىلىپ ھەممىسىنى ھەيران قالدۇرغانىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، — دېدى ساۋۇرداپ ئېھتىرام بىلەن بېشىنى ئېگىپ.

— ساۋۇر ئاكام تىرەڭ تۇرۇپتۇ، — دېدى ۋاڭ.

— خوش ۋاڭ خوجام، رەھمەت جانابلىرىغا، ھەي خوجام، ئەر قاۋۇل چىشى يوق، خوتۇن قاۋۇل چېچى يوق، ئېغىز ھۆركىرەيدۇ، پۇت تىترەيدۇ دېگەندەك، ئادەم دېگەن ياشقا چوڭايغانسېرى چۆكەپ قالىدىغان گەپكەن، — دېدى ساۋۇر ئاخۇن سەل قىزىقچىلىق قىلىپ.

ۋاڭنىڭ ساۋۇر داپنى گەپكە سالغۇسى كېلىپ قالدى.

— ھەي، ساۋۇر ئاكا، توغرا دېمىدىلە، ئەر قاۋۇل قالپىقى يوق، خوتۇن قاۋۇل چىشى يوق، توققۇز تارتمىلىق ئۆيى بار، مەلۇمچىسى يوق، دېمەملا، - دېدى ۋاڭ.

بۇ گەپ بىلەن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدە بىر تەمسىل ۋاڭ دېگەندەك ئېيتىلاتتى. بۇ يەردە ساۋۇرداپ ئېھتىيات يۈزىسىدىن گەپنى سەل ئۆزگەرتىپ ئېيتقانىدى. بۇ كۈلكە خېلىغىچە سوزۇلۇپ بايىقى كۆڭۈلسىزلىكنى كۆتۈرۈۋەتتى.

ۋاڭ خوجامنىڭ ساۋۇرداپنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ پاراڭ سالغۇسى كەپقالغانلىقىنى تۇيغان تەيجىلەر، ياساۋۇللارغا قارىدى. ياساۋۇللار ئېپ يۈرۈشكە ئەپلىك بولغان تەختنى ساۋۇر ئاكىنىڭ

ئالدىغا قويۇپ ۋاڭنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.
ساۋۇرداپنىڭ قولىدا يىلان تېرىسىدە تارتىلغان بىر دانە داپ تۇراتتى.
— پاھ، بۇ داپنى يىلان تېرىسىدە تارتقانمۇ؟
— شۇنداق ۋاڭ خوجام، بىرسى سەرۋەك يايلىقىدىن بۇ يىلاننى ئۆلتۈرۈپ تېرىسىنى ئېلىپ كەلگەنىكەن. جانابلىرىنىڭ قۇتلۇق توي مەرىكىلىرىگە ئاتاپ سېتىۋالغانىدىم. ئىككى دانە داپ چىقتى. ئەسلىدە داپ دۇنياغا ئاپىرىدە بولغاندا يىلان تېرىسىدىن كېرىلگەنىكەن.
— ھە، مۇنداق دېسىلە، دەپ كۈلۈپ قويدى ۋاڭ، — سىزگە «داپ» دەپ لەقەم قويۇشىمۇ بىكار گەپ ئەمەسكەندە؟
— خوش ۋاڭ خوجام، «داپ» ئەسلىدە مېنىڭ بۇرۇنقى ئەجدادىمنىڭ ئىسمى. شۇنىڭدىن بېرى داپ كېرىش بىزگە ھۈنەر بولۇپ قالغانىكەن. ۋاڭ خوجام بۇ گەپتە بىر رىۋايەت بارلىقىنى پەملەپ يەنە سورىدى:
— «داپ» زادى چالغۇنىڭ ئىسمىمۇ ياكى ئادەمنىڭ ئىسمىمۇ؟
— خوش ۋاڭ خوجام، بۇ ھەقتە پاراڭ قىلساق ناھايىتى ئۇزاقتىن باشلايمىز. ۋاقتىلىرىنى ئەپقويارمەنمىكىن.
— ياق، زىيادە ئىشىممۇ يوق. قېنى ئاڭلايلى، — دەپ تەيجىلەرگە قاراپ قويدى ۋاڭ، — بۇ، سىلەرمۇ ئولتۇرۇپ ساۋۇر ئۇستامنىڭ پارىڭىنى تىڭشاڭلار دېگىنى ئىدى.
ساۋۇر ئۇستام ۋاڭنىڭ پاراڭغا قىزىقىپ قالغانلىقىنى بىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:
— زامانى ئەۋۋەلدە، بىز تۇرۇۋاتقان بۇ زېمىن سۈيى مول، يېرى مۇنبەت بىر جاي ئىكەن. بۇ يەردىكى بىر قەبىلە كىشىلىرى بىر ئاقساقالغا ئىتائەت قىلىدىكەن. لېكىن ئاقساقال

خېلى ياشلارغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ بالىلىق بولماپتۇ. ئۇنىڭ ياشلىقى ئۆتۈپ قېرىلىققا قەدەم قويغان چېغىدا ئايالى ھامىلىدار بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن چەكسىز مەمنۇن بولغان ئاقساقال ئايالىنىڭ ،كۆز يورۇشىنى تەقەززارلىق بىلەن كۈتۈپتۇ. توققۇز ئاي، توققۇز كۈن تولغاندا ئايالى ئوغۇل تۇغۇپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، دۇنياغا ئەمدىلا كۆز ئاچقان بوۋاق يەرنى باغاش ئېتىپ، ھەر تەرەپكە نەزەر تاشلاپ ياتقۇدەك، شۇئان ئۇنىڭغا «قۇچىغۇن» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. بۇ مۇبارەك بوۋاقنى گۇرۇھ ـ گۇرۇھ جامائەتلەر كېلىپ قۇتلۇقلاپتۇ.

يىللار ئۆتۈپ ئاقساقال ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىپ، ئوغلى قۇچىغۇن يۇرتقا ئاقساقال بوپتۇ. ئۇ ناھايىتى پاراسەتلىك باتۇر بولۇپ كېچە ـ كۈندۈز قوۋمىنىڭ غېمىنى يەپتۇ. ئاشلىق تېرىپ يەرلەرنى كېڭەيتىپتۇ. چارۋا بېقىپ ماللارنى كۆپەيتىپتۇ. كىشىلەر بۇ توقلۇق، باياشات، خاتىرجەم شارائىتتا تېزلا كۆپىيىپ كېتىپتۇ ـ دە، يېزىلار كېڭىيىپ، ئۆي ـ ئىمارەتلەر سېلىنىپتۇ. ئاخىر بۇ جايغا بىر ئىسىم قويۇش زۆرۈر بولۇپ قاپتۇ. كىشىلەرنىڭ كۆپى ھەرخىل ئىسىملارنى تاللاپ كۆرۈپتۇ. ئەمما قۇچىغۇن «قەۋمى مول» دېسەك قانداق دەپ مەسلىھەت قىپتۇ. كىشىلەر بۇ ئىسىمغا قوشۇلۇپتۇ. لېكىن زامانلارنىڭ ئۆتىشى بىلەن «قەۋمى مول» دېگەن سۆز «قەۋمۇل» غا يەنە ۋاقىتلارنىڭ ئۆتىشى بىلەن «قۇمۇل» غا ئۆزگىرىپ قالغانىكەن.

ئەنە شۇ قۇچىغۇن يۇرت سوراۋاتقان ۋاقىتلاردا ئېتىزلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ تەرەپ ـ تەرەپكە پەلەك تارتقان بىر ئۆسۈملۈكتىن تۇخۇم چوڭلۇقىدا نۇرغۇن مېۋىلەرنىڭ چۈشكەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. ئۇنى ئېتىپ باقسا ناھايىتى تاتلىق ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن قۇچىغۇن بۇ مېۋىنىڭ ئۇرۇقىنى يىغىپ ئاللادىن بۇ مېۋىنى كۆپەيتىپ بېرىشنى، دانلىرىنىڭ يوغان بولۇشىنى تىلەپ ئول-

تۆرغانىكەن، ئۆيگە بىر مويسىپىت كىشى كىرىپ كەپتۇ. قوچىغۇن ئۇنى تۆرگە تەكلىپ قىلىپ، ئالدىغا داستىخان ساپتۇ. ھەم ئۆزىنىڭ تىلىكىنى ئېيتىپ مۆڭدىشىپتۇ. ئاخىر ھېلىقى مويسىپىت كىشى يەتتە تال ئۇرۇقنى قولىدا تۇتۇپ «مۇشۇ يەتتە دانە ئۇرۇق ساڭا ۋە سېنىڭ ئىلىڭگە بەرىكەت بولسۇن، بۇ يەتتە دانە ئۇرۇقنىڭ بىرى ياشانغانلارغا، بىرى ئوتتۇرا ياشلىقلارغا، بىرى ياشلارغا، بىرى دانىشمەن ئۆلىمالارغا، بىرى ئەمەلدار بەگلەرگە، بىرى مەستۇرە ئايىملارغا، بىرى سەبىي باللارغا خاس بولغاي، نىيىتىڭلار ساپ، خالىس بولغاي، ئۆزئارا ئىناق، ئىتتىپاق، ئوچۇق قول، مېھماندوست بولۇڭلار» دەپ دۇئا قىپتۇ. قوچىغۇن ئاقساقال بەرگەن بۇ يەتتە دانە ئۇرۇقنى ئالاھىدە ساقلاپ يۇرگەنىكەن، ئۇنى تېرىشقا نېسىپ بولمايلا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. بۇ چاغلاردا قوچىغۇننىڭ ئايالى ئېغىر ئاياغ ئىكەن. كۆپ ئۆتمەي ئۇمۇ ئوغۇل تۇغۇپتۇ. بۇ ئوغۇلنىڭ ئىسمىنى «داپ» دەپ قويۇپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئوغۇل چوڭ بولۇپ دادىسىغا ئوخشاش ئوغلان بوپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىنائەت قىپتۇ. دادىسى قالدۇرغان ۋەسىيەت بويىچە ھېلىقى ئۇرۇقنى تېرىغانىكەن، بىر ئۆسۈملۈك ھەر تەرەپكە پەلەك تارتىپ ئاينىپ، خەمەك ساپتۇ. ئەپسۇسكى، بۇ كۈنلەردە شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ئورمانلىقتا بىر بوغما يىلان پەيدا بولۇپ ئۇچار قۇشلارنى، جانۇ - جانىۋارلارنى دەم تارتىشقا باشلاپتۇ. ئورمانغا بارغان ئوۋچىلار، مال باققان چارۋىچىلارمۇ يىلانغا يەم بولۇپ كېتىپتۇ. بۇنى ئۇققان داپ ئوقيا، قىلىچلىرىنى ئېلىپ، بىر دانە قوي تېرىسىنى ئۇستىگە يېپىنىپ ئورمانلىققا بېرىپتۇ. بىراق ئىككى كۈنگىچە يىلاندىن شەپە بولماپتۇ. داپ ئاخىر قارىغاي شېخىنى كېسىۋېلىپ ئۇنى چەمبەر شەكلىدە قايرىپ ھېلىقى تېرىنى ئۇنىڭغا تارتىپ ئاۋاز چىقىدىغان نەرسە ياساپتۇ.

ھەم ئۇنى چېلىپ، ئۆزىنىڭ ئۇخلاپ قالماسلىقى ئۇچۇن ناخشا ئېيتىپتۇ. مانا بۇ چاغدا يىلان پەيدا بولۇپ داپقا ئېتىلىپتۇ. داپ ئۇقياسىنى ئاتقانىكەن، يىلانغا تەگمەي باشقا يەرگە سانجىلىپ قاپتۇ. بۇ چاغدا يىلان يەنە ھۇجۇم قىپتۇ. لېكىن داپ يىلاننىڭ داڭغۇر - دۇڭغۇردىن قورقىدىغانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ - دە، ھېلىقى تېرىنى تاياق بىلەن بولۇشىچە ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. يىلان قورقۇپ تۇگۇلگەن پېتى شاخقا يامىشىۋالغاندىكەن، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن داپ قىلىچى بىلەن يىلاننى چېپىپ ئوتتۇرىدىن ئىككى قىلىۋېتىپتۇ.

بۇ ئاپەتتىن قۇتۇلغان خەلق چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ داپنى قۇتلۇقلاپتۇ.

ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي ھېلىقى مېۋىلەر چوڭلاپ پىشىپتۇ. كىشىلەر مېۋىگە «قۇچىغۇن» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ. مانا بۇ «قۇچىغون» دېگەن ئىسىم بارا - بارا «قوغۇن» غا ئۆزگىرىپ كەتكەنىكەن.

ۋاڭ ساۋۇرداپنىڭ پارىڭىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلىدى. زالدىكى بارلىق كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ پارىڭىغا قۇلاق سېلىپ جىمىپ كېتىشتى. ساۋۇرداپ زېرىكمەستىن ۋاڭ خوجامغا قاراپ - قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلاتتى، — راستىنلا ھېلىقى يەتتە تال ئۇرۇقتىن يەتتە خىل قوغۇن پىشىپتۇ. بۇنىڭ بىرسى ياشانغانلارغا خاس بولۇپ بۇ «بېشەك شېرىن» ئىكەن، يەنە بىرى «جاغدا» بولۇپ ئوتتۇرا ياشلىقلارغا، بىرى «كۆكچى» بولۇپ ياشلارغا، بىرى «شېكەر سۈيى» بولۇپ مەستۇرە - ئايىملارغا، يەنە بىرى «چارقوغۇن» بولۇپ بەگ، خوجا، ئەمەلدارلارغا، بىرى «پوستى پىياز» بولۇپ دانىشمەن ئالىملارغا، بىرى «چىلگە» بولۇپ سەبىي بالىلارغا خاس بولۇپ پىشىپتۇ.

داپ ھېلىقى ئۆلتۈرگەن يىلاننىڭ تېرىسىنى سويۇپ، يا-

غاچتىن كەرگە قىلىپ ئۇنى تارتىپ ئاجايىپ لەرزان ئاۋاز چىقىر-
دىغان مۇنۇ داپنى ياساپتۇ، — ئۇ قولىدىكى داپنىڭ ھالقىلىرى-
نى ئاستا جىرىڭلىتىپ كۆرسىتىپ قويغانىدى، ۋاڭ كۈلۈمسى-
رەپ بېشىنى لىڭشىتتى، - كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەر «داپ»
ئىسىملىك بۇۋىمىزنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بۇنى «داپ» دەپ
ئاتىغانىكەن، — ساۋۇر ئاكا گېپىنى تۈگىتىپ پېشانىسىدىكى
تەرنى سۈرتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ رىۋايەتنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاپ
ساۋۇر ئاكىدىن مەمنۇن بولغان ھالدا:

— رەھمەت ساۋۇر ئاكا، — سىلى نۇرغۇن نەرسە بىلى-
دىكەنلا، دېگەنلىرى بىر رىۋايەت بولسىمۇ بۇ يەردە داپ ھەققىدىلا
ئەمەس «قۇمۇل» «قوغۇن» ھەققىدىمۇ كىشىنى قايىل قىلارلىق
بىلىم بارىكەن، — دېدى ھەمدە تەيجىلىرىگە قاراپ پەرمان
قىلدى:

— يۇرتىمىزدا بىر «نەغمە ناۋا ئىشلىرى» ئورنى قۇرۇل-
سۇن. بۇنىڭغا ساۋۇر ئاكام باش بولسۇن، ساۋۇر ئاكىغا ئايدا
ئوردىدىن مائاش بېرىلسۇن، بۇ ئورۇننىڭ تەپسىلىي ئىشلىرى
ھەققىدە تەيجى بېگىملەر ماڭا مەلۇمات يەتكۈزسۇن.

— خوش، ۋاڭ خوجام، پەرمانبەردارمىز، — دېدى
تەيجى بەگلەر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىكىك ئادرىسى

ئىككىنچى باب

مېھرىبانۇ «بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم» دەپ قۇرئاننىڭ رەجەپ سېلىنغان بېتىنى ئاچتى. ئۇ ھەر كۈنى سەھەردە بامدات نامىزىدىن بۇرۇن ئويغىنىپ ئالدىرىماي تاھارەت ئالاتتى ۋە بامدات نامىزىنى ئۆتەپ بولۇپ بىر پارە قۇرئان تىلاۋەت قىلاتتى. ئۇ بۈگۈنمۇ شۇنداق قىلدى. ئۇ قەغەزدىن گۈل ئويۇپ قىلىنغان رەجەپنى قولىدا تۇتقىنىچە قۇرئاننىڭ ئوچۇق بېتىگە قارىدى. ئۇ «سۈرە مەريەم» گە[①] كەلگەنىدى. مېھرىبانۇ سەل ئۈننى چىقىرىپ قىرائەت قىلدى. ئۇنىڭ ئاۋازى شەبنەمدەك سۈزۈك، ئالتۇن قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق ئىدى. رىتىملىرى ناھايىتى نەپىس چىقاتتى. ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئايەتلەر ياد بولغاچقا گاھىدا كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ يادقا ئوقۇيتتى.

مېھرىبانۇ بەش يېشىدىن تارتىپلا مومىسىنىڭ تەلىمى بىلەن ئۇششاق ئايەتلەرنى يادقا ئېلىپ بولغانىدى. ئۇ يەتتە ياشقا كىرگەندە چوڭ دادىسى خوشنىزات ھېكىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بەدەخشاندىن ئالدۇرۇپ كەلگەن غىياسىدىن ئىشاننىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ ئۆيدە ئوقۇتتى. مېھرىبانۇ زېرەك ھەم ئەقىللىق بولغاچقا ئون ئىككى ياشقا كىرگەندىلا قۇرئاننى بىر تاماملاپ بولغانىدى. موللىسى كۆپ ئوقىغان ئالىم

---

① «سۈرە مەريەم» ـ قۇرئاندىكى سۈرىلەرنىڭ بىرى.

ئىدى، شۇڭا ئۇ مېھرىبانۇغا ئەرەبچە، پارسچە تىللارنى ئۆگەتـ
ـتى. كېيىن بۇ موللام ئۆز يۇرتى بەدەخشانغا قايتقىچە مېھرىبانۇ-
غا «ئىلمۇ ئەل تەپسىر»، «ئىلمۇ ئەل ھەدىس»، «ئىلمۇ ئەل
كالام»، «تەپسىر»، «بەيزاۋىنىڭ قۇرئان تەپسىرى»، «خوجا
ھاپىز»، «مەسنىۋى شېرىپ» قاتارلىق كىتابلارنى قالدۇرۇپ
كەتتى. مېھرىبانۇ بۇ كىتابلارنىڭ بەزىلىرىنى بىر، بەزىلىرىنى
بىر نەچچە رەت ئوقۇپ بولدى. ئوتتۇز پارە قۇرئاندىكى بىر يۈز
ئون تۆت سۈرە، ئالتە مىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئايەتنىڭ كۆپ
قىسمىنى يادقا ئوقۇش بىلەن بىللە، مەنىسىگە چۈشىنىدىغان
بولدى. ئەڭ مۇھىمى، قۇرئان تىلاۋەت قىلىش بىلەن بىرگە ئۇ
ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي ئەقىدىلىرىنى، كىشىلەر ئادا قىلىشقا
تېگىشلىك بولغان پەرىزلەرنى بىلىپلا قالماي، بەلكى قۇرئاندىكى
تۈرلۈك ئىجتىمائىي تەشەببۇسلارنى، ئەخلاق ئۆلچەملىرىنى ھا-
كىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۈرۈلگەن دىنىي جامائەت ئۈچۈن
تۈرغۇزۇلغان دىنىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي،
ھەربىي قائىدە، قانۇن - تۈزۈملىرىنى ئىگىلىۋالدى. ئىسلام
دىنىدىن باشقا دىنلارغا ئېتىقاد قىلغۇچىلارنى، بولۇپمۇ يەھۇدىي
دىنى مۇرىتلىرى، خرىستىئان مۇخلىسلىرى بىلەن قىلىنغان
مۇنازىرىلەرنى ئوقۇپ ئىسلام دىنىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ھېس قىلـ
ـدى. يەنە ئۇ قۇرئاندىكى ئەرەب يېرىم ئارىلىدا كەڭ تارقىلىپ
يۈرگەن ئەرەب ھېكايىلىرىنى ۋە رىۋايەتلىرىنى، ماقال - تەمـ
ـسىللىرىنى ئۆگەندى. ئۇ ھەر قېتىم قۇرئان ئوقۇپ، ئۇنىڭ
تەپسىرى ھەققىدە مۇتالىئە ئېلىپ بارغاندا جاھاننىڭ قاراڭغۇ
بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدا شولا چېچىپ تۇرغان بىر نۇرنى كۆرگەنـ
ـدەك بولاتتى. بۇ نۇر — ئاللاتائالا تەرەپتىن بۇنىڭدىن بىر مىڭ
تۆت يۈز يىل بۇرۇن چۈشۈرۈلگەن ۋەھىي — قۇرئان كېرىمـ
ـدۇر.

مېھرىبانۇ بۇگۈن يەنە چوڭقۇر ئىخلاس بىلەن قۇرئاننىڭ شۇ بەتلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ بولۇپ ياپتى ۋە قۇرئاننى ئىككى قولىدا تۇتۇپ يۈزىگە ياققاندىن كېيىن، يىپەك ياغلىقىغا ئوراپ، ئۆيىنىڭ قىبلە تەرىپىگە قويۇلغان كىتاب جاھازىسىنىڭ ئۈستىگە قويدى.

مېھرىبانۇ ئادىتى بويىچە ئۆز ھۇجرىسىدا ئۇخلاۋاتقان ئاپە-سىنى ئويغىتىپ قويۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، بۇ «ئىلى ھاكىم-بەگلىك ئوردىسى» دىكىلەرنىڭ نەچچە كۈندىن بېرى مېھرىبانۇ-دىنمۇ بۇرۇن ئويغىنىپ ئالدىراشچىلىق ئىچىدە يۈرگەنلىرىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆز ھۇجرىسىدىن سىرتقا چىقىشنى ئانچىلا خالاپ كەتمىدى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۇجرىسىنىڭ ئالمى-لىق باغقا قارىغان پەنجىرىسىنى ئېچىپ ياغاچ تىرگۈچ بىلەن تىرەپ قويدى. بۇ پەنجىرە ئۇستا ھۈنەرۋەننىڭ قولىدىن چىققان ئويما نەقىشلىك پەنجىرە ئىدى. بۇ پەنجىرىنىڭ ئويما گۈللەر تۇتاشتۇرۇلغان ھالقىسىغا ئەينەك ئورنىتىلغان بولۇپ، قالغان جايلىرىنى ياغاچتىن ئويۇپ چىقىرىلغان گۈللەر قاپلاپ تۇراتتى. پەنجىرە ئۈستى بىر قانات تارراق، ئاستى بىر قانات كەڭرەك بولۇپ كەينىگە قايرىپ قوياتتى. پەنجىرە ئېچىلغان ھامان ئالمى-لىق باغدىن ساپ ھاۋا بىلەن قىزىل گۈلنىڭ پۇرىقى مېھرىبانۇ-نىڭ دىماقلىرىغا ئۇرۇلدى. پەنجىرىگە ئۇدۇل جايدىكى ئېتىزغا قىزىل گۈل تىكىلگەنىدى. قىزىل گۈل راسا ئېچىلغان بولۇپ، كېچىچە قىزىل گۈلنىڭ ئىشقىدا سايرىغان بۇلبۇل تاڭ سەھەردە نەگىدۇر غايىب بولغانىدى. مېھرىبانۇ باغ ئىچىگە سەپسالدى. ئۇنىڭ خىيالىدىن ئۇمەرجاننىڭ سىياقى ئۆتتى. لېكىن ئۇ ئۆز ئۆزىدىن خىجىل بولغاندەك ئالىقانلىرى بىلەن يۈزلىرىنى سىيە-پاپ بىر ئاھ ئۇردى.

بۇ تىپتىنچ سەھەردە يەنە نەدىندۇر، ئۇچۇپ كەلگەن بىر

www.uyghurkitap.com

بۇلبۇل قىزىل گۈل ئۈستىگە قوندى — دە، يەنە چاڭىلداپ سايراپ كەتتى. مېھربانۇنىڭ سۆكۈتكە چۆمگەن قەلبى بىردىنلا سەگىدى. ئۇ كۆڭلىدە قىزىل گۈلنىڭ ئىشقىدا سايراۋاتقان بۇلبۇلنى ئويلاپ قالدى. «توۋا، بۇلبۇل قىزىل گۈلنىڭ ئېچىلىغىنىنى كۆرىمەن دەپ ئۇنىڭ ئىشقىدا سايرايدىكەن، سايرايدىكەن، ئەپسۇس، تازا قىزىل گۈل ئېچىلىدىغان چاغدا — سەھەردە ئۇخلاپ قالىدىكەن. شۇنداق قىلىپ ئۇ مەڭگۈ قىزىل گۈلنىڭ ئېچىلغىنىنى كۆرەلمەيدىكەن، بۇ بىر ھېكمەت. بۇنداق ھېكمەت ئىنسانلار ھاياتىدىمۇ بار، ئاھ پەرۋەردىگار، — دېدى ئۇ ئۆز ئۆزىگە، — ئاللا بۇيرۇغان ئىشقا بەندىدە نېمە ئامال. پېشانەمگە پۈتۈلگەن تەقدىر شۇ».

بۇ ماكان، بۇ زامان يەنە كېلىپ بۇ ئەۋلاد ئۇنىڭ رىسقىنى يىراق جايلارغا چاچماقچى. ئۇ بۇ ئىشلارغا ئۆزىنىڭ ئامالسىز ئىكەنلىكىنى بۇرۇنلا ھېس قىلىپ ئۆزىنى سۈكۈتتە تۇتتى. «يىغلاپ - قاقشاپ كىمگە يامان بولاي، يالۋۇرۇپ، تەلەي تىلەپ نەگە باراي، تۆمۈر مىخنى تاشقا كىرگۈزگىلى بولاتتىمۇ؟ قاردىغۇغا چىراغتۇتقاننىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟ بەربىر تاش گۆھەرنى پارچىلاپ تاشلايدۇ» ئۇ شۇلارنى ئويلىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلى يەنىلا ئەمىن تاپمىدى. ئۇ يەنە كىمنىڭدۇر باغ ئىچىدىن ئىزدىمەكچى بولدى. لېكىن بۇ گەۋدە بۇ باغ ئىچىدىن ئاللىقاچان يوقالغانىدى.

مېھربانۇ بىر ھەپتە بۇرۇن ئانىسى سۇمانىخاندىن ئۆزىنى قۇمۇل ۋاڭى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا ياتلىق قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. شۇ چاغدىلا ئۇ بۇ كۈتۈلمىگەن تەقدىرگە ھەيران بولۇپ يىغلىغان بولسىمۇ، ئانىسىغا بىرەر ئېغىز گەپ سۆز قىلمىغانىدى. بۇ بىر يەرلىك خانغا ياتلىق بولۇش مېھربانۇنىڭ بەخت - تەلىيى كەلگەنلىكىمۇ، ياكى شور پېشانىلىقىمۇ،

www.uyghurkitap.com

بۇنى ئۇ ھېس قىلالمىدى. ئۇ پەقەت ئانىسىنىڭ ھەم خالزات ھېكىمبەگنىڭ «مېھرىبانۇنىڭ پېشانىسىگە شۇنداق پۈتۈلگەن-كەن» دېگەن گېپىنىلا ئېسىدە ساقلىدى. ئۇ گەرچە ئۆمەرجاننى ياخشى كۆرۈپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن نىكاھلىنىش مېھرىبانۇنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلمىگەنىدى.

مېھرىبانۇ گۈل ھىدى بىلەن بۇلبۇل ناۋاسى قوشۇلۇپ كەتكەن سەھەرگە جىمجىت قاراپ تۇرۇۋەردى. ئۇنىڭ كۆڭلىمۇ ئەنە شۇ قۇياش كۆتۈرۈلمىگەن سەھەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ئۆز دىيارىدىن ناھايىتى يىراقتا بولغان قۇمۇل شەھىرىنى ئويلى-دى. ئۇنى ئەمىرگە ئالماقچى بولغان مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يۇرت سورايدۇ، مېھرىبانۇ كەلگۈسىدە ئۇنىڭ ئايالى بولىدۇ، ئۇمۇ ۋاڭ جانابلىرى بىلەن ھەمسۆھبەت بولىدۇ. ئەلۋەتتە يۇرتنى ئادىل باشقۇرۇپ، خەلقنى پاراۋان قىلىش كېرەك. مېھرىبانۇ تېگى يوق خىياللارغا چۆكۈپ تۇرغاندا ئىشىكنى بىرى چەككەن-دەك قىلدى. ئۇ ئاستا بېرىپ ئىشىكنى ئاچقانىدى، ئاكىسى نۇسرەتبەگ كىرىپ كەلدى. نۇسرەتبەگنىڭ چىرايى سولغۇن كۆرۈنەتتى، چۈنكى ئۇنىڭ پۈتۈن قەلبىنى قېرىنداشلىق ھىجرا-نى قاپلىۋالغانىدى. ئۇ جىمجىت ھالدا تۆرگە چىقىپ، گىلەم ئۈستىدە يۈكۈندى ھەم بىر پەس يەرگە قاراپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن مېھرىبانۇغا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى نەمدەلگەندەك بول-دى... ئاكىسىنىڭ ھەسرەت يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ مېھرىبانۇنىڭ بايىقى بەخىرامان ھالىتى غايىب بولدى. ئاكىسى-نىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى. شۇڭا ئۇ ئاكىسىغا قاراپ ئۈن - تىنسىز ئۆرە تۇرۇپ قالدى. ئاكىسى زەردە بىلەن سۆز-لەشكە باشلىدى:

— خالزات بەگ بىلەن ئۇرۇشۇپ كەلدىم. ئۇنىڭ خەلققە سالغان زۇلۇمى ھەددىدىن ئېشىپلا قالماي، بۇ ئوردا - قەسىر-

گىمۇ بالايىئاپەت ئېلىپ كەلدى. ئاڭلىسام، خېنىم سىڭلىم
سىزنى، قۇمۇل ۋاڭىغا تارتۇق قىلماقچى بوپتۇ. ئۇ بۇنىڭ بىلەن
نەكويغا يەتمەكچى. سىزنى بىزدىن تىرىك ئايرىۋەتمەكچى. خەق-
لەر ئالۋاڭ - سېلىقى تولا، تۆكەي دېسەم ئاشىم يوق. بۇ
سېلىقنى تۆكمەستىن، تىرىكلىكتە باشىم يوق — دەپ ئىڭراپ
يۇرىدۇ. ئەمدى بىز نېمە دېسەك بولىدۇ؟ سىز نېمە ئۇچۇن
نارازىلىق بىلدۈرمەيسىز، جېنىم سىڭلىم، ئاپامنىڭ بىز ئىككى-
مىزدىن باشقا نېمىسى بار؟ سىز كەتسىڭىز، نەچچە يۈز چاقى-
رىملىق يىراقلىقتا بىز قانداق بارالايمىز؟ تارىختىن بېرى بۇ
بەگ، گۇڭلار، ئۆلسە ئۆلۈكىنى ئۆز يۇرتۇم دەپ مۇشۇ يەردىن
تۇرپانغا ئاپىرىپ كۆمسە، قىزلىرى چوڭ بولسا نەچچە يۈز چاقى-
رىملىق يىراقلىقتىكى ۋاڭغا ياتلىق قىلسا، بۇنېمىدىگەن دىشۋار-
چىلىق؟ «يول ئازابى گۆر ئازابى» دېگەن سۆزنى بۇ يەردە
ئۆلگەن گۇڭ، بەگلەرنىڭ ئۆلۈكىنى تۇرپانغا كۆتۈرۈپ بارغانلار
ئېيتقان. ئەمدى سىزنى تۇرپاندىنمۇ يىراق بىر جايغا ياتلىق
قىلىۋەتسەك قانداق بولغىنى؟ بۇ يەردىن كەتمەڭ سىڭلىم، كەت-
مەڭ، سىزلا چىڭ تۇرسىڭىز نېمە قىلالايتتى، — نۇسرەتبەگ
كېيىنكى سۆزلەرنى دەپ بولۇپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز
ياشلىرى ئىككى مەڭزىنى بويلاپ ئېقىپ، بىر ھەپتىدىن بېرى
ئۇستىرا تەگمىگەن ساقال - بۇرۇتلىرىنى يۆللىۋەتتى. مېھرىبا-
نۇمۇ ئىچىدىكى دەرد - ئەلەمى ئۆرلەپ ئۇن سېلىپ يىغلىدى.

نۇسرەتبەگ يەنە يىغا ئارىلاش سۆزلەپ كەتتى:

— خالزاتخانىنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىنىڭ قايسىسى خەلققە
يېقىۋاتىدۇ — ھە! ئۇ گۇڭلۇق مەنسىپىگە ئولتۇرۇپلا
ئالۋاڭ - سېلىقنى كۆپەيتىپ بۇ ئوردا - قەسىرنى ياساپ چىق-
تى. دادىسىنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە گۈمبەز قوپۇرۇپ ئالتۇنلۇق
بىنا قىلدى. يەنە بىرمۇنچە ھەشەمەلەر بىلەن يەكەندىن 40 ئۆي-

لۇك دەرۋىشنى كۆچۈرۈپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن يۇرتنى جەندە كۇلاھلىرىنى كىيىپ، ساپايىلىرىنى شالدىرلىتىپ، تى-رىكتاپلىق قىلىدىغان سوپىلار قاپلاپ كەتتى. يەنە تېخى «تاش ئۆستەڭ» نىڭ سۈيىنى كۆزگە ئىلماي «ئاق ئۆستەڭ» چاپتۇ-رۇپ، خەلقنىڭ قان تەرىنى شوراۋاتىدۇ. ئۇنىڭ تېخى ئەڭ قاملاشمىغان يېرى خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن چورۇقبەگنى كۆرەلمەي، ئۇ ئۆلىمانىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىۋاتىدۇ. ئۇنى خەلق نېمە دەۋاتىدۇ؟!

مېھرىبانۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ئاكىسىنىڭ بەزى سۆزلىرىگە ئىنزاھات بەردى:

— ئاكا، ئۆزىڭىزنى سەل بېسىۋېلىڭ، سىزنىڭ ياخشى كۆڭلىڭىزنى، ماڭا كۆيۈنۈۋاتقانلىقىڭىزنى بىلىمەن. شۇ كۈن-لەردە مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بەك يېرىم. قېرىنداشنى يەرگە سېلىپ تېرىساق ئۈنمەس، كۆز ياشلارنى دەريا قىلىپ سۇغارساق قاد-ماس. ئەمما، بۇ جاھان ھامان بىر كۈنى مېنى سىزدىن، سىزنى مەندىن ئايرىيدۇ. بۇ ئەلمىساقتىن بېرى شۇنداق بولۇپ كېلى-ۋاتقان ئىش. «نېسىۋىسى بولسا كېلەر شامۇ - ئەرەپتىن، نېسىۋىسى بولمىسا كېتەر قاشى - قاپاقتىن» دېگەندەك، مېنىڭ نېسىۋەم «شامۇ - ئەرەپكە» چېچىلغان چېغى. تەقدىرگە تەن بەرمەي بەندىدە نېمە ئامال. ئۆلمىسەكلا كۆرۈشۈپ تۇرىمىز. ئاكا، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، تەقدىردىن كەلگەن ئىشقا رازى بولماقتىن باشقا ئامال يوق. ئەمدى خالزات تاغامنىڭ ئىشىغا كەلسەك، ئۇنىڭ ئوردىنىڭ بۇزۇلغان يەرلىرىنى تۈزەت-كەنلىكى ۋە بوۋىمىزنىڭ قەبرىسىگە گۈمبەز قاتۇرۇتقانلىقى يامان ئىش ئەمەس. «ئاق ئۆستەڭ» نى چېپىشقا تۇتۇش قىلغانلىقىمۇ يامان ئىش ئەمەس. سۇنىڭ ئۆزى ھاياتلىقتۇر. سۇ كۆپەيسە ئاشلىقمۇ كۆپىيىدۇ. بۇ خەلق ئۈچۈن ياخشى ئىش. بىراق

www.uyghurkitap.com

خەلقنىڭ ھالىغا يېقىشى كېرەك ئىدى. بىر يۇرتنىڭ چوڭى بولغان كىشى بارلىق ئىشنى ئادىللىق بىلەن ئويلىشى كېرەك. ئادىللىق ئىنسانىنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنىڭ بىرى. مەنسەپ دېگەن ئۇ نامازشامغا تەگدۇر. مەنسەپ تۇتتۇم دەپ ئەلنى ئويلىمىسا بولمايدۇ. مەنسەپ تۇتقان كىشىنىڭ ئەلدىن ئارقىدا قېلىپ ئات چېپىشىمۇ ياخشى ئىش ئەمەس. ئەل يۈگىرەپ ئۆتۈپ كەتكەن يولدىن ئۆتۈشىمۇ ئەپ ئەمەس. بىر يۇرت بولسا ئۆزىنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرى بىلەن ھۆسن تاپىدۇ. يۇرتنىڭ باشلىقى ئىلىم ئەھلىلىرىنى ئاسرىشى، ئۇلاردىن پايدىلىنىشى كېرەك. ھەممىدىلا ئۆز خاھىشىنى يولغا قويۇش، بۇ ئادىللىق ئەمەس. مۆتىۋەر، ئالىملارنى، ئۆلىمالارنى قارىلاش، ئۇلارنى يوقىتىش كويىدا بولۇش بۇ خەلق بىلەن قارشىلاشقانلىق. ئۇنداقلارنى خەلق قارغايدۇ. ھەتتا ئۇ ئۆلگەندىمۇ خەلق ئۇنىڭ ياخشى گېپىنى قىلمايدۇ. پەيغەمبەر ھەدىسلىرىدىمۇ ئەھلى ئۆلىمالارنى ھۆرمەت قىلىش ۋاجىپ دېيىلگەن ئەمەسمۇ؟ — نۇسرەتبەگ ياش يۇقى يۈزلىرىنى قارا پوتىسى بىلەن سۈرتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە دەرد ئوتى يالقۇنلاپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ ئاكىسىغا يەنە تەسەللى بەردى، — يىگىتنىڭ زىننىتى — ئۇنىڭ چىدام غەيرىتى بىلەن مەردلىكىدە، ئاكا، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، باش پاناھىڭ بار بولسا يانغان ئوتقا كىرمەيسەن دېيىشىدۇ. ئويلاپ كۆرۈڭ. خالزات تاغىمىز ئىككىمىزنى گويا ئالتۇن قاچىدىكى گۈلدەك ئاسراپ چوڭ قىلدى. ئۇنىڭ پاناھىدا بىز دادىمىزدىن كىچىك قالساقمۇ ھېچقانداق جاپا ـ مۇشەققەت تارتمىدۇق. بەلكى ئالتۇن تاۋاقتا ئاش يەپ، ئالتۇن چۆشەكتە چوڭ بولدۇق. بىز ئۇنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىشىمىز كېرەك.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئەتىگەنلىك چاي ئۈچۈن داستىخان، چىنە ـ چەينەك ۋە قورۇق يىمىشلەرنى كۆتۈرۈپ ئىككى

www.uyghurkitap.com

دېدەك كىرىپ كەلدى. مېھرىبانۇ ئاكىسى بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ناشتا قىلدى.

نۇسرەتبەگ يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرگەن بولسىمۇ تېخى ئۆيلەنمىگەنىدى. ئۇ يۈزى ئاق، كۆزلىرى يوغان، قاشلىرى قارا، بويى ئېگىز يىگىت ئىدى. نۇسرەتبەگ بىلەن مېھرىبانۇ دادىسىدىن كىچىك قېلىپ، بۇ گۈك — بەگلەر ئوردىسىدا خۇشنىزات گۈك بىلەن خالزاتبەگنىڭ ھىمايىسىدە چوڭ بولدى. نۇسرەتبەگنىڭ كۆڭلى يۇمشاق ئىدى. ئەمما ئوقۇشقا كۆڭۈل بۆلمەيتتى. ئويۇن - تاماشاغا ئامراق ئىدى. مېھرىبانۇ ئاكىسىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، ئۆگىنىشكە قاتتىق بېرىلەتتى. ئۇ تەمكىن لېكىن باغرى قاتتىق ئىدى. ھازىر ئۇ گەرچە ئاكىسىنىڭ كۆز يېشىغا باغرى ئېزىلگەن بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئانچىۋالا ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى. نۇسرەتبەگ بولسا، شۇ كۈنلەردە كىچە - كۈندۈز سىڭلىسىنىڭ غېمىدە ئىدى. «قىز بالا دېگەن ئاجىز نېمە، ئۆزىگە ناتونۇش يىراق بىر يۇرتتا نېمە كۈنلەرنى كۆرەر. ئوردا دېگەن جەبىر - زۇلۇمنىڭ ئوچىقى...» دەيتتى ئۆز - ئۆزىگە.

* *

ئەتە مېھرىبانۇنىڭ تويى. «گۈك - بەگلەر ئوردىسى» نىڭ ھەممىلا يېرى پاك - پاكىز تازىلانغان. رەتمۇ رەت سېلىنغان پېشايۋانلىق قەسىرلەرنىڭ دېرىزە - پەنجىرىلىرى سىرلىنىپ، تاملىرى ھاۋارەڭ ئاقارتىلغان... غولجا شەھىرىنىڭ تۆت دەرۋازىسىغا تۇتاشقان يوللارنىڭ ياقىسىغا رەتلىك سېلىنغان ئۆي - ئىمارەتلەرمۇ ئاقارتىلىپ، ئىشىك - دېرىزىلەر سىرلانغانىدى. ئەسلىدىمۇ بۇ شەھەر ناھايىتى گۈزەل شەھەر بولۇپ،

كوچىلىرى رەتلىك، ھەربىر كوچىنىڭ تۈپتۈز كەتكەن يوللىرىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئاق تېرەك تىكىلگەن ۋە ئاق تېرەكلەر ئالدىدىن كىچىك ئېرىقلار ئېلىنغان. ئاق تېرەكلەر بولسا بۈك - باراقسان بولۇپ ئايىنىپ كەتكەنىدى. كوچىلار، كوچىلارغا تۇتاشقان ئالمىلىق باغلار، سودا سېتىق رەستىلىرى، ماللارنىڭ تۈرى بىلەن ئاتىلىدىغان بازارلار بۈگۈن بۆلەكچىلا قىزىپ كەتتى. مېھرىبانۇنىڭ قۇمۇل ۋاڭىغا ياتلىق بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر خېلى بۇرۇنلا بۇ شەھەرگە پۇر كەتكەنىدى.

ئۇزۇن يىللاردىن بېرى «گۈڭ - بەگلەر ئوردىسى» دا ساقلىنىۋاتقان ناغرا، كاناي، سۇنايلار ناغرىخانىغا ئېلىپ چىقىلدى. ناغرا كاناي ۋە سۇناي چالىدىغانلار ئوخشاش يوللۇق بەقەسەمدىن ئۇزۇن چاپان كىيگەن، بەللىرىگە قىزىل پوتا باغلىغان، باشلىرىغا قارا جىيەك تۇتۇلغان جىگەررەڭ دۇخاۋا دوپپا كىيگەن ھالدا شەھەر خەلقىگە تويدىن بىشارەت بەرمەكتە ئىدى.

گۈڭ - بەگلەر ئوردىسىدىكى چوڭ سارايلارغا گىلەملەر، گىلەم ئۈستىگە تامنى چۆرىدەپ ئەتلەس كۆرپىلەر سېلىنىپ، كۈمۈش، مىس شامدانلارغا شاملار سانجىلىپ مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىشقا ۋە توي مەشرەپلىرىگە تەييارلىق قىلىنماقتا ئىدى. ئاشخانىلارنىڭ ئالدىلىرىدا قوي، كالا، تۆگە، ئات، تايلار سويۇلۇپ، ئاشخانىلارغا توشۇلماقتا.

ياغلىقلىرىنى پېشانىسىگە چۈشۈرۈپ كەينىدىن چىڭگىدە چىگىۋالغان، ئالدىغا ئاق، پۈرمىلىك پەرتۇقلارنى تاقىۋالغان قىز - ئاياللار تونۇر - تونۇرلاپ يېقىلغان نان - توقاچلارنى، تۈرلۈك يەل - يېمىشلەرنى تەخسە، لىگەنلەرگە تىزىپ تەييارلىماقتا.

قۇمۇل ۋاڭى تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن سالاپەتلىك ئاخۇنلار، چىرايلىق كىيىنگەن خېنىملار، ئاپپاقلار، بىر قانچىلىغان

هۆجرا، سارايلارنى ئېگىلەپ، بىر تەرەپتىن مېھرىبانۇغا ھەم
ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ئېلىپ كەلگەن سوۋغا ـ سالاملارنى
ئەتە توي كۈنى قويۇشقا پەتنۇسلارغا سېلىپ تەييارلىق كۆرسە،
يەنە بىر تەرەپتىن خالزاتبەگنىڭ ئادەملىرى بىلەن كېلىشىپ
توققۇز كۈنلۈك توينىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى كېڭەشمەكتە.

مېھرىبانۇنىڭ ئانىسى سۇمانىخان كۆزلىرىدە ياش، ئاغزىدا
كۈلكە، كۆڭلى بىر قىسما بولغان ھالدا توي تەييارلىقىنى كۆز-
دىن كەچۈرمەكتە. ئۇ ئۇستىگە ئەنجان سودىگەرلىرىدىن سېتىن-
ۋالغان چىرايلىق كۆڭلەك كىيگەن، بېشىغا نەمەنگان رومىلى
سالغانىدى. سۇمانىخان يۇزلىرى سوزۇك، قاش ـ كىرپىكلىرى
قارا، كۆزلىرى خۇمارلىق چىرايلىق ئايال ئىدى. ئۇ تىلى
تاتلىق، سۆزمەن بولۇپ ئاق كۆڭۈل ئىدى. ئۇ ئېرى ئۆلۈپ
كەتكەن شۇنچە يىللاردىن بېرى ئىككى بالىسىغا ھەم ئاتا ھەم
ئانا بولۇپ ئۆتتى. سۇمانىخان قۇمۇلدىن كەلگەن مېھمانلارغا
ناھايىتى ياراپ كەتتى. ئۇ بۇ مېھمانلارنىڭ ھەممىسىنىلا قۇدىلى-
رىم دېيىش بىلەنلا قالماي، ئەرلەرنى بەگلىرىم، ئاياللارنى
ئاغىچىلىرىم دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. مېھمانلار كەلگەن
كۈنىدىن باشلاپلا ئۈچ ۋاقلىق تاماقنى ئۆزى باش بولۇپ ئەتتۇ-
رۇپ ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى خوش قىلدى.

سۇمانىخان گەرچە يالغۇز قىزىنىڭ يىراق بىر ئوردا قەسى-
رىگە كېتىۋاتقانلىقىغا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتىنىپ تۇرسىمۇ لې-
كىن ئۇ قىزىنى بىر يەرلىك خانغا ياتلىق قىلىدىغانلىقىدىن
مەمنۇن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خالزاتبەگنىڭ ئېيتىشىچە، مۇ-
ھەممەت بېشىر ۋاڭ ناھايىتى سالاپەتلىك، ئەقىللىق، ياخشى
ئادەم ئىكەن. قۇمۇل دىيارىمۇ پۇقرالىرى مۆمىن، ئاۋات بىر
يۇرت. قۇمۇلدىن كەلگەنلەرنىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىمۇ بـۇ
بەگ ـ گۇڭلار ئوردىسىدىكىلەرنى ھەيران قالدۇرۇۋەتتى. بۇ

سۇمانىخاننىڭ ۋە قىزىنىڭ ھۆرمىتىنى ئاشۇردى. يەنە بىر تە-
رەپتىن مېھرىبانۇنىڭ يېشى چوڭ بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئۆزلى-
رىنىڭ بەگلىك جەمەتىدىن تۇزۇكرەك بىر لايىق چىقمىدى.
ناۋادا مېھرىبانۇنى يالاڭ تۆش دېھقاننىڭ ئوغلى ئۆمەرگە ياتلىق
قىلسا بۇ بەگ - گۇڭلار ئۈچۈن نومۇسلۇق ئىش ھېسابلىنىدۇ.
بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئارا يىراق بولسىمۇ بىر يەرلىك خانغا
مېھرىبانۇنىڭ ياتلىق بولۇشى ئىلى گۇڭ - بەگلىرى ئۈچۈنمۇ
شان - شەرەپ، ئىززەت - ھۆرمەت. سۇمانىخان شۇلارنى ئويلى-
غان ھالدا كۆڭلىنى توختىتىپ، دەرھال توي تەييارلىقىغا كىرى-
شىپ كەتتى. ھەم قىزىغا چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ ئۇنىڭمۇ
ماقۇللۇقىنى ئالدى. لېكىن ئانا دېگەن ئانىدە! ئۆز باغرىنى
يېرىپ چۈشكەن بىر تال قىزىدىن ئايرىلىش ۋاقتى يېقىنلاشقان-
سېرى سۇمانىخانغا بۇ ئايرىلىش تولىمۇ ئېغىر تۇيۇلىۋاتاتتى.
ئۇ كېچىلىرى يېتىپ ئويلىناتتى. . . ئەمدى ئۇ قىزىنى كۆرەل-
مەيدۇ. قىزى يەرلىك بىر خاننىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ.
ئۇ شەھەردىن بۇ شەھەرگە كەلمەك ئاسانمۇ؟ ئۇنىڭ خىياللىرى
شۇ يەرگە كەلگەندە ئوردا ھەققىدە ئويلاپ قالدى: «ئوردا دېگەن
ھەق بىلەن ناھەق ئۇرۇشىدىغان بىر ئورۇن. ھەق دېمەك ئاچ-
چىق يېمەكتۇر» سۇمانىخاننىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە بې-
شىنى ئىككى تەرەپكە چايقاپ ئېغىر تىنىپ قويدى. ئۇ خىيالىدا
يەنە «قىزىم ھەقىقەتەن خانغا لايىق قىز بولدى» دەپ ئويلايتتى.
چۈنكى قىزىنىڭ تەمكىن يۇرۇش - تۇرۇشى، ئاقىلانە سۆز -
ھەرىكەتلىرى ئانىسىنى ھەتتا بۇ — گۇڭ - بەگلەر ئوردىسىدى-
كىلەرنى قايىل قىلاتتى.

شۇ كۈنلەردە، بۇ ئانا - بالا ئۆزلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
ناھايىتى چوڭقۇر بىر مېھىر - مۇھەببەت بارلىقىنى تېخىمۇ بەك
ھېس قىلدى. مېھرىبانۇ ئاتىسىدىن كىچىك قالغاچقا

پۈتۈن مېھىر - مۇھەببىتىنى بىرلا ئانىسىغا ئاتىغانىدى. ئانا قىزىنى گويا چىرايلىق بىر غۇنچىنى ئاسرىغاندەك ئاسراپ ئۇنى باغرىغا بېسىپ ئىززەت ۋە مېھىر - مۇھەببەت بىلەن چوڭ قىلدى. ئۇ بىر قىز، بىر ئوغلى بىلەن ھەممە نەرسىسى تەلدەك كۆڭلى پۈتۈن تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇچۈن ئىككى بالىسى ئىككى تۈۋرۈك ئىدى.

ئەپسۇسكى، ئانىلارنىڭ قىزلىرىدىن ئايرىلىشى تەبىئىي ھال. بۇ مەڭگۈ شۇنداق بولىدۇ. چۈنكى جۈپلۈك يارالغان بۇ دۇنيادا قىزلارنىڭ ئۆز ئائىلىسىدىن، ئاتا - ئانا، قېرىندىشىدىن ئايرىلىپ يات بىر ئائىلىگە بېرىشى ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. شۇڭا قاچان بولمىسۇن ھەممە ئاتا - ئانىلار باغرىغا بېسىپ چوڭ قىلغان قىزلىرىنى يات ئەرنىڭ باغرىغا ئۆزىتىپ قويىدۇ. بۇنى ئويلىغاندا سۇمانىخانىنىڭ كۆڭلى بىر ئاز ئارام تېپىپ قالدى.

* . *

بۈگۈن چۈشتىن كېيىن مېھرىبانۇ قىزلارنىڭ ھەمراھلىقى-دا ھامامغا چۈشتى. ھامامدىن چىقىپ قىز قولدىشى ئۇنىڭ چېچىنى يېلىم سۈيى سۈرۈپ تارىدى. ئۇنىڭ تال - تال چاچلى-رى قاپقارا، پارقىراق ئىدى. ئىككى تال ئۆرۈلگەن، ئىككى توم چاچ مېھرىبانۇنى تېخىمۇ چىرايلىق قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ ئاپە-سىنىڭكىگە ئوخشاش سۈزۈك يۈزى ھامام سۈيىدە سەل - پەل قىزىرىپ قالغانىدى. ئوڭ قېشىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدە، بۇرنى-نىڭ ئۈستىدە ۋە مەڭزىنىڭ يان تەرەپلىرىدە بىر نەچچە تال چېچەك ئىزى بار ئىدى. ھامامدىن چىققاندىن كېيىن بۇ چې-چەك ئىزلىرى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ ئەينەككە قارىغانىدى، ئۇنىڭ كۆزىگە بۇ چېچەك ئىزلىرى ئۇنى

www.uyghurkitap.com

خېلىلا سەتلەشتۇرۇپ قويغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئامال قانچە؟

مېھرىبانۇنىڭ تۆت ياش چاغلىرى ئىدى. بۇ يۇرتتا چېچەك ئاپتى يامراپ كەتتى. بالىلىرىغا چېچەك چىقىپ قېلىشىدىن قورققان سۇمانىخان ئوردا مەھەللىسىدىن بالىلىرىنى دەسلەپتە «كۆرە دەرۋازا» تەرەپكە، ئۇ يەردىمۇ پالانچىنىڭ بالىسىغا چېچەك چىقىپتۇ دېگەننى ئاڭلىغاندىن كېيىن «دولان دەرۋازا» تەرەپكە، ئۇ يەردىمۇ چېچەك يېتىپ كەپتۇ. دېگەن ھامان «سۇ دەرۋازا» تەرەپلەرگە يۆتكەپ يۈردى. لېكىن ئامال بولمىدى. ئىككى بالىسىغا تەڭلا چېچەك چىقتى. تېۋىپلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى بىلەن سۇمانىخاننىڭ ئىككىلا بالىسىنىڭ چېچەكلىرى ساقايغان بولسىمۇ مېھرىبانۇنىڭ يۈزىدە ئەنە شۇ چېچەك ئىزلىرى قېپقالدى. شۇ چاغدا شەھەردە نۇرغۇنلىغان بالىلار چېچەكنىڭ بالايىئاپىتىدىن ئۆلۈپ كەتكەنىدى. سۇمانىخان بولسا بالىلىرىنىڭ ئۆلۈپ كەتمىگەنلىكىگە شۈكۈر قىلدى.

— سىزنىڭ كۆزلىرىڭىز بەك چىرايلىق ھەم ئوتلۇق، — دېدى يېنىدا ئولتۇرغان قىزلاردىن بىرى. مېھرىبانۇ كۈلۈمسىرەپ قويدى. يەنە بىر قىز بۇ سۆزنى تېخىمۇ تولۇقلاپ:

— ئۇلۇغ شائىر ئەلشىر نەۋائىنىڭ «ئادەم كۆركى يۈزدۇر، يۈزنىڭ كۆركى كۆز» دەپ يازغىنىدەك قاپقارا ئەگمە قاشلىرىڭىز ئاستىدىكى بۇلاقتەك خۇمار كۆزلىرىڭىز پۈتۈن تۇرقىڭىزنىڭ سۇبھى نۇرى، — دېدى.

— رەھمەت قىزلار، رەھمەت، ئادەمنىڭ گۈزەللىكى ئۇنىڭ يۈزىدىمۇ ئەمەس، كۆزىدىمۇ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ قەلبىدە، مېنى ماختاپلا كەتتىڭلارغۇ، — دېدى مېھرىبانۇ.

بىر قىز يەنە ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ كەتسىڭىز، سىزنى قاچانمۇ كۆرەرمىز.

— بارساڭلار ئالدىڭلارغا چىقىمەن، سىلەرنى كۆرگۈم كەلسە، پات - پات كېلىپ تۇرىمەن. ئات مىنەلەيدىغىنىمنى بىلىسىلەرغۇ؟ — دېدى مېھرىبانۇ.

دەل شۇ چاغدا ئوردىنىڭ ناغرىخانىسى ئۈستىدىن ناغرا ئاۋازى ياڭرىدى. ناغرىغا بىر دەم كاناي، بىردەم سۇناي تەڭكەش بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن قىزلار جىمىپ قېلىشتى.

مېھرىبانۇ يۇزىگە ئازراق ئۇپا سۇرگەندىن كېيىن چىرايلىق تىكىلگەن ئەۋرىشىم كۆڭلىكىنى كىيدى. پۇتىغا روسىيىدىن كىرگەن پارقىراق توپلىيىنى كىيدى. ئۆيدە قىزلار ئولتۇرۇشى باشلىنىپ كەتتى.

قىز قولدىشى بىبىسارە ناھايىتى چاققان، كېلىشكەن قىز ئىدى. ئۇ دۇتار چېلىشنى، ناخشا ئېيتىشنى بىلەتتى. ئۇنىڭسىز تويدىكى قىزلار ئولتۇرۇشى قىزىمايتتى. بۇگۈنمۇ ھەممە قىزلار بىبى سارەگە تەلمۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. بىراق ئۇ دۇتارنى ئالدىراپ قولىغا ئالمىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ مېھرىبانۇنىڭ قومۇل ۋاڭىغا ياتلىق بولۇشىغا كۆڭلىدە نارازى ئىدى. ئۇ «ئەر تېپىلمىغاندەك بۇ يۇرتتىن ئاتلاپ بىر خوتۇن ئالغان قېرىغا تەگمىسە نېمە بولاتتى. ئۆمەرجانغا ئۇۋال قىلىدىغان بولدى - دە،» دەپ ئويلايتتى. لېكىن ئۇ قىزلارنىڭ «جىمىپلا كەتتىڭ- غۇ، نېمە بولدۇڭ» دېگەن سوئالىغا «كۆڭلۈم يېرىم» دەپلا قوياتتى. مېھرىبانۇ بۇنى ئاللىقاچان تۇيغانىدى. شۇڭا دوستىغا ھېچ نەرسە دېمىدى. بىر نەرسە دېدىمۇ بولدى، بىبى سارەنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا كېتەتتى. مېھرىبانۇ قانداقتۇر بىر مىسكىن قىياپەتتە دوستىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قارىشىدىن «ھەر- قانچە نارازى بولغىنىمىز بىلەن بىكار، ئىش پۇتتى. ھەممە تويلاردا خۇشال - خۇرام ئولتۇرۇپ تويلارنى قىزىتىسەن. ئەم- دى ماڭا كەلگەندە شۇنداق قىلامسەن، قېنى بىزنىڭ كىچىكى- مىزدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولۇپ، جان دوستلاردىن بولغىنى- مىز» دېگەن مەنىلەر چىقىپ تۇراتتى. بىبى سارە دوستىغا قاراپ

بىردىنلا ئېرىپ قالدى ۋە پىل چىشى بىلەن نەقىشلەنگەن دۇتارنى قولىغا ئېلىپ ئاۋۋال سازلىدى. ئاندىن شۇنداق بىر ئىشتىياق بىلەن چالدىكى، ھەممىسى تىپتىنچ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ناخشىسىنى تىڭشىدى:

بىۋاپا بۇگۈن بارۇر،
ئەتە ئۇنىتار يارىنى.
ئادىمى ھەرگىز ئۇنۇتماس،
كۆڭۈل بەرگەن يارىنى.
قانداق كىشى كېتەر ئىكەن،
يارىنى تاشلاپ.
مەيلى بولسا ئېلىپ كېتەر،
ئۆيىگە باشلاپ.

قىزلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۈلۈمسىرەشتى. مېھرىبانۇ مەيۈس ھالدا بىبى سارەگە قاراپ «بولدى قىل» دېگەن ئىشارەتنى قىلدى.

قانداق قىلاي، نىچۇك قىلاي،
كېتىپ بارسىڭىز.
كۆيەر ئوتقا سېلىپ قويۇپ،
ئۇنتۇپ قالسىڭىز.

بۇ بېيىتنى بىبى سارە ئۆزى ئۈچۈن ئېيتقاندەك قىلاتتى. قىزلارمۇ ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ باشلىرىنى لىڭشىتىپ مېھرىبانۇغا قاراشتى. شۇ چاغدا قىزلاردىن بىرى «ھەي دوستۇم، گۈلەمخانغا چالە، ئۇسسۇل ئوينايلى» دەپ قالدى. بىبى سارە بۇ قىزنىڭ تەلىپى بىلەن بىردىنلا پەدىنى «گۈلەمخان» غا يۆتكىدى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

گۈلەمخاننىڭ قوش پۆپۈكى،
يەرگە تېگەمدۇ؟
ئۇنبەش ياشقا كىرمەي تۇرۇپ،
ئەرگە تىگەمدۇ.

گۈلەمخاننىڭ تۇرغان يېرى،
ئويمان بۇلاقتۇر.
گۈلەمخاننى زورلاپ ئالغان،
شاڭيۇ چولاقتۇر.

گۈلەمخاننىڭ كىيگەن ئەڭنى،
تاش پېشى سولجۇر.
قېرى بىلەن ياتماڭ ھەرگىز
ساقىلى سانجۇر.

گۈلەمخېنىم ئوبدان بالا،
چېچى ئاز ئىكەن.
گۈلەمخاننى ئالغان شاڭيۇ،
تۇتەك تاز ئىكەن.

راسا ئۇسسۇلغا چۈشىدىغان بۇ ئاھاڭ قىزلارنىڭ تاپىنىنى قىزىتىۋەتتى. ھەممىسى بىر بىرلەپ ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىدى. بەزىلىرى بىبى سارەگە جور بولۇپ ناخشا ئېيتتى:

قارا كۆڭۈل زالىم شاڭيو،
ئالدىرىما تېخى.
بوينۇڭدا بار گۈلەمخاننىڭ
قىزىل تىرنىقى.

— ھەي، ھەي، توختاڭلار، — دېدى بىرى ۋارقىراپ، — ئامبال، شاڭيۇ، بەگ، گوڭ دېگەنلەر ھەممىسى بىر گەپ، ھەممىمىز ئوردىغا تىقىلىۋېلىپ، شاڭيونى تىللىساق باشقا ئۇيلارنىڭ مۈڭگۈزىگە دەز كەتمىسۇن!

— ۋاي، خۇدايىم راست دېدىڭ دوستۇم. خالزات بەگ ئاڭلاپ قالمىسۇن يەنە.

مېھربانۇ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— چېلىۋېرىڭلار، ئۇ دېگەن خەلق ناخشىسى، — دېدى.

ئۇسسۇلغا چۈشمىگەن بىرمۇ قىز قالمىدى. قىزلار ئولتۇرۇشى راسا قىزىدى. مېھربانۇنىڭمۇ كۆڭلى ئېچىلىپ قالغاندەك بولدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە نىكاھ ئوقۇش باشلاندى. قۇمۇل ۋاڭى ئەۋەتكەن سالاپەتلىك داموللام نىكاھ ئوقۇشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقان ئىلىلىق داموللامنىڭ يېنىغا ئۆتۈپ، ئالتۇندىن قۇببە قىلىنىپ ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان غىلابىنىڭ ئىچىدىن يالتىراپ تۇرغان كۈمۈش شەمشەر[1] نى ئېلىپ:

— ئۇلۇغ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ جانابلىرىنىڭ كېچە - كۈندۈز ئۆز يېنىدا ئېلىپ يۈرىدىغان شەمشىرى . بۇ شەمشەر ۋاڭ جانابلىرىغا ۋاكالەتلىك قىلور، — دېدى.

ئىلىلىق داموللام «خوش» دېگىنىچە شەمشەرنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ پېشانىسىغىچە كۆتۈردى. ھەم مۇزدەك بېسىنى لىۋىگە تەگكۈزۈپ ئاستا ئالدىغا قويدى. ئاندىن نىكاھ ئوقۇشنى باشلىدى.

بۇ توي ئىلىدا توققۇز كۈن ئېلىپ بېرىلدى. ناغرا ئاۋازى كېچە - كۈندۈز ياڭراپ تۇردى. ساراي - سارايلاردا، ئوردىنىڭ خاس باغلىرىدا مەشرەپ، تاماشا قىزىپ كەتتى. نۇسرەتبەگ بولسا كۈندە شاراب ئىچىپ مەست يۈردى.

---

① شەمشەر - مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ نىكاھ ئوقۇشقا شەمشىرىنى ئەۋەتكەنىدى. بۇ تارىختا شۇنداق خاتىرىلەنگەن. بۇ شەمشەر ھازىر خان سارىيىدا ساقلانماقتا.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۈچىنچى باب

تويىنىڭ ئون بەشىنچى كۈنى قۇمۇلدىن توي تارتىپ كەلگەن-لەرمۇ، ئىلىدىن توي تارتىپ قۇمۇلغا بارىدىغانلارمۇ قىزنى كۆچۈرۈپ مېڭىش تەييارلىقىنى پۈتتۈردى.

تۆت ئات قوشۇلغان تۆت چاقلىق يوغان هارۋىلار تەييار قىلىندى. ھەربىر هارۋىغا بىردىن چىراغ ئېسىلدى. يىگىرمە هارۋىغا ۋاڭغا ئەۋەتىلگەن سوۋغىلار ۋە مېھرىبانۇغا تەئەللۇق نەرسىلەر قاچىلانغانىدى. يەنە بىر نەچچە هارۋىغا يولدا مەنزىر-لىك جايلاردا ئارام ئېلىش ئۈچۈن بارگاھ قۇرۇشقا چېدىرلار ۋە يەنە كېرەكلىك نەرسىلەر بېسىلدى. قالغان قىرىق هارۋىدا توي تارتىپ كەلگەن ۋە توي كۆچۈرۈپ ماڭغان مېھمانلار ئولتۇرۇشتى.

مېھرىبانۇ مەخسۇس بېزەلگەن مەپىگە ئولتۇردى. خالزات ھېكىمبەگ نىلقىدىن خىللانغان يىگىرمە ئاتنى ئالدۇرۇپ كې-لىپ، ئىگەر - جابدۇقلىرىنى ئوخشاش ياسىتىپ، يىگىرمە پالۋانغا ئوخشاش كىيىم كىيدۈرۈپ مۇھاپىزەتچىلىككە قويدى.

توي كۆچۈرۈپ ماڭغۇچىلار خۇدانىڭ ياخشى كۈنلىرىدىن بىرى بولغان چارشەنبە كۈنى ئەتىگەندە يولغا چىقىشتى. ئۇلارنى كۆرە دەرۋازىسىغا يىغىلغان نۇرغۇن ئىلى خەلقى ئۇزىتىپ قوي-دى. مېھرىبانۇنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرى ئەلگە ئايان بولغاچقا خەلقنىڭ كۆپى كۆز يېشى قىلىشتى. ئۇنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن

چاچقۇلار چاچتى. مېھرىبانۇنىڭ كـۆيـىـدا يۈرگەن ئىلىنىڭ مەن . . . مەن . . . دېگەن يىگىتلىرى كۆڭۈل ئـەركـىـدە ھەسرەت چېكىشتى.

ياز ئېيى باشلانغان بۇ كۈنلەر يول يۈرۈشكە خېلى قۇلايلىق ئىدى. يامغۇر ياكى جۇدۇن - چاپقۇنمۇ بولمىدى. يول بويلىرى يېشىللىققا، تاغ ئۈستى ۋە تاغ باغرىلىرى تاغ گۈللىرىگە پۈركەن-گەنىدى.

مەنزىل ئۇزۇن بولسىمۇ ھارۋىلار پۇختا، ئاتلار تىمەن بولغاچقا ئانچە مۇشەققەت كۆرۈلمىدى. ئۇلار ئادەم بار يېزا كەنتلەردىن ئۆتكەندە قېرى - ياش ھەممەيلەن مېھرىبانۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئۇنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن چاچقۇلار چاچتى. نان، گۆش، ئۇسسۇلۇقلارنى تىزىپ ئۇلارنىڭ ھـالـىـدىـن خەۋەر ئېلىشتى.

تەلكىنىڭ داۋانىدىن پەسكە قاراپ ماڭغاندا قاش قارايغان چاغ بولۇپ قالغانىدى. چىراغلار يېقىلدى. تەييارلىق ئۈچۈن ئالدىن كەتكەنلەر سايرام بويىغا چېدىر بارگاھ قۇرۇپ بۇ يەردە بىر كېچە ئارام ئېلىپ ئەتىسى يولغا چىقماقچى بولۇشقانىدى. تاغنىڭ سەلكىن شامىلى كۆڭۈلگە ئارام بېرەتتى. تاغ ئارىسىدى-كى يېقىنلا بىر جايدىن يېقىملىق بىر ناخشا ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. بۇ ھەسرەت - نادامەتتە يۈرەكلىرى پارە - پارە بولغان بىر يىگىتنىڭ مۇڭ زارى ئىدى:

تەلكىنىڭ داۋانىدىن،
ئېتىمنى قامچىلاپ ئۆتتۈڭ.
گېپىڭمۇ يوق، سۆزۈڭمۇ يوق،
يۈرەككە ئوت سېلىپ ئۆتتۈڭ.

ئالدىدا كېتىۋاتقان ھارۋىلارنىڭ بىرىدە ئولتۇرغان سالاپەت-

www.uyghurkitap.com

لىك بىر كىشى ئاستا پىچىرلاپ شۇنداق دېدى: «مۇھەببەت مەستانىلىرى مەستلىكىدىن يېشىلگەندە ئۆزىنىڭ چۆلدە قالغانلىقىنى سېزىدۇ. بۇنىڭ ئازابى ھەممىدىن يامان» ئۇ كىشىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان تۇغلۇق تۇمۇرخان ئەۋلادلىرىدىن بولغان غورورى بۇ گەپنى ئاڭلاپ قېلىپ مۇنداق دېدى: «مۇھەببەتلىك كۆڭۈلنى ھەرگىز زېدە قىلماسلىق كېرەك. زېدە قىلىش بۇ نادانلىقتۇر. كىشى جۇدالىق دەشتىنى يۈز يىل كېزىپ، بىر قېتىم يارىنىڭ ۋىسالىغا يەتسە، تارتقان جاپا - مۇشەققەتلىرى كۆزىگە كۆرۈنمەيدۇ» ھارۋىدا ئولتۇرغانلار بۇ جىمجىت ئېلىپ بېرىلغان مۇنازىرىگە قىزىقىپ قالدى. ھەممىسى قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ، «بۇ ئالىملار يەنە نېمىلەر دېيىشىدىكىن» دەپ ئۇلارغا قاراشتى.

ناخشا يەنە كۆتۈرۈلدى:

بارىسەن بىر - بىر بېسىپ،
تامچە سۇدەك ئايرىلىپ.
مۇنچىمۇ باغرىڭ قاتۇرمۇ،
باقمىدىڭ بىر قايرىلىپ.

بۇ ئاۋاز مېھرىبانۇغا تونۇشتەك بىلىندى. ئەمما يېنىدىكى بىبىسارە ئاللىقاچان بىلىپ بولغانىدى. مېھرىبانۇ دىققەتتە بولۇپ مەپىسىنىڭ ئەينىكىگە تارتىلغان پەردىنى قايرىپ ئەتراپقا قارىدى. تەلكە تېغىنىڭ ئېتەكلىرىگە يېيىلىپ، شىغىرىتمىلاردا ئەكس ئەتكەن كۈننىڭ قىزدۇرغۇچ نۇرلىرى ئاللىقاچان يوقىلىپ گۇگۇم قويىنى قۇچاق ئاچقانىدى. مېھرىبانۇنىڭ بىردىنلا ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولۇپ قالدى. گەرچە ئۆمەرجان مېھرىبانۇدىن ناھايىتى تۆۋەن ئورۇندا تۇرسىمۇ شۇ تاپتا ئۇنىڭ

يۈرەك تۇيغۇسى ئۇنى ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن ھەتتا گۈزەل قىلىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىئاراملىققا تولدى.

دوستىنىڭ كەيپىياتىنى بىلگەن بى بى سارە «ساپ مۇھەببەت قەدىرلىكتۇر» دەپ ئۇنىڭ يۈرىكىگە تېخىمۇ ئوت ياقتى. «گېپىڭمۇ يوق، سۆزۈڭمۇ يوق، يۈرەككە ئوت سېلىپ ئۆتتۈڭ» راست. مېھرىبانۇ نەچچە رەت ئالمىلىق باغدا ئۆمەرجان بىلەن ئۇچراشقانىدى. ئۆمەرجان باغقا سۇ باشلىغاندا مېھرىبانۇ باغ ئىچىدە سەيلە قىلىپ يۈرەتتى. ئۆمەرجاننىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى مېھرىبانۇنىڭ يالقۇنلۇق قەلبىگە تىكىلگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مېھرىبانۇ تالاي كۈنلەرگىچە ئۆز باغرىدا لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتتا كۆيۈپ يۈردى. ئۇلار ئىككىنچى قېتىم يەنە شۇ باغدا ئۇچراشقاندا ئۆزئارا سالاملاشتى. ئۆمەرجان ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ئۆمەرجان گۆك ـ بەگلەر ئوردىسىنىڭ باغلىرىغا قارايدىغان يىللىقچىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ خۇشخۇي، قامەتلىك، جۇغدۇن تۇرقى بىلەن بىردىنلا مېھرىبانۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئۇزاققىچە سۆزلىشىش، پات ـ پات ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. شۇ بىر نەچچە قېتىملىق ئۇچرىشىشمۇ بىر مەھەل «گۆك ـ بەگلەر ئوردىسى» غا يېيىلىپ باشقىلارنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالغانىدى. بۇنى ئاڭلىغان سۇمانىخان قىزىنى ۋەز ـ نەسىھەتكە كۆمۈۋەتتى. «بۇ بىر نامەھرەملىك، بويىغا يەتكەن قىزلار ئوغۇللار بىلەن پاراڭ سېلىشسا شەرىئەت راۋا كۆرمەيدۇ» ئانىسىنىڭ سۆزى مېھرىبانۇنى قايمۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇ ئۆزىنى خاتا قىپتىمەن دەپ ئەيىبلىدى. لېكىن قەلبىدىكى يالقۇن تېخى پەسەيمىگەنىدى.

ئۇلار سايرام بويىدىكى چىمەنلىككە چېدىر تىكىپ، بۈگۈن كېچىنى مۇشۇ مەنزىرىلىك ئاي دالادا ئۆتكۈزدى. ئاتلارنى ئوتلاققا قويۇپ بېرىپ ھەممىسى ئۆز ئارامگاھلىرىنى ئىگىلىگەندە

www.uyghurkitap.com

مېھرىبانۇ ئاستا چىقىپ، سايرام بويىدىكى قۇرام تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سايرام كۆلىنىڭ سۈپسۈزۈك تىنىق رەڭگىگە قارىغىنچە خىيال سۈردى. تولغان ئاينىڭ شولىسى كۆل ئۈستىدە جەۋلان قىلاتتى. كۆلنىڭ شورلۇق سۈيى نەچچە مىڭ يىللىق ئويقۇدىن تېخى ئويغانمىغاندەك تىپتىنچ ئىدى. مېھرىبانۇنىڭ خىياللىرى سايرام كۆلىدىنمۇ بەكرەك چوڭقۇرلىشىپ كەتتى. «ئادەم دېگەن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ئىش قىلىش كېرەكتىغۇ، ئادەمنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۆز ئىلكىدە قارارىنى تاپمىسا، بۇ جاھاننىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتى نەدە قالىدۇ. جاھان ئادەمگە، ئادەم جاھانغا يۈك بولۇپ قالامدۇ؟...»

ئۇ كۆرە دەرۋازىسىدىن چىقىش ئالدىدا تۇرغاندا بىر توپ ئاتلىق يىگىتلەر دۈپۈرلەپ كېلىپ ئۇلارنى ئايلىنىپ ئۆتتى ھەم ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن نۇسرەتبەگ مەست ھالەتتە ئاتتىن چۈشۈپ مېھرىبانۇنىڭ مەپسىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ «تەڭسىز جاھان سىڭلىمنى مەندىن ئايرىۋەتتى! خالزات دېگەن مۇناپىق سىڭلىمنى قۇمۇل ۋاڭغا مەنسەپ، ئابرۇيىنى كۆزلەپ بېرىۋەتتى. ئادەم بۇ كۈنلەرگە قانداق چىدايدۇ!» دەپ غوۋغا كۆتۈرگەنىدى... مېھرىبانۇ شۇلارنى ئويلاپ كۆڭلى يېرىم بولدى. ئۇ ئاكىسىنىڭ قىلغانلىرىنى ھەق دەپ بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئاكىسىنىڭ كۆيۈمچان، مېھرىبانلىقىدىن سۆيۈندى. مانا ئەمدى ھېلىقى ناخشا بىلەن ئۆمەرجان ۋە ئاكىسىنىڭ ئوبرازى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ مېھرىبانۇنى تۈگىمەس غەم - ئەندىشىگە مۈپتىلا قىلدى. شۇڭا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياشلار تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

بۇ چاغدا بىردىنلا ئاتلىق مۇھاپىزەتچىلەر سايرامنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە دۈپۈرلىشىپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىشتى. ھەممەيلەن «نېمە ئىش بولغاندۇ» دەپ ھەيران بولۇپ تۇرۇشقا سايرام

كۆلـدىن گويا بوران چىققاندەك بىر ئاۋاز كەلدى ـ دە، كۆل سۈيى چايقىلىپ داۋالغۇپ كەتكەندەك بولدى. ھەتتا سۇ قىرغاققا شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇپ مېھرىبانۇغىمۇ چاچرىغاندەك بىلىنىپ كەتتى. مېھرىبانۇ كۆلگە قاراپ ھەيران بولۇپ تۇراتتى، بىردىنلا سۇدىن بىر نەرسە بېشىنى چىقارغاندەك بولدى. ئۇنىڭ باش تەرىپى چېچىنى سىپاپ تارىۋالغان قىزغا، ئاياغ تەرىپى بېلىققا ئوخشايتتى. بۇ ـ بېشى ئادەمگە، تىنى بېلىققا ئوخشايدىغان مەخلۇق پۈتۈن كۆلنى ئىگىلەپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ بېشى-نى ئىككى قېتىم سۇدىن چىقىرىپ، سىلكىنىپ، سۇ ئىچىگە شۇڭغۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن سۇنىڭ دولقۇنى ئاستا ـ ئاستا پەسىيىپ كۆلنىڭ ئۈستى تىپتىنچ بولۇپ قالدى. مېھرىبا-نۇنىڭ يېنىدىكى قىزلار كۆلگە قارىغىنىچە لام ـ جىم دېمەي تۇراتتى. مېھرىبانۇ «ئاللاتائالانىڭ كارامىتى نېمىدېگەن كۆپ ـ ھە» دەپ قويدى ۋە بىردىنلا تېنىگە ۋەھىمە ئولاشقاندەك بولۇپ چېدىرغا كىرىپ كەتتى.

چېدىرنىڭ تېشىدا يەنە ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىشى ئاڭلىنىپ توختىدى. سىرتتىكى كىشىلەرنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى چېدىر ئىچىگە ئۈنلۈك ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— كەينىمىزدىن بىر توپ ئاتلىقلار كېلىۋاتقانىكەن. نۇس-رەتبەگنىڭ ھەمراھلىرىمىكىن دەپ بارساق، كىيىنىشلىرى ئوخشىمايدۇ. ئۇلار بېشىغا تۆپىسى ئاق، قارا قىرغاقلىق مالد-خاي، ئۈستىگە ئاق كۆڭلەك كىيىپ قارا پوتا باغلىۋاپتۇ. خاڭ-چىلارمۇ، تارانچىلارمۇ بىلگىلى بولمايدۇ. ئۇلار بىزنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىمىزنى بىلدى ـ دە، ئارىدىن بىرسىنىڭ «قايتايلى» دېگەن بۇيرۇقى بىلەن ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ شۇن-داق تېز چاپتىكى، بىردەمدىلا كەڭ ساي ئىچىدە غايىب بولدى. بىردەم تۇرۇپ ئەتراپنى كۆزىتىپ باقتۇق، لېكىن ھېچ قاياقتىن

بىرەر شەپە بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن قايتىپ كەلدۇق.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مېھربانۇنىڭ كۆڭلى دىلغۇل بولۇپ لىۋىنى چىشلەپ قويدى. بىر دەمدىلا چېدىر ئەتراپىغا نۇرغۇن ئادەملەر يىغىلىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى مويسىپىت غورۇرى چېدىرنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۇرۇپ سورىدى:

— قىزلارنى يۇگۇرگىنىچە چېدىرغا كىرىپ كەتتى. ئۇلار بىر نەرسىدىن قورقۇپ كەتتىمىكىن دېيىشىدىغۇ، نېمە بولدى؟

مېھربانۇ ئۇنلۇك قىلىپ دېدى:

— كۆلدىن بىر مەخلۇق چىقتى. ئۇنىڭ بېشى ئادەمگە، تېنى بېلىققا ئوخشايدىكەن. ئىككى قېتىم بېشىنى سۇدىن چىقىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

- پەرۋەردىگار! بۇ نېمە ئىش. ھەي، سىز خاتا كۆرۈپ قالمىغانسىز — ھە؟ يېنىڭىزدا بىرى بارمىدى؟

— مانا بۇ قىزلارمۇ بار ئىدى. سىلەرمۇ كۆردىڭلار — ھە؟

قىزلار بۇ گەپكە ھەيران قېلىپ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي:

— راستىنلا بىز دىققەت قىلماپتىمىز، كۆلنىڭ سۈيى ئازراق داۋالغۇغاندەك قىلدى. لېكىن ئۇنداق مەخلۇقنى كۆرمىدۇققۇ؟

— ئازراق شامال چىققاندەك بولدى، كۆل تەرەپتە ھېچقانداق شەپىنى سەزمىدۇققۇ؟

— ھەي، مەن نېمە بولغاندىمەن، ياق، راستىنلا شۇنداق كۆرۈندى، تاغا، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ھېلىقى مەخلۇقنىڭ كۆزلىرى بېلىقنىڭ كۆزىدەك تېشىغا پۇلتىيىپ چىقىپتۇ. كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇرغاندەك قىلىدۇ. پېشانىسىدىن ئارقىغا تارالغان چاچلىرى پۈتۈن كۆلنى ئىگىلەپ تۇرغاندەك كۆرۈندۇ، — دېدى مېھربانۇ تەمكىنلىك بىلەن.

— ھەي، بۇ قانداق گەپ بولدى، قىزىم توختاپ تۇرۇڭا، سىز كۆل بويىغا بارغاندا بۇ كۆلنىڭ پەيدا بولۇش تارىخى ھەققىدىكى چىمەن بىلەن سىدىقنىڭ رىۋايىتىنى[1] ئويلىغانمۇ - يە؟

— ھە، شۇنى ئويلىغانتىم، راست.

— مانا شۇ گەپ، دېمەك چىمەننىڭ روھى سىزگە كۆرۈنۈپتۇ، ئۇ سىزگە مەدەت بەرگەي قىزىم، — دېدى غورۇرى ۋە كۆل تەرەپكە قاراپ دۇئا قىلدى.

ئۇلار چولپان يورىغىچە ئۇخلىمىدى. چېدىر، بارگاھلىرىنى يىغىشتۇرۇپ يول تاييارلىقىنى قىلىشتى.

* *

قىز كۆچۈرۈپ ماڭغانلار تۇرپان ئويمانلىقىغا يېتىپ كەلگەندە تۇرپان ۋاڭى ئادەم ئەۋەتىپ ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتىن مېھرىبانۇنى كۈتۈۋالدى. مېھرىبانۇ ئارىدىكى تۇغقاندارچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن تۇرپان ۋاڭى ۋە ئاغىچا - خېنىملىرىنىڭ ئالاھىدە ئېتىبارىغا ئېرىشتى. ئۇلار تۇرپان لۈكچۈندە ئۈچ كۈن

① چىمەن بىلەن سىدىق ھەققىدىكى رىۋايەت: بۇنىڭدىن ئۇزۇن يىللار ئىلگىرى، سايرام كۆلى گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن بىر ئوتلاق ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە شىكارغا چىققان يالماۋۇز بۇ ئوتلاقتا قوي بېقىۋاتقان گۈزەل قويچى قىز چىمەننى كۆرۈپ قاپتۇ. ھەم نىيىتىنى بۇزۇپ لەشكەرلىرىگە چىمەننى ئوردىغا ئاپىرىشنى بۇيرۇپتۇ. قىز يالماۋۇزغا ئىتائەت قىلماي، ئاتقا مىنىپ ئوردىدىن قېچىپ كېتىپتۇ. يالماۋۇزنىڭ ياساۋۇللىرى قىزنى ئىز بېسىپ قوغلاپ كەپتۇ. ياساۋۇل قىزغا يېتىشىۋالاي دېگەندە، قىز تىگى يوق بىر جىرانى كۆرۈپ قاپتۇ - دە، ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان قىزنىڭ يىگىتى سىدىق دەرھال يېتىپ كېلىپ ياساۋۇلنى قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، قىزنىڭ ئىسمىنى چاقىرغىنىچە جىراغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. جىرانىڭ ئىچىدىكى سۇ شۇ زامانلا مەۋج ئۇرۇپ ئاسمان - پەلەك ئۆرلەپتۇ. بۇ سۇنىڭ دولقۇنى يالماۋۇزنىڭ ئۆي - ئىمارەتلىرىنىمۇ يۇتۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ بىپايان ئوتلاق بىر كۆلگە ئايلىنىپ قاپتۇ. بۇ كۆل مانا شۇ سايرام كۆلى ئىكەن.

ئارام ئالدى. ئات ـ ئۇلاغلار، ئادەملەر چارچاپ، ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرمۇ بىر يەرگە بىرىپ قالغانىدى. بۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە مىھرىبانۇ خېنىم ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئالاھىدە كۈتۈۋېلىندى. قوي، كالىلار، سويۇلۇپ چوڭ زىياپەتلەر بېرىلدى. مىھرىبانۇنىڭ ئالدىغا كاتتا سوۋغا ـ سالاملار قويۇلدى.

مىھرىبانۇ تۇرپانغا يېتىپ كەلگەن كۈنى ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ ئۆتۈشنى ئىلتىماس قىلغانىدى. لېكىن يېنىدىكى بەگ، ئۆلىمالار، خېنىم، ئاغىچىلار بۇنىڭغا رۇخسەت قىلمىدى، «تېخى يۈزى ئېچىلمىغان قىزنىڭ توي تارتىپ كېتىۋاتقاندا ئۇ يەرلەردە يۈرۈشى سەل بىئەپ، ئەڭ ياخشىسى، ئەرلەردىن بىر نەچچىسى بىرىپ گۆڭ ـ ۋاڭلىرىمىزنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ كەلسۇن» دېيىشتى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا غورۇرى باشچىلىقىدا بىر ھارۋا كىشى مۇسا گۆڭنىڭ مۇنارىسىغا قاراپ يولغا چىقتى. غورۇرى بۇ ئىشلارنى يولدا كېلىشىۋېتىپلا ئويلاپ قويغانىدى. ئۇ تۇرپاندىن ئىبارەت بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ تارىخىدىن خەۋەردار ئىدى. شۇڭا ئۇ قەدىمىي ئىزلارنى كۆرۈپ ئۆتۈشنى ھەممىدىن بەكرەك ئارزۇ قىلغانىدى. ئۇلار، ئاۋۋال بۇنىڭدىن يۈز يىللار ئىلگىرى سېلىنغان مۇسا گۆڭ مۇنارىسىغا كەلدى. بۇ تۇرپاننىڭ شەرقىي تەرىپىگە سېلىنغان مۇنار ۋە مەدرىس بولۇپ، بۇنى تۇرپان ۋاڭى مۇسا ۋاڭ دادىسى ئىمىن ۋاڭنى (شۇ چاغدىكى ئىلىنىڭ ۋاڭى) رازى قىلىش ئۈچۈن سالدۇرغانىدى. مۇنارنىڭ ئېگىزلىكى قىدرىق تۆت مېتىر بولۇپ، يەتمىش تۆت پەلەمپەيلىك ئىدى. بۇ يەرگە ئىلىدا گۆڭ، بەگ، ۋاڭ بولۇپ ئۆتكەن ئىمىن ۋاڭ، ئۇنىڭ ئوغلى مۇسا گۆڭ، ئۇنىڭ ئوغلى ئورانزىپ گۆڭ، ئۇنىڭ

ئوغلى مەلىكىزات گۈگەللارنىڭ مېيىتى ئىلىدىن ئېلىپ كېلىنىپ دەپنە قىلىنغانىدى.

ئۇلار ئالدى بىلەن مۇنارنىڭ يېنىغا سېلىنغان مەدرىسكە كىرىپ دىگەر نامىزىنى ئۆتىدى. ئاندىن ھەممىسى بۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان گۈگ، ۋاڭلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. كېيىن ئۇلار مەدرىس ھەم مۇنارنى ئايلىنىپ كۆرۈپ چىقىشتى.

ئەتىسى ئۇلار يەنە ئوردىنىڭ خاس خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختى بولغان ئىدىقۇت شەھىرىنىڭ خارابىلىرىنى كۆردى. ئۇ چاغلاردا بۇ خانلىق بەشبالىق ۋە قۇجۇنى مەركەز قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، دۇڭخۇاڭدىن شىمالىي تەڭرى تاغلىرىغىچە، كۇچا ۋە جەنۇبىي ئۇدۇنغىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى.

ئۇلار يەنە دەقيانۇس قەدىمى شەھەر خارابىلىرىنى، يارغولدىكى IX ئەسىردىكى ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ مەدەنىيەت مائارىپ مەركىزى بولغان قەدىمىي شەھەر خارابىسى — قاراغوجا شەھىرىنى كۆرۈشكە باردى. ئۇلار ئۇ يەردىكى ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن كولانغان قەدىمىي يەر ئاستى تۇرمە ۋە زىندانلارنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى.

يېمەك ـ ئىچمەك، ئوت ـ بوغۇزلار تەييار قىلىنىپ ھارۋىلارغا بېسىلدى. مېھرىبانۇ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ھەشەمەتلىك ئۆزىتىش بىلەن يولغا چىقىشتى.

ئۇلار تۇرپان شەھىرىنىڭ مەھەللىلىرىدىن، مەھەللىلەرگە تۇتاش بۈك ـ باراقسان ئۈزۈم باراڭلىرى قورشاپ تۇرغان يېزىلاردىن ئۆتتى. «بۇ بىر ئۈزۈم ماكانى، — دەپ رىۋايەت قىلاتتى غورۇرى باشقىلارغا، — بۇ ماكاندا ئۈزۈم چىققىلى ناھايىتى ئۇزۇن زامان بولغان. رىۋايەتلەردىن قارىغاندا، ئاللاتائالا ئۈزۈم ئۇرۇقىنى ئاۋۋال تۇيۇققا چېچىپتىكەن. شۇنىڭدىن

كېيىن باشقا جايلارغا تارالغان دېيىشىدۇ. بۇ رىۋايەتتىن قارىغاندا، ئۈزۈمنىڭ بۇ ماكاندا پەيدا بولغىنىغا ئادەم ئەلايھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ جەننەتتىن يەر يۈزىگە قوغلانغىنىدىن سەللا كېيىن دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ» ھارۋىلاردا ئولتۇرغانلار كۈلۈشۈپ كەتتى. غورۇرى رىۋايەتلەرگە ئۆز تەسەۋۋۇرىنى قوشۇپ سۆزلىسىمۇ كىشىلەرگە گويا راستەكلا تۇيۇلاتتى.

ئۇلار پاكار - پاكار ئۈزۈم باراڭلىرى چىرماپ تۇرغان باغلاردىن ئۆتۈپ، ئېدىقۇت تاغلىرى بويىدىكى كەڭ سايلىققا چۈشتى. بۇ يەردە تاغ باغرىدىن قاتار كولانغان كارىزلار كۆرۈندى. بۇنى يەنە غورۇرى چۈشەندۈرۈپ شۇنداق دېدى: «مانا بۇ كارىزلار، ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولۇپ، بۇ ئەسلىدە يەر شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان بۇلاق ۋە قۇدۇقلارنى كولاشتىن پەيدا بولغان. نۇرغۇنلىغان قۇدۇقلارنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ قازغاندىن كېيىن بىرىنىڭ سۈيى بىرىگە قوشۇلۇپ سۈيى تولۇق بىر ئېقىن ھاسىل بولىدۇ. ئاخىر سۇ يۇقىرىغا ئۆرلەپ چىقىدۇ. بۇ كارىزلارنىڭ پەيدا بولغىنىغا ئاز مۆلچەرلەگەندە ئىككى مىڭ يىلدىن ئاشقان بولۇشى مۇمكىن».

راست دېگەندەك، بۇ ئۇيغۇر خەلقى ياراتقان بىر مۆجىزە، مانا مۇشۇ كارىز سۈيى بىلەن سۈيى قىس، كىلىماتى ئىسسىق، قۇرغاق بولغان تۇرپان ئويمانلىقى گۈللەنگەن — ئېدىقۇت باغرىدىكى قاقاسلىقلار، چىمەنلىكلەرگە، باغۇ - بوستانلارغا، مۇنبەت ئېتىزلارغا ئايلانغان.

* *

قۇمۇل شەھىرىدىن تارتىپ، توغۇچى، ئاستانە، سۇمقاغا قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ كوچىلىرى رەتلىنىپ، يوللار تۈزلە-

www.uyghurkitap.com

نىپ، پاكىزە تازىلانغانىدى. ئۆيلەر، ھويلىلارمۇ باشقىچە تۇسكە كىرگەنىدى. كىشىلەر قىز كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقانلارنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ پاكىزە كىيىملىرىنى كېيىشىپ، چوڭ يولغا چىقىپ سېۋەت - سېۋەتلەپ يېڭى پىشقان ئۆرۈكلەرنى قاتار تىزىشىپ، يوغان قاپاقلاردا ئۇسسۇلۇقلارنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ مېھرىبانۇ خېنىمنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

قۇمۇل ئوردىسىمۇ ناھايىتى چىرايلىق تۇسكە كىرگەنىدى. پۇقرادىن بەگلەرگىچە، خېنىملاردىن، ئايلالارغىچە كاتتا ياسىنىپ توينى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق قىلىشتى. پىچاندىن ئاتلىق ماڭدۇرۇلغان خەۋەرچى بىر كۈن بۇرۇن خەۋەر ئېلىپ كەلگەچكە قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئادەملىرى ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتىكى تۇسقىغا بېرىپ، توي تارتىپ كېلىۋاتقانلارنى كۈتۈۋالدى. قۇمۇل شەھىرىدە بىر كۈن بۇرۇن چېلىنىشقا باشلىغان ناغرا ئەمدى تازا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى . . .

مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوردىسىنىڭ خاس ھۇجرىلىرىنىڭ بىرىگە ئېلىپ كىرىلدى. ئۆينىڭ ئىچى كاتتا بېزەلگەنىدى. ئالتۇن ساڭ تەرەپكە قارىتىلغان ئۇستى يۇمىلاق، ئۇزۇن كەتكەن پەنجىرىگە يېشىل يىپەك رەختتىن پەردە تارتىلغان. بىر تەرەپكە ئۇستا ياغاچچىنىڭ قولىدىن چىققان نەقىشلىك يۇمشاق كارىۋات قويۇلۇپ، ئۇستىگە گۈللۈك يىپەك ئەديال يېپىلغانىدى. يەنە بىر تەرەپكە ياڭاق ياغىچىدىن ياسالغان يۇمشاق ساپالار، ئاياغ تەرەپكە جاھازىسى نەقىشلەنگەن يوغان بوي ئەينەك قويۇلغانىدى. ئىشىككە چىلان رەڭ مەخمەل پەردە تارتىلغان. تام ئۇيۇقلىرىغا ئالتۇن، كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن پار - پۇر قاچىلار تىزىلغان. ئىچكىرىكى ئۆيدىكى كاڭغا خوتەننىڭ ئەڭ ئېسىل گىلەملىرى سېلىنىپ، تامغا زەدىۋال تارتىلغان. تۆر تەرەپتىكى تام ئۇيۇقلىرىغا تەتىللا، كىمخاب، دۇخاۋا يوتقان - كۆرپىلەر يىغىلغان،

ماڭدا تامغا ئۈزۈن ئاستى تەرىپى نەقىشلەنگەن جوزا قويۇلغان. بۇ ياتاق ئۆيى ئىدى. ئۇ ئۆينىڭ ماڭدا تېمىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان، مەخمەل پەردە تارتىلغان ئىشىكتىن ئىچكىرى كىرسە ئىككى ئېغىز ئۆيدىن تەركىب تاپقان بىر كىشىلىك مۇنچا بار ئىدى.

بى بى سارە بىر مۇنچە قىزلارنى باشلاپ مېھرىبانۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى. قالغان مېھمانلار ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مېھمانلارغا مەززىلىك ھاردۇق ئاشلىرى تارتىلدى.

بۇ تويىنىڭ ئاياللار ئىشىغا مۇئەككەل قىلىنغان خۇشنىبانۇ ئاپپاق ۋە مىنىس ئاپپاقلار ئالدىن كىرىپ مېھرىبانۇدىن ئەھۋال سوراشتى. خۇشنىبانۇ ئاپپاق ئوردىنىڭ چوڭ تەيجىسى ـ تاجىدىن تەيجىنىڭ ئايالى بولۇپ ئېگىز بويلۇق، ئاق يۈزلۈك، پىروزە كۆز، خۇشخۇي، يېقىملىق ئايال. مىنىس ئاپپاق بولسا ۋاڭنىڭ ئەۋرە ئۇكىسى سۇۋۇر بەگنىڭ ئايالى بولۇپ، بويى پاكار، سېمىز، بويىنى كالتە، بۇرنى يوغان، قاشلىرى كەڭ، يۈزى تاۋاقتەك، ئۇنى غاراڭ ـ غۇرۇڭ چىقىدىغان ئايال. بۇ ئىككى ئايالنىڭ مىجەزى بىر ـ بىرىگە تۈپتىن ئوخشىمىسىمۇ، خۇشنىبانۇ ئاپپاقنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ بولغاچقىلا بىر ـ بىرى بىلەن چىقىشىپ يۈرەتتى. بۈگۈن ئۇلار بىرلىكتە مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ يېنىغا كىرىپ كەلگەندە ئۆيدە ئولتۇرغانلار ھەممىدىن بەكرەك مىنىس ئاپپاققا دىققەت قىلدى.

خۇشنىبانۇ ئاپپاق ئۈستىگە ھاۋارەڭ زوچۇدىن، مىنىس ئاپپاق بولسا گۈللىرەڭ (سۇس قىزىل) زوچۇدىن كۆڭلەك كىيگەن. بۇ كۆڭلەكلەرنىڭ ئېتىكى، يەڭلىرى بەك كەڭ بولۇپ، ئېتەك ۋە يەڭ ئۇچلىرىغا دولقۇنسىمان ئىلمە ئىلىنغان. بۇ ئىلمە گۈللىرى دېڭىز دولقۇنلىرىنى، ياكى يامغۇردىن كېيىنكى ھەسەن ـ ھۈسەننى ئەسلىتەتتى. ھەربى-

ـرىنىڭ قولىدا بىردىن كۆڭلەكلىرىنىڭ رەڭگىدە چاچما گۈللۈك قول ياغلىقى بار ئىدى. ئۇلار بېشىغا ئالتۇن گۈل ۋە ئالتۇن قاداق بىلەن بېزەلگەن دوپپا كىيىپ ئۈستىگە شايى رومال ئارتىۋالغانىدى.

— ئەسسالام خېنىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەن كەلدىمىكىن، — دېدى خۇشنىبانو ئاپپاق ئىشىكتىن كىرىپ.

ھۇجرىدىكى مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئۇلارغا سالام بېرىشتى.

خۇشنىبانو ئاپپاق ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن مېھرىبانۇنىڭ پېشىدىن تۇتۇپ پەسكە تارتقان ھالدا:

— ھەزرەتلىرى، تۇرمىسىلا ئاغىچام بىز رازى. ھەرقايسىلىرىدىن ھال سوراپ كىردۇق، — دېدى.

ئاياللاردىن بىر، ئىككىسى:

— خۇداغا شۈكرى، يول يىراق بولسىمۇ جاپا چەكمىدۇق. ھەرقايسىلىرىغا رەھمەت! — دېيىشتى.

— جاپا تارتمىدۇق دېمىسىلە — دەپ ئاسماندىن تارىشا چۈشكەندەك گەپ باشلىدى مىنىس ئاپپاق، — ھەممىلىرى ئولتۇرۇشۇپ قالسىلا، يول ئازابى گۆر ئازابى دېيىشىدۇ. شۇنچە ئۇزۇن يولنى بېسىپ بۇ يەرگە كەلمەك ئاسان ئەمەس. خېنىمنىڭ رىسقى بىزنىڭ شەھىرىمىزگە، ئېسىل ئوردىمىزغا چۈشۈپتۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاتائالاغا شۈكرى ئېيتىمىز، — مىنىس ئاپپاق سۆزلىگەچ خۇشنىبانو ئاپپاقنىڭ يېنىغا ئولتۇردى، — ئۇ يەردىكى قۇدىلىرىمىز سۇمانىخان، خالزات بەگلەر تىنچ ـ ئامان تۇرغاندۇ؟

— ھەممىسى تىنچلىق، ھەممىلىرىگە قۇدىلىق، سېغىنىشلىق سالاملىرىنى ئېلىپ كەلدۇق، — دېدى ئىلى بەگلىرىدىن بىرىنىڭ ئايالى راھىلەخان. ئۇ مۇئامىلىگە ئۇستا، تىلى

تاتلىق ئايال ئىدى.

— رەھمەت خېنىم. ئاللا نېسىپ قىلىپ سۇمانىخان قۇدىمىزمۇ كەلگەن بولسا قانداق ياخشى بولار ئىدى. يۇرتىمىزنى، ئۆردىمىزنى كۆرۈپ، بۇ مۇبارەك تويىمىزغا قاتنىشىپ بەرگەن بولسا.

مىنىس ئاپپاق خۇشنىبانۇ ئاپپاقنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ:

— ئىلاج قانچە، قىز كۆچۈرگەندە ئانىسى كۈيئوغۇل تەرەپكە بىللە بېرىش قائىدىدە بولمىغاندىكىن، بۇنداق چاغلاردا ئانىلار ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتماقتىن باشقا ئامال يوق. خېنىمىنىڭ تەلىيى بار ئىكەن. پۈتۈن قۇمۇل زېمىنىنىڭ مىراسخورى ۋە پۈتۈن پۇقرانىڭ خوجىسى شانۇ شەۋكەتلىك ۋاڭ جانابلىرىغا ياتلىق بولدى. بۇ بىر تۈگىمەس بەخت. سۇمانىخانزە قىزىنىڭ بەختىنىلا تىلىگەنىكەن، — دەپ قوشۇمچە قىلدى مىنىس ئاپپاق.

خۇشنىبانۇ ئاپپاق گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز، بىرى ھەممىلىرىنى ھارمىداشقا، يەنە بىرى تويىنىڭ تەرتىپىنى مەلۇم قىلىشقا كىرىۋىدۇق. خېنىم، ئاغىچىلارغا مەلۇم بولسۇنكى، بۇ يەردىكى تويمۇ توققۇز كۈن ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇگۈندىن باشلاپ ئەتە كەچكىچە مېھرىبانۇ خېنىمدىن تارتىپ ھەممە مېھمانلار ھاردۇق ئالىدۇ. مېھرىبانۇ خېنىم ياخشىراق ئۇخلاپ ئارام ئېلىشى، مۇنچىغا چۈشۈپ يۇيۇنۇپ، تارىنىشى زۆرۈر. ئۆردىنىڭ دېدەكلىرى خېنىمنىڭ ھەممە خىزمەتلىرىگە تەييار، — دېدى.

— رەھمەت، — دېيىشتى مېھمانلار.

مېھرىبانۇ خېنىم جىمجىت ئولتۇراتتى. مىنىس ئاپپاقنىڭ قارىسىدىن ئېقى تولا كۆزلىرى ئۇنىڭ باشتىن ـ ئايىغىغا يۈگۈرەكتە ئىدى. ۋە ئىچىدە «ياندىكى قۇيرۇقنىڭ ئەتىۋارى يوق

دېگەن شۇ» دەپ قويدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى مېھرىبانۇنىڭ ئايدەك يۈزىدىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چېچەك ئىزلىرى ئۈستىدە تاماشا قىلدى ـــ دە، يەنە ئاغزىنى ئاچتى:

ـــ ئاڭلىساق، خېنىمنىڭ ئاكىسى نۇسرەت بېگىمنى بۇ ئىشقا نارازى بولۇپ، سايرام بويىغىچە ئەگىشىپ كەپتۇ دەيدى- غۇ، راستمۇ خېنىم.

ھەممىسىلا بۇ سوئالنى ئارتۇقچە دەپ قارىدى بولغاي ھېچ- كىم جاۋاب قايتۇرمىدى.

خۇشنىبانو ئاپپاق ھېچكىمگە تۇيدۇرماي مىنىس ئاپپاقنى نوقۇپ قويدى.

ـــ خوش، ئەمىسە بىز چىقايلى خېنىملار، دەپ قويىدىغان يەنە بىر گەپ بار ئىدى، ـــ دېدى مىنىس ئاپپاق، ـــ ئەتە كەچتە مېھرىبانۇ خېنىمنى ۋاڭ خوجامنىڭ ھۇجرىسىغا كۆچۈ- رۈپ كىرىمىز. بۇنى ھەممىلىرى يادىلىرىدا چىڭ تۇتقايلا. بۇ گەپ بىلەن خۇشنىبانو ئاپپاق سەل قىزارغاندەك بولدى ۋە تېزلا ئورنىدىن تۇرۇپ مېھمانلار بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى.

ئىككى ئاپپاق قاراڭغۇ دالانغا چۈشكەندە ئۇرۇشۇپ قالدى.

ـــ ھەي مىنىس ئاپپاق، ـــ دېدى خۇشنىبانو ئاپپاق، نۇسرەتبەگنىڭ ئىشلىرىنى سوراپ نېمە قىلىدىلا، يەنە تېخى ۋاڭ خوجامنىڭ ھۇجرىسىغا قىزنى كۆچۈرۈپ كىرەمدۇق، ياكى ۋاڭ خوجام قىزنىڭ ئالدىغا ئۆزى كىرەمدۇ، بۇ ھەقتە ۋاڭ خوجام بىر نەرسە دېمىسە، ئۆزلىرىنىڭ نېمە ھەددىلىرى؟

ـــ يائاللا، بۇ ئاپپاق ساراڭ بوپقاپتۇغۇ؟ ھەي، بىز قىزىڭلارنى بېرىڭلار دېمىدۇق. ئۇلار ئۆزى قىزىمىزنى بېرىمىز دېدى. ۋاڭ خوجام نېمىشقا ئالدىغا كىرەتتى؟ قىزنى ۋاڭ خو- جامنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىمىز. ۋىيەي، تايىنلىق خېنىمكەن- غۇ، ئۇنداق چوقۇر خېنىمغا نېمانچە قىلىدىلا، قۇمۇلدىمۇ نى

نى قىزلار بار ئىدىغۇ؟ . . .

— ھە بىلدىم، سىڭىللىرىنى بېرەلمىگەنىنىڭ دەردىكەندە، ۋاڭ خوجام ئالاي دېمىسە، قانداق بېرەتتىلە.

— تۈزۈك گەپ قىلسىلا جۇمۇ، چاچلىرىنى نولاپ تاشلىماي يەنە.

— بولدى، بولدى. ئۆزلىرىنىڭ راست، — دەپ جىدەلنى بېسىپ قويىدى خۇشىنبانو ئاپپاق. بولمىسا مىنىس ئاپپاق قىلچە يۈز خاتىرە قىلماي ئوردا، خەق ئارىسى دېمەي ئاغزىنى بۇزۇپ ئۇرۇشۇپلا كېتىدۇ.

مىنىس ئاپپاق بىلەن خۇشىنبانو ئاپپاق چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ھۇجرىدىمۇ غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى. مىنىس ئاپپاقنىڭ «خېنىمنى ۋاڭ خوجامنىڭ ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىرىمىز» دېگىنى ئۇلارغا ئېغىر كەلگەندى. بۇ گەپ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك بولدى. ئىلىدەك يىراق جايدىن قىزنى كۆچۈرۈپ كەلگەنىنىڭ ئۈستىگە يەنە ۋاڭ خوجامنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپ بېرەمدىكەنمىز؟ بۇ قايسى قائىدىدە بار ئىكەن. مېھرىبانۇ تا چوڭ بولۇپ مۇشۇ كۈنگە كەلگىچە ئۆز ئەركىنى ئىلكىدە تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاپ كەلگەن قىز ئىدى. بۇ گەپ ئۇنىڭغا بەكمۇ ھار كەلدى. شۇڭا ئۇ دوستى ھەم قولدىشى بىبى سارەنى يېنىغا تارتىپ شۇنداق دېدى:

— ئاڭلاپ قويۇڭ دوستۇم، ئەلمىساقتىن بۇنداق قائىدە يوق. بۇ بىر خورلۇق.

بىبى سارە نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلەتتى. ئۇمۇ دوستىنىڭ تەسىرى بىلەن كۆپ كىتابلارنى ئوقىغانىدى. شۇڭا ئۇ باياتىن ئويلاپ ئولتۇرغان گەپلىرىنى ھەممىسىگە ئاڭلىتىپ دېدى:

— ئاللاتائالا ئادەم ئاتىنىڭ بىر تال قوۋۇرغىسىدىن ھاۋا ئانىنى يارانقان بولسىمۇ، ئادەم ئاتا جەننەتتىكى ئېسىل تائام،

ئېسىل نازۇ ـ نېمەتلەردىن كۆڭلى يايراپ هاۋا ئانىنى يېنىغا كېلىشكە ئىشارەت قىپتۇ. ئەمما هاۋا ئانا ئادەم ئاتىنىڭ يېنىغا بارغىلى ئۇنىماي ئۆزۈڭ كەل دەپتۇ. ئادەم ئاتا يەنە هاۋا ئانىغا ئىشارەت قىلىپ، يېنىمغا كەلگىن دەپتۇ. هاۋا ئانا خالىساڭ ئۆزۈڭ يېنىمغا كەل دەپ ئۇنىماپتۇ. ئاخىر ئادەم ئاتا هاۋا ئانىنىڭ يېنىغا ئۆزى كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قىز ـ ئاياللارغا ئەلچى ئەۋەتىش، تويلۇق سېلىش، قىزنىڭ هۇجرىسىغا يىگىت ئۆزى كىرىش ئادەت بولۇپ قالغانىكەن. هەرقانچە بولسىمۇ ۋاڭ خوجام ئادەم ئاتىدىن ئۇستۇن ئەمەستۇر.

ئۆيدىكىلەرنىڭ هەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى. مېهرىبانۇ بول-سا بۇ گەپ بىلەن قايتىدىن جانلىنىپ قالدى.

— قېنى ۋاقتى كەلگەندە دېيىشىپ باقارمىز، يە بولمىسا ئىلىغا قايتىپ كېتەرمىز، شۇ، — دېدى راهىلىخان كېسىپلا، هەممىسى شۇنىڭ بىلەن جىمىپ قېلىشتى.

ئەتىسى كەچ كىردى. ناماز شامدىن كېيىنلا هۇجرىغا يەنە ئوتتۇرا ياشلىق ئىلىلىق خېنىملاردىن ئىككىسى، مىنىس ئاپ-پاق، خۇشنىبانو ئاپپاقلار بىرلىكتە كىرىپ كېلىشتى. مېهرى-بانۇنىڭ يېنىدىكى باشقا مېهمانلارنى باشقا هۇجرىلارغا تەكلىپ قىلىشتى. قىز يېڭى كىيىملەر بىلەن ياساندۇرۇلدى. بۇ چاغدا بى بى سارە راهىلىخان بىلەن پىچىرلىشىپ بىر نەرسىلەرنى دېيىشىۋالغاندىن كېيىن بى بى سارە هۇجرىدىن چىقىپ كەتتى. راهىلىخان:

— هەرقايسىلىرىغا دەيدىغان گېپىمىز بار ئىدى — دې-دى.

— دەۋەرسىلە خېنىم، بىز بۇرۇن يات بولساق ئەمدى ئۆز بولدۇق. قۇدا بولۇش دېگەن ئۇرۇق ـ تۇغقان بولۇش دېگەن گەپ، — دېدى خۇشنىبانو ئاپپاق.

— بىز مېھرىبانۇ خېنىمنى ئوتتۇز كېچە - كۈندۈز دېگۈ-
دەك يول يۈرۈپ ۋاڭ خوجامنىڭ ئوردىسىغا كۆچۈرۈپ كەلدۇق. ئەمدى بىز يەنە بۇ ھۇجرىدىن ۋاڭ خوجامنىڭ باشقا ئۆيگە يۆتكەپ يۈرسەك بولماس. ئەلمىساقتىن بېرى كېلىۋاتقان قائىدە بويىچە ۋاڭ خوجام بۇ ھۇجرىغا ئۆزى كىرسۇنمىكىن.

— بۇ دېگەن بىر يۇرتنىڭ پادىشاھى، — دەپ گۇركىرەپ سۆزلەشكە باشلىدى مىنس ئاپپاق، — پادىشاھ دېگەن بىر چۆرىنىڭ ئالدىغا كىرەمدۇ. قاملاشمىغان گەپ بولدى - دە بۇ.

«چۆرە» مېھرىبانۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ يادىغا ئاكىسىنىڭ «سىڭلىمنى مەنسەپ، ئابرۇيغا ساتتىڭ» دېگەن سۆزلىرى كەلدى. «ئاكام راست ئېيتقان ئىكەن. ئەمدى بۇ نېمە خورلۇق؟»

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا مىنس ئاپپاق، — مېھرىبانۇ خېنىممۇ ۋاڭ ئەۋلادىدىن. ئۇ چۆرە قىز ئەمەس. ئۆزلىرى دېگەنغۇ، ئىرادە تەقدىر شۇنداقكەن — دەپ، بۇمۇ ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولۇۋاتقان ئىش. بىز بۇ ئىشلاردا قائىدىنى بۇزساق بولمايدۇ، — دېدى راھىلىخان.

— ۋاڭ خوجام جانابلىرى شەرىئەتكە، شەرىئەتتىكى قائىدە قانۇنلارغا بويسۇنىدۇ. ۋاڭ خوجامنىڭ ئېسىل پەزىلىتى شۇكى، ئۇ ھەممىلا ئادەمنى ھۆرمەت قىلىدۇ. ئەپسۇسكى، ھازىرقى بۇ ئىشتا تېخى بىر قارارغا كەلگىنىمىز يوققۇ، — دېدى خۇشنىبانو ئاپپاق.

ئەمما مىنس ئاپپاق يەنە گەپنى بۆلدى:

— خالزات ھېكىمبەگ جانابلىرى مېھرىبانۇ خېنىمنى ۋاڭ غوجامغا بەرسەك دېمىگەن بولسىدى، بۇ ئىشلارمۇ يوق ئىدى. خېنىم ئاغىچىلارتولۇپ ياتقان بۇ شەھەردىن ئاتلاپ چىققىنىمىزنىڭ شورى.

بۇ گەپ مېھماننى چىللاپ كېلىپ ئۇرغاندەك بىر ئىش بولدى.
مېھرىبانۇ ئەمدى بۇ يەرگە كەلگىنىگە پۇشايمان يەپ قالدى. خالزات ھېكىمبەگكە لەنەت ئوقىدى. ئۇنىڭ ياشلىرى يامغۇردەك تۆكۈلدى.
راھىلەخانمۇ بىر نەرسە دەپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش بولدى. «ۋاڭ خوجام كەلدى!» دېگەن مەلۇمچىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ھۇجرىدىكى ئاياللار قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ سىرتقا قاراشتى. كۆپ ئۆتمەي ھۇجرىنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى. «ۋاڭ خوجام كەلدى» دېگەن سۆز يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندى. ئۆيدىكى ئاياللار ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى. راھىلەخاندىن باشقىسى ئىچكىرىكى ھۇجرىغا كىرىپ كېتىشتى. ۋاڭ خوجام ئىككى سىپاھىنىڭ ھەمراھلىقىدا ھۇجرىغا كىرىپ كەلدى. ۋاڭ خوجام كارىۋاتقا ئۇدۇل قويۇلغان يۇمشاق ساپاغا ئولتۇردى. ۋە دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئاندىن يۈزلىرىنى سىپاپ بىردەكلا «خېنىمنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن تۇردىمىكىن» دېيىشتى.
راھىلەخان مېھرىبانۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئىككىيلەن بىردەك ۋاڭ ئائىلىلىرىغا سالام بەردى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يېنىدىكى سىپاھىقا قاراپ سۆزلىدى:
— خېنىملارنىڭ ھاردۇقى چىقىپ قالسۇن دەپ ھارمىداپ كىرەلمىدىم. ئەپۇ قىلغايلا.
راھىلەخان ئېھتىرام بىلەن:
— ۋاڭ خوجامنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ياخشى تۇردۇق. ئائىلىلىرىغا رەھمەت، — دېدى.
— ئەرزىمەيدۇ، ئەرزىمەيدۇ.
بۇ چاغدا پەتنۇسلاردا تۈرلۈك مېۋە - چېۋە، نان، توقاچ،

چاي كۆتۈرۈپ دېدەكلەر كىرىپ كېلىشتى.

چايدىن كېيىن سىپاھلاردىن بىرى قول كۆتۈرۈپ «مېھرىبانۇ خېنىم بىلەن ۋاڭ خوجامنىڭ تويىغا مۇبارەك بولسۇن» دەپ يۈزىنى سىپىدى.

ئىچكىرىكى كاتلىق ئۆيگە كىرگەن تۆت ئايال قومۇلنىڭ قائىدىسى بويىچە يوتقان سېلىشقا تۇتۇش قىلدى. ئۇلار ئالدى بىلەن «ئاۋۋال ئۆزلىرىدىن كەلسۇن، دېسە ئاۋۋال ئۆزلىرىدىن كەلسۇن» دېيىشىپ بىر بىرىگە تۇزۇت قىلىشتى. ئاندىن ئەر تەرەپ بىر تەتىللا كۆرپىنى تارتتى. تۆت خوتۇن تۆت پېشىدىن مەھكەم تۇتۇپ، پەسكە بېسىپ تۇرۇپ سالدى. ھەممە تۆت ئايال كۆرپىنىڭ تۆت پېشىنى، «شامال كىرىپ كەتمىسۇن» دەپ تىزلىرىنىڭ ئاستىغا بېسىشتى. ئاندىن قىز تەرەپنىڭ كۆرپىسى سېلىندى. يەنە ئاۋۋالقىدەك تىزلىرىنىڭ ئاستىغا بېسىشتى.

شۇ تەرىقىدە تۆت كۆرپە سېلىنغاندىن كېيىن يوتقانلار سېلىندى. يوتقان ـ كۆرپە بەك كۆپ بولغانلىقتىن تۆتتىن، تۆتتىنلا سېلىندى. بولمىسا ھەممە يوتقان كۆرپىنى سېلىش، يوتقاننىڭ ئۈستىدە كۆچ سىنىشىش ئادىتى بار ئىدى. ئىللىق خېنىملارنىڭ رايىغا بېقىپ بۇنداق قىلىشمىدى.

يوتقان سالغان ئاياللار تاشقارقى ئۆيگە چىقتى ـ دە، ۋاڭغا پۈكۈلۈپ تەزىم قىلغىنىچە سىرتقا چىقىپ كېتىشتى. راھىلىخان سىپاھلارنىڭ ئىشارىتى بىلەن مېھرىبانۇنى ئىچكىرىكى ئۆيگە ئېلىپ كىردى ۋە تېزلا قايتىپ چىقىپ ۋاڭغا پۈكۈلۈپ تەزىم قىلغىنىچە «ۋاڭ خوجام ئالىيلىرىغا ئامانەتنى تاپشۇردۇم» دەپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن سىپاھلار ئورۇنلىرىدىن تۇردى. ھەممىسى بىرلىكتە ئارقىچە مېڭىپ ھۇجرىدىن چىقىپ كېتىشتى.

سىرتتىكى ئۇپۇر ـ تۇپۇر غۇلغۇلىلارمۇ بېسىلىپ قالدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرىلەرنىڭ يېپەك پەردىسىنى قايرىپ شامال كىرىدىغان كۆزنەكنى ئېچىپ قويدى. دېرىزىدىن لەرزان شامال كىرىشكە باشلىدى.

تۆتىنچى باب

مېھرىبانۇ ھۇجرىدا يالغۇز ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ كۆڭلى خې-
لى كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. چۈنكى ۋاڭنىڭ مېھرىبانۇنىڭ ئالدىغا
كىرىشى تۈنۈگۈندىن بېرىقى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى كۆتۈرۈۋەتكە-
نىدى. ئۇ ئىلىدىكى ۋاقتىدا قۇمۇل ۋاڭى ھەققىدە نۇرغۇن پاراڭ-
لارنى ئاڭلىغان: «پۈتۈن قۇمۇل خەلقى ۋاڭنىڭ قولى. قۇمۇل-
نىڭ يەر - زېمىنلىرى ئۇنىڭ مىراسى ئىكەن. ۋاڭنىڭ جامالى-
نى كۆرۈش ئاۋام پۇقراغا دۇرۇس ئەمەس ئىكەن. شۇڭا ۋاڭ
سىرتلارغا چىققاندا پۈتۈن خەلق يۈزىنى يەرگە يېقىپ تەزىم
قىلىدىكەن. ۋاڭنىڭ قارىسى يوقالغۇچە بېشىنى يەردىن كۆتۈ-
رەلمەيدىكەن. ۋاڭ بىرسى بىلەن سۆزلەشمەكچى بولسا، يۈز
تۇرانە سۆزلەشمەيدىكەن. ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ مەقسىتىنى
تەيجىسى تەكرارلىغاندىن كېيىن جاۋابىنى تەيجىسى ئارقىلىق
يەتكۈزىدىكەن . . . » بۇ ۋاڭنىڭ پۇقرانى ئۆزىدىن پەس كۆرگەن-
لىكى ئەمەسمۇ، ماڭا قانچىلىك مۇئامىلىدە بولار دەپ ئويلىغانى-
دى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مىنىس ئاپپاقنىڭ سۆزلىرىدىن ۋاڭنىڭ
ئۆزىگە قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغانىدەك بولغا-
نىدى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ گۇمانلىرى پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ كەت-
تى. مېھرىبانۇ قۇمۇل ۋاڭى ھەققىدە ھەرخىل گەپلەرنى ئاڭلى-
غان بولسىمۇ ئۇنىڭغا نىكاھلىق بولۇشقا ئانچىلا نارازى بولمىغا-
نىدى. بۇنىڭدىكى ئەڭ مۇھىم سەۋەب شۇكى، ئۇ تارىختا ئۆتكەن
ئەۋلىيالار ھەققىدىكى، پادىشاھلار ھەققىدىكى قىسسەلەرنى، با-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆر ـ پالۋانلار ھەققىدىكى قىسسەلەرنى ئوقىغان، ئۇ بۇ جەرياندا شەددات، پىرئەۋىندەك زالىم پادىشاھلارنى، ھاتەمدەك سېخى، نوشىرۋاندەك ئادىل پادىشاھلارنى بىلدى. ئۇلارنىڭ ياخشى ئىشلىرىدىن سۆيۈندى، يامان ئىشلىرىدىن نەپرەتلەندى. ئۇ قۇمۇل ۋاڭىنىمۇ بىر پادىشاھ دەپ بىلەتتى. شۇڭا بىر پادىشاھنى ئادىللىقتا، سېخىيلىقتا، ئادەملەرگە تەڭ باراۋەر مۇئامىلە قىلىشتا باشلاش خۇدا ئالدىدا بىر ساۋابلىق ئىش ھېسابلىنىدۇ، دەپ ئويلىدى. بۇ ئوي ئۇنىڭ روھىي كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇپ ئۇنىڭغا مەدەت بەرگەندى. شۇڭا ئۇ ئۆزىدىكى مۇھەببەت سەۋداسىغا ئەل بولمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئۇلۇغ ئىشلار ئۇنى بۇنداق شەخسىي ھېسسىياتتىن ساقلاپ قالدى.

ئۇ جىمجىت ئولتۇرۇپ تاشقارقى ئۆيدىكى ئىشلارنى ـ ۋاڭنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆزەتتى. ۋاڭ ئاۋۋال تەتىللا تونىنى سېلىپ ئېلىغىغا ئىلدى. تونىنىڭ ئۈستىگە شايى پوتىسىنى قويدى. ئاندىن دېرىزىنىڭ پەردىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى ـ دە، يېنىك دەسسەپ ئىچكىرى ئۆيگە كىردى. مېھرىبانۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەندى. ۋاڭ:

— بولدى خېنىم، تۇرمىسىلا، — دېگىنىچە قىزنىڭ يېنىغا، كاڭنىڭ گىرۋىكىگە ئولتۇردى ۋە كۈلۈمسىرىگەن ھالدا مېھرىبانۇنىڭ يۈزىدىكى رومالنى ئىككى قولى بىلەن كەينىگە قايرىپ قويدى.

— ئاللاتائالانىڭ قىسمەتلىرى كۆپ ئىكەن. كىم ئويلاپتۇ ئىلىدىن قىز ئالىمەن، دەپ. نىكاھ غايىب دېگەن شۇ ئىكەن، خېنىمنى جاپاغا سېلىپ قويدۇم. ئۇرغۇن رىيازەت چېكىپ بۇ يەرگە كەلدىلە، ئۆزلىرىدىن مىننەتدارمەن، — ۋاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، پەستە مېھرىبانۇغا ئۇدۇل قويۇلغان گۈل نەقىشلىرى بىلەن جۇلالىنىپ تۇرغان ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. ئاندىن يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن ئۆيلەنگەن ئادەم. بۇ يىل توپتوغرا قىرىق بەش ياشقا كىردىم. دادام بۇنىڭدىن يىگىرمە ئالتە يىل بۇرۇن نەۋرە سىڭلىم بۇۋى ھەجەر خېنىمغا توي قىلىپ قويغانىدى. بۇ خېنىم تۇنجى تۇغۇتىدىن كېيىن كېسەلمەن بولۇپ قېلىپ يىگىرمە يىلدىن ئارتۇق كېسەل ئازابىنى تارتتى. نۇرغۇن سەۋەبلەرنى قىلدۇق، شىپا تاپمىدى. بۇ خېنىمدىن ماڭا بىر ئوغۇل پەرزەنت نېسىپ بولغان بولسىمۇ، ئوغلۇم سەلمۇئەزا تۇغۇلمىدى. تۇغۇلغاندا كۆزلىرى كۆرمەس، تېنى پالەچ ئىكەن. ھازىر ئون بەش ياشتىن ئاشتى. تامىقى ياخشى، گەپ سۆزى جايىدا، ئەمما ئۆزىنى تۇزۇك جوڭقۇرالمايدۇ. بۇمۇ خۇدانىڭ بەرگىنى دەپ خۇدايىمغا شۇكۇر قىلىمەن.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ گەپلەرنى ھەسرەت ئارىلاش دەپ ئۆتتى. ئۇنىڭدا نە ۋاڭلىق، نە بەگلىك كىبىر كۆرۈنمەيتتى. ئۇ مېھرىبانۇغا قاراپ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ قويدى. مېھرىبانۇمۇ ئۇنىڭغا قارىدى. ۋاڭنىڭ تېنى ساغلام ئىدى. ئۇنىڭ قامىتىدىن ساپ ئەقىل نامايان بولۇپ تۇراتتى. مېھرىبانۇنىڭ قەلبىنى بىر ئىللىق سېزىم ئىگىلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى غەم - ئەندىشىلەر غايىب بولدى. ۋاڭ مېھرىبانۇنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە يەنە بىر قېتىم قاراپ قويدى. بۇ كۆزلەر ھەرقانداق يۈرەكنىڭ زىل تارىنى چېكەتتى. شۇڭا ۋاڭ بۇ كۆزلەرگە قاراپ بىر شېرىن تۇيغۇغا چۆمدى.

ئاسماندا تـۇلـۇنـئـاي كۆتۈرۈلدى. ئاي گاھ بۇلۇتلار ئارىسىدا، گاھ سۈپسۈزۈك، تىنىق ئاسماندا ئۈزۈپ يۈرەتتى.

ۋاڭ بىلەن مېھرىبانۇ غۇسۇل - تاھارەتتىن كېيىن، جايىنامازدا يانمۇ يان ئولتۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئوقىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ نامازنى ئوقۇپ بولۇپ، پەنجىرىسىنىڭ پەردىسىنى قايرىپ، شامال ئۆتىشىدىغان كۆزنەكنى ئېچىپ قويدى. ھەم پەنجىرىدىن سىرتقا، چوڭ يول تەرەپكە نەزەر سالدى. ئوردا يەر

يۇزىدىن خېلى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ سېلىنغاچقا پەنجىرىدىن قارى-سا، ئوردا ئارقىسىدىكى چوڭ يول ناھايىتى پەستە كۆرۈنەتتى. يولنىڭ يۇقىرىسى قاغۇم باغچا، قاغۇم باغچىنىڭ يۇقىرىسى چاھارباغ، ئۇنىڭ يۇقىرىسى ئاۋات باغچا ئىدى. ئاۋات باغچا ناھايىتى قەدىمىي باغ بولۇپ، بۇ يەردىكى ئۆرۈك، ياڭاق دەرەخ-لىرى بەك قېرىپ كەتكەنلىكتىن بەزى شاخلىرى قۇرۇپ قالغا-نىدى. چاھارباغ بولسا ئۇ باغدىن كېيىن ياسالغان باغ بولۇپ، ھازىر ھەرخىل مېۋىلىك دەرەخلىرى راسا مېۋە بېرىۋاتقان ۋاقىت ئىدى. قاغۇم باغچە يېقىنقى يىللاردا بىنا قىلىنغان بولسىمۇ مېۋىلىرى خىل بولۇپ، ھەرخىل گۈللەر بىلەن قاپلانغانىدى. ۋاڭ بۇ باغنى ياخشى كۆرەتتى. مانا ھازىر دەل باغ ئايلىنىپ ئۆرۈك يەيدىغان ۋاقىت. ئۇ بىر پۇرسەت چىقىرىپ مېھرىبانۇنى باغلارنى ئايلاندۇرۇپ كېلىشنى ئويلىدى. يەنە ۋاڭنىڭ كۆزى قاغۇم باغچىدىكى ئېگىز ئۆسكەن جۇجەمگە چۈشتى. ئەگەر كى-شىلەر ئەرز سۇنسا ئەنە شۇ جۇجەمنىڭ شېخىغا ئەرزنى ئاق رەختكە يېزىپ ئېسىپ قوياتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ۋاڭ بولغاندىن بېرى ئىككى قېتىم شۇ جۇجەمنىڭ شېخىغا ئېسىپ قويغان ئەرزنى قوبۇل قىلدى. بۈگۈن ئۇ جۇجەمنىڭ شېخىدا ھېچنەرسە كۆرۈنمىدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خېلى يىللاردىن بېرى بۈگۈنكىدەك خۇشال بولۇپ باقمىغانىدى. ئۇ بۇرۇنقى ئايالى بۇۋى ھەجەر خېنىم تۈگەپ كەتكەندىن كېيىن بارلىق مۇھەببىتىنى ئايالى بىلەن تەڭلا ئۆلگەندەك ھېس قىلىپ قالغانىدى. ئەمدىلىكتە بولسا بۇنداق ئويلىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇ شۇنىڭغا ئىشەندى-كى، ئۆلۈم ئۇنىڭ روھىي ئېرىشىدىغان نەرسىلەرنى ئەبەدىلئە-بەت تارتىۋالالمايدىكەن. ئۇ بۈگۈنكى جىمجىت كېچىدە مېھرىبا-نۇنىڭ قانداقتۇر بىر گۈزەللىكىنى بايقىدى. ئۇنىڭ تۇرمۇشىدى-كى بۇرۇنقى يالغۇزلۇق گويا تاڭ قۇياشى كۆتۈرۈلگەندە غايىب

www.uyghurkitap.com

بولغان تۇمانلارغا ئوخشاش ئۇنتۇلۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى
مۇھەببىتى كامالەتكە يەتكەن ھاياتنىڭ ئۆزى بولدى. ئۇ گويا
مەي بىلەن لىق توشقۇزۇلغان جامغا ئوخشايتتى. گويا ئالتۇن
قۇياشقا، كۈمۈش ئايغا ماس كەلگىنىدەك ئۇلارمۇ بىر -
بىرىگە ماس كەلگەنىدى. مېھرىبانۇ بىلەن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ
بۇگۈنكى كېچىنى مۇھەببەتنىڭ لەززىتىگە چۆمۈپ شېرىن سۆھ-
بەت بىلەن ئۆتكۈزدى. بولۇپمۇ مېھرىبانۇنىڭ مۇنۇ ئىككى ھې-
كايىتى ۋاڭغا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. بىرى مۇنداق ئىدى: بىر
دۆلەتنىڭ پادىشاھى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ شاھزادى-
سى دۆلەتكە ھۆكۈمران بوپتۇ. لېكىن شاھزادە ياش، تەجرىبى-
سىز، غۇرۇرى كۈچلۈك بولۇش تۈپەيلىدىن تولا چاغلاردا غەزەپ-
كە، ھېسسىياتقا بېرىلىپ كېتىپ خەلقنى قاقشىتىپ قويۇپتۇ.
بىر كۈنى ئۇ ئۆز ۋەزىرىدىن: «مېنىڭ زاھىرىمدە ئەيىب -
سەۋەن كۆردىڭىزمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. بۇ چاغدا ۋەزىر مۇنداق
دەپ جاۋاب بېرىپتۇ: «ئاللاتائالاغا شۈكۈر، سىزنىڭ زاتىڭىز
ئۇلۇغۋار سۈپەتلەر بىلەن زىننەتلەنگەن. پاكىز ۋە يۈكسەك
خۇي - ئەخلاقلار سىزدە جەم بولغان، سىزنىڭ شەپقەت داستى-
خىنىڭىز خاسو - ئامنىڭ نەزىرىگە سېلىنغان. كەرەم ۋە مۆرى-
ۋىتىڭىزنىڭ شۆھرىتى جىمى ئالەمگە تارالغان. خۇلقى پەزىلىتى-
ڭىزنىڭ مېھمانخانىسىدا نازۇ نېمەتلەر، شېرىن شەربەتلەرمۇ
تەييار تۇرۇپتۇ. لېكىن مەزكۇر داستىخىنىڭىزنىڭ تائاملىرىدا
تۇز كەمدەك بىلىنىۋاتىدۇ. تۇزسىز تائام تەبئىيكى لەززەت
بېرەلمەيدۇ.»
شاھزادە: «ئۇنداق بولسا بۇ زىياپەت تائاملىرىمنىڭ تۇزى
نېمە ئىرور؟» دەپ سوراپتۇ. ۋەزىر ئېيتىپتۇ: «بۇ تائاملىرى-
ڭىزنىڭ تۇزى ئېغىر - بېسىقلىق ۋە سەۋرچانلىقتۇر. سىزنىڭ
پادىشاھلىق ئىمارىتىڭىزنى ۋەيران قىلىدىغان ئامىل غەزەپ ۋە
يەڭگىللىكتۇر».

شاھزادە ۋەزىرنىڭ سۆزىنى دۇرۇس تېپىپ ئۆزىگە ئۆرنەك قىپتۇ. ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە مېھرىبانۇ خېنىم ۋاڭغا ئەسكەرتىپ قويۇپ: «جانابلىرى ئېغىر - بېسىق ئادەمكەنلا، ئەپسۇس، پۇقراغا مۇئامىلە قىلغاندا تېخىمۇ ئېغىر - بېسىق بولۇشلىرى، ئەتراپلىرىدىكى بەگ، ئۆلىمالارغا ئالدىراپ باھا بەرمەسلىكلىرى كېرەك» دېگەنىدى. ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈپ قويىدى.

يەنە بىر ھېكايەت مۇنداق ئىدى: ئاللاتائالا ئۆز پەيغەمبىرى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا «ئىشلار توغرىسىدا ئۆز سەپداشلىرىڭىز بىلەن مەسلىھەتلىشىڭ» دەپ بۇيرۇغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىنسانلار ئىچىدە ھەممىدىن دانا تۇرۇقلۇق ئاللاتائالا نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا كېڭەش - مەسلىھەت توغرىسىدا بۇيرۇيدۇ؟ بۇنىڭدىكى ھېكمەت شۇكى، مۇھىم ئىشلاردا كېڭەش بىلەن پىكىرنى جەم قىلىپ بىرقارارغا كەلگەندىن كېيىن قەدەم بېسىش ئۈممەتلەر ئارىسىدا سۈننەت بولۇپ قالسۇن دېمەك ئۈچۈندۇر. چۈنكى كېڭەشلىك ئىش بۇزۇلماستۇر...

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئۆز مەلىكىسىدىن بۇ ھېكايەتلەرنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ راستىنلا بىر ئەقىل ئىگىسى ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. شۇڭا ئۇ مېھرىبانۇغا قاراپ مۇنداق دېدى:

— ئىنساننىڭ كامىل بولۇپ يېتىلىشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئۆمۈرلۈك بىر يولداشنىڭ بولۇشى زۆرۈر ئىكەن. ئەر - خوتۇنلۇق بولۇش دېگەنلىك تۇرمۇشتىكى خۇشال، بەختىيار كۈنلەرنىمۇ، قايغۇ - ھەسرەتلىك كۈنلەرنىمۇ بىللە ئۆتكۈزۈش دېگەنلىكتۇر. بىر ئادەمنىڭ مەڭگۈ بەختلىك بولۇپ كېتىشى، مەڭگۈ قايغۇ - ھەسرەتلىك بولۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس. بىكارغا ئاللاتائالا كۈن بىلەن تۈننى ياراتمىغان. يەنە ئايىنىڭمۇ ئون بەشى يورۇق، ئون بەشى قاراڭغۇ. خېنىم، مەن ئۆزلىرىگە دەپ قوياي، مەن ئاياللارنىڭ ئۆيىنىڭ ئىچىگە بېكىنىۋېلىپ ئولتۇرۇ-

شىنى ياخشى كۆرمەيمەن. ئادەم دېگەن بەش تۈرلۈك نەرسىدىن تولۇق بەھرىمەن بولۇشى كېرەك. ئۇ بولسىمۇ قۇياش نۇرى، ساپ ھاۋا، سۇ، ئوت، تۇپراق. بۇرۇنقى ئايالىم بۇۋى ھەجەر خېنىم ئوردىغا كۆچۈرۈلۈپ كەلگەندىن كېيىن، تالا تۈزگە چىقىپ باقمىغانىدى، نامەھرەملىك دېگەنمۇ جايىدا بولۇشى كېرەك. ئادەم كۈن نۇرىنى كۆرۈپ تۇرمىسىمۇ، ساپ ھاۋادا ئارام ئالمىسىمۇ بولمايدۇ. راستىنى ئېيتسام، بۇۋى ھەجەر خېنىم كۈن نۇرىنىمۇ كۆرۈپ باققىنى يوق. شۇڭا ئۇ قانچە، قانچە يىللار پالەچ بولۇپ ئۆيدە يېتىپ قالدى. كۈن نۇرىنى كۆرسۇن، ساپ ھاۋادا ھۇزۇرلانسۇن، بىز ئاپىرىدە بولغان تۇپراقلاردا مېڭىپ، تاغ سۇلىرىدا يۇيۇنسۇن دەپ ئارىتام، باغداش باغلىرىغا ئېلىپ چىقتىم. ئۆيدىن تالاغا چىققۇسى كەلمىدى. ھەتتا تەختىراۋاننىڭ پەردىسىنى قايرىپ سىرتلارغا قاراپمۇ باقمىدى. مېنىڭ بۇنىڭغا ئىچىم پۇشتى. شۇڭا مەن خېنىم ئۆزلىرىگە دەپ قوياي، بۇ ئىشلار سەل ئەللىدە بولسۇن. قۇمۇلنىڭ ئادىتىدە بۇگۇن ئەتىگەندە قىز بىلەن يىگىت (ۋاڭ بۇ گەپنى دەپ بولۇپ مېھرىبانۇغا مەنىلىك قاراپ قويدى. مېھرىبانۇمۇ كۈلۈپ قويدى) قىز بىلەن يىگىتنىڭ قولداشلىرى بىرلىكتە ناشتا قىلىدۇ. خېنىممۇ ھۇجرىلارغا يۆتكىلىپ، يۈزىنى يېپىپ يۇرمەي، بىز بىلەن بىللە ئولتۇرغايلا.

مېھرىبانۇ كىچىكىدىن «نامەھرەم» دېگەنلەرگە ئۇنچىۋالا ئېتىبار قىلىپ كەتمىگەنىدى. ئۇ يۈزىنى يېپىۋېلىشنى ناھايىتى ئۆچ كۆرەتتى. شۇڭا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدى.

ئىشىك چېكىلدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يەڭگىلەرنىڭ يېتىپ كىرىدىغانلىقىنى بىلىپ يېڭىلا ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى چۇشۇرۈۋەتكەنىدى. ئىجازەتتىن كېيىن ئىككى ئىللىق خېنىم كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىنلا خۇشنىبانو ئاپپاق بىلەن

مىنىس ئاپپاقلارمۇ كىرىپ ۋاڭغا تەزىم قىلدى. ۋاڭ گەپ ـ سۆز قىلماي تاشقارقى ئۆيگە چىقىپ كەتتى. ئاياللارنىڭ ئىككى-سى يوتقان كۆرپىلەرنى يىغىشتۇردى. يەنە ئىككىسى مېھربانۇ خېنىمنىڭ چاچلىرىنى تاراپ، كىيىملىرىنى يەڭگۈشلىدى. ئى-شىك يەنە چېكىلدى. ۋاڭ ئىجازەت بەردى. نەمتۇللا تەيجى، هاشىر تەيجىلەر كىرىپ كەلدى ۋە ئېگىلىپ تەزىم بىلەن:

— ۋاڭ خوجام، مېھربانۇ خېنىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن، — دېدى.

— بەگلىرىمگە ئىجازەت، — دېدى ۋاڭ خۇشال كەيپىد-ياتتا. بەگلەر ئورۇنلىرىنى تېپىپ ئولتۇرۇشتى ۋە دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ ۋاڭ خوجامغا ئامانلىق تىلەشتى. دۇئادىن كېيىن قولىدا كورە، تاۋاق، چىنە ـ چەينەك، داستىخان كۆتۈرۈپ، قىز قولدىشى ۋە غۇنچەچى[1] ئىككى قىز كىرىپ كەلدى. ئۇلار-نىڭ بىرىنىڭ قولىدا ئالتۇن ھەل بېرىلگەن كۈمۈش كورىدا خېمىرى تۇخۇم قوشۇپ يۇغۇرۇلۇپ، قەغەزدەك نېپىز ئېچىد-لىپ، ئىچىگە گۆش ۋە پىيازنى ئۇششاق چاناپ تۇز، زىرىسىنى ئوبدان تېتىتىپ قىلىنغان قىيما ئېلىنىپ، ئۇششاق تۈگۈلگەن چۆچۈرە، يەنەبىر قاپارتما گۈللۈك يوغان چىنە تاۋاقتا سارغۇچ پىشۇرۇلغان ئۆپكە. (ئۆپكىگە ئۇن سۈيى بىلەن كۆيدۈرۈلگەن سۇ مېيى قوشۇپ بېرىلگەنلىكتىن ئۆپكە سارغۇچ بولۇپ پىشى-دۇ) ئۇ يەر بۇ يەرلىرى ئېتىلىپ پىشقان بۇ ئۆپكىگە چىرمالغان ھېسىپ بار ئىدى. بۇ قىز تەرەپتىن كەلتۈرۈلگەن ئەتىگەنلىك چاي ئىدى. ئۆپكە ـ ھېسىپ، چۆچۈرىلەر ناھايىتى ئوخشىغاند-دى. ھەممەيلەن ماختىشىپ يېيىشتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قىزىقچىلىق قىلىپ:

— بۇ ئۆپكە — ھېسىپنى باشقا كۈنلەردە يېيىشكە بول -

---

① غۇنچەچى ـ داستىخان سېلىپ، تاماق قويغۇچىلار.

ـمامدۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى. نەمتۇللا تەيجى «بولىدۇ، ۋاڭ خوجام» دېيىشىگە. ھاشىر تەيجى:
— بولمايدۇ ۋاڭ خوجام، بولمايدۇ، بۇنى نىكاھ ئوقۇلغان كۈنىنىڭ ئەتىسىلا يەيدىغان گەپ. ئەگەر ئۆپكە ـ ھېسسىپ ياراپ قالغان بولسا يەنە بىر قانچە نىكاھلىق بولسىلا بولىۋېرىدۇ ئە ـ مەسمۇ؟ — دېدى.
بۇ ئۇي مىجەز كىشىنىڭ سۆزلىرى ۋاڭغىمۇ، مېھربانۇغىـ ـمۇ ياقمىدى. ئارىنى بىر پەس جىمجىتلىق باستى. بۇ جىمجىتـ ـلىقنى بۇزۇپ ۋاڭ خوجام شۇنداق دېدى:
— توي دېگەن ئۆمرىدە بىر، ئىككىلا بولۇشى كېرەك. بويتاق يۈرگەندىن خوتۇن ئالغان ياخشىراق، — بۇ گەپنى ھاشىر تەيجى بېگىمگە قارىتىپ دېدى. ھاشىر تەيجىنىڭ ئايالى تۇگەپ كەتكىلى بىر نەچچە يىل بولغان بولسىمۇ تېخىچە ئۆيلەنـ ـمىگەنىدى، بۇ گەپ بىلەن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ ھاشىر تەيجىگە قاراشتى. ھاشىر تەيجىمۇ ئىرغىنىپ قويدى، — نەمتۇللا تەيجى بېگىم دېدى ۋاڭ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇ توققۇز كۈن ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان توي تاماشاسى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە ناھايىتى ياخشى ئېلىپ بېرىلسۇن. ئىلىدىن كەلگەن مېھمانلارمۇ ئىچىپ ـ يېيىپ، ياخشىراق تاماشا قىلىپ كەتسۇن. ھەرگىزمۇ زېرىكىپ قالمىسۇن. ئورۇنلاشتۇرغان ئىشلارنى ھەممەيلەنگە مەلۇم قىلىپ قويسىلا.
— خوش ۋاڭ خوجام، — بۇ ئىشلارنى خېلى بۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدۇق. توي دېمەك — خۇشاللىق دېمەك. قۇمۇلنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى، مەشرەپلىرى، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىش، ئات يورغىسى سېلىش، قوچقار، توخۇ سوقۇشـ ـتۇرۇش، شاخمات ئويناش، ئىلى مەشرىپىنى كۆرۈش قاتارلىق ھەرخىل ئويۇنلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ ئويۇنلارنىڭ سورۇنلىـ ـرىمۇ تەييار قىلىندى. بەش شەھەردىن چېلىشچىلار، ئون ئىكـ

www.uyghurkitap.com

كى تاغدىن سازەندە، ناخشىچىلار ئېلىپ كېلىندى. ھەركۈنى كەچتە مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ، كۈندۈزى ھەرخىل تاماشالار ئېلىپ بېرىلىدۇ. جاناپلىرىنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

— مەشرەپ نەدە بولىدۇ؟

— يان باغدىكى چوڭ سارايدا بولىدۇ.

— بولىدۇ ئەمىسە، خېنىملارمۇ خالىغان ئويۇنلىرىنى كۆرسۇن، — دەپ مېھرىبانۇغا قاراپ قويدى ۋاڭ. مېھرىبانۇ كۈلۈمسىرەپ يەرگە قارىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ھۇجرىدا ئارتۇقچە پاراڭ بولمىدى. ئەرلەر دۇئادىن كېيىن ۋاڭنى ئارىغا ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى. مىنىس ئاپپاق خۇشنىبانو ئاپپاققا پىچىرلاپ «ۋىيەي، بۇلتۇرقىدەكلا بوپكەتكەن گەپ. قېلىن قىزكەن» دېۋىدى، خۇشنىبانو: «ئىچىلىرىدە زەھەر قۇتىرايدىكەن. ھەسەتخورلۇق قىلمىسىلا بولمامدۇ» — دەپ مىنىس ئاپپاقنىڭ يېغىرىغا تەگدى. مىنىس ئاپپاق ئۇرۇشاي دېسە تېخى، ئامالسىز كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ قويۇپ جىمىپ قالدى. ئۇلار ھۇجرىدىن چىقىپ كېتۋاتقاندا مىنىس ئاپپاق سورىدى:

— يۈز ئاچقۇلۇقىنى قاچان قىلىدىكەنمىز.

— توينىڭ توققۇزىنچى كۈنى. پەتنۇس - پەتنۇسلارغا تىزىۋاتقان ئالتۇن، ياقۇت، زىبۇ زىننەتلەر، ھەرخىل ئېسىل كېيىم - كېچەكلەر، تۇرلۇك رەختلەر، ۋاي خۇدايىم، جىق نەرسە، قىرىق پەتنۇس بولىدىمىكىن، ئۆزلىرى كۆرمىدىلەمۇ؟ خۇشنىبانو ئاپپاق يەنە مىنىس ئاپپاقنىڭ ئىچىگە زەھەر ئۇرۇقىنى چېچىپ قويدى.

— ئالغىلىلا كەپتىغۇ، بۇ بۇرالقى① . خەزىنىنى قۇرۇتۇپ

---

① بۇرالقى - قۇمۇلدا بەزى كىشىلەر باشقا شەھەردىن كەلگەنلەرنى بۇرالقى دەپ قوياتتى.

قويىدىغان ئوخشىمامدۇ؟
— ۋاڭ خوجامنىڭ نېمىسى كەمتى. ئۆزلىرى بىلەن بىزگە نېمە قويۇپتۇ. ئۆزلىرىزە كۆزلىرى جەننەتتە، كۆڭۈللىرى دوزاختىلا ئۆتىدىغان خوتۇنكەنلا، — دېدى خۇشنىبانو ئاپپاق.
— ۋىيىەي ئۆزلىرىمۇ ھەسەت قىلىۋاتىدىغانلا، — دېدى مېنىس ئاپپاق ئېغىزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ.
— جاھاننى سۇ ئالسا، ئۆردەكنىڭ نېمە كارى، ئاسمان گۇمۇرۇلۇپ چۈشسە، ئاستىدا نان يەيمەن. ھەسەتخورلۇقچۇ، ئۆزلىرىدەكلەرگە خاس.
— ئاغزىم بار دەپ ئاغزىڭلارغا كەلگەننى دەۋەرمىسىلە، ھەسەتخورلۇق دېگەن نېمە ئۇ؟
— ھەسەتخور دېگەنچۇ، ئۆزلىرىدەك ئىچى تار، پىتنىخور بولىدۇ. ھەسەتخور كىشى ھايانى بىلمەيدۇ، تېتىقسىزلىق قىلىدۇ. ئەمدى سەل ئۆزلىرىنى بېسىۋالمىسىلا، تۆمۈر مىخنى تاشقا كىرگۈزەلمەيلا. يامىنى كەلسە ۋاڭغا چېقىپ قويىمەن، جۇمۇ.
— دېسىلە دەۋەرسىلە، بىز دېگەن ۋاڭنىڭ توغقىنى، بىزنى نېمە قىلالايتتى؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

ئىلىدىن توي كۆچۈرۈپ كەلگەن مېھمانلار ئەبەيدۇللا تارخانبەگ دەۋرىدە سېلىنغان تۆۋەن ئوردىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. يېڭى ئوردا پۈتكەندىن كېيىن تۆۋەن ئوردىنىڭ نۇرغۇن ئۆيلىرى بىكار قالغانىدى. تويىنىڭ گېپى چىققاندىن باشلاپ نەمىتۇللا تەيجى بۇ ئۆيلەرنى دەرھال رېمونت قىلدۇرۇشقا كىرىشكەنىدى. ھەرقايسى ئۆيلەرنىڭ تاملىرى پىشقىن① بىلەن يېكەن② پوغۇندىسى ئارىلاشتۇرۇلۇپ قايتا سۇۋالدى. ئىشىك، دېرىزىلىرى سىرلاندى. ئۆيلەرنىڭ كاڭ، كۇرسىلىرىغا يېڭى گىلەملەر سېلىنىپ، ئويۇقلىرىغا يېڭىدىن تىكىلگەن يوتقان - كۆرپە، يۇمىلاق ياستۇق، ماموق ياستۇقلار تىزىلدى. ئەر - ئايال بىرلىكتە كەلگەنلەرگە بولسا ئايرىم ھوجرىلار تەييارلاندى. ھەممىلا ئۆيگە چىنە - چەينەك، چىلاپچا - ئاپتۇۋىلار قويۇلدى. ئاشخانا، ساماۋەرخانىلار ئاش، نان، چاينى ئۈزۈلدۈرۈپ قويمىدى. كۈندىگە دېگۈدەك قوي، كالا، ئات، تۆگىلەر سويۇلۇپ تۇردى. بۇ ئوردىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى چوڭ باغ ھەرخىل مېۋىلەرگە مول بولۇپ، مەنزىرىسى ناھايىتى گۈزەل ئىدى. مېھمان-

① پىشقىن - كۆيدۈرۈلگەن ھاك.
② يېكەن - سازلىقلاردا ئۆسىدىغان قومۇش غوللۇق ئۆسۈملۈك.

لار بۇ ئۆيلەرگە ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ئۆزلىرىنى ناھايىتى ئازادە ھېس قىلىشتى. بۇ يەردىكى باغ ئۇلارنىڭ سەيلە ـ سايا- ھەت قىلىشى، ھاردۇق ئېلىشى ئۈچۈن تولىمۇ ئەپلىك ئىدى.

مېھمانلار كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى يەنى تۈنۈگۈنكى كۈندە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مېھمانلاردىن ھال سوراپ كەلدى. ئۇلار- نىڭ ئۇزۇن يول يۈرۈپ، ساق ـ سالامەت يېتىپ كەلگەنلىكىدىن مەمنۇن ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. ۋاڭ كېلىشتىن بۇرۇنراق خە- ۋەر بولغانلىقتىن ئەر مېھمانلار بۇ يەردىكى چوڭ سارايغا يىغىل- غانىدى. ھەممەيلەن ۋاڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ۋاڭ بۇ سالاپەتلىك ئادەملەرگە قاراپ ھەيران قالدى. ئۇلار پاكىزە، رەتلىك كىيىنگەنىدى. ئىجازەتتىن كېيىن ئۇلار قۇللۇق دېيىشىنىڭ ئورنىغا «رەھمەت» دېيىشىپ ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى. ۋاڭ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۇلارغا قاراپ سۆز قىلماقچى بولۇپ تۇرۇشىغا ئالدىدىراق ئولتۇرغان غورۇرى ئې- غىز ئاچتى:

— ۋاڭ خوجامنى زىيارەت قىلغىلى ئوردىغا بارايلى دەپ تۇراتتۇق. جانابلىرى ناھايىتى كەمتەر ئىكەنلا، ئۆزلىرى كەپتى- لا، ئالدىلىرىدا خىجىلمىز.

— ھەي نېمە دېگەنلىرى بۇ، ئالتە ياشلىق كەلسە ئاتمىش ياشلىق ئالدىغا چىقىدۇ دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ — دېدى ۋاڭ. بۇ گەپ بىلەن ئارىدىن بىر قانچەيلەن «مەرھەمەتلىرىگە رەھمەت»، «مەرھەمەتلىرىگە رەھمەت» دېيىشتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يەنە غورۇرىغا قارىدى. غورۇرى ۋاڭغا ناھايىتى سالاپەتلىك كۆرۈندى. ئۇ بېشىغا قېنىق جىگەر- رەڭ دۇخاۋىدىن دوپپا. ئۈستىگە قارا كۆك يۇڭ رەختتىن پەل-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تو، پۈتىغا پارقىراق خۇرۇم ئۆتۈك كىيىۋالغانىدى.

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام، جانابلىرىغا مەلۇم بولغايكى، يول يىراق بولغان بىلەن كۆڭلىمىز يېقىن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىز يىلتىزىمىز بىر ئۇرۇق - توغقانلاردىن بولىمىز، — دېدى غورۇرى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ گەپكە ئاۋۋال ئەجەبلەندى. كې-يىن «ھە راست مەن مېھرىبانۇنى ئالغاندىكىن ئەلـۋەتـتـە ئۇرۇق - تۇغقان بولۇپ قالامدۇق» — دەپ ئويلىدى.

— راست دەيلا، بىز ئەمدى راستىنلا ئۇرۇق - تۇغقانلار-دىن بولۇپ قالدۇق، — دېدى ۋاڭ.

— خوش، ۋاڭ خوجام، ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن مەن ناھايىتى ئۇزاقتىن تارتىپلا تۇغقاندارچىلىمىزنىڭ بارلىقىنى دە-ۋاتىمەن. جانابلىرى بىلىملىك، تارىختىن ساۋاتلىرى بار بىر ئۇلۇغ زات، دېمەكچىمەنكى، ئەگەردە چاغاتاي نەسەبلىرىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، توغقانچىلىقىمىزنىڭ تېگىگە يېتەلەيمىز.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئەجەبلىنىپ:

— شۇنداقمۇ، ھە، قېنى سۆزلىسىلە سىلىمۇ تۇغلۇق تۆمۈر[①]خانىنىڭ ئەۋلادلىرىدىنمۇ؟

— تاپتىلا ۋاڭ جانابلىرى. ھەزرەتلىرى تۇغلۇق تۆمۈر

---

① تۇغلۇق تۆمۈرخان - چىڭگىزخانىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلاد نەۋرىسى (چىڭگىزخاند-نىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاينىڭ نەۋرىلىرىدىن) ئۇ 1329 - يىلى تـۇغـۇلـغـان. 1346 - يىلدىن 1363 - يىلغىچە شەرقى چاغاتاي خانلىقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئىلىنىڭ مەركىزي شەھەرلىدىن بىرى بولغان قورغاس تەۋەسىدىكى ئالمالىقنى پايتەخت قىلىپ، «موغۇلىستان» دەپ ئاتىغان. توغلۇق تۆمۈر ئون سەككىز يېشىدا خانلىققا ئولتۇرغان بولۇپ، يىگىرمە تۆت يېشىدا ئۆز خانلىقىدىكى پۈتۈن خەلققە باش بولۇپ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋە ئۇنىڭ قوۋمى ئۆرپ - ئادەت، تىل - يېزىق قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن ۋە ئۇيغۇرلارغا تايىنىپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. تۇغلۇق تۆمۈرخان 1363 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇ ئالمالىق شەھىرىگە دەپنە قىلىنغان. ئۇنىڭ قەبرىسى ھازىرغىچە ساقلانماقتا.

خاننىڭ ئىلياسخان ئىسىملىك ئوغلىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن. يەنى ئىلياسخاننىڭ مەۋلانە شەيخ مۇھەممەت نامىلىق ئوغلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئوغلى ھەسەن غازى. ئۇنىڭ ئوغلى ئىسمايىل غازى، ئۇنىڭ ئوغلى ئىبراھىم غازى، ئۇنىڭ ئوغلى باقى غازى، ئۇنىڭ ئوغلى يارمەمەت غازى، ئۇنىڭ ئوغلى مۇھەممەت شاھى غازى، ئۇنىڭ ئوغلى ئەبەيدۇللا تارخان، ئەبەيدۇللا تارخاندىن باشلانغان قۇمۇل ۋاڭلىقىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلاد ۋاڭى جانابلىرى. مەن بولسام سەئىدىيە خانلىقىنى① قۇرغۇچى سەئىدخان ئەۋلادلىرىدىن بولىمەن. سەئىدخانمۇ تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولىدۇ. مەن سەئىدخاننىڭ ئالتىنچى ئەۋلاد نەۋرىسىنىڭ ئەۋلادىمەن.

— دېمەك، بىز بىر ئەۋلاد نەۋرە ـ چەۋرىلەردىن بولىدىكەنمىز، مۇنداق بولغاندا يۇنۇسخاننىڭ ئوغلى ئەھمەدخان، ئەھمەدخاننىڭ ئوغلى سەئىدخان، سەئىدخاننىڭ ئوغلى ئابدۇرېشىتخان، يەنىچۇ، ئابدۇكېرىمخان، ئابدۇلېتىپخان، ئاندىن كېيىن ئابدۇللاخان، — ۋاڭ بىر تىنىۋېلىپ سورىدى، — ئابدۇللاخاننىڭ يولۋاس دېگەن ئوغلىنىڭ نەۋرىلىرىدىنمۇ؟

— ياق بىز ئابدۇل مۆمىن ئىسىملىك ئوغلىنىڭ نەۋرە، چەۋرىلىرىدىن بولىمىز.

— يولۋاسخان ئۆز ئاتىسىغا تىغ كۆتۈرگەن بىر مەلئۇنغۇ.

---

① سەئىدىيە خانلىقى ـ تىيانشاننىڭ جەنۇبىدا يەكەننى مەركەز قىلىپ قۇرۇلغان. شەرقىي چاغاتاي نەسەبىدىكى سەئىدخان ھۆكۈمرانلىقىدىكى ھاكىمىيەتتۇر. سەئىدخان 1514 ـ 1533 يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان. سەئىدىيە خانلىقىدە ئۆتكەن 11 خان 166 يىل ھۆكۈم سۈرگەن. سەئىدىيە خانلىقى ئىلى ۋادىسى، بالقاش كۆلىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، ئىسسىق كۆل رايونى، پەرغانە ئويمانلىقى، بەدەخشان ۋە پامىر ئېگىزلىكىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ۋاھان رايونى، كەشمىر ۋە تىبەتنىڭ بىر قىسمى قاتارلىق جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

www.uyghurkitap.com

— شۇنداق ۋاڭ خوجام، ئۇ چاغلاردىكى سەئىدىيە خانلىقى بىرى ئىچكى نىزالار، يەنە بىر تەرەپتىن ئاپپاق خوجىغا[1] ئوخشاش تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ ئۆز ئەتراپىغا نۇرغۇن سوپىلارنى توپلاپ سەئىدىيە خانلىقىغا قارشى چىققانلىقىدىن سەئىدىيە خانلىقى تەۋرەپ قالغان. مانا مۇشۇ قالايمىقانچىلىق يىللاردا مېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىم يەكەندىن قورغاسقا كېلىپ، ئۆز ئەجدادى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلىپ ئۆتكەن.

شۇ گەپلەردىن كېيىن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭدا غورۇرىغا نىسبەتەن ھۆرمەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى. شۇڭا شۇ يەردىلا ۋاڭ غورۇرىنى ئەتە چايغا تەكلىپ قىلدى. يەنە ۋاڭ شۇ جايدىلا تەيجىلىرىگە پەرمان بەردى:

— مېھمانلار قىسىلىپ قالمىسۇن، ھەربىر كىشىگە ئوخشاش، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئېتىبار قىلىنسۇن، تەلەپ، ئېھتىياجلىرى بولسا ۋاقتىدا ھەل قىلىنسۇن.

---

① ئاپپاق خوجا - (ھىدايىتۇللا خوجا) سوفىزمچىلارنىڭ پېشۋاسى سەمەرقەندلىك ئەخمەت كاسانى (مەخدۇم ئەزەم - 1461 - 1542) نىڭ نەۋرىسى. مەخدۇم ئەزەم ئەۋلىيالىق سۈپىتە ئابدۇرېشىتخان ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەكەن خانلىقىغا كەلگەن ۋە ئوردىغا باش مەسلىھەتچىلىككە تەكلىپ قىلىنغان.

مەخدۇم ئەزەمنىڭ چوڭ ئوغلى مۇھەممەت ئىمىن (ئىشان كالان) نىڭ تۆت ئوغلى بولۇپ، تۆتىنچى ئوغلى مۇھەممەت يۈسۈپ يەكەن خانلىقىدا «ئاق تەقلىق» خوجىلارنىڭ 1 - ئەۋلاد سەردارى بولۇپ، شۇ چاغدىكى دىنى ئورۇن تالىشىش كۈرىشىدە مەغلۇپ بولغانلىقتىن قۇمۇلغا سۈرگۈن قىلىنغان. ئۇ قۇمۇلدا سوفىزمچى زاھىت مىرسەئىد خەلىلى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ قىزى زىلەيخانىنى ئەمرىگە ئالغان. 1626 - يىلى ئۇلاردىن ئاپپاق خوجا دۇنياغا كەلگەن. 1638 - يىل دادىسى ئۇلارنى ئېلىپ قەشقەرگە كەتكەن.

ئاپپاق خوجا ئاتا - بوۋىسىنىڭ يولىنى تۇتۇپ سوفىزملىق تەرغىباتنى جان تىكىپ ئېلىپ بېرىش بىلەن سەئىدىيە خانلىقىنى غۇلىتىشقا نىيەت باغلىغان. بىراق ئۇنىڭ نىيىتى ئاشكارىلىنىپ قېلىپ يەكەندىن قوغلانغان بولسىمۇ، يەكەندىن ئۇدۇل تىبەتكە بېرىپ دالاي لاما V دىن ياردەم سورىغان. 1679 - 1680 - يىللىرى دالاينىڭ مەسلىھەتى بويىچە غالدان 60 مىڭ كىشىلىك جۇڭغار قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ يەكەن خانلىقىنى مەغلۇپ قىلغان.

— خوش ۋاڭ خوجام، پەرمان بەردارمىز! — دەپ تەيجىلەر پۇكۇلۇپ قۇللۇق قىلدى.

ۋاڭ ئوردىغا قايتىپ بېرىپ يەنە مۇنداق يارلىق چۈشۈردى:

— بۇ تويدا پۇقرالارمۇ شاد - خۇراملىقتا چۆمسۇن، مۇشۇ توققۇز كۈن ئىچىدە ئالۋاڭ - سېلىق بىكار قىلىنسۇن، ئوردىدا سوئال سوراق ئېلىپ بېرىلمىسۇن، كېچىلىك كۆزەتچى پەششاپ-لارمۇ ئۆيلىرىدە هاردۇق ئالسۇن. يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلار-غا ئوردىدىن قوي، ئۇن، گۈرۈچ، ماي تارقىتىپ بېرىلسۇن.

* *

ئوردىنىڭ شەرقىي تەرىپى يول ۋە شەرقىي ئۆستەڭگە تۇتاش-قان ۋاڭنىڭ ئارامگاهى كاتتا سارايلار بىلەن قەد كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ سارايلارغا تۇتاش باغلار ناهايىتىمۇ گۈزەل، مەنزىرى-لىك ئىدى. ۋاڭنىڭ ئارامگاھ سارايلىرىنىڭ ئالدى تاملىرى قاپارتما نەقىشلىك پەن تام، ئىشىكلىرى يېرىم پەنجىر قىلىنغان ئىشىك. قالغان تاملىرى پىشقىن بىلەن ئاقارتىلىپ گۈل چىقى-رىلغان گۈللۈك تام. تورۇس پەنلىرى تۆت چاسا ئىشلەنگەن بولۇپ، هەربىر بۆلەككە بىر خىل گۈل سىزىپ سىرلانغان. سىرلىرى ئۈچۈق كۆك، ئوچۇق يېشىل، سېرىق، ئاق، قىزىل بولۇپ كۆكتە ئېچىلغان رەڭگارەڭ گۈللەردەك كۆرۈنەتتى. (بۇ گۈل بوياقلىرىنىڭ رەڭگى ناهايىتى ئۇزۇن يىللارغىچە ساقلان-غان) ئەسلىدە، ئۇ چاغلاردا سىرنى قۇمۇلدىكى سىرچىلار، ئۆزلىرى ياسايتتى. سىر تېشى يىپەك يولى ئارقىلىق سىرتتىن قۇمۇلغا كىرەتتى. سىرچى ئۇستىلار سىر تېشىنى سېتىۋېلىپ، ئاۋۋال بۇنى يۇمشاق يانچىپ، ئەگلەكتىن ئۆتكۈزۈپ، قارا يې-لىمنى ئېرىتكەندىن كېيىن پىشقىن بىلەن سىر تېشىنى ئارىلاش-

تۇرۇپ ياسايتتى. سىر يېغى ئۈچۈن خورما يېغىنى سۈس ئوتتا ئۇزاققىچە قاينىتىپ سىر يېغىنى ياسايتتى. مانا بۇ سىر يېغىنى سىرنىڭ ئۈستىگە بەرگەندىن كېيىن ھەم پارقىراق بولۇپ، ئۇزۇن يىللارغىچە سىرنىڭ رەڭگى ئۆزگەرمەيتتى. بۇ سارايلار-نىڭ سىرچىلىقلىرىنىڭ ھەممىسى شۇنداق ئىشلەنگەن. بۇ يۇرت-تىكى نۇرغۇن ئۆيلەرنىڭ تام ئىشكاپ، ياغاچ ساندۇق، تورۇس تاختا پەنلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق سىرلانغان (قۇمۇلدىكى بىر قىسىم مەسچىت، مەدرىس، ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ سىرلان-غانلىقىغا 400 - 500 يىل بولغان بولسىمۇ رەڭگى ھازىرغىچە ئەينەن ساقلانماقتا). مانا بۇ سارايلاردىكى سىرلارنىڭ رەڭگى شۇنداق ئېنىق، شۇنداق سىڭىشكەن بولۇپ، كۆرگەن كىشىنى مەھلىياھ قىلاتتى. بۇ ئۆيلەرگە كىرىپ - چىقىپ يۈرگەن ئىلىلىق مېھمانلارنىڭ دىققىتى ھەممىدىن بۇرۇن بۇ سىرچىلىق ھۈنىرىگە چۈشتى. بۇنى كۆرگەن غورۇرى شۇنداق دېدى: «تۇر-پان، لۈكچۈن قاتارلىق جايلاردىمۇ مانا شۇنداق سىرچىلىقتا ئىشلەيدىكەن، لېكىن قۇمۇلدىكىدەك، نەپىس، رەڭدار ئەمەس، قۇمۇلدىكى بۇ ھۈنەر ھېچ يەردە يوق. بىزنىڭ ئىلىدىمۇ سىر سوۋېت تەرەپتىن كىرىدۇ. ئانچە رەڭدار ئەمەس».

ۋاڭنىڭ ئارامگاھلىرىغا تۇتاش شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان يانباغ (كېيىنچە «ياباغ» دەپ ئاتىلىپ قالغان) مۇشۇ كۈنلەردە قىزىپ كەتتى. يانباغنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە پۈتۈنلەي يېڭى سې-لىنغان كاتتا ئۆيلەر بار، بۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدى تەرىپى كاتتا باغ بولۇپ، باغنىڭ تاملىرى چۈلۈك دەرەخلىرى بىلەن ئورالغان. خىلمۇ خىل مېۋىلەر رەتلىك تىكىلگەن. رەڭمۇ رەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن. بۇ باغدا جۇجەملەر يوپۇرماق چىقارغاندىن باشلاپ، ئۆرۈكلەر پىشىپ تۈگىگىچە «كاككۇك، كاككۇك، كاككۇك» دەپ سايرىغان يېقىملىق ئاۋاز باغنى، باغقا تۇتاش،

ئۆي، سارايلارنى بىر ئالاتتى. مانا هازىرمۇ بۇ باغلاردىن ئەنە شۇنداق سايرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ يەردە غىجىكنى سازلاۋاتقان بىر سازەندە باشقىلارغا مۇنداق دەپ بەردى: «تاغدا كاككۇك، باغدا زەينەپ دەپ بىكار ئېيتمىغان مانا بۇ سايراۋاتقان كاككۇك ئەمەس زەينەپتۇر. بىزنىڭ تاغلىرىمىزدا ‹كاككۇك› بار. ئۇ تاغ چوققىلىرىغا، قارىغايلارغا قونۇۋېلىپ، ‹زەينەپ، زەينەپ، زەينەپ› دەپ سايرايدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كاككۇك بىلەن زەينەپ ئاشىق ـ مەشۇقمىش. ئۇلارنىڭ بىرى تاغدا، بىرى باغدا ياشايدىكەن. بۇلارنىڭ سىغىنىش كۈيلىرى ئالتىنچى ئاينىڭ ئالتىنچى كۈنى ۋىسال تېپىپ، بىر ـ بىرى بىلەن ئۇچرىشىدىكەن، بىراق قارا قاغا ئارىغا كىرىۋېلىپ بۇلارنى جۇپلەشتۈرمەيدىكەن»

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇرغانلار كۈلۈشۈپ كەتتى. بۇنى ئاڭلىغان ئىلىلىق بىر كىشى: «بىز تەرەپلەردە (ئىلىدا دېمەكچى) كاككۇك ئۇنى كېلىدۇ، تورغاي ئۇنى كېلىدۇ. قۇمۇل دېگەن شەھەرلەردىن، دەپ توۋلايمىز. بۇمۇ بىكار گەپ ئەمەسكەندە» دېدى. «شۇنداق، شۇنداق» دېيىشىپ ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

مېھمانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك چوڭ سارايغا يىغىلدى. قۇمۇلدا ئەر ـ ئاياللار بىللە ئولتۇرۇپ مەشرەپ ئوينايدۇ. بۇ ھال دەسلەپتە ئىلىلىق مېھمانلارغا سەل غەلىتە تۇيۇلدى. ئەمما ئۇلار بىر ئىككى كۈندىن كېيىنلا بۇ ئادەتكىمۇ كۆنۈپ قېلىشتى. قۇمۇللۇق خېنىملار، ئاپپاق ئايالار، ئىلىلىق خېنىملار ئۆي، ئۆيلەردە ئارىلىشىپ ئولتۇرۇپ، يەپ ئىچىپ، يەرلىك، تاغلىق ھېپىزلارنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرىنى تىڭشىماقتا.

قۇمۇلنىڭ مەشرەپلىرى غورۇرىغا ياقتى. غورۇرى ئۆزىمۇ ئىلىنىڭ ناخشىلىرىنى تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتالايدىغان، دۇتار

www.uyghurkitap.com

بىلەن تەمبۇرنىڭ، چاڭ بىلەن زىلتارنىڭ ئۇستىسى. گەرچە بۇ كىشىنىڭ يېشى ئاتمىشلارغا بېرىپ قالغان بولسىمۇ ياشتەكلا كۆرۈنەتتى. غورۇرى ناخشىچىلا بولۇپ قالماي، يېتىشكەن شائىر ئىدى. ئۇنىڭ يېزىپ، تۇپلەپ توپلام قىلىپ قويغان نەچچە دىۋان شېئىرلىرى بار. ئۇ روس، ئاۋغان، كەشمىر، بەلىغ، ئەرەب ئەللىرىگە بارغان. كەشمىر، بەلىغلەردە ئوقىغان، ئۇ رۇسچە، ئەرەبچە پارسچە تىللارنى بىلىپلا قالماي خەنزۇچە، مانجۇچە تىل - يېزىقلارنىمۇ بىلىدۇ. ئۇ تولىمۇ ئۆتكۈر بولۇپ خاتىرىسى بەك كۈچلۈك. ئۇنىڭ هازىر بەكرەك قىزىقىدىغىنى تارىخ ئىدى. ئۇ تارىخقا ئائىت كىتابلارنى ئوقۇپ مۇتالىئە قىلاتتى. غورۇرى ئەرەب ئەللىرىگە بارغاندا هەج تاۋاپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن هازىرغىچە ئۆز ئىسمىنىڭ كەينىگە «هاجى» نى قوشۇپ باقمىدى. ئېلى خەلقى غورۇرىنى «ئالىم» ، «مۆتىۋەر» دەپ تەرىپلىشىدۇ. لېكىن غورۇرىدا بىر نۇقسان بار ئىدى. ئۇ يېتىشكەن بىر ئالىم بولسىمۇ، ئۇنىڭدا هەسەتخورلۇق ئوتى كۈچلۈك ئىدى. ئۇ ئېلى ۋاڭلىرىغا هەسەت قىلاتتى. يەنى ئۇ ئېلى ۋاڭلىرىنىڭ تۇرپانلىق بولۇپ، بالىسىدىن بالىسىغا هۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقىغا ناهايىتى ئۆچ ئىدى. ئۇنىڭ خىيالىدا ئىلىغا ئۆز ۋاقتىدا هۆكۈمرانلىق قىلغان توغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەۋلادلىرى هۆكۈمرانلىق قىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇ «زاماننىڭ چاقى تەتۈر پىرقىراۋاتىدۇ» دەپ ئويلايتتى. شۇڭا ئۇنى مىلىكىزات گۈڭ ۋاقتىدىن تارتىپ خوشىنىزات گۈڭ، خالزات گۈڭگىچە ئوردىغا نەچچە قېتىم تەكلىپ قىلسىمۇ، ئۇنىڭغا يۇقىرى مەرتىۋە بېرىشنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئوردىغا كەلمىدى. ئۇ كۆڭلىدە «سىلەردەك بەگلەرگە خىزمەت قىلىپ نىمە كەپتۇ» دەپ ئويلىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ خالزات بەگنىڭ چورۇق هېكىم بىلەن ئاداۋىتى كۈچىيىپ كەتكەندە بىر قېتىم ئارىغا كىرىپ

كېلىشتۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن، خالزات ھېكىمبەگ ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانلىقى ئۈچۈن ئوردىغا ئانچە مۇنچە كېلىدىغان بولۇپ قالدى. بۇ قېتىم خالزاتبەگ ئۆزىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە قۇمۇلغا سەپەرگە چىقىشقا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنۇىدى. ئۇ تۇرپان قۇمۇلدىن ئىبارەت بۇ قەدىمىي شەھەرلەرنى بىر كۆرۈپ كېلىش ئىستىكىدە بۇ تەكلىپكە خۇشاللىق بىلەن قوشۇلدى.

غورۇرى بۇگۈن ئەتىگەنلىك چايدا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن بىللە بولغاندا ئۆزىنىڭ كەشمىر، بەلىغلەردە ئوقىغانلىقىنى، ئۇ يەرلەردە كۆرگەن بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بەردى. يەنە بېيجىڭ، چىڭ دېلارغا بارغانلىقىنىمۇ ئېيتتى. ئۇ چىڭ دېدىكى «ئىلى بۇتخانىسى» ھەققىدە نۇرغۇن پاراڭلارنى سالدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ بىلىملىك كىشىگە تېخىمۇ بەكرەك قىزىقىپ قالدى.

غورۇرى مەشرەپ زالىنىڭ تۆرىدە ئولتۇرۇپ، ئەتىگەنكى ۋاڭ بىلەن بولغان سۆھبەتنى ئويلىغان ھالدا، سازەندىلەرگە نەزەر سالماقتا. ئۇ مۇشۇ نەچچە كۈندىن بېرى قۇمۇلنىڭ ناخشا ـ سازلىرىغا، مەشرەپ، ئۇسسۇللىرىغا ھەۋەس قىلىپ قالغانىدى. دەسلەپتە ئۇنىڭغا قۇمۇلنىڭ ناخشا، مۇقاملىرىنىڭ ئاھاڭى بىر خىلدەكلا تۇيۇلۇپ كەتتى. لېكىن ئاستا ـ ئاستا ئاھاڭلارنىڭ يۇرۇشلەشكەن ئاھاڭ سىستېمىسى ئىكەنلىكىنى، بۇ ئاھاڭلار نۇرغۇنلىغان تۇرلەرگە، ھەربىر تۇر بىر مۇنچە شاخلارغا بۆلۈنىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. راستىنى ئېيتقاندا، غورۇرىدەك ئۇستا ناخشىچى ـ سازەندە بولمىسا، سىرتتىن كەلگەنلەر قۇمۇل ناخشىلىرىدىكى ئاھاڭلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئاسانلا پەرق ئېتەلمەيدۇ. بۇ ئاھاڭلار گويا سۇ قۇمغا سىڭگەندەك بىر ـ بىرىگە سىڭىپ ماڭىدۇ. غورۇرى راستىنلا ھەيران قالدى، ئۇ «بىزدىمۇ ناھايىتى ياخشى ناخشىلار بار. بۇ يەرنىڭ ناخشىلىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلەن بىزنىڭ ناخشىلىرىمىزنىڭ پەرقى چوڭ ئىكەن، بۇ يەردىكى ناخشىلار گويا بىر ـ بىرىگە ئۇلانغان زەنجىرگە ئوخشايدىكەن. بىزنىڭ ناخشىلىرىمىز بولسا توپ ـ توپ بولۇپ ئۆسكەن قارىغايغا ئوخشايدىكەن» دەپ ئويلىدى.

غورۇرىنىڭ ئېيتقانلىرىمۇ توغرا، ئىلىنىڭ ناخشىلىرىنىڭمۇ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بار، ئىلى ناخشىلىرى ھېچيەرنىڭ ناخشىلىرىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ ناخشىلاردىن مەردلىك، مەردانىلىق ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. ئىلىدا ناخشا بىلمەيدىغان بىرمۇ ئەركەك يوق. ئۇلار ئۈچۈن ناخشا خۇددى ئاش ـ ناندەكلا ئۇلۇغ، ناخشا ئۇلارنىڭ غەم ـ غۇسسىلىرىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. ئىلى ناخشىلىرىنىڭ ئېيتىلىش سورۇنى، تەرتىپى قۇمۇل ناخشىلىرىدىن پەرقلىنىدۇ. قۇمۇلدا سازەندە ئاۋۋال غىجەكنى سازلاپ، مۇقامدىن باشلايدۇ. ئاندىن داپ قوشۇلۇپ داستان قىسمىغا ئۆتىدۇ. ئاخىرى مەشرەپ قىسمى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. غىجەك تارتقانلار كۆپىنچە مۇقام ئېيتىدۇ. داپ چالغانلار ناخشا ئېيتىدۇ. بۇ ناخشىلارنى ئۆيدىكى ھەممە ئادەم جور بولۇپ ئېيتمايدۇ. بىر نەچچە سازەندە، بىر نەچچە ناخشىچى بولسىلا بولدى. مەشرەپ باشلىنىش بىلەن مەشرەپكە قاتناشقۇچىلار ئاۋۋال جىمجىت ئولتۇرۇپ مۇقام ئاڭلايدۇ. داستان قىسمىدا پۆتا[1] ئوينايدۇ. مەشرەپ قىسمىغا ئۆتكەندە ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ.

قۇمۇل خەلقىنىڭ راھەت ـ پاراغىتى، جاپا ـ مۇشەققىتى پۇشايمان ـ نادامىتى، دەرد ـ ھەسرەتلىرى ئەنە شۇ كۈيلەردە ئەكس ئېتىدۇ. يەنە باتۇرلۇق، مەردلىك سادالىرىغا قوشۇلۇپ

---

① پۆتا ـ يېڭى ئېچىلغان گۈلدىن ياسىلىدۇ، ياكى قولياغلىقنى ئېشىپ قىلىنىدۇ.

ساپ مۇھەببەت، پاك ئەقىدىلەر نامايان بولىدۇ.

ئىلى ناخشىلىرى بولسا ساز تاللاپ، ناخشىچى تالالاپ، سورۇن تاللاپ ئولتۇرمايدۇ. بىر نەچچە ناخشىچى بىر بولۇپ شەھەر كوچىلىرىدا، يوللاردا، ئېتىزلاردا، باغلاردا قولاقنى قۇلاققا يېقىپ، بىر ئاھاڭنى يەنە بىر ئاھاڭغا ئۇلاپ ئىشقى - مۇھەببەت بىلەن توۋلاپ ئېيتىشىدۇ. ئۆيلەردە، مەشرەپلەردە بولسا دۇتار، تەمبۇر ۋە باشقا سازلار بىلەن ناخشىلار گاھ شوخ، گاھ مۇڭلۇق رىتىمدە ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىلىدۇ.

*   *

سارايىنىڭ ئىچى بەگ، خوجىلار، ئاغىچا خېنىملار، ئايلا، ئاپپاقلار بىلەن تولغانىدى. مەشرەپ باشلاندى. ئۇدۇلدىكى ئۈنچە پەردە سېلىنغان ئۆينىڭ سارايغا قارىتىلغان ئەينەكلىك پەنجىرى- سىگە ئۇدۇل قويۇلغان تەختلەردە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىم ئولتۇراتتى، بۇنى سارايدىكى مەشرەپ ئەھلى سەزمىدى. سازەندە، ناخشىچىلار ناھايىتى روھلۇق ئىدى.

بىر مۇقام ئېيتىلىپ بولغاندىن كېيىن، ناخشىچى، سازەن- دىلەر سەل توختىدى. داپ چالغۇچىلارنىڭ قوللىرى تېلىپ، داپلىرى لېۋىراپ قالغانىدى. ئۇنى ئوتقا قاقلىغىلى ئېلىپ چى- قىپ كەتتى. سازەندە، ناخشىچىلارغا ئۇسسۇلۇق، سورۇن ئەھ- لىگە مېۋە - چېۋىلەر تۇتۇلدى.

مۇقامچى يەنە غىجەكنى سازلىدى. غىجەكنىڭ سىم تارى- دىن چىققان مۇڭ ھەممىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. غورۇرى بۇ غىجەكنى بۇنىڭدىن ئۇزۇن يىللار بۇرۇن قۇمۇل خەلقى ئىجاد قىلغانلىقىنى بىلەتتى. رىۋايەت قىلىنىشچە، ئەپلاتون ياشىغان دەۋرلەردە بىر ئوۋچى ئورمان ئىچىدە ئوۋ قىلىپ يۈرسە ئىككى

بۇغا بىر ـ بىرى بىلەن ئۇسۇشۇپ، بىر ـ بىرىگە بوي بەرمەي
قوغلىشىپ يۈرگەندە بىر بوغىنىڭ قورسىقى قارىغاي چومىقىغا
ئىلىنىپ يىرتىلىپ كېتىپتۇ. بۇ بۇغا بىر كۆچەپ ئۆزىنى بۇ
يەردىن قۇتقۇزماقچى بولغانىكەن، ئۇچىيى چۇۋۇلۇپ قارىغاي
شاخلىرىغا ئىلىنىپ قاپتۇ. بۇغا ئۆلۈپتۇ. ئوۋچى خېلى كۈنلەر-
دىن كېيىن يەنە شۇ يەرگە بېرىپ قاپتۇ. قارىسا قارىغاي شاخلى-
رىدىكى ئۇچەيلەر قۇرۇپ تارتىشىپ شامالدا بىر خىل يېقىملىق
ئاۋاز چىقىرىپ تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن ئوۋچىنىڭ كۆڭلىدە
بىر مۇڭلۇق كۈينى ئاڭلاش ئىشتىياقى تۇغۇلۇپتۇ. شۇنىڭ بى-
لەن ئۇ توغراق ياغىچىدىن باش قىلىپ، ئۆچكە تېرىسىنى تار-
تىپ، دەستىسىگە قارىغاي ياغىچى سېلىپ، ئىككى قۇلاققا ئۇ-
چەيدىن تارا ئېشىپ سېلىپ، ئاۋاز چىقىرىپ بېقىپتۇ. ئۇنىڭدىن
كېيىن ئوۋچى بۇنى قايتا ئۆزگەرتىپ ياساپتۇ. يەنى قىل كامالچا
ياساپ، قارىغاي يېلىمى سۈرۈپ ئاۋاز چىقىرىش بىلەن يېڭىدىن
ئىككى تارلىق ئانا غىجەكنى شەكىللەندۈرۈپتۇ. قۇمۇل تاغلىرى-
دىكى چارۋىچىلار غىجەكنىڭ بېشىنى كالا مۈڭگۈزىدىن، قۇلاق-
لىرىنى ئىرغاي ياغىچىدىن قىلىپ، يەتتە تال تەڭشەك سىم
سېلىپ ياساپتۇ. كېيىن بۇ تەرەققىي قىلىپ بېشىنى تۆمۈردىن
ياساپ، قوي تېرىسىدىن كېرىپ، ئىككى تال ئاساسىي سىم،
بىر نەچچە تال قوشۇمچە پولات سىم سېلىپ ياساپ چىقىپتۇ.

قۇمۇل غىجىكى ئىككى خىل دەۋرىدە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە
تارالغان. هازىرقى خەنزۇ خەلقىنىڭ «ئەرخۇ»، «بەڭخو»،
«نەڭخۇ»، «خۇخۇزا»، «جىڭخو» دېگەن سازلىرىنىڭ ياسىلى-
شىنى قۇمۇل غىجىكىنىڭ تەسىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولماي-
دۇ.

مۇقامچى غىجەكنى تازا ئوبدان سازلىۋالدى، يېڭىدىن قى-
زىتىلغان داپلارمۇ ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلىندى:

مۇقام باشلاندى:

ئەزەلدىن تائەبەت كۆڭلۇم،
قۇتۇلماس ئىشقى بالاسىدىن.
يۈرەكلەر رەنىلەر بولدى،
شۇ كۆڭۈلنىڭ ماجىراسىدىن.

مۇقام ئېيتىلىپ بولغاندىن كېيىن ناخشىلار ئەۋجىگە چىقـ-
تى:

يامان يولۋاس يولدا يېتىپ،
شىرغا يول بەرمەس.
ئاتاسىدىن قارغىش ئالغان،
ئىلگىرى كەلمەس.

. . . .

يامان بىلەن شۇ ئۆمرۈمنى زايە قىلغۇچە،
ياخشى بىلەن خىجالەتنى تارتسام يارىشور.

. . . .

ناخشا بىر ئاھاڭدىن يەنە بىر ئاھاڭغا، يەنە بىر ئاھاڭدىن
يەنە بىر ئاھاڭغا يۆتكەلمەكتە:

ھاۋادا بۇلۇت كۆڭلۇم،

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يارىدىن نومۇت[1] كۆڭلۈم.
يار كەتكۈدەك ئەمدى،
يارنى ئۇنۇت كۆڭلۈم.

شېرىن جانلار ئايلانسۇن،
چاچلىرى بەلگە چىرمالسۇن.

قۇمۇللۇق ئۇسسۇلچى خېنىملاردىن بىرى قولىدا پوتا تۇتـ.
قان ھالدا ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئىلىلىق خېنىملار بۇ ئۇسسۇلچى
خېنىمنىڭ ئۇسسۇلىغا قىزىقىپ قاراپ قېلىشتى. ئىلىلىق خېـ.
نىملارمۇ ئۇسسۇلغا ئۇستا، بولۇپمۇ راھىلىخان قولىنىڭ بار.
ماقلىرىدىن قاس چىقىرىپ، مۈرىسىنى يېنىك لىڭشىتىپ، شوخ
دەسسەپ ئىتتىك پىرقىراپ ئۇسسۇل ئوينايدۇ. بىراق قۇمۇللۇق
ئۇسسۇلچىلارنىڭ ئۇسسۇل ئويننىشى بۇ خېنىملارنىڭ ئۇسسۇلـ.
دىن پەرقلىنىدۇ. ئاۋۇ ئۇسسۇلچى خېنىم ئەۋرىشىمدەك قوللىـ.
رىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كۆكسىنى ئالدىغىراق چىقىرىپ، نازۇك
ھەرىكەتلەر بىلەن پۈتۈن ئۇسسۇلىنىڭ ئۆزگىچىلىكىنى تاپان ھەـ.
رىكىتى بىلەن ئىپادىلىمەكتە. يەنى يېنىككىنە ئىككى دەسسەپ،
بىر قېتىم تاپىنىنىڭ سوڭىنى يەرگە ئۇرۇپ، گويا قولدىن قاس
چىقارغاندەك پۇتىدىن قاس چىقارماقتا، بۇ ئۇسسۇلچى خېنىمـ.
نىڭ پۈتۈن ھەرىكىتى جەلپكار بولۇپ، گاھ قول، باش ـ
كۆزلىرى بىلەن جىلۋە قىلسا، گاھ ئاياغ ھەرىكىتى بىلەن كىـ.
شىنى جەلپ قىلماقتا ئىدى. ئۇنىڭ سۈرمە تارتقان خۇمار كۆزـ.
لىرىنى ئوينىتىپ، ئوسما قويغان قەلەم قاشلىرىنى نامايان قىلىـ.
شى، مەڭزىگە جۇلا تاشلاپ تۇرغان كىرپىكلىرىدە شەھلا نۇرنىڭ

---

① نومۇت ـ ئۈمىدسىزلىك.

ئەكس ئېتىشى هەممىلا كىشىنىڭ زوقىنى تارتماقتا ئىدى. ئۇ-
نىڭ كالاتون بېسىلغان يېشىل دۇخاۋا لىمچىسى، ئىلمە ئىلىن-
غان زوچو كۆڭلىكى ئاجايىپ جۇلالىنىپ كۆرۈنمەكتە.

قۇمۇل ئۇسسۇلىغا ئىللىق خېنىملارلا ئەمەس، ئەرلەرمۇ
هەيرانلىق ئىچىدە هەۋەس بىلەن قاراپ قېلىشتى. غورۇرى
ئۇسسۇلچى خېنىمنىڭ ئۇسسۇل هەرىكىتىدىن كۆزىنى ئۈزمەي،
ناخشىغا دىققەت قىلغاچ «بۇ ناخشىلارنى ئاڭلىغاندا ئادەم ئۆزىنى
تەبىئىي هالدا، بەدىنىدە ئۇسسۇلنىڭ بىخلىرى يېتىلىشۋاتقاندەك
هېس قىلىدىكەن» دەپ ئويلىدى. ئۇسسۇل ئويناۋاتقان خېنىم
بىردىنلا ئۇسسۇلنى توختىتىپ غورۇرىغا پوتا سالدى. نەچچە
كۈندىن بېرى مەشرەپلەردە غورۇرمۇ پوتا ئويناشنى ئۆگىنىۋال-
غانىدى. ئۇسسۇلچى خېنىمنىڭ غورۇرىغا پوتا سېلىشى ئۇنىڭغا
ئاجايىپ بىر كۈچ - قۇدرەت ئاتا قىلغاندەك بولدى - دە،
ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، مەيدانغا چۈشتى. پوتا سالغان خېنىم
ئۆزىنى ئەپلىگىچە غورۇرى ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ،
«خېنىم بېيىت ئېيتىپ بەرسىلە» دېدى. «ۋاي، ياق ئۆزلىرى
ئېيتىپ بەرسىلە» دېدى پوتا سالغان خېنىم. بۇ خېنىمنىڭ
چىرايلىق كۆزلىرى غورۇرىنىڭ مەزمۇت قەددى قامىتى ئۈستىدە
يۈگۈردى. ئارىدا «ئۆزلىرى ئېيتىپ بەرسىلە» دېسە، «ئۆزلىـ
ـرى ئېيتىپ بەرسىلە» دېگەن سۆز نەچچە رەت تەكرارلاندى.
ئاخىر غورۇرى بېيىت ئېيتتى. ئۇ نەچچە كۈندىن بېرى نۇرغۇن-
لىغان بېيىت، ناخشىلارنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ
شائىرلىقىنى نامايان قىلىپ مۇنۇ بېيىتنى ئېيتتى:

سايدا ئۈنگەن كۆك قومۇشتەك،
قاشلىرىنىڭ قارىسى.
مۇنداقمۇ يىراق چۈشۈرمۇ،

ئىككىمىزنىڭ ئارىسى.
ئىككىمىزنىڭ ئارىسى،
قىلدى يۈرەكلەرنى كاۋاپ.
شىشىدەك بويلىرىنى كۆرسەم،
مەككىدەك قىلسام تاۋاپ.
مەككىگە بارمىسىلا،
مۇندىمۇ بىر مەككە بار.
ئاي يۈزلىرىنى كۈندە كۆرسەم،
مەككىگە بارغانچە بار.
مەككىنىڭ مېھرابىدەك،
قاپقارادۇر قاشلىرى.
لەيلى ـ مەجنۇن تالغا ئوخشار،
ئىككى زۇلپى چاچلىرى.
ئايغا ئوخشامدۇ يۈزلىرى،
شېكەرگە ئوخشامدۇ سۆزلىرى.
ئۆزلىرىگە ئوخشىماس،
جۇملە ئالەم خەقلىرى.

تەرەپ ـ تەرەپتىن قىقاس، چۇقان كۆتۈرۈلدى:

ئۈنمىگەن چىغ تۇۋىدىن،
تۇغۇلمىغان توشقان چىقتى.
كەسمىگەن تاياق بىلەن ئۇرىۋىدىم،
كولىمىغان ئورىغا چۈشتى.
ئالتە پاتمان يېغى چىقتى، يەتتە پاتمان چاۋىسى،
ھەممە خەقلەر يەۋىدى،
يەنە بار تەڭ يامىسى.

قاخشالمۇ قاخشال،
چار باغدا قاخشال،
قاخشال كۆتۈرگەن باخشال.
يىگىت بىلەن قىز ئۇسسۇل ئوينىۋاپتۇ،
گۈلى زەپەرگە ئوخشار.
قېنى خالايىق، بارىكاللا قىقاس!

ئۆيدىكى ئەرلەرنىڭ ھەممىسى قىقاس تو‌ۋلىدى. نەچچە ئەر، نەچچە ئايال پەتنۇس، پەتنۇسلاردا پۇل، كىيىملىك رەختلەرنى كۆتۈرۈپ كىرىشتى ۋە:
— ۋاڭ خوجام ئىلتىپات قىلدى، — دېدى.
— ۋاڭ خوجامغا ھەشقاللا، — دېدى ھەممەيلەن.
بىردىنلا سورۇن ئەھلى جىمىدى ـ دە، «خېنىمنىڭ بېيىتىنى ئاڭلايلى» دەپ توۋلاشتى.
غورۇرى گويا ئون سەككىز ياشلىق يىگىتنەك چىرايى نۇرلۇنۇپ، كۆلۈمسىرىگىنىچە تۇراتتى. خېنىم تەمتىرىمەيلا بېيىت ئېيتتى:

تام بېشىدا ئولتۇرىدۇ،
شاھى بويلۇق شاھ يىگىت.
ئاغزىدىن شەربەت تامادۇ،
شەربىتى ئالتۇن يىگىت.
ئالتۇنىمىكىن ئۆزلىرى،
كۈمۈشمىكىن سۆزلىرى.
قايناپ تۇرغان بۇلاقتەك،
ئىككى قارا كۆزلىرى.

www.uyghurkitap.com

مانا! باركاللا قىقاس، ھەممىسى يەنە قىقاس سىلىشقا باشلىدى. پەتنۇس ـ پەتنۇستا، ھەرخىل رەخت، پۇللار ئۆرۈم قىلىندى. قىقاسچى توۋلىماقتا:

تۇلكە تۇماقچىدى،
بۆرە چوماقچىدى.
سېغىزخان خەۋەرچىدى،
قۇيرۇقى يەردىدى.
ھاشىم موللامنىڭ،
ئىككى قىزى باردى.
بىر قىزى ئەردىدى،
بىر قىزى مەندىدى.
يىگىتلەر قىزلارنى كۆزلەر،
قىزلار يىگىتلەرنى كۆزلەر.
ماڭىدىغانلار تۆرىنى كۆزلەر،
تۆردىكىلەر ماڭىدىنى كۆزلەر.

مانا، باركاللا قىقاس!

مەشرەپ ئەۋجىگە چىقتى. داپلار يېرىلغۇدەك ئۇرۇلماقتا. ئۇسسۇلچى خېنىم بىلەن غورۇرى بىر ـ بىرىگە قاراپ، ئايلد-
ىنىپ ئۈچ قېتىم تەزىم قىلىپ بولغاندىن كېيىن پوتىنى غورۇر-
غا ئىككى قوللاپ سۇندى.

تاڭ سۇزۇلۇشكە يېقىن مەشرەپ ئاياغلاشتى.

غورۇرى ھۇجرىسىغا كىرىپ كۆڭلى ـ كۆكسىنىڭ كۆتۈ-
رۈلۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

غورۇرى يىگىرمە يېشىدا ساھىبجامال نۇرئايىمغا ئۆيلەنگە-
نىدى. ئۇلارنىڭ مۇھەببەتلىك تۇرمۇشى بىر بالىلىق بولغاندا

ئاخىرلاشتى. ئايالى ئون يىل بالا يۈزى كۆرمەي يۈرۈپ، ئون
بىرىنچى يىلىغا قەدەم باسقاندا ئېغىرئاياغ بولۇپ قالغانىدى.
ئەمما مەزلۇملارنىڭ ئازابلىق تۇغۇتى نۇرئايىمنى ئىززەت، ھۆر-
مەتى بىلەن مەنىلىك ئۆتكەن ھاياتىدىن ئايرىدى. غورۇرىغا
ئوخشاپ كېتىدىغان چىرايلىق ئوغۇل بوۋاقمۇ دۇنياغا كۆز ئې-
چىپ يەتتە كۈن بولغاندا دادىسىنى تاشلاپ كەتتى. ھاياتىنىڭ
تۇتۇق كۆلەڭگىسى غورۇرىنىڭ كۆڭلىگە قارا چۈمپەردە تارتقانى-
دى. ئۇنىڭ يۈرىكى چەكسىز قايغۇ ـ مۇسىبەتكە چۆمدى. ئۇ
ئۆزى ئۈچۈن مۇقەددەس، مەڭگۈلۈك دەپ بىلگەن، ئىنسان
ھاياتىدىكى ئاساسىي تۈۋرۈك — مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ ئۇنىڭ
كۆڭلىدە ئېغىر يارا پەيدا قىلغانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا
كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ ھەسرىتى خۇددى جىمجىت ئورمانلىقتا چۈش-
كەن گۈگۈمدەك تىمتاس ئۆتمەكتە ئىدى. لېكىن ھاياتنىڭ ئەڭ
نازۇك سىرى — ھېسسىيات گۈگۈم شەپىسىنى كۈتۈۋالىدىغان
تىمتاس نەرسە ئەمەس. ئۇ تىمتاسلىقتا چۇقان كۆتۈرىدۇ. چۇ-
قان ئىچىدە ئۆزىنى سەگىتىدۇ.
ئاتمىش ياشلىق غورۇرى قانداقتۇر بىر ئۈمىد نۇرىغا تەلپۈ-
نۈپ جىمجىتلىق ئىچىدە ياشايتتى. كۈندە بەش ۋاقلىق ناماز
ئۆتەيتتى. كىتاب ئوقۇيتتى. نۇرغۇن نەرسىلەرنى مۇتالىئە
قىلاتتى. ئۇ ئۆز ھاياتىنى مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىدۇ دەپ ئويلايت-
تى. لېكىن بۈگۈن ئۇنىڭ قەلبىدە باشقىچە بىر ئەھۋال يۈز
بەردى. ئۇنىڭ نۇرانە يۈزلىرى قىزاردى، ئوتلۇق كۆزلىرى
يالقۇنلىدى، يۈرىكىنى قاپلىغان بىر شېرىن ھېسسىيات ئۇنى
ۋەسۋەسىگە سېلىپ قويدى. ئۇ ئۆز يۈرىكىنى تىڭشاپ كۆردى.
ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ ھەربىر رىتىمى «رەناخان»، «رەناخان» دەپ
سوقاتتى. ھېلىقى پوتا سېلىپ بېيىت ئېيتقان خېنىمنىڭ ئىس-
مى رەناخان ئىدى. غورۇرى رەناخاننى قۇمۇلغا يېتىپ كەلگەن

www.uyghurkitap.com

كۈنلا كۆرگەن. بىر ـ ئىككى كۈن كەچكى مەشرەپلەردە بىللە بولغانىدى. بۈگۈن ئۇ خېنىمنىڭ ئېرىنىڭمۇ شۇ سورۇندا بارلىقىنى بىلدى. ئۇلار پوتىنى ئويناپ بولۇپ ئولتۇرغاندا ھېلىقى ئەرنىڭ چىرايىنىڭ باشقىچە بولۇپ قالغانلىقىنى سەزگەنىدى. لېكىن غورۇرىدا كۆتۈرۈلگەن ئاجايىپ بىر شەۋق ئۇنىڭغا پىسەنت قىلمىدى.

ئۇ يېتىپ ئويلىناتتى. «. . . ئاللاتائالا ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىنى ئەقىل، روھ، نەپسى، كۆڭۈلدىن ئىبارەت تۆت نەرسىدىن ياراتتى. بۇ تۆت نەرسىنىڭ ھەربىرىنى بىر شەيئىدىن ئالدى. يەنى كۆڭۈلنى سۇدىن، روھنى شامالدىن، ئەقىلنى تۇپراقتىن، نەپسىنى ئوتتىن ئالدى. شۇڭا كۆڭۈل روشەن، ساپ جاھاننىڭ ئەينىكى، ئالمى غايىبنىڭ گۇۋاھچىسىدۇر. روھنى ئالمى غايىبتىن ئۆزگە بەندىچىلىك قىلىشقا قويدى. تۇپراقتا ھەر تۈرلۈك رەڭ بەرسە، شۇ رەڭنى ئالغاندەك ئەقىلگىمۇ نېمىنى ئۆگەتسە، ئۇنى قوبۇل قىلىپ ئالىدۇ. ئوت كۆيدۈرىدۇ. بۇ ئالەمدىكى جىمى مېھنەت ـ مۇشەققەت ئادەمنىڭ نەپسىدىن كېلىدۇ. ئاخىرەتتىكى ئازاب ـ ئوقۇبەتمۇ ئۇنىڭدىن كېلىدۇ. . .» غورۇرى ئاشۇنداق خىياللارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، ھېسسىياتىنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تارتتى.

ئالتىنچى باب

ئەتىسى، بامدات نامىزىدىن كېيىن ۋاڭنىڭ مەلۇمچىسى كېلىپ: «جانابلىرىنى ۋاڭ خوجام ئەتىگەنلىك چايغا چىللىدى» دەپ غورۇرىنى ئۇردىغا ئېلىپ كەتتى.

غورۇرى ۋاڭنىڭ ئىلتىپاتىدىن مەمنۇن ئىدى. چايدىن كېيىن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ سورىدى:

— ئاڭلىسام، غورۇرى جانابلىرىنى ساز، ناخشىغا ناھايىتى كامىل دېيىشىدۇ. قۇمۇلنىڭ ناخشا - سازلىرى ئۆزلىرىگە ياقتىمىكىن؟

— ۋاڭ خوجامنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت، ساز - ناخشىدا بىز قۇمۇللۇق تۇغقانلارغا يەتمەيدىكەنمىز دەپ ئويلاپ قالدىم. قۇمۇلنىڭ ئۆزىگە خاس بىر يۇرۇش ناخشا - سازلىرى بارىكەن ئەمەسمۇ، بۇ ناخشا سازلار قەدىمى بولۇپلا قالماي ئاھاڭلىرىمۇ مۇكەممەل ھەم بىر - بىرىگە زىچ باغلانغانىكەن. بۇ يەردە ئۇسسۇل ئوينىمايدىغان بىرەرمۇ ئادەم يوق ئوخشايدۇ. مەشرەپمۇ راسا قىزىيدىكەن، — غورۇرى سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە يۈزلىرى ۋىللىدە قىزارغاندەك بولۇپ توختاپ قالدى.

ۋاڭ غورۇرىنىڭ سۆزلىرىدىن مەمنۇن بولۇپ كۈلۈمسىرىدى:

— ئىنسان ئۇچۇن يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك بولسىلا كۇپايە قىلمايدۇ. ناخشا - ساز ئىنسان روھىنى جانلاند-

دۇرىدۇ. ناخشا ـ سازسىز ھاياتنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكى ئاجىز-
دۇر. مەن قۇمۇلنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنى رەتلىتىپ قويايمە-
كىن دەپ ئويلاۋاتىمەن. مەرھۇم دادامنىڭ ① ۋاقتىدا قۇمۇلدىن
چىققان ئاتاقلىق شائىر ھەم خەتتاتلاردىن زوھورى، ئۆمرى
قاتارلىق بىر قىسىم ئوقۇمۇشلۇق زاتلارنى ئوردىغا يىغىپ بۇنىڭ-
دىن ئىلگىرى ئۆتكەت شائىرلاردىن لۇتفى، ئەلشىر نەۋائىي،
ھاپىز شىرازى قاتارلىق شائىرلارنىڭ، يەنە قۇمۇلدىن چىققان
داڭلىق شائىر ئابىد قۇمۇلىنىڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنە ئېلىپ
«باياز» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى تۈزگەن. كېيىنچە شائىر
زوھورىنىڭ «دىۋانى زوھورى» نامىلىق شېئىرلار توپلىمىنى
تۈزدۈرۈپ ئوردا كۇتۇپخانىسىدا ساقلاتقان. بۇ دىۋانلار ھازىرمۇ
كۇتۇپخانىدا ساقلانماقتا. شۇنىڭغا ئوخشاش مەنمۇ قۇمۇلنىڭ
مۇشۇ ناخشا ـ سازلىرىنى رەتلىتىپ بىر كىتابچە قىلىپ قوي-
سام، كېيىنكى ئەۋلادلار ئۆچۈن نەمۇنە بولۇپ قالار دەپ ئويلاي-
مەن. تويدىن بۇرۇن قۇمۇل شەھىرى ۋە بەش شەھەر، ئون
ئىككى تاغدىن داڭلىق ئېيتقاقلارنى، سازەندىلەرنى، ئۇسسۇل-
چى، مۇقامچىلارنى ئوردىغا چىللاتتىم. ئۇلاردىن ئوقۇپ باق-
سام، مۇقام تۆرى يىگىرمىگە، ناخشا يەنى سوتۇق تۆرى تۆت
يۈزگە يېتىدىكەن. بۇ بىر بايلىق دېسىلە، شۇ بويىچە رەتلىتىپ
قويسام، قوشاق، بېيىتلەر ئەينەن ساقلىنىپ قالسا ياخشى ئە-
مەسمۇ؟

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ غورۇرى ناھايىتى مەمنۇن بولدى.

— ھەشقاللا ۋاڭ خوجام، ھەشقاللا، بۇمۇ بىر چوڭ
خىزمەت، ئاڭلىغان بولۇشلىرى مۇمكىن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ
ۋارىسى ئابدۇرېشىتخان مەلىكىسى ئامانىساخان ۋە ئۇلارنىڭ

---

① بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسى ئەردىشىر ۋاڭ. 1813 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

ئۇستازى قىدىرخانلار بىرلىكتە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئون ئىككى مۇقامىنى رەتلەپ چىققانىدى. بۇمۇ تارىخقا يېزىلىپ خەلق ئىچىدە ساقلانماقتا. مېنىڭ قەيت قىلىشىمچە، قۇمۇل مۇقاملىرى باشقا يەرلىك مۇقاملاردىن خېلى بۇرۇن مەيدانغا كەلگەن. ئۇزۇن يىللار جەريانىدا سىستېمىلاشقان. بۇنىڭغا كۆز يۇمساق بولمايدۇ. بەلكىم قۇمۇل مۇقاملىرى باشقا ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئانىسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

بۇ چوڭقۇر تەرىپاتقا ۋاڭ كۆڭلىدىن خۇشال بولدى.

— توغرا ئېيتتىلا، بۇنىڭدىن خېلى ئۇزۇن يىللار ئىلگىرى تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىغا تارقالغان چوڭ بىر يۇرۇشلەشكەن ئاھاڭ بار ئىكەن. ئۇنى «مۇقدۇر» ناخشىلىرى دەپ ئېيتىدىكەن. مانا بۇ هازىرقى قۇمۇل ناخشىلىرىدىكى «مۇقىدۇر» مۇقامى يەنى «ئۇلۇغدۇر» مۇقامىنىڭ ئەسلى بولۇشى مۇمكىن. شۇنىڭغا قاراپ قۇمۇل خەلق مۇقاملىرى گەرچە يەرلىك مۇقام دېيىلسىمۇ بۇنى بىز قەدىمكى ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ ئانىسى دېسەك خاتا بولمايدۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان تىلماچ سىدىق تۇڭچى، ۋاڭ بىلەن غورۇرىنىڭ مۇتالىئەسىگە رازى بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇردى. ئۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسى ئەردىشىر ۋاڭنىڭمۇ تىلماچى ئىدى. ئۇ ئەردىشىر ۋاڭ بىلەن ئىككى قېتىم بېيجىڭگە بارغان. بېيجىڭدە بىر يىل تۇرۇپ خەنزۇچە، مانجۇچە تىل يېزىقنى ئۆگەنگەنىدى. ئۇمۇ ناخشا سازغا ھەۋەس قىلىدىغان، غىجەكنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالالايدىغانلارنىڭ بىرى ئىدى. لېكىن ئۇ ئوردا خىزمەتچىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئوچۇق سورۇنلاردا ساز چېلىپ ناخشا ئېيتمايتتى. بەزىدە ۋاڭلار زېرىكىپ قالغاندا غىجەك تارتىپ مۇقام ئېيتىپ بېرەتتى. شۇڭا ئۇ بۇرۇندىن تارتىپلا قۇمۇل ناخشىلىرى ۋە ئۇنىڭ تارىخىغا قىزىقاتتى.

بولۇۋاتقان گەپلەر سىدىق تۇڭچىغا بەكلا يېقىپ كەتتى.

www.uyghurkitap.com

شۇڭا ئۇ ئالدىراپ قوشۇمچە قىلدى:

— مەن بېيجىڭدا تۇرغىنىمدا، ئوردا كۇتۇپخانىسىدىكى نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇپ چىقتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇل ناخشىلىرى ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاتاقلىق ئەلچى جاڭچيەن① غەربىي دىيارغا قىلغان سەپىرىدە غەربىي دىياردىن نەينى، بۇرغىنى، جۈملىدىن «مۇق-ىدۇر نەغمىسى» كۈينى چاڭئەنگە ئېلىپ بارغان. خەن ۋۇدىنىڭ نەغمە - ناۋا بېگى لى يەننەن جاڭچيەننى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن بەكلا خۇش بولغان. ئۇ ئېلىپ بارغان «مۇقىدۇر نەغمىسى» دىن پايدىلىنىپ يىگىرمە سەككىز ئاھاڭلىق ناخشا - مۇزىكا ئىشلىگەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قۇمۇلنىڭ ئەلنەغمە-سى لياڭجۇ ئارقىلىق چاڭئەنگە كىرىپ چاڭئەن خەلقى ئىچىدە ئاجايىپ تەسىر قوزغىغان.

يېڭى كۈينى ئاڭلاپ ئۆتتۇق،
گۈل ئاستىدا قەدەھ تۇتۇپ.
ئۆتتۇق يەنە چاۋاك بىلەن،
ھەر نەغمىگە مەدھىي ئوقۇپ.

* *

سازەندە گەر بىلمىسىمۇ،
چاڭئەننىڭ يول رەستىنى.
كېلور نەغمە بۇ ياقلارغا،
مەكتۇپلەرگە پۈتۈلۈپ.

---

① جاڭچيەن - جۇڭگونىڭ غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاتاقلىق دىپلومات. شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ تارىخىي ئالاقىسىنى تۇنجى قېتىم ئاچقۇچى. جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ مۇناسىۋىتىگە تۇنجى يول ئاچقۇچى تارىخىي شەخس.

دېگەن نەزمىلەر ئەنە شۇ چاغلاردا يېزىلغان. مىلادى 421 ـ يىلى غەربىي لياڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندا تاڭ چى، لى باۋ قاتار. لىقلار قۇمۇلغا كەلگەن. ئۇلار قۇمۇلدا يىگىرمە بىر يىل تۇرۇپ قۇمۇلنىڭ ناخشا، مۇزىكىسىنى ۋە ئۇسسۇلىنى ئۆگەنگەن ھەم توپلاپ، رەتلەش بىلەن شۇغۇللانغان. مىلادى 441 ـ يىلى لى باۋ دۇڭخۇاڭغا ۋالىي بولۇپ ماڭغاندا قۇمۇلدىن ئون قىسىم مۇزىكا، ئۈچ قىسىم ئۇسسۇل، ئون بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى ھەم ئوتتۇزدىن ئارتۇق قۇمۇل سەنئەتچىسىنى بىللە ئېلىپ كەت. كەن. بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمكى قۇمۇل مۇزىكىسى «ئېۋىرغول» مەشھۇر بولۇپ، دۇڭخۇاڭدا مۇزىكا مودىسى بولۇپ قالغان. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ مۇزىكا چاڭئەندە داڭق چىقىرىپ، ئوردا ئىچى ۋە سىرتىدىكىلەرنى ئالاھىدە جەلپ قىلغانىكەن.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ سىدىقبەگنىڭ گەپلىرىگە قايىل بو. لۇپ، غورۇرىغا قاراپ قويدى. غورۇرى سىدىق بەگنىڭ سۆزلە. رىدىن قۇمۇل خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەرگە بولغان تەسىرىنى، خەنزۇ خەلق مۇزىكا ـ ناخشىلىرى قۇمۇل خەلق ناخشىلىرىدىن نەمۇنە ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ، ھەيران قالدى. بۇ چاغدا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ سىدىقبەگنى ئالاھىدە ماختاپ قويدى:

— سىدىقبەگ، خەنزۇچە، مانجۇچىغا ناھايىتى مۇكەم. مەل، دادام ھايات ۋاقتىدا سىدىقبەگكە ناھايىتى قايىل بولاتتى. بۇ ئادەم دادامنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن ماڭىمۇ خەنزۇچە ھەم مانجۇچە تىل ـ يېزىقنى ئۆگەتكەن. بۇ ئادەمنىڭ بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ. ھەتتا ئەرەبچە، پارسچە تىللارنىمۇ بىلىدۇ. ھۆسن خەتتە بۇ كىشىدىن ئۆتىدىغىنى يوق.

— ئالىيلىرىغا رەھمەت، مېنى بەكلا ئۇچۇرۇۋەتتىلە، مې. نىڭ ئانچە ـ مۇنچە نەرسىلەرنى بىلىپ قېلىشىم پۇتۇنلەي جاناب.

www.uyghurkitap.com

لىرى ھەم ئۇلۇغ ۋاڭىمىز ئەردىشىر ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپا-
تىدىن بولغان.

غورۇرى سىدىق بەگكە قىزىقىپ قالدى. ئۇ ناھايىتى قا-
ۋۇل، كۆچتۈڭگۈر قەددىگە نامۇناسىپ ھالدا تولىمۇ مۆمىن،
كەمتەر كىشى ئىدى.

— سىدىق بەگ بىلەن يېشىمىز تەڭدەك قىلىدۇ. ئىمكان
بولسا مەنمۇ جانابلىرىنى ئۇستاز تۇتسام دەيمەن، — دېدى
غورۇرى.

— جانابلىرى بەك كەمتەرلىك قىلىۋاتىدىلا، جانابلىرىنىڭ
بىلىدىغانلىرى مېنىڭدىن نەچچە ھەسسە كۆپتۇر.

— ئۇنداق ئەمەس. خەنزۇچە، مانجۇچىغا سىلىدەك كا-
مىل ئەمەسمەن. قېنى قۇمۇل نەغمىلىرىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەر-
دىكى تەسىرى ھەققىدە يەنە ئازراق سۆزلەپ بەرسىلە.

بۇ گەپكە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭمۇ قوشۇلدى.

— «مۇقىدۇر نەغمىسى» دېگىنىمىز باشتا ۋاڭ خوجام
ئېيتقان «ئۇلۇغدۇر مۇقامى» دۇر. «ئۇلۇغدۇر مۇقامى» ئىچ-
كى ئۆلكىلەرگە تارقالغاندىن كېيىن ھەممە ئادەم، ھەممە ئائىلە
بۇ ناخشىنى ئاڭلايدىغان بولۇپ كەتكەن، ساراي، رەستىلەردە،
چايخانا، ئاشپۇزۇللاردا بۇ ناخشا ئورۇندالسا، ئادەملەر توپى بىر
دېڭىزدا ئايلىنىپ كەتكەن.

نەيچە ھەم پەي تارلىق،
ساز ـ چالغۇلار تەڭكەش بولۇپ.
بۇندا شاڭ ① دىياۋ كۈيىدە،
ئوينالدى قۇمۇل نەغمىسى.

---

① شاڭ دىياۋ ـ كۈي شەكلىنى كۆرسىتىدۇ.

تاڭ سەھەر ئاڭلاپ خورازنىڭ،
چىللىغان ئاۋازىنى.
شەھىرى لوياڭدا جىمى ئۆي،
مەشىق قىلار «خۇ[1]» سازىنى.

چېكىلگەن تارىلاردىن مۇڭ چىقار،
ھەر مەنىسى ئەلۋەك.
ئۇنىڭ «خۇ» نەغمىسى بىرلە،
ئۇنىڭ سۆز مەنىسى بىردەك.

دېگەن خەنزۇ خەلق شائىرلىرىنىڭ نەزمىلىرى ئەنە شۇ دەۋرلەردە يېزىلغان. ھەم شۇ دەۋرلەرنى تەسۋىرلەپ بەرگەن. يەنە خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى خەن ۋۇدى بىر مۇزىكا مەھكىمىسى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر بىرىنى مەسئۇل قىلغان. ئۇ كىشى «مۇقىدۇر مۇقامى» نى ئاساس قىلىپ، يەنە ئون سەككىز تۈرلۈك مۇزىكا ئاھاڭى ئىشلەپ چىققان. بۇ مۇزىكىلار شۇ چاغدا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ياڭراپ كەتكەن. بۇ گەپكە ئۇلاپلا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قوشۇپ قويدى:

— ئېۋىرغول نەغمىلىرى يۈەن سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە ئوردا نەغمىسى بولۇپ قالغان. بولۇپمۇ يۈەن سۇلالىسىدا خىزمەت قىلغان قۇمۇللۇق تابىل ئۇستا سەنئەتكار ئىكەن. ئۇنىڭ ئېۋىرغول مۇقامىدىن پايدىلىنىپ ئىشلىگەن ناخشا ـ مۇزىكىلىرى بېيجىڭدىكى ئۇيغۇرلار مەھەللىسىدە دائىم ئوينىلىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغانىكەن. شۇ چاغدا توقۇلغان مۇنۇ نەزمە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

---

① «خۇ» — بۇ سۆز ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چىقتى بەگزادە راۋاقتا تولغىنىپ ئاي قەمەر،
ئېقۇرغۇلىنىڭ نەغمىسىگە ئېيتتى سازەندە لەپەر.

بۇنى ماڭا سىدىق بەگ دەپ بەرگەنىدى.

— يۇقىرىقى ئەھۋاللار خەنزۇچە قايسى ماتېرىياللاردا كۆرسىتىلگەنىكەن. بۇنى ئالىملىرىنىڭ سەمىگە سېلىپ قوياي، قۇمۇل مۇقاملىرىنى رەتلىگەندە باشتىكى مۇقەددىمىسىگە كىر-گۈزۈپ قويغايلا.

— بۇ ناھايىتى ياخشى گەپ بولدى، — دېدى ۋاڭ سىدىق بەگكە قاراپ، سىدىق بەگ:

— «خەننامە مۇزىكا تەزكىرىسى»، «شەرھىنامە» ناملىق كىتابلاردا ناھايىتى ئوچۇق يېزىلغان. ھەتتا مەندە كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىمۇ بار، — دېدى. شۇنىڭ بىلەن گەپ بۆلۈندى. ئىشىكتە مەلۇمچى كۆرۈندى.

— ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، چېلىشچىلار تەقمۇ تەق بولۇپ ۋاڭ خوجامنى ساقلاپ قالدى.

— شۇنداقمۇ، ھە، توغرا، مەن چېلىشقۇچە مۇسابىقىنى باشلىماڭلار، دېگەنىدىم — دېدى ۋاڭ ھەمدە سىدىقبەگكە قا-راپ:

— سىدىقبەگ جانابلىرى، بۇ ھەقتە خەۋەرلىرى بارمۇ - يوق، توي تەييارلىقلىرىنى تەكشۈرۈۋېتىپ ئوردىدا بىر «نەغمە - ناۋا سارىيى» قۇرۇشنى تەيجىلەرگە تاپىلىغانىدىم. توي ئۆتسىلا بۇ ھەقتە تەيجى بېگىملەرنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىپ، ماڭا مەلۇمات بەرسىلە. بۇ سارايىنىڭ ئىشلىرىغا ئۆزلىرى مەس-ئۇل بولسىلا، تۆۋەندىكى ئىشلارنى ساۋۇر ئاكام ئىشلەيدۇ، — دېدى.

— خەۋىرىم بار، ۋاڭ خوجام، بۇ ناھايىتى ياخشى ئىش بوپتۇ. پەرمانبەردارمەن، — دېدى سىدىق بەگ چوڭقۇر ئېھتىرام بىلەن.

— قېنى، غورۇرى جانابلىرى، بەگلىرىم، ھەممىمىز چېلىش مۇسابىقىسىنى كۆرەيلى، — دېدى ۋاڭ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

ھەممە بەگ، سىپاھلار ۋاڭنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشتى. ئوردا ناغرىخانىسىدا چېلىنىۋاتقان ناغرا مۇقامدىن باشلىنىپ تازا ئەۋجىگە چىقىپ كاناي «بەللى، بەللى» گە چوشۇپ قىقاس تۇۋلىسا، سۇناي ئاجايىپ يېقىملىق نازۇك ئاۋازى بىلەن ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. دۇمبۇل بىلەن چىغىنەيلەر ناغرىنىڭ رىتىمىغا تەڭكەش بولماقتا ئىدى. ناغرىخانا ئەتراپىدىكى كەڭ مەيداندا بىردە ئات ئۇسسۇلى، بىردە تۆگە ئۇسسۇلى ئوينالماقتا. يەنە بىر بۆلۈم ئۇسسۇلچىلار بوگۇن كەچ پانۇسلارنىڭ يورۇقىدا چىراغ ئۇسسۇلىنى ئويناشقا، يەنە بىر بۆلۈم ئۇسسۇلچىلار ئەتە توخۇ ئۇسسۇلىنى ئويناشقا تەييارلىق قىلماقتا ئىدى. يەنە تېخى مەيداننىڭ ئۇدۇل تەرىپىدىكى ئارغامچا تارتىپ قويغان مەيدان ئىچىدە موللاقچىلار موللاق ئېتىپ، چامباشچىلار چامباشچىلىق قىلماقتا ئىدى. ۋاڭ ۋە بەگلەر بىر پەس بۇ يەردە تاماشا كۆرۈپ تۇرۇپ قالدى. ئاندىن چېلىش مەيدانىغا قاراپ ماڭدى.

چېلىش مەيدانى يانباغىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ يەردە يايپېشىل چىملىق بىر مەيدان بار بولۇپ، بۇ مەيداندا ھېيت - ئايەملەردە، ۋاڭ خوجىلارنىڭ توي مەرىكىلىرىدە چېلىش مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇ مەيداننىڭ شەرقىي تەرىپىدە سۈپسۈزۈك سۇ ئېقىۋاتقان كەڭ ئۆستەڭ، تۆۋەن تەرىپىدە نىلۇپەر كۆللىرى بار ئىدى. بۇ كۆللەردە نىلۇپەر گۈللىرى چىرايلىق ئېچىلىپ، كەڭ يوپۇرماقلىرى سۇ يۈزىگە

يېيىلىپ تۇراتتى. مەيداننىڭ يۇقىرى تەرىپىگە بولسا ۋاڭ خو-جاملارنىڭ چېلىش مۇسابىقىسىنى كۆرۈشى ئۈچۈن بىر سەھنە ياسالدى. سەھنە ئۈستىگە گىلەملەر سېلىنىپ ئوتتۇرىسىغا مۇ-ھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئەپلىك قىلىپ ياسال-غان، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن تەختى قويۇلدى. سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بەگ، خوجاملار ئۈچۈن نەقىشلىك ئۈستەللەر قويۇلدى.

بۇ قېتىم بۇ مەيداننىڭ ئەتراپى كېڭەيتىلگەنىدى. مەيدان ئەتراپىدىكى يوغان - يوغان سايە تاشلاپ تۇرغان تال - دەرەخلەرلا قالدۇرۇلۇپ، كىچىكرەك تال - دەرەخلەر كېسىپ تاشلاندى. مەيداننىڭ ئالدىغا گىلەملەر سېلىنىپ ئىلىلىق مېھ-مانلارغا تەييار قىلىندى. كەينى تەرەپكە ئۇزۇن - ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇقلار بىرىدىن بىرى ئېگىزرەك قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇل-دى.

بۈگۈن چېلىش مۇسابىقىسىنى كۆرگىلى چىققۇچىلار ناھا-يىتى كۆپ ئىدى. ھەممىسى پاكىز، رەتلىك كىيىنگەن بولۇپ، يۈزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى. ياساۋۇللار خەلقنى تىنچلاندۇ-رۇپ يۈرەتتى ھەم ئۇلارغا مەيداننىڭ تەرتىپىنى — ئولتۇرۇپ كۆرىدىغانلار قاتارىنى، ئۆرە تۇرۇپ كۆرىدىغانلار قاتارىنى ئۇق-تۇرۇپ ئۇلارنى ئاگاھلاندۇراتتى: «ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام بۇ يەردە ئۆتكۈزۈلىدىغان چېلىشنى كۆرۈش ئۈچۈن كېلىدۇ. ۋاڭ خو-جامنىڭ كېلىشى بىزنىڭ چېلىشچىلىرىمىز ئۈچۈن چوڭ بىر مەدەت. شۇڭا ھەممىمىز تەرتىپنى ساقلايلى» خەلق جىم بولۇش-تى. بىر پەستىن كېيىن جاكارچى «ۋاڭ خوجام كەلدى!» دەپ جاكارلىدى. خەلق دەررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، بېشىنى تۆ-ۋەن قىلىپ «ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي» دېيىشتى، پۈتۈن مەيدان لەرزىگە كەلدى.

— قۇللىرىمغا ئىجازەت، — دېدى ۋاڭ كۈلۈمسىرىگىنىچە-

چە خەلققە قاراپ.

خەلق ئاستا ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى. ۋاڭ ئائىلىلىرى ئوردا بەگ، ئۆلىمالىرى، غورۇرى باشلىق ئىلىلىق بىر نەچچە ئۆلىما، مويسىپىتلارمۇ ۋاڭ خوجامنىڭ ئەتراپىدا قاتار ئولتۇ-رۇشتى.

ۋاڭ خوجام بۈگۈن ئۈستىگە مەخسۇس مۇشۇ توي ئۈچۈن تىكىلگەن قىنىق كۆك دۇخاۋىغا ئالتۇندىن يۇلتۇز ئورنىتىلغان يۇلتۇز تونىنى كىيگەنىدى. بۇ تون ۋاڭ ئائىلىلىرىغا ھەم سەھنە-گە يالت ـ يۇلت قىلىپ ئالاھىدە جۇلا بېرىپ تۇراتتى. ۋاڭ ئائىلىلىرى ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ئاق يۈزلىرى تېخىمۇ نۇرلىنىپ، قارا قاشلىرى ئاستىدىكى سەل يېشىلغا ما-يىل كۆزلىرىدە، لەۋلىرىدە تەبەسسۇم ئەكس ئېتەتتى.

تاماشا كۆرگۈچىلەر تىپتىنچ ئولتۇرۇپ قۇم تۆكۈلگەن چې-لىش مەيدانىغا قارىشاتتى. چېلىشچىلارنىڭ ھەممىسى مەيدانىغا چۇشۇپ قاتار تۇرۇشتى. ئۇ چاغلاردا خەلق پالۋان، چېلىشچى، چامباشچىلارنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىگە «زور» نى قوشۇپ ئېيى-تاتتى.

مەيداندا قۇمۇل شەھەر ئىچىدىن روستەم زور، راھەتباغ تەرەپتىن قۇربان زور، پالۋانتۇر تەرەپتىن تۇرسۇن زور، قارا دۆۋىدىن نازىمەت زور، لاپچۇقتىن توختىمەت زورلار ھەيۋە كۆر-ستىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار بەستلىك، كەڭ غوللۇق كەلگەن بولۇپ، پاقالچاق بىلەن مۇسكۇللىرى يوغان، گۆشلىرى چىڭ ھەم كۈچلۈك ئىدى.

بوينىغا قىزىل يىپقا ئۆتكۈزۈلگەن پۇشتەك ئېسىۋالغان رېپىر چېلىشقا چۈشىدىغانلارنىڭ تەرتىپىنى ئېلان قىلدى:

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، شانۇشاۋكەتلىك بۇ مۇبارەك كۈننى قۇتلۇقلاش يۈزىسىدىن قۇمۇل شەھىرىدىن،

قۇمۇل شەھەر ئەتراپى يېزىلىرى ۋە بەش شەھەردىكى ئەڭ قاۋۇل چېلىشچى زورلارنى تەكلىپ قىلىپ بۇ مۇسابىقىنى باشلىدۇق. بىرىنچى رەت چېلىشقا چۈشكۈچىلەر قۇمۇل شەھەر ئىچىدىن رۇستەم زور بىلەن راھەتباغدىن قۇربان زور؛ ئىككىنچى رەت چېلىشقا چۈشكۈچىلەر - پالۋانتۇردىن تۇرسۇن زور بىلەن، لاپچۇقتىن توختىمەت زور؛ ئۈچىنچى رەت يەڭگەنلەر بىلەن يەڭگەنلەر بىر قېتىم تۇتۇشقاندىن كېيىن، بۇنىڭدا يېڭىپ چىققانلار قارا دۆۋىنىڭ زورلىرى بىلەن ئېلىشىدۇ.

بۇ چاغدا خەلق ئىچىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى. بىراق بۇنى بەزىلەر چۈشىنەلمىدى.

چېلىشچىلارنىڭ ھەممىسى سەھنە ئالدىغا كېلىپ ئاۋۋال قاتار تۇرۇشتى. ئاندىن ھەممىسى بىردەك ئېگىلىپ: «ۋاڭ خوجامغا سالام» دېۋىدى، ۋاڭ ئالىيلىرى «چېلىشچى زورلىرىمغا ئىجازەت!» دېدى.

چېلىش تەرتىپى بويىچە بىرىنچى قېتىم چېلىشىدىغانلار مەيدانغا چۈشتى. روستەم زور بىلەن قۇربان زور بىرى مەيداننىڭ باش تەرىپىدە، بىرى ئاياغ تەرىپىدە بىر - بىرىگە ھۆرپىيىپ تۇرۇشتى. بۇلارغا ئاۋۋال ئۈچ مېتىردەك قارا رەختتىن پوتا باغلىدى — پوتىنىڭ بىر ئۇچىنى ئوڭ پۇتىغا بىر قول پاتقۇدەك بوشلۇق قويۇپ، يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە چىرماپ باغلىدى. پوتا باغلىنىپ بولغاندىن كېيىن قارىمۇ - قارشى تەرەپلەر يېقىن كېلىشتى ۋە سول قوللىرى بىلەن پوتىنى، ئوڭ قوللىرى بىلەن بەلنى تۇتۇپ بىر پۇشتەك بىلەن تەڭ چېلىش باشلىنىپ كەتتى. ھەر ئىككىلىسىلا كۈچلۈك ئىدى. بىردە ئۇ يىقىتاتتى. بىردە بۇ يىقىتاتتى. خېلىغىچە جىددىي ئېلىشىش يۈز بەردى. ئاخىرى قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى رۇستەم راھەتباغنىڭ زورىنى يىقىتىپ ئۈستىدىن چىڭ بېسىۋالدى. خەلق

توپى دۇررىدە ئۇرۇنلىرىدىن تۇرۇپ قىقاس ـ چۇقان بىلەن تەنتەنە قىلىشتى. ۋاڭ ئالىيلىرىمۇ چاۋاك چېلىپ تەنتەنە قىلدى ۋە پەرمان قىلدى: «قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورىغا بەش تاغار بۇغداي شاڭ بېرىلسۇن!» جاكارچى جاكار قىلدى:

ــــ ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام شەھەر ئىچىنىڭ زورى، بىرىنچى رەت چېلىشتا يەڭگەن رۇستەمگە بەش تاغار بۇغداي ھىممەت قىلدى!

چاۋاك، ئالقىشلار ياڭرىدى. ئىككى زور يەنە ۋاڭ خوجام ئالدىدا قاتار تۇرۇپ «ۋاڭ خوجامغا رەھمەت» دەپ تەزىم قىلغان- دىن كېيىن مەيداندىن چىقىشتى.

ئىككىنچى رەت لاپچۇقنىڭ زورى توختىمەت بىلەن پالۋان- تۇرنىڭ زورى تۇرسۇن مەيدانغا چۇشتى. بۇ رەت پالۋانتۇرنىڭ زورى يەڭدى. بۇنىڭغىمۇ ۋاڭ بەش تاغار بۇغداي ھىممەت قىل- دى. ئۇچىنچى رەت، يۇقىرىقى ئىككى قېتىمدا يەڭگەن زورلار مەيدانغا چۇشتى. بۇ قېتىم ناھايىتى جىددىي ئېلىشىش بولدى. تاماشىبىنلارمۇ جىددىيلىشىپ كېتىشتى، بەزىلەر «غەيرەت قىل رۇستەم» دېسە، بەزىلەر «غەيرەت قىل تۇرسۇن!» دەپ توۋلى- شاتتى. چېلىشچىلارنىڭ ئىشتان، كۆڭلەكلىرى يىرتىلدى. تەرلەپ بەدەنلىرى سۇ بولۇپ كەتتى. ئاخىر قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى يەڭدى. تۆتىنچى رەت قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى بىلەن قارا دۆۋىنىڭ داڭقى بار زورى مەيدانغا چۇشتى. قارادۆۋىدىن كەلگەن نازىمەت زور مەيدانغا چۇشۇشى بىلەنلا قۇمۇل شەھىرى- نىڭ زورى رۇستەمنى بىر نەچچە قېتىم يەرگە ئۇردى. خەلق غۇلغۇلا قىلىشتى. بىر قىسىملار: «ئادىل بولمىدى!» دەپ توۋلاشتى. خالايىق «ئۇچ رەت مەيدانغا چۇشكەن چېلىشچىدا كۇچ قالامدۇ؟ قارادۆۋىنىڭ زورى بىر رەتمۇ چېلىشقا چۇشمى- گەن تۇرسا، ئادىل بولمىدى!» دەپ ۋارقىراشتى. ئەھۋال ۋاڭ-

www.uyghurkitap.com

نىڭ قولىقىغا يەتتى. ئادەملەر چېلىش مەيدانىغا يوپۇرۇلۇپ كىرىپ كېتىشتى. بۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋاڭ «خەلقنىڭ دېگىنى راست» دەپ ئويلىدى ھەم يارلىق قىلدى:

— بۇ چېلىشىش مۇسابىقىسى چۈشتىن كېيىن داۋاملاشسۇن، ئالدى بىلەن قارادۆۋىنىڭ زورى پالۋانتۇرنىڭ زورى بىلەن ئېلىشسۇن، ئەگەر پالۋانتۇرنىڭ زورىنى يېڭىۋالسا قومۇل شەھىرىنىڭ زورى بىلەن ئېلىشسۇن. يېڭەلمىسە، قومۇل شەھىرىنىڭ زورىغا كالا بېشى مۇكاپات بېرىلسۇن! — دېدى.

— ۋاڭ خوجامدىن يارلىق! — دەپ جاكارچى بۇ سۆزلەرنى ئېنىق، دانىمۇدانە قىلىپ خالايىققا ئاڭلاتتى. خەلق ۋاڭ خوجامغا رەھمەت ئېيتىپ مەيداندىن تارقاشتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يۇقىرىقى ئىشنى سەل ئويلىنىپ قېلىپ يېنىدىكى بەگدىن:

— ئاۋۇ پۇشتەك چالغان نەلىك؟ — دەپ سورىغانىدى.

— خوش ۋاڭ خوجام، ئۇ «قىزىل[1]پوتا» جەمەتىدىن، ئاۋۇ قارادۆۋىلىك زور بىلەن يېقىن تۇغقان، — دەپ جاۋاب بەردى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا بۇگۈنكى چېلىشىش مۇسابىقىسى ناھايىتى ياققانىدى. بىراق ئاخىرقى غوۋغا ئۇنى ئويغا سېلىپ قويدى. شۇڭا ئۇ قايتىپ كېتىۋېتىپ بەگلىرىگە شۇنداق دېدى:

— چېلىشىش دېگەن بىر ئويۇن، ئەمما بۇنىڭغا پەم بىلەن كۈچ كېرەك، بۇنىڭغا ھىيلە ئىشلىتىپ ئىناقلىقنى بۇزۇشقا بولمايدۇ. ئادەمنى ئېزىقتۇرۇش شەيتاننىڭ ئىشى. ئۆز نەپسىگە

---

① قىزىل پوتا — بىر جەمەتنىڭ لەقىمى بولۇپ، بۇرۇنقى ۋاڭلار دەۋرىدە شۇ جەمەتنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى چېلىشتا نام قازىنىپ «قىزىل پوتا» مۇكاپاتى ئالغانىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ بىر جەمەت كىشىلەر چېلىشچى بولۇپ «قىزىل پوتىلار» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

چوغ تارتىش مۇناپىقنىڭ ئىشى. چۈشتىن كېيىن باشقا بىرسى چېلىشىشنى باشقۇرسۇن. ھېلىقى ھارامزەدە ئېھتىياتسىزلىقتىن شۇنداق ئورۇنلاشتۇردىمۇ ياكى قەستەن قىلدىمۇ، بۇنى ھاشىر تەيجى بېگىم، ئۆزلىرى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرسىلە.

— خوش ۋاڭ خوجام، پەرمانبەردارمەن، — دېمەكچىمەنكى، كىمنىلا قويغان بىلەن بىكار. ھەممىسى ئۆز تەرىپىگە يان باسىدۇ. بۇ بىزدىكى بىر ئىللەت. ئومۇمنى كۆزدە تۇتماي، ھەممىمىز ئۆز ئارزۇيىمىز بويىچە ئىش قىلىمىز، — دېدى ھاشىر تەيجى.

بۇ سۆزى ئارقىلىق «زىنداندىكى توختاخۇن» مەسىلىسىگە چېتىشلىق تاجىدىن تەيجىنى چاقماقچى ئىدى. ۋاڭ بۇنى تۇيۇپ قالدى. ئەمما شۇئان سۈرۈشتۈرمىدى. چۈنكى ۋاڭ ئۆزى «توي كۈنلەردە سوراق - سوئال بولۇنمايدۇ» دېگەنىدى. ئەمما ۋاڭ بۇ ئىشتا بىخۇدلۇق قىلىشقا بولمايدۇ — دەپ ئويلاپ:

— تويدىن كېيىن سۆزلىشەيلى بېگىم، — دېدى ھاشىر تەيجىگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ.

— خوش ۋاڭ خوجام، قۇللۇق، — دەپ تەزىم قىلدى ھاشىر تەيجى.

— ئەمىسە، چۈشتىن كېيىن چېلىشىشنى باشقۇرۇشقا ئىلىلىق مېھمانلاردىن بىرى تەكلىپ قىلىنسۇن، — دېدى ۋاڭ.

— خوش ۋاڭ خوجام پەرمانبەردارمىز.

* *

چۈشتىن كېيىن ۋاڭ شاھمات مۇسابىقىسى قىلىشنى پەرمان قىلغانىدى. ئەمما ئۇ چېلىشنى ئاخىرغىچە كۆرۈشنى ئارزۇ

قىلىپ قالغاچقا شاھمات مۇسابىقىسىنى ئەتىگە سۈردى. جاكار-
چى بۇنى ئالاھىدە جاكار قىلدى.

چۈشتىن كېيىن راست دېگەندەك چېلىش مۇسابىقىسىنى
ئىلىلىق مېھمانلارنىڭ ئىچىدىكى چېلىش ماھىرى ماخمۇتبەگ
باشقۇردى. ماخمۇتبەگنىڭ سالاپەتلىك تۇرقى، چەبدەسلىكى چې-
لىشىش مەيدانىغا ھۆسن بەرگەندى. ۋاڭ خوجام بەگ، سى-
پاھلىرى بىلەن بۇرۇنلا يېتىپ كېلىپ سەھنىدىن ئورۇن ئال-
دى. ھەممىسى بىردەك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئېگىلگەن پېتى
ۋاڭ خوجامغا سالام بەردى.

— قـۇلـلـىـرىمغا ئـىـجـازەت، قېنى چېلىششىنى
باشلايلى، — دېدى ۋاڭ ئوڭ قولىنى جورۇپ تۇرۇپ.

ماخمۇتبەگ چېلىششىنىڭ تەرتىپىنى بايىقىدەك تونۇشتۇ-
رۇپ ئۆتتى. ئاندىن چېلىشىش باشلاندى. بۇ چۈشتىن كېيىنكى
چېلىشىش ناھايىتى قىزىق بولدى. قارادۆۋىلىك زور نازىمەت
مەيدانغا چۈشۈپلا ھەش - پەش دېگۈچە پالۋانتۇرنىڭ زورىنى
ئۈستى - ئۈستىلەپ يەرگە ئۇردى. ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر كۈچ
نامايان ئىدى.

ئەمدى ئەڭ ئاخىرقى چېلىشىش باشلىنىش ئالدىدا تۇراتتى،
ھەممىسىلا جىددىيلىشىپ قالدى. چېلىشچىلارمۇ، باشقۇرغۇچى-
لارمۇ، تاماشا كۆرگۈچىلەرمۇ، ھەتتا سەھنىدىكى ۋاڭ خوجام
باشلىق بەگ، سىپاھلارمۇ دىققەتتە بولدى.

ئىككى زور مەيدانغا چۈشۈپ ئالدى بىلەن ۋاڭ خوجامغا
سالام بەردى.

— زورلارغا ئىجازەت، غەيرەت قىلىڭلار، — دېدى ۋاڭ
كۈلۈپ تۇرۇپ.

قارا دۆۋىلىك زور ناھايىتى يوغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ
خېلى يىللار بۇرۇنلا داڭقى چىققان بولۇپ، پۈتۈن قۇمۇل تەۋە-

سىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭغا چوقۇناتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ چېلىشچى بولۇپ بۇلار بىرمۇ ئادەمدىن يېڭىلىپ قالغىنى يوق ئىدى. نازىمەت زورمۇ ھازىرغىچە بىرسىدىن يېڭىلىپ باققىنى يوق ئىدى. ئۇنىڭدا ئۆكۈزدەك كۈچ، ئۆكۈزدەك خۇي بار ئىدى. ھەممەيلەن، ئۇ مەيدانغا چۈشسىلا غەلىبە شۇنىڭ بولىدۇ دەپ ئويلايتتى. ئەتىگەنكى چېلىش باشقۇرغۇچىمۇ ئۇنىڭ كۈچىنى نەزەردە تۇتۇپ شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى رۇستەممۇ مۇشۇ نەچچە يىلدىن بېرى يېتىشىپ چىقىۋاتقان چېلىشچى بولۇپ، بويى پاكارراق بولسىمۇ كۈچلۈك ئىدى. مانا ئۇلار ئىككىسى مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ، مېيىقىدا كۈلۈشۈپ تۇرۇپتۇ. قارا دۆۋىلىك زور رۇستەمنى قىلچىمۇ مەنسىتمەي، تاماشىبىنلارغا قاراپ ئۇنى ئىشارە قىلىپ كۆزگە ئىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپمۇ قويدى.

ئۇلار ئېلىشماقچى بولۇپ بەل - پۇتلىرىنى تۇتۇشقا تەييارلىق قىلىشتى. بۇ چاغدا قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى دېدى:

— ئاكا يەرگە ئاستىراق ئۇرۇڭە.

— ھە! ! — دەپ قوپاللىق بىلەن ماقۇل بولدى قارادۆۋىلىك زور. رۇستەم مىسكىن قىياپەتتە، قورققاندەك رەقىبىگە تىكىلدى. قارا دۆۋىلىك زورنىڭ كۆڭلى يايراپ كەتتى. «ھالىڭغا ۋاي، مەن بىلەن چېلىشمەن دېگۈچە نېنىڭنى يېسەڭچۇ، سەن مېنىڭ ئالدىمدا چۇمۇلىنىڭ ئۆزى، ۋاي بىچارە» دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئېلىشىش باشلاندى. قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى رەقىبىنى ھەدەپ ئالدىغا تارتتى. قارادۆۋىلىك زور پۇتۇن كۈچىنى كەينىگە يىغىپ ئۆزى تەرەپكە تارتتى. بۇ چاغدا قۇمۇل شەھىرىنىڭ زورى

بىر كوچەپلا قارادۆۋلىك زورنى، زورنىڭ ئۆزى تىركىشىپ تارتىۋاتقان كەينى تەرەپكە گوپ قىلىپ يىقىتتى ۋە ئۇستىدىن مەھكەم بېسىپ ئولتۇرۇۋالدى. پۈتۈن مەيدان سىلكىنىپ كەتتى، دەقىقە جىمجىتلىقتىن كېيىن تەرەپ - تەرەپتىن ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى، كىشىلەر كۆزلىرىگە ئىشەنمەي بىرىنىڭ بېشىدىن بىرى ئارتىلىپ مەيدانغا قاراشتى. راست دېگەندەكلا قومۇللۇق زور قارادۆۋلىك زورنىڭ ئۇستىدىن بېسىپ ئولتۇراتتى.

يەنە بىر قېتىملىق ئېلىشىش باشلىنىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ، رۇستەم زور نازىمەت زورغا:

— ھەي ئاكا، بومۇ خودانىڭ ئىرادىسى، سەت بولدى، ئەسلىدە مەندە ئۇنچىلىك كوچ يوق ئىدى. خاپا بولماڭ، ھە! — دېدى ئۆزىنى يېڭىلىنغاندەك قىياپەتتە كۆرسىتىپ.

— ھىم! — دېدى قارا دۆۋلىك زور نازىمەت خاپا ھالدا، — قاراپ تۇر! — ئۇ ئۆزىنىڭ تاسادىپىي يېڭىلىپ قالغانلىقىغا ئىشەنمەيتتى ھەمدە بۇ قېتىم چوقۇم يېڭىمەن دەپ ئويلايتتى.

ئۇلار يەنە ئوڭ قوللىرى بىلەن پۈتلىرىنى، سول قوللىرى بىلەن بەللىرىنى تۇتۇشتى. قارادۆۋلىك زور «مەن بۇنى بېشىمغا ئېلىپ، راسا بىر پىرقىرىتىپ ئاشۇ ئېقىۋاتقان سۇغا، ياق، ئاۋۇ نېلۇپەر كۆلىگە تاشلىۋېتەي» دەپ ئويلىدى.

چېلىشىش باشلاندى. قومۇل شەھىرىنىڭ زورى پەم - پاراسىتىنى ئىشقا سالماقچى بولدى، ئۇ بىردىنلا قارادۆۋلىك زورنىڭ يەرنى تىرەپ تۇرغان پۇتىنى كوچ بىلەن ئىتتىرىۋەتتى. ئۇنىڭ يوغان گەۋدىسى قومۇل شەھىرىنىڭ زورىنىڭ ئىككى قولىدا لەيلەپ قالدى. رۇستەم ئۇنى بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلىغانىدى، ئۇ مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا

ئۆلۈكتەك سۈنايلىنىپ قالدى. يەنە مەيداننى بىر دەقىقە جىم-جىتلىق سۈرى باستى — دە، بىردىنلا مەيدان گۈركىرەپ كەتتى. قارادۆۋىلىك چېلىشچىلار بۇ كۈتۈلمىگەن ئەھۋالنى ئۆز-لىرىگە نىسبەتەن ھاقارەت دەپ بىلگەچكە غەزەپلىرى قايناپ تاش-تى. ئۇلار رۇستەم زورنى ئارىغا ئېلىپ ئۇنى ئەدەپلەپ قويۇشقا ئۇرۇنغانىدى. مەيداندا سۈنايلىنىپ ياتقان نازىمەت سەكرەپ تۇ-رۇپ ئۇلارنى توسۇۋالدى.

— گۇناھ مەندە، مەن يېڭىلىپ قالدىم. بىلدىمكى، مەغ-رۇرلۇق بىلەن بىخۇدلۇق ئادەمنى مەغلۇپ قىلىدىكەن. رۇستەم پاراسەتلىك ئىكەن، ئۇنىڭغا بارىكاللا! دېدى نازىمەت.

كىشىلەر توپى قىزىل پوتا باغلىغان رۇستەمنى بېشىدا كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئاتاتتى، يەنە ئاسمانغا ئاتاتتى، يەنە تۇتۇۋېلىپ يەنە ئاسمانغا ئاتاتتى.

www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى باب

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسى ئەردىشىر ۋاڭ ناھايىتى ئۇستا شاھماتچى ئىدى. قۇمۇل زېمىنىدا ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان شاھماتچى يوق ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ خاننى زىيارەت قىلغىلى بېيجىڭگە بارغاندا خان بىلەن شاھمات ئويناپ خاننى يېڭىۋالغانىكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ھەرقانداق شاھماتچى خان بىلەن شاھمات ئويۇنىدا يېڭىۋېلىش ئېھتىمالى بولسىمۇ، خاد- نىڭ يۈزىنى قىلىپ قەستەن يېڭىلىپ بېرىپ كەلگەنىكەن. لېكىن ئەردىشىر ۋاڭ خاننى يېڭىۋېلىش ئۈچۈن ئەستايىدىل ئېلىشقان، ئۇنىڭ خاننى يېڭىۋالغانلىقىنى كۆرگەن خاننىڭ خاس ئەمەلدارلىرى ئەردىشىر ۋاڭنى ئەيىبلەپ «بۇ ئەسلى دۆت نەرسى- كەن، ‹دۆتكە ئامەت كەپتۇ› دېگەندەك خان ئالىيلىرىدىن ھايا قىلماي، ئالىيلىرىنى يېڭىۋالغىنى نېمىسى؟ بۇ ئالىيلىرىغا قى- لىنغان ھۆرمەتسىزلىك. بۇنى قاتتىق جازالاش كېرەك» دېيى- شىپتۇ، خان كۈلۈپ كېتىپ «بىزنىڭ شاھمات ئويۇنىشىمىز غەربنىڭ شاھمات ئويۇنىشىغا ئوخشىمايدۇ. غەربتە شاھمات ئويۇ- نىسا پادىشاھنى ئۇرۇش مەيدانىغا باشلاپ كىرىدۇ. بۇ يەردە شاھمات ئويۇنىسا پادىشاھنى سېپىلدىنلا چۈشۈرىدۇ. مەن ناھايى- تى سېپىلدىنلا چۈشتۈم، بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق. بۇ ئەقىللىق كىشىكەن. سىلەر دېگەندەك دۆت ئەمەس، بۇنى مەن مۇكاپاتلى- شىم كېرەك» دەپ ئۇنى بەش يۈز تىزىق يارماق بىلەن مۇكاپاتد-

لىغانىكەن.

ئەردىشىر ۋاڭ شۇ قېتىم بېيجىڭدىن قايتىپ چىقىپ مەخ-سۇس بىر شاھماتخانا ياساتقانىكەن. بۇ شاھماتخانا يانباغ تەرەپتىكى ئارامگاھقا تۇتاش چوڭ ساراي بولۇپ، بۇ سارايىنىڭ تاملىرىغا ئەينەك جاھازىلار ئېسىلغان. ئەينەك جاھازىلارنىڭ ئىچىگە ھۆ-سىن خەت بىلەن چىرايلىق قىلىپ تۆۋەندىكى شېئىرلار يېزىل-غان: (ئۇ چاغلاردا شاھماتنى «سەتىرەنچى» دەپ ئاتايتتى)

> ھەر كىشىكى ئوينىسا سەتىرەنچىنى،
> ئۆزىگە تاپقۇسىدۇر ئۆز رەنجىنى.
> . . . .
> ھەر كىشىكى مات بولسا ئىككى پىل بىلەن،
> دەردى چىقمايدۇ، ئىككى ئون بەش يىل بىلەن.

شۇنىڭدىن كېيىن ئوردىدا ئايرىم كۈنلەر ئاجرىتىلىپ شاھمات ئويناش ئادەت بولۇپ قالغانىكەن.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يەتتە، سەككىز ياشلىرىدىلا شاھمات ئويناشقا ھەۋەس قىلىپ قالدى. ئۇ دادىسى شاھمات ئوينىسا شاھمات تۇگىگىچە قاراپ ئولتۇراتتى. . . دادىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن شاھمات ئويناشنى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇر-دى. ئۇ ئوردىدىكى ھەممىلا بەگلەرنىڭ شاھمات ئوينىشىنى تە-شەببۇس قىلاتتى، ئۇ چاغلاردا بۇنىڭ تەسىرى بىلەن سىرتتىكى پۇقرالار ئىچىدىمۇ شاھمات ئويناش ئادەتكە ئايلىنىپ قالغانىدى، ۋاڭ بۇنى ئاڭلاپ خۇش بولۇپ، ھەر قېتىم ئوردىدا شاھمات ئوينالغاندا خەلق ئىچىدىكى ئۇستىلارنىمۇ ئالدۇرۇپ كېلەتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ۋاڭلىققا ئولتۇرغان دەسلەپكى يىلىلا ھەر نورۇز كۈنى شاھمات مۇسابىقىسى بولىدىغانلىقىنى

جاكارلىغاندى. بۇ شاھمات مۇسابىقىسىنى ئالاھىدە ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن شاھماتچىلەرغا ئايرىم كىيىم تىكتۈرۈلدى. شۇ قېتىمقى شاھمات مۇسابىقىسى ناھايىتى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. شۇ- نىڭدىن كېيىن ھەر يىلى نورۇزدا شاھمات مۇسابىقىسى ئۆتكۈ- زۈش ئادەتكە ئايلىنىپ قالغاندى. ئۇنىڭدىن باشقا ۋاڭنىڭ خالى- غان كۈنلىرىدىمۇ دائىم دېگۈدەك شاھمات ئوينىلىپ تۇراتتى. ۋاڭ شاھمات ئوينايدىكەن دېسە، شاھماتچىلارنىڭ، تاماشا كۆرۈ- دىغانلارنىڭ كۆڭلى يايراپ كېتەتتى.

شاھماتچىلار بۇ قېتىم، توي مەرىكىسىدە چوقۇم شاھمات مۇسابىقىسى بولىدۇ دەپ قىياس قىلىشقاندى. شۇڭا شاھمات ھەۋەسكارلىرى بۇ كۈننى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن. ئىلىدىن كەلگەن مېھمانلارمۇ قۇمۇلدا شاھمات مۇسابىقىسىنىڭ ناھايىتى قىزىپ كېتىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ماھ- مۇتبەگ، جارۇللابەگ، غورۇرى بەگلەر ئۇستا شاھماتچىلار بو- لۇپ، ئۇلارمۇ ۋاڭ بىلەن شاھمات ئويناشنى ئارزۇ قىلىپ كەل- گەندى.

بۈگۈن بارلىق شاھماتچىلار بۇ شاھماتخانىغا يىغىلىشتى. مۇھەممەت بېشىرۋاڭ باشچىلىقىدا ئابدۇللا بەگ، باقى بەگ، سىدىقبەگ، شا سېلىمبەگ، نەمىتوللا تەيجى بەگ، ھاشىر تەيجى بەگ، تاجىدىن تەيجى بەگ قاتارلىقلار شاھماتخانىغا كىرىپ كې- لىشتى، ئۇلار راست دېگەندەك بىر خىل كىيىنىشۋالغاندى. چۈنكى ئۇلار شاھمات ئويناشنى ئۇرۇشقا كىرىش دەپ پەرەز قىلىدۇ. شۇڭا ئۇرۇش قىلغان لەشكەرلەر بىردەك ساۋۇت كې- يىپ جەڭگە كىرىدۇ، بىزمۇ بىر خىل جەڭ كىيىمى كىيىپ جەڭ باشلىشىمىز كېرەك دەپ ئويلايدۇ. ئۇلار ئۈستىگە كۆك تېرىكىدىن تىكىلگەن ئېگىز ياقىلىق پوزا چاپانلارنى كىيىشىپ، بېلىنى قېنىق سېرىق زوچو پوتا بىلەن باغلاپ، پۇتلىرىغا ئوخ-

شاش قارا مەخمەل ئۆتۈك كىيگەندى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭمۇ ئوخشاش كىيىنگەن بولۇپ، بۈگۈن ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. بىردەمدىن كېيىن ئىللىق مېھمانلار يېتىپ كىرىشتى، ئۇلارمۇ ئۇستىگە بەقەسەم تون، بېشىغا ئالما ئۇرۇقى رەڭدە دۇخاۋا دوپپا، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيگەندى، ئۇلار سورۇن ئەھلىگە بۆلەكچىلا ھەيۋەتلىك ھەم چىرايلىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇلار كىرىپلا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا سالام بەردى، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇلارنى قارشى ئالدى. ھەم چاقچاق قىلىپ دېدى:

— ئالىملىقنىڭ بەگزادىلىرى، بۈگۈنزە تۇغلۇق تۆمۈرخان بوۋىمىزنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن جۇمۇ.

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى.

— تۇغلۇق تۆمۈرخان بوۋىمىز شاھىماتچى ئەمەس كەپتەرۋازكەندۇق، — دەپ قىزىقچىلىق قىلدى غورۇرى. يەنە كۈلكە باشلاندى.

— بۇنىمۇ يىراق دېگىلى بولمايدۇ. ئاقساق تىمۇر ئەۋلادىدىن بولغان بابور شاھنىڭ ئاتىسى پەرغانىنىڭ پادىشاھى ئۆمەر شەيخ مىرزا ناھايىتى چوڭ كەپتەرۋازكەندۇق. بۇ كىشى كەپتەرخانىسىنى ئېگىز ھاڭ ئۇستىگە قۇرغانىكەن، — دېدى ۋاڭ ۋە ئەسكەرتتى، — ئۆمەر شەيخ مىرزا تۇرغان جايمۇ ئەسلىدە ئېگىز - پەس تاغلىق بىر جاي ئىكەن. بىر كۈنى ئۆمەر شەيخ مىرزا كەپتەر ئۇچۇرۇۋېتىپ، كەپتەرخانىسى بىلەن بىللىلا پەسكە دۇمىلاپ كېتىپ جان ئۈزگەنىكەن.

— بۇ راست گەپ، دېدى غورۇرى، بابۇر شاھ ئانا تەرەپ سۇلتان سەئىدخان بىلەن نەۋرە بولىدۇ. ئاتىسى ئەنە شۇ ۋەجىدىن ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن بابور شاھ ئون ئىككى يېشىدىلا سۇلتانلىقنى قولىغا ئالىدۇ. ئەپسۇس، ئۇ كەپتەرۋاز

ئەمەس بەلكى يېتىشكەن شاھمات ماھىرىكەندۇق.

— چۈشەندىم، — دېدى ۋاڭ قىزىقچىلىق قىلىپ، — دېمەك، بىز ئەجدادىمىزدىن شاھماتچى دېمەكچىغۇ ئۆزلىرى، ھەي، جانابلىرىدىن سەگەك بولساق بولغۇدەك. يەنە ھەممىسى كۈلۈشۈپ كەتتى.

— شاھمات دېگەن بۇ بىر تارىخىي ئويۇن، دۇنيادا بۇنى ئوينىمايدىغان جاي بولمىسا كېرەك. يېقىندا قۇمۇلدىن ھەرەمگە بارغان ھاجىملار سەپەر ئۈستىدە بىر پەرەڭ[1] بىلەن شاھمات ئويناپ ئۇ پەرەڭنى يېڭىۋاپتۇ، پەرەڭ ئۇ ھاجىغا كاتتا بىر ئۈزۈك سوۋغا قىپتۇ. ئۇ ئۈزۈكنى ھېلىقى ھاجى ۋاڭ خوجامغا تەقدىم قىلغىلى ئەپ كەپتىكەن، ۋاڭ خوجام «بۇ ئۈزۈك ئۆزلىرىنىڭ شاھمات ئويناشتىكى ماھىرلىقلىرىغا قىلىنغان سوۋغا تۇرسا، مەن ئېلىۋالسام دۇرۇس بولماس. ئاشۇ پەرەڭنى يېڭەۋالغانلىقلىرى بىز ئۈچۈن چوڭ ئىناۋەت. ھىممەتلىرىگە رەھمەت» دەپ قايتۇرۇپ بەردى، — دېدى، نەمتۇللا تەيجى. ۋاڭ بۇ گەپكە كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— قېنى، ئويۇن توختىتايلى، — دېدى.

«ئويۇن توختىتايلى» دېگىنى، يېڭىلىپ قالغانلار قانداق قىلىدۇ، دېگىنى ئىدى.

— شەرت ئېغىر بولۇپ كەتسە، بىز مۇساپىرلارغا ئوۋال بولىدۇ، جۇمۇ، - دەپ قىزىقچىلىق قىلدى غورۇرى.

— قورقمىسىلا بېگىم، ۋاڭ خوجام بار، — دېدى نەمە-تۇللا بەگ جاۋابەن. ۋاڭ ۋە باشقىلار يەنە كۈلۈشتى.

— مۇنداق بولسۇن، — دېدى ۋاڭ، — شەرت ئېغىر بو-لۇپ كەتسە بولماس. ئەگەر مەن يېڭىلىپ قالسام، ھەر بىرلىرد-

---

[1] پەرەڭ - ياۋروپالىقلارنى دېمەكچى.

نى خەزىنەمدىن بەھرىمەن قىلاي. قانچىلىك بەرسەم ئىختىيا-
رىم. ھەر قايسىلىرىدىن بىرەرلىرى يېڭىلىپ قالسىلا قوشاق
توقۇپ، ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ بېرىدىلا.
— ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينالمىساقچۇ، — دېدى
بىرى بوش ئاۋازدا. بۇ ئاۋاز بەكمۇ كۈلكىلىك تۇيۇلۇپ ھەممەي-
لەن كۈلۈشۈپ كەتتى.
— ۋاڭ خوجام، ئىش قىلىپ بىرەر قىزىقچىلىق قىلىپ
بەرسەكلا بولىدۇغۇ - ھە.
— بولىدۇ، بولىدۇ. شۇنداق بولسۇن، — دېدى ۋاڭ
شاھماتنى باشلاشقا ئالدىراپ.
شۇنداق قىلىپ ئويۇن باشلاندى.
ئالدى بىلەن ئىلىلىق شاھماتچى مەخمۇد بەگ بىلەن قۇمۇل-
لۇق شاھماتچى ئابدۇللا بەگ چۈشتى. ئۇلار ئويۇننى ئاسانلا
تۈگەتتى. ئابدۇللا بەگ يېڭىلىپ قالدى. ئابدۇللا بەگ ناخشا ۋە
ئۇسسۇلغا ئۇستا ئىدى. شۇڭا ئۇ كىشى ھايال قىلمايلا قولىغا
شاھمات تاختىسىنىڭ يېرىمىنى ئېلىۋېلىپ داپ قىلىپ چېلىپ
ناخشا ئېيتتى:

ھەر كىشىكى مات بولسا ئىككى پىل بىلەن،
دەردى چىقمايدۇ، ئىككى ئون بەش يىل بىلەن.

ھەممىسى قاتتىق كۈلۈشۈپ كەتتى. ئابدۇللا بەگنىڭ ناخشىسىمۇ
داپ چېلىشىمۇ، پوت - قولىنى ئۇسسۇلغا كەلتۈرۈپ قويۇشلى-
رىمۇ ناھايىتى كۈلكىلىك ئىدى.
ئەمدى يەنە ئىلىلىق شاھماتچى جارۇللا بەگ بىلەن شا
سېلىم بەگ ئويناشقا باشلىدى.
جارۇللا بەگ يېڭىۋالدى. شا سېلىم بەگ ئۇسسۇلمۇ ئوينى-

يالمايتتى. ناخشىمۇ ئېيتالمايتتى، شۇڭا ئۇ يېڭىلىپ قېلىپلا «ھەي، ماڭا ئوۋال بولدى. مەن خىيالىمدا چوقۇم يېڭىۋالىمەنغۇ، جارۇللا بەگ ناخشا ئېيتىپ بېرىدىغۇ دەپ ئويلىغانىدىم. بىراق كۈتمىگەن يەردە مېنى يېڭىۋالدى. مەن ناخشىمۇ ئېيتالمايمەن. ئۇسسۇلمۇ ئوينىيالمايمەن. ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام مېنى كەچۈرسىلە» دەپ ھەممىسىگە ناماقۇللىقىنى بىلدۈردى. لېكىن ۋاڭ جانابلىرى شا سېلىم بەگكە قارىماي دېدى:

— ئويۇن توختاتقاندا نېمە دېيىشكەنىدۇق. بىلگىنىنى قىلىپ بەرسۇن.

— خوش ۋاڭ خوجام، — دېدى شا سېلىمبەگ. شا سېلىمبەگنىڭ ئورنىدىن تۇرغاندەك قىلغىنىنى ھەممىسى كۆردى. لېكىن ئۇنىڭ سەتىرەنچى قويۇلغان ئۈستەلنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ كەتكىنىنى ھېچكىم پەم قىلالمىدى.

— بولدىمۇ، — دېدى شا سېلىمبەگ دوپپىسىنى ئوڭلاپ كىيىپ تۇرۇپ. ھەممىسى بۇ ناھايىتى تېز ھەرىكەتكە ھەيران قېلىپ قاتتىق كۈلۈپ كېتىشتى. ۋاڭ كۈلكىسىنى تەستە بېسىپ شۇنداق دېدى:

— بۇ بەگنىڭ چامباشچىلىقتا داڭقى بار. بۇ كىشى دادام بىلەن بېيجىڭگە بارغاندا خاننىڭ چامباشچىلىرى بىلەن ئېلىشىپ ئۇلارنى يېڭىۋالغانىكەن. خاننىڭ چامباشچىلىرى بۇ ئادەمگە باش قويۇپ، بېيجىڭدە قېلىشنى تەلەپ قىپتۇ. بىراق دادام قويۇپ بەرمەپتۇ.

— قويۇپ بەرگەن بولسا، بېيجىڭدە قالاتتىلارمۇ، دەپ سورىدى ئېلىلىق مېھمانلاردىن بىرى.

— قالغان بولسام بۈگۈنكىدەك خىجالەتچىلىك تارتماس ئىدىم، — دەپ قىزىقچىلىق قىلدى شا سېلىمبەگ.

«ئەمدى ئويۇننى نەدىن باشلاش كېرەك، — دەپ ئويلايت-

www.uyghurkitap.com

تى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ، — ماۋۇ ئىككىسىنى، ئىككى ئىلىلىق يېڭىۋالدى. بۇلار بوش ئەمەسكەن»

— ئەمدى ۋاڭ جانابلىرى غورۇرى جانابلىرى بىلەن ئويۇناپ كۆرسۇن، — دېيىشتى ھەممىسى.

— بولىدۇ، — دېدى ۋاڭ چاپىنىنىڭ يەڭلىرىنى ئۇستىگە سەل قايرىپ سەترەنچى ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى. غورۇرىمۇ ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلەن ۋاڭغا قارىمۇقارشى ئولتۇردى. غورۇرى ئاۋغان، بەلىغ، كەشمىر، ئەرەب ئەللىرىدە يۇرگەندىمۇ شاھزادىلەر بىلەن شاھمات ئوينىغان، نۇرغۇن قېتىم ئۇلارنى يېڭىۋالغانىدى. بۇگۇن بولسا غورۇرىنى سۇر باستى. ئۇ ۋاڭ جانابلىرىغا قاراپ سەل ئەيمەنگەندەك كۇلۇمسىرىدى. ۋاڭ ئۆزىگە بولغان چەكسىز ئىشەنچ بىلەن كۇلۇمسىرىدى. سارايى ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى. ھەممىسىنىڭ دىققىتى شاھ، ۋەزىر، پىل ۋە لەشكەرلەرنىڭ سۇرىتى ئويۇلغان شاھمات دانىچىلىرىغا تىكىلدى.

ئويۇن باشلاندى. ئىككىسىلا پەم - پاراسەت بىلەن شاھمات ئۇرۇقلىرىنى يۆتكىمەكتە ئىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ باشتا غورۇرىنىڭ پەمىگە ھەيران قالدى، ئەمما بىر پىكىر يۇرگۇزۇپلا غورورىنىڭ ئالدىنى توسىدى.

ئۇلار «پىل ئېيىن» ئويۇننى ئوينىغانىدى. «پىل ئېيىن» ئويۇنى — بۇ شاھماتنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى بىر رىۋايەت بولۇپ، رىۋايەتتە مۇنداق دېيىلىدۇ. خېلى زامانلار بۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. پادىشاھنىڭ دۆلىتى راسا روناق تېپىپ، مەمۇرچىلىق بولۇۋاتقان يىللاردا بۇ دۆلەتكە خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان بىر قوشنا دۆلەت بۇ دۆلەتكە ھۇجۇم ياساپتۇ. بۇ پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرى لەكمىڭ، لەكمىڭ چىقىپ ئۇرۇش قىلىسىمۇ، دۇشمەنگە تەڭ كېلەلمەپتۇ. ئاخىر نۇرغۇن لەشكەرلە-

ىرى قىرىلىپ كېتىپتۇ. بۇ خەتەرلىك ئەھۋالنى بىلگەن پادىشاھ ئەقىللىق ۋەزىرى بىلەن دۇنيالىقتا تاپقان بىرلا ئوغلىنى (ئۇنىڭ باتۇرلۇقىغا ئىشىنىپ) ئۇرۇشقا سەركەردە بولۇشقا ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار ئۇرۇشۇپتۇ. ئۇرۇشۇپتۇ. ئاخىر پادىشاھنىڭ ئوغلى دۈشمەننىڭ قورشاۋىدا قېلىپ ھالاك بوپتۇ. پادىشاھ ئوغلىنىڭ ھالاك بولغانلىقىنى ئاڭلاپ زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمەپتۇ. شۇڭا ئوغلىنىڭ ھالاك بولۇش جەريانىنى ۋەزىرىدىن قايتا ـ قايتا سوراپتۇ. ۋەزىر سۆزلىگەنسېرى پادىشاھ قايىل بولماپتۇ ھەم قانائەت قىلماپتۇ. ئاخىر پادىشاھ: «سىز ماڭا مۇشۇ ئۇستەل ئۈستىدە ئوغلۇمنىڭ قانداق ھالاك بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈڭ» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. بۇ ئەقىللىق ۋەزىر پادىشاھتىن بىرنەچچە كۈنلۈك مۆھلەت سوراپ چىقىپ كېتىپتۇ. ھەم پادىشاھقا ئوغلىنىڭ قانداق ھالاك بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ بىر شاھمات ياساپتۇ. ئاخىر پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ شاھماتنى يېيىپ «پىل ئېيىن» ئويۇنى يۈرۈشىدە ئويناپ كۆرسىتىپتۇ. بۇنىڭدا ئوغلىنىڭ ئون سەككىز قېتىم يېڭىلىپ ئاخىر قولغا چۈشۈپ قالغانلىقى ئايان بوپتۇ. پادىشاھ ئوغلىنىڭ ئۇرۇشتا نۇرغۇن قېتىم باتۇرلۇق قىلغان بولسىمۇ، ئون سەككىز قېتىم يېڭىلگەنلىكىگە، ئاخىرى ھالاك بولغانلىقىغا ئىشىنىپتۇ.

ۋاڭ جانابلىرى بىلەن غۇرورىنىڭ شاھمات ئويىنىشى ناھايىتى ئۇزۇنغا سوزۇلدى. چۈشلۈك تاماققا تەكلىپ قىلغۇچىلارمۇ كىرىپ، جىمجىتچىلىقتا چۆككەن ھالدا تۇرۇپ قېلىشتى.

شۇنداق قىلىپ پىلغا مىنگەن شاھزادە ئون سەككىز قېتىم مات بولدى.

— ۋاڭ جانابلىرىغا قايىلمەن، — دېدى غورۇرى بىر ئۇھ دەۋالغاندىن كېيىن. ھەممىسى چاۋاك چېلىپ تاماشا قىلىشتى.

— ئەمدى قانداق قىلىمىز، — دېدى ۋاڭ غورۇرىغا قا-
راپ.
— مەن تېخى، ۋاڭ خوجامنىڭ خەزىنىسىنىڭ يېرىمىنى
ئېلىپ كېتەرمەن دەپ ئويلىغانىدىم. ھەر ھالدا ئوۋال بولدى.
مەن ھازىرغىچە ھېچكىمدىن يېڭىلىپ باققىنىم يوق ئىدى.
— مەنمۇ ھازىرغىچە ھېچكىمنى يېڭىپ باققىنىم يوق
ئىدى — دېدى ۋاڭ چاقچاق قىلىپ. ئەتراپتىكىلەر كۈلۈشۈپ
كەتتى. ۋاڭ يەنە قوشۇپ قويدى، — ئۆزلىرى باشتىلا تەمتى-
رەپ قالدىلا.
— ئۇنداق ئەمەس، جانابلىرىدىن سەل ئەيمەندىم، لەك-
ىنىڭ، لەكمىنىڭ لەشكەرلەر بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتسىلا، ئامال
قىلالماي، ھەر تەرەپكە پىتىراپ قېچىپ باقتىم. پىل مىنمەي
ئات مىنسەم بوپتىكەن دەپ قالدىم. لېكىن يېڭىلگىنىمگە تەن
بەرمەي، ئون سەككىز قېتىم ئېلىشتىم. لېكىن جانابلىرى
كۈچلۈك كەلدىلە.
— بۇ يەردە گەپ پىل مىنىشتىمۇ، ئات مىنىشتىمۇ
ئەمەس، كۈچنىڭ كۆپلۈكىدىمۇ ئەمەس، پەقەتلا پەم - پاراسەت-
تە. سىلى ئالدى بىلەن نېمە ئۈچۈن يېڭىلىۋاتىمەن، دېگەننى
ئويلاشلىرى كېرەك. ھېچنەرسىنى ئويلاپ باقماي، ئاچچىق بى-
لەن تىركىشىۋەرسە ھالاك بولىدىغان گەپ.
— شۇنداق، ۋاڭ ئالىيلىرى، پەم - پاراسەتتە سىلىگە
يېتىدىغانلار كەم، — دېدى نەمتۇللا بەگ ۋاڭنىڭ سۆزلىرىگە
قايىل بولۇپ.
— ئۇنداق دېگىلىمۇ بولمايدۇ، مەن غورۇرى جانابلىرىغا
قايىلمەن، — دېدى ۋاڭ ئاندىن گەپنى يۆتكەپ، — ئەمىسە
مۇنداق بولسۇن. ھازىر تاماق يەيلى. تاماقتىن كېيىن، ئىلى
ناخشىلىرىنى ئاڭلايلى بولامدۇ.

ھەممىسى «ۋاڭ خوجامغا رەھمەت» دېگىنىچە ئورۇنلىرى-دىن تۇرۇپ قوللىرىنى يۇيۇشتى.

* *

بۇ تويدا مېھمانلار قۇمۇلنىڭ ناھايىتى ياخشى تائاملىرى بىلەن كۈتۈلمەكتە ئىدى. تەرەپ – تەرەپتىن ئوردىغا داڭلىق ئاشپەزلەر تەكلىپ قىلىنىدى. ئۇلار خېلى بۇرۇنلا تەييارلىقلارغا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ھۈنىرىنى نامايان قىلىپ توي ئەھلىنى رازى قىلماقتا ئىدى. كاۋاپلاردىن — ئارقار كاۋىپى بەكمۇ مەززىلىك ئىدى. چۈنكى ئارقار تاغدا ياشايتتى. ئۇ تاغنىڭ دورا ئۆسۈملۈكلىرىنى يېگەچكە، ئۇنىڭ گۆشى بەكمۇ تاتلىق بولىدۇ. مېيى ئۆزىگە سىڭدۈرۈلۈپ پىشۇرۇلغان ئاقغۇ كاۋىپى تېخىمۇ مەززىلىك بولىدۇ. قىرغاۋۇل كاۋىپى ۋە كەكلىك كاۋاپلىرى پۈتۈن ھالىتىدە تونۇردا پىشۇرۇلاتتى. تاماقلاردىن گۆش پولۇ، مانتا پولۇ، پۇرچاق پولۇسى (يېشىل پۇرچاق بېسىلىپ ئېتىل-گەن پولۇ)، نوقۇت پولۇسى (نوقۇت قوشۇلۇپ ئېتىلگەن پولۇ)؛ تاي گۆشى قوردىقى، كالا گۆشى قوردىقى، پاقلان گۆشى قوردىقى ئېتىلەتتى. نانلاردىن، ماي چىلەنگەن قېلىن كاكچا، يۇمىلاق توقاچ، كۆمەشتان نان (بۇنى تاغدىن كەلگەن مېھمانلار، سۈت قايماق بىلەن پىشۇرۇپ ئېلىپ كەلگەن)، قاتلىما، پېتىر قاتلىما، قېلىن پوشكال (تۇڭگان پوشكىلى)، نېپىز پوشكال، بوغۇرساق، قۇيماق قاتارلىقلار ھازىرلاندى.

ئېچىملىكلەردىن تۆگە قېمىزى، ئات قېمىزى ئۈزۈم غورد-سىدا ئېچىتىلغان مۇسەللەس، سەۋزىدە ئېچىتىلغان مۇسەللەس قاتارلىقلار تەييارلاندى.

مېۋە ـ چېۋىلەردىن قۇمۇلنىڭ قوغۇن قېقى، باغداشنىڭ ئالما قېقى، چارۋاغنىڭ شاپتۇل قېقى، قارادۆۋە، لاپچۇقنىڭ چىلىنى، ئۈزۈم قۇرۇقى، ئاستانە، قارىتالنىڭ يېڭى پىشقان قوغۇن، چىلگىلىرى، ئارىتامنىڭ ئۆرۈك، كىشمىشلىرى، سو-رۇن ـ سورۇنلارغا تۆكمە ـ تۆكمە قىلىپ تىزىلدى، مېھمانلار بۇ كۇتۇشلەردىن ناھايىتى رازى ئىدى.

تاماقتىن كېيىن، ۋاڭ خوجام باشلىق شاھماتچىلار، شاھ-مات ھەۋەسكارلىرى يەنە ھېلىقى شاھمات سارىيىغا يىغىلدى.

غورۇرى تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ ئورۇندۇققا ئول-تۇردى ـ دە، ئوڭ پۇتىنى سول پۇتىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ، تەمبۇرنى ئوڭ تىزىغا قويۇپ، رۇسلىنىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، تەمبۇرنى ناخۇل بىلەن چېكىپ چېلىشقا باشلىدى، ئۇ تەمبۇرنى بىر پەس چالغاندىن كېيىن، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر ئاھاڭغا يۆتكەپ ناخشا باشلىدى:

ۋا دەرىخا، دەردى بىلەن،
مەن ئادا بولدۇم نىتەي.
دۇررى ـ گۆھەرنى يۇتتۇردۇم،
تاپمىدىم، ئۆلدۇم نىتەي.
ۋادەرىخا، ئۆتتى ئۆمرۈم،
ھەسرىتى ئارمان بىلەن.
قىلمىدىم زىكرى ۋاپانى،
بىر زامان جانان بىلەن.

غورۇرى ناخشىنى ئىككى كۇپلېت ئېيتقاندىن كېيىن ئىك-كىنچى ئاھاڭغا يۆتكىدى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

باغىۋەن باغنىڭنى ئاچقىن،
مەن نىگارىمنى كۆرەي.
سايىدا كۆزى خۇمار،
مەستانە يارىمنى كۆرەي.

ناخشا ئۈچىنچى ئاھاڭغا يۆتكەلدى:

ئاھ ئۆلۈم باغرىمدا قويدى،
يۈز تومەنمىڭ داغلار.
قەترە - قەترە سۇ بولۇپ،
ئاقتى يۈرەكتىن ياغلار.

ئۈچىنچى ئاھاڭمۇ ئىككى كۇپلېت ئېيتىلىپ، تۆتىنچى ئاھاڭغا كۆچتى. غورۇرىنىڭ ناخۇل سالغان باش بارمىقى مۇڭ-لۇق رىتىمدە ئۇرۇلاتتى. تەمبۇرنىڭ زىل تارلىرى كىشىنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چېكىپ ئۆتەتتى. ناخشىنىڭ ئىككىنچى ئاھا-ڭىدىلا بوش ئاۋاز بىلەن ناخشىغا جور بولۇۋاتقان ئىلىلىق مېھ-مانلار، ئۈچىنچى ئاھاڭدىن باشلاپ ئاۋازىنى قويۇپ بەردى:

تەلىيىم بولسا مېنىڭ،
يانغان چىراغ ئۆچەرمىدى.
شۇ ئىشەنگەن تاغلىرىم،
ئاستى بىلەن كۆچەرمىدى.

ناخشىنىڭ ئاھاڭ، بېيىتلىرىدىن قارىغاندا، غورۇرىنىڭ دەردى يوق دېگىلى بولمىغۇدەك، دەپ ئويلاپ قالدى ۋاڭ. بۇ ئاھاڭمۇ ئىككى كۇپلېت ئېيتىلىپ بەشىنچى ناخشىغا كۆچتى. شۇ تەرد-

قىدە سەككىز ناخشا ئېيتىلىپ توختىدى، ئىللىق مېھمانلار خۇماردىن چىققاندەك بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى. ئەتراپتىكى باشقا مېھمانلار بۇ ناخشىلارنىڭ سېھرى كۈچىگە ھەيران قالدى، ھەممەيلەن يەنە بىر ئاز ئاڭلىساق بوپتىكەن دەپ قېلىشتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مۇنداق دېدى:

— بۇ ناخشىلار ھەقىقەتەن قالتىسكەن. قالغىنىنى ئاخشام-لىققا ئىلى مەشرىپىدە ئاڭلايلى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۈگۈن ئۆز ھۇجرىسىدا مېھرىبانۇ خېنىم بىلەن چوڭ يولغا قارىتىلغان پەنجىرىسىنى ئېچىۋېتىپ، ئات يورغىسى مۇسابىقىسىنى كۆردى.

يانباغ كۆۋرۈكتىن ئالتۇنلۇققىچە بولغان ئارىلىقتا ئاتلارنى يورغىغا سېلىش مۇسابىقىسى قىزىپ كەتكەنىدى. سەرخىل ئات-لار، رەت رەت بولۇپ پۇشقۇرۇپ تۇراتتى. ئاتلارنىڭ ئىگەر - جابدۇقلىرى، يۈگەنلىرى كۈمۈشتىن ياسالغان بولۇپ، بەكمۇ ھەيۋەتلىك ئىدى. بوينىغا قوڭغۇراق، قىزىل پۆپۈكلەر ئېسىل-غان ئاتلارنىڭ ئۈستىدە بەگلەر، خوجىلار گىدىيىپ ئولتۇرۇشات-تى، بىر بۇرغا چېلىنىش بىلەن تەڭ ئاتلار سەپ تارتىپ يورغى-لاشقا باشلىدى. ئۇتۇپ چىققانلارغا مۇكاپاتلار بېرىلدى.

نەچچە كۈندىن بېرى مېھرىبانو خېنىم قۇمۇللۇق خېنىم، ئاغىچىلار ھەمدە ئىللىق توغقانلىرى بىلەن قۇمۇلنىڭ ناخشا - سازلىرىنى ئاڭلىدى. ئۇسسۇللىرىنى كۆردى. بۇ ناخشىچى، نەغمىچىلەر قۇمۇلنىڭ نوم، باي، ئاداق، نېرىن، قوراي تاغلى-رىدىن ئېلىپ كېلىنگەن ئايال ناخشىچى سازەندىلەر ئىدى، قۇمۇللۇقلارنىڭ ئۇسسۇللىرى، بولۇپمۇ چىراغ ئۇسسۇلى، داپ ئۇسسۇلى ۋە چىنە ئۇسسۇللىرى ئۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. بۈگۈن ۋاڭ ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە ئات يورغىسىنى كۆرۈپ

بەك خۇشال بولدى.

قۇمۇلنىڭ ئوردا بەگلىرى، ئىلىنىڭ غورۇرى باشچىلىقىدىكى بەگ، ئۆلىمالىرى توخۇ سوقۇشتۇرۇش مۇسابىقىسى بولۇۋاتقان مەيدانغا قاراپ مېڭىشتى.

توخۇ سوقۇشتۇرۇشمۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ توي شەرىپى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئويۇنلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ يەردە ئادەم ناھايىتى كۆپ بولۇپ، قولاقنى يارغۇدەك ئالقىش ـ سادالار ياڭراپ تۇراتتى. بەگلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مەيدان باشقۇرغۇچى خەلقنى تىنچلاندۇردى. بەگلەر ئالدىنقى رەتتىن ئورۇن ئېلىشتى.

توخۇ سوقۇشتۇرۇشنى باشقۇرۇۋاتقان مەمەدان ـ گەپدان بىر مەدداھ ئىدى. ئۇنىڭ ئېگىز بويى، ئۇزۇن بۇرۇتلىرى، ئەگرى قاشلىرى، يۇموق كۆزلىرى ناھايىتى كۈلكىلىك كۆرۈنەتتى. ئۇ بەگلەرنى ـ مېھمانلارنى كۆرۈپ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ سۆزلەپلا كەتتى:

ــ مانا، ئويۇننىڭ راسا قىزىق يېرىگە، ئەڭ كۈچلۈك توخۇلارنىڭ ئېلىشىدىغان ۋاقتىغا كەلگەنىدى. مېھمانلارنىڭ تەلىيى بارىكەن. توخۇ دېگەن بىر ئۇلۇغ جانىۋار، ئويلاپ كۆرەيلى، ئۇنىڭ بېشىدىكى تاجىسى گۈزەللىكنىڭ ئالامىتى، ئۇ پادىشاھلارنىڭ تاجىسىدىن دېرەك بېرىدۇ. پۇتىدىكى دوكۇرى ئۇنىڭ قورالى. رەقىبى ئالدىدا جەڭگە كىرىشكە جۈرئەت قىلىشى ئۇنىڭ باتۇرلۇقىدىن دېرەك بېرىدۇ. يەنىچۇ تېخى، ئۇنىڭ داننى كۆرگەندە ھەمراھلىرىنى تەڭ يېيىشكە چاقىرىشى ئىنسانمۇ يېتەلمەيدىغان ۋاپادارلىقتىن دېرەك بېرىدۇ. تاڭ ئاتقاندا چىلىلىشچۇ تېخى، ھەممە ئىشتا ئىنساننىڭ ئالدىدا ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. يەنە، كۈندە ياتاق تالاشماي تۇخۇم بېرىشى ئۇنىڭ كەڭ قورساق، سېخىيلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئەمدى خالايىق دىققەت

قىلايلى، — غورۇرى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى. «راست ئېيتىدۇ، راست ئېيتىدۇ. بۇ يامان گادايكىنا، توخۇدەك، ھېچكىم نەزىرىگە ئىلمايدىغان بىر جانىۋارنى ناھايىتى ياخشى تەربىيلەپ ئۆتتى. توۋا، ئاۋام خەلق ئىچىدىمۇ دانالار ئاز ئەمەس ئىكەن...» — ئەمدى شادى ئاخۇن بىلەن ھادى ئاخۇننىڭ توخۇلىرى مەيدانغا چۈشىدۇ.

بىر قىزىل توخۇ بىلەن ئاق توخۇنى ئىگىلىرى بىر - بىرىگە قارىتىپ قويۇپ بېرىشتى. توخۇلار بويۇن تۈكلىرىنى تىك قىلىشىپ، قاناتلىرىنى كېرىپ، تۇمشۇقلىرى بىلەن چوقۇشۇپ، پۇتلىرى بىلەن تېپىشىپ، دەرغەزەپ بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. چىرايلىق قاناتلار توختىماي يۇلۇنۇشقا باشلىدى. توخۇلارنىڭ نەلىرىدىندۇر قانلىرى ئېقىپ، قاناتلىرىنى بوياشقا باشلىدى. لېكىن ئۇلار توختىماي ئېلىشاتتى، كۆزلىرىنى چوقۇپ قارىغۇ قىلىشتى يەنە توختىمىدى. ئاخىر ئىككى توخۇ بىراقلا يىقىلدى. پۇتلىرىنىڭ پەيلىرى تارتىشىپ تېنى تىترەپ جان تالىشىشقا باشلىدى.

مەيداندىكىلەر گاھ توخۇلارغا ئىچ ئاغرىتىپ جىمىپ قېلىشاتتى. گاھ قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈشەتتى. بۇ مەنزىرىدىن تەسىرلەنگەن نەمىتۇللا تەيجى بەگ بىلەن غورۇرى بەگ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ يانچۇقىدىن بىر مۇنچە پۇل ئېلىپ ئىككى توخۇنىڭ ئىگىسىگە تۇتقۇزدى. مەيداننى باشقۇرغۇچى، بەگلەرگە قاراپ: «رەھمەت بەگلىرىم، رەھمەت بەگلىرىم» دېگىنىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ قېتىمقى توخۇ سوقۇشتۇرۇشتىن خەۋەر تېپىپ ناھايىتى خۇش بولدى. ئۇ ھېلىقى مەيدان باشقۇرغۇچىغا بىر كالا، ئىككى قوي، ئىككى تاغار بۇغداي ئىنئام قىلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

* *

تويىنىڭ توققۇزىنچى كۈنى يۈز ئاچقۇ كۈنى بولدى. ئاغىچا،
خېنىملار بىلەن ئاپپاق ـ ئايلالار چوڭ سارايغا يىغىلدى. ئۇلار
ئېرىلىرىنىڭ مەرتىۋىسىگە، ئۆزلىـــرىنىڭ جەددى ـ جەمەتى-
نىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە قاراپ، گىلەم ئۈستىگە زەدىۋال
ياقىلاپ سېلىنغان ئەتلەس كۆرپىلەردىن ئورۇن ئالدى. ئايالللار-
نىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھەرخىل تاۋار، دۇخاۋىلاردا تىكىلگەن
ئىتەك چۆرىلىرىگە چىلتەك ياكى كىمخاب تۇتقان چەكلىك لىم-
چا، ئىچىگە ھەرخىل يىپەك رەختتىن گۈل ئىشلەنگەن كۆڭلەك-
لەر كىيگەن. بېشىغا چاچما تىكىلىپ جىيىكىگە ئالتۇن قاداق
تۇتۇلغان ياكى كىمخاب، تەتىلادىن تىكىلىپ ئالدىغا موخازا قادى-
غان دوپپىلارنىڭ ئۈستىدىن چاچما گۈللۈك زوچولىچەكلەرنى،
بۆرتمە شالالارنى سالغانىدى. قوللىرىدا، قۇلاقلىرىدا ئالتۇن
زىبۇ زىننەتلەر پارقىراپ تۇراتتى. خىزمەتچىلەر ئۇلارنى قۇش
قاناتلىرىدا قىلىنغان يەلپۈگۈچلەر بىلەن يەلپۈپ تۇراتتى. بۇ
چاغدا قىز تەرەپنىڭ يەڭگىسى بىر تەتىللا كۆرپىنى كۆتۈرۈپ
كىرىپ تۆرگە سالدى. ئالدىغا نەقىشلەنگەن يوغان شىرە قويۇپ،
ئۈستىگە داستىخان سالدى. ئاندىن مېھرىبانۇ خېنىمنى قولتۇ-
قىدىن ئىككى قىز قولتۇقلىغان پېتى سارايغا ئېلىپ كىردى.
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، خې-
نىمغا تەزىم قىلىپ ئېسەنلىكىنى سورىدى. قىز تەتىللا كۆرپە
ئۈستىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن قىزغا كۈمۈش پەتنۇستا چاي
تۇتتى. قىز قولدىشى چاينى ئېلىپ، قىزغا ئىچۈرگەندەك قى-
لىپ ئىككى قوللاپ چىنىنى ياندۇردى. شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ
ئالدىغا قويۇلىدىغان نەرسىلەر پەتنۇس ـ پەتنۇسلاردا توشۇلۇشقا
باشلىدى. ئالدى بىلەن بىر پەتنۇستا ئالتۇن قۇببە ئورنىتىلغان

ئاسمان رەڭدىكى يىپەك پۆركەنچە رومال قويۇلدى. بۇ رومالنى قۇمۇلدىكى ئۇستىلار ئۆزى لايىھىلىگەن بولۇپ، رومالنىڭ ئوتتۇرىسىغا چوڭراق ئالتۇن قۇببە (ئالتۇندىن ياسالغان گۈل)، ئەتراپىغا يەنە سەل كىچىكرەك ئالتۇندىن ياسالغان گۈل، چۆردىسىگە ئۇنىڭدىنمۇ كىچىكرەك ئىشلەنگەن گۈل ئورنىتىلغانىدى. بۇ پۆركەنچە رومالنى يېيىپ كۆرسە ئالتۇن گۈللىرى تولۇن ئاي ئەتراپىدىكى سانسىزلىغان يۇلتۇزلارغا ئوخشايتتى. بۇنىڭغا ئون ئالتە سەر ئالتۇن ئىشلەنگەنىدى.

ئىككىنچى پەتنۇستا مەرۋايىت تۇتۇلغان ئاق بۆرتمە شال قويۇلدى. بۇ رومالنىمۇ قۇمۇلنىڭ ئۇستىلىرى لايىھىلىگەن بولۇپ، ئەتراپى چۇچىلىق ، پۇتۇن يېرىگە مەرۋايىت قادالغان. بۇ رومالنى يېيىپ كۆرسىڭىز، ئاق قار، كۆك مۇز قاپلاپ تۇرغان تەڭرى تاغلىرى، تەڭرى تاغلىرىدىن ئېقىپ چۇشۇۋاتقان دەريا، سانسىزلىغان ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر كۆز ئالدىڭىزغا كېلىدۇ. بۇلاردىن باشقا يەنە بىر قانچە پەتنۇستا چاچما تىكىلگەن لىچەكلەر، قىشلىق يۇڭ ياغلىقلار قويۇلدى. يەنە ئىككى پەتنۇستا كېزەكلىرى تارراق، تۆپىسى تەخسىرەك تىكىلگەن چاچما دوپپا، كالۋۇتۇن بېسىلغان دوپپا، تەتىللادىن تىكىلگەن دوپپا قويۇلدى. دوپپىلارنىڭ ھەممىسىگە دىگۇدەك ئالتۇن قاداق، ئالتۇن مۇخازىلار قادالغانىدى. يەنە ئون پەتنۇستا ئېتەك چۆرىلىرىگە چاچما تىكىلگەن ياكى كالۋۇتون بېسىلغان چەكلىك ئۇزۇن چاپانلار، تەتىللا، كىمخابتىن تىكىلگەن چاپانلار، ئىچىگە شولۇسۇن، قاما، كۆرپە تۇتۇلغان چاپانلار، قىسقا، قويۇنلۇق چاپانلار، ھەرخىل كۆڭلەكلەر، رۇم شايىسى، مەككىنىڭ مەخمەلى، ھىندىستان دۇخاۋىسى، خوتەن ئەتلىسىدىن تىكىلگەن كۆڭلەكلەر؛ يەنە بەش پەتنۇستا چىرايلىق ئاياغلار، ھەرخىل مەخمەل، دۇخاۋىلاردىن تىكىلگەن قىسقا ئۆتۈكلەر قويۇلدى.

ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۈچى ۋە قونچىغا كۆمۈشتىن گۈللۈك نەقىشلەر ئىشلەنگەنىدى يەنە تۈرلۈك چاچما تىكىلگەن ئاياغلار، پايپاقلار قويۇلدى، يەنە ئىككى پەتنۇستا ئۆپا ـ ئەڭلىك، قاشلىق، پۇراقلىق ئەرسىلەر ـ ئىپار، زەپەر، مۇشكى ـ ئەنبەرلەر بار ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆزنى چاقنىتىدىغىنى زىبۇ زىننەتلەر ئىدى.

قىز تەرەپ مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ رەھمەت ئېيتىشتى. ئاخىرىدا ئىككى تەرەپنىڭ يۈز ئاچقۇ بېيىتلىرىنى ئېيتىشىش باشلاندى. قائىدە بويىچە قىز تەرەپ ئاۋۋال بېيىت باشلىدى:

ئۈنچىنى ئۈنچىگە تىزدۇق چىن سەدەب بولغايمۇ دەپ،
كۆڭلىمىزنى ئۆزلىرىگە بەردۇق مېھرىبان بولغايمۇ دەپ.
مېھرىباندۇر ئۆزلىرى، شېرىن شېكەردۇر سۆزلىرى،
گۇناھ قىلساق كەچۈرگەيلا پادىشاھىم ئۆزلىرى.

* *

ئېگىز دۆڭنىڭ كۆلەڭگىسى ساينى تالىشۇر،
ياخشى بىلەن يولداش بولساق خويمۇ يارىشۇر.

* *

دەرەخ بولسا ئېگىز بولسا ئېگىلمەس بولسا،
يېشىل ـ يېشىل يوپۇرماقى تۆكۈلمەس بولسا.
ياخشى ئادەم يامانلارنى دورىماس بولسا،
بىر ياخشىغا بىر يامانىنى بۇيرىماس بولسا.
ئىككى ياخشى بىر بولغاندا ئايرىلماس بولسا.

— رەھمەت، رەھمەت، دېيىشتى ئاياللار.
يىگىت تەرەپ تۆۋەندىكى بېيىتنى ئېيتتى:

چەكسەك ساندۇق ئاچىلدى، گۈللىرى باشقا ساچىلدى،
خېنىم بالامنى بىر كۆرۈپ خەستە كۆڭۈللەر ئاچىلدى.

*　　　　*

خېنىم بالام ئاي ئىكەن، قارا قاشى يا ئىكەن،
بۇلاقتا ئوخشاش كۆزلىرى ئاي يۈزىگە نۇر ئىكەن.

*　　　　*

ئالتۇن تىللانى ئالدۇق، چىنە تەخسىگە سالدۇق،
چىرايلىقىنە خېنىمنى ئۆز ئىلكىمىزگە ئالدۇق.

*　　　　*

ئالتۇن تاينى مىندۇق بىز، ئالتۇن تاغقا چىقتۇق بىز،
ئۆزلىرى بىلەن توي قىلىپ مۇرادىمىزغا يەتتۇق بىز.

*　　　　*

تال ئۇچى تالغا يېتىشتى تال ئۇچى تالدىن يىراق،
مەيلىمىز خېنىم بالامغا چۈشۈپتۇ، نە قىلاي ئۆيلەر يىراق.
ئۆي يىراقى بولسا بولسۇن، كۆڭۈل يىراقى بولمىسۇن.
ئىككى بالامنىڭ ئوتتۇرىسىدا ۋەدە يالغان بولمىسۇن.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېيىشتى مېھمانلار.
شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلدىكى توققۇز كۈنلۈك توي ئاخىرلاشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سەككىزىنچى باب

بۇ شەھەرنىڭ غەربىي تەرىپىدە ئون مو يەرنى ئىگىلىگەن، چوڭ دەرۋازىلىق بىر ھويلا بار. بۇ ھويلىنىڭ ئالدىدا قېرىپ، شاخلىرى شۇپۇرغا ئايلىنىپ قالاي دېگەن، يىلتىزلىرى كۆرۈنىپ، غولى ھۇرمەك ـ ھۇرمەك بولۇپ كەتكەن بىر تۈپ قارىياغاچ دەرىخى بار. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ قارىياغاچ ئەبەيدۇللا تارخانبەگ دەۋرىدە تىكىلگەنىكەن. بۇ ھويلىنىڭ ئۆيلىرىگە تۇتاش كەڭ سەيناسىدا مەپە تۇرىدىغان، ئات باغلايدىغان جايلىرى، ئات ئوقۇرلىرى كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ. ھويلىغا كىرگەن ھامان ئات تېزىكىنىڭ سېسىق پۇرىقى بۇرۇنغا ئۇرۇلىدۇ. ھويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئۆيلەر بىر ـ بىرىگە تۇتاش سېلىنغان بولسىمۇ، ئايرىم ـ ئايرىم ئىشكلەردىن كىرىپ ـ چىققىلى بولىدۇ. بۇ ئۆي ـ ھويلىلارنىڭ تاملىرى پىشقىن بىلەن سۇۋالغان بولسىمۇ، ئۇزۇن يىللارغىچە قايتا سۇۋالمىغاچقا، تامنىڭ ئاياغ تەرەپلىرى بەكلا مەينەتلىشىپ كەتكەن، بەزى جايلىرىنىڭ سۇۋاقلىرى چۇشۇپ كەتكەنىدى. بۇ يەردە ۋاڭ ئەۋلادىدىن بولغان سۇۋۇربەگ ئولتۇراتتى. سۇۋۇربەگ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسى ئەردىشىر ۋاڭ بىلەن بىر نەۋرە بولغان نوشات بەگنىڭ ئوغلى ئىدى. ۋاڭلىق شەجەرىسى بويىچە ئېيتقاندا، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن بىر ئەۋرىلەردىن بولاتتى. ئۇلارنىڭ ياش قۇرامى تەڭ بولسىمۇ كۆرۈنۈش جەھەتتە خېلىلا

پەرقلىنەتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قامەتلىك، چىرايلىق،
سالاپەتلىك ئادەم ئىدى. سۇۋۇربەگ بولسا بويى پاكار، كۆزى
كىچىك، يۇزى سوزۇنچاق، بېشى يوغان، پۇتى قىسقا بىر ئادەم
ئىدى. سۆزلىسە ئاۋازى توم چىقاتتى. كىشىلەر ئۇنى «غاز
قاپاق» دېيىشەتتى. ئۇ دائىم «ئاللاتائالانىڭ كۆزى بىزگە كەل-
گەندە كۆرمەي قالدى، بولمىسا مېنىڭ ئۇلۇغ بوۋام ۋاڭ بولغان
بولسىدى، بۇ ۋاڭلىق بېشىرغا ئەمەس، ئاخىرىدا ماڭا تەئەللۇق
بولاتتى» دەپ يۇرەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنى بەزىدە گۇڭ دېسە،
بەزىدە «تەيجى» دەپ ئاتىۋالاتتى. ئۇ تولا چاغلاردا پۇقراغا،
«ماڭا بويسۇنغۇنۇڭ بىلەن بېشىرغا بويسۇنغۇنۇڭنىڭ نېمە پەر-
قى، مەنمۇ بەرىبىر ۋاڭ ئەۋلادىغۇ» دەپ زورلۇق قىلاتتى.
ئوردىدا بولسا ـــ ئوردىغا كەلگەن هامان بىر قىسىم ئادەملەر-
نىڭ لەقىمىنى تارتىپ «هەي تېرە كۆت جارۇپكەش .① ئوردا
ئالدىنى ئوبدان تازىلىماپسەنغۇ»، «هەي بۆكى چوڭ
كاتىگال②، ماۋۇ يەرنىڭ تام سۇۋاقلىرى ياخشى ئەمەس» دەيد-
تى. هەتتا ئوردا ئاشخانىلىرىغا كىرىپ «غۇنچەچى قولۇڭنى
يۇدۇڭمۇ؟» دەپ ئۇنىڭ چىشىغا تەگسە، «هەي قۇم
داخان پاراز (ئاشپەز)، نەچچە ئون يىلدىن بېرى تاماق ئېتىد-
سەن، كىم سېنىڭ تامىقىڭنى ماختاپ يېگىنى بار» دەپ ئۇنىڭغا
چېقىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ بەگنىڭ كەينىدىنلا ئۇنى تىللاشلار
باشلىنىپ كېتەتتى: «ۋاي بېشى يوغان غاز قاپاق، «تاسما
يىگەن ئىتنىڭ خۇيى ئۆلگىچە قالماس» دېگەندەك يا بۇنىڭ ئاغ-
زىدىن كىشى خۇشال بولىدىغان بىرەر ئېغىزمۇ سۆز چىقىپ
باقمىغان، كۆڭلى يامانىنىڭ ئاغزى چىت ـ تىكەن

① جارۇپكەش ـ تازىلىق قىلغۇچى.
② كاتىگال ـ لايچىلىق قىلغۇچى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

دېگەن شۇدە . . . »

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئۇنىڭ خۇي پەيلىنى بىلگەچكە ئۇنىڭغا يول قويۇپ كەلدى. ھەتتا ئۇنى ئوردىدا گوڭلۇق دەرىجىسى بىلەن تەيجىلەر قاتارىدا كۆرۈپمۇ كەلدى، لېكىن ئۇ بۇنىڭغا زادىلا رازى ئەمەس ئىدى. ئۇ بەزىدە قىمار ئويناپ ئۇتتۇرۇۋەتسە، بەزىدە ئەپيۇن تارتىپ ياتاتتى. كۆپ ۋاقىتلاردا هاراق ئىچىش ئۇنىڭغا ئادەت ئىدى. ۋاڭ خوجامنىڭ توي كۈنلىرىدىمۇ ئۇ يەنە خان ئامبىلىنىڭ جىيەكچىلىرى هاراق ئىچىدىغان كىچىككىنە قاۋاقخانىدىن بىر خۇمرا هاراقنى ئېلىپ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

ئۆيدە مىنىس ئاپپاقنىڭ دېدىكى چۆچۈرە تۈگۈۋاتاتتى. مېنىس ئاپپاق قىشقا ياپىپىشىل ئوسما قويۇپ، كۆزىگە سۈرمە تارتىپ، ئىككى مەڭزىگە شاپتۇل چېچىكىدە ئۆزى ياسىۋالغان ئەڭلىكنى سۈرۈپ، ئىلمە ئىلىنغان گۈللىرەك زوچو كۆڭلەك ئۈستىگە كۆك تاۋاردا، ئېتەك چۆرىسىگە چاچما تىكىلگەن پەشمەت كىيىپ كىمخاپ كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ئۇ ھەردائىم «مەن دېگەن خېنىم» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قوياتتى. ئۇ ئۆز ئۆزىنىمۇ ياكى چۆچۈرە تۈگۈۋاتقان دېدىكى سارەگىمۇ ئەيتاۋۇر بىر نەرسىلەرنى دەۋاتاتتى:

— ئوت ئارىلاپ ياپشاڭ، غون ئاردىلاپ تاۋۇز، ها . . . ي، نېمە قويۇپتۇ بىزگە، نەزەر تەگسە پاشىغا، سۇمرۇغ كېلۇر قاشىغا، ها . . . ي، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئېشەكتىن سىيرىلىپ قالغان تاغاردەك سىيرىلىپ قالامدۇ، تېخى. ھەي، ماڭا قارا، مىنىس خېنىم مۇناق دېدىغۇ دەپ دۇشمىنىم خامۇشقا دەپ سالما، ھە، ئۇ جاپىدا يوق ئاڭلاپ ① قالسا قۇمۇلغا يايدۇ.

---

① جاپىدايوق ــ قاتاردا يوق.

گەپ قىلىشۋاتىمەن ساڭا.

دېدەك بۇرۇلۇپ مىنىس ئاپپاققا قاراپ بىردەم ھاڭۋېقىپ ئولتۇردى، ئاندىن:

— نېمە دەۋاتىدىلاكىن، ئاڭقىرالمىدىم خېنىم، — دې-دى.

— ھەي گاس، ئاڭقىرالمىغان بولساڭ بوپتۇ. سېۋەت بېغىدەك ئېگىلىشنىلا بىلىسەن. توۋا، يالاقچى يالاق بىلەن، تىجمەل تاياق بىلەن دەپ ئېگىلىپلا تۇرساڭ، يا سېنى ئۇرغىلى بولمىغان. مۆشۈكمۇ دېسە گاستەك، گاسمۇ دېسە شاشتەك، راست ئېيتىدۇ، ھەر كۆڭۈلنىڭ ئۆزىگە ياققان يارى بار، تامغا چۈش-كەن خام قاپاقنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ھالى بار دەپ، سەندىمۇ خېلى ھال بار جۇمۇ؟

— خۇش خېنىم، ئېغىلدىن ئات چىقىپ كەتسە سولىغىلى بولىدۇ. ئېغىزدىن گەپ چىقىپ كەتسە سولىغىلى بولمايدۇ، ئىپارلىق خالتىدىن ئىپارى كەتكەن بىلەن ھىدى قالىدۇ خېنىم، — دېدى دېدەك.

— ھە، ھە، دە، دە، مەن سېنى مۆشۈكتىن دەپ، تىسارى① بولۇپ قاپتىمەن. ھەي، قارا ئالقاپ② ئولتۇرغىنىمنى، يىگىرمە يىلدىن بېرى تۇزۇكرەك گېپىڭنى ئاڭلاپ باققىنىم مۇشۇ بوپتۇ. سەن ئوتتۇز ياشقا كىردىڭ، مەن قىرىققا كىردىم. توي قىلىپ قوياي دېسەم، خەقلەر بۇ ھويلىغا ئىچ كۇيئوغۇللۇققا كەلگىلى ئۇنىمايدۇ. سېنىڭ بىلەن ئىجىل بوپ قاپتىمەن، شۇڭا سىرتقا چىقارغۇم كەلمەيدۇ، — دېدى.

مىنىس ئاپپاق. ئۇ دېدەكنىڭ ئاخىرقى گېپىدىن سەل تەسىرلىنىپ قالغاندى.

— غەم قىلمىسىلا خېنىم، بۇركۇتنىڭ چاڭگىلى بولسا،

---

① تىسارى - بىخۇد.
② ئالقاپ - ئۇسساپ.

توشقاننىڭمۇ خۇداسى بار.

ئۇلارنىڭ سۆزى بۆلۈندى. ھويلىدا سوۋۇر بەگنىڭ كىكىردىكىنى قىرىپ، تۆكۈرگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

سوۋۇر بەگ ئۆيگە كىرىپلا قولىدىكى بىر خۇمرا ھاراقنى مورا ئۈستىگە قويدى. ئاندىن ئۇزۇن چاپىنىنى سېلىپ كاڭ ئۈستىگە تاشلىدى. سوۋۇر بەگنىڭ قاپاقلىرى سىلىنىپ، ئىچىدىن زەھەر قايناپ تۇراتتى. ئۇ خوتۇنىغا بىر قاراپ قويۇپ سورىدى:

— ئىلىلىق خېنىم قانداقراقكەن؟

— ھى . . . ھى . . . ھى . . . ، — مىنىس ئاپپاقنىڭ بويىنىدىكى پوقىقى خىرىلداپ كۈلدى، — قانداق بولاتتى، ئەر دېسە ئەر① نىنى چىشلەپ ئولتۇرغان بىر خېنىم چېغى، ئەتىسى كىرسەك بۆلتۈرقىدەكلا يۈرۈيدۇ. نېمىسىنى دەي. تۇۋا، چوقۇر خېنىمكەن. بۇ يەردىن قىز تېپىلمىغاندەك يۇرت ئارىلاپ ئالغىنى شۇ، — مىنىس ئاپپاق بىر دەم جىم تۇرۇۋېلىپ ئاندىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — مېنىڭ سىڭلىم ئۇنىڭغا يەتمەسمىدى، گەپ قىل دېسە قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك گۈلدۈر - گۈلدۈر قىلىدىلا، يۈرۈنلا بېشىرغا دەپ باقسىلا بولماسمىدى. (ئەر - خوتۇن ئىككىلىسىلا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنى بېشىر دەپ ئاتايتتى) سىڭلىمنىڭ رۇخسارىدىن نى نى مەلىكىلەر خىجىل. قۇشمۇ ئاسماندا ئۇچسا سايىسى يەرگە چۈشىدۇ. نېمىلا قىلغان بىلەن قازاندىن چۆمۈچ چوڭ، قاچانغۇچە ئالتۇن بوسۇغىدا جان بېرىپ يۈرۈۋېرىدىلا. يا، ئۇ بېشىرنىڭ ئالدىدا بىر ئېغىز گەپلىرى ئۆتمىگەن. قېنى ۋاڭ جەمەتى بولغانلىرى؟

— ھەي، گەپنى ئاز قىل، ئىككى قىلىچ بىر غىلابقا

---

① ئەرنى ـ لىۋى.

سىغامدۇ؟ — دېدى سۇۋۇر بەگ. شارت قىلىپ يەرگە تۈكۈ-
رۈپ، ئاندىن ئۇ تۈگۈپ قويغان بىر ئوچۇم چۆچۈرىنى سىقىمداپ
ئېلىپ ئوت كۆيۈۋاتقان ئوچاقنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ، چوغ ئارد-
لاش كۈلنى ئالدىغا تارتىپ ئۇنىڭ ئىچىگە كۆمدى. (ئۇ داۋام-
لىق شۇنداق قىلاتتى - شۇ تەرىقىدە بىر قىسىم چۆچۈرىنى
پۇچۇلاپ يەپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن قالغىنىنى قازانغا سېلىپ
باشقىلار يەيتتى) چوغ ئارىلاش كۈلگە كۆمۈلگەن چۆچۈرىلەر
پىژىلداپ، مايلىرى تېشىغا تېپىپ ئېتىلىشقا باشلىدى. ئۆينىڭ
ئىچىنى پىياز بىلەن گۆشنىڭ مەززىلىك پۇرىقى قاپلاپ كەتتى.
سۇۋۇر بەگ قارا - قۇرا بولۇپ پىشقان چۆچۈرىلەرنى بىر تەخسى-
گە سېلىپ گۈللۈك شىرەگە قويدى ۋە چۆچۈرىنى يېگەچ ھېلىقى
خۇمرىدىكى مەينى كۈمۈش جامغا قويۇپ ئوتلاپ ئىچىشكە باشلى-
دى. شۇنىڭغىچە مىنىس ئاپپاق ئېرىگە گەپ قىلمىدى. بۈگۈن
سۇۋۇر بەگنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇنداق چاغ-
لاردا مىنىس ئاپپاققا ياخشىلىق يوق ئىدى. چۆچۈرىنى يەپ
بولغۇچە مەي خېلىلا يېرىمداپ قالدى. سۇۋۇر بەگنىڭ كۆز
چاناقلىرى كېڭىيىپ، كۆز ئالمىسى قىزىرىپ كەتتى ھەم گېلى-
نى قىرىپ خەپرۇك تۈكۈرۈشكە باشلىدى. ئاندىن خۇمرىنىڭ
ئاستىدىكى ھەممە مەينى ئاغزىغا ئېلىپ مىنىس ئاپپاقنىڭ يېنىغا
سۈرۈلدى ۋە خوتۇنىغا يېقىن كېلىپ ئاغزىدىكى هاراقنى مىنىس
ئاپپاقنىڭ كۆزىگە پۈركىۋەتتى. مىنىس ئاپپاق چىرقىراپ كەت-
تى.

— سېنىڭ سىڭلىڭمىچۇ، ساڭا ئوخشاش بوينى يوق تۈل
قاپاق. مەن كۆزى كور سېنى ئېلىپ سالغىنىم بىلەن سىڭلىڭنى
بېشىر ئالامدۇ؟ ھەي ئەقلى يوق. ئالدىمغا كەلدى دەپ يەپ،
ئاغزىمغا كەلدى دەپ دەۋرىدىغان داداڭنىڭ سامانلىقى ئەمەس
ئۇ. ئۇ دېگەن ئوردا. ئاتا - بوۋامنىڭ زامانىسىدىن قالغان

www.uyghurkitap.com

ئوردا. بىشىرغۇ بىر تىيىن، ئەمما لېكىن بىزدە سىلەردىن يۇقى-
رى تۇرىدىغان ئىناۋەت بار.
مىنىس ئاپپاق چىرقىراپ يىغلىماقتا. ئاچچىق هاراق مى-
نىس ئاپپاقنىڭ كۆزىگە كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ
سۆزلىمەكتە:
— هەي تۇزكور، ئوردىدىكى قانچىلىك ئىناۋىتىڭگە ئىنا-
ۋەت، ئىناۋەت دەيسەن؟ شام ئۆزىنى كۆيدۈرگەندەك سېنى ئۆر-
تەپ كېلىۋاتىدۇ. يەنە تېخى ۋاڭنىڭ ئىناۋىتىنى ساقلىماقچىمۇ
سەن؟
— تۇنۇگۈندىن بېرى چىدىماي، ئوردىدا دېگەن گەپلىرىڭ
ئىلىلىق بىلەن قۇمۇللۇقنىڭ ئىچىگە پۇر كېتىپتۇ. خەق باشقى-
نى ئەمەس سېنى تىللاۋاتىدۇ. ماڭا تەنە قىلىۋاتىدۇ. بۇ يەردە
ئىناۋەت كېرەكمۇ، ئەمەسمۇ؟
ئۇلارنىڭ سۆزلىرى بۆلۈندى. ئوچۇق ئىشىك ئالدىدا:
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دەپ قوشنىسى، شۇ مەهەل-
لىنىڭ مەزىنى پەخرىدىن باينىڭ چوڭ ئوغلى روزى مەزىن
تۇراتتى.
— كېلىڭ مەزىن، كېلىڭ، يۇقىرى ئۆتۈڭ، — دېدى
سوۋۇربەگ ئايالىغا قاراپ قويۇپ، مىنىس ئاپپاق ياغلىق بىلەن
كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭغىچە دېدەك مىس چى-
لاپچا بىلەن ئاپتۇۋىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ:
— خېنىم، كۆزلىرىنى يۇيۇۋەتسىلە، — دېدى.
روزى مەزىن ئولتۇرۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، سورىدى:
— نېمە ئىش بولدى بەگ خوجام، — ئۇ هويلىدا تۇرۇپ
بولغان ئىشنى كۆرگەنىدى، — بۇ قىلغانلىرى زادىلا بولماپتۇ.
ئايال جەمەت دېگەن ئاجىز كېلىدۇ، — هەي خوجام.
مىنىس ئاپپاق كۆزىنى يۇيۇۋېتىپ نېرىقى ئۆيگە چىقىپ

كەتتى. سۇۋۇربەگ روزى مەزىنىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ «يۇقىرى ئۆتسىلە» دېگىنىچە تۆرگە ئولتۇرغۇزدى ۋە ئۆزىمۇ ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ دېدى:

— ھەي مەزىن، سىلىگە دەي، ئاللاتائالا ئەقىلنى دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغاندا ئەقىلگە «ماڭا يېقىن كەل» دەپتۇ. ئەقىل ئاللاتائالاغا يېقىن كەپتۇ. ئاللاتائالا «ئەمدى يانغىن!» دەپتۇ. ئەقىل يېنىپتۇ. ئاللاتائالا ئېيتىپتۇكى «سەندىن (ئەقىلدىن) باشقا ھېچ نەرسىنى ئۆزۈمگە دوست ۋە يېقىن ياراتمىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن ساۋابلىق ۋە ياخشىلىقنى ساڭا بەردىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئازابىمۇ قوشۇپ قويدۇم» دەپتىكەن. ئەمدىلىكتە ئاللاتائالا ياخشىلىق بىلەن ساۋاپلىقنى بېشىرگە، بىزگە ئازابىنىلا بەرگىنىمۇ، قېنى ئېيتىڭا مەزىن، ئادەم بۇ كۈنلەرگە قانداق چىدايدۇ. قاراڭ، ئۇنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە روناق تېپىپ، ئىناۋىتىنىڭ ئۆسۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى، مەن سىزگە دېسەم، ھەي، قاراڭ، ئون ئىككى تاغقا كەتكەن ساناقچىلار يېتىپ كېلىپ بېشىرگە مەلۇم قىلدى، تاغدىكى مال ـ چارۋىلار ھەسسىلەپ ئاينىپ كېتىپتۇ. چارۋىچىلار يەرلەرنى ئۆپۈپ بېشىرنىڭ ئامادلىقىنى تىلەپتۇ. بۇ يەردىكى ئىشلارنى كۆرمەملا، بۇرۇن ماتا، شاتاۋا كىيىدىغانلار ھازىر ئەرلىرى ياردەن، چىبەرقۇت، ئاياللىرى زوچۇ، تاۋار كىيىدىغان بولدى. ئەمدى كۆرمەملا خالزات ھېكىم بەگ يۈزى ئېچىلمىغان تۇغقىنىنى قىرىق ھارۋا سوۋغا سالام بىلەن بېشىرگە تۇتتى. ئاڭلىسام، بۇ قىز بەدەخشاندىن كەلگەن، ئالىي مەدرىسىنىڭ ئەڭ داڭلىق ئاخۇنىدىن دەرس ئېلىپ تەڭداشسىز بىلىمگە ئىگە بولغانىكەن. يەنە تېخى قەشقەر، خوتەن، يەركەنتكە ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن تالىپلار، مۇددەرسلىك، تېۋىپلىق، خەتتاتلىق، مۇنەججىملىك ئىشلىرىدا داڭق قازىنىپ قايتىپ كېلىۋاتقۇدەك. شەھەر، يېزىلارغا قارىساق، مەدرىس،

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

مەكتەپ، باغ، باغچىلار ئۈستى ئۈستىگە قۇرۇلۇۋاتىدۇ. تۇيدىن بۇرۇن ئاڭلىسام، خەزىنىچى خەزىنىنى رەتلىگەنىكەن، ئىدىش، ئىدىشلاردىكى ئالتۇنىنىڭ ھېسابى يوقمىش. يامبۇنى ئۇياقتىن بۇياققا تاشلاپ ساناپ چىقىپتۇ. پارچە كۈمۈشلەرنى بولسا شىڭ- داپ ھېسابلاپ چىقىپتۇ. مانا قارىسىلا، ئەمدى ھەممە ياخشىلىق بېشىرگىلا مەنسۇپ بولۇپ كەتتىما. ھەممە بايلىق شۇنىڭغىلا مەنسۇپ بولۇپ كەتتىما؟

— ھەي، خوجام، كەيپ بولۇپ قاپتىلا، ئوردا قۇدرەت تاپسا، ئاۋام خەلق باياشات ياشىسا؛ بۇ شۇ يۇرتنىڭ ياخشى سۈپىتى ئەمەسمۇ؟ خۇدايىمغا مىڭ تۈمەن شۈكۈر، بۇ كۈنلەردىن ئەلمۇ رازى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ھەققى ھۆرمىتى. ھەممە- مىز رازى بولساق بولىدۇ، دېگەنلىرى جايىز بولمىدى خوجام.

— نېمە دېدىلە، ھەي سىلى بىر مەزىنغۇ، مېنىڭ گېپىمە- نى چۈشەنمەيۋاتاملا. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئوردىنىڭ يوقىرىسىنى بوران ئالسا، تۆۋىنىنى سۇ ئالۇر.

روزى مەزىن سوۋۇر بەگنىڭ قارغىشىدىن خاپا بولدى. گەرچە ئۇ سوۋۇر بەگنىڭ بۇ خىل گەپلىرىگە كۆنۈك بولسىمۇ، بۇرۇنلاردا بىر ئېغىزمۇ جاۋاب قايتۇرماي «خۇش بېگىم»، «خۇش خوجام» دەپلا ئاڭلاپ قوياتتى. بۈگۈن ئۇنىڭ بۇ خوجىغا راستتىنلا ئاچچىقى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ نېمىلا بولمىسۇن، ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قوياي دېگەن تونۇشقا كېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئەقىل شارابتا ئېرىپ كېتىدۇ - دېيىشىدۇ. قارىسام، نىيەتلىرى پەلكەتكەن① خوجام، مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ قويسى- لا، ھەقتائالانىڭ ئۆز مۆمىنلىرىگە ئاتا قىلغىنى ئەقىل بىلەن

① پەلكەت - يامان.

ئىماندۇر. ئىمان ئېيتقان بەندىسى ئۆز قېرىنداشلىرىغا يامانلىق سانىمايدۇ. ئۇ ئەقلى بولسا، ئۆز ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ، بىرى ئاچچىقىنى يۇتىدۇ يەنە بىرى ئۆز ئارزۇسىنىلا ئويلىمايدۇ.
سوۋۇر بەگنىڭ جىرتاق كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ روزى مەزىننىڭ سۆزلىرىنى ئەزموت ① قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئىچىدە بۇمۇ بىر نەرسە بىلىدىكەن جۇمۇ، بۇنىڭ گېپى بايا دېگەن گېپىمنىڭ جۇملىسىدىن كېتىپ بارىدۇ ــــ دەپ ئويلىدى.
سوۋۇر بەگ ئۆزى شۇنداق بولغىنى بىلەن كاللىسى ئىشلەيتتى. ئۇ مەكتەپ، مەدرىسلەردە ئوقىغاندا ھەممە بالىنىڭ ئالدىدا ماڭاتتى. ئۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن بىر مەدرىستە ئوقۇغان چاغلىرىدىمۇ ھازىر جاۋاب بولۇپ تېز پىكىر قىلاتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ پىكىر قىلىشى ئاستا ئىدى. سوۋۇر بەگ دىنىي شەرئىنى سۆزلەپ باشقىلارنى قايىل قىلىپمۇ قوياتتى. شۇڭا ئۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا قارىغاندا مەن ئەقىللىق ئىدىم، نېمىشقا خۇدايىم ماڭا ۋاڭلىقنى ئاتا قىلمىدى، دەپ خۇدادىن ئاغرىناتتى. ھەسەت ئوتىدا پۇچىلىناتتى.
ــ قېنى سۆزلىسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم، قۇلىقىم سىلىدە، سېلى دېگەن تۇرپاننىڭ چوڭ مەدرىسىدە بىلىم تەھسىل قىلغان. سىلىنىڭ بىلىدىغانلىرى مېنىڭدىن كۆپ، قېنى نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاي، ـ بۇ گەپنى ئۇ تەنە بىلەن دېدى.
ــــ ئەمىسە، ــــ دېدى روزى مەزىن، ــــ ئۆزۈڭدىن بېرى بىر مەھەللىدە ئۇلپەتچىلىك قىلىپ كېلىۋاتىمىز. باشقىلارغا قارىغاندا، مەن جانابلىرىنى ناھايىتى ياخشى چۈشىنىمەن. بىئەدەبلىك بولسىمۇ، يادىمغا كەلگەن گەپلەرنى دەپ قوياي، ئاقىل ھەققىدە گەپ بولۇپ قالدى، مەن ئەڭ ئاددىيسى ئاقىل

① ئەزموت ـ مۇلاھىزە.

ئەمەسلەر ھەققىدە بىلگىنىمنى دەپ بېرەي، بىرى دانىشمەندىن سوراپتۇ: «ئاقىل ئەمەسلەر قانداق كىشىلەردۇر؟» دانىشمەن: «ئاقىل ئەمەسلەر دائىم ئەل بىلەن ئاداۋەتتە تۇرىدۇ. ئەتراپىدىكىلەرگە زىيان كۆزلەپ ماڭىدۇ، بەشىرىسى تەكەببۇر بولىدۇ. ئۆزىنى ئادىل كۆرۈپ باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇتىدۇ. پىتنە ـ پاسات قىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى يوشۇرىدۇ. راستنى قويۇپ يالغاننى سۆزلەيدۇ. ھالال ـ ھارامنى پەرق قىلمايدۇ. زىلچا بىلەن گىلەمنى مۆكەررەمە، ئالتۇن بىلەن دەرەمنى مەدىنە دەيدۇ. ئۇلار دۇنيانىڭ ئۆتىشىدىن، ئاخىرەتنىڭ كېلىشىدىن، ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈشىدىن، قاراڭغۇ، تار يەرگە كىرىشىدىن بىخەۋەر. ئاياللىرىنى ئاسرىمايدۇ. باللىرىغا تەربىيە قىلمايدۇ. دۇنيادا مەندىن باشقا ھېچكىم يوق دەپ ئۆمرىنى دائىم غاپىللىق ئىچىدە ئۆتكۈزىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— تۇفى، — دېدى غەزەپ بىلەن سوۋۇر بەگ، — سەن مېنىڭ ئورامنى كولايدىغانلاردىنكەنسەن — ھە، ھەي ئىست، ئەزىنىڭنى قوبۇل قىلىپ مەسچىتكە كىرگىنىم. سەنزە، يالاڭ تۆش، مېنى ئەيىبلەۋاتامسەن، پەندى ـ نەسىھىتىڭنى ئۆزەڭگە قىلغۇال، سەن ئوقىغان كىتابنى مەنمۇ ئوقىغان، سەن قانچىلىك نېمىتىڭ!

سوۋۇر بەگ بايا بىر ئاز ئېسىنى يىغقاندەك ئىدى. ئەمدى بولسا غەرقلا مەس ھالەتكە كېلىپ روزى مەزىننى ھاقارەت قىلىشقا باشلىدى.

— بېگىم، كايىمىسىلا، مەن ئەسلىدە بۇ گەپلەرنى قىلغىلى كىرگەن ئەمەس. باشقا بىر ئىش بىلەن كىرگەندىم. جانابلىرىنىڭ يىللىقچىلىرى ھەر يىلى ئېكىكىمىزنىڭ يەرلىرى ئارىسىدىكى قىرنى بۇزىدۇ. قىرنى بۇزۇپ ئۆز ئورنىغا قىر چاپماي مېنىڭ يېرىمدىن قىر چاپىدۇ. بۇگۇن ئېتىزغا چىقىپ قارىسام،

سىلىنىڭ يەرلىرى تۆت گەزدەك مېنىڭ يېرىمنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. يىللىقچىلارغا نېمىشقا مۇنداق قىلىسىلەر — دېسەم «بېگىم شۇنداق قىلىڭلار» دېگەن دەيدۇ. يىللىقچىلارغا ئېيتىپ قويسىلا، ئورمىدىن كېيىن قىرنى جايىغا ئەكىلىپ قويسۇن، بولمىسا ۋاڭ خوجامغا ئەرز قىلىمەن.

روزى مەزىن بۇ گەپلەرنى تۆردىن يەرگە چۈشۈپ، قولىنى قوشتۇرۇپ تۇرۇپ دېدى.

سۈۋۈر بەگ كۆزلىرىنىڭ چانىقىنى كېرىپ، نېمە دېيىشنى بىلمەي ئولتۇراتتى.

ئۆيدىكى دېدەك كىرىپ كەلدى — دە:

— خوجام، مىدىس خېنىمنىڭ كۆزى ئېچىلماي ۋاتىدۇ، — دېدى.

— قارىغۇ بولۇپ قالسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى سۈۋۈر بەگ.

— بەگ خوجام، ساق ۋاقىتلىرىدا ئېتىز بېشىغا چىقىپ كۆرۈپ باقسىلا.

— مەن ئېتىز بېشىدا يۈرگىلى سەندەك گالۋاڭ بولمىسام، بۇ يۇرتنىڭ ھەممە يېرى ئوردىنىڭ يېرى، ئوردىنىڭ يېرىدە مېنىڭمۇ بىر ئۈلۈش ھەققىم بار. ھېلىمۇ سىنىڭ يېرىڭنىڭ ئاز بىر قىسمى ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ھەممىسىنى ئېلىۋالسامۇ ئېلىۋالىمەن. سىلەر ياللاڭ تۆشلەر، ئىززەت قىلساق، چورىقىڭلار بىلەن تۆرگە چىقىسىلەر.

— شۇنداقمۇ، ئاللاتائالانىڭ ھەممە بەندىلىرى ئوخشاش، — دېدى روزى مەزىن، ئۇ سۆزلەۋېتىپ، بۇ مەسكە گەپ قىلغانلىق ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ناغرا چالغان بىلەن باراۋەر، دەپ ئويلىدى — دە «ئېتىز بېشىدا سۆزلىشەيلى» دېگىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

سۇۋۇر بەگ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ «تاڭلا قىيامەت كۈنى كۆرۈشەيلى» دېدى.

روزى مەزىن تالاغا چىقىپلا نەجمىدىن باينىڭ چوڭ ئوغلى ئەشرەپ بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئەشرەپ مەزىنگە سالامىمۇ بەرمەي، گىدەيگەن پېتى كىرىپ كەتتى.

سۇۋۇر بەگ كالتە پۇتلىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ تۆردە ئولتۇراتتى.

ــ بېگىمنى كايىتىپ قويدىمۇ نېمە، بۇ يالاڭ تۆش، ــ دېدى ئەشرەپ.

ــ كەل ئۇكام، كەل، سېنىلا ئويلاپ ئولتۇراتتىم. ھەي ئىسسىت، ئىچىدىغان قالمىدى ــ ەە، بولمىسا، ئىككىمىز بۈگۈن كەيپ بولغۇدەك ئىچىۋالاتتۇق.

ــ ھەي، بېگىم شۇ ياشقا كەلگۈچە ئىچىدىلا، ئەمدى تاشلىۋەتسىلەمۇ بولىدۇ، بىزلا ئىچسەك كۇپايە.

ــ ھەي، ھەي، نېمە دەۋاتىسەن. ھاراق پادىشاھ، مۇسەللەس ۋەزىر دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟

ــ ئوردىدا توي قىزىپ كەتسە، ئوردىغا بارماي ئۆيدە ئولتۇرغانلىرى قىزىق بېگىم، ئوردىدىمۇ يەيدىغان، ئىچىدىغان تولۇپ كېتىپتۇ دەيدىغۇ.

ــ مېنىڭ تويۇم بولمىغاندىكىن نېمە كارىم، بۈگۈندىن باشلاپ ئۇ تويغا بارمايمەن، قۇمۇللۇق بەگ ـ خوجاملار، ئىلىلىق بورالقىلار قىلىۋالسۇن ئۇ توينى.

ــ غۇرۇرلىرى بار جۇمۇ بېگىم، ئادەم دېگەندە غۇرۇر بولمىسا بىكار، شۇڭا مەن جانابلىرىنى قالتىس ھۆرمەت قىلىمەن ئەمەسمۇ، ــ ئۇ سۇۋۇر بەگنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلۈپ ئاستا دېدى، ــ بېشىر ۋاڭدىن سىلىنى ئۈستۈن كۆرىمەن جۇمۇ بېگىم، ئەگەر جانابلىرى ۋاڭ بولۇپ قالغان بولسىلا ئىش

باشقىچە بولاتتى. ھازىرغىچە ھەممىمىز ئالتۇن ـ يامبۇغا كۆمۈ-لۈپ بولاتتۇق.

— سەن نىمە بولۇپ ئالتۇن ـ يامبۇغا كۆمۈلۈپ بولات-تىڭ؟ ئالتۇن ـ يامبۇ دېگەن بىزگە مەنسۇپ تۇرسا.

— ھەي بېگىم، سايىلىرىدا كۈن ئالمادۇق. قوينۇمدىن تۆكۈلسە، قونچۇمغا دەپ بىزگىمۇ مەنپەئەت تېگىپ تۇراتتى. مانا ئەمدى بۇ مەنپەئەت سىلىگىمۇ تەگمەي ئىلىلىق بۇرالقىلارغا تەگدى. ئاڭلىساق، بېشىر ۋاڭ بۇ تويغا ئالتۇن، يامبۇ دېگەننى چېچىپلىۋېتىپتۇ دەيدىغۇ، بۇنى خانلىق سۇرۇشتە قىلمامدۇ؟ ئوردىدىكى ئالتۇن، يامبۇ دېگەن خەلقنىڭ قان ـ تەرى جۇمۇ بېگىم.

— ھەي، سەن نىمە دەپ جۆيلۈۋاتىسەن، — دەپ ئۆڭدى سۇۋۇر بەگ، — ئۇ دېگەن ئاتا ـ بوۋىمىزدىن قالغان مىراس. بىزگە تەئەللۇق بايلىق.

— خۇش بېگىم، راست شۇنداق، خاتا گەپ قىلىپ قويۇپ-تىمەن، مېنى كەچۈرسىلە بېگىم، — دەپ يالۋۇرۇپ خۇشامەت قىلدى ئەشرەپ ۋە يەنە گېپىنى داۋام قىلدى، — ئاڭلىسام بېگىم، بۇ تويدا ئوردىنىڭ بەگ، خوجىلىرى ئۆزلىرىنى ئارىغا ئېلىپ ئوسال ئەھۋالدا قويۇپتۇ دېيىشىدىغۇ، يەنە تېخى تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ ئايالى ئۆزلىرىنى، مىنىس خېنىمنى جاھانغا بىر كەلتۈرۈپ غەيۋەت قىلىپ يۈرۈيدۇ. تاجىدىن تەيجى بېگىممۇ جىم تۇرماي ئايالLار ئىچىدىكى بارلىق ئىشلارنى ۋاڭ خوجامغا يەتكۈزۈپتۇ دېيىشىدىغۇ؟ ئايال كىشىلەرنىڭ ئىشى ئايال كىشى-لەرنىڭ ئىشى بولمامدۇ. مىنىس خېنىم چېقىشىپ قويغان بولسا نىمە بوپتۇ. ئەمدى قارىسىلا، تاجىدىن تەيجىنىڭ ئايالى خۇشىند-بانو ئاپپاق ئوردىغا پاتماي يۈرگۈدەك. مىنىس ئاپپاق پالان، سۇۋۇر بەگ پۇستان دەپ قۇمۇل شەھرىگە يېيىلىپ كەتتى.

خوجام سىلىمۇ بىخۇد يۈرمىسىلە، مەن بىر گەپ ئاڭلاپ كەل-
دىم، بىر يىل بۇرۇن خوتۇنتامدىكى ۋاڭنىڭ يىلقىسىنى باقىدى-
غان توختاخۇننى خوتۇنتامنىڭ دورغىسى تۆھمەت قىلىپ ئوردىغا
ئېلىپ كەلگەننىكەن، تاجىدىن تەيجى بېگىم توختى ئاخۇننى نوم
زىندانغا تاشلاپتۇ. توختاخۇن بولسا ۋاڭ خوجامنىڭ توي كۈنى
زىنداندا ئۆلۈپ قاپتۇ. بۇ ئۆلۈمگە نارازى بولغان خوتۇنتامدىكى
بىر مۇنچە خەلق قۇمۇلغا ئەرز سۇنغىلى كەلگەننىكەن. ۋاڭ
خوجامنىڭ توي كۈنلىرىدە سوراق ـ سوئال قىلغىلى بولمايدۇ
دەپ ئۇلارنى ياندۇرۇپتۇ. مانا ئەمدى قارىسىلا، بىر مۇنچە خەلق
توي تۈگىسە ۋاڭغا ئەرز قىلىمىز — دەپ كۈتۈپ ياتقۇدەك.
ئەمدى تاجىدىن تەيجى دېگەننىڭمۇ كۆرىدىغان كۈنى بار، تېخى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان سۇۋۇر بەگنىڭ مەستلىكى يېشىلىپ،
كۆڭلى يايراپ كەتتى:

— خۇشاللىق بىلەن قايغۇ قوشكېزەك دېگەن شۇ. بۇ
يەردە گەپ تەيجىگىلا كەلمەيدۇ. ۋاڭنىڭمۇ خەلق ئالدىدىكى ئىنا-
ۋىتى تۆكۈلىدۇ. ھېلىقى ئەرز قىلىپ كەلگەن خەقلەر ھازىر
قۇمۇل شەھىرىدە بارمىكەن؟ — دېدى سۇۋۇر بەگ كۆڭلىگە
بىر نەرسىنى پۈكۈپ.

— بار ئىكەن، دەپ ئۇلارنىڭ تۇرغان جايىنى، ئادەملىر-
نىڭ ئىسمىنى سۇۋۇر بەگكە ئېيتىپ بەردى ئەشرەپ.

* *

مىنىس ئاپپاق ئاچچىق ھاراق ھەم يىغىدىن قىزارغان كۆز-
لىرىنى ئاران ئاچقان بولسىمۇ، بىر نەرسىنى تۈزۈكرەك كۆرەل-
مەي، «ۋاي خۇدايىم، كۆزۈم قارىغۇ بولۇپ قالغان ئوخشىما-
دۇ» دەپ بىر ھازاغىچە يىغلاپ كەتتى. ئۇ يىغا ئارىسىدا دېدىكى-

ـدىن سورىدى:

ــ روزى مەزىن چىقىپ كەتتىمۇ؟ ــ نىمە دەپ كىرىپتۇ ئۇ جاپىدا يوق، دۇشمىنىم خامۇش تازا سۆز چۆچەككە باي بولىدىغان بولدى ـ دە.

مىنىس ئاپپاقنىڭ «دۇشمىنىم خامۇش» دېگىنى روزى مەـزىننىڭ ئايالى ئىدى. خامۇشخان بۇ مەھەللىدە ھۆرمىتى بار. مېھماندوست، ئاق كۆڭۈل، گېپى تاتلىق، قولۇم ـ قوشنىلىرى بىلەن ئىتتىپاق ئۆتىدىغان ئايال. ئۇنىڭ پاراڭچىلىقى ھەممىگە مەشھۇر. ئۇ بىرەر نىمە دەپ ئېغىز ئاچتىمۇ، بولدى، نۇرغۇن خوتۇنلار شۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرىدۇ. توي ـ تۆكۈنلەر ئۇنىڭسىز مەنىلىك ئۆتمەيدۇ. بۇ ئايالنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىـكى، ئۇ نېمىلا كىيسە يارىشىدۇ، شۇڭا ئۇنى ئاياللار «خامۇشـخان ئاچامنىڭ بەدىنى ئوتلۇق» دەپ قويىدۇ. لېكىن مىنىس ئاپپاق خامۇشخانغا ئۆچمەنلىك قىلىدۇ. ئۇنى زادىلا كۆرەلمەيـدۇ. يېڭى كۆڭلەك كىيسە «بەدىنىگە ئوت كەتسۇن» دەپ قارـغايدۇ. مەھەللىدىكى ئاياللار ئۇنىڭ بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ ئۆتسە «ئۇلار چوقۇم مېنىڭ غەيۋىتىمنى قىلىۋاتىدۇ» دەپ گۇـمان قىلىدۇ. ھەتتا بۇرۇنلاردا سۈۋۈر بەگنى خامۇشخاندىن كۈنـلەپمۇ يۈردى. بۇنى ئاڭلىغان خامۇشخان «سۈۋۈر بەگنى يۆگەيـگە يۆگەپ بەرسە كالا، گۆش نانغا ئوراپ بەرسە ئىتمۇ يىمەيدۇ» ئۇنىڭ نېمىسنى مەندىن كۈنلەيدىكەن. كاشكى ئۇ بېجىرىم، تۈزۈكرەك ئەر بولسىمىغۇ، بويىغا قارىسا بىر غېرىچ، چىرايى شەكلىچۇ، تېخى دېگەنىدى. بۇ چاغدا مىنىس ئاپپاقنىڭ دېدىكى سارەمۇ شۇ ئۆيدە بار ئىدى. بۇ گەپلەرنى ئېقتىماي، تېمىتماي ئۆز ئەينى بويىچە مىنىس ئاپپاققا يەتكۈزدى. مىنىس ئاپپاق شۇنىڭدىن كېيىن ئېرىنى خامۇشخاندىن كۈنلەشنى تاشلىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتتى.

www.uyghurkitap.com

— ۋاي خېنىم، خامۇشخاننى قويۇپ، كۆزلىرىنىڭ غېمىنى يېسىلىرا، كۆزلىرى كۆرمەس بولۇپ قالسا خامۇشخاننىڭ ئالدىدىلا ئەمەس، بارلىق مەزلۇملارنىڭ ئالدىدا ناگى نازامەتكە قالاملا. ئۆزلەمۇ بىر خېنىم تۇرسىلا. ئېرى پالان قىپتۇ دېسە سەت ئەمەسمۇ؟ — دېدى سارە.

— راست دەيسەن، لېكىنزە سەنمۇ خامۇشقا ئامراق، ھە؟

— ھەي خېنىم، قىزىقكەنلا، گاداي گۈل قىسسا بايغا سانجىلامدۇ. قانچىلا گەشات قىلغانلىرى بىلەن بىكار. قاشقا يامغۇر كار قىلمايدىغاندەكلا بىر ئىش.

مېنىس ئاپپاق جىم بولۇپ قالدى. لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن مىنىس ئاپپاقنىڭ كۆزى قىپقىزىل بولۇپ يۈردى. ھەتتا ئېرىنىڭ ئۇنىڭ كۆزىگە ھاراق پۈركۈۋەتكەنلىكىنى ھەممىسى ئاڭلاپ كەتتى. بۇ گەپنى خامۇشخان تارقاتمىغان بولسىمۇ ئۆيدىكى دېدىكى سارە تارقىتىۋەتتى.

توققۇزىنچى باب

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۈگۈن ئىش بېجىرىش ئۆچۈن تەختـ
لىك سارايغا بۇرۇنراق كىرىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى
بۇرۇنقىدەكلا سالاپەتلىك ھەم تەمكىن ئىدى. يۈزلىرىدە مەغرۇ-
رانە بىر نۇر ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئوردىنىڭ تەيجى، بەگلىرد-
مۇ بۈگۈننى تەقەززارلىق بىلەن كۈتكەندەك ھەممىسى ئەتىگەندىلا
ئوردىغا يىغىلىپ بولغانىدى. ۋاڭ سارايغا كىرىپ تەختكە ئولتۇ-
رۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇلارمۇ كەينىدىن كىرىپ سالام بېرىش-
تى:

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەنمىكىن؟

ۋاڭ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ:

— بەگلەرنىڭ ھاردۇقى چىقىپ قالدىمىكىن، — دېدى.

— ۋاڭ خوجامغا رەھمەت، ئالىيلىرىنىڭ توي - مەرىكد-
سى كۆڭلىمىزنى كۆتۈرۈپخۇشاللىققا ئېرىشتۇردى، — دېدى
ھەممىسى خۇشال كەيپىياتتا.

— ھەممىلىرىگە ئىجازەت، — دەپ ئوڭ قولىنى سوزدى
ۋاڭ بەگلەرنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلىپ، ھەممىسى ئۆز ئو-
رۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى.

ۋاڭنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئىككى تەيجى — تاجىدىن تەيجى،
نەمتۇللا تەيجى؛ سول تەرىپىدە يەنە ئىككى تەيجى — پەتىنوش
تەيجى، ھاشىر تەيجىلەر ئولتۇراتتى. تاجىدىن تەيجى بىلەن پەتد-

www.uyghurkitap.com

نوش تەيجى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسىنىڭ دەۋرىدە ئەمەل
تۇتقان تەيجىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ياش قۇرامى يەتمىشكە بېرىپ
قالغانىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تەختكە ئولتۇرغاندىن كې-
يىن، تەيجىلىككە نەمتۇللا بەگ بىلەن ھاشىر بەگنى بەلگىلى-
گەن بولسىمۇ، ئەمما ياشقا چوڭ بولغان بۇ تەيجىلەرنى دادىسى-
نىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن يەنىلا تەيجىلىك مەنسىپى بىلەن ھۆرمەت
قىلىپ كەلدى. تاجىدىن تەيجى بويى بەستلىك، ئۆزىنى مەغرۇر
تۇتىدىغان، ئۆزەمچىل، باشقىلارنى نەزەر كۆزىگە ئېلىپ كەتمەي-
دىغان ئادەم ئىدى. ئۇ كۆپرەك مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىمۇ ئۆز
ئاغزىغا قارىتىشنى ئويلايتتى. پەتىنوش تەيجى بولسا ئوتتۇرا
بوي، مىجەزى يەڭگىل، سۆزى ئوچۇق، كۆڭلىدە نېمە بولسا
ۋاڭ دېمەي، بەگ دېمەي دەۋرىدىغان، خاتالىق قىلىپ قويسىمۇ
غەم يېمەيدىغان ئادەم. ھاشىر تەيجى بولسا ئېگىز بويلۇق،
قارامتۇل كەلگەن ئىچىدىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان، ۋاڭ نېمە
دېسە «خوش» لا دەپ تۇرىدىغان بىر كىشى ئىدى. نەمتۇللا
ئوتتۇرا بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، ئاۋام پۇقرادىن چىققان ئاقىل
بىر كىشى. ئۇ مەكتەپ، مەدرىسلەردە، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ
بىلەن بىللە ئوقۇپ ساۋاقداش ھەم ئاغىنە بولغان. كېيىن مەد-
رىستە قېلىپ مۇدەررىس بولغان. ئۇ خەلق ئىچىدە ئالىم دەپ
شۆھرەت قازانغاندىن كېيىن، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئوردىغا
تەكلىپ قىلىپ تەيجىلىك ئونۋانى بەرگەن. ئۇ كەمتەر، سەمىمى-
مىي، ئاق كۆڭۈل، ياخشى - ياماننى، ئاق - قارىنى ئېنىق
پەرق ئېتىدىغان بىر كىشى. بۇلاردىن باشقا بۇ يەردە ئولتۇرغاندى-
لاردىن سىدىق تۆگچى بېگىم بار. بۇ كىشى ئەردىشىر ۋاڭنىڭمۇ
تىلماچى بولغان. يەنە ۋاڭنىڭ خاس مەلۇمچىسى ھەم مىرغەزەپ
بېگى شاسىپلىمبەگ، ئوردىنىڭ قازىسى - يۇنۇس قازى، ئۈچ
بېگى، باش مۇنشى قاتارلىق بەگلەر قاتار ئولتۇراتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بەگلەرگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن كۆلۈمسىرىگەن ھالدا دېدى:

— خوش بەگلىرىم، ھەممىمىز توي ئىشى بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئون كۈندىن بېرى ئوردا ئىشلىرى، خەلقنىڭ ئىشلىرى، بەگ - خوجىلارنىڭ ئىشلىرىدىن خەۋەرسىز قالدىم. ھەممىلىرى زور ئىشلار بولسا مەلۇم قىلغايلا.

ئاۋۋال تاجىدىن تەيجى ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بىلەن دېدى:

— ھەزرەتلىرىگە مەلۇم بولغاي، ئۆتكەندە «زىنداندىكى توختاخۇن» ھەققىدە سۈرۈشتۈرۈشىمنى ئېيتقان ئىدىلە، گەرچە ۋاڭ خوجامنىڭ توي كۈنلىرى بولسىمۇ، مەن بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرەي دەپ تۇرۇۋشۇمغا، تويىنىڭ تۆتىنچى كۈنىغۇ دەيمەن، ئەتىگەندە بىزنىڭ ئىشىك ئالدىدا غەلۋە - غوۋغا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. نېمە بولدىكىن دەپ تۇرۇۋشۇمغا، خىزمەتكار كىرىپ خەۋەر قىلدى: ئىشىك ئالدىدا بىرتوپ يات - يوپۇر كىشىلەر تۇرىدۇ. نېمە ئىش بولدى دېسەم، بەگ خوجاڭ چىقسۇن، گېپىمىز بار، دېيىشىۋاتىدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ پەيلى بۇزۇق، نېمە ئىش بولغاندۇ، چىقىپ باقامىلا بېگىم، دەيدۇ. ئالدىراپ ئىشككە چىقسام، بىر توپ تاغچىلاركەن، ئۈستۈمدىن غوۋغا كۆتۈرۈپ كەلگەن چېغى. «نېمە ئىش بولدى» دېيىشىمگە، تەرەپ - تەرەپتىن سۈرەن سېلىپ كەتتى:

— بەگ بولسۇن، تەيجى بولسۇن ئوردىنىڭ قائىدە، قانۇنىدىن چىقسا گۇناھدۇر!

— باي بولسۇن - زادەر بولسۇن خۇن ھەققى ئۇچۇن بارار جايى زاراتگاھلىقتۇر! دېگەن ئاۋازلار قۇلىقىمغا كىرىۋىدى. ئەندۈرەپلا كەتتىم. ئاخىر ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، ئاۋۋال ۋاڭ خوجامنىڭ توي كۈنلىرى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتتىم. ئۇلار شۇك-كىلا پەسكويغا چۈشۈپ جىمىدى. ئاندىن دېدىم: «بۇرادەرلەر،

مەندە نېمە گۇناھ ئۆتكەن بولسا ئېيتىڭلار، بۇ دۇنيادا بىر ئازماس ئاللادۇر. گۇناھىم بولسا ۋاڭ خوجام تۇرۇپتۇ. سىلەر تۇرۇپسىلەر بوينۇمغا ئالاي، ياخشىلىقچە سۆزلىشەيلى» ئۇلارمۇ يۇمشىدى ۋە ئۇلاردىن بىر ـ ئىككىسى ئارىغا چۈشۈپ توختاخۇنىڭ ئىشىنى تەپتۇرۇش① قىلمايلا خوتۇنتام دورغىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ زىندانغا تاشلىغىنىمنى، ئاخىر توختاخۇن زىنداندا ئۆلۈپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن راستىنلا ئەندۇ② ئىش قىلغانلىقىمنى، ئوردىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغانلىقىمنى ھېس قىلدىمدە، ئۇلارغا يېنىمدىن بەش يۈز سەر كۈمۈش چىقىرىپ بېرىپ، ھازىرچە قايتىپ تۇرۇڭلار. مەن خوتۇنتام دورغىسى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنى بۈگۈنلا ئالدۇرۇپ كېلىمەن، — دېدىم. ئۇلار قايتتى. راست دېگەندەك، خوتۇنتام دورغىسى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى گۇناھىنى بوينىغا ئالدى. بۇ ئىشنى مىرغەزەپ بېگىم بىلەن ئىككىمىز ھېچكىمگە تۇيدۇرماي ئېلىپ باردۇق. ئاخىر خوتۇنتام دورغىسى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ گۇناھىنى يېزىپ ھەزرەتلىرىگە ئېلىپ كەلدۇق.

ۋاڭ دەرھال پەرمان قىلدى:

— خوتۇنتام دورغىسىنىڭ مەنسىپى ئېلىۋېتىلىپ، ئۈچ يىل زىنداندا ياتسۇن. ئۇنىڭ زىيادە مال ـ مۈلكى مۇسادىر قىلىنىپ ئۈچتىن بىر قىسمى توختاخۇننىڭ بالا ـ چاقىسىغا، ئۈچتىن ئىككى قىسمى خوتۇنتامدىكى ئاجىز ـ ئورۇقلارغا ئۈلەشتۈرۈلۈپ بېرىلسۇن. ئادەم ئۆلتۈرگەن قاتىل بىر ئۆمۈر زىنداندا ياتسۇن! — ۋاڭ قاپىقى تۈرۈلگەن ھالدا سەل تىنىۋېلىپ يەنە پەرمان قىلدى:

---

① تەپتۇرۇش ـ تەكشۈرۈش.
② ئەندۇ ـ خاتا.

— تاجىدىن تەيجى بېگىم، جانابلىرى ياشقا چوڭ بولۇپ قالدىلا. مەرھۇم دادامنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزلىرىگە جازا ھۆكۈم قىلمايمەن. لېكىن شۇنى دەپ قويايكى، بۈنىڭدىن كې-يىن ئوردىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشماي، ئۆيدە ئارام ئالسىلا.

— خوش، قۇللۇق ۋاڭ خوجام، — دېدى تاجىدىن تەيجى. لېكىن ئۇنىڭ مەنسەپ تۇتقان چىرايىدا قان قالمىدى. پۇتلىرى پۈكۈلۈپ، قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئەمما ئۇ يەنە بىر نەرسىنى دېگۈسى كېلىپ ۋاڭ خوجامغا قۇللۇق قىلىپ دېدى:

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام، نەزەرلىرىگە بىر نەرسىنى ئەس-كەرتكۈم كېلىۋاتىدۇ. مالال كۆرمىگەيلا.

— خوش، قۇلىقىم ئۆزلىرىدە.

— ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئاۋام - پۇقرا ئوردا ئۈچۈن بىر قۇل ھېسابلىنىدۇ. ئېشەككە مۇنازا ① قىلساڭ ئوقۇرىغا چىچىدۇ، دېگەن گەپ بار. ئۇلارنىڭ ھەددىدىن ئېشىپ، ھەز-رەتلىرىنىڭ مۇبارەك توي كۈنلىرىدە، ئىشىك ئالدىدا غەليان قىلىشى بۇ ئادەتتىكى ئىش ئەمەس. بۇ جەھەتتە بىرەر قېپىش-تۇرغۇچى② بارمىكىن دەپ ئويلاپ قالدىم. بۈگۈن مېنىڭ ئىشى-كىمگە كەلگەنلەر ئەتە باشقا بەگ، خوجىلارنىڭ ئىشىكىگە، ئۆ-گۈنلۈككە بولسا ئوردا ئالدىغا كېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇ ھەقتە ۋاڭ خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ ۋە باشقا بەگ، ئەمىرلەرنىڭ بىخۇت بول-ماسلىقى زۆرۈردۇر.

— جانابلىرى توغرا گەپ قىلدىلا، بۇ تەھقىقلاپ كۆرۈشكە تېگىشلىك ئىش، — دېدى ۋاڭ ۋە بىر نەرسە يادىغا كەلگەندەك ئولتۇرغان بەگلەرگە سەپسېلىپ قاراپ سورىدى، — بۈگۈن بۇ

---

① ئېشەككە مۇنازا قىلساڭ - ئېشەكنى ئەركىلەتسەڭ دېمەكچى.
② قېپىشتۇرغۇچى- تۇتاشتۇرغۇچى (قۇتراتقۇچى دېگەن مەنىدە) .

يەردە سۇۋۇر بەگ كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— خوش ۋاڭ خوجام، مەن مەلۇم قىلاي، — دېدى ۋاڭنىڭ خاس مەلۇمچى بېگى شاسىلىم بەگ، — سۇۋۇربەگ ۋە ئايالى مىنىس ئاپپاق تويىنىڭ ئىككىنچى كۈنىدىن باشلاپ تويغا قاتناشمىدى. ئاغرىق - سىلاق بولۇپ قالدىمىكىن دەپ سۈرۈش-تۈرۈپ كۆرسەم، مىنىس ئاپپاق ئۇسمىسىنى قويۇپ سىپىلداپ يۈرگۈدەك. سوۋۇر بەگ بولسا خوتۇنتامغا ئىككى قېتىم ئاتلىق چىقىپ كەپتۇدەك.

ۋاڭ خوجامنىڭ يۈزىگە ئاچچىق تارىدى:

— خوتۇنتامدا نېمە قىلىپ يۈرگۈدەك ئۇ؟

شا سىلىمبەگ ئەمدى بىر نەرسە دەي دەپ تۇرۇشىغا ئوردا مەلۇمچىسى:

— ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، — دېگىنىچە تەزىم قىلىپ ۋاڭدىن ئىجازەت كۈتۈپ تۇردى، ۋاڭ ئىجازەت بەرگەندىن كېيىن سۆزلىدى، — يۇرتىمىز ئالتۇنلۇقىدىكى چىنە گۈمبەز قۇرۇلۇشىغا نەمۇنە كۆرۈپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە كەتكەن دالىچى مەمەتنىياز بېگىم قايتىپ كەلگەن ئون نەچچە كۈندىن بېرى ۋاڭ خوجامنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا. ھۇ-زۇرلىرىغا كىرسۇنمىكىن؟

— كىرسۇن، — دېدى ۋاڭ شا سىلىمبەگنى «سەن توختاپ تۇر» دېگەندەك ئىشارە قىلىپ قويۇپ.

دالىچى مەمەتنىياز قولىدا بىر دانە ساندۇقچىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ، ۋاڭغا تەزىم قىلىپ، ئېسەنلىكىنى سورىدى:

— ھارماڭ مەمەتنىياز بەگ، يول يىراق، جاپا چەككەن-سىز؟

— خۇدايىمغا مىڭ تۈمەن شۈكۈر، ۋاڭ خوجام جانابلىرى-نىڭ ھىممىتىگە رەھمەت. قەشقەرنىيە دېگەن بۇ يەردىن ھېسابلى-

غاندا ناھايىتىمۇ ئۇزۇن يول ئىكەن. بىز بۇ يەردىن يولغا
چىقىپ، تۇرپاندىن ئۆتۈپ قاراشەھەرگە بارغاندا، قەشقەرىيەنىڭ
بىر تارتىم تۆگىلىك، ئىچكىرىسىگە سودىغا بارغان سودىگەرلە-
رى بىلەن بىر بولۇپ قالدۇق. بۇ سودىگەرلەر تۇلكە مىجەز،
ناھايىتى نەپسانىيەتچى سودىگەرلەر بولسىمۇ، بىزنىڭ مېھماندوستلۇقىمىز ئۇلارنى خوش قىلدى. ئۇلارغا قوشۇلۇپ كۇچاغا
بېرىۋالدۇق. كۇچادىكى قۇمۇللۇق مەشھۇر باي ئابدۇللا بورىيا-
نىڭ ياردىمى بىلەن ئاقسۇ، مارالبېشى ئارقىلىق قەشقەرىيەگە
كىردۇق. يوللار قاقاس چۆللۈك، قۇملۇق، تاغ ـ ئېدىرلىق،
بوستانلىقلاردىن ئىبارەت ئىكەن. تۆگىلىك، ئاتلىق، هارۋىلىق
بولۇپ توپتوغرا ئوتتۇز توققۇز كۈندە قەشقەرىيەگە يېتىپ بېرىپ-
تىمىز. ئىنشائاللا، تىنچ ئامان قايتىپ كېلىۋالدۇق.

ۋاڭ بېشىنى ئىرغىتىپ قويدى.

دالىچى مەمەتنىياز ئوردىنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل
بولۇپ ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا نام قازان-
غان كىشىلەر ئىدى.

ــ ماڭا نېمە سوۋغات ئېلىپ كەلدىڭىز، كۆرۈپ باقاي
دېدى ۋاڭ، ــ مەمەتنىياز بەگنىڭ قولىدىكى ساندۇقچىغا قىزد-
قىپ.

ــ خوش ۋاڭ خوجام، ــ دېگىنىچە مەمەتنىياز بەگ
ساندۇقنى ئېچىپ، قوناق شېخىدا ياسالغان بىر گۈمبەز شەكلى-
نى ۋاڭغا كۆرسەتتى. ۋاڭ بۇنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى.

ــ ئەقلىڭىزگە بارىكاللا ئۇستام. بۇ كىمنىڭ گۈمبىزى-
كەن؟

ــ بۇ ئەۋلىيا جەمەت ئاپپاق خوجامنىڭ گۈمبىزىنىڭ
شەكلى. بۇ يەردىكى چىنە گۈمبەزنىمۇ مۇشۇنداق قۇرساق دەپ،
بۇ چىنە گۈمبەزنى قۇرۇشنى ئۆگىنىپ كەلدىم. پۈتۈن قۇرۇ-

لۇشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، بىر قىسىم تەرەپلىرىنى قەغەزگە پۈتۈپ كەلدىم. بۇ بولسا گۇمبەزنىڭ تاشقى كۆرۈنۈ-شى.

بۇ قوناق شىخىدا ياسالغان گۇمبەزنىڭ شەكلى ھەقىقەتەنمۇ مۇكەممەل ھەم چىرايلىق ياسالغانىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مەمنۇن بولغان ھالدا:

— قېنى بەگلىرىم، ھەممىلىرى كۆرۈپ بېقىشسىلا بو-لامدىكىن — دېدى ۋاڭ بەگلەرگە قاراپ.

تەيجى، بەگلەر قولدىن قولغا ئېلىشىپ، بۇ گۇمبەزنىڭ شەكلىنى ماختاپ كېتىشتى. مەمەتنىياز بەگنىڭ ھۈنىرىگە بارى-كاللا ئوقۇشتى.

— ھېسابلاپ كۆردىڭىزمۇ، قانچىلىك خىراجەت كەتكۈ-دەك، خىش - كاھىشلىرىنى قانداق قىلىمىز؟

— ھەممىسىنى ئىگەللەپ كەلدىم ۋاڭ خوجام. خىشنى ئۆزىمىز قۇيىمىز. كاھىشلىرىنىمۇ ئۆزىمىز پىشۇرىمىز. چىقىم مەسىلىسىگە كەلسەك، بەلكىم جىق نەرسە كەتمەس.

— بولىدۇ، ئەمىسە، ئىشنى ھاردۇقىڭىزنى ئېلىۋېلىپ باشلاڭ. ئاۋۋال بىر ئومۇمىي پىلان بولسۇن. پىلانغا قاراپ ئىش قىلايلى. بۇ ئىشنى تۆۋەندە سىز، يۇقىرىدا ئوردىدىكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى بېجىرىدۇ، بۇنىڭغا نەمتۇللا تەي-جى بېگىم مۇئەككەل بولسىلا.

— باش ئۈستىگە، پەرمانبەردارمەن ۋاڭ خوجام، — دېدى نەمتۇللا تەيجى ئورنىدىن تۇرۇپ ئېگىلگەن پېتى.

ۋاڭ كۈلۈمسىرەپ مەمەتنىياز بەگكە قارىدى:

— قېنى مەمەتنىياز بەگ، بۇ ئولتۇرغان بەگلەرگە قەشقە-رىيە ھەققىدە ئازراق سۆزلەپ بېرىڭ. شەھەر كۆرمەك جاھان كۆرمەك دېگەن گەپ. قەشقەر دېگەن بىر چوڭ شەھەر، —

دېدى ۋاڭ.

— خوش، ۋاڭ خوجام، — بىز ئۇ يەرگە سودىگەر سۈپەتتە بارغانلىقىمىز ئۈچۈن ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈ- رۈپ كۆرمىدۇق، قەشقەردە ئون كۈن تۇرۇپلا قايتتۇق. ۋاڭ خوجام دېگەندەك قەشقەر ناھايىتى چوڭ، ئاۋات بىر شەھەر ئىكەن. قەشقەرىيەنىڭ شىمالىدا تەڭرى تاغلىرى، غەربىدە پامىر چوققىلىرى، جەنۇبىدا قاراقۇرۇم تاغلىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدى- كەن. قەشقەرىيەدىن خوتەن دەرياسى، يەكەن دەرياسى، قەشقەر- نىڭ قىزىل دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدىكەن. بۇ دەريالارغا ئاقسۇ دەرياسى، كۇچا دەرياسى قوشۇلۇپ، ھەيۋەتلىك تارىم دەرياسىنى ھاسىل قىلىدىكەن. بۇ شەھەر باغۇ بوستانلىرى ۋە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان مەسچىت، مەدرىسلىرى، خانىقالىرى بىلەن ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىكەن. قەشقەرلىك بىر ئالىم كىشى بۇ شەھەرنى بىزگە تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى: «قەشقەر — ئىسلام دىيارى، ئە- زىزلەر يۇرتى، مەشھۇر زاتلارنىڭ پائالىيەت مەركىزى، ئېسىلزادە ئەمىرلەر ماكانى، ئۇلۇغ ئالىملار تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ماكان».

بۇ شەھەردە ئادەم ناھايىتى كۆپ ئىكەن. ئەرلەر ئۈستىگە گۈللۈك چەكمەندىن تىكىلگەن كىيىم - كېچەك كىيىدىكەن، ئاياللىرى يۈزىنى يېپىپ رومال سېلىپ يۈرىدىكەن. يەنە تېخى تېرەجۇۋا، تېرە شالۋۇر كىيىپ، پۇتىغا چورۇق تارتىۋالىدىغان- لارنىمۇ كۆردۇق. رەستىلەر ئاۋات ئىكەن. ئاشپۇزۇللار قايناپ كېتىدىكەن. ھىندىستان، پاكىستان ۋە باشقا دۆلەتلەردىن كىر- گەن سودىگەرلەر گەزلىمىلىرىنى يېيىپ سودا قىلىدىكەن، — مەمەتنىياز بەگ گېپىنى شۇ يەردە توختىتىپ، سەل دەم ئېلىۋې- لىپ ئەسكەرتىپ قويدى، — ۋاي، ۋاڭ خوجام، نېمىلا دېگەن- بىلەن ئۆز يۇرتىغا يەتمەيدىكەن. بىزنىڭ يۇرتىمىزدەك پاكىز،

ئاۋات شەھەر يوق ئىكەن.

ۋاڭ كۈلۈپ كەتتى. بەگلەرمۇ كۈلۈشۈپ گۇڭۇر - مۇڭۇر بىر نېمىلەرنى دېيىشىۋالدى. ئاندىن ۋاڭ بەگلەرگە ئىجازەت بېرىپ، نەمتۇللا تەيجى بىلەن شاسىلىمبەگنى ئېلىپ قالدى. ھەم شاسىلىمبەگكە جىددىي قاراپ سورىدى:

— ھە، قېنى، دېسىلە، سۇۋۇر بەگ، خوتۇنتامدا نېمە قىلىپ يۈرۈپتۇ؟

— تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ ئىشىكىگە غوۋغا قىلىپ بارغانلارنى قۇترىتقان ئاشۇ سۇۋۇربەگكەن. ئەسلىدە خوتۇنتامدىكى تۆت ئادەم ئوردىغا ئەرز قىلغىلى كەلگەنىكەن. ۋاڭ خوجامنىڭ مۇبارەك توي كۈنلىرى بولغاچقا، تويدىن كېيىن كېلىڭلار، دەپ قايتۇرغاندۇق. لېكىن سۇۋۇربەگ بۇنى ئەشرەپ دېگەن بىر قىمارۋازدىن ئاڭلاپ، ئاشۇ قىمارۋازنى يېنىغا ئېلىپ، تاغچىلارغا ئوت قېپىشتۇرۇپ كەلگەن گەپ، ئاڭلىسام ئۇلار پۈتۈن تاغنى قۇتراتقان ئوخشايدۇ، لېكىن خەق «ۋاڭ خوجامغا يۈز قارىلىق قىلساق بولمايدۇ. بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان گەپ. توختاخۇننىڭ پېشانىسىگە شۇنداق پۈتۈلگەنىكەن. بىز ئەرز قىلمىز، غەليان قىلمايمىز» دەپ ئۇنىماپتۇ. ئۇلار ئۇندەك ئادەمنى تېزا بېرىپ ئالداپ ئېلىپ كەپتۇ. ئاشۇلارنى تاجىدىن تەيجى بېگىمگە سالغان گەپ.

ۋاڭ ئاچچىقىدا قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ ئولتۇرۇپ كەتتى، ئەمما بىر نەرسە دېمىدى.

— يەنىمۇ بەزى گەپلەر بار ئىدى، — دېدى شاسلىمبەگ، يۇمشاق سۆزلەپ.

ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتتى.

— سىلىمساق بەگ، توي كۈنلەردە ئوردا سارايدا بولغان مەشرەپتىن قايتىپ بېرىپ خوتۇنى رەناخاننى ئۇرۇپ، يۈز كۆزد-

نى كۆكەرتىپ تاشلاپ، ئۈچ تالاق قىلىپ خېتىنى بېرىۋېتىپتۇ.
ۋاڭنىڭ يەنە قوشۇمىسى تۈرۈلدى.
— سىلىمساق بەگ؟!
— خوش، ۋاڭ خوجام، بۇ كىشى نەجمىدىن بايَ دېگەن كىشىنىڭ ئەڭ چوڭ ئوغلى بولىدۇ. ھېلىقى ئەشرەپ ئىككىنچى ئوغلى بولىدۇ.
— ھە، بىلدىم، ئۇ مېنىڭ بىلەن بىر مەدرىستە ئوقۇغان.
ۋاڭنىڭ كۆز ئالدىغا يازدىمۇ بېشىغا تۇماق، پۇتىغا كۆن ئۆتۈك كىيىپ يۈرىدىغان، قۇلاق، بويۇنلىرىنى قاپقارا كىر بېسىپ كەتسىمۇ يۇمايدىغان، بىر كىيىمنى كىيىۋالسا ئۈپرىمە-غىچە سالمايدىغان، گەپ قىلىپ دېسە بىز دېگەن پالانچى باينىڭ ئوغلى، دەپ خەقنى ياراتمايدىغان، ئىچى تار، ھەسەتخور، غەي-ۋەتخور سىلىمساق بەگ كەلدى. سىلىمساق بەگ ئەنە شۇنداق خۇي - پەيلى بىلەن قىرىق بەش ياشقا كىرگىچە خوتۇن ئالالماي يۈردى. ئاخىر ئاتا - ئانىسىدىن چاچلىق بولغاندا يېتىم قالغان رەناخانغا ئۆيلەندى. ئۇ رەناخاننى ئالغاندىن كېيىن خېلىلا ئۆزد-نى تۈزەپ يۈرىدىغانبولۇپ قالغانىدى. ئەمما ئۇنىڭ كۈندەشلىد-كى ناھايىتى ئېغىر بولۇپ، رەناخاننى زادىلا ئارامىغا قويمايت-تى. كېچىسى «مانا بىرى تۈۋىگە داڭگال ئاتتى» دېسە، كۈندۈ-زى «پالانچى ئىشىكتىن مۇنچە قېتىم ماراپ ئۆتتىغۇ» دەپ خوتۇنى بىلەن ئۇرۇشۇپلا تۇراتتى. ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە نەشە چېكىپ، كالپۇكىغا ناس تاشلاپ كۈننى ئۆتكۈزەتتى. رەناخانمۇ شۇنداق ئەرگە تېگىپ قالغىنىغا جاق تويىۋاتقان كۈنلەردە ھېلىقى ئاخشىمى غورۇرى بىلەن پوتا ئويناپ، بېيىت ئېيتىشىپ قويغىد-نى سىلىمساق بەگنىڭ كۈندەشلىك بىلەن تولغان كۆڭلىنى ئۆرتىۋەتتى.
ئۇ شۇ ئاخشىمى ئۆيگە بېرىپلا ئاغزىنى بۇزۇپ خوتۇننى

تىللاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان تىل ـ ئاھانەتكە ئادەم چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە رەناخاننى ئۇرۇپ يۈز ـ كۆزلىرىنى ئىششىتىۋەتتى. بۇنداق ئاھانەتلەرگە چىدىماي ئارانلا تۇرغان رەناخان «هازىر خېتىمنى بەر!» دەپ تۇرۇۋالدى. نەتىجىدە ئۆزىنى «مەن، مەن» دەپ يۈرىدىغان بۇ بەگ خوتۇننى ئۈچ تالاق قىلىپ خېتىنى بېرىۋەتتى.

ۋاڭ مەشرەپتىكى بېيىت ئېيتىشلارنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، بۇ قۇمۇلنىڭ مەشرەپلىرىدە بولىدىغان بىر ئادەت ياكى قىزىقىـ چىلىققۇ دەپ ئويلايتتى. بۈگۈن ئاڭلىغان بۇ گەپ ۋاڭنىڭ غورۇرىغا تەگدى. ۋاڭ خوجامنىڭ مۇبارەك تويىدا تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرۈپ خوتۇننى ئۇرۇپ قويۇۋېتىش دېگەن قانداق گەپ بۇ؟ بىگۇناھ ئايال كىشىنى ئۇرۇپ، تىللاپ، ھاقارەت قىلسا بولامدۇ؟ — ۋاڭنىڭ غەزىپى ئۆرلىدى ۋە پەرمان قىلدى:

— نەمتۇللا تەيجى بېگىم، پەرماننى ئىجرا قىلسىلا، — بىگۇناھ خوتۇننى ئۇرغان سىلىمساق بەگ ئامانقاغىغا[1] سۈرگۈن قىلىنىپ كۇسۇتكە[2]تۇتۇشقا بۇيرۇلسۇن!

— خوش ۋاڭ خوجام، پەرمانبەردارمىز.

— شاسىلىم بەگ!

— خوش، ۋاڭ ئالىيلىرى.

— سۈۋۈر بەگكە بولغان تەقىبنى توختاتمىسىلا،

— خوش، ۋاڭ خوجام دېگەنلىرىدەك قىلىمەن.

شاسىلىم بەگ كۆرۈنۈشتە ناھايىتى مۇلايىم، مۆمىن ئادەم بولسىمۇ، ھەرىكىتى بەك چاپسان ھەم ھوشيار ئىدى. ئۇنى كىشىلەر ھەرقانداق چاغدا زادىلا نەزىرىگە ئىلمايتتى. لېكىن ئۇ

---

① ئامانقاغا ـ جاي ئىسمى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ گۇناھ قىلغانلارنىڭ بىر قىسمىنى ئامانقاغىغا پالىغان.

② كۇسۇتكە ـ بىر خىل ھايۋان. بۇنىڭ تېرىسى ئەيلىنىپ جۇۋا قىلىنىدۇ.

ھەممىلا كىشىنى نەزىرىدىن ساقىت قىلمايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ
خۇشاللىقى، قايغۇسى ۋە ھەسرەتلىرىنى زادىلا ئويلاپ باقمايتتى.
ئۇنىڭ كېچە - كۈندۈز ئويلايدىغىنى ئوردا ھەم ۋاڭ ئىدى. ئۇ
بىغەمدەك كۆرۈنگىنى بىلەن ھەر قەدەمدە بىر ئىز، بىر مۆجىزە
يارىتىپ تۇراتتى. ئۇ يۇرتنىڭ ھەممە ئىشىدىن خەۋەر تېپىپ
تۇراتتى. ھەتتا قايسى مەھەللىدە كىم ئوغۇللۇق ياكى قىزلىق
بولدى. قايسى مەھەللىدە ئۆلۈم ياكى باشقا ھادىسە بولدى،
ھەممىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. يېڭىدىن تۇغۇلغان بوۋاقلارنى ئوردى-
نىڭ نوپۇس دەپتىرىگە كىرگۈزۈپ، باللار يەتتە ياشقا تولغاندا
مەكتەپكە بارغان - بارمىغانلىقىنى سۈرۈشتۈرەتتى. ھەتتا كىم-
نىڭ ئوغلىنىڭ كىمنىنىڭ قىزى بىلەن توي قىلغانلىقىنى، قاي-
سى ئۆيدە قايسى جەمەتلەر ئىچىدە نېمە ئىشلار بولۇۋاتقانلىقىنى
بىلىپ تۇراتتى. ۋاڭغا مەلۇم قىلغۇدەكلىرى بولسا ۋاقتىدا ۋاڭغا
مەلۇم قىلاتتى. ۋاڭ بولساشاسېلىمبەگنى ئۆزىگە ناھايىتى يېقىن
تۇتاتتى. دائىم ئۇنىڭ يېڭى - يېڭى گەپلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتار
ئىدى.

ۋاڭ بىر پەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن
مونۇلارنى دېدى:

— بىر يۇرتنى باشقۇرماق ئاسان ئىش ئەمەس، ھەممە
ئادەم تىنچ، ئىتتىپاق، باياشات ياشاۋاتىدۇ دېگەندىمۇ يەنە نۇر-
غۇن مەسىلىلەر چىقىپ تۇرىدۇ. ئادەملەر بىر - بىرىگە ئوخشى-
مايدۇ. ئۇنداق بولغاندىكىن بىز كىشىلەرنى ياخشىراق مۇتالىئە
قىلىپ كۆرىشىمىز، مۇۋاپىق چارە - تەدبىرلەرنى تۈزۈشىمىز
كېرەك. ئادەملىرىمىزگە تىگى تەكتىدىن ياخشى خۇلق، ياخشى
پەزىلەت يېتىلدۈرۈشكە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشىمىز كېرەك.
ئىللىق مېھمانلار قايتقاندىن كېيىن بۇ ھەقتە ياخشىراق ئويلى-
شىپ كۆرەيلى. ئاددىيسى سۇۋۇربەگ نېمىشقا شۇنداق ئىشلارنى

قىلىدۇ؟ ئۇ مېنىڭ تۇغقۇنۇم، ئورداا بېگى، ئۇنىڭغا يەتكۈدەك يەر ـ زېمىن، مال ـ مۈلۈك بەردىم، ئورددا گۈڭلۈق ئورنىدا كۆردۇم. ئەمدى ئۇنىڭ مەقسىتى زادى نېمە؟ يەنە قۇمۇل زېمىنىندا ئىككى تەرەپ بولۇۋالىدىغان ئىشلار بار. مانا بۇ پىتنە ـ پاساتنىڭ، جېدەل ـ ماجىرانىڭ، غەلۋە ـ غوۋغىنىڭ يىلتىزى. بۇنىڭ تېگى ـ تەكتى نېمىدە، سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەيلى. بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئىلىلىق مېھمانلار كەلمەكچى، سۆھبىتىمىز شۇنچىلىك بولسۇن.

بەگلەر ۋاڭغا تەزىم قىلىپ، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى.

* *

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مېھرىبانۇ خېنىم بىلەن بىرلىكتە ئىلىلىق مېھمانلارنى بىر نەچچە رەت ئالاھىدە كۈتۈۋالغاندىن باشقا، ھەرقايسىسىنىڭ خالىغىنى بويىچە قۇمۇلنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مەشھۇر باغلارغا، قوغۇنلۇقلارغا سەيلى ـ ساياھەتكە ئەۋەتتى. ئۇلار ئاستانە، لاپچۇق، قارادۆۋە، سۇمقاغا قاتارلىق جايلارنىڭ ۋاڭلىق باغلىرى، خانلىق قوغۇنلۇقلىرىدا قانغۇدەك تاماشا قىلىشتى، غورۇرى بىر قانچە دېمەتلىكلىرىنى باشلاپ ئاتاقلىق ئارتىم، باغداش باغلىرىغا، ئاستانە، سۇمقاغىلارغا باردى. ئۇ ھەتتا سۇمقاغىدىكى نەچچە يۈز يىللىق ئاق تېرەكلەر ئوراپ تۇرغان قاينام بۇلاقچە بېرىپ كۆرۈپ كەلدى. ئۇ بۇ بۇلاقنىڭ تېپتىنچ ئېقىۋاتقان سۈيىنىڭ ئادەم بېرىش بىلەن تەڭلا شىددەتلىك بۇلدۇقلاپ، سۇرلۇك قاينام ھاسىل قىلىشىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

غورۇرى بۈگۈن مېھمانلارنىڭ ئىلىغا قايتىشىنى مەسلىھەت

قىلىش ئۈچۈن ئوردىغا كەلگەنىدى. ئۇ ۋاڭنىڭ مەلۇمچىسىدىن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ئۆز ھۇجرىسىدا مېھرىبانۇ خېنىم بىلەن سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، كەينىگە يانغانىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىم بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، مەلۇمچىسىنى غورۇرىنى دەرھال باشلاپ كىرىشكە بۇيرۇدى.

غورۇرى تەختلىك سارايدا ۋاڭنىڭ كۆتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. يېنىدا مېھرىبانۇ خېنىممۇ بار ئىدى. غورۇرى ۋاڭغا سالام بېرىپ ئېھسەنلىكىنى سورىدى. مېھرىبانۇ خېنىم غورۇرنى كۆرۈپ خۇشال بولغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بەردى ھەم ھال - ئەھۋال سورىدى. غورۇرى بىلەن مېھرىبانۇ خېنىم سۆزلىشىپ بولغۇچە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۇلارغا قاراپ ئولتۇردى.

— قۇمۇلدىن زېرىكىپ قالدىلامىكىن، غورۇرى بېگىم، — دېدى ۋاڭ.

— ياق ئۇنداق ئەمەس، — دېدى ئالدىراپ غورۇرى، — قۇمۇل ناھايىتى كاتتا جاي ئىكەن، مەمۇرچىلىق، باياشاتلىق قۇمۇل خەلقىگە يار ئىكەن. قۇمۇل خەلقى ئەقىدىلىرى تازا، ئىخلاسمەن، مېھماندوست خەلق ئىكەن. جانابلىرى پەزىلەتلىك، ئەقىل - ئىدراك ئىگىسى بولغانلىقلىرى ئۈچۈن ئالىم، پازىللارنى دوست تۇتۇپلا، كەمبەغەل، ئاجىزلارغا باشپاناھ بولۇپ، پاراسەت ۋە ئادالەت بىلەن يۇرتنى ئىدارە قىپتىلا، مەن قۇمۇلغا كېلىپ ناھايىتى چوڭقۇر تەسىراتلارغا ئىگە بولدۇم. ماڭا بۇ شەھەردە ھەممە كىشى موللا، ئۆلىمادەك كۆرۈندى. بىرەرمۇ ساۋاتسىز كىشى كۆرۈنمىدى. بىلدىمكى، بىر يۇرت ئۆزىنىڭ ئالىم، ئۆلىمالىرى بىلەن سۈپەتلىك كۆرۈنىدىكەن، — غورۇرى ھەقىقەتەن تەسىرلەنگەنلىكىنى بىلدۇ-

روپ بىر پەس بېشىنى لىڭشىتىپ، كۈلۈمسىرەپ ۋاڭغا قارىدى.
ۋاڭمۇ بۇ گەپلەردىن خۇشال بولۇپ كۈلۈمسىرىدى، — قۇمۇلغا كەلگىلى بىرەر ئايغا يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ ئازراقمۇ زېرىكىش ھېس قىلمىدىم. ئاللاتائالا خەيرلىك ئىش قىلغۇچىلارغا زور ئىنايەتلەرنى بېرىدۇ. كىشىلەرمۇ ياخشى سۆيەت بىلەن ئەبەدىلئەبەد ماختاپ ئېغىزلىرىدىن چۈشۈرمەيدۇ. دۇنيادا كۈندۈلۈك تۇرمۇش غېمىگە مۆپتىلا بولۇپ خار ـ زارلىقتا ئېتىبارسىز ھايات كەچۈرۈۋاتقان ئاجىز كىشىلەر ناھايىتى كۆپ. مەن چەت دۆلەتلەردە يۈرگەندە كۆردۈمكى، ئۇ شەھەرلەرنىڭ بايلىرى ناھايىتى باي، لېكىن نۇرغۇن خەلق بەك گاداي، ئۇلار بىر بوردا نانغا زار بولۇپ ئۆتىدۇ. بۇ يەرلەر بىلەن ئۇ يەرلەرنىڭ يەر بىلەن ئاسماندەك پەرقى باركەن. شۇڭا ئويلىنىپ قالدىمكى، بىز ئىلى شەھىرى بىلەن قۇمۇل شەھىرى ياخشى ئالاقە ئورناتساق، كەلدى ـ باردى قىلىپ تۇرساق، ھازىرغۇ تۇغقان بولۇپ قالدۇق، بۇ تۇغقانچىلىقنى كېڭەيتىپ، ئۆز ئارا ھەرقايسى جەھەتلەردىن بىر ـ بىرىمىزگە ئۈرنەك بولساق دەيمەن.
— رەھمەت، غورۇرى بەگ جانابلىرى. بىزنى ماختاپ بەكلا ئاشۇرۇۋەتتىلە، — دەپ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مېھرىبانۇغا قاراپ قويدى. مېھرىبانۇ غورۇرىنىڭ سۆزلىرىدىن مەمنۇن بولۇپ ئولتۇراتتى، — مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن. بىز تۇغقانچىلىقىمىزنى كېڭەيتسەك، ئۆز ئارا ئالاقىمىزنى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەر ئارقىلىق ئېلىپ بارساق دەيمەن، بۈگۈن بىز مېھرىبانۇ خېنىم بىلەن بىر نەرسىنى كېلىشتۇق. ئۆزلىرى قانداق قارايلاكىن.
— جانابلىرىنىڭ ئەقىللىرى زىيادە، تەلىم ياكى تەلەپلىرى بولسا ئېيتقايلا.
— مۇنداق قىلساق دەيمەن، مېھرىبانۇ خېنىم ئىلىلىق

تۇغقانلار قايتىپ كەتسە زېرىكىپ قالارمىكىن، شۇڭا ئىلىدىن
قىرىق ئۆيلۈك كىشىنى قۇمۇلغا كۆچۈرۈپ كەلسەك، قۇمۇلدىن
قىرىق ئۆيلۈك كىشىنى ئىلىغا كۆچۈرۈپ بارساق، بۇ ئىش
ئىختىيارى ئاساستا بولسا سىلىچە قانداق بولار؟

غورۇرى بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— بولىدىغان گەپكەن بۇ، ۋاڭ خوجام، ئىختىيارى بويىچە
بولسا، ناھايىتى ياخشى بولىدۇ. بۇنى بىز ئىلىغا قايتىپ بارغاند-
دىن كېيىن خالزات بەگ بىلەن كېلىشىپ، كىشىلەر ئارىسىغا
سەپ كۆرسەك.

— بولىدۇ، ئەمىسە شۇنداق پۈتۈشتۇق. قۇمۇلدىن ئىلىغا
كۆچۈپ بارىدىغانلار بولسا بۇ قېتىم مېھمانلار بىلەن بىللە ماڭسا
بولىدۇ. ئەگەر ئىلىدىن كەلگەنلەردىن بۇ يەردە قالىدىغانلار
بولسا، ئوردا ئۇلارنى ئۆي جاي، يەر، مۈلۈك بىلەن تەمىنلەي-
دۇ.

— ۋاڭ خوجامنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت.

— مەنغۇ، - دېدى ۋاڭ، — كۈلۈمسىرىگەن ھالدا،
غورۇرىغا قاراپ، ئۆزلىرىنىمۇ قۇمۇلدا ئېلىپ قېلىپ ئوردىدا
ئۆزۈمگە مەسلىھەتچى قىلىۋالسام دەيمەن.

بۇ چاغدا بۇ يەردە ئولتۇرغان ئۇچەيلەننىڭلا خىيالىغا «رەنا-
خان» كېلىپ قالدى. غورۇرى سەل قىزىرىپ جاۋاب بەردى:

— مېنىڭمۇ بۇ يەردە قالغۇم بار، راستىنى ئېيتسام، بۇ
شەھەرگە كۆڭلۈم چۈشۈپ قالدى. ئەمدى، خالزات بەگنىڭ
ۋەكىلى بولۇپ كېلىپ، بۇ يەردە قەپقالسام بولماس، «ئەگلەك
ئالغىلى بېرىپ ئەرگە تېگىپتۇ» دېگەندەك بىر گەپ بولۇپ
قالار، — دېدى غورۇرى. بۇ گەپ بىلەن ھەممىسى كۈلۈشۈپ
كەتتى، — لېكىن ئەمدى مەن قۇمۇلغا كېلىپ تۇرىمەن.

— قارشى ئالىمىز، — دېدى ۋاڭ خۇشال ھالدا. مېھرد-

بانۇ خېنىم قوشۇپ قويدى:
— ئەمدى كەلسىلە، ئانامنىمۇ ئالغاچ كەلسىلە، نۇسرەت
ئاكامنىمۇ كەلسۇن، خۇدايىم بۇيرۇسا كېلەر يىلى ياز يورۇشغا
ئۇلارنى كۈتۈۋالىمەن، — مېھربانۇنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغان-
دەك بولدى. لېكىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا
قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى.
— ناھايىتى ياخشى، سۇمانىخان سىلىنى سېغىنىپ قال-
دى. بۇ ياخشى تىلەكنى ئىلىغا بېرىپلا يەتكۈزىمەن. ئۇلار
ئۆزلىرى كۈتكەن ۋاقىتتا چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ.
ئۇلار يەنە ئازراق پاراڭلاشقاندىن كېيىن غورۇرنىڭ تەلىپى
بىلەن ئوردا كۇتۇپخانىسىغا كىرىشتى.
ئوردا كۇتۇپخانىسى قۇمۇلنىڭ تۆتىنچى ۋاڭى يۇسۇپ ۋاڭ
ئوردىنى قۇرۇشقا كىرىشكەندىلا قۇرۇلۇش پىلانىغا كىرگۈزۈ-
لۈپ، ئالاھىدە سېلىنغان كۇتۇپخانا ئىدى. بۇ كۇتۇپخانىنىڭ
تاشقىرىقى ئۆيلىرى بىر - بىرىگە تۇتاش ئىككى ئېغىز چوڭ ئۆي
بولۇپ، كۈن چىقىش تەرەپكە چوڭ نەقىشلىك پەنجىرە قويۇل-
غان. تام ياقىلاپ قويۇلغان نەقىشلىك كىتاب تەكچىلىرى تو-
رۇسقا تاقاشقانىدى. ئىككىلا ئۆيدە تورۇستىن پەسكە ساڭگىلاپ
تۇرغان ئوتتۇز دانە شام يېقىلغان مىس شامدان يالتىراپ تۇرات-
تى. تەكچىلەردىكى كىتابلار سان - ساناقسىز ئىدى. بۇ ئۆيلەر-
دىن ئۆتۈپ تارراق كارىدور ئارقىلىق ئىككى تەرەپتىكى ئالتە
ئېغىزلىق ئايرىم - ئايرىم ئۆيلەرگە كىرگىلى بولاتتى. بۇ
ئۆيلەرنىڭ بىرىدە ھۆسىن خەت ماھىرلىرىدىن ئوندەك شاگىرت
ھۆسىن خەت ئۆگىنەتتى. يەنە بىر ئۆيدە خەنزۇچە، مانجۇچە،
موڭغۇلچە، زاڭزۇچە تىلماچلار تەرجىمە قىلىش ئىشى بىلەن
شۇغۇللىناتتى. ئۇنىڭ يېنىدىكى ئۆيدە ئەرەبچە، پارسچە ۋە قە-
دىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى كىتابلارنى تەرجىمە قىلىدىغان تىل-

ماچلار ئولتۇراتتى. بۇ ئۆيلەرنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۈچ ئۆينىڭ بىرىدە كۆچۈرۈش، سېلىشتۇرۇش ئېلىپ بېرىلسا يەنە بىر ئېغىز ئۆيدە رەتلەش، تۇپلەش، مۇقاۋىلاش ئېلىپ بېرىلاتتى. يەنە بىر ئېغىز ئۆيدە رەتلەنمىگەن كونا كىتابلار دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. غورۇرى بىرىنچى ئۆيگە كىرىپلا، تەكچىلەرگە رەتلىك تىزىلغان نۇرغۇن كىتابلارنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. كىتاب ئوقۇشنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان مېھرىبانۇ خېنىممۇ قالتىس بىر شادلىق ئىلكىدە يايراپ كەتتى.

كىتابلارنىڭ تولىسى كۆن تاشلىق كىتابلار بولۇپ، كىتابلارنىڭ تۈرى بويىچە رەتلەنگەنىدى. يەنە نۇرغۇنلىغان كىتابلار كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلار بولۇپ، تۇپلىنىش، مۇقاۋىلىنىش جەھەتتە ناھايىتى مۇكەممەل ئىدى. ئالدى بىلەن غورۇرى بەگ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىمنى كۆزگە كۆرۈنگۈدەك جايغا تىزىلغان چوڭ، كىچىك قۇرئانلار جەلپ قىلدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئىككىگە ئايرىپ تىزىلغان قۇرئان كېرىمنى كۆرسىتىپ: «بۇ ياقتىكىسى ئەرەب ئەللىرىدىن كىرگۈزۈلگىنى، بۇ ياقتىكىسى ئوخشاش تەقلىدە كۆچۈرۈلگىنى» دېدى. غورۇرى بەگ كۆچۈرۈلگىنى بىلەن چەتتىن كىرگىنىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ، تەقلىد كۆچۈرۈلگىنىنىڭ خەت شەكلىنىڭ چىرايلىقلىقىنى، مۇقاۋىسىنىڭ مۇكەممەل، سىپتا ئىشلەنگەنلىكىنى ماختاپ كەتتى. بۇ قۇرئانلارنىڭ ئىككى تەرىپىگە قۇرئان تەپسىرلىرىدىن «ئىلمۇئەل تەپسىر»، «ئىلمۇئەل ھەدىس»، «ئىلمۇئەل كالام»، «سەھىھول بۇخارى» قاتارلىق نۇرغۇن كىتابلار تىزىلغانىدى. ئۇنىڭ نېرىسىدىكى جاھازىدا «جاھاننامە»، «قىسسەسۇل ئەنبىيا»، «ھىدايەتنامە»، «شاھنامە» قاتارلىق كىتابلار كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

— بۇ كىتابلارنىڭ بىر قىسمىنى قەشقەر، خوتەن، يەكەن

قاتارلىق شەھەرلەرگە بارغانلار، يەنە بىر قىسمىنى سودىگەرچە-لىك، ھەج تاۋاپ قىلىش بىلەن چەت دۆلەتلەرگە بارغانلار ئېلىپ كەلگەنىكەن. بۇ كىتابلارنىڭ كۆپى بوۋام ۋە دادام رەھمەتلىك-نىڭ زامانىسىدىن قالغان كىتابلار. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بو-ۋام رەھمەتلىك سۇمقاغىغا ① چۈشكۈن بولغان سودىگەر ۋە دىن تارقاتقۇچىلاردىن ئۇن تاغاردەك كىتاب سېتىۋالغانىكەن.

ئۇلار يەنە بىر كىتاب جازىسى ئالدىدا توختىدى:

— بۇلار، — دېدى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ، — مۇشۇ ئوردىدا كۆچۈرۈلگەن ئەڭ بۇرۇنقى كونا كىتابلار، — «ئوغۇز-نامە»، «چاشتانى ئىلىك بەگ»، «ئالتۇن يارۇغ» بۇ كىتابلار بەلكىم ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەبەيدۇللا تارخان بەگ دەۋرىدىن قالغان كىتابلار بولسا كېرەك، — غورۇرى بەگ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىم ئالدىراپ-كىتاب بەتلىرىنى ۋاراقلىدى. بۇ كىتابلار قات-تىق بىر خىل سامان قەغەزگە چىرايلىق خەت نۇسخىسىدا كۆچۈ-رۈلگەن بولۇپ، يىپەك رەخت بىلەن تاشلىنىپ، يىپەك يىپ بىلەن چېگىلگەنىدى، — ئاڭلىسام، — دېدى ۋاڭ «ئالتۇن يارۇغ» نى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، گەنسۇ تەرەپتىن كەلگەن سېرىق ئۇيغۇرلاردىن بىرى بۇنى ئوردىغا تەقدىم قىلغانىكەن. بۇ پۈتۈن-لەي بۇددا دىنىغا ئائىت ھېكايىلەر ئىكەن.

بۇ كىتابلارنىڭ ئاستى تەرىپىگە رابغۇزىنىڭ «يۈسۈپ زىلەي-خا»، ناۋايىنىڭ «پەرھاد ـ شېرىن»، خىرقىتىنىڭ «مۇھەببەت-نامە مېھنەتكام» ناملىق كىتابلىرى قويۇلغان. يەنە بۇ كىتابلار بىلەن بىر قاتار «تاھىر ـ زۆھرا»، «ئەلپ ـ لەيلى» قاتارلىق يوغان كۆن تاشلىق، رەڭدار رەسىملىك، ھەر بىر بېتى گۈل

---

① سۇمقاغا ـ چاي ئىسمى. قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ قۇمۇلغا چۈشكۈن بولىدىغان چوڭ ئۆتىگى.

نەقىش قىلىنغان ھېكايە كىتابلار تۇراتتى. يەنە بىر جاھازدا «مەشھۇرنامە» ، «زەپەرنامە» ، ناملىق كىتابلار ھەمدە «خوجا ھاپىز» ، «بوستان» ، «گۇلىستان» ناملىق كىتابلارنىڭ ئەسلى نۇسخىسى ۋە دەرسلىك ئۈچۈن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرى توپ، توپ بولۇپ تۇراتتى. بۇلار ھازىر يېڭىدىن قۇرۇلۇۋاتقان ئون ئىككى تاغ، بەش شەھەر، قۇمۇل شەھىرى ۋە قۇمۇل شەھىرى ئەتراپىدىكى يېزا ـ كەنتلەردىكى ئەللىك بەش باشلانغۇچ مەكتەپكە ئەۋەتىپ بېرىشكە تەييارلانغان ئوقۇش ماتېرىياللىرى ئىدى. ۋاڭ بۇنى كۆرۈپ بەك خوش بولۇپ كەتتى.

ئۇدۇلدىكى جاھازدا ئوردىدا توپلام قىلىنغان كىتابلاردىن «ئابىد قۇمۇلى شېئىرلىرى» ، «زۇھورى شېئىرلىرى» ، «ئىمىن گۇڭ شېئىرلىرى» ، «زىمرى شېئىرلىرى» قاتارلىق شېئىرلار توپلاملىرى ۋە تۇرغۇنلىغان داڭلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىغا قوشۇلۇپ، ئابىد قۇمۇلىنىڭ شېئىرلىرى گەۋدىلىك توپلام قىلىنغان «باياز» ناملىق شېئىرلار توپلىمى تۇراتتى. غورۇرى «باياز» ناملىق توپلامنى قولىغا ئېلىپ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

بۇ سائادەتكە سېنى يەتكۈردى، ئابىد شۇكرى قىل،
غازىئى دەۋران ئۇبەيدۇللاھ مىرى قامۇلى.

دېمەك، شائىر ئەبەيدۇللا تارخان بەگ دەۋرىدە ياشىغان ئىكەن. بۇ توپلام ناھايىتى چىرايلىق ھۆسن خەت شەكلىدە تۈزۈلگەن بولۇپ، توپلامنىڭ ئوتتۇرىدىكى بىر ۋارىقىغا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ئالتۇن سۈرەتلىك ئالتۇن تامغىسى بېسىلغانىدى.

ــ جانابلىرى، بۇ دىۋاننى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن تامغىلىرىنى بېسىپ قويغانمۇ؟

ــ شۇنداق، ئوردىدا ئىشلەنگەن كىتابلارنىڭ كۆپىنى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۆزۈم كۆرۈپ چىقمەن.

ئۇلار بۇ ئۆيدىكى كىتابلارنى خېلى تەپسىلىي كۆرۈپ چىقـ-قاندىن كېيىن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىردى. بۇمۇ ئوخشاشلا چوڭ بىر ئېغىز ئۆي بولۇپ، جاھازلىرى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك، كىتاب تەكچىلىرى ئازادە ئىدى.

— بۇ يەردە تېخىمۇ قىممەتلىك كىتابلار بار، — مۇھەم-مەت بېشىر ۋاڭ ئوڭ تەرەپ جاھازنىڭ ئەڭ يۇقىرى يېنىغا قويۇلغان بىر كىتابنى كۆرسەتتى، — بۇ «مايترى سىمىت»[①]

① «مايترى سىمىت» ـ تەتقىقاتچىلاردىن ئىسراپىل يۇسۇپ، ئابدۇقېيۇم خوجا، دولقۇن قەمبىرىلار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «مايترى سىمىت» ناملىق كىتابنى 1987 ـ يىلى ھازىرقى ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقىدا ئېلان قىلدى. بۇ كىتابنىڭ كىرىش سۆزىدە مۇنداق دېيىلىدۇ: «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قوليازما «مايترى سىمىت» (مايترى بىلەن ئۇچرىشىش) 27 پەردىلىك چوڭ ھەجىملىك سەھنە ئەسىرىدۇر. ئۇ ھازىرغا قەدەر ئېلىمىزدە ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قوليازمىلار ئىچىدە دەۋرى ئەڭ بۇرۇن بولغان بۇددا دىنى مەزمۇنىدىكى ئەدەبىي ئەسەر، يەنى زور ھەجىم-لىك سەھنە ئەسىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئېلىمىزنىڭ مىللىي مەدەنىيەت تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ ئەسەردە مۇكەممەل بەدىئىي شەكىل، كونكرېت ئوبراز، جانلىق ۋە راۋان قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئارقىلىق بۇددا دىنى مۇرىتلى-رىنىڭ نەزىرىدىكى قۇتقۇزغۇچى ئىلاھ ـ كەلگۈسى بۇرخان مايترىنىڭ ھاياتىدىكى ئىش پائالىيەتلىرى بايان قىلىنغان.

بۇ ئەسەرنىڭ قۇمۇل نۇسخىسىنى يەنى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قوليازما نۇسخىسىنى 1959 ـ يىلى 4 ـ ئايدا قۇمۇل ناھىيە تىيانشان گۇڭشى تۆمۈرتى دادۇي، باش تۇرا (باش مەھەللە) دىكى ئۇيغۇر چارۋىچى يەھيارېھىم مال بېقىپ يۈرۈپ تۆمۈرتىنىڭ «كىچىك داۋان» دەپ ئاتىلىدىغان قارىغايلىق ئېدىرىدىن تېپىۋالغان. ئەسلىدە بۇ ئەسەرنى كىگىزگە يۆگەپ تاش ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغان بولۇپ، تېپىلغان چاغدا كىگىز بىلەن ئەسەرنىڭ بىرمۇنچە ۋاراقلىرى چىرىپ، تىتىلىپ كەتكەن. يەھيا-رېھىم بۇ ئەسەرنى قۇمۇل ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ مەسئۇلى يولداش ئىسمايىل ئىبراھىمغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. شۇ يىلى كۈزدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تارىخىي مۇزېي بۇ قىممەتلىك يازما يادىكارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان. . . بۇ نۇسخا تولۇق-لۇق جەھەتتە گېرمانىيەدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى باشقا نۇسخىلاردىن ئېشىپ چۈشىدۇ. . . .

ئەسەرنىڭ قۇمۇل نۇسخىسى قۇچۇ ئۇيغۇر خانلىقى (IX ـ XIII ئەسىرلەر) نىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى چۇتاش يىگەن تەرىپىدىن مەزكۇر خانلىقنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە كۆچۈرتكۈزۈلگەن. . . »

يەنى مايترى بىلەن ئۆچرىشىش دېگەن كىتاب.

غورۇرى كىتابنى قولىغا ئالدى. بۇ كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى كىتاب بولۇپ، قاتتىق مۇقاۋىلىق، مۇقاۋىنىڭ ئۈستى نەقىشلەنگەنىدى. قەغىزى قارامتۇل سېرىق رەڭلىك قېلىنراق قاتتىق قەغەز بولۇپ، خەتلىرى ئاستى ـ ئۈستى ۋە ئىككى يېنىدا ئوخشاش بەلگىلىك ئورۇن قالدۇرۇلۇپ يېزىلغان، ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق تۇپلەش تۆشۈكچىسى بار كىتاب ئىدى.

— بۇ كىتابمۇ، — دېدى ۋاڭ، — بۇرۇندىن بار كىتاب، بۇنىڭدا بۇددا دىنى مۇرىتلىرىنىڭ قۇتقۇزغۇچى ئىلاھى مايترىنىڭ ئىشلىرى سۆزلەنگەن دېيىشىدۇ. بۇ كىتابمۇ يەنە قايتا كۆچۈرتكۈزۈلدى. بىزدە قايسى دىندىكى كىتاب بولمىسۇن، ئۇنى ساقلاش، ھەتتا كۆچۈرۈپ نۇسخا قالدۇرۇش ئادەت بولۇپ قالغانىكەن. ھەر بىر كىتابتا بىر ئالاھىدىلىك ياكى بىر ئادەمنىڭ ئەقلىگە ئەقىل قوشىدىغان تەرەپلەر بولىدىكەن. شۇڭا ھەرقانداق كىتابنى ئوقۇپ قويۇش ياخشى ئىش دەپ ئويلايمەن.

— شۇنداق ۋاڭ خوجام، كىتاب دېگەن ئەقىل دېمەكتۇر.

ۋاڭ غورۇرىنىڭ گېپىنى بۆلۈپ يەنە ئىككى پارچە كىتابنى كۆرسەتتى. بۇ پارچە ـ پارچە كۆچۈرۈلۈپ تۇپلەنگەن قوليازمىلار بولۇپ، ناھايىتى قېلىن كىتابلار ئىدى. بۇنىڭ بىرى قاراخانىيلار دەۋرىدە تۈزۈلگەن كاتتا لۇغەت ئەسىرى «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك» ئىدى، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ كىتابنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇنى مەھمۇد ئىبنى ھۈسەيىن ئىبنى مەھمۇد قەشقەرى يېزىپ، ئاباسىلار سۇلالىسىنىڭ خەلىپىسى ئەبۇلقاسىم ئابدۇللا مۇقتەدى بىئەمدۇللاغا تەقدىم قىلغانىكەن. بۇ كىتابتا قومۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىللىرىمۇ ناھايىتى كۆپ شەرھلىنىپتۇ. يەنە بۇ كىتابتا كۆرسىتىلگەن چارۋىچىلار ئىشلىتىدىغانماللارغا باسى-

دىغان تامغىلارنىمۇ قۇمۇلنىڭ تاغلىرىدا چارۋا باقىدىغانلار ئۇ-
مۇمىيۈزلۈك ئىشلىتىدۇ.

— بۇ كىتابنىڭ ئىستانبۇلدا كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىنى
كەشمىردە سېتىۋېلىپ مەنمۇ ساقلاپ قويغانىدىم، بۇنىڭدىن
تۈرك تىلىنى، تۈرك تارىخىنى ۋە تۈرك ئۆرپ - ئادەتلىرىدىن
ى بەلگىلى بولىدۇ. بۇ ناھايىتى بىباھا، قىممەتلىك
كىتابتۇر، — دېدى غورۇرى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ يەنە ئايرىم تەكچىدە سېرىق شايىغا
ئوراپ قويۇپ قويغان تېخىمۇ قېلىن ھەم چوڭ بىر پارچە كىتاب-
نى ئالدى. بۇمۇ چىرايلىق كۆچۈرۈلگەن نۇسخا بولۇپ پۈتۈنلەي
شېئىرىيەت ئىدى.

— مانا بۇ كىتاب ماڭا يارايدىغىنى، بۇ كىتابتا شېئىرى
تىل بىلەن ئاللاغا، پەيغەمبەرگە، تۆت ساھابىگە ئوقۇلغان مەد-
ھىيىلەر، يەتتە يۇلتۇز، 12 بورچ، بىلىم ئېلىش، ئەقىل
تېپىش، تىل ئىشلىتىش، ياخشىلىق قىلىشقا بولغان چوڭقۇر
مەدھىيىلەر بايان قىلىنغان.

— بۇ دانىشمەن شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ داستانى
«قۇتادغۇبىلىك» ، يەنى بەخت سائادەتكە ئېرىشتۈرگۈچى بىلىم
ناملىق كىتابتۇر. بۇ قاراخانىلار ھۆكۈمرانلىرىدىن تاۋغاچ بۇغرا-
خان ئەبۇ مۇھەممەت ئېلى بۇغراخانغا تەقدىم قىلىنغان بولۇپ،
قەشقەردە ئۆتكەن بۇ ئالىمغا بۇغراخان خاس ھاجىپ نامىنى
بېرىپ يېنىدا مەسلىھەتچىلىككە قويغانىكەن.

— مەندىمۇ بۇ كىتابنىڭ پارچە - پارچە كۆچۈرۈلگەن
نۇسخىلىرى بار، — دېدى غورۇرى.

— ئەمدى قارىسىلا بېگىم، بۇ تەرەپتىكى جاھازدا (يۇقى-
رىدىكى ئىككى جاھازنى كۆرسەتتى) تېبابەتچىلىككە ئائىت كى-
تابلار بار. ئەبەيدۇللا تارخانبەگ بوۋام ئۇستا تېۋىپ ئىكەن.

جۇڭغارلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئاتىسى مۇھەممەت شاھى غازد-
بەگنىڭ بىر قولى مۇرىسىدىن چورتلا ئۈزۈلۈپ ساڭگىلاپ قاپ-
تۇ. بۇ قول بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئەپسىز بولغاچقا قولىنى
قايرىپ قورسىقىغا تېڭىۋىلىپ ئۇرۇشۇپتۇ. لېكىن قولى بەك
ئاغرىپ كەتكەنلىكتىن ئازراقلا ئىلىنىپ قالغان تېرىنى كې-
سىپ، قولىنى ئېلىپ تاشلىۋېتىپ ئۇرۇش قىپتۇ. بۇنى ئوغلى
ئەبەيدۇللا كېيىن كۆرۈپ قاتتىق ھەسرەت چېكىپ «ھەي ئى-
سىت، نېمىشقا مەن يېنىڭدا بولمىغاندىمەن، مەن يېنىڭدا بول-
غان بولسام، قولۇڭنى تاشلاتقۇزماس ئىدىم. داۋالاپ ساقايتات-
تىم» دەپتۇ، — مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ گېپىنى توختىتىپ
بىر پارچە قولىيازما كىتابنى ئېلىپ كۆرسەتتى، — مانا بۇ
ئەبەيدۇللا تارخان بەگنىڭ كىمنىڭ كېسىلىنى قانداق داۋالاپ
ساقايتقانلىقى ھەققىدىكى خاتىرىلىرى.
مېھرىبانۇ خېنىم بۇ قولىيازما خاتىرىلەرنى (كىتاب شەكلى-
دە توپلىنىپ، مۇقاۋا قىلىنغان) قولىغا ئېلىپ ۋاراقلىدى ۋە
بىر بەتنى ئېچىپ ئەبەيدۇللا تارخانبەگنىڭ پولداڭ كېسەل قال-
ماق خوتۇننى داۋالاش جەريانىنى ئوقۇپ چىقتى.
مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قولىغا يەنە يىپى يوغان بۆز بىلەن
تاشلانغان ئىككى پارچە كىتابنى ئالدى. مانا بۇلار ئەبەيدۇللا
تارخانبەگ بوۋام زامانىسىدىن قالغان كىتابلار، — دېدى. بۇ
كىتابلارنىڭ بىرى «تىرىك تەننى ئۆلچەش» ئىككىنچىسى «جە-
سەت ئاتلىسى» دېگەن كىتابلار ئىدى، — بۇ كىتابلارنى بۇنىڭ-
دىن مىڭ يىللار ئىلگىرى قۇمۇلدىن چىققان تېۋىپ شىراخان
يازغان. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا تىبەت پادىشاھى چي سۇڭدەنزەننىڭ
تەكلىپى بىلەن تىبەتكە بارغان. بۇ كىتابلارنى تىبەتتە يېزىپ
قالدۇرغان. ئەبەيدۇللا تارخانبەگ بوۋام ناھايىتى كۆپ چىقىم
قىلىپ كۆچۈرتكۈزۈپ ئالدۇرۇپ كەلگەنىكەن.

غورۇرىنىڭ نەزىرى يەنە تۆت پارچە كىتابقا چۈشتى. ئۇلار ئىمامىدىن قەشقەرىنىڭ «شەرھى ئەلقانۇن»، «كېسەللىكلەر شەرھى»، «دورىلار قامۇسى»؛ داڭلىق تېۋىپ مۇھەممەت ئەلى مۇھەممەت بىننى يەركەنتىنىڭ «زىيائۇل قۇلۇپ» (قەلب نۇرى) ناملىق كىتابلار ئىدى. بۇنى مۇھەممەد بېشىر ۋاڭ تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— سەئىدىيە خانلىقى يىمىرىلىپ، ئاپئاق خوجا ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىققاندىن كېيىن قەشقەرخانلىق مەدرىسىدە ساقلانغان نۇرغۇن كىتابلارنى كۆيدۈرۈۋېتىشكە بۇيرۇغان. لېكىن كىتابلارنى كۆيدۈرۈشكە مەسئۇل بولغان بىر كىشى بۇ كىتابلارنى يوشۇرۇۋالغان. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قۇمۇلدىن قەشقەرگە تېبابەتچىلىكنى ئۆگىنىشكە بارغانلار بۇ كىتابلارنى سېتىۋېلىپ ئوردىغا تەقدىم قىلغانىكەن.

— ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ بىرى. ئۇ ئۇزاق تارىخىي جەرياندا ئەجدادلارنىڭ مول تەجرىبىلىرىنى ئۈزلۈكسىز توپلاش، رەتلەش، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇش ئاساسىدا شەكىللەنگەن، — دېدى غورۇرى چوڭ بىر تەسىراتنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، — يەكەن خانلىقىدا، بولۇپمۇ قەشقەر، خوتەن تەرەپلەردە نۇرغۇن تېۋىپلار يېتىشىپ چىققان. قەشقەر، يەكەنلەردە شىپاخانا، دورا - دەرمەك دۇكانلىرى ئېچىلغان. تومۇر تۇتۇپ داۋالاش ئىشلىرى خېلى ئومۇملاشقانىكەن. ئۇلار ئۆزىدىن چىققان دورا - دەرمەكلەرنى ئىشلىتىپلا قالماستىن، ئىچكى ئۆلكىلەردىن، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ھىندىستان، پاكىستان، تىبەت، كەشمىر قاتارلىق جايلاردىنمۇ دورا كىرگۈزۈپ ئىشلەتكەنىكەن. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭدىن چىقىدىغان خولۇنجان، زەنجىۋىل، موزا، بادام، خوتەن ئىگىرى قاتارلىق دورا - دەرمەكلەر شىنجاڭ-

نىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى سۇپىتىدە ئىسلام دۆلەتلىرىگە، ئىچكى ئۆلكىلەرگە چىقىرىلغانىكەن. مۇشۇنىڭدىن قارىغاندا، تېبابەتچىلىك بىزدە خېلى بۇرۇنلا تەرەققىي تاپقان. قۇمۇل دىيارى بۇنىڭ جانلىق مىسالى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىم كۆلۈپ قويدى. ئۇلار ئەمدى تارىخنامىلەر تىزىلغان جاھاز ئالدىغا كەلدى. بۇ جاھازغا كىتاب ناھايىتى كۆپ تىزىلغانىدى. غورۇرى ئىچىدە ھەممىسىنىڭ ئىسمىنى ئوقۇپ چىقتى. «جوڭگو تارىخى»، «قاراختاي تارىخى»، «جوڭگو ئەرەب مۇناسىۋىتى تارىخى»، «جوڭگو ئىسلام دىنى تارىخى»، «ئۇيغۇرلار تارىخى»، «قۇمۇل ۋاڭلىرى شەجەرىسى» يەنە يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە خانبالىقتا مەنسەپ تۇتقان مەشھۇر قۇمۇللۇق زاتلاردىن تارىخچى قاڭلى تۇتۇنىڭ تەرجىمىھالى ۋە ئۇ يازغان «لياۋ سۇلالىسى تارىخى»، «چىن سۇلالىسى تارىخى»، «سۇڭ سۇلالىسى تارىخى» ناملىق كىتابلار ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلىنىپ تۇپلەنگەن. بۇ كىتابلارنىڭ خەنزۇچىسىنىمۇ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلىرى تۇراتتى. يەنە شۇ دەۋردە خىزمەت تۇتقان قۇمۇللۇق مەشھۇر زاتلاردىن بۇددا ئالىمى بىلەنناشىل تارىخى، ھەربىي قوماندان تابىلنىڭ تارىخى، خەلقپەرۋەر ئالىچ تۆمۈرنىڭ تارىخى، ھەربىي مەمۇرىي ئەمەلدار ئاتايىنىڭ تارىخى، قابىلىيەتلىك ئەمەلدار دىلۋشنىڭ تارىخى، پادىشاھ ئوردىسىنىڭ باش تەپتىشى بولغان سۇنار قادىلمىشنىڭ تارىخى. يەنە يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى پىلانلىغان ئەختەرىدىنىڭ تارىخى، قاتارلىق شەخسلەرنىڭ تارىخلىرى رەتلىنىپ، تۇپلىنىپ كىتابچە قىلىنغانىدى.

www.uyghurkitap.com

ئۇلار كۆتۈپخانىدىن ئۇدۇل تارراق كارىدورغا چىقىپ ئىك-
كى تەرەپتىكى ئىشخانىلاردا جىددىي ئىشلەۋاتقان خادىملارنى
كۆردى. ۋاڭ ئۇلاردىن هال سورىدى. ئىشلەۋاتقانلار پۈكۈلۈپ
ۋاڭ خوجامغا سالام قىلىشتى، غورۇرى ئۇلارنىڭ تەرجىمە قى-
لىش، كۆچۈرۈش، تۈپلەش، رەتلەش، مۇقاۋىلاش، هۆسن خەت
يېزىش هەم ئۆگىنىش ئىشلىرىنى كۆرۈپ ناهايىتى قايىل بول-
دى.

ئۇلار كۆتۈپخانىدىن چىقىپ كېتىۋاتقاندا غورۇرى ۋاڭغا
مۇنداق مەسلىهەت بەردى:

— بۇ كۆتۈپخانىنىڭ ئىشىكىنىڭ[①] ئۈستىگە «بىلىملەر
خەزىنىسى» دەپ بىر تاختاي ئېسىپ قويسىلا بولغۇدەك. بۇ گەپ
مۇهەممەت يېشىر ۋاڭغا ماقۇل كەلدى ۋە شۇئان پەرمان قىلدى.
بۇ تاختاي ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئىشىكنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ قويۇل-
دى.

* *

ئىلىغا يېرىپ ئولتۇراقلىشىپ قېلىش ئۈچۈن بۇ يەردىكى

① ئوردا كۆتۈپخانىسى ـ 1931 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى جىن شۇرىن
ئەسكەرلىرى ئوردا خەزىنىسىدىكى ئالتۇننى بۇلىغىلى كېلىپ، ئوردىغا ئوت قويىۋەت-
كەندە كۆيۈپ كەتكەن. ئەمما، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئوردا كۆتۈپخانىسى ناهايىتى
مەشهۇر بولغاچقا، بىر قىسىم كىشىلەر كۆيىۋاتقان ئوتقا قارىماي، ئوردىنىڭ مال ـ
مۈلۈكىنى ئالغىلى ئەمەس، كىتاب ئېلىۋېلىشقا كۆتۈبخانىغا كىرىپ، نۇرغۇن كىتابلار-
نى ئېلىۋالغان. ئەپسۇسكى، بۇ كىتابلار بالايىئاپەتلىك «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا
كۆيدۈرۈۋېتىلگەن. كىتاب ساقلىغانلار تارتىپ چىقىرىلىپ كۈرەش قىلىنغان. خەلق-
نىڭ قولىدا قېپقالغان بىر قىسىم كىتابلار كېيىنكى يىللاردا ئاپتونوم رايونلۇق
مۇزېيغا تاپشۇرۇپ بېرىلگەندىن تاشقىرى ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسى
تەرىپىدىن يىغىۋېلىنغان.

كىشىلەردىن ئىلىلىق مېھمانلار بىلەن بىللە كېتىدىغانلاردىن ئون ئائىلىلىك كىشى كۆچۈشكە تەييار بولدى. ئىلىدىن كەلگەن مېھمانلاردىن توققۇز ئائىلىلىك كىشى مېھربانۇ خېنىمنىڭ يې- نىدا قالىدىغان بولدى. ئىلىلىق مېھمانلارنىڭ كۆپىنچىسى ھا- زىرچە ئىلىغا قايتىپ بېرىپ، تەييارلىق قىلىپ، كېلەر يىلى يەنە ئىلىدىن قۇمۇلغا كۆچۈپ كېلىدىغانلار بىلەن قوشۇلۇپ ئەتىيازدا كېلىدىغان بولدى. بۇ يەردىمۇ يەنە ئوتتۇز ئائىلىلىك كىشى كېلەر يىلى ئىلىلىق توغقانلار كەلگەندىن كېيىن ئىلىغا قايتىدىغان ھارۋىلار بىلەن بىللە ماڭىدىغان بولۇشتى.

ئىلىدىن كەلگەن مېھمانلار ۋە قۇمۇلدىن ئىلىغا كۆچۈپ بارىدىغانلار ئاللاتائالانىڭ ياخشى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، يازنىڭ ئا- خىرقى ئايلىرىدا يولغا چىقىشتى. ئۇلارنى مېھربانۇ خېنىم باشلىق ۋاڭنىڭ ۋەكىللىرى توسقىغىچە بىللە بېرىپ ئۇزىتىپ قويۇشتى.

دېگەندەك كېلەر يىلى ئىلىدىن ئوتتۇز بىر ئائىلىلىك كىشى قۇمۇلغا كېلىپ ئولتۇراقلاشتى. ئۇلار قۇمۇلنىڭ شەھەر ئىچى، ئاقيەر قاتارلىق جايلىرىدا ئۆي ماكانلىق بولدى. قۇمۇلدىنمۇ ئوتتۇز ئائىلىلىك كىشى ئىلىغا كۆچۈپ باردى. بۇلارنىڭ ئىچىدە رەناخانمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئىلىنىڭ خۇدىيا يۈزىگە قاراشلىق ئاقئۆستەڭنىڭ جەنۇبىغا ئورۇنلىشىپ، قۇمۇللۇقلار مەھەللىسى- نى تەشكىل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن قۇمۇل - ئىلى ئوتتۇرىسىدا بېرىش - كېلىش كۆپەيدى. مېھربانۇ خېنىم بۇنىڭدىن ناھايىتى مەمنۇن بولدى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ئىككىنچى قىسىم

مۇھەممەت بىشىر ۋاڭ خان ئالدىدا

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئونىنچى باب

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇگۈن كۆڭلىگە پۈككەن بىر ئىشنى سۈرۈشتۈرۈش ئۈچۈن نەمتۇللا تەيجى بىلەن شاسىپلىمبەگنى يېنىغا چاقىرتتى. ۋاڭنىڭ كۆپ نەرسىنى ئويلايدىغان كۆڭلىدە بىر چىگىش خىيال كىرزەتتى. ئۇ بولسىمۇ «خەلقنىڭ قورسىقى توق، كىيىمى پۈتۈن دەپلا نە ئوردا ئىچىدىكى، نە پۇقرا ئىچىدىكى ئىچكى نىزالار بىلەن كارىمىز بولمىسا، پىتنە - پاسات ئۇرۇقلىرى كۆپىيىۋەرسە ئاخىرى خەلق زاماندىن ئاغرىنىدۇ، شۇڭا بۇ خىل ئەھۋاللارنى سۈرۈشتە قىلىش، تېگىشلىك تەدبىرلەرنى قوللىنىش لازىم، ئەمما بۇنى قانداق ھەل قىلىش كېرەك؟» ئۆتكەندە ئۇ بۇ ھەقتە شاسىپلىمبەگ بىلەن نەمتۇللا تەيجىگە ئازراق ئەسكەرتىپمۇ ئۆتكەندى. بۈگۈن ۋاڭ بۇ ئىككى بەگكە قاراپ تەمكىنلىك بىلەن سورىدى:

— ئەلنىڭ غەمسىزلىكى پادىشاھلارنىڭ تېنچ - ئامانلىقىدۇر. لېكىن تىنچ - ئامان تۇرۇپتىمىزغۇ دەپ خەلقنىڭ ئىچىدىكى، ئوردا ئىچىدىكى، بەگلەر ئىچىدىكى ئىچكى نىزالار بىلەن كارىمىز بولمىسا، كىشىلەر كۆڭلەرنىڭ بىرىدە بىز ئىگىلەپ تۇرغان بۇ زاماننى ئەيىبلىمەي قالمايدۇ. قەدىمدىن كەلگەن ساۋاقلاردىن قارىغاندا «ئىناق ئەلدە ئاپەت يوق، ئىناقسىز ئەلدە ئامەت يوق» دېگەن خۇلاسە ھەممىمىزنىڭ سەمىگە ئاگاھدۇر. گەرچە بىز يۇرتىمىزنى ناھايىتى ئاۋات دېسەكمۇ ياخشىنىڭ يامىنى، كۈندۈزنىڭ كېچىسى بولغىنىدەك ئاۋاتلىقنىڭ ئاخىرى خا-

رابلىقتا يۈز تۇتىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ھەرقايسىد-
لىرى ئويلىشىپ كۆرسىلە، ئىچكى نىزا، پىتنە - پاساتلارنىڭ
يىلتىزى نەدە؟ بۇنىڭغا چارە - تەدبىرلەرنى تېپىش كېرەكمۇ،
قانداق؟ ئۇنداق بولمىغاندا بۇ ئىش ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا يۈك
بولۇپ قالامدۇ؟

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئەقلىگە بارىكاللا. بۇ، مانا يۇرت
باشقۇرۇشتىكى ئەڭ مۇھىم ئىش، — دېدى نەمەتۇللا
تەيجى، — ئۇلۇغ ۋاڭلىرىمىزنىڭ تارىخىدىن ئالساق، جانابىلىد-
رىنىڭ ئېسىدە بولۇشى مۇمكىن، ئىسھاق ۋاڭ (قۇمۇلنىڭ
تۆتىنچى ۋاڭى) ئوقيا ئېتىپ ئوۋ قىلىشقا ئامراق بولۇپ، بىر
كۈنى شانۇ شەۋكەت ۋە ئوۋ قىلىش ھەشەمىتى بىلەن نۇرغۇنلىد-
غان سىپاھىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوۋ قىلىشقا بازار بىلەن ماڭغا-
نىكەن، پىتنىخورلاردىن بىرى «ۋاڭ خەنزۇلارنى قىرىشقا ئاتلىد-
نىپتۇ» دەپ جار ساپتۇ. نەتىجىدە بەش - ئالتە خەنزۇ ئۆزلىرىد-
نى قۇدۇققا تاشلاپ، ئارغامچىغا ئېسىلىپ ئۆلۇۋاپتۇ. خان بۇنى
ئاڭلاپ ھېلىقى پىتنىخورنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ، ئىسھاق ۋاڭنى
ئاقسۇنىڭ شامالچارۋاغ دېگەن يېرىگە ئون بەش يىللىق سۈرگۈن
قىلىپ، ئۇنىڭ ئۇكىسى ئەخمەتنى تەيجىلىك مەنسىپى بىلەن
يۇرتنى سوراشقا يارلىق چۈشۈرگەنىكەن. ئەخمەت تەيجى ئاكىد-
سىنىڭ شانۇشەۋكىتىنى ساقلاپ قېلىشنى، ئاكىسى سۈرگۈندىن
قايتىپ كەلسە ئۇنى خۇش قىلىشنى كۆزدە تۇتۇپ، ئارىتام ۋە
باغداشتا ئوردا سالدۇرۇپ، باغ بىنا قىپتۇ. ئەپسۇسكى، بىر
مۇنچە پىتنىخور، چېقىمچىلار ئىسھاق ۋاڭغا، «ئۇكىلىرى ئەخ-
مەت تەيجى جانابىلىرىدىن ۋاڭلىقنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن، ئۆزىگە
ئارىتام، باغداشلاردا ئوردا سالدۇرۇپ، ھەشەمەتلىك باغلارنى
بىنا قىلىۋاتىدۇ» دەپ چاققان. بۇنى ئاڭلىغان ئىسھاق ۋاڭنىڭ
غەزىپى ئۆرلەپ، زەھىرى تاشقان. نەتىجىدە ئۇكىسىنىڭ ئىز-

زەت ـ ھۆرمىتىنى، ئاكـــــســـــغـــا بولغان مېھرى ـ مۇھەببـ
ـىتىنى يەرگە ئۇرۇپ خەت يازغان. بۇ خەتنى ئوقۇغان ئەخمەت
تەيجىنىڭ كۆزىدىن ياش قۇرۇمىغان. ئاكسىغا بولغان ئەقىدە-
سىنىڭ ئۆزىگە دۈشمەن بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان. ئەخمەت
تەيجى ئاچچىق يۇتۇپ بىر ئاي ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەن. كېيىن
ئىسھاق ۋاڭنىڭ ئوغۇللىرى قۇمۇلدا ئاقسۇدىكى شامالچار باغقا
ئوخشاش بىر جاينى بىنا قىلىپ (ھازىرقى قۇمۇلدىكى شامالچار
ۋاغنى) خانلىقتىن ئىسھاق ۋاڭنى شۇ يەرگە قايتۇرۇپ كېلىشنى
سورىغان. خان ماقۇل بولغاندىن كېيىن جازا مۇددىتى توشمايلا
قۇمۇلغا قايتىپ كەلگەن. كەلگەندىن كېيىن ئىسھاق ۋاڭ ئۆكـ
ـسىنىڭ ياخشى نىيىتىنى بىلىپ پۇشايمان قىلىپ، ئاخىرقى
ئۆمرىنى ئاچچىق يۇتۇش، ھەسرەت، نادامەت بىلەن ئۆتكۈزگەنىـ
كەن.

— بۇ ئىشلارنى مەنمۇ ئاڭلىغان. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ
ئوردىدا نۇرغۇنلىغان نىزالار ساقلىنىپ كەلگەن. ھازىر بولسا
سوۋۇر بەگنىڭ ئىشلىرى بۇنىڭ مىسالى، — دېدى ۋاڭ.

— پۇقرا ئىچىدىمۇ مۇنداق ئىشلار ناھايىتى كۆپ، —
دېدى شاسىيلىمبەگ، — ۋاڭ خوجام جانابلىرى ناھايىتى مۇھىم
بىر ئىشنى ئوتتۇرىغا قويدىلا، بۇ ئىشلار، ئاددىسى، ھەربىر
ئائىلىنىڭمۇ تەربىيىسىگە باغلىق بولۇپ قالىدىكەن. «بالاڭنى
ئەدەپكە ئۆگەتمىسەڭ نەسلىڭ قۇرۇيدۇ» دېگەن گەپ بار. شۇڭا
بىز ياخشى خۇلق تەربىيىسى ئېلىپ بارساق، بۇنى مەكتەپلەردىن
باشلاپ جامائەت ئىچىگىچە ئېلىپ بارساق دەيمەن. مەن ھەزرەتـ
ـلىرىگە يېقىنقى يىللاردىلا ئۆتكەن ئىككى باي ھەققىدىكى مۇنداق
بىر ۋەقەنى ئېيتىپ بەرسەم دەيمەن. ئويلىغان ئىشلار ئۇچۇن
ئاز ـ تولا پايدىسى بولۇپ قالارمىكىن.

— قېنى دېسىلە، شاسىيلىمبەگ، قايسى ئىككى باينى

دەيدىلا، ئاڭلاپ باقايلى، — دېدى ۋاڭ.

شاسىلىمبەگ تۆۋەندىكى ۋەقەنى قىسقارتىپ، قىزىقارلىق قىلىپ ۋاڭغا سۆزلەپ بەردى:

شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئادەملەر ئولتۇراقلاشقان مەھەللىلەرنىڭ بىرىدە ئىككى باي ئۆتكەن بولۇپ، بىرىنىڭ ئىسمى نەجمىدىن باي، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى پەخرىدىن باي ئىدى. نەجمىدىن باي ئىچىدە ھېساب - چوت سوقۇپلا يۈرۈيدىغان، خەير - ساخاۋىتى كەمرەك، نەزىر -نۇزرەتلەرنى ئاز قىلىدىغان، ئەمما بەش ناماز ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى مۇشۇ يۇرتنىڭ چوڭ بايلىرىدىن بولۇپ، ئۈچ ئوغۇللۇق بولغان. ئىككى ئوغلى ۋە ئايالى ئۆزىدىن بۇرۇن ۋاپات بولۇپ كەتكەچكە، نەجمىدىنلا دادىسىنىڭ بىردىنبىر مىراسخورى بولۇپ، دادىسىدىن قالغان بارلىق مىراسقا ئىگە بولغانىكەن. ئۇ دادىسىدىن قالغان مال - مۈلۈكنى بۇزۇپ - چاچماي، سودىگەرچىلىك قىلىپ، بىرنى بىر نەچچە ھەسسىگە كۆپەيتىپ تېخىمۇ بېيىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئىككى يەردە چوڭ باغلىرى، باغ ئىچىدە سارايلىرى، شەھەردىمۇ چوڭ دەرۋازىلىق ئۆيلىرى بار ئىكەن. ئات، كالا، قوي، ئۆچكىلىرى كۆپىيىپ نەچچە يۈز تۇياققا يېتىپتۇ. ئەپسۇسكى، نەجمىدىن باي كۆرۈنۈشتە باي ئادەملەردەك كۆرۈنمەيتتى. ئادىيلا رەختلەردىن كىيىم كىيىپ، يىرتىلسا تىكىپ، تېشىلسە ياماپ، گاداي سۈپەت يۈرەتتى. ئۆيدە بولسا ئۇن، گۈرۈچ، گۆش، ماي، ئوتۇندىن تارتىپ ھەممە نەرسىنى ئۆلچەم بىلەن ئىشلىتىش ئۇنىڭغا ئادەت ئىدى. ئۇ تاپقان - تۇگكەن بايلىقىنىڭ ھەممىسىنى ئاللاتائالانىڭ يولىنى تۇتۇپ، بەش ۋاقلىق نامازنى ۋاقتىدا ئۆتەپ تۇرغانلىقىم ئۇچۇن ئاللاتائالا ماڭا ھىممەت ئاتا قىلىپ، مېنىڭ بېشىمنى سىلىدى دەپ ئويلايدىكەن. شۇڭا ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆز بايلىقىنى كېڭەيتىش بىلەن شۇغۇللانسا يەنە

بىر تەرەپتىن جان دىلى بىلەن مەھەللىنىڭ ئىمامەتچىلىكىنى قىلىپ ئۆتۈپتۇ. ئۇنىڭ ئىككى قىز، تۆت ئوغلى بولۇپ، ھەممىسىنى ئۆي - ئوچاقلىق قىلىپ بوپتۇ. قىزلىرىنى بولسا باي، بەگ جەمەتلەرگە بېرىپ، قوي، كالىلىرىنى ئاۋۇتقان بولسا، ئوغۇللىرىغا قول ئىلكىدە بىر نەرسىسى يوق، ئازراق تويلۇق بەرسىلا رازى بولىدىغان كىشىلەرنىڭ قىزلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، ئوغۇللىرىنىڭ تويىدىمۇ كۆپ چىقىم قىلماپتۇ.

ئەمدى پەخرىدىن بايغا كەلسە، ئۇ ئوچۇق كۆڭۈل، چىقىشقاق، كۆڭلىدە نېمە بولسا شۇنى دەيدىغان چاقچاقچى ئادەم ئىدى. ئۇنىڭغا ئاتا - ئانىسىدىن ھېچقانداق مال - دۇنيا مىراس قالماپتۇ. ئۇ كىچىكىدىلا ھۇنەر ئۆگىنىشكە ھەۋەس قىلىپ، چوڭ بولغاندا ياغاچچىلىق، تۆمۈرچىلىك، موزدۇزچىلىق قاتارلىق ھۇنەرلەرنى ئۆگىنىۋاپتۇ. «ھۇنەر قىلساڭ ئۇنەر» دېگەندەك ئۇ قايسى ئىشنى قىلىشقا توغرا كەلسە شۇنى قىپتۇ. بىر كۈنىمۇ بىكار ئۆتكۈزمەپتۇ. ئۇنىڭ ئايالىمۇ جان كۆيەر، قولى ئەپلىك، ئىشچان ئايال بولۇپ، پەخرىدىن باينىڭ تاپقانلىرىنى بۇزۇپ - چاچماي، ئورۇنلۇق ئىشلىتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارمۇ بېيىپتۇ. ئايالى ئون ئوغۇل، ئىككى قىز تۇغقانىكەن. بۇلارنىڭ تۆتى قىزىل چىقىپ ئۆلۈپ كېتىپ، قالغان ئالتە ئوغۇل، ئىككى قىزى ئۆي - ئوچاقلىق بوپتۇ. ئاتىنى دورىغىلى ئوغۇل كېرەك، ئانىنى دورىغىلى قىز كېرەك دېگەندەك، ھەممىسىلا ئەدەپ ئەخلاقتا، ھۇنەر - كەسىپتە ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپتۇ.

پەخرىدىن باينىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە ئىككى تۈگمىنى، بىر يۇپىڭى، بىر بۆز توقۇش دۇكىنى، يەنە نۇرغۇنلىغان ئۆي، جاي، مال - ۋارانلىرى بار ئىكەن. پەخرىدىن باي كىچىكىدە ئوقۇمىغانىكەن. لېكىن ئۇ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ ھەممىسىنى

ئوقۇتۇپ قۇرئان تامام قىلغۇزۇپتۇ. ياخشى ئەخلاق ئۆگىتىپ راستچىل ۋە پاك بولۇشقا دەۋەت قىپتۇ. شۇڭا بۇ بالىلار بىر - بىرىدىن چىرايلىق، بىر - بىرىدىن ئەدەپلىك، نومۇسچان، هايالىق ئادەملەردىن بوپتۇ.

يۇقىرىقى ئىككى باينىڭ مىجەز - خۇلقى بىر - بىرىگە ئانچە ئوخشىمىسىمۇ ياش قۇرامى ئانچىۋالا پەرقلىنىپ كەتمىگەچكە، «بۇرادەر» دېيىشىپ يېقىن ئۆتىدىكەن.

بىر كۈنى نامازدا نەجمىدىن باي سالپىيىپ مەسچىتكە كىرىپ كەپتۇ، ئۇ ھېچكىمگىمۇ گەپ - سۆز قىلماي مېھرابقا ئۆتۈپ نامىزىنى باشلاپتۇ. ھەممىسى ئىمامغا ئىقتىدا قىپتۇ. لېكىن ناماز ئاخىرلىشاي دېگەندە نەجمىدىن باي سەجدىدىن بېشىنى كۆتۈرمەپتۇ. بۇ ھالنى سەزگەن پەخرىدىن باي دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ نەجمىدىن بايغا قاراپتۇ. بۇ چاغدا نەجمىدىن باي ئاستا بىر تەرەپكە قىڭغىيىپ يىقىلىپتۇ.

— بالا دېگەنگە كىچىكىدىن تەربىيە قىلمىسا، باشقا بالا بولىدۇ دېگەن مۇشۇ. مانا بۇ ئالتە بالا تاغدەك يۆلەك بولۇپ تۇرغان دادىسىنىمۇ تۇگەتتى، — دېگىنىچە پەخرىدىن باي بۇرادىرىنىڭ بېشىنى يۆلەپ، يېرىم يۇمۇلغان كۆزلىرىنى ئاستا ئېچىپ كۆزىنىڭ قارىچۇقىغا قاراپتۇ:

— ھەي جامائەت، جان بار ئىكەن، جېنى بار ئىكەن، قانداق قىلايلى؟

— ئوغۇللىرىنى چاقىرايلى.

ئىككى ئوغلى يېتىپ كېلىپ دادىسىنى كۆتۈرگىنىچە ئۆيىگە ئېلىپ كەپتۇ. پەخرىدىن باي ئۇلارنىڭ ئارقىدىن شاپاشلاپ ئۆيگە يېتىپ كېلىپ قارىسا، نەجمىدىن باي ئۆينىڭ تۆرىسىدە سىندۇرۇپ قويغاندەك ياتقۇدەك.

— بۇرادىرىم، قانداق ئەھۋاللىرى، نېمە بولدىلا؟

نەجمىدىن باي سول تەرىپىنى ئىشارە قىپتۇ. دېمەك، سول تەرىپى تۇتماس بولۇپ قالغانىكەن.

— ھەي، ھەي، ھەي، بۇمۇ ئاچچىــقتــىــن بولغان گەپ، — دەپتۇ پەخرىدىن باي.

نەجمىدىن باي كۆزىگە ياش ئاپتۇ.

دېگەندەك نەجمىدىن باي ياش چاغلىرىدىن تارتىپلا پۇل مالنىڭ كويىغا چۈشۈپ كېتىپ، بالىلىرىغا ياخشى تەربىيە قىلامىغانىكەن. بىرى ھورۇن - بولۇمسىز، بىرى بەڭگى، قىمارۋاز، بىرى مەددال، ئوغرى بولۇپ چوڭ بوپتۇ. بالىلار چوڭ بولغاندىن تارتىپ تا بۈگۈنكى كۈنگىچە بۇ ئۆيدىن ماجىرا تۈگەپ باققىنى يوق ئىكەن. تېرىم ۋاقتى بولسا كالا - ئۆيلارنى تالىشىپ، تېپىن ۋاقتى بولسا ئات - ئېشەكلەرنى تالىشىپ، قۇربان ھېيت بولسا قوي تالىشىپ، تويلىرى بولسا ئۆي تالىشىپ زادىلا تىنچ ئۆتمەپتۇ. ھەتتا ھەممىسى ئۆيلۈك، بالىلىق بولۇپ كېتىپمۇ دادىسىدىن رىسقىنى ئۈزەلمەي بىر دەم پۇل، بىردەم ئاشلىق، بىردەم مال دەپ كېلىپ دادىسىنى خاپا قىلىدىكەن. قىمارۋاز ئوغلىغۇ ئۇتتۇرۇۋېتىپلا، ئەسكى يوتقانىنىڭ ئوتتۇرىسىنى تېشىپ، تۆشۈكتىن بېشىنى چىقىرىپ، مەھەللىنىڭ چېتىدىكى دۆڭنىڭ بېشىغا چىقىپ ئولتۇرىدىكەن. نەجمىدىن باي نومۇستىن مىڭ ئۆلۈپ بىر تىرىلىپ، ئوغلىغا بەش كۆرە، ياكى بىرەر تاغار بۇغدايىنى بېرىدىكەن.

دادىسى ئاغرىپ قالغاندا ئالتە بالا دادىسىنىڭ مال - دۇنياسىنىڭ غېمىگە چۈشۈپ بىرەر ھەپتە تىنجىپ قېلىشقان بولسىمۇ، يەنىلا ئۆز پەيلىدىن قايتىشماپتۇ. تېۋىپ قانچە - قانچە قېتىملار بالىلارغا نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ كار قىلماپتۇ.

پەخرىدىن باي كۈندە دېگۈدەك بۇرادىرىنى يوقلاپ تۇرىدىكەن. نەجمىدىن باي بىر كۈنى پەخرىدىن بايغا مۇنداق دەپتۇ:

— ھېسابلاپ كۆرسەم سەكسەنگە يېقىنلاپ مېڭىپتىمەن.
ئاللاتائالانىڭ يولىدىن چىقماي، ئىمانىمنى ساپ تۇتۇپ كەلگىنىم
ئۈچۈن ئاللاتائالانىڭ ھىممىتىگە ئېرىشىپ كەلدىم شۇڭا ئاللادىن
تېزدىن ساقىيىپ كېتىشىمنى تىلەۋاتىمەن. ناۋادا، خۇدايىم
ئۆمرۈمنى ئۇزۇن قىلسا ئاللاتائالا ئۈچۈن يولۇمنى كەڭ تۇتار-
مەن، ناۋادا ئاللاتائالا، «كەل قۇلۇم» دېسە، ئاللانىڭ ھوزۇرىغا
سېغىنارمەن.

— شۇنداق، — دەپتۇ پەخرىدىن باي بېشىنى ئېگىپ
تەئەججۇپ بىلەن، — ناۋادا رىسقىلىرى زىيادە بولسا، ئاللا
ئۈچۈن خەير - ساخاۋەتلىرى كەم بولماس، ئەگەر، خۇدايىم
«تەندىكى ئامانەتنى تاپشۇر» دېسە، ئۆزلىرىنى ئاللاتائالانىڭ جا-
يى جەننەتلىرى كۈتۈپ تۇرىدىغاندۇر.

نەجمىدىن باي پەخرىدىنىن باينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۆڭلى
سەل بىئارام بوپتۇ. ئۇ كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ بىردەم
جىم ياتقاندىن كېيىن پەخرىدىن بايغا ئىتتىك بۇرۇلۇپ:

— دېگەنلىرى بەرھەق، — دەپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە نېرىقى مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق بىر
ياش يىگىت تويۇقسىزلا كېسەل بولۇپ ۋاپات بوپتۇ. پەخرىدىن
باي ئۇنىڭ نامىزىدىن يېنىپ ئۆيىگە كەپتۇ، — دە، ئولتۇرۇپ
ئويلىنىپ قاپتۇ. «ھەر باشتا بىر ئۆلۈم، مېنىڭمۇ پۇتۇم گۆرگە
ساڭگىلىدى، مۇنداق تويۇقسىز ئۆلۈملەردىن خۇدا ساقلىسۇن»
ئۇ شۇ خىيالنى قىلىۋېتىپ بالىلىرىنى، ئۆزىنىڭ مال - مۈلۈك
پۈتۈن بىساتىنى ئويلاپتۇ. ئاندىن ئۇ ئۆزۈندىن بىرى كۆڭلىگە
پۈكۈپ يۈرگەن بىر ئىشنى قىلغۇسى كەپتۇ — دە، بىر
نەچچە كۈن شۇ ئىش بىلەن ئاۋارە بوپتۇ.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە يەنە نەجمىدىن باينى يوقلاپ
كەپتۇ. نەجمىدىن باي پەخرىدىن باينى كۆرۈپ خوش بولۇپ

كېتىپتۇ ۋە نەچچە كۈندىن بېرى كەلمىگەنىنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ.

— ۋاي، باي بۇرادىرىم، — دەپتۇ پەخرىدىن باي نەجمىدىن باينىڭ يېنىغىراق سۈرۈلۈپ، — ئوغرى قوغۇنلۇققا كىرسە، خام پىششىقنى تاللىمىغىنىدەك ھازىر ئەرزائىلمۇ خام پىششىقنى ئايرىمايدىغان بولۇپ قاپتۇ، مانا قارىسىلا، بىر ئوبدان يۇرگەن ياپياش يىگىت نەچچە كۈن ئاغرىپلا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. سىلى بىلەن بىز قارىسىلا پىشىپ قالغان قوغۇن، — پەخرىدىن باي شۇ يەردىلا گېپىنى تۈگىتىپ جىم بوپتۇ. ئۇ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولغانىكەن. نەجمىدىن باينىڭ سارغايغان ياداڭغۇ چىرايىغا، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ نىيىتىدىن يېنىپتۇ. ئەمما نەجمىدىن باي پەخرىدىن باينىڭ چاقچاق قىلغۇۋاتقىنىنى چۈشىنىپ كۈلۈمسىرەپ دەپتۇ:

— ئۆزلىرى، بۇرادەر، يەرلىككە يېقىنراق، — دەپتۇ نەجمىدىن بايمۇ چاقچاق قىلىپ، — ئەرزائىل ئاۋۋال ئۆزلىرىگە كېلەرمىكىن.

— كېسەل ئۆلۈمنىڭ ئەلچىسى دېيىشىدۇ. ئەپسۇسكى، باي ئاكا، مېنىڭ ھازىرغىچە بىرەر يېرىمنىڭ ئاغرىغىنىنى بىلمەيمەن!

ئۇلار ئىككىسىلا كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ.

پەخرىدىن باي بېشىنى تۆۋەنرەك قىلىپ نەجمىدىن بايدىن يەنە سوراپتۇ:

— راست گەپ قىلسىلا باي بۇرادىرىم، كېسەللىرى قانداقراق؟

— ھەي، ئاللا ئىگەم شىپا بېرەر، بىر تەرىپىمنى زادىلا مىدىرلىتالمايمەن، — نەجمىدىن باي ھەسرەت بىلەن پەخرىدىن بايغا دەرد تۆكۈپتۇ، — بۇ باللارنىڭ دەردى مېنى ئۆلتۈرۈپ

قويىدىغان ئوخشايدۇ. يا مەن ئۇلارغا بېرىپ تويغۇزالمىدىم. يا ئۇلار بىر ئىش تېپىپ ئىشلەپ ئۆز كۈنىنى ئۆزلىرى ئالمىدى، قانداق قىلغۇلۇق.

پەخرىدىن باي ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ مۇنداق دەپتۇ:

— مەن نەچچە كۈندىن بېرى گەدەندىن ساقىت بىر ئىشنى قىلدىم، — نەجمىدىن باي «نېمە ئىش قىلدىڭ» دېگەندەك قىلىپ ئۇنىڭغا قاراپتۇ، — قايسى ئىشنى دېسىلە، نېرىقى مەھەللىدىكى ياش يىگىتنىڭ ئۆلۈمى مېنى چۆچۈتۈپ قويدى. ئاللاتائالانىڭ ئەمرى بىلەن ۋاقتى سائىتى كەلسە بىزگە ئەلھۆك-مىلىللا دېيىشتىن باشقا ئامال يوق. شۇڭا، دۇنيالىق ئىشنى ئاخىرەتكە قالدۇرماي دەپ ئون نەچچە كۈن بۇرۇن بىر ۋەسىيەت-نامە پۈتتۈرۈپ قويدۇم. دۇنيا، مال - مۈلۈك دېگەن قولنىڭ كىرى، مەن كەتسەم باللىرىم قالىدۇ. ئەلۋەتتە بار مال - مۈلكىم، ئۆي - جاي، باغ ۋاران، تۈگمەن، يۇپاڭلىرىمۇ باللىرىمغا قالىدۇ. لېكىن بۇنى ئۆز لەۋزىم بىلەن ئايرىپ قويمىسام، مەن ئۆلگەندىن كېيىن باللارنىڭ ئىچىدە ماجىرا چىقىدۇ. دۇنيا دېگەن يۈزى يوق نەرسە ئەمەسمۇ؟ پەخرىدىن باي بىردەم جىم بولۇپ، ئاندىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ، — مەھەللىنىڭ چوڭ، كىچىكلىرىدىن ۋەكىل قىلىپ ئۆيگە نەچچە-سىنى چاقىردىم. ئاۋۋال بىر پاقلاننى سويۇپ مېھمان قىلدىم. ئاندىن جامائەت ئالدىدا راشىدىن قارىغا قەلەم تۇتقۇزۇپ، بۇرۇن-دىن كۆڭلۈمدە بۆلۈپ قويغان نەرسىلىرىمنى ھەر بىر بالىغا لايىقىدا بۆلۈپ ئېيتىپ بەردىم. راشىدىن قارى ئاق رەختكە قارا مىكە بىلەن پۈتتى. باللىرىم قول قوشتۇرۇپ پەستە قاراپ تۇردى. يېزىلىپ بولغاندىن كېيىن راشىدىن قارى باللىرىمغا ئوقۇپ بەردى. باللىرىمنىڭ ھەممىسىگە بىر قۇر سەپسېلىپ قارىسام، ھەممىسىنىڭلا يۈزلىرىدە، كۆزلىرىدە خۇشاللىق تە-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بەسسۇمى پەيدا بوپتۇ. ئاخىر ۋەسىيەتنامىغا قولۇمنى قويدۇم. باللار بىردىنلا ماڭا ئېسىلىپ يىغلىشىپ كەتتى:

— سەن تېخى هايات، ساپساق تۇرۇپ نېمىشقا مۇنداق قىلىسەن، جېنىم دادا! — دېيىشتى.

— ئاللا ئالدىدا گەدىنىمدىن ساقىت قىلدىم. مال - دۇنيانى بولسا سىلەرنى دەپ يىغقان، مەندىن كېيىن هەممىڭلار ئىتتىپاق ئۆتۈپ بېشىمنى يوقلاپ تۇرۇڭلار! — دېدىم — ماڭا قارىسىلا باي بۇرادىرىم، ئىش ناهايىتى چىرايلىق ئۆتتى. مەن ئۆلسەممۇ كۆزۈم ئوچۇق كەتمەيدۇ. ئاشۇ قاراڭغۇ جايدا تىنچ ياتىمەن. مەن رازى. ئاللا رازى، باللارمۇ رازى.

نەجمىدىن باي بۇ ئىشنى ئاڭلاپ تىترەپ كېتىپتۇ. ئۇ «پەخرىدىن باي سەنمۇ شۇنداق قىل دەۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپتۇ. دېمىسىمۇ پەخرىدىن باي ئۇنىڭغا بىشارەت بەرگەنىدى. لېكىن نەجمىدىن باي ئۇچۇن بۇنداق قىلىش خىيالىغىمۇ كىرىپ باقمىغانىكەن. شۇڭا ئۇ كېسىپلا مۇنداق دەپتۇ:

— قويسىلا بۇ ئىشنى، قوي ئۆلەمدۇ، قوزا ئۆلەمدۇ، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. تېخى بۇ دۇنيا ئۇزۇن دۇنيا، خۇدايىم بۇيرۇسا كېلەر يىلى قويلار ئۈچ يۈزگە، چوڭ ماللار، (ئات، تۆگە، كالا دېمەكچى) ئىككى يۈزگە يېتىپ قالغۇدەك، خۇدايىم سالامەتلىكىمنى بەرسە، ماۋۇ ئۆيلەرنى بۇزۇپ، ئارقى - ئالدى جولوقولۇق، تاش تارتمىلىق ئۆيلەر سالاي دەيمەن.

— خۇدايىم بۇيرۇسا، ئاللاتائالا نىيەتلىرىگە يەتكۈزگەي، ئامىن!

پەخرىدىن باي دۇئا ياندۇرۇپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

نەجمىدىن باي ئىككى ئاي ئۆتكەندىن كېيىن قىشنىڭ ئەڭ سوغۇق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ۋاپات بوپتۇ.

يەتتە نەزىر كۈنى ئالتە بالا ئوتتۇرىسىدا ماجىرا چىقىپتۇ.

ئالته بالا دادىسىنىڭ ئۆيىدىن قولىغا ئىلەشكۈدەكلا نەرسە بولسا ئېلىپ ئۆيلىرىگە توشۇشۇپتۇ. نەزىرگە كەلگەن جامائەت ماجىرا-نى ئايرىيالماپتۇ. شۇ ئەسنادا پەخرىدىن باي ھويلىدا پەيدا بولۇپ بۇ ئاتمىش-جان بولۇپ غەلۋە - غوۋغا قىلىۋاتقان ئالتە جاننى ئەيىبلىمەپتۇ. ھەتتا غەلۋىنى ئايرىپمۇ قويماپتۇ.

— بۇ شۇنداق ئىش، — دەپتۇ ئۇ بىر-شىمدىلىك. شتىپ، — بۇ كىشى مال - دۇنيانى نېمىشقا يىغىپتۇ؟ يا ئالانىڭ ئالدىغا كۆتۈرۈپ بارماقچىمىكەن؟ داداڭلار سىلەرنىڭ ئاراڭلارغىلا ئەمەس، بالاڭلاردىن بالاڭلار ئارىسىغىچە چوڭ پىتنە - غوۋغا تېرىپ قويۇپ كەتتى. بۇنىڭ ھېسابىنى قىيامەتتە بېرۇر.

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ پەخرىدىن بايمۇ قازا قىپتۇ. مانا بۇ ئىككى باينىڭ جەمەتى ھازىر ناھايىتى كۆپىيىپ كەتتى. نەجمىدىن باينىڭ جەمەتى ئارىسدا پىتنە - غوۋغا، ئۇرۇش - تالاش ئۆكسىمەي بولۇپ تۇرىدۇ. بىر بىرىنىڭ توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ، ئۆلۈم - يىتىملىرىگە بېرىشمايدۇ. مەھەللىدە ئۇرۇش - تالاش بوپتۇ دېسە «ھە، ھېلىقى نەجمىدىن باينىڭ بالىلىرىدۇ شۇ» دېيىش ئادەت بولۇپ قالدى. بۇلاردىن كىشى-لەرمۇ بىزار. پەخرىدىن باينىڭ جەمەتىدىكىلەر بولسا بىر - بىرى بىلەن ناھايىتى ئىتتىپاق ئۆتىدۇ. بىر بىرىنىڭ ياخشىسى-نى ئېچىپ، يامىنىنى يېپىپ، كەم يەرلىرىنى تولدۇ-رۇپ، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ، ئۆلۈم - يىتىملەردە بىللە بولۇپ، بىر - بىرىنىڭ دەردىگە يېتىدۇ... — شاسې-لىمبەگ ھېكايىسىنى تۈگىتىپ ۋاڭغا قارىدى. ۋاڭ ئېغىر خور-سىنىپ نەمىتۇللا تەيجىگە قارىدى. نەمىتۇللا تەيجى بىر نەرسە دەپ قوشۇمچە قىلاي دەپ تۇرىۋىدى شاسېلىم بەگ سۆزىنى داۋام-لاشتۇرۇپ:

— مانا بۇ ئىككى باينىڭ ئوغۇللىرىغا قاراپ باقايلى، پەخرىدىن باينىڭ چوڭ ئوغلى تۇرپاننىڭ چوڭ مەدرىسىدە ئوقۇپ كېلىپ، بۇ يەردىكى چوڭ مەدرىستە مۇدەررىس بولدى. ئىككىنچى ئوغلى ھەم تۇرپان چوڭ مەدرىسىنى پۈتتۈرۈپ كېلىپ بۇ يەردىكى بىر مەسچىتكە مەزىنلىك قىلىدۇ. قالغان ئوغۇللىرى يەر تېرىيدۇ ۋە مۇئەللىملىك قىلىدۇ. نەجمىدىن باينىڭ ئوغۇللىرىغا كەلسەك، چوڭ ئوغلى جانابلىرىغا مەلۇم بولغان ھېلىقى رەناخاننىڭ ئېرى سېلىمساق بەگ، ئىككىنچىسى بولسا سۈۋۈر-بەگ بىلەن بىرلىشىپ يۈرگەن ئەشرەپ، يەنە بىرسىمۇ كېچە-كۈندۈز ئوغرىلىقتىن بېرى كەلمەي، «توخۇ كانتوسى» دەپ نام ئالغان باقى، كىچىكى بولسا يېتىشىپ چىققۇاتقان پىتنىخور، يالغانچى، ئالدامچى كاززاپ شامەت. بۇلارنىڭ ئەسكى نامى بۇ شەھەرگە پۈر كەتتى. . .

— بىر شەھەردە مىجەزى ئوسال، ئەدەپسىز، ھاياسىز، نىيتى بۇزۇق بىر نەچچە ئادەم بولسا شۇ شەھەرنى بۇلغايدۇ. ئۇلار بەندىلەرنىڭ تىنچ، پاراۋان تۇرمۇشىغا چۇشكەن مىتە، بۇنداق مىتىلەرنى يوقىتىشنىڭ دورىسىنى ئويلىمىساق بولماي-دۇ، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

— بۇ ئىللەتلەر تارىختىن بېرى ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئىللەتلەردۇر. شۇنداقتىمۇ بىز ھەم بىزنىڭ نەۋرە-چەۋرىلىرىمىز بۇنى يوقىتىش ئۈچۈن دائىم ئويلىنىشى كېرەك. مېنىڭچە، ئوردىدىن بىر كىتاب تۈزەيلى، بۇ كىتابنىڭ نامى «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەملىكتۇر» بولسۇن، كىرگۈزۈلىدىغان مەزمۇنلار، — ۋاڭ گېپىنى شۇ يەردە توختىتىپ يېنىدا ساڭ-گىلاپ تۇرغان سېرىق يىپەك يىپنى تارتتى. قوڭغۇراق جىرىڭ-لىدى. مەلۇمچى ئالدىراپ كىرىپ ۋاڭغا قۇللۇق قىلدى.

— سىز چىقىپ باش مۇنشىنى باشلاپ كىرىڭ، قەغەز

قەلەم ئېلىپ كىرسۇن!

— خوش، ۋاڭ خوجام، — دېگىنىچە مەلۇمچى چىقىپ كېتىپ باش مۇنشىنى باشلاپ كىردى. باش مۇنشى ۋاڭغا ھۆر-مەت، ئېھتىرام بىلدۈرگەندىن كېيىن ۋاڭنىڭ يېنىغىراق ئول-تۇردى.

— باش مۇنشى جانابلىرى، — بىز ئوردىدىن بىر كىتاب تۈزمەكچى بولدۇق. بۇنىڭ نامى ۋە مەزمۇنلىرىنى ئېيت-تىپ بېرىمەن. خاتىرىلەپ قويۇپ ئولتۇرغان بەگلەرگە ھەم ماڭا ئىككى نۇسخا كۆپەيتىپ تاپشۇرۇپ بەرسىلە.

— خوش، ۋاڭ خوجام، باش ئۇستىگە.

ۋاڭ ئۆزى ئويلىغان مەزمۇنلارنى بىر بىرلەپ ئېيتتى. باش مۇنشى خاتىرىلىدى:

— كىتابنىڭ نامى «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەم-لىكتۇر» ، كىتاب ئىچىدىكى چوڭ مەزمۇنلار، بىرىنچى، بالاڭ-نى ئەدەپكە ئۆگەتمىسەڭ، نەسلىڭ قۇرۇيدۇ. ئىككىنچىسى، ئىلىم ئۆگىنىش - ياخشى پەزىلەتتۇر. ئۈچىنچى، ئاتا - ئانىنى خوش قىلىش خۇدانىڭ رازىلىقىدۇر. تۆتىنچى، مال - دۇنيارىڭ بولسا، بالىلىرىڭنى رازى قىل، ئاجىز يېتىم - يېسىرلارغا خەير - ساخاۋەت قىل، بەشىنچى، پىتنىخور، ھەم يالغانچى بولما، پىتنىخور بىلەن يالغانچى ھەر جايدا خاردۇر. ئالتىنچى، ئەخمەقلىق ۋە ئەدەپسىزلىك بىلەن تېۋىپ ئالدىغا بارغىلى بولماي-دۇ. يەتتىنچى، ياخشى نام قالدۇرۇش شەرەپ، يامان نام قالدۇ-رۇش نومۇس. سەككىزىنچى، توۋا قىلساڭ، گۇناھىڭ كەچۈرۈ-لىدۇ. توققۇزىنچى، ياخشى كۈن كۆرۈشنى ئويلىساڭ، ھۈنەر، كەسىپ ئۆگەن. ئونىنچى، يۇرت ۋە خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلساڭ، نامىڭ ئۆچمەس، — ۋاڭ بۇلارنى دەپ بولۇپ يەنە بىر ئاز ئويلىنىپ قالدى. ئەتراپتىكىلەر كۆڭلىدە

ۋاڭنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى، — بولدى، — دېدى ۋاڭ، — كۆڭلۈمگە كەلگەن پىكىرلەرنى ئېيتتىم. كەم جايلىرى بولسا بەگلىرىم تولۇقلىسۇن. ھەربىر مەزمۇن ئون بەتتىن يىگىرمە بەتكىچە بولسۇن. مەسىلەن: بىرىنچى ماۋزۇنى ئويلىشىپ كۆرەيلى. بۇ ئانىنىڭ بالىغا بولغان تەربىيىسى. ئاتىنىڭ بالىغا بولغان تەربىيىسى، ئاتا - ئانىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەدەپ - ئەخلاقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قانداق دېدىم، - دېدى ۋاڭ بەگلەرگە قاراپ:

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئەقلىگە بارىكاللا، بۇ كىتابنى يېزىش بىزنى قىزىقتۇرىۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە ھۆددىسىدىن چىقىمىز، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى. شاسىلىمبەگ يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلىغان ھالدا جىمجىت ئولتۇراتتى. بۇ چاغدا مەلۇمچى:

— ئامبال جانابلىرى كىردى، — دەپ ئۇنلۇك خەۋەر قىلدى.

— كىرسۇن، — دېدى ۋاڭ.

خان ئامبىلى بىر قانچە ئەمەلدارلىرى بىلەن يېتىپ كىرىپ ۋاڭغا تەزىم قىلدى.

— ئىجازەت، ئامبال جانابلىرى ئولتۇرغايلا، — دېدى ۋاڭ. لېكىن ئامبال ئولتۇرماي شۇنداق دېدى:

— خان ئالىيلىرىدىن يارلىق چىقتى. يارلىقنى يەتكۈزگىلى كىرگەنىدىم.

— خوش، خان ئالىيلىرى ياشىسۇن! — دېدى ۋاڭ.

ئامبال سېرىق قومۇش ئىچىگە تىقىلغان يارلىقنى ئالدى ۋە تىزلىنىپ، بېشىغا كۆتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۆرە بولۇپ ۋاڭغا تۇتتى. ۋاڭ تەختتىن پەسكە چۈشۈپ يارلىقنى ئېلىپ سەل پۈكۈلۈپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئېچىپ كۆرگەچ سىدىقبەگ تۆگچىنى چاقىرتتى. سىدىقبەگ تۆگچى كىرىپ ۋاڭغا قۇللۇق

قىلغاندىن كېيىن قولىدىكى خاننىڭ يارلىقىنى ئېلىپ لىۋىگە تەگكۈزۈپ قويۇپ ئوقۇشقا باشلىدى، يارلىقنىڭ مەزمۇنىدا: مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ باشچىلىقىدا تۇرپان ۋاڭى، ئىلى ھاكىمبېگى، قەشقەر ھاكىمبېگى، خوتەن ھاكىمبېگى كېلەر يىلى ئۆزلىرى خالىغان چاغدا بېيجىڭگە كېلىپ خاننى زىيارەت قىلىش بۇيرۇلغاندى. يەنە يارلىقنىڭ ئاخىرىدا بۇ بەگلەر بېيجىڭدا كۈتۈۋېلىنىپ، خاننىڭ يازلىق سەيلىگاھى چىڭدېدە زىيارەتتە بولۇشى ئەسكەرتىلگەنىدى. يارلىق ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ۋاڭ بېشىنى ئېگىپ تەزىم بىلەن «خان ئالىيلىرىغا ھەشقاللا» دەپ يارلىقنى قولىغا ئالدى.

— جانابلىرى ۋاقىتنى مۆلچەرلەپ بەرسىلە، بىز يارلىقتا كۆرسىتىلگەن ۋاڭ ۋە ھاكىم بەگلەرگە خانلىقنىڭ يارلىقى بىلەن قوشۇپ ئەۋەتىمىز. ئۇلار بېيجىڭغا مېڭىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن قۇمۇلغا يېتىپ كېلىپ ئالىيلىرىدىن يول خېتى ئېلىشى كېرەك، — دېدى ئامبال كۆرسىتىلگەن ئورۇنغا ئولتۇرۇپ بولۇپ.

ۋاڭ سەل ئويلىنىپ:

— كېلەر يىلى نورۇز بايرىمىدىن كېيىن يولغا چىقساق بولىدۇ، — دېدى. ئامبال خىزمەتچىسى بۇ گەپنى خاتىرىلەپ ئالدى.

خان ئامبىلى ھەر قېتىم يارلىقنى ئېلىپ كىرگەندە زىياپەت ھەم سوۋغىچىدىن بەھرىمەن بولاتتى. ئەسلىدە ۋاڭ دەسلەپكى قېتىملاردا ئامبال يارلىق ئېلىپ كىرگەندە ئانچە - مۇنچە مېھمان قىلىپ ئۇزىتىپ قويۇشنى ئويلىغانىدى. ئەمما ئامبال زىياپەت ئۈستىدە ۋاڭدىن سوۋغىچە تەلەپ قىلدى. ۋاڭ مەردلىك قىلىپ بىر نەچچە يامبۇ، بىر توپ رەخت سوۋغىچە بېرىپ يامان ئۆگىتىپ قويغانىدى. بۈگۈنمۇ ئامبال شۇ تەمەدا ۋاڭغا قاراپ

www.uyghurkitap.com

يالغان كۈلۈپ خۇشامەت قىلىشقا باشلىدى:

— ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ تەلىيى كەلدى. قارىغاندا خان ئالىيلىرى جانابلىرىنىڭ مەنسەپ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ، مېھ-رىبانۇ خېنىمغا پۇجۇڭ دېگەن نامنى بېرىدۇ، — دېدى.

بۇ گەپلەردىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ قالغان ۋاڭ بۇ قېتىم خان ئامبىلىغا سۆيۈنچىنى كۆپرەك بەردى. زىياپەتنى مول قىلدى. لېكىن ئامبال ئالغانچە ئالغۇسى كېلىپ زىياپەت ئاخىرلاشقاندا كۆڭلىگە پۈكۈپ كىرگەن بىر نەرسىنى سورىدى:

— ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ قولى بەك ئوچۇق، ھىممەتلىرىدىن ئادەمنىڭ كۆڭلى سۆيۈنۈپ كېتىدۇ. شۇڭا ئالىيلىرىنىڭ ھەر-قايسى جەھەتلەردىكى بايلىقى ھەددى ھېسابسىزدۇر. يېقىندا با-رىكۆلدىكى لەشكەرلەر باشلىقىدىن ئاڭلىسام، بارىكۆل يايلىقىدى-كى ئاتلار ھەددى - ھېسابسىز ئاۋۇپ كېتىپتۇ. شۇڭا جانابلىرى-دىن ماڭا ئىككى جۈپ ئات ھەدىيە قىلىشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمەن.

ۋاڭ بۇنى ئاڭلاپ كۈلدى ۋە:

— بولىدۇ، بارىكۆلگە ئۆزىڭىز بېرىپ تاللاپ ئېلىڭ، — دېدى.

خان ئامبىلى چەكسىز خۇشامەت ھەم خۇشاللىق ئىچىدە ئورنىدىن قايتتى.

لېكىن، كېيىن ئۇ بارىكۆلگە ئات ئالغىلى چىقىپ ئىككى جۈپ ئەمەس، ئون جۈپ ئات ئەپكېلىپ ساتقان. بۇنى بىلگەنلەر ۋاڭغا ئېيتقاندا، ۋاڭ كۈلۈپلا قويغان.

ئون بىرىنچى باب

بۇ يىل قىش قار ناھايىتى كۆپ ياغدى. ھەرىيلى باش ئەتىيازدا بولىدىغان جۇدۇن - چاپقۇن بۇ يىل بولمىدى. بۇ ھال يەنە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىكى مول ھوسۇلدىن دېرەك بې- رەتتى.

قىش كېتىپ كۈنلەر ئىسسىشقا باشلىدى، مۇھەممەت بې- شىر ۋاڭنىڭ بېيجىڭگە بېرىپ خاننى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەييارلىقى ئۆتكەن يىلى كەچ كۈزدىن ھازىر- غىچە داۋاملاشتى. بۇ ئىش تۇپەيلىدىن پۈتۈن قۇمۇل خەلقىمۇ ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتكەنىدى. بىر ھەپتىدىن بېرى ۋاڭ ئوردىسىدىن تارتىپ چوڭ يوللارغىچە، ھەتتا چوڭ يوللارغا تۇ- تاش كوچىلارغىچە پاكىزە تازىلىنىپ، تاملار ئاقارتىلىپ، ئى- شىك - پەنجىرىلەر تازىلاندى. ئۆگزىلەرگە بايراقلار قادالدى. تاملارغا رەڭدار لوزۇنكىلار ئېسىلدى. ۋاڭ ئوردىسىنىڭ بىرىن- چى ئىشىكىگە يېشىل تاۋارغا كالۋۇتۇن يىپتا كەشتىلەنگەن، ئېغىزلىرىدىن بوران چىقىرىپ تۇرغان ئەجدىھا سۈرەتلىك باي- راق؛ ئىككىنچى ئىشىككە مايسىرەڭ تاۋارغا سېرىق ھەم ئاق كالۋۇتۇن يىپتا كەشتىلەنگەن ئاغزىدىن ئوتلار چاقناپ تۇرغان شىر سۈرەتلىك بايراق؛ ئۈچىنچى ئىشىككە سېرىق تاۋارغا ۋاڭ تامغىسىنىڭ شەكلى كەشتىلەنگەن بايراق؛ تۆتىنچى ئىشىككە سۆسۈن تاۋارغا سېرىق ئالتۇن كالۋۇتۇن يىپ بىلەن قۇياش

سۈرىتى كەشتىلەنگەن بايراق؛ بەشىنچى ئىشىككە قىزىل تاۋارغا يۇلتۇز، ئاي كەشتىلەنگەن بايراق؛ قالغان ئىشىكلەرگە يەنە ھەر خىل تاۋارلارغا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار كەشتىلەنگەن خىلمۇ خىل بايراقلار ئېسىلغانىدى. بۇ بايراقلارغا ئىشلەنگەن كەشتىنىڭ نەپىس ھەم چىرايلىقلىقى كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلسا، ئالتۇن كالۋۇتۇن يىپنىڭ زەر نۇرلىرى كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى.

ۋاڭ بۈگۈن بېشىنى چۈشۈرتۈپ، بۇرۇتلىرىنى چىرايلىق ياسىتىۋالدى. ئۈستىگە خان ئەۋەتكەن، ۋاڭلىق بۇيرۇقى ئوقۇلغان كۈنى بىرلا قېتىم كىيگەن ئالتۇن قۇببىلىق زەر تون، بېشىغا ئوتنقاتلىق زەر قالپاق، پۇتىغا زەر كەشتىلەنگەن، قىسقا قونجۇلۇق مەخمەل ئۆتۈك كىيدى.

بۈگۈن ئۇ ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارنى يىغىپ بېيجىڭگە مېڭىشتىن بۇرۇن قىلىدىغان ئىشلىرىنى باشلىۋەتتى. بۇ ئىشلار ـــ يىللىق خىزمەتلەرنى خۇلاسىلاش، ئەمەلدارلارنى مۇكاپاتلاش، بېيجىڭگە مېڭىشتىكى تەييارلىقلارنى سۈرۈشتۈرۈش، ۋەزىپە تاپشۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

ۋاڭنىڭ چوڭ يىغىلىش قىلىدىغان ئورنى «داتاڭ» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ زال ئىدى. بۇ ھەشەمەتلىك چوڭ زالنىڭ پەنجىرىلىك تاملىرىنى ياقىلاپ قولىغا قىلىچلىق، ئۈچ چىش نەيزىلىك مىلتىق كۆتۈرگەن مۇھاپىزەتچىلەر تۇراتتى. ۋاڭنىڭ ئولتۇرىدىغان تەختى يەردىن بىر مېتىردەك كۆتۈرۈلۈپ، ياغاچتىن نەقىشلىك قىلىپ، نەقىشلىرىگە ئالتۇن ھەل بېرىلىپ ياسالغان. تەخت ئۈستىگە خوتەن گىلىمى، گىلەم ئۈستىگە تەتىللا كۆرپىلەر سېلىنغان، تەتىللا كۆرپە ئۈستىدە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تەمكىن ھەم روھلۇق ئولتۇراتتى.

ئوردىنىڭ تەيجى ھەم بەگلىرى پۇكۇلگەن پېتى سالام بې-

رىپ ئىجازەتتىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ مەخسۇس ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشتى. نەمىتۇللا تەيجى، ھاشىر تەيجى، پەتنۇش تەي-جى، شاسېلىمبەگ، سىدىقبەگ تۇغچى، ئوردىنىڭ قازىسى، باش مۇنشى، ياردەمچى مۇنشىلار، يەنە بىر مۇنچە ئوردا بەگلىرى سەپ بولۇپ ئولتۇرۇشتى. ئۇلار ئۇستىلىرىگە ئۆز ئەمەللىرىگە قاراپ، تىكىلىشى بىر خىل بولسىمۇ، رەڭگى، كەشتىلەنگەن گۇللىرى ئوخشاش بولمىغان تونلارنى كىيگەن. بېشىغا ئەمىلىگە قاراپ ئوتىقاتلىرى ھەرخىل بولغان بۆكلەرنى كىيىشكەنىدى. ھەممىسىنىڭ چىرايىدا بىر خىل خۇشاللىق، خاتىرجەملىك ئەكس ئەتكەنىدى. ۋاڭ جانابلىرى ئالدى بىلەن ھەممىسىدىن تىنچلىق، ئامانلىق سورىدى. بەگلەر «ئۇلۇغ ۋاڭ جانابلىرىنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەن بولغاي» دېيىشتى. بىر پەس جىملىقتىن كېيىن ۋاڭ ئۇلارغا دېدى:

— ئاللاتائالانىڭ بەركاتىدا يۇرتىمىز ئامان، ئىتتىپاق، خەلقىمىز باياشات ياشاۋاتىدۇ. ئاۋام ئىچىگە بېرىپ ئەھۋال ئو-قۇپ كەلگەن بەگلىرىمىز ياخشى باھا، ياخشى تىلەكلەرنى ئېلىپ كەلدى. بەششەر تەرەپتە بۇرۇنقى، سۇ كەمچىل، ئۇرۇق كەم-چىل دەيدىغان گەپلەر تۈگەپ، خەلق خاتىرجەم بولۇپ قاپتۇ. ئۇ يەردىكى قارلۇق غولىنىڭ سۈيى ئۇلغىيىپ ئېقىۋېتىپتۇ. ئون ئىككى تاغدىن كەلگەن خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئىككى يۈز يەت-مىش قوتان قوينىڭ ھەربىر قوتاندىكى بۇرۇنقى سانى يەتتە يۈز بولغان بولسا، ھازىرقى ھەربىر قوتاندىكى قوي بىر مىڭ ئىككى يۈزگىچە كۆپىيىپتۇ. كالىلار، ئاتلار، يايلاقتا پاتماي قاپتۇ. ئاتلارنىڭ بىر قىسمىلىرى تاغ ئارقىسىدىكى ياۋا ئاتلارغا قوشۇ-لۇپ كېتىۋېتىپتۇ. يەنە چارۋىچىلار: قېرى قويلارنىڭ چىشلىرى چۈشۈپ كەتتى. بۇنى قانداق قىلىمىز دەپ سوراۋېتىپتۇ، نەمى-تۇللا بەگ، پەرمان بەرسىلە، — بۇ گەپ بىلەن نەمىتۇللا

بەگ، «خوش ۋاڭ خوجام» دېگىنىچە ئورنىدىن دەس تۇ-
رۇپ بېشىنى ئەگدى، — چىشى چۈشۈۋاتقان قېرى قويلارنى
چارۋىچىلار يەپ تۈگەتسۇن. ئاتلارنى بولسا تىزگىنلەپ،
بايتال - ئايغىرلىرىنى، قۇلۇن - تايچاقلىرى ئايرىۋېلىپ يىلقى-
لىرىنى ئايرىم باقسۇن. بىزنىڭ ئاتلىرىمىز ناھايىتى خىل.
ھەرقايسى جايلارغا خەۋەر بېرىپ، بىر قىسمىنى
سېتىۋېتەيلى، — ۋاڭ شۇ گەپلەرنى دەپ بولۇپ تېخىچە ئۆرە
تۇرغان نەمىتۇللا تەيجىنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلدى. بەگلەر
ھەممىسى بىر- بىرىگە مەمنۇنلۇق بىلەن قارىشىپ «بۇمۇ خۇدا-
يىمىنىڭ يۇرتىمىزغا بەرگەن بەرىكىتى» دېيىشتى. ۋاڭ بىر پەس
جىمجىتلىقتىن كېيىن يەنە شۇلارنى جاكارلىدى، — مەن بۇ-
گۈن مۇشۇ يەردە ئولتۇرغان، بەگلەرنىڭ ھەممىسىنى تارتۇقلاي-
مەن، ھەربىرلىرىگە ئايرىم - ئايرىم ئەللىكتىن قوي، بەشتىن
كالا، ئىككىدىن ئات بېرىلسۇن ۋە يەنە ئون ئىككى دورغا، ئون
قېزبەگكە ئوندىن قوي، ئىككىدىن كالا، بىردىن ئات بېرىل-
سۇن. يەنە شۇ قاتاردىكى قازى، مۇپتى، ئەلەم، پەششەپ،
خېتىپ، مۇتۇ سۇپىلەرگە، ھەتتا ئىمام - مەزىنلەرگىمۇ نەمىتۇل-
لا تەيجى ئۆزى بەلگىلەپ سوۋغاتلارنى تارقىتىپ بەرسۇن.

بۇ ۋاڭنىڭ يىلدا ئېلىپ بارىدىغان مېھىر - شەپقىتى ئىدى.
لېكىن بۇ يىل ھەسسىلەپ كۆپ بولدى. شۇڭا بەگلەر خۇشاللى-
قىدىن ئولتۇرالماي قىلىشتى ھەم ئىغىز ئىغىزغا تەگمەي «ۋاڭ
خوجامنىڭ مېھىر - شەپقىتىگە رەھمەت» — دېيىشتى. لېكىن
سۇۋۇر بەگ خۇشياقمىغاندەك باشقىچە بىر كەيپىياتتا ئولتۇرات-
تى. ئۇنىڭ كۆزلىرى زالنىڭ نەقىشلەنگەن تاملىرىغا، گۈللۈك
پەنجىرىلىرىگە ئېرىنچەكلىك بىلەن قادالدى. ھەممىسى سۇۋۇر-
بەگنىڭ خىيال پىكرىنى سېزىپ تۇراتتى. ۋاڭمۇ سۇۋۇر بەگكە
قارىغىنىچە بىر دەقىقە ئولتۇرۇپ ئۇلۇغ كىچىك تىندى. ۋاڭ

«ھازىر ئۇنىڭغا گەپ قىلىشنىڭ ۋاقتى ئەمەس. ئۇنىڭغا چالما ئېتىپ چاچراتقاننىڭ پايدىسى يوق» دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدىدە، دەرھال نەمىتۇللا تەيجى بېگىمگە قارىدى:

— قېنى نەمىتۇللا تەيجى بېگىم، بېيجىڭنىڭ تەييارلىقلىرى پۈتتىمۇ، خانلىققا قىلىنىدىغان سوۋغىلار قانداق بولدى؟ دەپ سورىدى.

— خوش، ۋالى خوجام، ھەممە تەييارلىقلار تەق بولدى. ئالدىن كۈتۈۋالغۇچى خادىملىرىمىز ئىككى يۈز قوي، يۈز كالىنى ھەيدەپ يولغا چىققىلى بەش كۈن بولدى. ئۇلار ھەرقايسى قونالغۇلاردا تەييارلىق قىلىپ كۈتۈپ تۇرىدۇ. قايتىپ چىقىشنىڭ يېمەك - ئىچمەك تەييارلىقىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. ئەمدى بېيجىڭگە ئېلىپ بارىدىغان سوۋغاتلارنىڭ تىزىملىكىنى ئوقىسىلا.

— خوش، — نەمىتۇللا تەيجى يېنىغا سېلىپ كىرگەن بىر پارچە يوغان سامان قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. قەغەزگە موي قەلەم بىلەن چىرايلىق پۈتۈلگەن تىزىملىك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى: — قىرىق ئىگەرلەنگەن ئات، ئوتتۇز جۈپ بۇغا مۈڭگۈزى، ئوتتۇز جۈپ بۆكەن مۈڭگۈزى. ئون تۆت پارچە خوتەن ۋە ھىندىستان گىلىمى، يىگىرمە دانە شۈلۈسۈن تېرىسىدىن ئىشلەنگەن ئۇزۇن جۇۋا، يىگىرمە دانە كۈچا كۆرپىسىدىن ئىشلەنگەن ئۇزۇن جۇۋا، ئون سەككىز دانە ئاق تۈلكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن ئۇزۇن جۇۋا، ئون سەككىز دانە سارغۇچ تۈلكە تېرىسىدىن تىكىلگەن كالتە جۇۋا، ئون سەككىز دانە قارا تۈلكە تېرىسىدىن تىكىلگەن كالتە جۇۋا، يىگىرمە دانە ئاق قوزا تېرىسىدىن ئىشلەنگەن كۆرپە جۇۋا، يىگىرمە جۈپ تۆگە يۇڭىدىن توقۇلغان پايپاق، يىگىرمە دانە كالا تېرىسىدىن ئىشلەنگەن نوختا، يىگىرمە دانە ئېغىزدۇرۇق، يىگىرمە دانە ئات قامچىسى،

www.uyghurkitap.com

يىگىرمە دانە پىل چىشى ساپاقلىق پىچاق، تۆت دانە بۇركۇت، ئون ئۈچ جىڭ تىكە پوقى①، قىرىق جىڭ سېرىق مۇم، ئەللىك جۈپ بىلەي تېشى. بەش ساندۇق ئانار، قۇرۇق ئۈزۈم، قوغۇق قېقى، شاپتۇل قېقى بولۇپ ھەممىسى ئۈچ مىڭ جىڭ، بۇلارنى ئېلىپ ماڭىدىغان ئۇلاغ، ھارۋىلارمۇ تەق بولۇپ، ماللار ھارۋىلارغا بېسىلىپ ئۈستى يېپىلىپ بولدى.

نەمتۇللا تەيجى ئوقۇشنى تۈگىتىپ بولۇپ بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ تەزىم قىلدى. ۋاڭ خانغا سوۋغاتلىقتا ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن نۇرغۇن نەرسىلەر تەييارلانغانلىقى ئۈچۈن، يەنە كېلىپ بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى بېيجىڭدە يوق نەرسىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن مەمنۇن بولۇپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. ھەم نەمتۇللا تەيجىنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىپ دېدى:

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، — قېنى ھاشىر تەيجى بېگىم بېيجىڭغا مېنىڭ بىلەن بارىدىغانلارنىڭ تىزىملىكىنى ئوقىسىلا.

— خوش، ۋاڭ خوجام، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى ھاشىر تەيجى، — بېيجىڭگە ۋاڭ جانابلىرى بىلەن بىللە بارىدىغانلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئوقىدى، تىزىملىكتە چوڭ تەيجى بېگىمدىن باشلاپ بەگ - سىپاھلار، قازى ئاخۇنۇم، تېۋىپ ئاخۇنۇم، خېتىپ، مەلۇمچى، پۇتۇكچى، تۇڭچى، جو كۆتۈرگۈچىلەر، ھارۋىكەش، مەپىكەش، ئاشپەز، ئات باقار، قوغدىغۇچىلار بولۇپ جەمئىي ئەللىك كىشىنىڭ تىزىملىكى بار ئىدى. تىزىملىك ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن تەيجى بەگ يەنە بىر تەزىم بىلەن بېشىنى سېلىپ تۇردى. ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ بۇنىمۇ تەستىقلىدى ۋە گەپ قىلىشقا تەمشىلىۋاتقان سۇۋۇربەگكە كۆزى چۈشتى. لېكىن ۋاڭ بۇنىڭغا پىسەنت قىلماي ئوردىنىڭ قازىسى-

---

① تىكە پوقى - بىر خىل قىممەت باھالىق دورا قىلىپ ئىشلىتىلىدۇ.

غا قارىدى:

— خوش ئاخۇنۇم، ھەممە تەييارلىقلار پۇتۇپتۇ. ئەمدى قايسى كۇنى يولغا چىقساق بولار؟

ئوردىنىڭ قازىسى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بىلەن مۇنۇلارنى دېدى:

— ئۇلۇغ شانۇشاۋكەتلىك ۋاڭ جانابلىرىنىڭ خان ھۇزۇرىغا سەپەر قىلىشى ياخشى ئاي، ياخشى كۇنلەرگە توغرا كەلدى. يىللارنىڭ تاجىسى بولغان يىل بېشى خاسىيەتلىكتۇر. بۇ ئاي، بۇ كۇنلەرگە ئاللانىڭ نەزىرى چۇشكەن. بۇ ئايلاردا قىلىنغان سەپەر خېيىمخەتەرسىز بولىدۇ. جانابلىرى ئىران پادىشاھلىرى ئىچىدىكى ئادىل پادىشاھ جەمشىدكە ئوخشايلا. جەمشىدمۇ ئۆز يۇرتى، ئۆز خەلقىنى ياخشى كۆرگەن. ئۇلارغا ھۇنەر ـ كەسىپ ئۆگەتكەن. ئادەملەرگە تۆمۇر ئېرىتىپ قورال ـ جابدۇقلار ياساتقان، يىپ ئېگىرىپ رەخت توقۇتقان. ئۆي، ساراي، ھامماملارنى سالدۇرغان، تېبابەتچىلىك سىرلىرىنى ئاچقان. باغلارنى ئەھيا قىلىپ تۇرلۇك مېۋىلەرنى ئۆستۇرگەن. خەلقلىرى شاد ـ خۇراملىقتا چۆمگەن. شۇنىڭ بىلەن جەمشىد مانا مۇشۇ كۇنلەردە ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىر دانە ئالتۇن تەخت ياسىتىپ ئاسمانغا قاراپ ئۇچقان، — ھەممىسى ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىدىن مەمنۇن بولۇپ كۇلۇشۇپ كەتتى. ۋاڭمۇ ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىدىن تەسىرلەندى، — ئەمدىكى گەپ، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئاخۇنۇم، — قايسى كۇنى يولغا چىقىش مەسىلىسى. تۇنۇگۇن كەچ سىرتقا چىقىپ ئاي ۋە يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ باقتىم. ئاي بولسا تىك كۆرۇنۇۋاتىدۇ. بۇ — مۇشۇ ئايلاردا كۇننىڭ ئوچۇق ۋە ئىللىق بولۇشىدىن بىشارەتتۇر. ھۇكەر يۇلتۇزى بولسا ئايغا يېقىنلىشىپ مېڭىپتۇ. بۇ — بۇ ئايلاردا بوران ـ چاپقۇننىڭ ئاز بولۇشىدىن بىشارەتتۇر. شۇڭا

ۋاڭ خوجامنىڭ مۇشۇ ئايدا، چارشەنبە كۈنى يولغا چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. چارشەنبە كۈنى بولسا كۈنلەر ئىچىدە ئەڭ ئۇلۇغ كۈندۇر. سەپەر ئۇلۇغ، ئەپسۇسكى، پەيغەمبىرىمىز ئېيتقاندەك سەپەر جاپالىق ئىشتۇر. ۋاڭ جانابلىرىنىڭ يول ئازابىنى ئاللاتائالا يېنىكلەتكۈچىدۇر. ئاللا ئۇلۇغ سەپەرلىرىگە غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەر ئاتا قىلسۇن، ئامىن!

ھەممىسى ۋاڭ خوجامنىڭ سەپىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى، سالامەت قايتىپ كېلىشى ئۈچۈن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. ۋاڭ-مۇ ئاجايىپ بىر ئىخلاس بىلەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، قايسىدۇر بىر ئايەتنى ئوقۇپ يۈزىنى سىپىدى. ئاندىن قازىغا قاراپ مەم-نۇنلۇقىنى بىلدۈرۈپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. بۇ قازى قەشقەرنىڭ «خانلىق مەدرىس» دە بىلىم تەھسىل قىلغان بولۇپ، شۇ مەدرىستىكى موللىلار ئىچىدە تىرىشىپ ئوقىغان، ئىجتىھات بىلەن شەرىئەت يولىنى ئۆگەنگەنىدى. ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا مەد-رىستە ئۆزىنىڭ دانالىقى بىلەن داڭقى چىققان ۋە قۇمۇل ۋاڭىغىمۇ مەلۇم بولغانىدى. شۇڭا ۋاڭ تەختكە چىققان يىلىلا بۇ كىشىنى ئوردىغا ئېلىپ كېلىپ شەھەر ئىچى ۋە ئوردىنىڭ قازىسى قىلىپ بەلگىلىدى. شۇنىڭدىن بېرى ۋاڭغا ياخشى مەس-لىھەتلەرنى بېرىپ كەلدى ۋە ۋاڭنى يۇرت سوراشتىكى ئىشلاردا ئادىل بولۇشقا دەۋەت قىلىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا يۇنۇس قازى بېگىم دېگەن بۇ ئىسىم ھەممىگە تونۇشلۇق بولۇپ قالدى.

ۋاڭ يىغىلىشنىڭ ئاخىرىدا يەنە مونۇلارنى كۆرسەتتى: ئال-دى بىلەن بىر پارچە يارلىق قەغىزىنى ھاشىر تەيجىگە تۇتقازدى. ھاشىر تەيجى قائىدە بويىچە تەزىمدىن كېيىن يارلىقنى ئوقىدى. بۇنىڭدا كىچىك تەيجى نەمتۇللا بەگنىڭ ۋاڭ بېيجىڭگە بېرىپ قايتىپ كەلگۈچە يۇرتنى باشقۇرۇپ تۇرۇشى ۋە ئىسمى ئاتالغان

بەگلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ۋاقىتلىق خىزمىتىدە نەمىتۇللا تەيجى بېگىمگە يار - يۆلەكتە بولۇشى ئۇقتۇرۇلغانىدى. يارلىق ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان بەگلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول قوشتۇردى ۋە بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ:

— ۋاڭ خوجامنىڭ يارلىقىنى باش ئۈستىگە قوبۇل قىلىمىز. ۋاڭ خوجامغا رەھمەت! — دېيىشتى. ۋاڭ ھەممىسىنى ئولتۇرۇشقا ئىشارە قىلغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— يۇرتتىكى ئىگە - چاقىسى يوق، يېتىم - يېسىرلارغا ھەر پەسىلدە تارقىتىلىدىغان قوي، ئۇن، گۈرۈچ، ماي، كىيىم - كېچەك كەم قىلىنمىسۇن. قەشقەر، خوتەن يەركەنلەرگە تېبابەتچىلىكنى ئۆگىنىشكە، تۇرپانغا ئىلىم تەھسىل قىلىشقا كەتكەنلەردىن ھال سوراشقا ۋە ئۇلارنىڭ تەمىناتىنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئايرىم ئادەملەر ئەۋەتىلسۇن. راھەتباغ، شامالچارۋاغلاردىكى كاتتا باغ قورۇلۇشلىرى چىڭ تۇتۇلسۇن، بۇرۇنقى ئېرىق چېپىش، بۇلاقلارنىڭ كۆزىنى ئېچىش ئىشلىرىمىز توختاپ قالمىسۇن. چىنە گۈمبەز قورۇلۇشى توختاپ قالمىسۇن.

بەگلەر ھەممىسى خوش، خوش دېيىشىپ ۋاڭنىڭ پەرمانىنى قوللىدى. بۇ چاغدا سۈۋۈربەگنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى. چۈنكى ئۇنىڭغا ۋاقىتلىق بولسىمۇ چوڭراق مەنسەپ ئاتا قىلىنمىدى. ئۇ يەنىلا ئوردىدىكى تۈترۈقسىز ئۇششاق - چۈشەك ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇشى كېرەك. يەنى ئوردا تاماقخانىسىنىڭ ئىشلىرى، ئوردا بەگلىرى ۋە خېنىم - پوجوڭلارغا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئەكىلىشكە ئادەم چىقىرىش، بار - يوق نەرسىلەرنىڭ خەۋىرىنى ئېلىش ۋەھاكازا ئىشلار. ئۇنىڭدا ئەمەلىي ھوقۇق بولمىسىمۇ بۇ قىلىۋاتقان ئىشلىرى گاھىدا ھەممىسىنىڭ مەرتىۋىسىدىن ئۈستۈن، گاھىدا ھەممىسىنىڭ مەرتىۋىسىدىن تۆۋەن تۇيۇلۇپ ئۇنى بىئارام قىلاتتى. مۆردىتى كەل-

www.uyghurkitap.com

سە ئۇنى بەگ ـ خوجىلارمۇ، پۇجۇڭ خېنىملارمۇ ئىشقا سالاتتى. ئۇ بۇنىڭدىن خورلۇق ھېس قىلاتتى. چۈنكى ئۇ بېشىر ۋاڭ تۇغۇلمىغانلا بولسا مەن ۋاڭ بولاتتىم دەپ ئويلايتتى. لېكىن ئۇ بۇ خورلۇق ئىچىدىمۇ چېپىپلا يۈرەتتى. ھېچ ئىشتىن چارچاپ قالمايتتى. بەزىدە بۇ چېپىپ يۈرۈشىنىڭمۇ پايدىسى تېگىپ قالاتتى. بەگ ـ خوجىلارغا ئالغان نەرسىلەردىن ئۆزىگە، خېنىم ئاغىچاملارغا ئالغان نەرسىلەردىن خوتۇنىغا نېسىۋە ئالاتتى. ئەپسۇسكى، كۆپ چاغلاردا ئوردىدىكى ھەممىسىنىڭلا نەزىرىگە ئىلىنمايتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇنىڭ تىزىملىكى بېيجىڭغا ماڭىدىغانلارنىڭ ئىچىدىمۇ يوق. ئوردىدا قالىدىغانلارنىڭ ئىچىدىمۇ مۇھىم بىرەر خىزمەتكە تەيىنلەنمىگەنىدى. بۇ ئۇنىڭغا ئەلەم قىلدى. ئۇ ئىچىدە «خەپ، خەپ، كۈنلەر مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كەتمەس» دەپ قويدى.

كېڭەش تۈگىگەنىدى. ۋاڭ بەگلەرگە تارقاشقا بۇيرۇق بېرەي دەپ تۇرۇشىغا ئىشىكتە مەلۇمچى كۆرۈنۈپ تەزىم قىلدى:

— ئىلى بېگى خالزات ھېكىم بەگ قۇمۇلغا يېتىپ كەپتۇ. ھەزرەتلىرىنىڭ يارلىقلىرىغا موھتاجمىز.

ۋاڭ ئالدىراپ سورىدى:

— خالزاتبەگ قۇمۇلغا يېتىپ كەپتىمۇ، كىملەر بىللە كەپتۇدەك؟

— ئالدىن ئەۋەتكەن خەۋەرچىسى يېتىپ كەلدى. بۈگۈن ناماز دىگەر ئەتراپىدا قۇمۇلغا يېتىپ كەلگۈدەك. خالزات بەگ بىلەن كىملەرنىڭ بىللە كەلگەنلىكىنى خەۋەرچى دېمىدى.

ۋاڭ سەل ئويلىنىۋېلىپ بەگلەرگە قارىدى:

— نەمتۇللا تەيجى بېگىم، ئادەم تەيىنلەپ، ئۆزلىرى ئالدىغا بېرىپ كۈتۈۋالغايلا، ھاشىر تەيجى بېگىم، كۈتۈۋېلىش ئىشلىرىنى ياخشى سەرەمجانلاشتۇرغايلا.

چوڭ تەيجى، كىچىك تەيجى بەگلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ «خوش ۋاڭ خوجام، پەرمانبەردارمىز» دەپ قۇللۇق قىلىشتى.

كېڭەش ئەھلى تارقىلىشتى. ۋاڭ سۇۋۇربەگنىڭ سۆزۈن تەلەتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ سەل ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ئىشلىرىنى تېخىچە سۈرۈشتە قىلمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ خۇي پەيلىنى ياخشى بىلەتتى. ئۇ ئۇنى قانچە قېتىم ئوردىدىن قوغلاشنى ئويلىغان بولسىمۇ، تۇغقانچىلىقنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلدى. خوتۇنتام دورغىسى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىغا، يەنى تاجىدىن تەيجىگە چارە كۆرۈلگەندىن كېيىن ئۇ جىمىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. «شۇنداقتىمۇ بۇنىڭ ئىشلىرىنى تەھقىقلىمەي بولمايدۇ. چۈنكى چوڭ بىر پارچە گىلەمگە چۈشكەن كۈمۈتە كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن پىنھان ھالدا شۇ گىلەمنى يەيدۇ. بىر ئېتىزغا چۈشكەن ھاشارات شۇ ئېتىزنىڭ زىرائىتىنى ئاينىتمايدۇ. قانداق قىلىش كېرەك. ئەپسۇس، دۈشمەنلىشىش ياخشى ئىش ئەمەس، چىشلىمەكچى بولغان ئىتقا سۆڭەك تاشلاپ بېرىش كېرەك» ۋاڭ شۇ خىياللارنى قىلدىيۇ، لېكىن بۇ ئىشنى بېيجىڭدىن كەلگەندىن كېيىن مەسلىھەتچىلىرى بىلەن كېڭىشىپ بىر ئىش قىلماقچى بولدى — دە، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىلىلىق مېھمانلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن مېھرىبانۇ خېنىمنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى.

مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ باشچىلىقىدا ئوردىنىڭ تەيجى بەگلىرى ۋە نۇرغۇن بەگ، سىپاھلىرى خالزات بەگنىڭ ئالدىغا بىر قانچە چاقىرىملىق يولنى بېسىپ كۈتۈۋېلىشقا باردى. مېھرىبانۇ خېنىم «ئانامۇ كەلدىمىكىن» دەپ ئويلىغانىدى. بىراق ئانىسىنىڭ ئازراق ساقسىز بولۇپ قېلىپ كېلەلمىگەنلىكىنى ئاڭلاپ كۆڭلى يېرىم بولدى. مېھرىبانۇ غورۇرنىڭ مۇشۇ كۈنلەردە ئانىسىنى ئېلىپ قۇمۇلغا كەلمەكچى بولغان ۋەدىسىنى خالزات

بەگكە دېۋىدى، «شۇ ۋەجىدىن غورۇرى بىيجىڭگە مەن بىلەن بىللە بېرىشقىمۇ ئۇنىمىدى» دەپ جاۋاب بەردى. خالزات ھېكىم بەگ ئۆزىنى قوشقاندا پەقەت يەتتە ئادەملا كەلگەننىدى. ئۇزاقى يىلى خاننى زىيارەت قىلغىلى بارغاندا قىرىقتەك ئادەمنى بىللە ئاپارغان. بۇ يىل ئادەم چەكلىمىسى بولغاچقا ئازراق ئادەم بىلەن كەلدى.

خالزات بەگ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئايرىم ھۇجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇلار كەچكىچە ھامامغا چۈشۈپ، كىيىم-لىرىنى ئالماشتۇرۇپ ھاردۇق ئېلىشتى.

خالزات بەگ خوشىنزات گۇڭنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىلى ۋاڭلىرىنىڭ ئالتىنچىسى بولۇپ، دادىسىنىڭ ئورنىغا گۇڭ بەگلىككە تەيىنلەندى. ئىلىدا جاڭجۈن مەھكىمىسى[①] قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋاڭلار ئاساسەن «گۇڭ» نا-مى بىلەن ئاتىلىشقا باشلىغانىدى. ئۇلار ئىمىن گۇڭ، مۇسا گۇڭ، ئورانزىپ گۇڭ، مېلىكزات گۇڭ، خوشىنزات گۇڭلار-دىن ئىبارەت. خالزات بەگ تەختكە چىققاندا تېخى ياش ئىدى. شۇڭا ئۇ كۆپرەك ھەشەمەتكە بېرىلىپ، ئوردا قۇرۇلۇشىنى قايتا ئېلىپ باردى. ئۆزىگە ھەشەمەتلىك سارايلارنى سالدۇردى. دادى-سىنىڭ تۇپراق بېشىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن قۇمۇل ۋە تۇرپاندىن ئۇستا ھۈنەرۋەنلەرنى ئېلىپ كېلىپ گۈمبەز قوپۇرۇپ، ئالتۇن-لۇق بىنا قىلدى. ئۇ يۇرت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا كۆپرەك

---

① ئىلى جاڭجۈنى ـ چىڭ ھۆكۈمىتى 1762 ـ يىل تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇب ھەم شىمالىنى باشقۇرىدىغان ھەربىي، مەمۇرىي ئورگان ـ ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى-نى تەسىس قىلىپ، بۇ ئورگاننى شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت مەركىزى قىلىپ بېكىتتى. ئىلى، تارباغاتاي، يەركەن، ئۈرۈمچى، كۇچۇڭ، قۇمۇل، باركۆللەردە مەسلىھەتچى، باشلامچى، ھەم ئىش بېجىرگۈچى ئامباللارنى تۇرغۇزدى.

www.uyghurkitap.com

زۇلۇم ۋە زورلۇقنا تايانغانلىقتىن خەلقنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرى-
دى. نەتىجىدە جاڭجۇن مەھكىمىسى ئۇنىڭ گۇڭلۇق مەنسىپىنى
مۇئاۋىن ھاكىمبەگلىككە چۈشۈرۈپ قويغانىدى. لېكىن بۇنى
خان ئاڭلاپ «خالزات بەگ بىرىنچىدىن ياش، ئىككىنچىدىن
چېگرا رايوننى باشقۇرۇۋاتقان بەگنى رەنجىتىپ قويۇشقا بولماي-
دۇ» دەپ ئويلاپ ئۇنىڭ مەنسىپىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە پەر-
مان چىقاردى ھەم قۇمۇل ۋاڭى ۋە باشقا ۋاڭلار بىلەن بېيجىڭغا
زىيارەتكە كېلىشنى تەكلىپ قىلغانىدى. خالزات بەگ بۇنىڭدىن
ناھايىتى خۇشال بولدى.

ئۇ ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئىلى جاڭجۇنى تەقدىم قىلغان
بىر يۇرۇش مەنسەپ كىيىمىنى كىيدى. پۇتىغا خۇرۇمى پارقى-
راپ تۇرىدىغان ئۆتىكىنى كىيدى. بۇ ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى. ئۇ
ئاياغ كىيىمىگە ئالاھىدە ئېتىبار بېرەتتى. يازلىقى خورۇمى
پارقىراپ تۇرىدىغان بەتىنكە، قىش، كەچ كۈز ۋە باش ئەتىيازدا
ئەنە شۇنداق ئۆتۈك كىيەتتى. ئۇ ئەتىگەندىلا ساقال - بۇرۇتلى-
رىنى چۈشۈرگەچكە سوزۇقراق كەلگەن ئاق يۈزى، تۇتاش قارا
قاشلىرى، ئېلىپتەك قاڭشاسى ئايرىپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى
تېخىمۇ چاقناپ، ئۇنى تېخىمۇ چىرايلىق كۆرسىتىپ تۇراتتى.
ئۇنىڭ بوي بەستى ئېگىز بولۇپ، تولىمۇ سالاپەتلىك كۆرۈنەت-
تى.

خالزات بەگ ئەتىگەندىلا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا ۋە مېھرى-
بانۇ خېنىمغا ئاتاپ ئېلىپ كەلگەن ئۆزىنىڭ، سۇمانىخانىنىڭ ۋە
باشقا تۇغقانلىرىنىڭ سوۋغا - سالىمىنى ئايرىم كىشىلەر ئارقى-
لىق مېھربانۇ خېنىمغا كىرگۈزۈپ بەردى. ئاردىن ئۇزۇن
ئۆتمەيلا خالزات بەگ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن دىدارلىششقا
تەختلىك ساراي تەرەپكە قەدەم تەشرىپ قىلدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تەيجى، بەگلىرى بىلەن تەختلىك

ساراي ئالدىدا ساقلاپ تۇرغانىدى. خالزات گۈلۈك ئاۋۋال ئېگىلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ۋاڭ جانابلىرىنىڭ تەنلىرى ساق-مىكىن؟

ۋاڭ بېشىنى سەل ئېگىپ كۈلۈمسىرىگىنىچە جاۋاب بەردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ساق - سالامەت كەلدىلەمىكىن.

— جانابلىرىنىڭ بوسۇغىسىغا كىرىپلا گويا يول يۈرمىگەن-دەك ھەممە يول ئازابلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. جانابلىرىنىڭ كۈتۈۋالغانلىرىغا رەھمەت. بۇ شەھەر ماڭا ناھايىتى ئىللىق تۇيۇ-لىدۇ.

— ئىلى شەھىرىگە يەتمەيدۇ. ئىلى شەھىرىگە ئۆزۈم بارمىساممۇ، بىلدىمكى، ئىلى شەھرى ناھايىتى گۈزەل شەھەر ئىكەن. قېنى يۈرسىلە.

— جانابلىرى باشلىسىلا.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تۇزۇت قىلمايلا ئالدىن مېڭىپ تەخت-لىك سارايغا كىردى. ئەسلىدە قۇمۇل ۋاڭلىرىنىڭ دەرىجىسى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى گۈڭ، ۋاڭلاردىن يۇقىرى تۇراتتى. ئەگەر مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خالزات بەگ بىلەن قۇدا بولۇشمىغان بولسا ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالمىغان بولاتتى. ئۇ ھازىر تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئەلا بىلگەچكە ئالاھىدە ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ خالزات بەگنى كۈتۈۋالدى.

بۇ ساراي بۈگۈن بۆلەكچىلا چىرايلىق كۆرۈنەتتى. ساراي ئىچىدىن ئەتىرگۈلنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. يەرگە ئاجايىپ ھۈنەر بىلەن توقۇلغان، ئۆيگە بىر كېلىدىغان گىلەم سېلىنغانىدى. ئۆينىڭ ئىچىدىكى ئەينەكلىك جاھازلاردا پار - پۇر قاچىلار يالتىراپ تۇراتتى. ۋاڭ تەختكە چىقماي بىر - بىرىگە روبرو قويۇلغان نەقىشلىك ساپاغا ئولتۇردى. ئۇدۇلدىكى ساپاغا خالزات

بەگنى تەكلىپ قىلدى. خالزات بەگنىڭ ئالتە ئادىمى بىلەن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ئوندەك ئادىمى ئۆز ئەمەللىرىگە قاراپ ئورۇندۇقلاردا يۇقىرى - تۆۋەن ئولتۇرۇشتى. ئۇلار ئاۋۋال دۇئاغا قول كۆتۈرۈشۈپ يەنە بىر قېتىم تىنچلىق، ئامانلىق سوراشتى.

— ئۇ يەردىكى تۇغقانلارنىڭ ھەممىسى تىنچلىقتۇ؟ ئاڭلىسام، قېينانىمىزنىڭ تاۋى يوق ئوخشايدۇ. بۇنى ئاڭلاپ ئەنسىرەپ قالدۇق. ئەسلىدە غورۇرى جانابلىرى مۇشۇ كۈنلەردە قېينانىمىزنى ۋە نۇسرەتبەگنى ئېلىپ قومۇلغا كەلمەكچى بولغانىدى، — دېدى ۋاڭ.

— جانابلىرىنىڭ ۋە مېھربانۇ خېنىمنىڭ تەلىپىنى بىزگە ئۆز ۋاقتىدا غورۇرى ئاكام يەتكۈزدى. ھەممىمىز ھەرقايسىلىرىدىن مەمنۇن بولۇشتۇق. ئەپسۇس، سۇمانىخان ھەدەمنىڭ مىجەزى يوق بولۇپ كېلەلمەي قالدى. كېلەر يىلى شۇ كۈنلەردە چوقۇم كېلىشكە ۋەدە بەردى. شۇ چاغدا غورۇرى ئاكاممۇ كەلمەكچى.

— ئىنشائاللا، خۇدايىم مۇرادىغا يەتكۈزسۇن.

— غورۇرى جانابلىرى ئۆزى ساق - سالامەت تۇرغاندۇ.

— ناھايىتى ساغلام. قومۇلدىن قايتىپ بېرىپ تېخىمۇ تېتىكلىشىپ قالغاندەك تۇرىدۇ.

ۋاڭ كۈلۈپ قويدى.

ئۇلار خۇشال كەيپىيات ئىچىدە پاراڭغا چۈشتى. باشقا بەگلەرمۇ ئۆز ئارا پاراڭلاشتى. ناۋات سېلىپ دەملەنگەن چاي ھەممىسىگە ياقتى.

— ئېلىڭىزنىڭ سۈيىنى ئەلۋەك، يەرلىرىنى مۇنبەت دەپ ئاڭلايمەن شۇنداقمۇ، — دېدى ۋاڭ.

— شۇنداق، ۋاڭ جانابلىرى، ئۆتكەن يىلى سۇ ئىشلىرىنى

www.uyghurkitap.com

تېخىمۇ ياخشىلاش ئۈچۈن ئاق ئۆستەڭنى چېپىپ، پۈتتۈرۈپ سۇ باشلىدۇق. مول ھوسۇل ئېلىندى. تېرىلغۇ يەرلىرىمىزنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى ئوغۇت كېرەك قىلمايمىز، يەرلىرىمىز قارا تۇپىلىق چىرىندى يەرلەر، بىنام يەرلەرنىڭمۇ ھوسۇلى ياخشى. يازدا تېرىپ قويساق، كۈزدە يىغىۋالىمىز.

— ئەمىسە، ئۇياقلاردا خەلق ئانچە جاپا ـ مۇشەققەت تارتمىغۇدەكتە.

— قۇمۇلغا كەلگەن تۇغقانلار بۇ شەھەرنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ بېرىشىپتۇ. ئۆتكەن قېتىم كەلگىنىمىزدە بىر نەچچە كۈنلا تۇرغاچقا جانابلىرى بىلەن كۆپرەك ئەھۋاللىشالمىدۇق. مەن قۇمۇلنىڭ قوغۇنىنىڭ، قوغۇن قېقىنىڭ دۇنياغا داڭلىق ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتىم. قارىسام، غورۇرى ئاكامنىڭ بۇ شەھەرگە ئالاھىدە مېھىر ـ مۇھەببىتى چۈشۈپ قاپتۇ. قاچان قارىسام قۇمۇلنىڭلا پارىڭىنى قىلىدۇ.

ۋاڭ بۇ گەپلەردىن خۇشال بولۇپ كۈلۈمسىرەپ دېدى:

— سەپىرىمىزنىڭ بىللە بولۇپ قالغانلىقىدىن تولىمۇ مەمنۇن بولدۇم، خان ئالىيلىرىنىڭ بىزنىڭ مۇشۇ ئايدا يولغا چىقىدىغانلىقىمىزدىن خەۋىرى بار. ئاڭلىساق، خان ئالىيلىرى يول بويىدىكى شەھەر، ئۆتەڭلەرگە بىزنى ياخشى كۈتۈپ، يولغا سېلىپ قويۇش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرۈپتۇدەك، ئۇلارنىمۇ قىزغىن تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ دېيىشىۋاتىدۇ، قارىغاندا سەپىرىمىز ئوڭۇشلۇق بولىدىغان چېغىۋا.

خالزاتبەگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ:

— ياخشى ئادەملەرنىڭ رىسقى ھەممە جايغا چېچىلغان دېيىشىدۇ، — دېدى. ئاردىن ئازراق جىمجىتلىقتىن كېيىن

ۋاڭ گەپنى يۆتكىدى:

— چورۆق ھېكىم[1] نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ؟

خالزاتبەگ لەپپىدە ۋاڭغا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— پۈتى كۆيگەن توخۇدەك يۈگۈرۈپلا يۈرۈيدۇ.

ۋاڭ كۈلۈپ كەتتى. بۇ گەپ بىلەن ئولتۇرغانلارنىڭ ھەم-
مىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. سۆھبەت شۇ تەرىقىدە چۈشكىچە
داۋاملاشتى. چۈشتە كاتتا زىياپەت بېرىلدى.

چۈشتىن كېيىن خېلى كەچكىچە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ،
مېھرىبانۇ خېنىم، خالزاتبەگ ئۈچەيلەن ئايرىم پاراڭلاشتى.

خالزاتخان بۇ يەردىكى مەمۇرىچىلىقنى، تىنچ پاراۋان تۇر-
مۇشنى، ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرۈپ
ناھايىتى كۆپ تەسىراتقا ئىگە بولدى. بولۇپمۇ بۈگۈن چۈشتىن
بۇرۇن ئوردا كۇتۇپخانىسىغا كىرىپ كۇتۇپخانىدىكى كىتابلارنىڭ
مول‌لۇقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بۇ كۇتۇپخانىنىڭ داڭقىنى
غورۇرىدىن ئاڭلاپ ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەنىدى. ئۆز كۆزى
بىلەن كۆرگەندىن كېيىن قايىل بولدى. ئۇ كۆڭلىدە «پۈتۈن
شىنجاڭ مىقياسىدا تارىختىن بېرى بولۇپ تۇرغان قالايمىقانچى-
لىقلاردا نۇرغۇنلىغان كىتابلار كۆيدۈرۈۋېتىلدى. لېكىن قۇمۇل-
دا ھەرقانداق تارىخي دەۋردە كىتابلارنى يىغىپ ساقلاشقا ئالاھىدە
كۆڭۈل بۆلۈنگەنىكەن. شۇڭا بۇ يەردە بار كىتابلار نۇرغۇن

---

① چورۆق ھېكىم - خالزات گۇڭ جاڭجۇن مەھكىمىسى تەرىپىدىن گۇڭلۇقتىن چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن چورۆق ھېكىمنى (مۇھەممەت ئىمىننى) ھاكىملىققا تەيىنلەيدۇ. چورۆق ھېكىم خەلقپەرۋەر، ئادىل كىشى ئىدى. ئۇ سۇ ۋە ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى پۇختا بىلگەچكە ئاق ئۆستەڭ قۇرۇلۇشىنى جياڭجۇن مەھكىمىسى چورۆق ھېكىمگە تاپشۇرىدۇ. ئەمما خالزاتخان ئۇنىڭ ئىشلىرىغا پۈتلىكاشاڭ بولىدۇ. جاڭجۇن مەھكىمىسىگە چاقىدۇ. چورۆق ھېكىمنى خەلق ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن چىڭ ھاكىمىيىتى بۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ھاكىملىقتىن قالدۇرىدۇ. ھەم خالزات ھېكىمنى قايتىدىن تىكلەيدۇ.

جايلاردا تېپىلمايدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ ھەتتا بۇ يەردىمۇ ئىككى ئورۇندا تاغدىن سۇ باشلاپ كېلىش قۇرۇلۇشىنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى، خەلق كۆندە نۆۋەتلىشىپ ھاشارغا بېرىۋاتقان بولسىمۇ، قىلچە زارلىمايۋاتقانلىقىنى ھەتتا خەلقنىڭ ۋاڭنى ماختاپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلى سەل بىئارام بولغاندەك بولدى. ئۇ ئويلىنىپ قالدى: «بىز ئىلىدا ئانچە - مۇنچە ئىشلارنى قىلىپ قويساق، ھەر تەرەپتىن قارشىلىق، قۇتراشلار بولۇپ تۇردى. بۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈممۇ ئازار يېدى، بۇ يەردە ھەممىلا ئىشلار بولۇۋېتىپتۇ. ھەتتا ئالتۇنلۇق، ھېتگاھ قۇرۇلۇشلىرى بولۇۋېتىپتۇ. خەلقنىڭ «ئاھ» ئۇرغىنىنى ئاڭلىغىلى بولمايدىكەن.» خالزاتبەگ تۇنۇگۇن ئاخشام مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ دېگەن سۆزلەرنى ئەسلىدى: «ئەركىنلىك بىلەن ئادالەت ھەممە كىشىنى قىزىقتۇرىدۇ» «ئادەملەرنى ئازابقا ئىتتىرسەك، خۇشاللىقتىن بەھرىمەن بولغىلى بولمايدۇ» «ئۆمۈر ئېتىزىغا ياخشى ئۇرۇق تېرىشىمىز كېرەك» بۇ سۆزلەر خالزاتبەگنى خېلىلا چۆچۈتۈپ قويغانىدى. «راست ئېيتىدۇ، — دېدى ئۇ ئۆز ئۆزىگە، — ئادەم دېگەن ئاق كۆڭۈل بولسا زىيان تارتمايدىكەن، مېنىڭ مىجەز - خۇلقۇم، خىسلىتىم قانداق...»

خالزاتبەگ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى تۇرپان، قەشقەر، خوتەنلەردىكى بېيجىڭگە بارىدىغان ۋاڭ ھەم ھاكىمبەگلەرمۇ يېتىپ كېلىشتى. تۇرپاندىن تۆت كىشى، قەشقەردىن ئالتە كىشى، خوتەندىن تۆت كىشى كەلگەنىدى. بۇلارمۇ ئوخشاشلا قىزغىن قارشى ئېلىنىپ، خالزاتبەگ ئورۇنلاشقان جايدىكى ھۇجرىلارغا ئورۇنلاشتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ چوڭ زىياپەت بەردى. ئۇلارمۇ قۇمۇلنىڭ ئىللىق مۇئامىلىسىدىن مەمنۇن بولۇشتى.

جاكارچى بىر ھەپتە بۇرۇن ۋاڭنىڭ بېيجىڭغا زىيارەتكە

بارىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى قۇمۇل خەلقىگە جاڭ ئۇرۇپ جاكارلىغانىدى. مانا شۇ ئالتە كۈندىن بېرى ئوردا ئالدى، ئوردىغا بارىدىغان يوللار ئادەمگە لىق تولۇپ كەتتى. ھەتتا ئون ئىككى تاغ، بەش شەھەردىن كەلگەن خەلقمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز ئىدى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا سېۋەت ـ سېۋەتتە پىشۇرۇلغان تۇخۇم، تەڭنە ـ تىۋەڭلەردە پىشۇرۇلغان گۆش، تاۋاق، لېگەنلەردە مايلىق توقاچ، بەش شەھەردىن كەلگەنلەرنىڭ قوللىرىدىكى تاغار، خالتىلاردا چىلان قۇرۇقى، شاپتۇل قېقى، ئۆرۈك قېقى، ئالما قېقى، ياڭاقنىڭ سەرخىللىرى؛ تاغ ـ تىمىزدىن كەلگەنلەرنىڭ قولىدا پىشۇرۇلغان قايماق، پىشلاق، قۇرۇت، سۈتتە يۇغۇرۇلغان كۆمەشتان نان، پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى. . . بۇ سوۋغاتلار شۇنداق پاكىز ھەم سەردان ئىدى. ۋاڭ خەلقنىڭ ئۆزىگە بولغان چەكسىز ھىممىتىنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا قايتا ـ قايتا «رەھمەت، رەھمەت» دېدى. ھەم بۇ سوۋغىلارنىڭ خانغا ئېلىپ بارغۇدەكلىرى بولسا خانغا ئېلىپ بارىدىغان سوۋغا ـ سالاملىرى ئىچىگە قوشۇشنى، يولغا ئالغۇدەكلىرىنى بولسا يولدا يېيىشكە ئېلىۋېلىشنى بۇيرۇدى.

بېيجىڭگە بارغۇچە بولغان ئۆتەڭلەرگە بېسىم بولماسلىقى ئۈچۈن مەسلىھەت بىلەن خوتەن، قەشقەر، تۇرپاندىن كەلگەن ۋاڭ، گۇڭلار قۇمۇل ۋاڭىدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن يولغا چىقتى. خالزاتبەگمۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن بىللە ماڭماقچى بولدى.

* *

چارشەنبە كۈنى يېتىپ كەلدى. ۋاڭ خانلىقتىن تارتۇق قىلىنغان قېنىق سېرىق رەڭلىك ئەجدىھا سۈرەتلىك كىيىملەرنى

كىيدى. ئۇدا ئەمەلدارلىرى، بەگ ـ سىپاھ، ئاخۇن، موللىلار-
نىڭ ھەممىسى ئوردىنىڭ بىرىنچى ئىشىكىدىن توققۇزىنچى ئى-
شىكىگىچە ھۆرمەتتە تۇردى.

ۋاڭ ھەر بىر ئىشىكتىن ئۆتكەندە ئۈچ قېتىمدىن پو ئېتى-
لىپ تۇردى. بۇ چاغدا شەھەر خەلقىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك
چوڭ يولغا چىقىپ، ئېگىز كۆۋرۈككىچە يولنىڭ ئىككى قاسنى-
قىدا تۇرۇپ، ئېگىلىپ تەزىم بىلەن ۋاڭنى ئۆزىتىپ قويدى.
ۋاڭغا ئاق يول تىلىدى.

ئالدىدا ئۈچ بېگى، بىر نەچچە يايلىرى بىلەن ئاتلىق،
ئۇنىڭدىن كېيىن بېشىر ۋاڭ چىلان رەڭ دۇخاۋا بىلەن قاپلان-
غان. ئەينەكلىك مەپىگە، كەينىدە خالزاتخان ئۈچ ئات قوشۇل-
غان پوچتىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتى. كەينىدە بەگلەر، سىپاھ-
لار يېڭىدىن ئىگەرلەنگەن سىمىز ئاتلارغا مىنگەن، ئۇلارنىڭ
كەينىدە تۆت ئات قوشۇلغان نۇرغۇن هارۋىلار، سوۋغا قىلىنىدى-
غان ئاتلار، يەنە مۇھاپىزەتچىلەر، رەتلىك، ھەيۋەتلىك ھالدا
بازارغا يېتىپ چىقتى. بازارنىڭ ئىككى قاسنىقىدا خانىنىڭ قو-
مۇلدا تۇرۇشلۇق ئەسكەرلىرى جاڭجۇنلىرىنىڭ باشچىلىقىدا ئىك-
كى سەپ بولۇپ ھۆرمەتتە تۇراتتى. ئۇلارنىڭ داقا ـ دۇمباق،
كاناي، سۇنايلىرىنىڭ ئاۋازى يەر ـ جاھاننى بىر ئالغانىدى.

ھەرقايسى رەستە ـ دۇكانلارنىڭ ئالدىلىرىغا ئىسرىقدانلار
قويۇلۇپ، ئىسرىقلار يېقىلغان. خاگوسەندىن لوجاۋەنگچە يول-
نىڭ ئىككى قاسنىقىغا ئۇستەللەر قويۇلۇپ، ھەرخىل
مېۋە ـ چېۋىلەر، يىمەك ـ ئىچمەكلەر تىزىلغانىدى. كوچا ـ
كوچىلاردا ۋاڭ ۋە بەگلەرنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن چاچقۇلار چېچى-
لىپ، سەدىقىلەر بېرىلدى. ۋاڭ ئۆزلىرىنى ئۇزىتىۋاتقان خالا-
يىققا قاراپ ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ، بېشىنى لىڭشىتىپ، كۈ-
لۈمسىرىگەن ھالدا خوشلاشتى.

ئۇلار ئاپتاپ قىزدۇرۇۋاتقان سايلىق يولغا چۈشتى. ئاتلار پۈشقۈرۈپ ئىتتىك ماڭاتتى. تېخى قۇمۇل چېگرىسىدىن چىقماي تۇرۇپلا نېمە ئۈچۈندۇر ۋاڭنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغاندەك بىر خىل ھېسسىياتقا كېلىپ قالدى. ئۇ ئۆمرىدە ئايالى ۋاپات بولغاندىمۇ مۇشۇنداق ھېسسىياتتا بولغانىدى. بۈگۈن قانداق بولۇپ مۇشۇنداق ھېسسىياتقا كېلىپ قالغانلىقىنى تازا چۈشىنەلمەي ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن باشلىرىنى ئېگىپ، قەددىنى پۈكۈپ تەزىم بىلەن يىغلاپ قالغان پۇقرالىرى ئۆتتى. ھە، توغرا، ئادەمنىڭ رىشتىسى بىر قانچە تەرەپكە باغلىنىشلىق بولىدىكەن ــ ئۇلار بولسىمۇ ئاتا ـ ئانىسى، قېرىنداشلىرى، ئايالى، ئەڭ مۇھىمى يۇرتى، خەلقى. ۋاڭنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ، قېرىندىشىمۇ يوق ئىدى. سۆيۈملۈك رەپىقىسى مېھرىبانۇ خېنىم شۇ كۈنلەردە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا ئىككى ئالەملىك ھەمراھ بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ مېڭىشمۇ ۋاڭغا بىر ئاز ئېغىر كەلدى. لېكىن ئۇنىڭ رىشتىسى يەنىلا ئانا يۇرتىغا، سادىق خەلقىگە باغلانغانىكەن. ئۇ ھازىر بۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ ئىچىدە خۇدادىن «ئۆزىنىڭ ساق ـ سالامەت قايتىپ چىقىپ ئەزىز يۇرتى، خەلقى ۋە سۆيۈملۈك رەپىقىسى بىلەن بىللە ئۆتۈشنى ئويلىدى.»

ۋاڭنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم ۋاڭنىڭ جىمىپ قالغان سولغۇن چىرايىغا سەپسېلىپ دېدى:

ــ ھەرقانداق چاغدا مۇبارەك چىرايلىرى ناھايىتىمۇ خۇش-خۇي كۆرۈنەتتى. تېخى قۇمۇل دىيارىدىن ئۆتمەيلا نېمىلەرنى خىيال قىلىۋاتىدىلا ۋاڭ خوجام؟

ــ ھەي، مەن مۇنداق ئۇزۇن سەپەردىن قورقىمەن، يول ئۇزۇن، ــ دەپ قويدى ۋاڭ.

ــ ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، ھەرقانداق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سەپىرى بىخەتەر بولىدۇ، — دېدى ئاخۇنۇم.

ۋاڭ كۈلۈمسىرەپ قويدى. ۋاڭنىڭ يۈزلىرى، كۆزلىرىدە بىر خىل نۇر ئەكس ئېتەتتى. بۇ نۇر ئۇنى كۆرگەن كىشىنىڭ ھەممىسىگىلا ناھايىتى يېقىملىق كۆرۈنەتتى. ۋاڭنىڭ كۈلۈمسىرىشى ئاخۇنۇمنى روھلاندۇرۇپ قويدى.

مەپە، پوچتىلار، ئات - ھارۋىلار، تۈركۈم - تۈركۈم بولۇپ كەڭ سايلىقلارنى، تاغ - جىلغىلارنى كېزىپ، قاغجىراپ تۇرغان ئېتىزلارغا تۇتاش پاكار - پاكار ئۆيلەردىن ئۆتتى. كۆرۈنۈپ تۇرغان قىزىل تۇپراقلىق تاغلارنىڭ ئۆڭكۈرلىرىدىن جۇل - جۇل كىيىملىك باللار، قويۇنلۇق قىسقا چاپان كىيىپ، ئىشتىنىنىڭ پۇشقىقىنى باغلىۋالغان پۇتى كىچىك مومايلار، قارا، قويۇنلۇق ئۇزۇن كونا چاپانلارنى كىيگەن بوۋايلار، چۆچەك، سېۋەتلىرىنى كۆتۈرگىنىچە يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ تىلەمچىلىك قىلىشتى. ۋاڭنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئۇلارغا نۇرغۇن تەڭگىلەر سەدىقە بېرىلدى.

خاننىڭ يارلىقى بىلەن ھەرقايسى جايلار قومول ۋاڭى قاتارلىق ۋاڭ، گۇڭلارنى ياخشى قارشى ئېلىپ، كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ھەرقايسى ئۆتەڭلەردە شۇ شەھەر ياكى شۇ يېزىنىڭ ئامبال، دارىنلىرى نۇرغۇن ئادەملىرى بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشتى، ھەم ئۇلارغا كېرەكلىك ئوتۇن - كۆمۈر، ئۇن - گۈرۈچ، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بەردى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن خالزاتخان چۈشكۈن بولغان ئۆتەڭلەرنىڭ ھەممىسىدە ياخشى غىزالاندى ۋە ئوبدان ھاردۇق ئېلىۋالغاندىن كېيىن يولغا چىقتى. ۋاڭ يول بويى ھەمراھلىرىنىڭ سالامەتلىكى، بىخەتەرلىكىنى، ئات، ھارۋىلارنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇردى، ئاتلار بەك چارچاپ كەتكەندە ئوت - چۆپى ياخشىراق يەرلەردە بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ ئاندىن ماڭدى.

يول بىخەتەر، لېكىن گاداي، دىۋانىلەر بەك كۆپ ئىدى. بەزى ئۆتەڭلەرگە توپ ـ توپى بىلەن ئادەملەر سەدىقە تىلەپ كېلەتتى. ۋاڭنىڭ بۇلارغا قاراپ ئىچى ئاغرىپ قالاتتى ھەم ئۇلارغا قوي، كالا، كىيىم ـ كېچەك، پۇل بېرەتتى.

ۋاڭ بىلەن خالزاتخان تاماقنى بىللە يەيتتى. يېتىپ، قوپۇ-شى بىللە ئىدى. گاھىدا ئىككىسى بىر مەيگە چۆشۈۋالاتتى. ئۇلارنىڭ پاراڭلىرى زادىلا تۈگىمىدى. خالزاتخان ئويۇنچى، چاقچاقچى ئىدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مۇلايىم، تەمكىن، خۇشخۇي ئىدى. خالزاتخان مەي ئىچىشنى ياخشى كۆرەتتى. لېكىن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ مەي ئىچىشنى مۇسۇلمانچىلىق قائىدىسىدە يوق دەپ بىلەتتى. شۇڭا خالزاتخان بېشىر ۋاڭغا كۆرسەتمەي بىرە ـ بىرە، كەچقۇرۇنلىرى ئازراق ئىچىۋالاتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن تەمبۇرچى ساتتارنى تەمبۇر چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىشكە بۇيرۇيتتى. لېكىن سات-تار تەمبۇرچى ۋاڭدىن خىجىل بولغاندەك قىلاتتى. ئەمما بۇنى كۆرگەن خالزاتخاننىڭ ئاغزى ئېچىلاتتى ــــ دە، «ئاللاتائالا ئادەم ئەلەيھىسسالامنى ياراتقاندا ئۇنىڭ تېنىگە روھ بىلەن زىن-نەت بەرگەن. روھ دېگەن جان دېمەكتۇر، ئادەمدە روھ بولمىسا جان بولمايدۇ. مانا مۇشۇ روھ خۇشالـلـىق بىلەن بولۇپمۇ نەغمە ـ ناۋالار بىلەن كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. ئىلى ناخشىلىرىنى ۋاڭ جانابلىرى ياخشى كۆرىدۇ» دەپ ساتتار تەمبۇرچىنى ناخشا ئېيتىشقا قىستايتتى. ساتتار تەمبۇرنى ئاستا تىرىڭلىتىپ ئىلى ناخشىلىرىدىن بىر نەچچىنى ئېيتىپ بېرەتتى. ۋاڭ بۇنىڭدىن تولىمۇ مەمنۇن بولاتتى. كېيىنچە ۋاڭ ئات باقارلار ئىچىدىكى ئۇستا ناخشىچى روزىمەتنى چاقىرتىپ قۇمۇل ناخشىلىرىنى ئېيتقۇزۇپ بېرىدىغان بولدى.

ئۇلار كەچلەردە، ئەنە شۇنداق ئاز ـ تولا نەغمە ـ ناۋا بىلەن

كۆڭۈللىرىنى كۆتۈرسە، كۈندۈزى چايقىلىپ كېتىۋاتقان مەيدە پاراڭلىرىنى باشلىۋېتەتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ كىچىكىدە مەكتەپ، مەدرىسلەردە، ياخشى ئوقىغانىدى. ئۇ ئەرەبچە، پارسچە، خەنزۇچە، تىل ـ يېزىقلارنى ئۆگەنگەچكە ئوقىغان كىتابلىرى كۆپ ئىدى. شۇڭا ئۇ خالزاتبەگكە قارىغاندا نۇرغۇن نەرسە بىلەتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۇ سەپەردە خالزاتبەگ بىلەن ناھايىتى جىق پاراڭلاشتى. خالزاتبەگ خۇددى ھېكمەتلەر دۇنياسىغا كىرىپ قالغاندەك بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىگە قىزىقىپ قالدى. ئۇ بىر كۈنى ۋاڭغا شۇنداق دېدى:

— ۋاڭ جانابلىرى يول بويى، خەير ـ ئېھسانىنى كۆپ قىلدىلا، لېكىن گادايلارغا بىر نېمە بېرىپ تويدۇرغىلى بولمايدۇ. كۆردىلەمكىن، بىر خوتۇننىڭ ئارقىسىدىن ئون بالا يۈگۈرۈپ چىقتى. مۇشۇنداق تۇغىۋەرسە، يەيدىغىنى، كىيىدىغىنى بولمىسا جېنىنى قانداق باقىدۇ!

ۋاڭ كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى:

— خۇدانىڭ ھەممە بەندىلىرى ئوخشاش. سېخىيلىك قۇدرەت — ناماز قۇۋۋەتتۇر. ئۆزلىرى ئاڭلىمىغانمۇ، ئاللاتائالا بىلەن خۇدالىق تالىشىپ، «مەن يەر يۈزىنىڭ خۇداسىمەن» دەپ جاكارلىغان پىرئەۋن[1] ھەددىدىن ئېشىپ، «مەن ئاسمانغا چىقىپ خۇدا بىلەن سۆزلىشىمەن» دەپ ئاسمانغا چىقىدىغان مۇنار ياساپ خۇدا بىلەن سۆزلەشمەكچى بولغان. لېكىن ئۇ سالغان مۇنار ھەر قانچە ئېگىزلىسىمۇ، ئاسمان كۆك، يەر سۇ بولۇپ

---

① پىرئەۋن ـ پەن ـ تېخنىكا ۋە مەدەنىيەتتە تەرەققىي تاپقان مىسىر پادىشاھلىرىدىن بىرى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇ جاھىللىق ۋە شۆھرەتپەرەسلىكتە ئۇچىغا چىققان بولۇپ، دىنى ئەقىدە يولىغا كىرمىگەن. ئۇ ئۆز دۆلىتىگە تۆت يۈز يىل پادىشاھلىق قىلغان. ئاخىر ئادەملىرى بىلەن نىل دەرياسىغا غەرق بولۇپ كەتكەن. ھازىر مىسىردا پىرئەۋن دەۋرىدىن قالغان قەدىمكى يادىكارلىقلار ناھايىتى كۆپ، ھەتتا پىرئەۋننىڭ قەبرىسىمۇ بار.

كۆرۈنۈپ تۇرغان. ئاخىر ئۇ مەن ئاسماندا خۇدانىڭ بارلىقىغا ئىشەنمەيمەن. دەپ جار سالغان. مۇسا ئەلەيھىسسالام ئاخىر ئاللادىن تىلەپ: «ھەي ئۇلۇغ ئاللا، پىرئەۋىن جاھىللارنىڭ جاھىلى، ئۇنىڭغا جازا بەرگەيسەن» — دەپتۇ. شۇ چاغدا ئاللا-دىن ۋەھىي كېلىپ:

«پىرئەۋن ھەرقانچە گۇمراھ بولسىمۇ ئۇنىڭدىكى بەش تۈرلۈك ئادەتنىڭ خاسىيىتىدىن ئۇنىڭ دۆلىتى زىيادە بولۇۋاتى-دۇ» دەپتۇ. ئۇ خاسىيەتلىرىنىڭ بىرىنچىسى، ئۇ سېخىي ئى-كەن. ئىككىنچىسى، ھەرقانداق چاغدا پۇقرالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىكەن. ئۈچىنچىسى، ئۇ ئادىل ئىكەن. كىمىكى جىنايەت سادىر قىلسا، مەيلى ئوغلى بولغان تەقدىردىمۇ، جازا-لايدىكەن. ھەزرەتلىرى ئويلاپ كۆرسىلە، بىر دۆلەتنى باشقۇ-رۇشتا ئەڭ مۇھىم مەسىلە خەلققە نىسبەتەن سېخىي بولۇش كېرەك. يۇرتتىكى نامراتلانىڭ بېشىنى سىلاپ ھاجىتىدىن چى-قىش كېرەك.

ۋاڭ شۇ گەپ بىلەن بىر پەس جىم بولۇپ، بىر نەرسىنى ئويلاپ قالدى. ئۇ بولسىمۇ يول بويى ئۇچراۋاتقان قەلەندەرلەر ئىدى، شۇڭا ئۇ مونۇلارنى قوشۇپ قويدى، — بۇ دۆلەتتە ئادەم كۆپ، خان ھەممىسىنىڭلا بېشىنى سىلاپ كېتەلمەيدۇ. بىزنىڭ يۇرتلاردا بولسا ئادەم ئاز. چىقىۋاتقان بايلىقىمىز كۆپ. ئىلىدى-مۇ شۇنداق. بىز باياشات ياشاپ كېتەلەيمىز. لېكىنزە يۇرتنى ياخشى باشقۇرۇش ئۈچۈن يۇرتنىڭ ئومۇمىي ۋە ئايرىم ئەھۋالل-رىدىن خەۋەر تېپىپ تۇرۇش كېرەك. بۇنىڭ بىرى ئەمەلدارلار-نىڭ كۆڭۈل سىرلىرىنى بىلىش كېرەك. يەنە بىرى خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى بىلىش كېرەك. بىرى، نوشىرۋان ئادىلدىن سوراپتۇ، «پادىشاھ نەچچە تۈرلۈك ئىشنىڭ ۋەجىدىن زاۋال تاپىدۇ؟» نوشىرۋان ئادىل جاۋاب بېرىپ : «ئۈچ نەرسىدىن

پادىشاھ زاۋال تاپىدۇ: بىرىنچىسى پادىشاھ يۇرت ئەھۋالىدىن بىخەۋەر بولغاندا، ئىككىنچىسى، رىياكارلار، بۇزۇق نىيەتلەر ئېتىبارغا ئېرىشىپ مەرتىۋە تۇتقاندا، ئۈچىنچىسى، ئەمەلدارلار پۇقرالارغا زۇلۇم قىلغاندا» — دەپتۇ.

خالزاتخان جىمجىت ھالدا ۋاڭنىڭ ئاغرىغا قاراپ ئولتۇراتتى.

مەپە ئىككى تەرەپكە چايقاپ، بەزىدە قاڭقىپ يول يۈرمەكتە. مەپىكەش ئىچ ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى تارتىپ - تارتىپ قوياتتى.

خالزاتخان ۋاڭنىڭ جىمىپ قالغانلىقىغا قاراپ يەنە سوردى:

— جانابلىرى ئېيتقان ئۈچ نەرسىنى قانداق شەرھىلەش مۇمكىن؟

— ئەگەر بىز يۇرت ئەھۋالىدىن بىخەۋەر يۈرۈۋېرىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا يۇرت ئىچىدىكى پىتنىخورلارنىڭ ئاداۋەتلىرىدىن، بۆلگۈنچىلىك، قارشىلىق ئاپەتلىرى چىقىدۇ. ئەگەر قارا كۆڭۈللەرنى ئىشقا قويساق، ئۇ چاغدا ئۇلار ئۆز تەبىئىتىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن، خەسىسلىكىدىن، ئاچ كۆزلۈكىدىن ھېچقانداق ئۇيالماي ئۆزلىرىگە مال - دۇنيا توپلاشقا يۈرۈش قىلىدۇ. چوڭلارنىڭ قەدرىنى دەپسەندە قىلىدۇ. مىللەت ۋە يۇرتنى خار، زەبۇن قىلىدۇ. نەتىجىدە ئاۋام خەلق ئۇلاردىن بىزار بولىدۇ. تەختتە ئولتۇرغۇچىنى تەشۋىشكە سالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر كۆڭۈلدە ئۈچمەنلىك ئۇلغىيىپ پادىشاھنى يوقىتىشقا تىرىشىدۇ.

ۋاڭنىڭ تەمكىن سۆزلىرى خالزاتخانغا تەسىر قىلدى. خالزاتخان شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزى ھەققىدە كۆپ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدى.

مۇھەممەت بىشىر ۋاڭ بىلەن خالزاتخان ۋە ئۇلارنىڭ ھەمـ.
راھلىرى توپتوغرا بىر يۈز ئون بەش كۈن يول يۈرۈپ ئاخىر
كونا ئاستانە ــ يېڭى پايتەخت بېيجىڭغا يېتىپ كەلدى. خالزاتـ.
خاننىڭمۇ چۈشكۈن بولىدىغان جايى ئايرىم بولغاچقا ئۇلار بېيـ.
جىڭغا يېتىپ كىرىپلا ئۆز جايلىرىغا قاراپ ئايرىلىشتى.

قۇمۇل ۋاڭى يېقىنقى يىللاردا خانلىق قۇمۇل ۋاڭلىرى
ئۈچۈن سالدۇرغان شۇەن ۋۇمىڭ ئىچىدىكى «قۇمۇل مېھمانخاـ.
نىسى» غا چۈشتى. بۇ مېھمانخانا كۆك خىشتىن سېلىنغان
بولۇپ، جۇڭگونىڭ قەدىمكى قۇرۇلۇش تۈسىنى ئالغان لەخمىـ.
لىك قۇرۇلۇش ئىدى. مېھمانخانىنىڭ ئۆيلىرى ئىككى ھويلىغا
بۆلۈنگەن. ئالدى ھويلىدىكى ئون نەچچە ئېغىزلىق چوڭ ـ
كىچىك ئۆيلەر ئىشخانا، شاھماتخانا، ئويۇن ـ تاماشىخانىلاردىن
ئىبارەت ئىدى. ئىچكىرىكى كەڭتاشا تۆت چاسىلىق ھويلا، ھويلا
ئەتراپى پۈتۈنلەي ئۆيلەردىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، بۇلار ياتاقـ.
خانا، تاماقخانا، سەرراپ، ساتراشخانىلار ئىدى. ئۆيلەرنىڭ
ھەممىسى ئۈچ ئېغىزلىق، ئىككى ئېغىزلىق، بولۇپ تەيجى،
بەگلەر ئايرىم ـ ئايرىم ئۆيلەردە تۇراتتى. ۋاڭنىڭ ھۇجرىلىرى
ئايرىم بېزەلگەن بولۇپ، كەڭتاشا، يورۇق، ناھايىتى پاكىزە
ئىدى. ھويلىدا مەجنۇنتال، خىلمۇخىل گۈل ـ گىياھلار،
كۆكىرىپ تۇراتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئون ئىككىنچى باب

قۇمۇل ۋاڭى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بېيجىڭغا نامازدىگەر مەزگىلىدە يېتىپ كەلدى. «قۇمۇل مېھمانخانا» سى ۋاڭنىڭ كېلىشىدىن بۇرۇنلا خەۋەر تاپقاچقا ئۆي، ھويلا ۋە سارايلارنى پاك ـ پاكىزە تازىلاپ، تاملارنى ئاقارتىپ ئۆي جاھازلىرىنى، ئىشىك، دەرىزىلەرنى يېڭىدىن سىرلاپ پارقىرىتىۋەتكەنىدى. ھاۋا ئىسسىشقا باشلىغان كۈنلەر بولغاچقا دېرىزىلەر ئېچىۋېتىلىپ، دېرىزىلەرگە يىپەك پەردىلەر، ئىشىكلەرگە ئۈنچە پەردىلەر تارتىلغانىدى. ھويلىغا قويۇلغان ئىسرىقدانلاردىكى ئىسرىقلاردىن ئەتىرگۈل، قىزىل گۈللەرنىڭ پۇرىقى كېلەتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خېلىلا چارچاپ قالغانىدى. شۇڭا:

— «يول ئازابى گۆر ئازابى» — دەپ كونىلار بىكار ئېيتمىغانىكەن. تۆت ئايغا يېقىن يول يۈرۈپتىمىز. ھېلىمۇ ياخشى خالزاتخان تەيجى سەپەرداش بولغاچقا يولدا ئانچىۋالا زېرىكمىدىم، بولمىسا خېلىلا بىئارام بولۇركەنمەن، — دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئېسەنلىكىنى سوراپ يېنىدا چۆرىدەپ ئولتۇرغان بەگ، سىپاھىلىرىغا قاراپ.

— خوش، ۋاڭ خوجامنىڭ نىيىتى خالىس، شۇڭا ھەممىلا ئىشلىرى كۆڭۈللۈك بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ھاشىر تەيجى.

— ھەي . . . ئاللائىگەم ئۆمۈرۋايەت شۇنداق ياراتقان بول-سا مەيلىدىغۇ، — دەپ قويدى ۋاڭ ھەممىگە قاراپ، — مەنغۇ ياخشى، ھەرقايسىلىرى يولدا جاپا چېكىپ قېلىشتىلا. ھەممىلىرى ياخشىراق ئارام ئېلىشسىلا، ھاشىر تەيجى بېگىم، ئەتە ئەتىگەندە بىزنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىمىز ھەققىدە خان ئوردىسىغا مەلۇم قىلغايلا، قاچان خاندىن يارلىق چۈشكىچە ھەممىمىز ئارام ئالايلى.

— خوش، ۋاڭ خوجامنىڭ ھىممىتىگە رەھمەت، — دېدى بەگ، سىپاھلار. ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ بىر بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى.

ۋاڭ مۇنچىغا كىرىپ خېلى ئۇزۇنغىچە ئىسسىق سۇدىن چىققۇسى كەلمىدى. ئۇ مۇنچىدىن چىقىپ، يول بويى قازا بولغان نامازلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆتىدى.

ئەتىسى چايدىن كېيىن خان ئوردىسىدىن تۆت ئەمەلدار كېلىپ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بىلەن كۆرۈشتى. ھەم خاننىڭ ئۇلارنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ تۆت كىشىنىڭ ئىچىدە خان ئوردىسىنىڭ ئۇيغۇرچە تىلماچى بار ئىدى. ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە ئىسمى ئارغۇن ئىكەن، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خەنزۇچە ئىسىملارغا ئوخشىمايدىغان بۇ ئىسىمغا قىزىققان ھالدا ئارغۇنغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

— مىللىتىڭىز؟

— مىللىتىم ئۇيغۇر، ئەجدادىم قومۇللۇق.

— پاھ، — دەپ خوش بولۇپ كەتتى ۋاڭ، — بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ بېيجىڭدا ياشاپ كەلگىنىگە ھەيرانمەن، يەنە كېلىپ قومۇللۇق دەڭ.

— شۇنداق، — دېدى ئارغۇن ئۆزىنى تونۇشتۇ -

رۇپ، — مەن يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ ئوردا، قەسىر ۋە باشقا ئىمارەتلىرىنى لايىھىلىگۈچى ئەختەرىددىنىڭ [1] تۆتىنچى ئوغلىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلاد نەۋرىسى بولىمەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەختەرىددىن ئەسلى قۇمۇللۇق بولۇپ چىڭگىزخان قوشۇنلىرى بېيجىڭنى ئىشغال قىلىشتىن بۇرۇنلا بېيجىڭدا ئولتۇرۇشلۇق ئىكەن. ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەختەرىددىنىڭ تۆت ئوغلى بولۇپ چوڭ ئوغلى مىر ئەلى شاھ، ئاندىن مۇبارەك شاھ، قۇتلۇق شاھ ھەم ئارغۇن شاھلار ئىكەن. بىز ئەنە شۇ ئارغۇن شاھنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، دادام مېنىڭ ئىسمىمنى ئەنە شۇ بوۋامنى ياد ئېتىپ قويۇپ قويغانىكەن. ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ ئوغۇللىرى، نەۋرە، چەۋرىلىرىدىن تارتىپ ھەممىسى دېگۈدەك ئوردىدا مۇھىم مەنسەپلەرنى تۇتقانىكەن. تا ھازىرغىچە ئاددىيسى تىلماچ، خەتتات، كاتىپلاردىن بولۇپ ئىشلىمەكتە. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئارغۇننىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قالدي. ئۇلارنىڭ ئالدىغا كاتتا داستىخان راسلاندى. ھەممىسى قۇمۇلنىڭ مېۋە - چېۋە، تۇرلۇك يېمەكلىكلىرىگە ئېغىز تەگدى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ چايدىن بىر ئوتلاپ چىنىسىنى شىرەگە قويۇپ يەنە سورىدى:

— ئەختەرىددىن ياشىغان دەۋرلەردە بېيجىڭدا ئەختەرىددىن باشقا ئۇيغۇرلارمۇ بولغانمىكەن؟

— بولغانىكەن. يۈەن سۇلالىسىگە ئائىت تارىخلاردا بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ سۆزلىنىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا، بولۇپمۇ چىڭگىزخان ئەۋلادلىرى ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقىتلاردا بېيجىڭدا چىڭ-

---

[1] ئەختەرىددىن - «مۇسۇلمان شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھالى» ناملىق كىتابنىڭ 7 - جلد 92 - بېتىدە «ئەختەرىددىن يۈەن دەۋرىدىكى داڭلىق بىناكار بولۇپ، ئۇ يۈەن سۇلالىسىنىڭ پايتەختى خانبالىقنىڭ ئوردا، قەسىر ۋە باشقا ئىمارەتلىرىنى لايىھىلىگۈچى ھەم قۇرۇلۇشقا تەشكىللەپ، يېتەكچىلىك قىلغۇچى» دېيىلگەن.

گىزخان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە كەلگەن نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇر ئالىملىرى، سىياسەتچىلىرى، ئىقتىساد ئالىملىرى، ھەربىي سەركەردىلەر، دېڭىزچى، ئوقۇتقۇچى، تارىخچى، ئاسمان جىسىملىرىنى تەكشۈرگۈچىلەر، يېزا ئىگىلىك ئالىملىرى، خەنزۇچە، موڭغۇلچە، مانجۇچە، ئەرەب ـ پارسچە بىلىدىغان تىلماچلار، مەشھۇر ئەدىبلەر ـ يازغۇچى، شائىرلار، رەسساملار بولغانىكەن. بۇنىڭ ئىچىدە يەنە ئۆي ـ ئىمارەت سېلىش، لايىھەلەش ئۇستىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ قولىدا مەخسۇس ئۇيغۇر ئىشچىلىرىدىن نەچچە مىڭى بولغانىكەن. ئۇلار ئاساسەن بېيجىڭدىكى مەشھۇر باغچە يىخىپۇەن ئەتراپىدىكى ناھايىتى كەڭ مەھەللىلەرگە ئولتۇراشقان بولۇپ دۆلەتنىڭ تەرەققىياتىدا مىسلىسىز چوڭ ئىشلارنى قىلغانىكەن.

ئارغۇننىڭ سوزۇقراق كەلگەن بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزى، يوغان كۆزلىرىگە ياندىش قارا قاشلىرى، قاڭشارلىق بۇرۇنلىرى خاس ئۇيغۇر نەسلى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇ ئۇستىگە پۈتۈنلەي خان ئەمەلدارلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيگەن بولسىمۇ، «بىز ئۇيغۇر» دېگەن سۆزىدىن ئۇنى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تېخىمۇ يېقىن ھېس قىلدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تىلماچ ئارغۇندىن يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى، بولۇپمۇ ئەختەرىدىن ھەققىدە كۆپ نەرسىلەرنى سورىغۇسى بار ئىدى. بىراق خان ئوردىسىدىن بىللە كەلگەن كىشىلەر سەل ئالدىراپ تۇرغاندەك قىلدى. شۇڭا «بىز تېخى ئەمدىلا بېيجىڭغا يېتىپ كەلدۇققۇ، بۇ تىلماچ بىلەن بىللە بولىدىغان كۈنلەر تېخى ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا كەڭتاشا پاراڭ قىلىشىۋالارمىز» دېگەننى ئويلاپ باشقا گەپ قىلمىدى.

تىلماچ ئارغۇن تاماقلار يېيىلىپ بولغاندا شۇنداق دېدى:

ـــ خان ئالىيلىرى، ھەرقايسىلىرىنى قوبۇل قىلىدىغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆننى ئۆزى بەلگىلەيدۇ، بەلگىلەشتىن بىر كۈن بۇرۇن پەرمان-
نى ئۇقتۇرىمىز، شۇنىڭغىچە ياخشىراق ئارام ئالسىلا ۋاڭ خو-
جام.

ۋاڭ بېشىنى ئىرغىتىپ قويىدى ھەم دېدى:

— ئەمىسە خان ئالىيلىرىغا ئېلىپ كەلگەن سوۋغا سالاملار-
نى ماڭغۇزۇپ تۇرساق بولارمىكىن.

— ئەلۋەتتە بولىدۇ، سوۋغا - سالامنىڭ تىزىملىكىنى
ماڭا بەرسىلە، مەن تەرجىمە قىلىپ خان ئالىيلىرىغا كىرگۈزۈپ
بېرىمەن. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ھاشىر تەيجى بەگكە قارىدى:

— ھاشىر تەيجى بېگىم، خان ئالىيلىرىغا ئېلىپ كەلگەن
سوۋغاتلارنىڭ تىزىملىكىنى ئارغۇن ھەزرەتلىرىگە بېرىپ، ھەر-
قايسىلىرى خان ئوردىسىغا بارسىلا، خان ئالىيلىرىنىڭ ئاستانىغا
يېتىپ كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر تېپىپ، ئالاھىدە ھال سورىغاندە-
لىقىغا رەھمەت ئېيتسىلا، ئاندىن قۇمۇلدىن ئېلىپ كەلگەن
سوۋغاتلارنى تاپشۇرۇپ بەرسىلە.

— خوش ۋاڭ خوجام، — دېدى ھاشىر تەيجى بېگىم
ئېھتىرام بىلەن.

— ئارغۇن ھەزرەت باشچىلىقىدىكى بۇ مېھمانلارغا قۇمۇل-
نىڭ يالدامىلىرىدىن بەرگەيلا.

— خوش، ۋاڭ خوجام — دەپ يەنە ھۆرمەت بىلدۈردى
ھاشىر تەيجى بېگىم. كەلگەن مېھمانلارمۇ ئېگىلىپ تەزىم قىلدـ
غىنىچە ۋاڭ بىلەن خوشلاشتى. ئۇلارغا بىردىن قارا كۆرپىدە
تاشلانغان جۇۋا، غىلابلىرى ۋە ساپىقىغا ياقۇت قويۇلغان بىردىن
پىچاق، چاقماقلىرى بىلەن بېرىلدى. ئۇلار بۇنىڭدىن بەكلا خوش
بولۇپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندىلا خان ئالىيلىرىدىن يارلىق كەلدى. يار-
لىقنى ئېلىپ كەلگۈچىلەرنىڭ ئىچىدە ئارغۇن ھەزرەت يوق ئە-

دى. بۇ ئىككى كىشى خاننىڭ مەلۇمچىلىرى بولسا كېرەك. ئۇلار يارلىقنى ئۇقتۇرۇپلا قايتتى. يارلىقتا خان قۇمۇلنىڭ ۋاڭى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنى ھەپتىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى، ئەتىگەندە ئۆز ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلغانىدى. ۋاڭ خاننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بېشىنى سەل ئېگىپ «رەھمەت» دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ خان بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ كويىغا چۈشتى. ئۇچرىشىشقا يەنە ئىككى كۈن بار ئىدى. ۋاڭ خان ھەققىدە ئويلىغانسېرى كۆڭلىدە بىر خىل دېلىغۇللۇق پەيدا بولۇشقا باشلىدى. چۈنكى ئۇ خان ھەققىدە نۇرغۇن گەپلەرنى ئاڭلىغانىدى. «خانغا بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراشقا بولمايدىكەن، بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغان كىشى، جازاغا تارتىلىدىكەن. ئۇقۇشماي بەزى گەپ سۆزلەرنى قىلىپ قويغانلارمۇ جازالىنىدىكەن» يەنە تېخى «خان ھەرقانداق ئەمەلدارلارنى ئاۋۋال چېكىپ كۆرىدىكەن. ناۋادا خاننىڭ كۆڭلىدە كىچىككىنە گۇمان پەيدا بولۇپ قالسىمۇ، ئۇ ئەمەلدارلارنىڭ مەنسەپ، دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىدىكەن، ياكى سۈرگۈن قىلىدىكەن ...» مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ شۇلارنى ئويلاۋېتىپ بىردىنلا ئۇلۇغ بوۋىسى ئىمىن ۋاڭنىڭ بېيجىڭگە كېلىپ، جازالانغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى:

ئىمىن ۋاڭ قۇمۇلنىڭ ئۈچىنچى ئەۋلاد ۋاڭى بولۇپ، ئۇ دادىسى گۇپا بەگنىڭ 1 ـ دەرىجىلىك جاساق تارخانبەگلىكىگە ۋارىسلىق قىلاتتى. ئۇ قۇمۇل شەھەر ئىچى ئوردا خىيىدىكى (تۆۋەن ئوردا مەھەللىسىدىكى) ئۆيلەردە ئولتۇرۇپ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. ئىمىن ۋاڭ ھەربىي ماھارەتتە پىشقان بولۇپ، ئوقيا ئېتىشقا ماھىر ئىدى. ئۇنىڭ ئوقيا ئېتىپ، مەشىق قىلىش مەيدانى شەھەر سىرتىدىكى ئون تاغارلىق يەرنى ئىگىلىگەنىدى. ئۇ ئۆزى بىلەن بىرگە يەنە نۇرغۇنلىغان ئوقيا ئېتىش ماھىرلىرىنى تەربىيىلىدى. بۇ جوڭغارلار ئۇرۇش مالد-

www.uyghurkitap.com

مانچىلىقى قىلىنىۋاتقان چاغلار بولغاچقا شۇ كۈنلەردە جۇڭغارلار
قومۇلغا ئىككى مىڭ لەشكىرى بىلەن باستۇرۇپ كېلىدۇ. بۇ-
نىڭدىن خەۋەر تاپقان ئىمىن ۋاڭ قومۇلدىكى مۇداپىئە قوشۇنىدىن
ئىككى يۈزنى ئېلىپ، جۇڭغارلارغا قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىدۇ.
جەڭ ناھايىتى كەسكىن داۋاملىشىدۇ. يەر - جاھاننى بېشىغا
كىيىپ، قارا قاغىدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان باسمىچىلار تۆت
تەرەپتىن ئېتىلغان ئوقيالارنىڭ زەربىسىدە بىردەمدىلا نۇرغۇن
ئادىمىدىن ئايرىلىدۇ. ئىمىن ۋاڭ ئۆز ۋەتىنىنى قوغداشتىكى
تەۋرەنمەس ئىرادىسى بىلەن ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىدە تۇ-
رۇپ، جۇڭغار لەشكەرلىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىدۇ. دۈشمەن
چېكىنىپ يىراققا قېچىپ كېتىدۇ.

شۇ چاغدىكى خان كاڭشى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىمىن ۋاڭ-
نىڭ جاسارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇيدۇ ھەم ئىمىن ۋاڭنى ئون بەش
مىڭ سەر كۈمۈش بىلەن تارتۇقلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كاڭشى
خان دائىم ئىمىن ۋاڭنىڭ ئاز ئادەم بىلەن كۆپ دۈشمەننى
يېڭىشتەك ئالاھىدە ئۇرۇش ماھارىتىنى ماختاپ ئاغزىدىن چۈ-
شۈرمەيدۇ ھەم باشقا جايلاردىكى مۇداپىئە قوشۇنلىرىغا بۇ جەڭنى
مىسال قىلىپ سۆزلەپ بېرىپ ئىلھام بېرىدۇ.

كېيىن خان ئىمىن ۋاڭنى بېيجىڭگە زىيارەتكە تەكلىپ
قىلىدۇ. ئىمىن ۋاڭ بېيجىڭغا كەلگەن كۈنلەردە، ئۇنىڭ ئوقيا
ئېتىشتىكى ماھارىتى ئاللىقاچان خاننىڭ مەشھۇر مەشقاۋۇللىرى-
نىڭ قۇلىقىغا يېتىدۇ. ئۇلار ئىمىن ۋاڭنىڭ ماھارىتىنى بۇرۇن-
راق كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، ئىمىن ۋاڭ خان سارىيىغا كىر-
گەن كۈنلا خاننىڭ مەشقاۋۇللىرى ئۇنى ئوقيا ئېتىشقا تەكلىپ
قىلىدۇ. ئىمىن ۋاڭ خاندىن بىسوراق ماھارەت كۆرسىتىشتىن
ئەندىشە قىلىپ، ئوقيانى خاتا ئېتىپ، مەشقاۋۇللارنىڭ غۇرۇر-
نى ئاشۇرۇپ قويىدۇ. ئەمما خان ئىمىن ۋاڭنىڭ ئوقيا ئېتىش-

تىكى ماھارىتىنى كۆرۈشكە بۇرۇنلا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ئەتىسى ناھايىتى كاتتا سورۇن ھازىرلىتىدۇ. خان ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى مەلىكە، خانىشلىرى، مەشقاۋۇل ۋە مەرگەنلىرى بولۇپ نۇرغۇن ئادەم سورۇن ئەھلى بولىدۇ.

مەيداننى دۇمباق سادالىرى قاپلايدۇ. ئىمىن ۋاڭ شاھانە سەرپايىلىرىنى كىيىپ ھەيۋەت بىلەن مەيدانغا كىرىدۇ. نىشان قىلىنغان چەمبىرەكتىن ئۇزۇلدۇرمەي ئۈچ ئوقنى ئۆتكۈزىدۇ. تاماشىبىنلار ئىچىدە چۇقان كۆتۈرۈلۈپ، گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭرايدۇ. بۇ ئىش خانىنىڭ ئاتاقلىق مەشقاۋۇللىرىنىڭ ھەسەت ئوتىنى كۆچەيتىۋېتىدۇ. بۇ مەردانە كىشىنى چايناپ يۇتكۈۋەتكۈسى كېلىدۇ. ئاخىر ئۇلار بىر ھىيلە ئىشلىتىپ، بىر گۇناھكار ئادەمنى ئېلىپ كېلىپ، بېشىغا بىر تال تۇخۇمنى قويىدۇ. ھەم ئىمىن ۋاڭغا ئادەمگە دەخلى يەتكۈزمەي، تۇخۇمغا تەگكۈزۈشنى بۇيرۇيدۇ. ئىمىن ۋاڭ قىلچە ئىككىلەنمەي، ئوقيانى قولىغا ئېلىپ، نەق تۇخۇمنىڭ ئۆزىنى قارىغا ئالىدۇ. شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدۇكى، تۇخۇم چېقىلىپ، ئادەم ساق قالىدۇ. تاماشىبىنلار ئىمىن ۋاڭنىڭ ماھارىتىگە قايىل بولۇپ، ھەشقاللا ئېيتىدۇ. چاۋاك ساداسى ھەممە ياقنى قاپلايدۇ. خانمۇ ئۇنىڭ ماھارىتىگە ھەيران قېلىپ بېشىنى لىڭشىتىدۇ.

ئىمىن ۋاڭ ئوقيا ئېتىشتىكى ماھارىتى بىلەن خاننى ھەيران قالدۇرغاندىن كېيىن، خانىنىڭ ئۇستا مەشقاۋۇللىرىنىڭ ھەسەت ئوتى تېخىمۇ كۆچىيىپ كېتىدۇ. خان سارىيىدا مەشقاۋۇلمەن دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرگەن بۇ مەشقاۋۇللار، ھېلىقى چەمبىرەكتىن بىر نەچچە ئوقنى ئۆتكۈزەلىسىمۇ، لېكىن ئادەم بېشىدا تۇرغان تۇخۇمغا دەل تەگكۈزۈشى ناتايىن ئىدى. شۇ سەۋەبلىك ئۆزلىرىنى خان ئالدىدا كەمسىتىشنى لايىق كۆرمىگەن مەشقاۋۇللار قۇتراپ، خانىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئىمىن

ۋاڭغا ئىللەت ئارتىش ئارقىلىق ئۇنى جازالاشنى تەلەپ قىلىدۇ. خان ئىمىن ۋاڭغا ياخشىراق مۇكاپات بېرىشنى ئويلاپ ئولتۇراتتى. بىراق ئۇ، بۇ كىرگەنلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بېقىشنى لايىق كۆرۈپ دىققەت قىلدى: «ئىمىن ۋاڭ دېگەن، كىچىككىنە بىر جاينىڭ، يەنى خان ئائىلىسىنىڭ قول ئاستىدىكى جاينىڭ يەرلىك بېگى، ئۇ ئائىلىلىرىنى كۆزگە ئىلمىدى. ئۇقيا ئېتىش مەيدانىغا كىرىشتىن بۇرۇن خان ئائىلىرىغا تەزىم قىلىشى لازىم ئىدى. ئىمىن ۋاڭ مەشقاۋۇللارنىڭ ئىنتىزام - رەسمىيەتلىرىگە بويسۇنماي مەنمەنچىلىك قىلدى. خان بۇنىڭغا چارە كۆرۈشى كېرەك»

خان ئىمىن ۋاڭنى تارتۇقلاشتىن ۋاز كېچىپ مەشقاۋۇللارنىڭ دەۋاسىنى توغرا تاپىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئىمىن ۋاڭنى ئىلىغا بەش يىللىق سۈرگۈن قىلىدۇ. بېشىر ۋاڭ يۇقىرىقى ۋەقەنى ئويلاپ خېلىغىچە سۈكۈتتە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ ئۇزاقى يىلى بېيجىڭغا كەلگەن بولسىمۇ خان كېسەل بولۇپ قېلىپ قوبۇل قىلىنمىغانىدى. ئۇلار بېيخەيگە بېرىپ مۇز ھۈنەرلىرىنى كۆرۈپلا قايتقانىدى.

ۋاڭنىڭ خىياللىرىنى ھاشىر تەيجى بېكىم بۇزدى. ئۇ بۇگۈن ساقال - بۇرۇتلىرىنى ياستىپ، يېڭى كىيىملىرىنى كىيىۋالغانىدى. ۋاڭ ھاشىر تەيجىنى بۇنداق ھالەتتە كۆرمىگىلى خېلى يىللار بولۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ قويدى.

ئۇنىڭ بەستىلىك بويلىرى پۈكۈلۈپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ قارامتۇل كەلگەن. ساقال - بۇرۇتلىرىمۇ قاپقارا. خۇشاللىقى بىلەن قايغۇسىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئادەم ئىدى. ئەمما ۋاڭ خوجام نېمە دېسە جان دەپ ئىجرا قىلاتتى. ئۇنىڭ تەبىئىتى خۇشامەت ۋە نەپكە يېقىنراق ئىدى. ئۇ كىرىپلا ۋاڭنىڭ خىيال

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سورۇپ ئۆلتۈرغانلىقىنى سەزدى.

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەن بولغاي.

— كەلسىلە، ھاشىر تەيجى بېگىم، كەلسىلە، مېنى خان ئۆگۈنلۈككە ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىپتۇ. خان ئوردىسىنىڭ مەلۇمچىلىرى كەلگەندە ئۆزلىرىنى ھامامدا دېيىشتى. ئۇلارمۇ خان يارلىقىنى يەتكۈزۈپ قويۇپلا ئالدىراپ كېتىپ قالدى. يارلىقتا مېنىڭ، يالغۇزلا ئىسمىم يېزىلىپتۇ. قانداق قىلىمىز؟ خىيالىمچە، ھەرقايسىلىرىنىمۇ بېرىپ خاننى كۆرۈپ كېلور دەپتىمەن، — دېدى ۋاڭ.

— خوش، ۋاڭ خوجام، خان ئالىيلىرى جانابلىرىنىلا چىللاتقانىكەن، كۈتۈۋېلىش زالىغا جانابلىرىلا كىرىدىلا، بىز زالنىڭ تېشىدا ھەزرەتلىرىنى ساقلاپ تۇرۇپ تۇرىمىز، — دېدى ھاشىر تەيجى.

ۋاڭ ئادىتى بويىچە كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتتى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بۈگۈن ئەتىگەندە ناھايىتى روھلۇق كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۈستىگە ئالتۇن قۇببىلىق تەتىللا تون، بېشىغا قامىلىق تۇماق، پۇتىغا قارا خۇرۇمى يالتىراپ تۇرىدىغان ئۆتۈك كىيگەنىدى.

ئۇ ئۇنچە، ياقۇتلىرى يالتىراپ تۇرغان سېرىق يوپۇق يېپىلغان مەپىسىگە ئولتۇردى. مەپە ئەتراپىدا بەگ - سىپاھلاردىن ئون كىشى، ئېگەر - جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن ياسالغان ئاتلارغا مىنگەن ھالدا خان سارىيىغا قاراپ يولغا چىقتى. بەگلەرنىڭ كىيىملىرى بىر خىل، سىپاھلارنىڭ كىيىملىرى بىر خىل، سىپتا، پاكىزە ئىدى.

ئۇلار ئۈچ دەرۋازىلىق ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرەپتىكى دەرۋازىسىدىن ئۆتۈپ، ئوردىنىڭ كەڭ سەيناسىغا كىردى. بۇ يەردە

www.uyghurkitap.com

كۈتۈۋالغۇچىلار يول باشلاپ مېڭىشتى. بۇ تۆت يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە بولغان خان سارىيىنىڭ تۆت تەرىپى ئون مېتىردەك ئېگىزلىكتىكى سېپىل بىلەن قورشالغان. سېپىلنىڭ تېشىنى خېلى كەڭ بىر ئۆستەڭ قورشاپ تۇراتتى. بۇ يەردە هازىرغىچە يىگىرمە نەچچە ئەۋلاد خانلىق تەختتە ئولتۇرۇپ پۈتۈن جۇڭگو زېمىنىنى باشقۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. دەرۋازىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە قارىسىڭىز، كۆپكۆك قارىغايلار قاپلاپ تۇرغان جىلڭسەن تېغى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

مەپە ۋە ئاتلار مەخسۇس جايدا قالدۇرۇلدى. ۋاڭ خاننىڭ قارشى ئالغۇچىلىرى بىلەن ئالدىدىراق ماڭدى. قالغان بەگ، سىپاھلار ئارقىدىراق مېڭىشتى. يولغا ئۇششاق رەڭدار تاشلار، گۈل شەكلىدە ئورنىتىلغانىدى. ئۇلار ئۈچ يوللۇق پەلەمپەينىڭ ئوڭ تەرىپىدىكىسى بىلەن مېڭىپ، خىلمۇ خىل گۈل ئويۇلغان تاش رېشاتكىلىق سەيناغا چىقتى. بۇ يەردە خاننىڭ خاس قوغدىغۇچىلىرى ئىككى سەپ بولۇپ تۇراتتى. ئۇدۇلدا خاننىڭ هۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش، سىرتتىن كەلگەنلەرنى قوبۇل قىلىش ئوردىسى، ئوردا ئالدىغا ئورنىتىلغان مىستىن ياسىلىپ، ئالتۇن قاپلانغان شىرنىڭ هەيكەللىرى، ئاق قۇلارنىڭ هەيكەللىرى، چىراغپايلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

غەربىي يۈرتتىكى ۋاڭنىڭ كەلگەنلىكىدىن مەلۇمچىلار ئالدىن خانغا خەۋەر بېرىشتى. خان ئىجازەت قىلغاندىن كېيىن ۋاڭ بىر بىر دەسسەپ ئوردىغا كىرىپ كەلدى.

ئوتتۇرىدا ئالتۇن هەل بېرىلگەن تەخت، تەخت ئۈستىدە خان، شاهانە كىيىملىرى بىلەن پۈتىنى شىرەگە، ئىككى قولىنى تىزى ئۈستىگە قويۇپ مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئىككى تامدا ئىمارەتتەك ئېگىز نەقىشلىك ئەينەك، نەقىشلىك ئىشكاپلار، ئوتتۇرىدا ئىككى سەپ بولۇپ خاننىڭ قەلەمدار هەم ئەلەمدار بەگلىرى

قاتارلىشىپ تۇراتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ تەختتىن يىراقتا توختاپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بېشىنى سەل ئېگىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خان ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟ — دېدى، ناھايىتى تەمكىن ھەم سالماق قىياپەتتە.

بۇ كۆرۈنۈش خاننى، خاننىڭ كۈتكۈچىلىرىنى ھەيران قالدۇردى. ساراي ئىچى بىر پەس سۈكۈتكە چۆمدى. دۇمباق چېلىپ قارشى ئالغۇچىلارمۇ جىمىپ قېلىشتى. ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىدە، «ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خانغا باش قويۇش قائىدىسى نەگە كەتتى؟ نېمىشقا خانغا ئۈچ قېتىم تىزلىنىپ، توققۇز قېتىم باش قويمايدۇ. بۇ كىچككىنە شەھەرنىڭ ئەرزىمەس ۋاڭىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ . . . » دېگەن سوئاللار كېزەتتى.

ۋاڭنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان تىلماچ ئارغۇن دەرھال تىلغا كىرىپ:

— ئۇلۇغ خان ئالىيلىرى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئىسلام دىنى ئەقىدىسىدىكى بىر زات. ئۇ ھەزرەتلىرىگە ئېھتىرام بىلەن سالام بېرىپ، تەن سالامەتلىكلىرىنى سوراۋاتىدۇ. بۇلارنىڭ ھۆرمەت ئېھتىرام يوسۇنى بىلەن بۇددا دىنىدىكىلەرنىڭ ھەرگىز ئوخشىمايدۇ. ناۋادا ئۇ بۇددا دىنى قائىدىسىنى ئىشقا سېلىپ، ھەزرەتلىرىگە باش ئۇرسا، ئۇ ئۆز دىنىدىن چىققان بولىدۇ، — دېدى.

بۇنى خان تىلماچتىن بۇرۇنراق ئويلاپ يەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ بىردىنلا كۈلۈپ كەتتى. خان ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ:

— ئەمىرگە ئىجازەت، — دېدى. تېخىچە بېشىنى سېلىپ تۇرغان مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ قولىنى كۆكسىدىن ئېلىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ خانغا قارىدى. ئىككى سەپ بولۇپ تۇرغان

www.uyghurkitap.com

بارلىق ئەمىرلەر «خان ئالىيلىرى، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ، ئىلمىي ھېكمەتتە ۋايىغا يەتكەن دانادۇر» دەپ ۋارقىراشتى.

خان يەنە قوشۇپ قويدى:

— يولدا جاپا چەكتىڭىز، كەلگىنىڭىزدىن مىننەتدارمەن.

زالنىڭ ئىچى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى. ۋاڭنى قارشى ئېلىش مۇزىكىسى چېلىندى. ۋاڭ كۇلۇمسىرىگىنىچە خانغا ئېھتىرام بىلدۈردى. خان ئۇنىڭ ئولتۇرۇشىغا ئىجازەت بەردى. ۋاڭ بەلگىلەنگەن ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردى.

خان بىلىملىك ئىدى. ئۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئىزىدىن مېڭىشنى ئۆزى ئۈچۈن ئەقىدە بىلگەچكە، ھەممىسى ھەيران قالغان بايىقى ئىشقا ئۇ ھەيران قالمىدى. چۈنكى بوۋىسى چەنلۇڭ خانىنىڭ دەۋرىدىمۇ شۇنداق بىر ئىش بولغانىكەن. ئىسلام دىنى ئەقىدىسىدىكى بىر قىسىم مېھمانلار خانغا سالام بەرگىلى كەپتۇ. شۇ چاغدىمۇ ئۇلار چەنلۇڭ خانغا سالام قىلىپ سالامەتلىكىنى سوراپتۇ. ئاۋۋال خان ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى بۇنىڭغا ھەيران قېلىپ ئۇلارنى جازالىماقچى بولۇپتۇ. لېكىن چەنلۇڭ خانمۇ پەم ـ پاراسەتلىك بولغاچقا ئويلىنىپ قاپتۇ. «دىنى ئەقىدە دېگەن بۇ باشقىچە گەپ، ھەرقايسى دىندىكىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس قائىدە ـ يوسۇنى بار. بۇنى دەرھال ئۆزگەرتىشكە ياكى يوقىتىۋېتىشكە بولمايدۇ. ئىسلام دىنىنىڭمۇ ئۆزىگە خاس قائىدە ـ يوسۇنلىرى بار. يەنە كېلىپ ئىسلام دىنى دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ دىنلارنىڭ بىرى. دۇنيادا ناھايىتى كۆپ خەلق ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. جۇڭگودىمۇ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مىللەتلەر كۆپ. بىز ھاكىمىيەت باشقۇرماقچى بولىدىكەنمىز، دىنى ئالاھىدىلىكلەرنى، مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزىرىمىزدىن ساقىت قىلماسلىقىمىز كېرەك» . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ: «مۇسۇلمانلارنىڭ ئىشىنى باشقۇرۇشتا ئۇلارنىڭ دىنى

ئېتىقادى، مىجەزى، ئۆرپ - ئادىتىگە قاراپ ئىش قىلىش كېرەك. پۈتۈنلەي ئىچكىرىسىنىڭ چارىسى بويىچە ئىدارە قىلىشقا بولمايدۇ» دېگەنىدى.

بۇنى هازىرقى خان تارىخىي خاتىرىلەردىن كۆرگەنىدى. جۇڭگودەك بىر چوڭ زېمىندا نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر بار. ئۇلارنىڭ زىمىنى، خەلقى، بايلىقى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ ئادىتى، تىل - يېزىقى، دىنى ئەقىدىسى بار. ئەقىدىسى يوق مىللەتنى مىللەت دېگىلى بولمايدۇ — دەپ ئويلىدى خان.

خان كۆڭلىدە مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا نىسبەتەن بىر خىل يېقىنلىقنى هېس قىلدى. ئۇنىڭ جاهانگىر خان توپىلىڭى دەۋرىدە چىڭ ئەسكەرلىرىگە ياردەملىشىپ يۈز هارۋىدا ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك، يېقىلغۇ ئەۋەتىپ بەرگەنلىكىنى ئەسلەپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا نىسبەتەن هۆرمەت - ئېھتىرام تۇيغۇسى تېخىمۇ كۈچەيدى. بۇ چاغدا خاننىڭ خىيالىغا يەنە ئىمىن ۋاڭنىڭ ئىشلىرىمۇ كەلدى. گەرچە ئۇ ئىمىن ۋاڭنى كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئۇ هەقتە بىر قىسىم گەپلەرنى ئاڭلىغانىدى. ئىمىن ۋاڭنىڭ مەرگەن ۋە مەردانىلىقى شۇ چاغدىكى خاننى، خاننىڭ ئەمەلدارلىرىنى هەيران قالدۇرغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە شۇ چاغدا ئىمىن ۋاڭغا كۆرۈلگەن چارىدىن نارازى ئىدى. چۈنكى، شۇ چاغلاردىكى غەربىي يۇرتنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى جۇڭغارلارنى يوقىتىشتا ئىمىن ۋاڭ ئاجايىپ خىزمەت كۆرسەتكەن، كېيىن بېيجىڭگە كەلگەندە كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن ئۇنىڭ تۆهپىسى كۆمۈلۈپ قالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، يېقىنقى يىللاردا بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىشمۇ يادىغا كەلدى. ئۇ بولسىمۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ دادىسى ئەردىشىر ۋاڭ بېيجىڭغا خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە ئوردىنىڭ ئۈچىنچى دەرۋازىسىغىچە ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەپ-

تۇ. بۇ چاغدا خان ئېگىزدە سەيلە قىلىۋاتقانىكەن. بۇنى كۆرگەن خان ھەيران بولۇپ ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن كىشىگە قولىنى شىلتىپ «ئاتتىن چۈشسۇن!» دەپتۇ ۋە يېنىدىكى خىزمەت-چىلىرىدىن سوراپتۇ. «بۇ نەنىڭ خاقانى؟» خىزمەتچىلەر «قۇ-مۇلنىڭ ۋاڭى ئەردىشىر، جانابلىرىنىڭ ئالدىغا سالامغا كەلدى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن خاننىڭ «شامابى» (ئات-تىن چۈشسۇن!) دېگەن سۆزى خان سارىيىنىڭ ئۈچىنچى دەر-ۋازىسىغا يېزىپ ئېسىپ قويۇلۇپتۇ.

ئالتۇن پەتنۇس كۆتۈرگەن خىزمەتچىلەر ھۆرمەت شارابىنى تۇتقاندىلا خاننىڭ خىيالى بۇلۇندى ۋە خۇشال ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت شارابىنى قولىغا ئالدى. ئاندىن كېيىن مۇھەم-مەت بېشىر ۋاڭغىمۇ بىر جام شاراب تۇتتۇلدى. خان شارابىنى كۆتۈرگىنىچە ئاستا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ يېنىغا كەلدى. ۋاڭ خاننىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئورنىدى تۇردى. خان شاراب تولدۇرۇلغان جامنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، «مىننەتدارمەن!» دې-دى. ۋاڭ «خان ئالىيلىرى ئۆزۈن يىللار ياشىغايلا» دېدى. يەنە زالدا مۇزىكا، دۇمباق ساداسى ياڭراپ ئاستا پەسەيدى. خاننىڭ ئېلىپ يۇرۇشكە ئەپلىك تەختى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ ئۇدۇ-لىغا قويۇلدى. خان ئاستا ئولتۇرۇپ، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭدىن سورىدى:

— قۇمۇلدا ھۆل - يېغىن ئەھۋالى قانداقراق؟

ۋاڭ سەل بېشىنى ئېگىپ جاۋاب بەردى:

— قۇمۇلنىڭ ھاۋاسى كۆپرەك قۇرغانچىلىقتا مايىل، كۆپ چاغلاردا قىشلىقى قار، يازلىقى يامغۇر ياغمايدۇ. تېرىقچى-لىقى ئېرىق، ئۆستەڭ ۋە تاغ سۈيىگە موھتاج.

ئارغۇن ھەزرەت تىلماچلىق قىلدى.

— تاغدا ئوت، چۆپلەر قانداقراق؟

— يېغىن كۆپ بولغان يىللىرى ناھايىتى ياخشى، يېغىن ئاز بولغان يىللىرى ئانچە ئەمەس.
— يېمەك - ئىچمەك، مېۋە - چېۋە قۇمۇلدا مەمۇرچىلىقمۇ؟
— دۆلەتلىرى بەركاتىدا ناھايىتى مەمۇرچىلىق.
خان كۈلۈمسىرەپ يەنە سورىدى:
— قۇمۇلنىڭ ئىلىم - بىلىم ئىشلىرى قانداق؟
— تۆت يەردە مەدرىس، ئەللىك بەش يەردە باشلانغۇچ مەكتەپ، ئىككى يەردە خەنزۇچە، مانجۇچە، موڭغۇلچە، زاڭزۇچە تىل ئۆگىنىش مەكتەپلىرى بار. شەھەر تەۋەسىدە ساۋاتسىزلار ناھايىتى ئاز.
— ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ياخشى.
— قۇمۇلنىڭ سۇ ئىشلىرى قانداقراق؟
— تەڭرى تاغلىرىدىن قۇمۇلغا سۇ باشلاشقا ئىككى جايدا چوڭ ئۆستەڭ چاپتۇق. يىلدا ئېرىق ئۆستەڭ، بۇلاقلارنى تەكشۈرۈپ، ئۆستەڭلەرنى تازىلاپ، بۇلاقلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ سۇنى راۋان قىلىپ تۇرىمىز. يىلدا سۇنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بوز يەر ئۆزلەشتۈرىمىز. شۇڭا دېھقانچىلىقىمىز ناھايىتى مول. خەلقىمىز قورساقنىڭ غېمىنى يېمەيدۇ.
— ناھايىتى ياخشى. قۇمۇلنى ناھايىتى ياخشى باشقۇرۇپسىز، — خان مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ سۆزلىرىدىن ھەقىقەتەن مەمنۇن بولدى. شۇڭا ئۇ خۇشاللىقىدا ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىپ يۈرۈپ يەنە سوئال سورىدى:
— قۇمۇلدىن بېيجىڭغا قانچە كۈندە كەلگىلى بولىدۇ؟
— توپتوغرا بىر يۈز ئون بەش كۈن يول يۈرۈپتىمىز.
— پاھ، — دېدى خان ھەيران بولۇپ، — جاپا تارتىپسىز. ياخشىراق ئارام ئېلىڭ، باشقا يۇرتنىڭ ۋاڭ - گۇڭلىرى-

نىڭمۇ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدىم. ئەتە ئۇلارنى قوبۇل قىلىمەن. بېيجىڭنىڭ گۈزەل، مەنزىرىلىك جايلىرى ناھايىتى كۆپ، كۆ-رۈپ تاماشا قىلىڭلار. بىللە ئۇۋغا چىقايلى، ئاندىن يازلىق سەيلىگاھ چېڭدېغا بېرىڭلار. ئۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ياخشى، مەنزى-رىسى ناھايىتى گۈزەل، — خان شۇ گەپلەرنى دېگەچ ئاستا تەختكە ئولتۇرۇپ، «يارلىق!» دېدى. دىۋانبېگى يارلىقنى پۇ-تۈشكە باشلىدى: «قۇمۇلنىڭ ۋاڭى مۇھەممەت بېشىر ۋاڭغا بىرىنچى، چىنۋاڭلىق مەنسىپى بېرىلسۇن. ئىككىنچى، كىم-خاب تون ئىنئام قىلىنسۇن، ئۈچىنچى، خان ئوردىسىغا ئىختى-يارى كىرىپ چىقىش رۇخستى ئىجرا قىلىنسۇن».

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ خانغا چوڭقۇر تازىم قىلدى ۋە:

— خان ئالىيلىرىغا رەھمەت، — دېدى.

ئىككى تەرەپتە تۇرغان قەلەمدار، ئەلەمدار بەگلەر:

— خان ئالىيلىرى دانادۇر، — دەپ تۇۋلاشتى.

زالدا يېقىملىق مۇزىكا چېلىنىشقا باشلىدى. دۇمباقلار پەس ئاۋازدا ياڭرىدى. بۇ خان بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ ئاياغلاشقان-لىقىنى بىلدۈرەتتى.

ئون ئۈچىنچى باب

خاننىڭ خاس خىزمەتچىلىرى قۇمۇل ۋاڭىنىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىنى خانغا مەلۇم قىلغانىدى، خان مۇھەممەت بېشىرۋاڭ-نى قوبۇل قىلىشتىن بىر كۈن بۇرۇن بۇ سوۋغىلارنى كۆزدىن كەچۈردى. خان سوۋغىلار ئىچىدىكى كۆرگەندىلا ئېگەر ـ جابدۇقلۇق يىگىرمە جۈپ ئاتقا قىزىققانىدى. ھازىر بولسا بۇ ئاتلارنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتى. يىگىرمە جۈپ ئاتنىڭ ئىچىدە ئىككى ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن ياسالغان گۈللەر بىلەن ھەم گۈللەر ئارىسىدىكى چاقناپ تۇرغان ئېسىل تاشلار بىلەن جۇلالىنىپ تۇراتتى. بۇ ئىككى ئات باشقا ئاتلاردىن يوغانراق ئىدى. بۇ ئاتلارنىڭ مەخسۇس خان ئۈچۈن جابدۇلغانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. خان بۇ ئاتلارنىڭ يايلىنى سىلاپ قويدى. بۇنىڭدىن باشقا ئون سەككىز جۈپ ئاتنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرى مىس بىلەن زىننەتلەنگەچكە ئالتۇندەك پارقىراپ تۇراتتى. تۈكلىرى يالتىراپ، يەر تەپچىپ، كىشنەپ تۇرغان ئاتلارنىڭ ھەممىسى چىلان رەڭ بولۇپ، قاشقىسى ئاق ئىدى. بۇ ئاتلارنىڭ كۆرۈنۈشى خان كۆرگەن ئاتلارغا ئوخشمايتتى. بۇ ئاتلارنىڭ بېشى كىچىك. يايلى قىسقا، قۇيرۇقى ئۇزۇنراق ئى-دى. خان «بۇ ئاتلار خۇددى چىڭگىزخان مىنگەن ئاتلارغا ئوخ-شايدىكەن» دېگەنىدى، يېنىدىكى ئەمىرلىرى «خان ئالىيلىرى

www.uyghurkitap.com

دانادۇر» دېيىشىپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى. خان بۇ ئاتلارنى كۆرۈپ قۇمۇل ۋاڭىدىن چوڭقۇر مىننەتدار بولدى.

خان يەنە سوۋغىلار ئىچىدىكى قۇمۇلنىڭ قوغۇن قېقىغا قىزىقتى. ئۇ بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن راسا پىشقان قۇمۇل قوغۇنىنى يەپ ،«خامىي گۇا» دەپ ئاتىغانىدى. ئۇ چاغدا مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ ئىچكى ئۆلكىلەردە تېرىلمايدىغان بۇ مېۋىنى خان يەپ كۆرسۇن دەپ، بېيجىڭگە ئون هارۋىدا قوغۇن ئاپىرىشنى بۇيرۇغانىدى. قوغۇننى ساق ئاپىرىش ئۈچۈن ئون هارۋىنىڭ ئاستىغا سامان تۆكۈپ، چىڭداپ ئۈستىگە قوغۇننى بىر بىرىسىگە تەگكۈزمەي ياتقۇزۇپ تىزغان، هەربىر قوغۇن سېرىق تاۋار بىلەن ئورالغانىدى. هارۋىلار تېز سۈرئەتتە مېڭىپ قىرىق كۈن دېگەندە بېيجىڭگە يېتىپ بارغان: خان ۋە ئۇنىڭ مەلىكە، خانىشلىرى، ئوردا ئەمىرلىرى بۇ ئاجايىپ تاتلىق مېۋىگە ئېغىز تېگىپ هەيران قالغانىدى. خان بۇ قوغۇنلارنى بارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغىچە تېتىپ بېقىشىغا بېرىپ، ئۆزىمۇ بىر قانچە ۋاقىتلارغىچە ساقلاپ يېگەن، هەر يېگىنىدە خان «خامىي گۇا» بەك تاتلىقكەن دېگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن قۇمۇل قوغۇنى «خامىي گۇا» دېگەن نامى بىلەن پۈتۈن جۇڭگو هەم دۇنياغا تونۇلدى.① ئەمدى ئۇ بۇ قېتىم قۇمۇل قېقىغا قىزىقتى. خان قۇبلەيخان ۋاقتىدا گىرېتسىيىدىن ساياهەتكە كېلىپ بېيجىڭدە ئۇزۇن يىل تۇرغان. بېيجىڭگە كەلگىچە قۇمۇل قاتارلىق شەهەرلەردىن ئۆتۈپ، قۇمۇل قوغۇن قېقىنى ماختىغان ماركوپولونى ئەسلەپ قالدى. خان بۇ هەقتىكى مەلۇماتنى ماركوپولو ساياهەت خاتىرىلىرىدىن ئوقۇغانىدى. خان چەتئەللىك بىر ساياهەتچىنى قىزىقتۇرغان قۇمۇل قېقىنى تېتىپ باققۇسى كەلدى.

---

① بۇ تارىخىي ماتېرىياللاردا شۇنداق خاتىرىلەنگەن.

ئۇ قوغۇن قېقىنى تېتىپ كۆرگەندىن كېيىن «قۇمۇل قوغۇنى ھەقىقەتەن تاتلىق» دەپ قويدى. ھەم قوغۇن قېقىدىن خانىش، مەلىكىلەرگە ۋە ئەمەلدارلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىشنى بۇيرۇ-دى.

يەنە باشقا سوۋغىلارمۇ خاننى خوش قىلدى. خان پەرمان قىلدى:

— ئاتلارنى ئالاھىدە ياخشى بېقىپ، ئېگەر - جابدۇقلىرى-نى پاكىزە ساقلاڭلار.

— خوش، پەرمانبەردارمىز، — دېدى ئەمىرلەر.

— قۇمۇل ۋاڭىغا يارلىق يەتكۈزۈلدىمۇ؟

— ئارغۇن ھەزرەت هازىر يولغا چىقتى.

خان كۈلۈمسىرەپ قويدى.

مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ خان بىلەن كۆرۈشكەننىڭ ئەتىسى ئەتىگەندە، ئەتىگەنلىك چاينى هاشىر تەيجى، شاسېلىمبەگ، سى-دىق تۈگچى، يۇنۇس قازى ئاخۇنوم بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ئىچتى. چايدىن كېيىن ۋاڭ تۈنۈگۈن خان بىلەن كۆرۈشۈش جەريانىدىكى ئەھۋاللار ھەققىدە ھەممىسىگە سۆزلەپ بېرىۋاتات-تى، مەلۇمچى كىرىپ خان ئوردىسىدىن ئادەم كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. ۋاڭ ئۇلارنىڭ كىرىشىگە ئىجازەت بېرىپ، ئۆزى تەتىللا تونىنى كىيىپ، ئۈستىدىن قېنىق سېرىق رەڭدىكى زوچو پوتىسىنى باغلاپ تۇرۇشىغا ئارغۇن ھەزرەت كىرىپ سالام بەر-دى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ۋاڭ جانابلىرىنىڭ ئالتۇن بويلى-رى ئېسەنمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلگەنلى-رىدىن مەمنۇنمەن، — دېدى ۋاڭ ئارغۇن ھەزرەتنى كۆ-رۈپ خۇشال بولغان هالدا، — قېنى ئولتۇرسىلا، — دېدى

ۋاڭ قولى بىلەن نەقىشلىرى ئېچىلىپ، سىرلىرى يالتىراپ تۇرغان، قىلىن دۇرەسكەللەر سىلىنغان ئورۇندۇقلارنى كۆرسەتتىپ.

— ۋاڭ جانابلىرىنىڭ هاردۇقى چىقىپ قالدىمىكىن.

— رەهمەت، هاردۇقۇم چىقىپ قالغاندەك بولدۇم.

بۈگۈن ئارغۇن هەزرەت بىلەن خاننىڭ ئىككى خىزمەتچىسى تۈنۈگۈن خان ئاغزاكى پەرمان قىلغان يارلىقلىرىنىڭ هۆججەتلەشكەن نۇسخىلىرىنى تاپشۇرۇش ئۈچۈن كەلگەنىدى. خاننىڭ بۇ پەرمانلىرى يەنە بىر قېتىم ئوقۇلۇپ ۋاڭغا تاپشۇرۇلدى. ۋاڭ خانغا بولغان چەكسىز مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، تەزىم بىلەن قوش قوللاپ ئېلىپ، بېشىغا كۆتۈرۈپ «خان ئالىيلىرىغا هەشقالللا» دېدى. ئاندىن ئارغۇن هەزرەت قولىدا زەيتۇن تاۋارغا ئورالغان پەتنۇس كۆتۈرۈۋالغان خىزمەتچىگە قاراپ قولىدىكى پەتنۇسنى ئېچىشنى بۇيرۇدى. خىزمەتچى پەتنۇسنى بېشىغا كۆتۈرۈپ، تىزنى ئېگىپ هۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، مۇهەممەت بېشىرۋاڭنىڭ ئالدىغا قويۇپ ئاچتى: پەتنۇستا ئىككى يۈرۈش كىيىم بار ئىدى. بىرى خان تۈنۈگۈن تەقدىم قىلغان كىمخاب تون، يەنە بىر يۈرۈشى خاننىڭ كىيىپ يۈرگەن خىزمەت كىيىملىرى ئىدى.

— بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ ئادەتتە كىيىدىغان خىزمەت كىيىمى، — دەپ تونۇشتۇردى ئارغۇن هەزرەت، — خان ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرگەن ئەمەلدارلارغا ئۆز كىيىمىدىن بىرەر يۈرۈشتىن ئىنئام قىلىدۇ. بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ جانابلىرىنى ئۆزىگە ئەڭ يېقىن كۆرگەنلىكىنىڭ بېشارىتىدۇر. ۋاڭ يەنە ئالاهىدە هۆرمەت بىلەن خانغا هەشقاللا ئېيتتى.

ئۇلار ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشۇپ، بولغاندىن كېيىن ئارغۇن هەزرەت دېدى:

— خان، جانابلىرىغا ناھايىتى چوڭ ئىلتىپات كۆرسەتتى. بۇ خانلىقنىڭ كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان ھەممەتلىرىدۇر. بۇگۈندىن باشلاپ جانابلىرىنىڭ خان سارىيىنىڭ ھەرقانداق جاي-لىرىغا كىرىشلىرىگە، كۆرۈپ زىيارەت قىلىشلىرىغا ئىجازەت. بۇ يارلىق بۈگۈن ئەتىگەندىلا خان سارىيىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە ئۇقتۇرۇلدى.

ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ، كۈلۈمسىرىدى. ئارغۇن ھەزرەت يەنە شۇلارنى جىكىلىدى:

— جانابلىرى خان سارىيىغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا، خان سارىيىنىڭ كۇتۇپخانىسىنى نەزەرلىرىدىن ساقىت قىلمىغايلا. بۇ كۇتۇپخانىدا تۈرلۈك تۈمەن كىتابلار بار. بۇ زېمىندا ئۆتكەن ھەرقايسى سۇلالىلارنىڭ تارىخلىرىدىن تارتىپ ھەرقايسى جايلار-دىكى ۋاڭ، گۇڭلارنىڭ تەرجىمىھاللىرىغىچە بار. قۇمۇلنىڭ دەسلەپكى ۋاڭى، جانابلىرىنىڭ بەشىنچى بوۋىسى ئەبەيدۇللا بەگ-نىڭ بېيجىڭ خانغا بەيئەت قىلغاندىن بېرىقى قۇمۇل ۋاڭلىرىغا ئائىت نۇرغۇنلىغان تەزكىرىلەرمۇ بار. بولۇپمۇ بۇنىڭدىن بۇرۇن ئۆتكەن يىگىرمە نەچچە خاننىڭ پۈتۈن تارىخى تولۇق قالدۇرۇل-غان. بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرغۇللۇق (قۇمۇللۇق) قاڭلى تۇتۇ ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئەقىل - پاراستى، مول بىلىمى، سىياسىي ۋە ھەربىي جەھەتتىكى تالانتى بىلەن يۈەن سۇلالىسى تارىخىدا ئاجايىپ رول ئوينىغان. ئۇ ئۆزى قول سېلىپ ئىشلەپ، يېزىش ئىنتايىن قىيىن بولغان «لياۋ سۇلالىسى تارىخى»، «جىن سۇلا-لىسى تارىخى» ۋە «سۇڭ سۇلالىسى تارىخى» لىرىنى يېزىپ قۇبلەيخاننىڭ ئالاھىدە ئېتىبارىغا ئېرىشىپ، ئوردىدا سول قول ۋەزىر بولغان. ئەنە شۇ تۇتۇنىڭ يازغان تارىخلىرى، قوليازمىلى-رى خان كۇتۇپخانىسىدا ئەينەن ساقلانماقتا.

ۋاڭ ئارغۇن ھەزرەتنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ھەم خۇشال

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بولدى ھەم ئىزاھات بەردى:

— ناھايىتى ياخشى گەپ بولدى، مەنمۇ تارىخقا قىزىقىدىمەن، تارىخ — ئۇ بىر ئىز. ئەجدادلارنىڭ ماڭغان يولى. بىز بۇنى بىلمىسەك، كۆزىمىز ئوچۇق قارىغۇغا ئايلىنىپ قالىمىز. تارىختىن ئۆگىنىدىغانلىرىمىز، ساۋاق ئالىدىغانلىرىمىز بار. دادام رەھمەتلىكمۇ تارىخقا قىزىقىدىغان ئادەم ئىدى. دادامنىڭ دەۋرىدە دادامغا تۆگچى بولغان سىدىق بەگ، — ۋاڭ سىدىقبەگكە قاراپ قولىنى جورۇپ قويدى. ئارغۇن ھەزرەت سىدىقبەگكە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. سىدىقبەگمۇ ئارغۇن ھەزرەتكە قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى، — شۇ دەۋرلەردە مۇشۇ يەردە، خان ئوردىسىدا تۇرۇپ خەنزۇچە، موڭغۇلچە، مانجوچە تىل يېزىقنى ئۆگەنگەندە جانابلىرى دېگەن تارىخنامىلەرنى كۆچۈرۈپ قولمۇلغا ئېلىپ چىققان. ھازىرمۇ بۇ تارىخنامىلەر ئوردا كۇتۇپخانىسىدا ساقلانماقتا، سىدىقبەگ جانابلىرى، — ھازىر بولسىمۇ، ئەنە شۇنداق بىزگە مۇناسىۋەتلىك، بىز ئۈچۈن مۇھىم بولغان كىتابلار بولسا دەرھال تۇتۇش قىلىپ، ھەسسىلەپ ھەق تۆلەپ بولسىمۇ كۆچۈرتىۋالسىلا، بۇ بىزگە، بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىزغا پايدىلىق.

— پەرمانبەردارمەن، — دېدى سىدىقبەگ.

بۇ مەسلىھەتتىن خوش بولغان ئارغۇن ھەزرەت:

— ناھايىتى ياخشى، — دېدى ھەم قوشۇپ قويدى، — خان ئالىيلىرى، جانابلىرىنى خان ئوردىسىغا ئىختىيارى كىرىپ چىقىشقا يارلىق قىلغانىكەن، بۇ قانچىلىك ئىشتى، شۇنداق قىلغايلا، — دېدى. ئارغۇن ھەزرەت يەنە مۇنداق دېدى، — جانابلىرى خالىغان كۈنى، مەن ئۆزلىرىنى بېيجىڭ شەھىرىنىڭ ئاۋات كوچىلىرىنى ئايلاندۇرۇپ ئۇلۇغ بوۋام ئەختەرىدىنىڭ مۇشۇنداق بىر چوڭ شەھەرنى يوەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆزى پىلان-

لاپ قايتا قۇرۇپ چىقىشتىكى پەم - پاراسىتىنى، ھۈنەر -
سەنئىتىنى، بىناكارلىق جەھەتتىكى تەڭداشسىز قابىلىيىتىنى
سۆزلەپ بېرەي.

— مەنمۇ نەچچە كۈندىن بېرى شۇنى ئويلاپ يۈرەتتىم.
قانچە، قانچە خانلارنىڭ پايتەختى بولغان بۇ زېمىن ئەزىلى -
ئەزەلدىن بىنالىرى كاتتا ھەم رەتلىك، گۈزەل شەھەر ئىكەنلى-
كىنى بىلەتتىم. ئەختەرىدىنىدەك بىر ئۇستىنىڭ يەن سۇلالىسى
دەۋرىدە قايتا قۇرۇپ چىققانلىقىنى بىلمەيدىكەنمەن.

— دېگەنلىرى توغرا ۋاڭ خوجام، ئەسلىدە بۇ شەھەر
ناھايىتى گۈزەل بىر شەھەر بولغان، ئەمما چىڭگىزخان قوشۇن-
لىرى جىن سۇلالىسىگە قارشى يۈرۈش قىلىپ جۇڭدۇنى (بېي-
جىڭنى) ئىشغال قىلىش ۋاقتىدا بۇ جايغا ئوت قويىۋەتكەن.
نەتىجىدە بۇ ئاۋات شەھەر بىپايان قاقاسلىققا ئايلىنىپ كەتكەن.
شەھەر قىياپىتىدىن ھېچقانداق ئەسەر قالمىغان. ئەنە شۇ يىللار-
دا جۇڭگونىڭ نۇرغۇن شەھەرلىرىدە كۆپلىگەن مۇسۇلمانچە قۇ-
رۇلۇشلارنى ئېلىپ بېرىپ داڭق قازانغان ئەختەرىدىن ئۇستىغا
قۇبلەيخان بۇ شەھەرنى باشقىدىن قۇرۇپ چىقىشنى بۇيرۇغان.

ئەختەرىدىن خانبالىقنى لايىھىلەش ۋە ئۇنى خان ئوردىسىغا
لايىقلاشتۇرۇشتا ئالدى بىلەن يەر شەكلىنى ئۆلچەپ، ئاندىن
خەنزۇچە ئىمارەت شەكلىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ شەھەرنىڭ تەرەق-
قىيات شارائىتى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ
ئالاھىدىلىكلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ پۈتۈن شەھەرنىڭ ئومۇمىي پى-
لانىنى تۈزۈپ چىققان، دەسلەپكى قەدەمدە ئۇ يەر شەكلىنىڭ
يانتۇلۇقىغا ئاساسەن يەر ئاستى سۇ يولى ياساپ، چىقىرىش
ئۈسكۈنىلىرى ئورناتقان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خان ئوردىسىنى
كۆزگە چېلىقىدىغان يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بىرگە، ئۇ
يەنە ئاجايىپ كاتتا سەنئەت ئۇسلۇبىنى قوللىنىپ ھەيۋەتلىك،

كۆركەم خان سارايلىرى بىلەن خىلمۇخىل تەبىئىي مەنزىرىنى بىرلەشتۈرۈپ قۇرۇپ چىققان. قەسىرلەر ئارىسىدا كۆللەرنى، ھەرخىل باغچىلارنى بىنا قىلىپ تېخىمۇ ھەيۋەت، تېخىمۇ چىراي-لىق تۈسكە كىرگۈزگەن. كوچىلار رەستىلەر بىر - بىرلەپ بىنا قىلىنىش بىلەن 364 چوڭ كوچا، 2009 كىچىك كوچا بارلىققا كېلىپ، بۇنىڭ بىلەن ئاجايىپ رەتلىك، گۈزەل بېيجىڭ شەھە-رى پۈتۈپ چىققانىكەن. بۇنىڭدىن خوش بولۇپ كەتكەن خان ئەختەرىدىنگە نۇرغۇن ئىنئام ئاتا قىلغان ھەم بىر قانچە ئەۋلادلارغىچە چېدىر - بارگاھ جۇجۇقىغا ئامبال بولۇپ كەل-گەن. ھەتتا ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن ئەۋلادلىرىمۇ ئوردىدا خىزمەت تۇتۇپ كەلمەكتە. بوۋىمىز ئەختەرىدىن ۋاپات بولغاندا خان ئۇنىڭ ھەيكىلىنى ياساپ قەبرىسى ئالدىغا ئابىدە تىكلىگەن. لېكىن كېيىن «بۇلارنىڭ دىني قائىدىسىگە توغرا كەلمەيدۇ» دەپ ئالدۇرۇۋەتكەن.

ئارغۇن ھەزرەت بۇ گەپلەرنى دەپ بولۇپ ئالدىغا قويغان چايدىن ئوتلاپ ئىچتى. ئۇنىڭ چېھرىدە ئۆز ئەۋلادلىرى ئۈچۈن مەمنۇنلۇقتىن ئۇرغىغان بىر نۇر ئەكس ئېتەتتى، ۋاڭمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلىنىپ بېشىنى لىڭشىتىپ ئويلىنىپ قالدى. ھەتتا ئۆزىدە بىرخىل غورۇرلۇق ھېسسىياتىنىڭ ئۇرغۇغانلىقىنى ھېس قىلدى. يەنە ئۇ ئۆز قوۋمى، ئۆز مىللىتى ھەققىدە ئىنكار قىلىپ بولمايدىغان ئاجايىپ بىر ھېكمەتنى چۈشەنگەندەك بول-دى.

— ئىنسان ھاياتىنىڭ قەدىر - قىممىتى ئۇنىڭ ئېرىشكەن دەپىنە دۇنياسى، مەنسەپ - ئەمەلى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاۋام خەلقىنىڭ بەختى ئۈچۈن قىلىپ بەرگەن خىزمىتى بىلەن ئۆلچە-نىدۇ. ھەتتا ئۇ مىليون يىللار ئىلگىرى ئۆتكەن بولسىمۇ ياخ-شىلىق بىلەن يامانلىق ئەۋلادتىن ئەۋلادقا تىل ئارقىلىق يەتكۈ-

زۇلۇپ، دىلدا ساقلىنىدۇ. كىشىنىڭ ياخشى نامى، ئۇنىڭ ئەج-
-رى مەڭگۈ ئۆلمەستۇر، — دېدى ۋاڭ ئەختەرىدىنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە قالدۇرغان شان - شەرىپىنى ئويلىغان ھالدا بۇ سۆزدىن ئارغۇن ھەزرەت خۇش بولدى.

— بۇ شەھەرنىڭ ئۇ چاغدىكى قۇرۇلۇش قىياپىتى ئارىدىن ناھايىتى ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەچكە ھازىر يەنە ئۆزگىرىپ كەتكەن، — دەپ قوشۇپ قويدى ئارغۇن ھەزرەت.

پاراشلار (ئاشپەزلەر) جىددىي تاماقتا تۇتۇش قىلدى. ئۇلار ئاۋۋال پاقلان گۆشىنى ئۇستىخىنى بىلەن ئالىقاندەك ئالىقاندەك پارچىلاپ، قازاندىكى ماي ئوبدان چۇچۇتۇلگەندىن كېيىن قازانغا سېلىپ گۆشنى تەكشى ئايلاندۇرۇپ پىششىق قورۇدى. ئاندىن سۇ قۇيۇپ گۆش يۇمشىغىچە قاينىتىپ، شورپىغا يوغان - يوغان توغرالغان ياڭيۇ، سەۋزە ئازراق چامغۇر سالدى. بۇ ئازراق قاينىغاندىن كېيىن، قازاندىكى گۆش، سەيلەر چىلاشقۇدەك شورپىنى قالدۇرۇپ، قالغىنىنى بىر قاچىغا ئۇسۇپ قويدى. ئاندىن لەگمەننىڭ خېمىرىدەك يۇغۇرۇلغان پېتىر خېمىرنى نېپىز يېيىپ قازاننىڭ چوڭلۇقىدا كېسىپ، قازاننى قاينىتىپ تۇرۇپ بىر - بىرلەپ قازاندىكى گۆش - سەيلەرنىڭ ئۇستىگە ياپتى. ھەربىرىنى سالغاندا خېمىرنىڭ ئۇستىگە ئەبجەش ماي سۇرۇپ، خېمىر كۆپۈپ چىققۇچە تۇرغۇزۇپ ئىككىنچىسىنى ياپتى. شۇن-
-داق قىلىپ خېمىر يېپىلىپ بولغاندىن كېيىن قازاننى چىپپىدە يېپىپ، ياڭيۇسى پىشقىچە دۇملىدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئارغۇن ھەزرەتنى ئىككى خىز-
-مەتچىسى بىلەن قوشۇپ چۈشلۈك تاماققا تەكلىپ قىلدى:

ئارغۇن ھەزرەت تاماققا ئېغىز تېگىپلا تاماقنى ماختاپ كەت-
-تى:

— بەك يېيىشلىك تاماقكەن، ياخشى بوپتۇ، ناھايىتى

ياخشى بوپتۇ.

— بۇ تاماقنى قۇمۇلدا ياپما دەيدۇ. بۇ قۇمۇلنىڭ خاس تامىقى. قۇمۇللۇقلار ئېزىز مېھمانلارنى مۇشۇ تامىقى بىلەن كۈتۈۋالىدۇ، — دېدى ۋاڭنىڭ تامىقىغا مەسئۇل يۇسۇپ پارەش.

تاماقتىن كېيىن ئارغۇن ھەزرەت ئۆزى ئازراق ھايال بولىدىغانلىقىنى دەپ، بىللە كەلگەن ئىككى خىزمەتچىسىنى ئوردىغا قايتۇرۇۋەتتى.

ۋاڭ ئارغۇن ھەزرەتنىڭ شەخسى گەپ - سۆزى بارلىقىنى پەملەپ قالدى. شۇڭا يېنىدىكى بەگلەرنىمۇ «ھەر قايسىلىرى چۈشتە بىردەم ئارام ئېلىۋالسىلا» دەپ چىقىرىۋەتتى. ئارغۇن ھەزرەت مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ سەزگۈرلۈكىگە ھەيران قېلىپ:

— توغرا قىلدىلا ۋاڭ خوجام، ئادەم دېگەنگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. مەنمۇ شۇنداق قىلسىكەن دەپ ئولتۇراتتىم. جانابلىرىنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويىدىغان بىر ئىش بار ئىدى. بۇنىڭدىن چۆچۈپمۇ كەتمىسىلە. خان ئالىيلىرى ئۆزلىرىگە ئىلتىپات كۆرسىتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە جانابلىرى خان ئالىيلىرىنىڭ چىن ئېتىقادىغا مۇيەسسەر بولدىلا.

ۋاڭ تەمكىنلىك بىلەن ئارغۇن ھەزرەتكە قاراپلا قالدى.

— تادان تۆلكە قاپقانغا يۈگۈرۈر دېگەندەك ئادەملەر ئىچىدىمۇ ياخشىلىقتا يامانلىق قىلىدىغان، ھىيلە - مىكر، سۇيىقەست پىلانلاپ تۆھمەت چاپلايدىغان، ئەمىرنىڭ ھەممىلا ئىشىغا ھەسەت قىلىپ، ئۇنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى تارتىۋېلىش كويىدا بولىدىغانلار بار، لېكىن بۇنداقلار ھامان بىر كۈنى يالغان - ياۋىداق ئىشلىرى بىلەن ئاشكارىلىنىپ قاپقانغا چۈشمەي قالمايدۇ. چۈنكى تۆلكە قانچە ھىيلىگەر بولغان بىلەن ئۇنىڭ

تېرىسى دۇكاندا ئېسىقلىق تۇرمامدۇ.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ يۈرىكى جىغ قىلىپ قالدى. ئۇ ئارغۇن ھەزرەتنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشىنىپ بولغانىدى.

— بىلدىم، دېمەكچى بولغانلىرىنى بىلدىم. قېنى دەۋر سىلە، مېنى كىم خان ئالىيلىرىغا چېقىپتۇ؟

— ئەمەلدار پاك بولسا تۆھمەت يۇقمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ جانابلىرىغا بىر ئىشنى مەلۇم قىلىپ قوياي، جانابلىرى ئۈستىدىن قۇمۇلدا بىرى ئەرز بەرگەن ئىكەن، جانابلىرى بىلەن بىللە كەلگەنلەردىن بىرى ئالغاچ كەپتۇ. تۈنۈگۈن كەچتە ئۇ كىشى ئۆيۈمگە كېلىپ ئەرزنى خانغا تاپشۇرۇپ بېرىشىمنى تاپىلاپ كېتىپ قالدى. كېچىچە ئويلاپ زادىلا ئۇيقۇم كەلمىدى. ھەتتا بىر بېشىمنى ئۇن قىلىپ ئەرزنى ئېچىپمۇ كۆردۈم، ئەرزدە مۇنداق دەپتۇ: بىرىنچى، ۋاڭ قۇمۇلدىن ناھايىتى يىراق بولغان ئىلى دىياردىن ئۆيلىنىپ ئوردىنىڭ ئالتۇن يامبۇسىنى، مال - مۈلكىنى بۇزۇپ - چاچتى. خەلقنىڭ بۇنىڭغا نارازىلىقى كۆپ. ئىككىنچى، ۋاڭ بىگۇناھ خەلقنى زىندانغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ. بۇنىڭغا قۇمۇلنىڭ خوتۇنتام دېگەن يېرىدىكى يىلقا باققۇچى توختاخۇننىڭ ئۆلۈمى گۇۋاھ. ھازىر پۈتۈن خوتۇنتام خەلقى قوزغىلىپ ۋاڭغا كۈچلۈك نارازىلىق بىلدۈرمەكتە. ئۈچىنچىسى، ۋاڭ ئوردىدىكى بەگ، گۇڭلارنى تەڭشەپ ئىشقا قويمايدۇ. بۇنىڭ مىسالى، مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ دادىسىنىڭ دەۋرىدىن تارتىپ ياخشى خىزمەت قىلىپ، ئوردىنىڭ ئىشلىرىغا تۆھپە قوشقان تاجىدىن تەيجىنى، گۇڭلۇق مەنسىپى بىلەن ئىشقا قويغان سۈۋۈربەگنى چەتكە قاقتى، — دېيىلگەن. ئەرزنىڭ ئاخىرىدا، خان ئالىيلىرىنىڭ ئادەم چىقىرىپ قۇمۇل ۋاڭنىڭ ئىشلىرىنى تەھقىقلەپ كۆرۈشىنى ئۆتۈنىمىز - دەپ

www.uyghurkitap.com

ئەسكەرتكەنىكەن، — دېدى ئارغۇن ھەزرەت ئاچچىق كۈلۈپ، — مەن بۇ ئەرزنى خان ئالىيلىرىغا بەرمەي جانابلىرىغا ئېلىپ كەلدىم. ئۇلار ھېچقاچاندا خاننىڭ ئالدىغا كىرىپ ئەرزنى سۈرۈشتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە خاننىڭمۇ تەرسا بىر مىجەزى بار. ھازىر سىلىدىن خوش بولۇپ چىن ئەقىدە باغلىغان بىلەن، ئەتىلا ئۇنتۇپ قېلىپ، جانابلىرىغا چارە كۆردۈرىدۇ. ياكى ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرسۇن دېسىغۇ ئىش چاتاق، تەكشۈرگۈچىلەر بېرىشى بىلەنلا ھامان، سىلى بىلىپ بولغۇچە يېنىنى ئالتۇن بىلەن تولدۇرۇپ بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن تىرناقنى كولىسا كىر چىقىۋىرىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، بۇ بىر - ئىككى پىتنىخورنىڭ سۆزىنى ئاڭلىماسلىق كېرەك. مېنىڭ قارىشىمچە، بۇ مەسىلىلەر ئانچە چوڭ مەسىلىلەر ئەمەس، مەملىكەتتىنكى باشقا يۇرتلارنى ئالساق، ناھايىتى چوڭ مەسىلىلەر بار. سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. خان ئالىيلىرى قايسى مەسىلىنىي ھەل قىلىپ كېتەلەيدۇ دەيلا، قومۇل بولسا تىنچ، پاراۋان ئۆتۈۋاتقان بىر يۇرت، — ئارغۇن ھەزرەت سۆزلەۋېتىپ ۋاڭغا دىققەت قىلدى. ۋاڭنىڭ نازۇك قەلبى ئۆرتىنىپ، ئاستا - ئاستا جايىغا چۈشۈۋاتاتتى، — جانابلىرىنىڭ توي قىلىش مەسىلىسىگە كەلسەك، بۇ ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارلىرىدىكى ئىش، مەغرىبتىن ئالاملا، مەشرىقتىن ئالاملا، بۇنىڭغا ھېچكىم ئارىلىشالمايدۇ. جانابلىرى بىرلا خوتۇن ئاپتىلا، ئون يىگىرمىنى ئالسىلامۇ ئىختىيارلىرى. مانا خان ئالىيلىرىنىڭمۇ نەچچە يۈز مەلىكىسى بار. بۇنىڭغا ئارىلىشىپ نېمە قىلىدىكەن ئۇلار؟ — ۋاڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۈلۈمسىرىگىنىچە مېھرىبانۇ خېنىمنى يادىغا ئالدى، — يەنە بىرى، — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ئارغۇن ھەزرەت، — بىر ھاكىمىيەت دېگەندە ناھەق ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ بىرلا تەرەپكە مۇناسىۋەتلىك

ئىش ئەمەس. ھەرخىل ئامىللارغا باغلىق بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاڭنى ئاغدۇرۇۋېتكىلى بولمايدۇ. يەنە بىرى، بەگ، گۆڭلارنى ئىشقا قويۇشقا كەلسەك، ئىشلىيەلەيدىغانلارنى ئىشقا قويۇش كېرەك. ئۆزلىرى ئىشلىيەلمەي، ئىشنى بۇزىدىغانلارنى، ۋاڭغا ھەسەت قىلىپ، پىتنىخورلۇق قىلىدىغانلارنى ئىشقا قويماسلىق كېرەك.

ۋاڭ كۆڭلىدە خەتنى كىمنىڭ يازغانلىقىنى پەم قىلغان بولسىمۇ، خەتنى كىمنىڭ ئارغۇن ھەزرەتكە ئېلىپ بارغانلىقىنى بىلەلمەي ئويلىنىپ ئولتۇراتتى. ئارغۇن ھەزرەت بۇنى سېزىپ شۇلارنى ئەسكەرتتى:

— جانابلىرىنىڭ دىققەت قىلىدىغىنى، پىتنىنى يوقىتىش، چۈنكى پىتنىچى ئادەم ئوردىغا ھەم كىشىلەر ئارىسىغا ئەندىشە ئۇرۇقلىرىنى چاچىدۇ، ئارىنى بۇزىدۇ، بەگلەرنى قايمۇقتۇرىدۇ، ئاۋامنى ئالداپ تەختنى غولىتىدۇ. مانا مۇشۇنداق كىشىلەر جانابلىرىغا دۇشمەن كېلىدو. ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ، ئۇنى كۆزگە ئىلمىساق، ئۇ كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئەلنى تارتىۋالىدۇ.

ئارغۇن ھەزرەتنىڭ ئاخىرقى گەپلىرى مۇھەممەت بېشىر چېكۋاڭنى چۆچۈتۈپ قويدى. ئەمما ۋاڭ ئوردىدىكى بىر قىسىم ئىشلارنى — سۇۋۇر بەگنىڭ ئىشلىرىنى، توختاخۇن ھەققىدىكى ئىشلارنى بىرمۇبىر ئارغۇن ھەزرەتكە سۆزلەپ بەردى.

ئارغۇن ھەزرەت ۋاڭغا يەنە شۇنى ئەسكەرتتى:

— يىلاننىڭ قۇيرۇقىنى دەسسەپ قويماسلىق كېرەك، بولمىسا قارشىلىق ئاۋۇپ كېتىدۇ. بۇنىڭغا دىققەت قىلىشلىرىنى، بۇ يەردىكى ئىشلاردىن ئەندىشىدە بولماسلىقلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن، — ئارغۇن ھەزرەت ھېلىقى ئەرزنى مۇھەممەت بېشىر چېكۋاڭغا بېرىپ، — بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بىر نەچچە

ئادەم بولۇشى مۇمكىن، يوشۇرۇن تەھقىقلەپ كۆرسىلە، — دېدى:

ۋاڭ ئارغۇن ھەزرەتكە مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ رەھمەت ئېيتتى.

ئارغۇن ھەزرەت كەتكەندىن كېيىن، شاسىلىمبەگ ئىشىكتە كۆرۈنۈپ قۇللۇق قىلدى. ۋاڭمۇ شاسىلىمبەگنى چاقىرتاي دەپ تۇراتتى. شاسىلىمبەگ كىرىپلا ۋاڭغا شۇلارنى دېدى:

— قارا قاغىنىڭ نەچچە ياشقا كىرگەنلىكىنى بىلگىلى بولمىغىنىدەك، ھاشىر تەيجى بېگىمنىڭمۇ كۆڭلىدىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان زاتكەن. تۈنۈگۈن ئاخشام مەپىلىك چىقىپ كەتكەندى. ئىككى ئاش پىشىم مەزگىل ئۆتكەندە قايتىپ كەلدى. مەپىكەشتىن نەگە باردىڭلار دەپ سورىسام قاۋاقخانىغا باردۇق دەيدۇ. بۇ يەردە ئىككى يۈز قەدەم ماڭسا بىر قاۋاقخانا بار. ئۇنىڭ نېرىسىدا يەنە بىردەم ماڭسا يېتىدىغان يەنە بىر قاۋاقخانا بار. بۇلار ئۇ يەرلەرگە بارغان بولسا ئىككى ئاش پىشىم ۋاقتىدا قايتىپ كېلەمدۇ؟ مەن بۇنىڭغا ئىشەنمىدىم. بىز سوۋغىلارنى تاپشۇرغىلى بارغاندا دەل شۇنچىلىك ۋاقىتتا قايتىپ كەلگەندۇق. مەن ھاشىر تەيجى بېگىمنىڭ ئۆز كۈيئوغلىنى مەپە ھەيدىتىپ كەلگەنلىكىدىن گۇمان قىلغانىدىم. ئىشقىلىپ بۇ يەردە بىر ئىش بار.

— مەپىكەش ھاشىر تەيجىنىڭ كۈيئوغلىمۇ؟ — دەپ سورىدى ۋاڭ.

— شۇنداق ۋاڭ خوجام.

— بولدى ئەمدى، بۇنىڭدىن كېيىن سۈرۈشتە قىلمىسىلا، ئىشنىڭ ھەممىسى مەلۇم بولدى، — دېدى ۋاڭ.

بۇ گەپكە ھەيران بولغان شاسىلىمبەگ ۋاڭغا قاراپ قالغاندى. ۋاڭ:

— بۇ سىرنى سىلى بىلەن مەندىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ. ياخشىراق دىققەت قىلىپ كۆرسىلە، — دېگىنىچە ھېلىقى ئەرزنى شاسىپلىمبەگكە بەردى. شاسىپلىمبەگ خەتنى ئوقۇپ، قوشۇمىسىنى تۈرگەن ھالدا چوڭ بىر تىنىپ قويدى.

— ياخشى ئىش قىلغۇچىغا ئاللاتائالا زور ئەجىر بېرىدۇ. كىشىلەرمۇ ئۇنى ياخشى سۆپەت بىلەن ماختايدۇ. يامان نىيەتتىكى ئادەملەر بولسا خۇدانىڭ نېمەتلىرىدىن قىزغىنىدۇ. بىگۇناھ كىشىلەرنى دۇشمەن كۆرىدۇ. ئۇلاردا ھايامۇ بولمايدۇ، ئېتىقادمۇ بولمايدۇ. مەن ئۆزلىرىگە شۇنى دەيكى ۋاڭ خوجام، تۆگە مىنگەن ھېچ قاچان قوي ئارىسىغا يوشۇرۇنالمايدۇ. ھامان بىر كۈنى بىز ئۇنى كۆرۈپ قالىمىز. مانا ئەمدى بىز ئۇنى كۆرۈپ قالدۇق، دېمەك، سەمىمي بولمىغان كىشىلەرنىڭ ئىشى ھامان كۆپۈككە ئايلىنىدۇ. مانا ھازىر بۇلارنىڭ ئىشىمۇ كۆپۈككە ئايلاندى دېگەن گەپ، — ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ شاسىپلىمبەگنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلىدى، — ئۇ يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنۇلارنى دېدى، — نىيىتى يامان ئادەمنىڭ يۈرىكى بالدۇر زېدە بولىدۇ. ئەتىگەندىن بېرى قارىسام قارا قاغا قونداق ئىزدىگەندەك ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىشى توللاپ قاپتۇ. دىققەت قىلدىم، قارىماققا ۋاڭ خوجام جانابلىرىنىڭ ئارغۇن ھەزرەت بىلەن قىلغان سۆھبىتىنى يوشۇرۇن تىڭشاش نىيىتى باردەك قىلىدۇ.

ۋاڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قويدى ۋە:

— ھەرھالدا چاندۇرماي تەھقىقلەپ كۆرەيلى، — دېدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئون تۆتىنچى باب

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ خاننىڭ زور ھىممىتىدىن ناھايىتى خۇشال بولغان بولسىمۇ، ئۆزى ئۇستىدىن خانغا يېزىلغان ئەرز ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلىپ قويدى. كېچىسى يېتىپ زادىلا ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلىدى. ئۇنىڭ يادىغا بىردىنلا بۇنىڭدىن 561 يىل بۇرۇن يۇننەن ئۆلكىسىگە ئۆلكە باشلىقى بولغان سىياسەتچى سەئىد جېلىل شەمشىدىن ئۆمەر[①]كەلدى. ۋاڭ بېيجىڭگە مېڭىشتىن سەل بۇرۇنلا ئوردا كۇتۇپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان بۇ تارىخنى ئوقۇپ چىققانىدى. ئۆمەر داڭدار سىياسىئون، ئىقتىساد ئالىمى، پىشقان ھەربىي قوماندان بولغاچقا خان ئۇنى يۇننەنگە ئۆلكە باشلىقى قىلىدۇ. شەمشىدىن ئۆمەر يۇننەن ئۆلكىسىگە بېرىپلا ئالۋان ـ ياساق، ھاشار ـ سېلىقنى ئازايتىدۇ. بىكارچىلارنى ئىشقا قويىدۇ. يېتىم ـ يېسىرلەرگە نەپىقە بېرىدۇ. ھەرخىل ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. دانىشمەن، ئۆلىمالارنى ھۆرمەتلەپ، بىكار تەلەپ، ئەمەلدارلارنى قىسقارتىدۇ. سۇ قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرىدۇ. پوچتا بېكەتلىرىنى، ئۆتەڭلەرنى قۇرۇپ، يوللارنى ياسايدۇ. باج ـ سېلىقنى يەڭگىللىتىپ پۇقرا-

① «يۇەن سۇلالىسىدا ئۆتكەن ئۇيغۇر شەخسلەر» ناملىق كىتابنىڭ 1 ـ بېتىدىكى «سىياسەتچى سەئىد جېلىل شەمشىدىن ئۆمەر» ناملىق ماۋزۇغا قاراڭ.

لارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلايدۇ. شەمشىدىن ئۆمەر ئەڭ مۇھىمى كۆڭلى ـ كۆكسىنى كەڭ تۇتۇپ، دۇشمەنلىرىگىمۇ ياخشى مۇئا-مىلە قىلىدۇ. ئەمەلدار خىزمەتچىلىرىگە ئىشىنىدۇ. نەتىجىدە يىلمۇ يىل خەلقنىڭ يەلكىسىدىن بېسىپ تۇرغان نامراتلىق، ئاچارچىلىق تۈگەپ، شەھەرنىڭ قىياپىتى يېڭىلىنىپ، خەلقنىڭ كۆڭلى ئەمىن تاپىدۇ. ئەپسۇسكى، بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ، پىتنىخورلار «ئۆمەر دېگەن باشقا مىللەت تۇرۇپ بىزنى باشقۇ-رۇپ كەتمەكچىمۇ» دەپ ئۇنى كۆرەلمەي، يوقىلاڭ ئىللەتلەرنى توقۇپ خاننىڭ ئالدىغا ئەرزگە بارىدۇ. بىراق ئۆمەرنىڭ ئەھۋالى-دىن خەۋەر تاپقان خان ئۇلارغا: «ئۆمەر دۆلەتنىڭ سىياسى ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، خەلقنى سۆيىدىغان توغرا نىيەت-لىك ئادەم، مەن ئۇنى ئوبدان بىلىمەن، بولمىسا مەن ئۇنى يۇننەن ئۆلكىسىگە باشلىق قىلامدىمەن» دەپ ئەرز قىلىپ كەل-گۈچىلەرنى ئۆمەرنىڭ ئۆز قولى بىلەن جازالىشى ئۈچۈن يۇننەنگە يالايدۇ.

بۇنى ئاڭلىغان ئۆمەر ئۇلارنى ئالدىغا ئېلىپ كېلىدۇ. تۆھ-مەتخورلار كالىلىسىنىڭ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ غال ـ غال تىترىگەن ھالدا ئۆمەرگە باش ئۇرۇپ «بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە» دەپ ئۆز گۇناھىنى بويىنىغا ئالىدۇ ھەم يۇننەندەك بىر ئۆلكىگە ئۆمەردەك بىر ئۇيغۇرنىڭ باشلىق بولغانلىقىغا قاتتىق نارازى بولغانلىقىنى ئىقرار قىلىدۇ. شۇ چاغدا ئۆمەر:

— ھەقىقەتەن گۇناھىڭلارنى بويىنۇڭلارغا ئالدىڭلار، — ئەمدى مەن سىلەرنى جازالىمايمەن، ئەمما شۇنى سەمىڭلارغا سېلىپ قويايكى، ئىش باشقۇرغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ-نىڭ مىللىتىگە قارىماي قىلغان ئىشىغا قاراش كېرەك. ھەممىدە نىيەت خالىس، پاك بولۇشى كېرەك. بۇ يەردە چوڭ مىللەت، كىچىك مىللەت دەپ ئايرىش ئەڭ چوڭ ئەخمەقلىق. بۇ

دۆلەتتە شۇنچە كۆپ ئاز سانلىق مىللەت بار. مىللەتلەرنى باراۋەر كۆرمىسەك، دۆلەت تىنچ بولمايدۇ. چۈنكى ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس دۆلەتتە تۇتقان ئورنى بار ـ دە. سىلەرنىڭ مۇنداق قىلىشىڭلار خاتا. ئەڭ مۇھىمى، سىلەرمەن كەلگەندىن كېيىنكى ئۆلكە بىلەن بۇرۇنقى ئۆلكىنىڭ قىياپىتىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭلار، — دەپ چۈشەندۈردۇ. ھېلىقى پىتنىخورلار ئۇستى ـ ئۇستىگە ئۆزلىرىنىڭ خاتا قىلغانلىقىنى ئىقرار قىلىپ، ئۆزلىرىگە چارە كۆرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن ئۆمەر ئۇلارغا يەنىلا ئۆز خىزمەتلىرىنى بېرىپ ئىشقا قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يۈننەن ئۆلكىسى تېخىمۇ روناق تاپىدۇ. كېيىن شەمشىدىن ئۆمەر ۋاپات بولغاندا يۈننەننىڭ ھەرقايسى كوچىلىرىدا كىشىلەر توپ-توپى بىلەن ئۇن سېلىپ، ھۆركىرەپ يىغلايدۇ. كوچا- كوچىلارغا «يۇقرالار يىغلىشار خالتا كوچىدا، ئۆلگەچكە ئۆمەر خەلق يولىدا» دېگەن لوزۇنكىلار ئېسىلىدۇ. خان ئۇنىڭغا «تۆھپىكار ۋەزىر»، «دۆلەت تۈۋرۈكى» «ساداقەتمەن تۆرە» دېگەن ناملارنى بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆمەرنىڭ تۆتىنچى ئەۋلادىغىچە يۈننەن ئۆلكىسىنى باشقۇرۇپ كېلىدۇ.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ ۋەقەنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ مۇنداق بىر خۇلاسىگە كەلدى. «خەنزۇ خەلقىدە ياخشىلىق قىلغۇچىنى ئۇنۇتمايدىغان بىر ياخشى ئادەت بار. بىزدە ناھايىتىمۇ جاھىل بولغان مەنمەنچىلىك بار. بىر قىسىم كىشىلەر بىر ـ بىرىنى كىچىك ئىشلاردىمۇ كەچۈرمەيدۇ. ياكى بىر ـ بىرىنى كۆرەلمەي پىتنە قىلىدۇ، ئۇلار ئىنسانى پەزىلەتتىن ئەمەلنى ئۇستۇن كۆرىدۇ. ئوردىدىكى پىتنىخورلاردىمۇ ئاشۇ ئىللەتلەر بار. قانداق قىلىش كېرەك؟» ۋاڭنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىپ يۈرىكى قىسىلغاندەك بولدى.

*   *

ئەتىسى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ سىدىق تۇڭچى، شاسىـ
لىمبەگنىڭ ھەمراھلىقىدا خان سارىيىنى كۆرگىلى باردى. ۋاڭ
ئوزاقى يىلى بېيجىڭگە كەلگەندە خان سارىيىغا كىرىپ، بىر قۇر
ئايلىنىپلا چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ بۇ يىل بۇ سارايىنى تەپسىلىي
كۆرۈپ چىقىش ئارزۇسى بىلەن ئارقا دەرۋازىدا مەپىدىن چۈشۈپ
پىيادە ماڭدى. ئۇ ئاۋۋال دەرۋاز ئۈستىدىكى چوڭ سائەتكە
بىردەم قاراپ تۇردى.

ــ بۇ سائەت كەچتە 108 قېتىم جىرىڭلايدۇ، ــ دەپ
تونۇشتۇردى سىدىقبەگ، ــ ۋاڭ «بۇ قانداق سائەتتۇ» دەپ
ئويلاپ تۇرۇشىغا سىدىقبەگ ئارقىغا قولىنى جورۇپ ياپيېشىل
قارىغايلار بىلەن چۇمكەلگەن تاغنى كۆرسەتتى، ــ بۇ تاغ
جىڭسەن تېغى دېيىلىدۇ. 1644 ـ يىلى لى زىچىڭ قوزغىلاڭ
قىلغاندا تەختتە جۇيىچۇەن دېگەن پادىشاھ ئولتۇرغانىكەن. بۇ
ۋەقەدىن قورقۇپ كەتكەن پادىشاھ ئەنە شۇ تاغقا قېچىپ چىقىپ،
ئېسىلىپ ئۆلىۋاپتۇ. خانىش بۇنى ئاڭلاپ ئوردىدا ھەسرەت يۇـ
تۇپ ئۆزىنى سىغىپ ئۆلتۇرۇۋالغانىكەن، ــ دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان ۋاڭ «بۇ قانداق گەپ؟ دۈشمەن تۇتۇۋېلىپ
ئۆلتۇرۇۋەتسە بىرگەپ، بۇنىڭغا ئىلاج يوق. ئۆزىنىڭ ئۆلۈۋېلىـ
شى، قورقۇنچاقلىقتىن بولغان» دەپ ئويلىدى.

ئۇلار تاش رېشاتكىلىق سەينادىكى مىستىن ياسىلىپ، ئالـ
تۇن يالىتىلغان يوغان داڭقانلارنى، تاشپاقا، غاز ھەيكەللىرىنى
كۆرۈپ تاماشا قىلدى. ئۇلار يەنە پادىشاھ چوڭ پائالىيەتلەرنى
ئېلىپ بارىدىغان ئوتتۇرا ئوردا ــ يەتمىش ئىككى تۆۋرۈكلۈك
چوڭ سارايىنى، چەنچىڭ ئوردىسىنى، جاۋتەي ئوردىسىنى، كۇنـ
نىڭ سارىيىنى كۆردى. بۇ يەرلەردىكى ناھايىتى چوڭ ئۆينىڭ

يېرىمنى دېگۈدەك ئېگىلەپ تۇرغان سائەت، مىس چەينەكتىن سۇ تېمىتىش ئارقىلىق ۋاقىتنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب ۋاڭنى قىزىقتۇردى. سىدىقبەگ:

— بىر چەينەك سۇ تېمىپ بولغان ۋاقىت بىر كېچىنى كۆرسىتىدىكەن، — دېدى. ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ قويىدى.

ئۇلار ئۆتكەندە، خان ۋاڭنى قوبۇل قىلغان ساراي ئالدىدا توختىدى. ۋاڭ شۇ چاغدا خاننىڭ تەختىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى تامغا ئەينەك جازىغا ئېلىپ ئېسىپ قويغان خەنزۇچە «ئوچۇق يورۇق ئىش قىلايلى» دېگەن سۆزنى ئويلاپ قالدى.

ۋاڭ خان سارىيىدىكى كەڭتاشا سەينالاردا، ھەرخىل ئۇششاق تاشلاردىن گۈل تىزىپ ياسالغان يوللاردا خېلى ئۇزاق ماڭسىمۇ قىلچە ھارغىنلىق ھېس قىلمىدى. ئۇلار تاش پەلەمپەيلەر ئارقىلىق بىر سارايدىن يەنە بىر سارايغا كىرگۈچە ئاياغ ئاستىدىكى ئاق قاشتېشىغا ئويۇلغان بۇلۇتلۇق ئاسماندىكى ئەجدىھالارغا ۋاڭنىڭ كۆزى چۈشتى. ۋاڭ بۇ قاشتېشىنىڭ ناھايىتى چوڭلۇقىنى كۆرۈپ «بۇنى قانداقمۇ بۇ يەرگە يۆتكەپ كەلگەندۇ» دەپ ئويلاپ تۇراتتى. بۇنى سىدىقبەگ چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى.

— بۇ تاشنى يىراق بىر ناھىيەدىن يۆتكەپ كەلگەنىكەن. بۇنى ئېلىپ كەلگۈچە ھەر مەنزىلدە بىر قۇدۇق قېزىپ، يولنى تۈزلەپ، يولغا سۇ سېپىپ، مۇزلىتىپ ئاستا سۆرەپ ئېلىپ كەلگەنىكەن.

ۋاڭ خەلقنىڭ جاسارەت ھەم شىجائىتىگە ھەيران قالدى. ئۇ بۇ تاشقا توققۇز ئەجدىھانىڭ سۈرىتى قاپارتمىلىق قىلىپ ئويۇلغانلىقىغا زەن سالدى.

ئۇلار چۈشكە يېقىن قايتتى. ۋاڭ سورىدى:

— بۇ خان سارىيىنىڭ ئىچىنى نەچچە كۈن ئايلانساقمۇ

تۇگىمىگۇدەك، بۇ يەردە قانچىلىك ئۆي باردۇ؟
— خوش، ۋاڭ خوجام، بۇ يەردە 9999 ئېغىز ئۆي بار ئىكەن. ھېسابلاپ كۆرسەم بىر كىشى تۇغۇلغان كۈندىن تارتىپ تۇرار ئۆيىنى ھەر كۈنى ئالماشتۇرۇپ تۇرسا، ھەممە ئۆيدە بىر قېتىم يېتىپ بولغۇچە يىگىرمە ياشتىن ئاشىدىكەن. ئەينى ۋاقىتلاردا پادىشاھلارنىڭ قايسى ئۆيدە، قايسى كارىۋاتتا ياتقانلىقىنى ھەرەم ئاغىسى ياكى يېقىن ئادىمىدىن باشقا ھېچكىمنىڭ بىلمەسلىكىمۇ، ئەنە شۇنداق ئۆينىڭ كۆپلۈكىدىن بولغان، — دېدى سىدىقبەگ. ۋاڭ ھەيران قېلىپ يەنە سورىدى:
— بۇ ئۆيلەرنىڭ سانى بىر تۈمەنلا بولۇپ كەتمەي، نېمە ئۈچۈن بىر سان كەم بولۇپ قالغاندۇ؟
— ئۇنىڭمۇ سەۋەبى باركەن ۋاڭ خوجام، — دېدى سىدىقبەگ، — ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاسمان خۇداسىنىڭ جەمئىي ئون مىڭ ئېغىز ئۆيى باركەن. پادىشاھ ئاسمان خۇداسىنىڭ ئوغلى بولغاچقا ئۇنىڭ ئۆيلىرى دادىسىنىڭكىدىن ئاز بولۇشى كېرەك ئىكەن.
ۋاڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۈلۈپ كەتتى.
كەچتە خالزات ھېكىمبەگ ۋە باشقا گۇڭ، ۋاڭلار مۇھەممەت بېشىرۋاڭنىڭ چىڭۋاڭلىققا ئۇستۇرۇلگەنلىكىنى تەبرىكلەپ كېلىشتى. ۋاڭ ئۇلارغا زىياپەت بەردى. كېيىنكى بىر نەچچە كۈندە خان ھەر كۈنى دېگۈدەك مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى ئوردىدىكى ئويۇنلارنى كۆرۈشكە چاقىرتتى. ۋاڭ ئوردا ئارتىسلىرىنىڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇدى. چاڭچىلە، سېھىرگەرلىك، سېرك ئويۇنلىرى ۋاڭغا چوڭقۇر تەسىر قىلغاندى.

* *

ئاسماننى قويۇق بۇلۇتلار قاپلىغان. ھەممەيەر كۆلرەڭ تۇسكە كىرگەن بىر چاغ ئىدى. شىمالدىن غەربكە سوزۇلغان، ئالماستەك يالتىراپ تۇرغان مۇزلۇق چوققىلار، قار ئۇچۇپ تۇرغان جىلغا، ئېدىرلىقلاردىن شۇئىرغان كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

ھەيۋەتلىك بىر ئاتلىق قوشۇن ئۇزۇن سەپ تارتىپ ۋۆلى جىلغىسىغا كىرىپ كەلدى. سەپ ئالدىدا كېلىۋاتقان كىشى پۇتىغا كۈمۈش قاپلانغان قىنىق قىزىل مەخمەل ئۆتۈك كىيگەن، ئۇستىگە سىرىق يېپىنچا ئارتقانىدى. ئۇ ھەم ھەيۋەتلىك ھەم سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ئاستىدىكى كۈمۈش جابدۇقلۇق چىلان تورۇق ئېتى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك ئىدى. ئوڭ ـ سول تەرەپلىرىدە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان كىشىلەر كاتتا كىيىنگەن ۋەزىر، ۋاڭ، گۇڭ، قەلەمدار ـ ئەلەمدار ئەمىرلەر ئىدى. كەينىدە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر ئوقيا، نەيزە، قالقان، قىلىچ، بايراق قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىۋاتاتتى. ئالدىدىكى كىشى ئاتنىڭ يۈگىنىنى ئاستا تارتتى ۋە سول قولىنى كۆتۈرۈپ قويىۋىدى، بارلىق قوشۇن ئۆز ئورنىدا شاپپىدە توختىدى. بۇ خان ئىدى. خان ئوۋ قىلغاچ چىگدېنىڭ باش كۈز پەسلىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرگىلى كەلگەنىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ، خالزات ھېكىمبەگ، تۇرپان ۋاڭى، خوتەن، قەشقەرنىڭ گۇڭ بەگلىرى بار ئىدى. خان ۋە ئۇنىڭ قەلەمدار ۋە ئەلەمدار بەگلىرى مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ سوۋغا قىلغان ئاتلارغا مىنگەنىدى. بۇ ئاتلار ھەيۋەتلىك ۋە شاش ئىدى. خانغا بۇ ئاتلار ھەقىقەتەن ياقتى. ئەمىرلەرمۇ بۇ ئاتلارنى ماختاپ كېتىشتى. شۇڭا ئەمىرلەر مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا ئالاھىدە ئېھتىرام بىلدۈردى.

ئۆلار، بۇ ئارامگاھنىڭ ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان
جىڭگۇڭ خان سارىيىغا كېلىپ ئاتلاردىن چۈشتى. بۇ سارايىنىڭ
دەرۋازا ئۈستىدىكى تاش ئابىدىگە «روشەن دەرۋازا» دېگەن ماذ-
جۇچە، خەنزۇچە، زاڭزۇچە، ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە بەش خىل
تىلدا خەت ئويۇلغانىدى. دەرۋازىنىڭ بېشىغا ئورنىتىلغان ياغاچقا
نەقىشلەنگەن ئەجدىھانىڭ سۈرىتى ئاغزىنى يوغان ئاچقان پېتى
ھەممىگە ھەيۋە قىلىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

خان، ساراي كۈتۈپخانىسىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى مەخسۇس
خانلار ئۈچۈن سېلىنغان ئون توققۇز ئېغىزلىق ھۇجرىغا چۈش-
تى. قالغان ۋاڭ، گۇڭ، ئەمىرلەر، خان سارىيىغا كىرىپ بىر
پەس ئورۇنلاشتۇرۇشنى كۈتۈپ تۇردى. بۇ سارايىنىڭ تېگىگە
قىزغۇچ مەرمەر تاش ياتقۇزۇلغان بولۇپ، سارايىنىڭ ئىچىدىكى
تاملارغا چەنلۇڭ ۋە كاڭشى خانلارنىڭ قولىيازمىلىرى ئەينەك
رامكىلارغا ئېلىپ ئېسىپ قويۇلغانىدى.

قۇمۇل ۋاڭى ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن سەلتەنەتلىك، ئازادە
بىر سارايغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. خالزات ھېكىمبەگمۇ ئۇنىڭ
يېنىدىكى سارايغا ئورۇنلاشتى.

چېڭدې — مەملىكەت بويىچە مەشھۇر سەيلىگاھلارنىڭ
بىرى بولۇپ، خېبېي ئۆلكىسىدە، پايتەختنىڭ شەرقىي شىمالى-
دا، ئارىلىقى ئىككى يۈز ئەللىك كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ جاي
چىڭ ئوردىسى پادىشاھ جەمەتىنىڭ مەخسۇس ئارامگاھى بولۇپلا
قالماي بەلكى ئۇلار نەزىر - چىراغ، دۇئا - تىلاۋەت قىلىدىغان
ئورۇنلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

خان بىر كۈن ۋاقىت ئاجرىتىپ، كۆرۈنۈپ تۇرغان
بىر - بىرىدىن ھەشەمەتلىك ياسالغان ئون ئىككى بۇتخانىنىڭ
بىرىگە كىرىپ كۈجە كۆيدۈرۈپ ئىبادەت قىلدى. ئۇنىڭدىن
كېيىن بىر كۈن دەرەخلىك سەيلىگاھدا غەربىي يۇرتتىن كەلگەن-

لەرنى كۈتۈۋېلىش زىياپىتى بەردى، بۇ يەردە، خەلمۇ خىل ئويۇنلار قويۇلدى.

خان كېلىپ ئۈچىنچى كۈنى ۋاڭ، گۇڭلارنىڭ قانغۇچە سەيلە ـ ساياھەت قىلىشىنى تاپىلاپ، ئۆزى بېيجىڭگە ـــ خان ئوردىسىغا قايتىپ كەتتى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ، خالزات ھېكىمبەگ بىر قانچە بەگ سىپاھلىرى بىلەن بىللە ئاتلىرىغا مىنىپ، ئالدى بىلەن ۋۇلى دەرياسى ئەتراپىغا كەلدى. دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى ياپيېشىل دەرەخلەر يېشىل گىلەمدەك يېيىلىپ ياتقان ئوت ـ چۆپلەر، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاجايىپ ـ غارايىپ تاغ چوققىلىرى، تاغلاردىن شارقىراپ چۈشۈپ بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇۋاتقان سۈپسۈزۈك سۇلار، ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئاجايىپ تەسىراتلارنى قوزغىغانىدى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئۆز يۇرتىنى سېغىنغاندەك بولدى. چۈنكى ئۆز يۇرتىنىڭ شىمال تەرىپىدىمۇ ئەنە شۇنىڭدەك تاغلار، تاغلاردىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان سۈپسۈزۈك سۇلار، شارقىراتمىلار، بۈك ـ باراقسان ئورمانلار بار.

ـــ بۇ جاينىڭ شىمالىي ۋە غەربىي تەرىپى تاغلىق، شەرقىي تەرىپى بولسا بىپايان كەڭ تۈزلەڭلىك ئىكەن، ـــ دېدى خالزاتبەگ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

ـــ شۇنداقكەن، ئوتتۇرا قىسمىنى بولسا نۇرغۇن كۆللەر ئىگىلەپ تۇرىدىكەن. ئەنە ئاۋۇ تاغلاردىن چۈشۈۋاتقان شارقىراتمىلار كۆللەرگە قۇيۇلىدىكەن، ـــ دەپ قوشۇمچە قىلدى ۋاڭ.

ئۇلار بۇ يەردىن يېنىپ ئىبادەتخانىلارنىڭ تۈرلۈك قۇرۇلۇشلىرىنى تاماشا قىلدى. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش سەنئىتىدىكى ئالاھىدىلىكلەر نامايان قىلىنغان بۇ قۇرۇلۇشلاردا ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئويلاپ قالدى: «بۇ يەردە

www.uyghurkitap.com

ئەلۋەتتە يوەن سۇلالىسى دەۋرىدە بىناكارلىق ئۇستىسى بولغان ئەختەرىدىننىڭ قۇرۇلۇش سەنئىتىنىڭ تەسىرىنى يوق دېگىلى بولمايدۇ.» مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ خالزاتىبەگكە ئەختەرىدىن ھەققىدە شۇ كۈنى كەچتە پاراڭ قىلىپ بەردى.

ئەتىسى ئۇلار يەنە سەيلىگە چىقتى. ئۇلار بۇ يەردىكى مەشھۇر بولغان «سالقىن ئارامگاھ»نى سەيلە قىلىۋېتىپ دىققىتى ئېگىز قوپۇرۇلغان «قىزىل نۇرلۇق تام» غا چۈشتى. بۇ تام ئۇلارغا گويا بىر ئۇلۇغ ئوت يالقۇنى ئاشۇ ئېگىز تامنى قاپلاپ تۇرغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. بۇ يەردىكى سەيلىگاھنىڭ مۇھىم جايلىرىنى تونۇشتۇرغۇچى خادىملار بۇ تامنى مۇنداق دەپ تونۇشتۇردى: «رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ تامنى قوپۇرۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرى، يېرىم كېچىدە جەنۇب تەرەپتىن ئىككى دانە ئالتۇن قۇش ئۇچۇپ كېلىپ بۇ تامنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ ـ دە، ئىككىنچى قايتىپ چىقماپتۇ. شۇڭا كىشىلەر قولىقىنى بۇ تامغا ياقسا ھەرخىل قۇشلارنىڭ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىدىكەن.» مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ رىۋايەتنى ئاڭلاپ قولىقىنى تامغا يېقىن ئەكىلىپ تىڭشاپ كۆردى. باشقىلارمۇ قولىقىنى تامغا يېقىپ تىڭشاپ كۆردى. بەزىلەر «قۇشلارنىڭ سايرىغىنى ئاڭلىنىۋاتىدۇ» دېسە، بەزىلەر «ئاڭلىيالمىدىم» دېيىشتى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ زىيادە گەپ قىلماي كۈلۈپلا قويدى.

ئۇلار بۇ يەردە بىر قانچە كۈنلەر سەيلە ـ ساياھەتتە بولدى. بۇ يەردىكى تاغ چوققىلىرى ۋە تاغ جىلغىلىرىغا سىڭىنغان ئەللىكتىن ئارتۇق سەيلىگاھنىڭ كۆپ قىسمىنى كۆردى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ھەر ئەتىگىنى بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ سىرتقا چىقىپ، بۇ ھاۋاسى ئۆزگىرىشچان ـ بىردەم تۇتۇلۇپ، بىردەم ئېچىلىپ، بىردەم يامغۇر يېغىپ ھاۋا تۇمانلىشىپ كېتىدىغان، ئەمما، ئىس ـ تۈتەك توپا ـ توزاندىن

www.uyghurkitap.com

خالىي بولغان شەھەرنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىپ، يىراقتا يالقۇندەك قىزىرىپ تۇرغان قوش مۇنارلىق تاغقا، يەنە ئالماس-تەك جۇلالىنىپ تۇرغان يۈەنپۇ تېغىغا قارىغىنىچە بىر پەس تۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا قۇمۇلنى، قۇمۇلدىكى ئىشلارنى ئور-دىنى، ئوردىدىكى ئىشلارنى، مېھرىبانلىق خېنىمنى يادىغا ئالاتتى ـ دە، دەرھال قۇمۇلغا قايتىپ كەتكۈسى كېلىپ قالاتتى.

بۈگۈن كۈن نۇرى تەكشى چېچىلىپ، ئالەم ئىللىغان ۋا-قىتتا مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ يەردىكى مەشھۇر ئىسسىق بۇلاق سۈيىدە يۇيۇنۇپ ھۇزۇرلاندى. بۇ بۇلاق سۈيى ئادەمنىڭ تېنىگە ھوزۇر بېرىپ سۇدىن چىققاندىن كېيىن ئادەم ئۆزىنى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. شۇڭا بۇ بۇلاق سۈيى مۇ-ھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغىمۇ ناھايىتى ياقتى.

بۇ يەردىن قايتىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ۋاڭ خالزاتبەگ بىلەن بىرلىكتە «يىراقنى تىنچلاندۇرۇش ئىبادەتخانىسى» دەپ ئاتالغان ئىلى ئىبادەتخانىسىنى كۆردى. بۇنى چەنلۇڭ خان جۇڭ-غار موڭغۇللىرىنىڭ ئارزۇسىنى نەزەرگە ئېلىپ ياساتقانىدى. يەنى جۇڭغارلارنىڭ توپىلىڭى تىنجىتىلىشقا باشلىغاندا، جۇڭغار قەبىلىلىرىدىن بىرى بولغان داشداۋ قەبىلىسى چىن ئەسكەرلى-رى بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىماي، چىڭ ھۆكۈمىتىگە ئەل بو-لۇپ، ئىلىدىن ئولاستاي ئارقىلىق جاڭجاكوغا، جاڭجاكو ئارقى-لىق چىڭدېغا كۆچۈپ كەلگەن ئىدى. بۇنىڭدىن چەنلۇڭ خان خۇشال بولۇپ، ئەسلىدە داشداۋ قەبىلىسى تۇرغان جاي ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى غۇلجا ئىبادەتخانىسىغا تەقلىد قىلىپ بۇ ئىبادەتخانىنى ياساتقانىكەن. بۇ ئىبادەتخانا چاسا شە-كىللىك بولۇپ، ئەسلىدىكى غۇلجا ئىبادەتخانىسىدىن كىچىكرەك ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ قۇرۇلمىلىرى بىر بىرى بىلەن ناھايە-

تى مۇستەھكەم جىپسىلاشتۇرۇلغان. ئىبادەتخانا ئىچىگە ھەر-خىل ئىلاھ بۇت ھەيكەللىرىدىن باشقا، يەنە تۆت تىمىغا بۇددا رىۋايەتلىرىگە ئائىت ھەرخىل تام رەسىملىرى سىزىلغانىدى. خالزاتبەگ بۇتخانىنى كۆرۈۋېتىپ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا مۇنۇلارنى دېدى:

— جۇڭغارلار شىزاڭنى ئۆزىگە قاراتقاندىن كېيىن غالدان دالاي لاماغا ئىلى دەرياسىنىڭ ئىككى چېتىدە كۆركەم ئىككى ئىبادەتخانا ياساشنى ئۆتتۈرىغا قويۇپ، ئىبادەتخانىنىڭ شەكلىنى لاما دىنىغا مۇۋاپىق لايىھىلەپ بېرىش ئۈچۈن مۇۋاپىق ئۇستا سورىغان. دالاي لاما مىمارچىلىق ئۇستىلىرىدىن بىرىنى تالالاپ ئىلىغا ئەۋەتكەن. بۇ ئۇستا ئىلى دەرياسىنىڭ ئىككى قاسنىقىدى-كى كەڭ دالانى ئايلىنىپ، ئىككى ئىبادەتخانا سالىدىغان ئورۇن-نى پىلانلىغان. ئۇ دەريانىڭ شىمالىدىكى پۈتۈن ئىلى ۋادىسى ئالقاندەك كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قارا دۆڭ ئۈستىگە بىرنى، جەنۇبقا قاينۇققا بىرنى سېلىشنى لايىق تاپقان. شۇنىڭ بىلەن ناھايىتى كۆپ خىراجەت بىلەن ئۇ ئىبادەتخانىلارنى پۈتتۈرگەن. دەريانىڭ شىمالىدىكىسى «غۇلجا ئىبادەتخانىسى»، دەريانىڭ جەنۇبىدىكى-سى «قاينۇق ئىبادەتخانىسى» دەپ ئاتالغان. غۇلجا ئىبادەتخانى-سىنىڭ ئۆگزە كاھىشلىرىغا ئالتۇن يالىتىلغانلىقى ئۈچۈن كۈن نۇرىدا ۋالىلداپ چاقناپ تۇرىدىكەن. شۇڭا بۇ ئىبادەتخانىنى يەرلىك خەلقلەر «ئالتۇن قۇببىلىك ئىبادەتخانا» دەپ ئاتىغان. «قاينۇق ئىبادەتخانا» سىنىڭ ئۆگزە كاھىشلىرىغا كۈمۈش يالى-تىلغانلىقتىن «كۈمۈش قۇببىلىك ئىبادەتخانا» دەپ ئاتالغاند-كەن، — دەپ تونۇشتۇردى ۋە ئاخىرىغا يەنە شۇلارنى قوشۇپ قويدى، — غۇلجا ئىبادەتخانىسى يەنى «ئالتۇن قۇببىلىك ئى-

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى

بادەتخانا» بەكمۇ ھەيۋەتلىك ، ھەشەمەتلىك سېلىن-
غان بولۇپ، تام ـ تورۇسلارغا پۈتۈنلەي ئاق كىگىزدىن يوپ-
ۇقلار ئارتىلىپ، ئىشىك ـ رۆجەكلەرگە ئالتۇن يالىتىلغا-
نىكەن. ھەربىلى ئىبادەت قىلىش مەزگىلىدە ئالتە، يەتتە
مىڭ لاما راھىبلىرى موڭغۇل ئۇتلاقلىرىدىن كېلىپ،
نۇرغۇنلىغان ئالتۇن كۈمۈش ئۈنچە ـ مەرۋايىت، جاۋاھىرلارنى
قويۇپ قايتىدىكەن.

ۋاڭ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۈلۈپ قويدى، ھەم ئۇيغۇرلار-
نىڭمۇ بۇددا دىنىغا چوقۇنغان ۋاقتى ناھايىتى ئۇزۇن بولغان دەپ
ئويلىدى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ «ھەرخىل دىنلار ئىچىدە
ئىسلام دىنىدەك ساپ، پاك دىن يوق، ئاللا بىر. بىز ئاللانىڭ
ئىرادىسىگە بويسۇنىمىز. مۇھەممەت پەيغەمبەر بولسا ئاللانىڭ
ئەلچىسى. قۇرئان كېرىم بولسا ئاللاتائالانىڭ ئۆز ئۈممەتلىرىگە
ئىنئام قىلغان مۇقەددەس كىتابى» دەپ قارايتتى ھەم بۇ قاراشتا
چىڭ تۇراتتى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ۋە باشقىلار خان قايتىپ كېتىپ
يەتتە كۈندىن كېيىن بېيجىڭگە قايتىپ كەلدى.

خان غەربىي دىياردىن كەلگەن ۋاڭ ـ گۇڭلارنى يەنە بىر
قېتىم كۈتۈۋېلىپ ئۇلارنى يامبۇ، مەنسەپ كىيىملىرى بىلەن
تارتۇقلىدى. يەنە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئايالى مېھرىبانۇ
خېنىمغا «پۇجۇڭ» لۇق مەرتىۋىسىنى بېرىپ، ھەر ئايدا مۇھەم-
مەت بېشىرچىڭۋاڭغا 70 يامبۇ، مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا 30 يامبۇ
ئەۋەتىپ تۇرۇشقا پەرمان قىلدى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ خاننىڭ ھىممىتىدىن مەمنۇن بو-
لۇپ ھەشقاللا ئېيتتى.

خان غەربىي دىياردىن كەلگەنلەردىن ئايرىلىدىغان ۋاقىتتا سىرتقى دۈشمەنلەردىن ھوشيار بولۇشنى، ئىچكى نىزالارغا دىق-قەت قىلىشنى، ئەمەلدارلارنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا ئىش قىلىشى-نى تاپىلاپ، ئۆزلىرى قايسى كۈننى مۇۋاپىق دەپ قارىسا شۇ كۈنى قايتىپ كەتسە بولىدىغانلىقىغا ئىجازەت بەردى.

ئۈچىنچى قىسىم

ئۇ قۇشلار قونغان ماكان

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئون بەشىنچى باب

مېھرىبانۇ خېنىم ۋاڭ كەتكەندىن كېيىن يۈزىنى يېپىپ، ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرماي قۇمۇلدىكى ئەمەلدار، ئۆلىمالارنىڭ ئۆلۈم - يېتىملىرىگە، توي - تۆكۈنلىرىگە باردى. نۇرغۇن ئاياللار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدى. قۇمۇلنىڭ نۇرغۇن ئاياللىرى - مەيلى خېنىم، ئاغىچىلار، ئاپپاقلار بولسۇن، ئايلا، جۇۋان - چوكانلار بولسۇن، ھەممىسى دېگۈدەك مېھرىبانۇ خېنىمنى ئېغىر - بېسىق، خۇشخۇي، مۇئامىلىسى سىلىق ئىكەن. بۇنىڭدەك ئۇلۇغ سۈپەت مەزلۇم تېپىلماس دەپ ماختاشتى، ئوردىدىمۇ ئۇ ئۆزىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى، ئەقىل - پاراسىتى بىلەن تېزلا ئابرۇيغا ئىگە بولدى. ئۇنى ئوردىدىكى بەگلەرمۇ ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى. مۇھەممەت بېشىر ۋاڭ بېيجىڭگە كەتكەندىن كېيىن نەمتۇللا تەيجى كۆپ ئىشلاردا ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالدى. نەمتۇللا تەيجى ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورىغاندا ئارىدىكى ئۈنچە پەردىنى چۈشۈرۈۋېتىپ ئولتۇراتتى. مېھرىبانۇ خېنىم ئۇنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرەتتى. تەيجىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلاتتى. ئاندىن قىسقا سۆھبەت بولاتتى. مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ ئىككى خىزمەتچىسى كۈنلۈك ئىشلارنى خاتىرىگە يازاتتى. كېيىنكى كۈنلەردە نەمتۇللا تەيجى بېگىم ئوردىدا تۈزۈلۈپ بولغان بىر نەچچە پارچە كىتابنى —

يەنى بىرى «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەملىكتۇر» يەنە بىرى «قۇ-
مۇل نەغمە- ناۋالىرى» ناملىق كىتابلارنى مېھربانۇ خېنىمنىڭ
كۆرۈپ چىقىشىغا تاپشۇردى.

مېھربانۇ خېنىمغا بۇ كىتابلارنى كۆرۈش ناھايىتى كۆڭۈل-
لۈك تۇيۇلدى. ئۇ بىر قانچە ھەپتە ئولتۇرۇپ بۇ كىتابلارنى
كۆرۈپ چىقتى. «قۇمۇل نەغمە - ناۋالىرى»غا پىكىر قوشمى-
دى. «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەملىكتۇر» ناملىق كىتابقا نۇر-
غۇن تۈزىتىشلەرنى بەردى. بەزى مەزمۇنلارنى كىرگۈزدى.

كۈز ئايلىرى كىرىشى بىلەنلا قۇمۇلدا تۆي - تۆكۈنلەر
قىزىپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە تاجىدىن تەيجى بېگىم قېرىغاندا
تاپقان ئەتىۋارلىق ئوغلى شاماخسۇت بەگنىڭ سۈننەت تويىنى
قىلدى. مېھربانۇ خېنىممۇ بۇ سۈننەت توي شەرىپىنى قۇتلۇق-
لاپ باردى. مېھربانۇ خېنىمنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان
ساھىبخانلار ئايرىم سارايلارنى راسلاپ، توققۇزقات كۆرپە سال-
دى. ھەم نۇرغۇنلىغان خېنىم، ئاغىچىلار، ئاپپاقلار، ئايلالار
مېھربانۇ خېنىمنىڭ ئالدىغا چىقىپ، يولىغا قىزىل تاۋار پاياند-
داز سېلىپ كۈتۈۋالدى.

مېھربانۇ خېنىم ھەممىسى بىلەن ئوچۇق چىراي سالاملى-
شىپ كۆرۈشتى. مېھمانلار مېھربانۇ خېنىمنى ھۆرمەتلەپ تۆر-
گە ئۆلتۇرغۇزدى. مېھربانۇ خېنىم سەككىزقات كۆرپىنى ئال-
دۇرۇۋېتىپ بىر قات كۆرپە ئۈستىدىلا ئولتۇردى. ئۇ بېشىغا
قات مۇخازىلىق دوپپا كىيىپ ئۈستىدىن ئالتۇن قۇببىلىق روما-
لىنى سېلىۋالغانىدى. ئۈستىگە زەرگۈللۈك تاۋار كۆڭلەك ئۈس-
تىدىن ئېتەك چۆرىلىرىگە كالۋۇتۇن بېسىلغان چاپان كىيگەن.
پۇتىغا كالۋۇتۇندىن گۈل نەقىشلەنگەن دۇخاۋا ئاياغ كىيگەنىدى.
بۇ كىيىملەر ئۇنى پەرىلەردەك كۆرسىتەتتى. بۇ چاغدا مېھربا-
نۇنى تاماشا قىلىپ ئولتۇرغان مىنىس ئاپپاق ئۇنىڭ ئالدىغىراق

سۇرۇلدى.

مېھربانۇ خېنىم بارغانلا سورۇندا مىنىس ئاپپاق بىلەن ئۇچرىشىپ قالاتتى. لېكىن مېھربانۇ خېنىم ئۇنى كۆرگەندىلا «ئادەم ئۆچ ـ ئاداۋەت ساقلىماسلىق كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى. شۇڭا ئۇ دېدى:

ـــ مىنىس ئاپپاق ئاچا، ھەزەرتلىرىنى كۆرمەپتىمەنغۇ، يېنىمغا ئۆتسىلە، ـــ دەپ ئورنىدىن ئىرغىنىپ ھۆرمەت بىلدۈردى.

ـــ خوش خېنىم بوغۇم، ھەزەرتلىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ توققۇز پۇكۇلۇپ تەزىم-قىلدىم. بۇيۇم پەس، خۇيۇم نەس بولغاچقا نەزەر كۆزلىرى چۈشمىدى بولغاي، نېمىلا دېگەنبىلەن ئېسىلنىڭ ئوقۇرى ئېگىز بولىدۇ، ـــ دېدى مىنىس ئاپپاق ئۇنىنى غاڭۇر ـ غۇڭۇر چىقىرىپ، كالتە بويىنىنى ئۇياققا ـ بۇياققا تولغاپ.

ـــ يوغىسۇ ئۇنداق ئەمەس، يۇقىرى ئۆتسىلە، ـــ دېدى مېھربابۇ خېنىم يەنە بىر قېتىم ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ.

ـــ ھاي. . . . ي، ـــ دەپ دۇمباق يېرىلغاندەك سۆزلەپ كەتتى يەنە مىنىس ئاپپاق، ـــ كۆن يىراق بولسىمۇ ئاپتىپى يېقىن دېيىشىدۇ. ئۆزلىرى چۆمۈچ بولسىلا خېنىم، بىز بولساق قوشۇق. لېكىن تاغ قانچە ئېگىز بولغان بىلەن ئاسماندىن پەس، ھەزەرتلىرى دېگەن، نېمىلا بولمىسۇن بىر پادىشاھنىڭ خوتۇنى. بۇ پەلەك مەندە تۇرماس، بۇ خەمەك سەندە دەپ، ھاي. . . ي خېنىم بۇ دېگەن ئۆزۈن جاھان.

مېھربانۇ خېنىم بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ يۈزلىرىگە قىزىللىق تاردى. ئۆيدىكى ئاپپاق خېنىملار ئاۋۋال جىمجىت ئولتۇراتتى. كېيىن سەل غۇدۇراپ بىر-بىرىگە قاراشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

— خوش، مىنىس ئاپپاق ئاچا، — دېدى مېھرىبانۇ خېنىم، ئالدىرىماي ئاستا، — دېگەنلىرى دۇرۇس، ئەپسۇس-كى، تاغ ئېگىز بولغىنى بىلەن ئوقۇرۇق بىلەن ئەگكىلى بولماي-دۇ. يەنە، ئۇ تاغ قانچە ئېگىز بولسىمۇ كۈننى توسيالمايدۇ. كۆز كىچىك بولسىمۇ كۆرىدىغىنى چوڭ. ھەزەرتلىرى بىلىدىلا، ئاللاتائالا ھەققە رىسقىنى نەق بەرگەننىكەن، شۈكۈر قىلماق ئۇم-مەتلىرىگە ۋاجىپتۇر.

مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ چاقماقتەك دانىمۇ دانە سۆزلىرى ئوق-يادەك ئېتىلدى.

— ھونۇس شۇنداق، ھونۇس شۇنداق، — دېدى مېنىس ئاپپاق، ئۇنىڭ ئوزىنى گەپدان چاغلاپ مىھرىبانۇ خېنىمنى كۆز-گە ئىلماي دېگەن گەپلىرى بوسۇغىدىلا سىغىلىپ قالغاندەك بولدى. ئولتۇرغان خېنىملار كۈلۈپ ئۇنى مازاق قىلىشتى. مىنىس ئاپپاق كۆڭلىدە «ئارپا تېرىپ بۇغداي ئالىمەن دەپ خام خىيال قىپتىمەن» دەپ ئويلاپ بىر ئاز شۈكلىنىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلازىنىڭ ئوتتۇرىسىدا پاراڭ بولمىدى. ئەمما بەستىرەك ئولتۇرغان خامۇشخان ئىچىدە «تاسما يېگەن ئىت ئۆمۈر بويى خۇيىنى تاشلىماپتۇ» دېگەن شۇ دە، — دەپ ئويلى-دى.

بۇگۈنكى سۈننەت توي ناھايىتى ھەشەمەتلىك بولدى. ئىك-كى ئايالغا بىردىن قويۇلغان شىرەگە تىزىلغان نازۇنېمەتلەر ھېلىدىن ھېلى يېڭى نازۇنېمەتلەر بىلەن ئالماشتۇرۇلۇپ تۇر-دى. مېھرىبانۇ خېنىم «خېنىم، مەزەلەرگە باقسىلا. . . ئاغىچام ئىلتىپات قىلسىلا . . . » دېگەن تەكلىپ سادالىرى ئىچىدە خالىغان نەرسىلەرگە ئازراقتىن ئېغىز تېگىپ قويدى. ئىككىن-چى قېتىملىق تائام تارتىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا ئازراقلا ئېغىز تېگىپ ياندى. ھەممەيلەن مېھرىبانۇ خېنىمنى دەرۋازا ئالدىغىچە

www.uyghurkitap.com

ئۈزتىپ قويۇشتى.

بۇ سۈننەت توي مېھربانۇ خېنىمنىڭ يادىدا قالدى. گەرچە ئۇ چەكسىز ھۆرمەت ئېھتىرام ئىچىدە كۈتۈلگەن بولسىمۇ ئاۋۇ بويى پەس، خۇيى نەسىنىڭ گەپلىرى ئۇنىڭغا ئەسكى تامدا ھۇۋقۇش سايرىغاندەك بىلىندى. شۇ كۈنلەردە مېھربانۇ خېنىمنىڭ كۆڭلى بەكلا نازۇكلىشىپ كەتكەنىدى. خېنىمنىڭ كەينىدىن ئاياللارنىڭ «مېھربانۇ خېنىمنىڭ بويىدا بار چېغىمۇ، يۈزلىرى سۇزۇلۇپ قاپتۇ. دېگىنى راست ئىدى. ئاياللار ئېغىر ئاياغ بولغاندا كۆڭلى تولىمۇ نازۇكلىشىپ يۈز تېرىلىرى نېپىزلەپ، ھېچ نەرسە خۇشياقماس بولۇپ قالىدۇ. بۇ ھالەت مېھربانۇ خېنىمدىمۇ بار ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ سېزىكى ئانچىۋالا قاتتىق تۇتمىدى. لېكىن بۈگۈنكى ئارتۇقچە گەپلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ قويدى. دېمىسىمۇ، كۆڭۈلنى بىر ئەينەككە ئوخشىتىش مۇمكىن. ئەينەككە ئازراقلا چاڭ ـ توزان تەگسە، ئەينەك خىرەلىشىپ قالىدۇ. ئەگەر بىرەر زەربىگە ئۇچرىسا چېقىلىپمۇ كېتىدۇ. ھازىر مېھربانۇ خېنىمنىڭ كۆڭلى مىنىس ئاپپاقنىڭ سۆزلىرى بىلەن چېقىلىپ كېتىش ھالىتىگە كېلىپ قالغانىدى. لېكىن ئۇدۇل كېلىپ قالغانلىقتىن ئۆزىمۇ بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغانلىقىنى ئويلاپ ئاچچىقىنى بېسىۋالدى.

ئۇ مەيدە كېتىۋېتىپ يەنە بىر ئىشنى ئويلىنىپ قالدى: مېھربانۇ خېنىم دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە شاھزادىلەردەك ياسانغان ئالتە ـ يەتتە ياشلاردىكى بىر بالا، بىر تېمەن يىگىتنىڭ بوينىغا مىنىۋالغانىدى. ئۇ سۈننەت تويى بولغان شامەخسۇت بەگ مۇشۇ ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى. بالا مېھربانۇغا قارىمىدى. ئۇ ئۆزىنى بوينىغا مىندۇرۇۋالغان يىگىتنىڭ بېشىغا مۇشتلاپ، تالاغا ئەپچىق دەپ ۋارقىراۋاتاتتى، يىگىت مېھربانۇ خېنىمنىڭ ئۆيگە كىرىپ كېتىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى ھەم بالىغا يالۋۇرۇپ

«توختىسىلا خوجام، قارىسىلا، ۋاڭ خوجامنىڭ ئايالى مېھرىبانۇ خېنىم كەلدى. چۈشۈپ سالام بەرسىلە» دەيتتى. لېكىن، شاماخسۇت بەگ «ۋاڭنىڭ ئايالى بولسا نېمە بوپتۇ. مېنىڭ ئاپامنۇ تەيجى بەگنىڭ خوتۇنى، مەنمۇ چوڭ بولسام ۋاڭ بولىمەن» دەيتتى. ئۇنى كۆتۈرۈۋالغان يىگىت بالىنى مازاق قىلىپ كۈلۈپ قويدى. بۇلارنى مېھرىبانۇ خېنىم ئېنىق كۆردى. ھازىر يانغۇچە بولسا شامەخسۇت بەگنى يەنە شۇ يىگىتنىڭ بويىنغا مىنىۋالغان پېتى كۆردى. يىگىت بىر يەردە مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ چارچاپ قالغان بولسا كېرەك مۈكچەيگەن پېتى بالىنى ئۈستىدىن چۈشۈپ كېتىشكە ئۈندەيتتى. شامەخسۇت بەگ ئۇ يىگىتنىڭ بويىنغا مەھكەم ئېسىلىۋېلىپ مۇرىسىدىن چۈشمەيۋاتاتتى. مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ ئۇ يىگىتكە ئىچى ئاغرىپ قالدى. بۇ كۆرۈنۈشمۇ مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ ئېسىدە قالغاندى. بۇ چاغدا مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ دېدىكى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ سورىدى:

— ھېلىقى يىگىتنىڭ بويىنغا مەھكەم مىنىۋالغان خوجامنى كۆردىلەمىكىن، خېنىم. سۈننەت تويى بولغان خوجام شۇ ئوخشايدۇ. بەئەينى رودۇپاينىڭ ئۆزىكەنغۇ - ئۇ؟

مېھرىبانۇ خېنىم كۈلۈپ قويدى:

— ئۇنداق دېمە، تاجىدىن تەيجى بېگىم ئوغلىنى بەكلا ئەركە ئۆگىتىپ قويغاندەك قىلىدۇ.

— ئەركە ئەمەس، ئىنساپسىزكەن. بولمىسا ھەزرەتلىرىگە كېلىپ سالام بەرمەمدۇ.

— بولدىلا، ئۇ گەپلەرنى قىلىشمايلى، — دېدى مېھرىبانۇ خېنىم. لېكىن سۈننەت تويى بولغان بالىنىڭ قىلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلگەنىدى. ئەدەپ قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، بىر ۋاڭنىڭ ئايالى ئاشۇ بالىنىڭ سۈننەت تويىنى دەپ كەلگەندىكىن ئەلۋەتتە ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىشى كېرەكتە. ئۇ چاغدا،

www.uyghurkitap.com

مېھرىبانۇ خېنىم بالىغا سۆيۈنچە بېرەتتى. بۇ ئىشلار بولمىدى. بۇ، بالىنىڭ كەپسىزلىكىدىنمۇ ياكى تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ مۇھەممەت بېشىرۋاڭغا نارازىلىقى بولغانلىقىدىنمۇ؟ بۇنى بىلگىلى بولمايتتى.

مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن دېدەك يېزىۋاتقان كۈنلۈك خاتىرىگە بۇ ئىشنى ئالاھىدە خاتىرىلەپ قويدى. مىنىس ئاپپاقنىڭ سۆزلىرىدىن تارتىپ، مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ دېگەنلىرىگىچە ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ يېزىۋىدى. گويا بىر ھىكايە بولدى. بۇ دېدەكنىڭ خېتى ھەققەتەنمۇ چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى ئانار بولۇپ مېھرىبانۇ خېنىم ئىلىدىن كەلگەندە بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. مېھرىبانۇ خېنىم ئۇنى ئۆزى ئوقۇتۇپ ساۋاتلىق قىلدى. ھەتتا ئادەم تەكلىپ قىلىپ ھۆسنخەت ئۆگىتىپ، ناھايىتى چىرايلىق خەت يازالايدىغان خەتتات قىلدى. ئانار ناھايىتى ئەقىللىق ھەم سەزگۈر بولۇپ مېھرىبانۇغا ئىجىل ئىدى.

بۈگۈن كېچە تۈن قاراڭغۇسى ئىدى. نەچچە كېچىدىن بېرى پەنجىرىدىن چۈشۈپ تۇرغان ئاي شولىسىنىڭ ئورنىنى قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدى. مېھرىبانۇ خېنىم ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ تۇرۇپلا مۇھەممەت بېشىرۋاڭنى ئويلىدى، ئۇنىڭ بېيجىڭدىن ساق - سالامەت قايتىپ چىقىشىنى خۇدادىن تىلىدى. ئۇ يەنە ئادىتى بويىچە ئىلىدا قالغان ئانىسىنى ياد ئەتتى. مۇھەممەت بېشىرۋاڭ بىلەن تەڭ خالزات ھېكىمبەگمۇ قايتىپ چىقىپ ئوردىغا چۈشىدۇ. ئۇنىڭ ئانىسى ھەققىدە ئويلىغانلىرىنى ئېيتىپ ئۇ يانغۇچە سوۋغا - سالام بېرىدۇ. خۇدايىم بۇيرىسا كېلەر يىلى ئەتىيازدا ئانىسىمۇ كېلىدۇ. يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان نەۋرىسىنى كۆرىدۇ... بۇ خىياللار ئۇنى سەل سەگىتىپ قويدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزىلەرنى

ھېملاپ قويۇپ يەنە ياتتى. لېكىن ئۇنىڭ كۆزئالدىغا مىنىس ئاپپاق كېلىۋالدى. ئۇ گەرچە ئىلىدىن ئۆزىنى كۆچۈرۈپ كەلگەندە مىنىس ئاپپاقنىڭ قىلغان سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەن بولسىمۇ، شۇنچە كاتتا سورۇندا، خېنىم، ئاغىچىلار ئارىسىدا «بۇ پەلەك سەندە تۇرماس، بۇ خەمەك مەندە» دېگىنى نېمە دېگىنى، مەن ئۇنى يامان كۆرۈپ، يامان دېمىسەم، ئۇنىڭ مۇھەممەت بېشىرۋاڭنىڭ تەختى - دۆلىتىگە ئىگە بولىدۇك - دەپ مېنى قارغاۋاتقىنىمۇ - يە؟ — ئۇ يەنە شۇلارنى ئويلىدى، — ئاللاتائالا بىزنى ياراتقاندا ھەرخىل ئوي، ھەرخىل مىجەزلىك قىلىپ ياراتقانىكەن. ھەممىلا ئادەمنى ئوخشاش دەپ قارىساق بولمىغۇدەك، كىشىلەرنىڭ نىيىتىگە قاراپ مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەككەن. ئادەم دېگەن، شەخسى ئاداۋەتخورلارغا ئەلۋەتتە نەپرەتلىنىشى كېرەك - تە.

مېھرىبانۇ خېنىم يۇقىرىقىلارنى ئويلىغاندىن كېيىن ئۆز ئۆزىگە تەسەللى بەردى. «ئادەمنىڭ خاراكتېرى ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدۇ. بىر كۈنى ئۇنىڭ خۇيى بېشىغا چىقىدۇ.»

مېھرىبانۇ خېنىم بۈگۈن بامداتتىن كېيىن ئازراق ناشتا قىلىۋېلىپ «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەملىكتۇر» ناملىق كىتابقا مۇقەددىمە يازدى. مۇقەددىمىدە مۇنۇلارنى ئەسكەرتتى: «خۇلق» دېمەك كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىدا ھاسىل بولۇپ تۇرىدىغان بىر خىل ھالەتتۇر. بىر ئادەمنىڭ خۇلقى ياخشى بولسا «ياخشى خۇلقلۇق كىشى» دەپ تەرىپلىنىدۇ. خۇلقى يامان بولسا، «يامان خۇلقلۇق كىشى» دەپ نەپرەتلىنىدۇ. ياخشى خولقلۇق كىشىلەر بولسا - ئەخلاقى پەزىلەتتە كامىل، خەلقىگە، يۇرتىغا، ساداقەتمەن، مۇساپىرلارغا، كېسەللەرگە، يېتىم - يېسىرلەرگە كۆيۈمچان بولىدۇ. يامان ئىش، يامان سۆز يامان ئىللەتلەردىن ھايا قىلىدۇ. ئېرىگە ياكى ئايالىغا، ئاتىسى ياكى ئانىسىغا، بالىسى

ياكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ۋاپا قىلىدۇ. يامان خۇلقلۇق كىشى-لەر بولسا، تەكەببۇرلۇق قىلىپ باشقىلاردىن ئۆزىنى ئۈستۈن تۇتىدۇ. ھېچكىمنى كۆزگە ئىلماي جاھانغا مەنمەنچىلىك ئۇرۇ-قىنى چاچىدۇ. ئىغۋاگەرلىك قىلىپ پىتنە ـ پاسات تۇغدۇرىدۇ. ھەسەتخورلۇق قىلىپ كىشىلەرنى كۆرەلمەيدۇ. سورۇن تالالماي يامان گەپ ـ سۆزلەرنى قىلىپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتى-دۇ. غەيۋەت ـ شىكايەت بىلەن كۈننى ئۆتكۈزىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆزى جەننەتتە، كۆڭلى دوزاختا تۇرىدۇ. يەنە ئۇلار يالغانچىلىق قىلىپ ئاداۋەت ساقلايدۇ. تەمەخورلۇق، بېخىللىق قىلىپ تاپقى-نىنى يا ئۆزى يېمەيدۇ، ياكى باللىرىغا، مىسكىنلەرگە بەرمەي-دۇ. گويا گۆرىدە دۇكان ئاچىدىغاندەك يىغىدۇ، ئاخىر ئۆلىدۇ. ھېچكىمگە پايدا يەتكۈزمەي، بالا ـ چاقىسىنىڭ ئارىسىغا تۇگى-مەس ئاداۋەتلەرنى تېرىپ كېتىدۇ. يامان خۇلقلۇق كىشىلەر ھەرخىل يامان ئىشلارنى قىلىپ ئۆزىنى ھالاك قىلىدۇ. كىشى-لەر ئارىسىغا سوغۇقچىلىق ۋە بەختسىزلىك ئۇرۇقلىرىنى چاچى-دۇ. بىز دائىم مۇشۇنداق يامان خۇلقلۇق كىشىلەردىن ھەزەر ئەيلىشىمىز كېرەك. ئەگەر سىز ئۆزىڭىزنى ياخشى خۇلقلۇق بىلەن زىننەتلەشنى خالىسىڭىز بۇ كىتابنى تەپسىلىي ئۆگىنىپ چىقىڭ. چۈنكى ياخشى خۇلق ئۆزىڭىزنىڭ ھەم خەلقنىڭ سائادى-تىدۇر. ياخشى خۇلقلىق كىشىلەرنى خەلق ئۆلگەندىمۇ، مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ. يامان خۇلقلۇق كىشىلەر مەڭگۈ خەلقنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ...»

مېھرىبانۇ خېنىم يۇقىرىقىلارنى يېزىپ بولۇپ بىر قۇر ئوقۇپ چىقتى. بۇ چاغدا مەلۇمچى دېدەك كىرىپ سالام قىلدى:

— خېنىم، نەمىتۇللا تەيجى بېگىم كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ.

— پەردىنى چۈشۈرۈۋېتىپ ئىشىكنى ئاچ.

— خوش خېنىم.

نەمتۇللا تەيجى بەگ خۇشال كەيپىياتتا كىرىپ ئولتۇرۇپ
دۇئـاغا قول ئاچتى. ئاندىن خېنىمنىڭ ئېسەنلىكىنى سورىغاند-
دىن كېيىن دېدى:

— بۇگۈن خۇش خەۋەر بار، خېنىم، — دېدى نەمتۇللا
تەيجى. بۇگەپ بىلەن مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ تۈنۈگۈنكى ۋە كېچە-
دىن بېرىقى تۇمان بېسىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا ئاپتاپتەك
يورۇپ كەتتى، — ۋاڭ خوجام شىڭشىڭشىيا (يۇلتۇز تاش
جىلغا) غا يېتىپ كەپتۇ. تۈنۈگۈن كېچىدە خەۋەرچى كەلدى.
خەۋەرچىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۇ قېتىم خان ئالاھىدە ئىل-
تىپات كۆرسىتىپتۇ. ۋاڭ خوجامغا چىڭۋاڭلىق، ئاغىچام ئۆزلە-
رىگە پۇجۇڭلۇق مەرتىۋىسىنى بېرىپتۇ. بۇ خۇشاللىق كۈنلەرن-
ى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئەتىگەندىن بېرىبىر ئاز تەييارلىق ئىش-
لىرى بىلەن بولدۇق. ۋاڭ خوجامنىڭ ئالدىغا مەن باشلىق
ئوردىنىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى بېرىپ قارشى
ئالىمىز. ئاقسۇلساق، خان يامۇلىمۇ نۇرغۇن
ئادەم چىقىرىپ، داقا - دۇمباقلىرى بىلەن تەييارلىق قىلىۋات-
قۇدەك. ھازىر پۈتۈن خەلققە پەرمان چۈشۈرىمىز. بارلىق
خەلق كوچىلارنى، يوللارنى پاك - پاكىزە تازىلاپ، سۇ
چاچىدۇ. ھەم ئون چاقىرىدىم يەرگىچە يولنىڭ ئىككى قاس-
نىقىدا تۇرۇپ ۋاڭ خوجامنىڭ تىنچ - ئامان، ساق - سالامە-
ەت قايتىپ چىققانلىقىنى قارشى ئالىدۇ.

مېھرىبانۇ خېنىمنىڭ بۇ خەۋەردىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ كەت-
تى. ئۆزىمۇ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئالدىغا چىقماقچى
بولىۋدى. نەمتۇللا تەيجى بەگ مېھرىبانۇ خېنىم-
نىڭ ئېغىر ئاياغ ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ «ئۆز-
لىرى چىقمىسىلا خېنىم، بىزلەر چىقايلى» دەپ

ئۇنىمىدى.

*　　　　*

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ھەشەمەت، تەنتەنە بىلەن بېيجىڭ-
دىن ئۆز ئوردىسىغا قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزى ئۇستىدىن
خانلىققا سۇنۇلغان ئەرز ئېنىقلانغاندىن كېيىن ئۇنى بىر خىل
غەزەپ ئوتى چىرمىۋالدى. «يېغا ياندىن، بالا كەلسە قېرىنداش-
تىن» دېگەندەك ھەممە پىتنە - پاساتنىڭ سۇۋۇردىن كېلىۋاتقان-
لىقى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەسمۇ، مەن سۇۋۇرغا نېمە يامان-
لىق قىلدىم. ئوردىدا ئەتىۋارلاپ گۆڭلۈق مەنسىپى بەردىم.
كوچىدا قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىنى ئانچە سۈرۈشتۈرۈپ كەتمى-
دىم. ئەمدىلىكتە بولسا ئۇ مېنىڭ ئۇستۇمدىن خانغا ئەرز يازغۇ-
دەك بوپتىمۇ — دەيتتى ئۆز ئۆزىگە. ئۇنىڭ دائىم ئوچۇق - يورۇق،
كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان ئاپتاپتەك چىرايىدىن نۇر ئۆچكەنىدى.
ئۇ بىر كۈنى مېھرىبانۇ خېنىم يازدۇرۇۋاتقان كۈنلۈك خاتىرىنى
كۆرۈپ قالدى. بۇنىڭدا يېزىلغان تاجىدىن تەيجى بەگنىڭ ئوغلى
شامەخسۇت بەگنىڭ سۇننەت تويىدىكى گەپ سۆزلەر، بولۇپمۇ
مىنىس ئاپپاقنىڭ گەپلىرى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ غە-
زەپ ئوتلىرىنى يالقۇنلىتىۋەتتى. بۇ يەردە ۋاڭ تاجىدىن تەيجى
بەگنىڭمۇ قارا كۆلەڭگىسىنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇ دائىم ئۆ-
زىگە نىسبەتەن دۇشمەننى كۆپەيتمەسلىكنى ئويلايتتى. ئەمدىلىك-
تە بولسا، تاجىدىن تەيجى بەگكە نىسبەتەن سەل خاتا قىلىپ
قويدۇممۇ - نېمە، دەپ ئويلاپ قالدى. راستىنى ئېيتقاندا،
سۇۋۇر بەگنىڭ بېيجىڭگە ئەرز يېزىشىدا تاجىدىن تەيجىنىڭمۇ
قۇترىتىش رولى بار ئىدى. بۇ تېخى پاش بولمىغان بولسىمۇ،
مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ كۆڭۈل كۆزى كۆرۈۋالدى. نەتى-

جىدە ئۇ ھاشىر تەيجىگە تەگمەسلىك نىيىتىگە كەلدى. ھاشىر تەيجى ئۆزىنىڭ پاش بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ، بېيجىڭدىن مېڭىشتىن بىر كۈن بۇرۇن مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئالدىدا تىزلىنىپ، ئۆز گۇناھىنى تىلىگەن ھەم سۇۋۇر بەگنىڭ يامان نىيىتىنى ئاشكارىلىغانىدى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ھاشىر تەيجىنىڭ گۇناھىدىن ئۆت- سىمۇ، سۇۋۇر بەگنى جازالىماي بولمايدۇ، دەپ ئويلاپ، نەمە- تۇللا تەيجى ھەم شاسېلىمبەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆردى. ئۇلار ھاشىرتەيجىنىمۇ بىراقلا جازالاشتا چىڭتۇرغان بولسىمۇ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۇنىمىدى ھەم «زىنداندىكى توختا- خۇن» مەسىلىسىدە سۇۋۇر بىلەن تاجىدىن تەيجى ئوتتۇرىسىدا قارشىلىشىش بولسىمۇ، ماڭا قارشى تۇرۇشتا ئىككىسى ئىتتى- پاقلىشىۋالغان. ھاشىرتەيجىگىمۇ جازا بەرسەك بىزگە قارشى كىشىلەر كۆپىيىدىكەن ئازايمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھاشىر تەيجى- نىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلىرىغا قاراپ باقايلى — دېدى، بۇنىڭغا ھەممىسى قايىل بولدى.

ئاخىر سۇۋۇر بەگنى بارلىق ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ، ئۇنىڭ ھەممە قىلمىشلىرىنى گۇناھىغا پۈتۈپ ئوردىدىن قوغلاپ چىقاردى ھەمدە ھاشىر تەيجىنىڭ گۇناھىدىن كەچكەنلىكىنى، باشقىلارنىڭ بۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىشى لازىملىقىنى ئۇقتۇردى.

شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ كۆڭلى سەل ئارامىغا چۈشكەندەك بولدى.

مېھرىبانۇ خېنىم قىز تۇغۇپ ئىسمىنى گەۋھەر خېنىم قويدى. لېكىن ئاپىسى سۇمانخان كېسەل سەۋەبىدىن قۇمۇلغا كېلەلمىدى. مېھرىبانۇ خېنىم بولسا يەنە بويىدا بولغاچقا ئىلىغا بارالمىدى. ئۇ ھەركۈنى دېگۈدەك ئاپىسىنى ئويلايتتى. ئانىسى- نىڭ ئۇ قۇمۇلغا ماڭغان چاغدا ئېيتقان مۇنۇ بىر كۈپلېت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قوشىقى زادىلا ئېسىدىن چىقمايتتى.

ئاھ، قۇمۇللۇق بەگلىرىم،
خاپا قىلماڭ قىزىمنى.
ئامالىم يوق تاپشۇردۇم
كۆز گۆھىرى بالامنى.

سۇمانىخان كېسەلدىن ساقايغان بولسىمۇ قىزىنىڭ دەردىدە كۆز يېشى قۇرىمىدى. سېغىنىش ئوتلىرى ئۇنى ئارامىغا قويمىدى. كېيىنچە ئۇ بۇ دەرد - پىراقتا چىدىماي شاراب ئىچىدىغان بولۇپ قالدى. شاراب ئۇنى سېغىنىش ئازارۇ - ئىستەكلىرىدىن سەل سەگىتىپ ئۇيقۇغا باشلايتتى. ئاخىر ئۇ ئەلە مەھەللە ئىچىدە، بەگ - گۇڭلار ئوردىسىدا «شارابچى خېنىم»[1] دەپ ئاتىلىپ قالدى.

مېھرىبانۇ خېنىم ئىككىنچى قىزىنى يەڭگىپ ئۈچ ئاي بولغاندا سۇمانىخان يەنە ئاغرىپ يېتىپ قالدى. شۇ كۈنلەردە قىزىغا سېغىنىشلىق سالام يېزىپ ئاخىرىغا مۇنۇ قوشاقلارنى قوشۇپ قويغانىدى.

ئاھ بالام، خېنىم بالام،
يىغلىغۇا قالدىم.
قولۇمدا ئالتۇن كاسا،
شارابنى ئالدىم.

دەردى بار بالام،
چىرايىم سامان.
غەمكىن بولمىغىن،

① «شارابچى خېنىم» — ئىلمىنىڭ تارىخى ماتېرىياللىرىدا سۇمانىخاننى شۇنداق دەپ ئاتىغان.

بىز بۇندا ئامان.

بۇ خەت مېھرىبانۇ خېنىمغا تېگىپ، ئۇزۇن بولماي ئانىسى ۋاپات بولدى. بۇ خەۋەر مېھرىبانۇ خېنىمغا يەتكەندە زار - زار يىغلاپ نالە قىلدى. لېكىن، يېڭى تۇغۇتلۇق بولغاچقا يەنە ئىلىغا بارالمىدى. ئوردىدا چوڭ هازا ئېچىپ، نەزىرلەر بېرىلدى. مېھرىبانۇ خېنىم ھەم مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا ۋەكىل بولۇپ يىگىرمىدەك ئادەم ئىلىغا بېرىپ چوڭ نەزىرلەر ئۆتكۈزۈپ، ئۇ يەردىكى تۇغقانلاردىن كۆڭۈل سوراپ كەلدى.

شۇنىڭدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن مېھرىبانۇ خېنىم- نىڭ ئاكىسى نۇسرەتبەگ ئايالى ۋە بالا - چاقىسىنى ئېلىپ قۇمۇلغا كۆچۈپ كەلدى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ نۇسرە- تبەگكە زور ئېھتىرام قىلدى. يەر، ئۆي، جاي، ئات - ئۇلاغ، مال - ۋاران بەردى. ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا بىر قانچە ئادەم تەيىنلىدى. مېھرىبانۇ خېنىم ئاكىسىنى كۆرگەندىن كېيىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئىجىل - ئىناق ئۆتۈشتى.

www.uyghurkitap.com

ئون ئالتىنچى باب

ئاردىن بىر نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى. مۇھەممەت بېشىرچىڭگۋاڭنىڭ مەزمۇت قەددى سەل پۈكۈلۈپ مۇرىلىرى چۈشۈپ، يۈزلىرىدىكى قورۇقلار ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ساقال - بۇرۇتلىرىنى ئاق ئارىلىدى. ئەمما ئۇ يەنىلا جۇشقۇن، تېتىك كۆرۈنەتتى. بۈگۈن ئۇ يەنە تەختلىك سارايغا ئالدىرىماي كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قەدەملىرى سەل ئۇششاقلاپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ چاغدا ئوردا ئەمەلدارلىرىمۇ كېلىپ بولغانىدى. ئۇلار ۋاڭ ئالىيلىرىغا: «ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي» دەپ سالام بېرىشتى. ۋاڭ ئالىيلىرى كۈلۈمسىرەپ «بەگلىرىمگە ئىجازەت» دېدى. ھەممىسى جاي - جايلىرىدا ئولتۇرۇشتى.

— قېنى بەگلىرىم، يۇرتنىڭ ئىشلىرىنى ئاڭلاپ باقاي، — دېدى ۋاڭ.

— ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، — دېدى نەمتۇللا تەيجى بەگ، — ئالتۇنلۇقتىكى چىنە گۇمبەز پۈتەي دەپ قالدى. گۇمبەزنىڭ كاھىشلىرى ناھايىتى كۆركەم سىرلىنىپتۇ. بۇ ھەقىقەتەن چىرايلىق بىر قورۇلۇش بوپتۇ. جانابلىرى چىقىپ كۆرۈپ كەلگەن بولسىلا، — ۋاڭ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. نەمتۇللا تەيجى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، —

«ۋاڭ خوجام بىلىم يۇرتى» دىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى كۆپىـ
يىپ كەتكەنلىكتىن يېڭىدىن سىنىپلار سېلىنىشقا باشلىدى.
يەنە چوڭ مەدرىس پۈتكەندىن كېيىن تالىپلارغا مۇدەررىسلەر
يېتىشمەيۋاتىدۇ. شۇڭا مۇدەررىسلەرنى كۆپەيتىشكە توغرا كېلىـ
ۋاتىدۇ.

— قەشقەر ۋە تۇرپاندا بىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان ئۆلىماـ
لىرىمىز قاچان يېتىپ كەلگۇدەك، — دېدى ۋاڭ نەمىتۇللا
تەيجى بەگنىڭ گېپىنى بۆلۈپ.

— ئادەم ئەۋەتتۇق. ئۇلار پات يېقىندا قايتىپ كېلىدۇ، —
دېدى نەمىتۇللا تەيجى. ۋاڭ « ئەمىسە مۇدەررىسلەرنىڭ ئىشى
ھەل بولغۇدەكقۇ» دېگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

نەمىتۇللا تەيجى بەگ يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —
راھەتباغنىڭ كۆچەتلىرى مېۋىگە كىرىپتۇ، ئۈزۈملۈك باغنىڭ
ئۈزۈمى، ئانارلىق باغنىڭ ئانىرى بۇيىل ناھايىتى ئوخشاپ كېـ
تىپتۇ. جانابلىرىنى ھەممىسى باراۋەتكەتەكلىپ قىلىشىۋاتىدۇ، —
دېدى نەمىتۇللا تەيجى بەگ ۋاڭغا قاراپ. ۋاڭ «بولىدۇ، ھەممىـ
لىرىنى باراۋەتكە تەكلىپ قىلاي» دېدى. ھەممەيلەن خۇشال
بولۇشتى. نەمىتۇللا تەيجى يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —
يەنە ئوردىدىن تۈزۈلگەن «ياخشى خۇلق ئىككى ئالەملىكتۇر»
ناملىق كىتاب نەچچە يىلدىن بېرى يېزا مەكتەپلىرىدە، بىلىم
يۇرتلىرىدا، مەدرىس مەسچىتلەردە قوللانما قىلىنىۋىدى، نەتىـ
جىسى ناھايىتى ياخشى بولدى. باللار ئەدەپلىك، چوڭلار مۇلا
يىم، ئېتىقادچان بولۇپ كەتتى.

ۋاڭ كۈلۈمسىرەپ قويدى.

— ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، — دەپ شاسېلىمبەگ
ئورنىدىن تۇردى، — ئۈچ كۈن بۇرۇن خان ئامبىلى جانابلىرىـ
غا يازما مەلۇمات كىرگۈزۈپتۇ. مەلۇماتتا «سۇجى يىڭىغا قاراشـ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىق بازۇك، ۋاڭ شۈەن قاتارلىقلار ئىلىدىكى خان لەشكەرلىرى-
نىڭ 67 مىڭ 850 سەر تەمىنات پۇلىنى ئېلىپ كېتىۋېتىپ،
تاڭ يورۇماستا لەڭگەرگە كەلگەندە ئىككى مىڭ سەر كۇمۇش
ئارتىلغان بىر تۆگە يوقاپ كېتىپتۇ. جانابلىرى پەرمان چىقىرىپ
ئۇيغۇر كەنتلىرىدىن سۈرۈشتۈرۈپ باققان بولسىلا» دېيىلىپتۇ.
ۋاڭ بۇ ئىشنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپلىنىپ بېشىنى لىڭشى-
تىپ قويىدى.

— ۋاڭ خوجام جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دەپ تەزىم
بىلەن سۆزىنى باشلىدى ھاشىر تەيجى، — خانلىق تەرەپتىن
جازالىنىپ، ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان لىن زېشۈي، ۋاڭ جاناب-
لىرى بىلەن كۆرۈشكىلى ئەتە ئوردىغا كىرگۈدەك. بۇنىمۇ خان
ئامبىلى خەۋەر قىلدى.

— نىمە ئىشكەن، — دېدى ۋاڭ ئەجەبلىنىپ.

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بىر قىسىم خەقلەر ئوردا ئۇس-
تىدىن لىن زېشۈيگە گەشات قىلغان چېغى، — دېدى ھاشىر
تەيجى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

— ئوچۇغراق دېسىلە، نىمە ھەقتە گەشات قىپتۇ، —
دېدى ۋاڭ چىرايى ئۆڭگەن ھالدا.

— بوز يەر مەسىلىسى ئوخشايدۇ. ئۇلار بىز ئاچقان بوز
يەرلەرنى ۋاڭ ئالىيلىرىنى ئىگىلىۋالدى دەپ، تۆھمەت قىلغان
چېغى.

— شۇنداقمۇ؟ بۇتالىناچىن (تاشۋېلىق) تەرەپتىكى ئىشقۇ
دەيمەن.

— خوش، شۇنداق ئالىيلىرى، — بۇرۇنلا بۇ يەردە بىر
ئاز تالاش - تارتىش بار ئىدى.

— شۇنداق، ئەمما مەن شۇنىڭغا ئەپسۇسلىنىمەنكى، ئۇلار
نىمىشقا لىن زېشۈيگە گەشات قىلىدىكەن. لىن زېشۈينىڭ قولىدا

ئەڭگۈشتەر بارمىكەن.

ئولتۇرغان بەگلەرنىڭ ھەممىسى بۇ گەپكە كۆلۈشۈپ قويۇدى.

ۋاڭنىڭ چىرايى تۇتۇلدى. ئۇنىڭ نازۇك قەلبى ئۆزى ھەققىدىكى سۆز - چۆچەكلەرنى ھەرگىزمۇ كۆتۈرەلمەيتتى. شۇڭا ئۇ قوشۇمىسىنى سەل تۈرۈپ بەگلەرگە قارىدى:

— يەنچۇ، يەنە باشقا گەپلەر بارمۇ؟

ھەممىسى جىمجىت ئولتۇرۇشتى. مەلۇم قىلىدىغان ئىشلار تۈگەپ قالغانىدى. ئاخىرىدا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ پەرمان بەردى:

— قېنى، باش مۇنشى دىققەت قىلسىلا، — باش مۇنشى باياتىنلا دۈۋەت، قەلەملىرىنى راسلاپ ئولتۇراتتى، — بىرىنچى: يېزا، كەنتلەرنىڭ ھەممىسىگە يارلىق چۈشۈرۈلسۇن، تاملارغا ئېلان چاپلانسۇن. خاننىڭ ئىلىدىكى لەشكەرلەرگە ئەۋەتكەن تەمىنات پۇلىنى تېپىۋالغۇچىلار ئوردىغا مەلۇم قىلسا، ئۇلارغا سۆيۈنچە بېرىلىدۇ. ئىككىنچى، لىن زېشۈينى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق قىلىنسۇن. ئۈچىنچى، ئوردا ئۈستىدىن ئەرز قىلغۇچىلار ۋە ئۇلارنى قۇتراتقۇچىلار ۋاقتىدا تەكشۈرۈلسۇن.

پەرمان تۈگىگەندى. ئاخىرىدا ۋاڭ يەنە شۇلارنى قوشۇمچە قىلدى:

— لىن زېشۈي خاننىڭ يېنىدا خىزمەت تۇتقان كىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەپيۇنىدىن چەكلەش گۇناھ ئەمەس، بىز ئۇ كىشىنى چىرايلىقچە كۈتۈۋېلىپ، چىرايلىقچە ئۇزىتىپ قويىمىز.

ھەممىسى بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن ۋاڭ بەگلەرگە ئىجازەت بەردى. ھەممىسى تارقىلىپ بولغان ۋاقىتتا مەلۇمچى مەلۇم قىلدى:

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغاي، زىۋەر بەگ جاناب-لىرىغا سالام بەرگىلى كەپتۇ. ۋاڭ «زىۋەر بەگ» دەپ ئويلىنىپ قالدى ۋە دەرھاللا ئېسىگە ئېلىپ:

— كىرسۇن، كىرسۇن، — دېدى.

زىۋەر بەگ كىرىپلا پۈكۈلۈپ تەزىم قىلدى، زىۋەر بەگنىڭ ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەندى، يۈزلىرىنى تۈك بېسىپ، كۆز-لىرى پىلدىرلاپ تۇراتتى.

ۋاڭ زىۋەر بەگنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ياپياشلا ئادەم تۆت - بەش يىلدا نېمانچە قېرىپ كەتكەن - ھە؟

— ئولتۇرسىلا. ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى يېدىم. قانداق بو-لۇپ سەپەرداشلاردىن ئايرىلىپ قالدىلا، نەلەردە يۈردىلە. جاپا تارتىپلا، ھېلىمۇ ئاللاتائالا سالامەت يۇرتىمىزغا قايتىپ كېلىشى-نى نېسىپ قىپتۇ. خوش، ئەھۋاللاردىن خەۋەردار بولاي.

— ۋاڭ خوجام، ئاللاتائالانىڭ قىسمىتى كۆپ ئىكەن، ئاجىز بەندىكەنمىز، باشقا كەلگەننى كۆرمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىكەن. ھېلىمۇ تىرىك قالدىم.

— سۆزلىسىلە، قۇلىقىم ئۆزلىرىدە.

— بۇ يەردىن يولغا چىقىپ، ئون بەش كۈن بولغاندا قاراشەھەر تەۋەسىگە كىرىپتىمىز. شۇ كۈنى كۈن قايرىلىپ، كەچ كىرىپ قالغان بولسىمۇ، بىرەر قونالغۇ كۆرۈنمەي مېڭىۋې-رىپتۇق، بىر چاغدا مېنى ئۈگدەك باسقاندەك قىلدى. قارىسام، يېنىمدىكى مەتەر[1]مۇ تۆگىنىڭ لوكىسىنى تۇتقان پېتى ئۇخلاپ قالغاندەك قىلىدۇ. تۆگىلەر بىرىنىڭ ئارقىدىن بىرى ئۈزۈلمەي كېتىۋاتقاندىكىن، ئۇخلاپ قالسا نېمە بوپتۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. شۇ خىيال بىلەن تەڭ مەنمۇ ئۇيقۇغا كەتكەن چېغىم، بىر چاغدا

① مەتەر - تۆگە باقىقۇچى.

گۆپ قىلىپ يەرگە يىقىلغاندىلا ئۆزۈمنىڭ يېنىمدىكى مەتەر بىلەن بىللە قولغا چۈشۈپ قالغانلىقىمنى بىلدىم. قارىسام، بىزنى قالماقلار تۇتۇۋاپتۇ. سوراق قىلدى. بىزنىڭ قومۇل ۋاڭ ئوردىسىدىن چىقىپ ئىلىم - بىلىم ئۆگىنىش مەقسىتىدە قەشقەر، يەركەنلەرگە بارىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتىم. ئۇ بىزنىڭ قومۇل ۋاڭ ئوردىسىدىن چىققانلىقىمىزنى ئاڭلاپ كۆزلىرى چاچراپ چىقىپ كەتكۈدەك بولدى. ئۇنىڭ قاپقارا يۈزلىرى، قىمىرلاپ، چىگىشلىشىپ كەتكەن چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. ئۇزۇن قارا، قويۇنلۇق چاپىنى ئۈستىدىن باغلىۋالغان قىزىل پوتىسىنى قانچە قېتىم يېشىپ قانچە قېتىم چەگدى. ئۇ ئۇيغۇرچە گەپنى سۇدەك بىلىدىكەن.

— سەن ئەبەيدۇللانىڭ قانچىنچى ئەۋلادىنىڭ قولىدا ئىشلەيسەن، — دەپ سورىدى.

— مەن يەتتىنچى ئەۋلاد مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ قولىدا ئىشلەيمەن، — دېدىم. «ئۇ ھىم!» دەپ دەرغەزەپ بىلەن ئالايدى. يۈرىكىم جىغىلداپ كەتتى. چاڭ قونغان يۈزلىرىمنى قارا تەر باستى.

— سىلەرنىڭ ئەجدادىڭلار، — دېدى ئۇ ۋارقىراپ دېگۈدەك، — بىزنىڭ ئەڭ باتۇر ئەجدادىمىزنى ئۆلتۈرگەن. غالدان بىلەن بالجۇر ئۆلمىگەن بولسا بىز پۈتۈن زېمىنگە خان بولاتتۇق! ئۆچ، ئاداۋەت دېگەن مىڭ يىلدىن كېيىنمۇ ئەۋلادلارنىڭ ئېسىدە ساقلىنىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندا تارىخىي بۇرچىمىز ئادا بولىدۇ. مەن سىلەرنى تىرىك قويمايمەن!

ئاھ خۇدا، تەلىيىم قارىغۇ تەقدىرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئىچىمدە «ئاللا ئىگەم ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن. سېنىڭدىن ئۆزگە كىمگە سېغىنىمەن، ئىگەم ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەپ تىلىدىم. ئەمما قالماق يېنىمدا ئولتۇرغان مەتەرنى ئۆلتۈ-

رۇشكە بۇيرۇدى. قالماقنىڭ جاللاتلىرى تەق بولۇپ تۇرغان ئىكەن. مەتەرنى يېنىمدىلا بوغۇزلاپ تاشلىدى. ئۇنىڭ قانلىرى مېنىڭ بەدەنلىرىمگە چاچراپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنى بىلەلمەي قالدىم.

ئېسىمگە كەلسەم، چوشقا قوتىنىدا يېتىپتىمەن.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ گەپلەرنى گويا چۈش كۆرگەندەك ئاڭلاپ ئولتۇردى «توۋا، شۇنداقمۇ ئىشلار بولىدىكەن!» — دەپ ئويلايتتى ۋاڭ.

— ئاندىن كېيىنچۇ؟

— كېيىن مېنى پاسكىنا بىر ئۆيگە سولاپ قويدى. ھەم مېنى «بىزنىڭ دىنىمىزغا كىرىسەن، بىز ئۇچۇن خىزمەت قىلىسەن، بولمىسا بوغۇزلىۋېتىمىز» دېدى. زالىمنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كېتىش خەۋپى ئاستىدا تۇرغاندا ئادەم ھېچ نەرسىنى ئويلىيالمايدىكەن. ئاخىر «بوپتۇ» دېدىم «بۇمۇ ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولۇۋاتقان ئىش» دەپ ئۆزۈمنى بەزلىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مەن ياتقان ئۆينىڭ شىپىغا (تورۇسىغا) يوغان چوشقىنىڭ بىر پۇتىنى ئېسىپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن تاماق بەرمىدى. قورساق ئاچ نەچچە كۈنلەر ياتتىم. ئاخىر ھېلىقى گۆش سېسىپ قۇرتلاپ كەتتى. قۇرت يەرگە چۈشۈپ تۇردۇ. قالماقلار مېنى «ئەگەر بىزنىڭ دىنىمىزغا كىرگەن بولساڭ ماۋۇ قۇرتلارنى يەيسەن» دەپ تۇرۇۋالدى. «قارنى ئاچ خۇدانى تونۇماپتۇ» دېگەن گەپ راست ئىكەن. ئاخىر قورساقنىڭ ئاچلىقىغا چىدىماي ھېلىقى قۇرتلارنى يېدىم. ئارىدىن قىرىق كۈن ئۆتكەندە ئۇلار ماڭا مۇنەججىملىكنى ئۆگەتتى. مەن بارغانسېرى ياۋاشلىشىپ، ئۇلار نېمە دېسە شۇنى قىلدىم. كېيىنچە ئەركىن يۈرۈيدىغان بولۇپ قالدىم. ئاخىر خوتەنلىك بىر سودىگەردىن رەھىم - شەپقەت تىلەپ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە قېچىپ

خوتەنگە كەتتىم. خوتەنگە بېرىپ پاكىزلىنىپ، توۋا ئىستىغپار ئوقۇپ گۇناھلىرىم ئۈچۈن ئاللاتائالادىن كەچۈرۈم سورىدىم. شۇ يىلى يازدا ھېلىقى سودىگەرنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ، بىر ئائىلە كىشىلەر ھەرەمگە باردۇق. ھەرەمدە ھەج - تاۋاپ قىلىپ، قايتىپ كېلىۋاتقاندا ئايالىم كەشمىر يولىدا ۋاپات بولدى. ئۇ ھەرەمدىلا ئاغرىپ قالغانىدى، — زۇۋىر بەگنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى. شۇڭا ئۇ بىر تىنىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — شۇ يەردىن ئۇدۇل قۇمۇلغا قايتىپ كەلدىم.

— يامان بوپتۇ. جاپا تارتىپلا زۇۋىر بەگ، ئاياللىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ نەزىر چىراغ قىلسىلا، كېيىنچە ھاردۇقلىرى چىقىپ، كۆڭۈللىرى ئارامىغا چۈشكەندە يېنىمغا كېلىپ ھەرەمدە، يات ئەللەردە كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە، ئوردىدىن، سىلىگە كەم نەرسىلەر بولسا ياردەم قىلسۇن.

— ۋاڭ خوجامغا رەھمەت، — دېگىنىچە زۇۋىربەگ پۈكۈلۈپ تەزىم، قىلىپ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى ۋاڭ لىن زېشۈينىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغاچ خىيالغا پاتتى. تۈنۈگۈن زۇۋىربەگنىڭ قارا شەھەر قالماقلىرى ئارىسىدا تارتقان جەبىر - جاپالىرىنى ئويلاپ قالدى. غالدان بولسا خۇنتەيجىنىڭ ئوغلى، قالماقنىڭ ھۆكۈمران باتۇرلىرىدىن. بالجۇر بولسا ئۇنىڭ ئوغلى، بۇلار ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ باسمىچىلىق ئۇرۇشلىرىنى كۆپ قىلغان. نۇرغۇن جايلارنى بېسىۋېلىپ خەلقنى خانىۋەيران قىلغان. خەلق ئۆز زېمىنىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن باسمىچىلارغا قارشى قانلىق جەڭلەرنى قىلغان. بۇ ۋەقەلەرگە ئىككى يۈز يىل بولغان، بۈگۈنكى كۈندە، ئۇلار يەنە ئۆچ ئالىمىز دەپ يۈرسە، بۇ قانداق گەپ بولغىنى؟ ئۆچمەنلىك دېگەن ئاتىسىدىن بالىسىغا، ئەجدادىدىن ئەۋلادىغا

مىراس قالدىغان ئىشمۇ؟ — مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ تارىخ-
نى ئەسلىدى: مۇھەممەت شاھ غازىبەگ جۇڭغار قالماقلىرى
بىلەن نۇرغۇن قېتىم ئۇرۇش قىلىپ، ئاخىر بىر قولىدىن
ئايرىلدى. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئورنىغا ئەبەيدۇللا
بەگ ئولتۇردى. ئەبەيدۇللا بەگنىڭ دەۋرىدىمۇ جۇڭغار قال-
ماقلىرىنىڭ زۇلۇمى تۈگىمىدى، ھەدېسىلا قومۇلغا ھۇ-
جۇم قىلىپ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. يۇرتنى قالايمىقان، خەلقنى
پاراكەندە قىلىپ زادىلا ئارام بەرمىدى.

خۇنتەيجىنىڭ لەشكىرى،
سالدى خەققە سورۇقلۇق.
سارسىلىشتى[1] خالايىق،
ئۆي - ماكانى تۇرۇقلۇق.

يېمەك - ئىچمەك قالماستىن،
قاپلاپ كەتتى قۇرۇقلۇق.
ھالىدىن كەتتى خالايىق،
تېپىلماستىن ئوزۇقلۇق.

دېگەندەك قوشاقلارنى شۇ چاغلاردا تارقالغان.

ئەبەيدۇللا بەگ شۇ يىللاردا تۇغۇلغان بۈگۈرنىڭ «قومۇل
كېچىكى» دەپ ئاتالغان جايىدا ئاتلىق جەڭ قىلغان. بۇ چاغدا
بالجۇر ئەبەيدۇللا بەگ بىلەن يەكمۇيەك ئېلىشىشنى ئوتتۇرىغا
قويغان. ئەبەيدۇللا بەگ كۆرۈنۈشتە «ھە» دېگ-
ەن بولۇپ يەكمۇ - يەك ئېلىشىشتىن بىر كۈن بۇرۇن

---

① سارسىلىش - سەرسان بولۇش.

قاچقان قىياپەتكە كىرىپ، توغۇچىغا بېرىپ بۈگۈر كۆۋرۈكىنىڭ ئەتراپىدا مۆكۈنۈپ ياتقان، بالجۇر «ئەبەيدۇللانىڭ ئادەملىرى قېچىپتۇ» دەپ ئارقىدىن قوغلىغان. ئۇلاردەل بۈگۈر كۆۋرۈكىگە كەلگەندە پالۋانلار ئوقيالىرىدىن ئوق ئۈزۈپ بالجۇرنى تىرىك تۇتقان. ئۇنىڭ ئادەملىرىنى تامامەن هالاك قىلغان. ئەبەيدۇللا بەگ بالجۇرنى شۇ تۇتقىنىچە خانغا ئاپىرىپ بەرگەن.

ئوغلىنىڭ قولغا چۈشكەنلىكىنى ئاڭلىغان غالدان زەهەر ئىچىپ ئۆلىۋالغان. مانا بۇ ۋەقە قۇمۇل تارىخىدا داڭلىق ۋەقە بولۇپ «بۈگۈر كېچىكىدىكى جەڭ» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇنى هازىرغىچە هېچكىم ئۇنتۇپ قالغىنى يوق، بالجۇرنى كۆرگەن خان ئەبەيدۇللا بەگدىن رازى بولۇپ، ئۇنىڭغا دارخان بەگلىك مەنسىپىنى بېرىپ، ئۇنىڭغا قۇمۇلنىڭ يەرلىرىنى مىراس، خەلقىنى قۇل قىلىپ بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئەبەيدۇللا بەگ ـ ئەبەيدۇللادارخان بەگ دەپ ئاتىلىدۇ.

ۋاڭ شۇلارنى ئويلاپ ئولتۇرۇۋىدى. لىن زېشۈينىڭ كىرگەنلىكىنى خەۋەر قىلىشتى. ۋاڭ دەرهال تەختتىن چۈشۈپ لىن زېشۈينىڭ ئالدىغا چىقتى، لىن زېشۈي ئىككى قولىنى جۈپلەپ، بېشىنى ئەگكىنىچە ۋاڭغا هۆرمەت بىلدۈردى. ۋاڭ لىن زېشۈينى ئالدىن تەييارلاپ قويغان زىياپەت سارىيىغا تەكلىپ قىلدى. بۇ يەرگە ئوردىنىڭ بەگلىرىدىن چوڭ تەيجى بېگىم، كىچىك تەيجى بېگىم، شاسىلىمبەگ، سىدىق تۆگچى قاتارلىقلار بىللە كىردى. لىن زېشۈي قۇمۇلدا ئولتۇرۇشلۇق خان ئامبىلى ۋە بىر نەچچە نۆكەرلىرى بىلەن بىللە كىرگەندى.

خان ئامبىلىنىڭ زەرداب سۇدا سۇغۇرۇلغاندەك سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرى زادىلا يۇمۇلمىدى. ئۇ بىردەم ۋاڭغا، بىردەم لىن زېشۈيگە خۇشامەت قىلاتتى. ۋاڭ خەنزۇچىنى بىلىسمۇ تىلماچ ئىشلەتتى:

— لىن زېشۈي جانابلىرىنىڭ ئوردىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىدىن مەمنۇنمەن، — دېدى ۋاڭ.

لىن زېشۈي ئالدىراپ ئەسكەرتتى:

— ئەرزىمەيدۇ، بۇ قېتىم ئىلىغا ماڭغىنىچە جانابلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆتەي دېدىم، جانابلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان يەنە بىر ئاز ئىشلارمۇ چىقىپ قالغانىدى.

— ئاۋارە بوپتىلا، جانابلىرى دېگەن خان ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا چىنچەي داچېن[1] بولۇپ، گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشىلاردا، جىياڭسۇ، خۇنەنلەردە باش ۋالىيلىق مەرتىۋىسى بىلەن خىزمەت تۇتۇپ، ئەلگە، خەلققە تۆھپە ياراتقان بىر قەھرىمان. ئەپيۇننى چەكلەش بىر قىسىم ئەپيۇن خۇمارلارغا ياقمىغىنى بىلەن خەلقنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان زور ئىش. بىز جانابلىرىنى ھۆرمەت قىلىمىز. قېنى، يولىيورۇقلىرىنى ئاڭلايلى.

— جانابلىرىغا رەھمەت، — دېدى لىن زېشۈي، — ئۇ ئۆزىگە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ بەرگەن باھاسىدىن مەمنۇن بولۇپ قالدى. چۈنكى ئۇنىڭغا ھازىرغىچە مۇنداق سۆزلەرنى ھېچكىم قىلمىغانىدى. ئارىدا بىر ئاز جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. لىن زېشۈي گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلمەي ئويلىنىپ قالدى. چۈنكى مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ خۇشال، سەمىمىي تۇرقى ئۇنى سەل گاڭگىرىتىپ قويغانىدى.

— مەن بۇ گەپلەرنى دېمىسەممۇ بولاتتى. ئەسلىدە بۇ خاننىڭ ئىشى. لېكىن بىر قىسىم كىشىلەر ماڭا يول توراپ ئەرز قىلغانلىقتىن ئارىنى ئېچىۋېتەي، ھەم ۋاڭ جانابلىرىنى خەۋەرلەندۈرۈپ قوياي دەپ قالدىم، — دېدى لىن زېشۈي تەمكىن ھالدا، — جانابلىرى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا.

① چىنچەي داچېن — خان مۇپەتتىشى.

— يوغىسۇ، مېنىڭ بۇ ئىشلاردىن خەۋىرىم بار. ئاتا - بوۋامنىڭ زامانىدىن تارتىپ، ئۇلۇغ خانلىقتىن قۇمۇلنىڭ يەر-لىرىنى ۋاڭلىققا مىراس، خەلقىنى دارخان (قۇل) دەپ بەلگى-لەپ بەرگەنىدى. شۇنىڭدىن بېرى ھېچ ۋەقە بولمىغان. يېقىن-دىن بېرى ئاز - تولا گەپلەرمۇ قۇلىقىمغا كىرگەن. لېكىن بۇگۈنكى كۈندە جانابلىرىنى پاراكەندە قىلغۇدەك نېمە ئىش بول-غاندۇ؟

— بۇنى ئاددىي ئىش ھېسابلىغىلى بولمايدۇ. جانابلىرى ئويلاپ كۆرسىلە، خانلىق دۆلەتنىڭ تۈۋرۈكى، ئەمىرلەرنىڭ باشپاناھى، ئۇ ئاۋام خەلقنىڭ تىنچلىقى ئۇچۇن مەۋجۇت تۇر-دۇ. يەنە ئۇ يۇقىرىقى مەقسەتلەر ئۇچۇن جاي - جايلاردا لەشكەر تۇرغۇزىدۇ. لەشكەرلەرگە بارغان جايلىرىدا بوز يەر ئۆزلەشتۈ-رۈشنى بۇيرۇيدۇ. ئۇلار بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ ئۆز يېمىكىنى ئۆزى تېپىپ يېسە بۇ ياخشى ئىش ئەمەسمۇ، ھەرقايسى يەرلىك ئەمىرلەرگىمۇ پايدىسى كۆپ. ئاڭلىسام، لەشكەرلەرنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشىگە توسالغۇ بولىدىغان ئىشلار بارىكەن. بۇنى جا-نابلىرى ئۆز يولىغا سېلىپ قويسىلا.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ كۈلۈپ كەت-تى:

— ئاۋارە بوپتىلا، ئەسلىدە جانابلىرىغا ئەرز قىلغۇچىلار ئىشنى خاتا مەلۇم قىپتۇ. تالناچىنىدىكى بىر قىسىم دېھقانلارنىڭ تېرىۋاتقان يەرلىرىنى لەشكەرلەر زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان-لىقتىن خەلق بۇنىڭغا قارشى چىققان. مەن بۇنى ئاڭلاپ، لەش-كەرلەر بىنام يەرلەرنى ئاچسۇن، خەلقنىڭ تېرىۋاتقان يەرلىرىگە تەگمىسۇن، دېگەنىدىم. ئويلاپ باقسىلا، خەلقنىڭ يەرلىرىنى خان لەشكەرلىرى ئىگىلىۋالسا خانلىقىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈ-شەمدۇ يوق. جانابلىرى خاتىرجەم بولسىلا، خان لەشكەرلىرى قۇمۇلنىڭ كەڭ زېمىنىدا ئۆزىگە كېرەكلىك ھالدا بوز يەر ئۆز-

لەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلسا بولىدۇ. لېكىن شەرت، خەلق. نىڭ يېرىگە تەگمەسلىكى، سۈيىنى قىسىۋالماسلىقى لازىم، — مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ گەپلەرنى دانىمۇ دانە قىلىپ ئېنىق سۆزلىدى. سىدىق تۆكچى راۋۇرۇس تەرجىمە قىلىپ بەردى.
لىن زېشۈي مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ سۆزلىرىدىن ھەم بۈگۈنكى زىياپەتتىن رازى بولۇپ ياندى.
لىن زېشۈي چىقىپ كەتكەندىن كېيىن نەمتۇللا تەيجى ۋاڭغا مۇنداق بىر ئىشنى مەلۇم قىلدى.
— ۋاڭ خوجام جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئىككى ئاي بۇرۇن سادىر ئاتلىق بىر كىشىنى ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى قولغا پالىغانىدى. يادلىرىدا بولۇشى مۇمكىن. بىز ئۇ كىشى. نى ھېلىقى تاراتىغا سېلىق يىغقىلى بارغاندا چىك ئەمەلدارىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغان گاڭگۈك باقى ياتقان گۇندىخانىغا پۇتىغا دۆڭگە، بويىنىغا قۇۋۇق كىيگۈزۈپ سولاپ قويغانىدۇق. ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئىككىسى پۇتىدىكى دۆڭگىنى، بويىن. دىكى قۇۋۇقنى چېقىپ تاشلاپ تامنى تېشىپ قېچىپ كېتىپتۇ. تەكشۈرۈپ كۆرسەك، گۇندىخانىدىن كالىنىڭ قوۋۇرغىسى ۋە بىر دانە بولقا تېپىلدى. قارىغاندا سىرتتىن ئۇلارغا گۆش، بولقا ئەكىرىپ بەرگەن گەپ. گۇندىپايىنى سوراق قىلساق «بىلمىدىم» دەپ تۇرۇۋالدى. ھەرقانچە ئىز ـ دېرىكىنى قىلىپمۇ ئۇلارنى تاپالمىدۇق.
— سادىر نېمە قىپتىكەن، ئېسىمدە يوققۇ؟
— خوش، ۋاڭ خوجام، ئامبال، دارىنلارغا قارشى چىق. قان گەپ.
— ئىككىسى تازا بىرلىشىپتۇ ـ دە ئۇلار، ئۇلارنى ئەمدى ئىزدەپ نېمە قىلىلا، تاپقىلى بولمايدۇ. ئۆزىنى تۇتقۇزۇپ قويە. دىغان ئادەم گۇندىخانىدىن قاچالامدۇ. بولدى، ئاۋارە بولمىسىلا.

ئون يەتتىنچى باب

نەجمىدىن باي بىلەن پەخرىدىن باينىڭ كىچىك ئوغۇللىرى ئاغىنە ئىدى. پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى يۇسۇپ ناھايىتى ئىش-چان، ئاق كۆڭۈل ئادەم بولدى. نەجمىدىن باينىڭ كىچىك ئوغلى بولسا ئاكىلىرىغا ئوخشاش ھۇرۇن، ئۆزەمچىل ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى شامەت بولۇپ، بۇلار كىچىك چاغلىرىدا بىللە مال باققانىدى. چوڭ بولغاندىمۇ ئېتىزلىرى يېقىن بولغاچقا بىللە ئەمگەك قىلاتتى. ئۇلار بۈگۈن قوناق تېرىغان يەرلىرىنى سۇغۇ-رۇۋېتىپ، كەڭ ئېتىزلارنىڭ يۇقىرىقى تەرىپىدە ئۇستىگە بىر نەرسە ئارتىلغان بىر تۆگىنىڭ ئوتلاپ يۈرگىنىنى كۆرۈپ قال-دى. باشتا ئۇلار تۆگىنىڭ ئىگىسى باردۇر دەپ ئويلاشقانىدى. لېكىن كەچكىچە ئىگىسى كۆرۈنمىدى. بۈگۈن ئۇلار يېرىم كې-چىگىچە يەرسۇغىراتتى. ئاخىر ئۇلار تۆگىنىڭ يېنىغا بېرىپ قارىۋىدى، راستىنلا تۆگىنىڭ ئىگىسى يوق بولۇپ چىقتى. تۆگىنىڭ ئۇستىگە ئىككى دانە ياغاچ ساندۇق ئارتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ناھايىتىمۇ ئېغىر نەرسە باردەك قىلاتتى. ئىككى باينىڭ ئوغۇللىرى بىر - بىرىگە قارىشىپ بىردەم تۇرۇپ قېلىشتى. كۆڭۈللىرىدە بۇ تۆگىگە ئارتىلغان نەرسىنىڭ بايلىق ئىكەنلىكى-نى جەزم قىلىپ بولۇشقانىدى. شۇڭا نەجمىدىن باينىڭ ئوغلى شامەت پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى يۇسۇپكە قاراپ:

— ئەگەر بۇ تۆكىگە ئارتىلغان بايلىق بولسا تەڭ بۆلىشە-
مىز، ھېچكىمگە زۇۋان سۈرمەيمىز، — دېدى.
— ھەي ئۇنداق قىلساق بولماس، خەقنىڭ ھەققىنى ئې-
لىش ھارام. بۇنىڭ ئىگىسىنى تېپىپ تاپشۇرۇپ بېرەيلى، ياكى
ئوردىغا مەلۇم قىلايلى، — دېدى يۇسۇپ.
— ياق، ئەخمەق، بۇ بىزگە خۇدانىڭ بەرگەن رىسقى،
تېپىپ ئالغان، تېپىپ ئالغاننىڭ بولمامدۇ.
— ئەگەر بۇ ھەقىقەتەن ئالتۇن - يامبۇ بولسا بۇ پۇقرانىڭ
ئەمەس. بەلكى بۇ ۋاڭنىڭ بايلىقى بولىدۇ. بىز ۋاڭنىڭ بايلىقى-
غا خىيانەت قىلساق بولمايدۇ. بىزنىڭ ۋاڭىمىز ئادىل، خەلققە
زىيان سالمايدۇ. شۇڭا بىزمۇ ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلماسلىقىمىز
كېرەك.
— بوپتۇ، — دېدى شامەت، — ئاۋۋال ساندۇقلارنى
چۈشۈرۈپ، ئېچىپ كۆرەيلى، قاراڭغۇ چۈشۈپ قېلىۋاتىدۇ. يە
بۇلارنىڭ ئىچىدىكى باشقا نەرسىمۇ كۆرۈپ بېقىپ ئاندىن بىر
نەرسە دەيلى.
ئۇلار ياغاچ ساندۇقلارنى چۈشۈرۈپ كۆردى. ياغاچ ساندۇق-
لارنىڭ ئېغىزلىرى چىڭ مىخلانغان بولۇپ، ناھايىتىمۇ ئېغىر
ئىدى. ئۇلار تېزلىكتە ساندۇقلارنىڭ ئېغىزلىرىنى ئېچىپ كۆ-
رۈشتى. راست دېگەندەك بىر ساندۇققا لىقمۇلىق يامبۇ، يەنە
بىر ساندۇققا لىقمۇلىق كۈمۈش پۇل قاچىلانغانىدى. ئۇلار
ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى.
— بۇنى ئوردىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى، مۇنچىۋالا دۇنيانى
بېسىقتۇرۇپ كېتەلمەيمىز، — دېدى يۇسۇپ.
— ئەخمەق، — دېدى شامەت، — ھازىر بۇنى مۇشۇ
يەرگە كۆمۈپ قويۇپ ئەتە بىر نەرسە دېيىشەيلى، — دېدى
كۆڭلىگە بىرنەرسىنى پۈكۈپ. يۇسۇپمۇ ئەتە ئەتىگەندە ئوردىغا

مەلۇم قىلىشنى ئويلاپ ماقۇل بولدى.

ئۇلار يەرنى تىرەن كولاپ ئىككى ساندۇقنى ناھايىتى تەسلىكتە كۆمۈپ قويۇشتى. تۈن نىسپى بولغاندا ئۇلار، قوناقلىرىنى سۇغۇرۇپ بولۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئەمما كېچىچە ئىككىسىنىڭلا ئۇيقۇسى كەلمىدى. نەجمىدىن باينىڭ ئوغلى شامەت بۇ ئىشنى ئۆزى بىلەن تام قوشنا، چوڭ ئاكىسىغا ئېيتتى. ئاكىسى قىن - قىنىغا پاتماي خوش بولۇپ كەتتى.

— «ئامەت كەلسە قوشلاپ كەپتۇ» دېگەن شۇ، بۇ خۇدايىمنىڭ ساڭا بەرگەن ئامىتى. ماڭ، ھازىرلا چىقىپ كۆمۈشلەرنى بېسىقتۇرۇۋېتەيلى، ئاۋۇ ئەخمەققە ھېچ نەرسە قويمايلى، سۈرۈشتۈرۈپ قالسا كۆرمىدۇقلا دېسەك تۈگىمەمدۇ؟ — دېدى ۋە ئات ھارۋىسىنى قوشۇپ لەڭگەرگە قاراپ يول ئالدى.

پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى يۈسۈپ بۇ ئەھۋالنى ئايالىغا ئېيتتى. ئايالى:

— بۇنى ئوردىغا مەلۇم قىلايلى، — دېدى كەسكىن ھالدا.

— بۇ كېچىدە كىمنى تاپىمىز، نەگە بارىمىز.

— ئۇنداق بولسا مەھەللىمىزدىكى سۇۋۇربەگكە مەلۇم قىلايلى. ئۇ كىشى ۋاڭ بىلەن تۇغقان بولغاندىكىن، ئەتىلا ۋاڭغا مەلۇم قىلار.

— ياق، بولمايدۇ، سۇۋۇر بەگنى ۋاڭ بېيجىڭدىن قايتىپ چىقىپلا ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇدەك. شامەتنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا نەچچە يىل بۇرۇن سۇۋۇر بەگ شامەتنىڭ چوڭ ئاكىسى ئەشرەپ بىلەن تالناچىنىغا بېرىپ پۈتۈن خەلقنى، لەشكەرلەرنى قۇترىتىپ ۋاڭغا بالا تېرىغانىكەن.

— ئەمىسە، قانداق قىلىمىز.

— ئەتە بىرگەپ بولار.

ئۇلار ئەمدىلا كۆز يۇمۇۋىدى، دەرۋازا قاتتىق قېقىلدى.
— ئىشىكنى ئاچ! — بۇلار نەجمىدىن باينىڭ ئوغلى شامەت ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى ئىدى.
— نېمە بولدى يېرىم كېچىدە، — يۇسۇپ ئىشىكنى ئاچتى.
— سەنزە بارلىق كۈمۈشنى ئەپ بوپسەندە، تەك بۆلۈشمىز دېگىنىمىز قېنى. هازىر كۈمۈشلەرنى چىقارمىساڭ، بۈگۈن كېچە قولىمىزدا ئۆلىسەن! ئۇلارنىڭ قولىدا پالتا، توقماق بار ئىدى.
يۇسۇپ ۋە ئۇنىڭ ئايالى غەزەپتىن تىترەپ كەتتى.
— سەن نېمە دېمەكچى بولىسەن، ئۆزۈڭ ئېلىپ بولۇپ، ئىزنى يوقىتىشقا شۇنداق قىلىۋاتامسەن. خۇدا ئالدىدا قەسەم قىلىمەنكى، مەن ئالمىدىم.
— ئەمىسە كىم ئالدى؟ بىز ئاكام بىلەن چىقىپ قاراپ باقساق كۈمۈشلەر قويغان يەردە يوق تۇرىدىغۇ، بۇ قانداق گەپ ئەمىسە؟
يۇسۇپنىڭ كۆڭلىگە شامەتنىڭ هېلىقى قىمارۋاز ئاكىسى كەلدى. شۇ چاغدا ئۇ ئېشەك مىنىپ نېرىقى چوڭ يولنى بويلاپ كېتىۋاتقانىدى. بۇنى شامەتمۇ غىل - پال كۆرۈپ قالغانىدى، ئەمما ئۇلار ئىككىسىلا «هەي ئۇ بىزگە سەپسالمىدى» دەپ ئويلاشقانىدى.
شامەت ۋە ئۇنىڭ كىچىك ئاكىسى بۇ گەپنى ئاڭلاپ شۈكلا بولۇپ قالدى. قىمارۋاز دېگەن يەتتە قات ئاسماننىڭ ئۈستىدىكى، يەتتە قات يەرنىڭ تەكتىدىكى پول - بايلىقنىڭ كويىدا بولىدۇ. ئۇزە، بۇلار نېمىنى كۈمۈۋاتىدىغاندۇ - دەپ ئويلىمىغانمىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەپەر تۈگىسى مانا مەن دەپ شۇ يەردىلا ئوتلاپ يۈرسە . . .

راست دېگەندەك ئۇلارنىڭ ساندۇقلارنى يەرگە كۆمۈۋاتقىنىنى قىمارۋاز ئەشرەپ كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇ ھەتتا ئۇزۇن يول ۈرۈپ چارچاپ كەتكەن تۆگىنىڭ بىردەم ئوتلاپلا، پۇتلىرىنى سۇنۇپ ئارام ئېلىشقا ياتقانلىقىنى كۆردى. «بۇ چوقۇم بىر سودىگەرنىڭ مال ئارتقان تۆگىسى، بۇ تۆگە سەپتىن ئايرىلىپ، ئادىشىپ قالغانلىقتىن بۇ يەرگە كېلىپ قاپتۇ. ئاۋۇ ئىككىسى يەرگە بىر نەرسىنى كۆمۈپ قويدى. ئۇ چوقۇم بىر بايلىق» دېگەن خىيالنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن قىمارۋاز ئۆزىنى يوشۇرۇپ ئۇلار كەتكۈچە ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇردى. ئاندىن ئالدىراپ كېلىپ يېڭىلا كۆمۈلگەن يۇمشاق توپىنى تاپتى - دە، قولى بىلەن كولاشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ تىرناقلىرى قاتتىق نەرسىگە تەگكەندە «ساندۇق، ساندۇقكەن» دەپ ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قالدى.

تۇن نىسپىدىن ئۆتكەن چاغ، ئەتراپتا مۈگدەپ ياتقان تۆگىدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. «ئاللاتائالا رىسقىنى بەرسە ھەممە نەرسىنى تەل قىلىپ بېرىدىكەن» دېدى ئۇ تۆگىنى چۆكتۈرۈۋېتىپ، ئۇ ئەمدى يامبۇ - كۈمۈشلەرنى تۆگىگە بۇرۇنقىدەك ئارتىپ ئۆيىگە ئەپ ماڭدى.

ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ئەشرەپ يېڭىغا يوغان بىر پىچاقنى ئېسىۋېلىپ ھۆركىرەپ يۈرەتتى. يۈسۈپ بۇ ئەھۋالدىن قورقۇپ قالدى. ئەشرەپ گويا يۈسۈپنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغاندەك ھەيۋە قىلاتتى.

شۇڭا يۈسۈپ ۋە ئۇنىڭ ئايالى بۇ ئەھۋالنى ھېچكىمگە تىنمىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ يۈسۈپكە تۆھمەت قىلىپ ئوردىغا تۇتۇپ بېرىشىدىن ۋە قەستلەپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشىدىن قورقاتتى.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا كوچا، كوچىلارغا ۋاڭنىڭ پەرمانى چاپلاندى. مەھەللىمۇ مەھەللە ئۇقتۇرۇش قىلىندى. بۇ ئۇقتۇ-

رۇشتا خاننىڭ ئىلىدىكى لەشكەرلىرىگە ئەۋەتكەن تەمىنات پۇلى-
دىن ئىككى مىڭ سەر كۇمۇش ئارتىلغان تۆگە لەڭگەرگە كەلگەن-
دە يوقاپ كەتكەنلىكى، كۆرگۇچىلەر ياكى تېپىپ ئالغۇچىلار،
بولسا ئوردىغا مەلۇم قىلىشى لازىملىقى ئېيتىلغانىدى.
يۇسۇپ ئەھۋالنى ئەمدى ئېيتمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس
قىلدى ـ دە، ئوردىغا قاراپ يول ئالدى.

* *

قولى كەينىگە قىلىنىپ، چەمبەرچاس باغلانغان پەخرىدىن
باينىڭ ئوغلى يۇسۇپ سۇۋۇز بەگ ۋە ئەشرەپنىڭ يالىشى بىلەن
ئوردىغا ئېلىپ كېلىنىدى.
— مانا بۇ، — دېدى سۇۋۇر بەگ، — خاننىڭ ئىلىدى-
كى لەشكەرلىرىگە چىقارغان تەمىنات پۇلىنى تېپىۋالغان، ئور-
دىغا مەلۇم قىلماي يېرىم كېچىدە ئۆزى ئوغرىلاپ كەتكەن ئوغرى
شۇ، بۇ پەخرىدىن باينىڭ كىچىك ئوغلى يۇسۇپ.
يۇسۇپ قاتمۇقات باغلانغان ئارغامچىدىن يۇلقۇنۇپ تۇرۇپ
غەزەپ بىلەن:
— يالغان دەۋاتىدۇ، بېگىم، يالغان دەۋاتىدۇ، — دېدى،
ئۇنىڭ يۇزلىرى شەلپەردەك قىزىرىپ، يوغان كۆزلىرى تېشىغا
پۇلتىيىپ چىقاي دەپ قالغانىدى.
— سەن توختاپ تۇر، مەن ئاۋۋال سۇۋۇر بېگىمنىڭ
سۆزىنى ئاڭلاي. قېنى بېگىم، ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە، —
دېدى مىرغەزەپ سۇۋۇر بەگكە ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ، سۇۋۇر
بەگ كەكە ساقىلىنى تىترىتىپ سۆزلەپ كەتتى.
— مەنغۇ ئەسلىدە ئوردا ئۇچۇن كۆيۇنمىسەم بولاتتى.
بېشىرنى خاپا قىلىپ قويۇپ پۇشايمان قىلدىم. ئەسلىدە شامەت

بىلەن ئىككىسى ئىككى ساندۇق كۆمۈشنى تېپىۋېلىپ، ئەتىسى بۆلۈشۈۋېلىشنى كېلىشىپ شۇ يەرگىلا كۆمۈپ قويغانىكەن. ئەتىسى شامەتلەر چىقىپ قارىسا يوق تۇرغۇدەك. بۇنى ئۆزى ئەپ - كەتمىسە كىم ئالىدۇ.

— شامەت دېگەن كىم؟

يۈزلىرى قوشۇقتەك، كۆزلىرى قىزىل ئەشرەپ جاۋاب بەردى.

— مېنىڭ ئۇكام.

— بۇ گەپنى ساڭا ئۇكاڭ دېگەنمۇ؟

— شۇنداق، ئىككىمىز چىقىپ قارىساق، كۆمۈشلەر يوق تۇرىدۇ. ئاندىن مەن سۇۋۇر بەگكە دېدىم. سۇۋۇر بەگ بىلەن ئىككىمىز بۇنى تۇتۇپ كەلدۇق، — ئۇ ئاغزىدىكى ناسنى يەرگە تۈكۈرۈپ كالپۇكلىرىنى يالاپ، — ئەمدى بىزگە قانچىلىك سۆيۈنچە بېرىدىلا، — دېدى.

مىرغەزەپ يۈسۈپتىن سورىدى:

— سۇۋۇر بەگ بىلەن مۇنۇنىڭ دېگەنلىرى راستمۇ؟

— يالغان، — دېدى يۈسۈپ، — مەن بۇ ئىشنى ئوردىغا مەلۇم قىلغىلى كېلىۋاتسام، بۇلار مېنى ماراپ تۇرغان ئىكەن، ئۇشتۇمتۇت كېلىپ قوللىرىمنى باغلاپ، بۇ يەرگە سۆرەپ كەلدى. ئەسلىدە ۋەقە مۇنداق دەپ بارلىق ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى ئۇ.

مىر غەزەپ يايىلارغا قاراپ «بۇنىڭ قولىنى بوشىتىۋېتىڭلار» دېدى ھەم قوشۇپ قويدى، — ئىشنى ئېنىقلىماي تۇرۇپ باغلاپ قويۇشقا بولمايدۇ، — مىر غەزەپنىڭ قاپاقلىرى سىلىنىپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى سۇۋۇر بەگكە قادالدى.

— بەگ ئاكا، جانابلىرى قايتىپ كەتسىلە، بۇ ئىشلارنى بىز بىر تەرەپ قىلايلى، ھازىر خانلىقنىڭ يۈتكەن يامبۇسى

تېپىلدى، لېكىن كىمنىڭ خامىنىدا چەشلىنىپ تۇرغانلىقى بىز-
گە مەلۇم ئەمەس. ھازىرچە بۇنى بىر ئاللادىن باشقا ھېچكىم
بىلمەيدۇ.

سۇۋۇر بەگ چىقىپ كەتتى. ئىككى يايى شامەتنى ئېلىپ كېلىشكە كېتىپ، بىردەمدىلا قايتىپ كەلدى. شامەتنىڭ پېشانىسىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى.

— ساندۇقتىكى كۇمۇشلەرنى نەگە يوشۇردۇڭ، — دەپ ھەيۋە بىلەن سوراق قىلدى مىرغەزەپ بېشىنى سىلىپ تۇرغان شامەتكە قاراپ.

شامەت ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ دۇدۇقلاپ كەتتى:

— كۆمگەن يەردىن يوسۇپ ئېلىپ كېتىپتۇ. بولمىسا بىز ئەتە ئوردىغا مەلۇم قىلايلى دېيىشكەن.

— قاغا، قاغىنىڭ كۆزىنى چوقىمدۇ، مىر غەزەپ بېگىم، بۇ ئىككى ساندۇق كۇمۇش مۇشۇ بىر جەمەت كىشىلەرنىڭ بوسۇغىسىنى ئېگىزلىتىپلا قالماي، سۇۋۇر بەگنىڭمۇ ئۆلىنى چىڭىتىتى. بولمىسا ئۇ بېگىمنىڭ بۇلار بىلەن نېمە كارى.

— ماۋۇ بىزنىڭ جەمەتىمىزنى ھاقارەت قىلىۋاتىدا، ۋۇ ئوغرى، ھېلى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەم سېنى، - دېدى ئەشرەپ كالپۇكىغا ناس تاشلاپ. ئۇ ھەدەپ يۇسۇپكە ئېسىلماقچى بولاتتى، يايلار تۇتۇۋالمىغان بولسا، يۇسۇپنى ئۇرۇپ، چەيلىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. خۇددى «مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك» دېگەندەك ئۇلار بۇ ئىشقا جان - جەھلى بىلەن قارشى چىقاتتى. گەرچە مىر غەزەپ يۇسۇپنىڭ دېگەنلىرىگە قايىل بولسىمۇ «دەۋاگەر مۇتىھەم بولسا قازى ياۋاش بولۇر» دېگەندەك بىر ئىش بولۇۋاتاتتى. مىر غەزەپ ئاخىر ئۇلارنى سولاپ قويۇشقا بۇيرۇدى - دە، بۇ ئىشنى ۋاڭغا مەلۇم قىلغىلى ماڭدى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بولغان ئىشلارنى بىر - بىرلەپ

ئاڭلاپ ئەرۋاھى ئۆرلىدى:

— سۇۋۇر بەگ نېمە ئۈچۈن ئەشرەپ بىلەن بىرلىشىپ يۇسۇپنى تۇتۇپ كېلىدۇ. بۇ يەردە بىر چېتىشلىق بارمۇ - يوق؟

— ئاڭلىساق، تالىناچىندىكى ھېلىقى بولمىغۇر ئىشتا، (لىن زېشۇيگە كىشىلەرنىڭ ئەرز تۇتۇشىنى دېمەكچى) ماۋۇ قىمارۋاز ئەشرەپمۇ بارمىش. ئۇ شۇ چاغدا سۇۋۇر بەگ بىلەن بىرلىشىپ، خەقنى قۇتراتقان گەپ.

— شۇنداقمۇ؟ بۇ ئىشنى ياخشىراق تەھقىقلەپ كۆرەيلى. سىز ماڭا ماۋۇ «ئوغرى» دېيىلىۋاتقان ئىككى جەمەت كىشىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن، بالا - چاقىلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن ئازراق خەۋەردار قىلىڭ.

— ئۆتكەندە جانابلىرىغا شاسېلىمبەگ بۇ ئىككى جەمەت كىشىلەرنى ئوبدان تونۇشتۇرۇپتۇ خوجام.

— ھە، شۇنداق، — دېدى ۋاڭ دەرھال يادىغا ئېلىپ. ۋاڭ ياخشى - يامان ئىشلارنى تەھقىقلىماقچى بولسا ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ جەددى - جەمەتىنى، نېمە ئىشلارنى قىلىدىغانلىقىنى سورايتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاتا - ئانىسى ياخشى بولسا، بالا - چاقىسىمۇ ياخشى بولىدۇ، — دەيدىغان بىر ئۇقۇم مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا بۈگۈن يەنە بۇنى سورۇشتۇردى. مىر غەزەپ بۇ يەردە ئاساسلىقى ئەشرەپنى، ئۇنىڭ قىلغان ئەتكەنلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ مۇنداق دېدى:

— ئەھۋالدىن قارىغاندا، بۇ پۇلنى ئالغانلار نەجمىدىن باينىڭ بالىلىرى، لېكىن ئۇلار ئىقرار قىلمىغۇچە، ئۇلارنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ. بۇلارنى قازى ئاخۇنۇم بىلەن بىرلىكتە سوراق قىلىڭ، قازى ئاخۇنۇم بىر كارامىتىنى كۆرسىتىپ باقسۇن.

— خوش ۋاڭ خوجام، — دېدى مىر غەزەپ ئورنىدىن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قوزغۇلۇپ.

— ئەگەر، — دېدى ۋاڭ، — ئوغرى ئېنىقلانسا، ئوغرىنى يامۇلغا تاپشۇرۇپ بېرىڭ.

— خوش، بولىدۇ، ۋاڭ خوجام، — مىر غەزەپ چىقىپ كەتتى.

مىر غەزەپ تەختلىك سارايدىن چىقىپ ئۇدۇل قازىخانىغا باردى.

قازى ئاخۇنۇم دانىشمەن كىشى بولغاچقا نۇرغۇنلىغان يېشىلمىگەن، ھەل بولمىغان مەسىلىلەر ئۇنىڭ ئالدىغا كىرسىلا ھەل بولاتتى. ئۇ مىر غەزەپنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، كۆڭلىدە ئوغرىنى ئىقرار قىلدۇرۇشنىڭ ياخشى بىر چارىسىنى ئويلاپ چىقتى - دە، ئۇلارنى ئالدىغا كەلتۈرۈشنى ئېيتتى. جاۋابكارلار دەرھال كەلتۈرۈلدى.

قازى ئاخۇنۇم سۈرلۈك قىياپەتتە ئۇلارغا نەزەر كۆزىنى تىكىپ:

— ئۇلۇغ ئاللا بەندىلىرىنى ياخشى ئىش قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. ئوغرىلىق قىلىش — بۇ مۆمىن، كامىل بەندىلەرنىڭ ئىشى ئەمەس. ئىشىنىمەنكى، ھەممىڭلار ئوغرى ئەمەس. لېكىن ئاللاتائالا ئوغرىلارنىڭ كىملىكىنى بىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنى پاش قىلىپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىتابتا ئوغرىلارنى تېپىش ھەققىدە شۇنداق بىر ھېكمەت بار، — دېدى قازى ئاخۇنۇم ئالدىدىكى يوغان چەم تاشلىق كىتابنىڭ ۋاراقلىرىنى ئۇ ياقتىن بۇياققا ئېچىپ تۇرۇپ، — مانا كىتابتا مۇنداق دەپتۇ: «ئوغرى ئۆز قىلمىشىنى ئىقرار قىلمىسا، ئۇنىڭغا ئىككى تال تەپمۇتەڭ كېسىلگەن ياغاچ بەر، قوينىغا تىقسۇن، ئاندىن ئاللانىڭ ئىجاۋىتىنى كۈت، ئەگەر ئىككى تال ياغاچتىن بىرى ئۆزىراپ قالسا ئۇ ئوغرى ئەمەس. ئەگەر ئىككى

تال ياغاچ ئوخشاشلا تۇرسا ئوغرىنىڭ ئۆزى شۇ، بۇمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئايرىلۇر» . ئەمدىكى چارە شۇنداق. سىلەر ئۈچىڭلارلا ئوغرى دەپ ئەيىبلەندىڭلار. لېكىن سىلەر بۇنىڭغا ئىقرار ئەمەس. بۇنى ئەمدى بىز ئاللا بۇيرىغان چارىگە سېلىپ كۆرەيلى، مانا مەن سىلەرنىڭ ھەر بىرىڭلەرگە ئىككى تالدىن ئالتە تال ياغاچ بېرىمەن. ھەممىسى ئوخشاش كېسىلگەن. سىلەر بۇنى قوينۇڭلارغا تىقىپ سىرتتا تۇرۇپ تۇرىسىلەر. مەن بولسام ئاللاتائالادىن ئوغرىنى ئايرىپ بېرىشنى تىلەپ ئايەت ئوقۇيمەن. ئاندىن كېيىن بىر بىرلەپ كىرىپ، قوينۇڭلادىكى ياغاچلارنى ماڭا بېرىسىلەر.

ئۈچەيلەن بۇ گەپلەرنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلىدى. قازى ئاخۇنۇم دېگىنىدەك قىلدى. ئۇلار ياغاچلارنى قوينىلىرىغا سېلىپ سىرتقا چىقىشتى. بىر ئازدىن كېيىن يۇسۇپ دەپ چاقىردى. ئۇ قوينىدىكى ئىككى تال ياغاچنى ئېلىپ قازىغا بەردى. قازى ئۇنى يۇسۇپنىڭ ئىسمى يېزىلغان سامان قەغەزنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئىككىنچى قېتىم شامەت دەپ چاقىردى، شامەتمۇ قوينىدىن ياغاچنى ئېلىپ بەردى. ئۇنىمۇ شامەتنىڭ ئىسمى يېزىلغان سامان قەغەزنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئۈچىنچى قېتىم ئەشرەپ دەپ چاقىردى. ئۇمۇ ئىككى تال ياغاچنى بەردى. ئۇنىمۇ ئەشرەپنىڭ ئىسمى يېزىلغان قەغەزنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئاندىن قازى ھەممە ياغاچنى تۈزەپ، توغرىلىدى ۋە ئۇلارنى يېقىن كېلىپ ياغاچلارنى كۆرۈڭلار، دېدى. كۆرۈپلا ئەشرەپنىڭ گۆلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ ياغاچلىرىنىڭ بىرى قىسقا، بىرى ئۇزۇن تۇراتتى. يۇسۇپ بىلەن شامەتنىڭ چىرايىدىن قان قاچتى. ئۇلار ئاخۇنۇمنىڭ بۇ ئىشىغا نارازىلىق بىلدۈرەي دەپ تۇرۇشىغا قازى جىددىي ھالدا سۆز ئالدى:

— خوش، ئەمدى قاراڭلار، مەن سىلەرگە سىياسەت

يۇرگۇزدۇم. بىز بىر ھاكىمىيەتنى ئىدارە قىلىش ئۇچۇن مەيلى ياخشىلىق ئۇچۇن بولسۇن، مەيلى يامانلىق ئۇچۇن بولسۇن، سىياسەت يۇرگۇزىمىز. سىياسەت دېگەن بىر نەيرەڭدۇر. مانا مەن بۇ نەيرەڭ بىلەن ئوغرىنى تاپتىم، — قازى شاققىدە مىرغەزەپكە قاراپ دېدى، — قېنى مىرغەزەپ بېگىم، ئەشرەپنى باغلاپ سوراق قىلسىلا، ئۆيىنى تىنتىسىپ، مال ـ دۇنيانى تاپقۇزسىلا.

بۇ ئىشقا قاراپ ئولتۇرغان مىرغەزەپ باشتا ھەيران قالغاندى. كېيىن چۇشىنىپ دەرھال يايىلىرىغا بۇيرۇق قىلدى.

ئەشرەپ باغلاندى. ئەشرەپنىڭ ناس چەككەن لەۋلىرى كۆكىرىپ، قىپقىزىل كۆزلىرى تېخىمۇ قىزاردى.

قازى كۇلۇپ كەتتى:

— ئوغرىنىڭ يۇرىكى پوك ـ پوك دېگەن شۇ. ئۇنىڭ يۇرىكى پوك ـ پوك بولمىسا ياغاچنىڭ بىرىنى قىسقارتىۋەتەمدۇ؟

ئەشرەپ راست شۇنداق قىلغانىدى.

يايىلار ئۇنى ئۇدۇل خان يامۇلىغا ئاچىقىپ بەردى. خان يامۇلىدىكىلەر ئەشرەپنى ئىقرار قىلغۇچە جازالىدى. ئۇ ئاخىر يامبۇ، كۇمۇشلەرنى سۇۋۇر بەگنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇپ قويغانلىقىنى، ھېلىقى تۆگىنىڭمۇ شۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئىقرار قىلدى.

*   *

ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتۇپ كەتتى. ئىلىدىن خالزاتخاننىڭ ئاغرىپ قالغانلىق خەۋىرى كەلدى. ۋاڭ ۋە مېھرىبانۇ پۇجۇڭ ئادەم ئەۋەتىپ يوقلىتايلى دەپ تورۇۋدى. خالزاتخاننىڭ

ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى. بۇنى ئاڭلاپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭ بىلەن ۋاڭنىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى. مۇھەممەت بېشىر-
چىڭۋاڭ يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم باشچىلىقىدا بىر قىسىم ئاخۇن، موللا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئىلىغا ئەۋەتىپ، خالزاتخاننىڭ بالا-چاقىلىرىدىن كۆڭۈل سورىدى ۋە قۇمۇل ۋاڭىنىڭ نامىدا ئىلىدا چوڭ نەزىر ئۆتكۈزدى.

خالزاتخان كېسەل ياتقاندا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا خەت يېزىپ ئۆزىنىڭ بەگلىك ھاياتىدا، قىزىققانلىق قىلىپ بىر قى-
سىم كىشىلەرنى رەنجىتىپ قويغانلىقىنى، مۇھەممەت بېشىر-
چىڭۋاڭ بىلەن بېيجىڭگە بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇ ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، ئاخىرىدا «ئا-
دەملەر ھەر قانچە ئۇلۇغ سۈپەت بولسىمۇ جانابلىرىغا يەتمەس دەپ ئويلايمەن» دېيىش بىلەن مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا نىسبەتەن چىن ھۆرمىتىنى، دوستلۇقىنى ئىپادىلىگەنىدى. خېتىنىڭ ئا-
خىرىدا، ساقىيىپ قالسا قۇمۇلغا بارىدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قويغانىدى، ئەپسۇس، ئۇ قۇمۇلغا قايتا كېلەلمىدى. خالزاتخان ئاغرىقى ئېغىرلىشىپ قالغان كۈنلەردە «ئەگەر مەن ئۆلۈپ قال-
سام، جەستىمنى چورۇق ھېكىمنىڭ قەبرىسىنىڭ قىرىق چام-
دام ئاياغ تەرىپىگە قويۇڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلدى. شۇ ۋەسى-
يەت بويىچە خالزاتخاننىڭ جەستى خەلپەم بۇزرۇكۋارغا - گادا مۇھەممەت خەلپەم ۋە چورۇق ھېكىملەرنىڭ قەبرىسىدىن قىرىق چامدام تۆۋەنگە قويۇلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئون سەككىزىنچى باب

قۇمۇل تارىخىي خاتىرىلەردە «قامۇل»، «قامۇلى»، «قامىل» «ئۇيۇرغول» دېگەندەك نامالار بىلەن خاتىرىلەنگەن. بۇ نامالارنى تەتقىق قىلساق، بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرنىڭ خىلى ئۇزاق دەۋرلەرگە چېتىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز ھەمدە قۇمۇلنىڭ ناھايىتى قەدىمىي شەھەر ئىكەنلىكىنى بىلەلەيمىز.

قۇمۇل قەدىمدىن تارتىپلا غەرب بىلەن شەرقنىڭ سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدىكى مۇھىم قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان. قۇمۇل ئارقىلىق ئۆز ۋاقتىدا شەرقتە قىتان (لياۋ) پايتەختى شىياڭجىڭغىچە، شىمالدا سوڭ پايتەختى بيەنجىڭغىچە (كەيفېڭغىچە) باراتتى. دەسلەپتىلا يىپەك سودىسى بىلەن نام قازانغان بۇ قاتناش يولى ئارقىلىق قىتان خانلىقى، ئىدىقۇت خانلىقى ۋە قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ غەربتىكى ئىران، ھىندىستان، ئەرەب، فرانسىيە بىلەن بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئالاقىلىرىمۇ ناھايىتى قويۇقلاشقانىدى، شۇڭلاشقا ئەينى دەۋردە مۇھىم قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان بۇ قۇمۇل شەھىرى ئىدىقۇت خانلىقى دەۋرىگە كەلگەندە ئەڭ مۇھىم مەركىزى شەھەرگە ئايلاندى. ئىتالىيە ساياھەتچىسى ماركوپولو خەلقئارا سودا مەركەزلىرىنىڭ ئىچىگە قۇمۇلنى ئالاھىدە كىرگۈزگەن. تارىخچى گوباۋ ئېيتقاندەك، ئۇيۇرغول (قۇمۇل)، قوچۇ

(تۇرپان)، كۇسەن (كۇچا)، سولى (قەشقەر)، ئۇدۇن (خو-
تەن) قەدىمكى يىپەك يولى ئۇستىگە جايلاشقانلىقتىن شەرق
بىلەن غەربنىڭ ئىقتىسادى مۇناسىۋىتى ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇ-
رۇشىدا تارىختا مۇھىم رول ئوينىغان. قۇمۇلنىڭ مانا شۇنداق
جۇغراپىيىلىك مۇھىم ئالاھىدىلىكىدىن جۇڭگودا ئۆتكەن سۇلا-
لىلار، خانلىقلار تولۇق پايدىلانغان. ھازىرمۇ چىڭ ھۆكۈمىتى
قۇمۇلنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي دەرۋازىلىق رولىدىن تولۇق پايدى-
لىنىپ كەلمەكتە. شەرقتىن كەلگەن ھەربىي، سىياسىي ئەمەل-
دارلار، لەشكەرلەر، سودىگەرلەر شىڭشىڭشىيادىن ئۆتۈپ، ئاچ-
چىقسۇ، تۆگىچى بۇلاق، سايىبۇلاق، قارامۇقچا، لەنگەر ئارقى-
لىق ئىئۇىرغۇلغا يەنى قۇمۇلغا كېلىدۇ. غەربتىن كەلگەن سەي-
ياھلار، سودىگەرلەر، دىن تارقاتقۇچىلار، ئارخېئولوگلار ۋە
ھەرخىل پەننى ساھەدىكى ئالىملار تۇرپان ئويمانلىقىدىن ئۆتۈپ
يەتتە قۇدۇق، لاپچۇق، سۇمقاغا، ئاستانە ئارقىلىق قۇمۇلغا
كېلىدۇ. مانا مۇشۇنداق مۇھىم قاتناش تۈگۈنىدە خان ئۇزۇن
يىللاردىن بېرى ئۆزىنىڭ ئامبال بېگىنى، ياردەمچى ئامبال
بېگىنى ۋە ئايماق بەگلىرىنى قويۇپ كەلدى. بۇلار شەرق ۋە
غەربتىن كەلگەنلەرنى كۈتۈۋېلىش، توشۇش، يۆتكەش، ئاش-
لىق، يەم ـ خەشەك سېلىقى سېلىش، باج ـ يىغىش ئىشلىرى
بىلەن شۇغۇللىنىشتىن باشقا خان بىلەن ۋاڭنىڭ ئالاقىسىغا ئائىت
ئىشلارنى بېجىرىش بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. ھازىرمۇ قۇمۇلنىڭ
بازىرى ئاتالغان لوچىڭ شەھىرىدە خان
ئامبىلى تۇرىدۇ. بۇ خان ئامبىلى تۇرغان
جاي ئېگىز سېپىل بىلەن قور شالغان بولۇپ،
تۆت تەرىپىگە تۆت دەرۋازا قويۇلغان. ئامبال ـ
بەگلىرى، ئايماق بەگلىرى ئىشىك ئالدىدىكى-
رىدىغا شىر، ئەجدىھالارنىڭ تاش ھەيكەللىرى

قويۇلغان ياغاچ مۇڭلو[1]زىلىق، تاش تارتمىلىق ئۆيلەردە ئولتۇ-
رىدۇ. لەشكەرلەر تۇرۇشلۇق جايلىرىمۇ بۇ شەھەرنىڭ ئىچىدە.
بۇ چاغلاردا خانلىقتىن بۇ ئەمەلدارلارغا نۇرغۇن خىراجەت چۇ-
شەتتى. لېكىن ئامبال يامۇلىدىكى خاننىڭ خىزمەتكارلىرى بىر
- بىرىدىن ئاچ كۆز، بىر - بىرىدىن ھىيلىگەر، تەمەخور،
پارىخور بولۇپ كەتكەنىدى، ھەتتا ئۇلار تارتىنمايلا ھۆكۈمەتنىڭ
پۇلىغا ھەم باجدىن كىرگەن كىرىمگە، ھەتتا خەلقتىن يىغقان
سېلىققا خىيانەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار كۆرۈنۈشتە بىر -
بىرىگە ھېجىيىپ تۇرۇپ «سىنىڭ راست» دېيىشسىمۇ، ئىچكى
جەھەتتىن بىر - بىرىنىڭ ئۇلىنى كولايتتى، بىرىدىن بىرى
جىقراق نەپكە ئېرىشىشكە ئۇرۇناتتى. كىچىكى چوڭغا پارا
بېرىپ، ئۆزىمۇ ئۇنىڭدىن كۆپرەكنى ئالسا، چوڭى چوڭغا پارا
بېرىپ، ئۆزىمۇ نەچچە ھەسسە ئارتۇق نەپ ئالاتتى.

ئەگەر بىرەرسىنى كۈتۈۋېلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنىڭغىمۇ
ئاستىرتىن پارا بېرەتتى، ئۇ بولسا ئۆز مەرتىۋىسىدىن پايدىلى-
نىپ، ئۇنىمۇ قۇرۇق قالدۇرماي كۆڭلىنى ئالاتتى. ئەگەر كۈ-
تۈۋېلىنىدىغانلار ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ياكى يېقىنلىرى
بولۇپ قالسا، ھېساباتتىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇپ كۈتۈۋالاتتى.
ھەتتا سوۋغا - سالام بىلەن ئۇلارنىڭ چۆنتىكىنى تولدۇراتتى.
بۇ بىر بۆلۈم قۇرتلار ئاچ بۆرىلەردەك ھەممىنى بۇلاپ تالايتتى.
ئۇلار چوڭ نەپكە كەلگەندە، تۈلكە بولۇپ قۇيرۇقىنى شىپاڭلات-
سا، ئىش ئۆزلىرىگە ئوڭۇشسىز بولغاندا بىر - بىرىگە يىلپىز-
دەك خىرىس قىلاتتى. ھەتتا يىلان - چايان بولۇپ بىر - بىرىنى
چاقاتتى.

مانا مۇشۇنداق خۇپىيانە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بىر بۇلاڭچى-

---

① مۇڭلوزا - ئىشىك ئۈستىگە ياغاچتىن قاتمۇقات گۈل - نەقىشلەر ئويۇلۇپ قىلىنغان دەھلىز.

www.uyghurkitap.com

لىق ئاخىرى پاش بولۇپ قالدى. لەشكەرلەرنىڭ ئۈچ ئايلىق تەمىنات پۇلى تارقىتىلماي باشقىلارنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كەتكەنلىكتىن، لەشكەرلەرنىڭ ئىچىدە بىرى خانغا ئەرز سۇندى. بۇنى ئاڭلىغان خان چۆچۈپ كەتتى - دە، دەرھال تەكشۈرۈشكە ئادەم ئەۋەتتى. لېكىن تەكشۈرۈشكە چىققان ئەمەلدارلارنىڭ يانچۇقىنى ئالتۇن - كۈمۈشكە تولدۇرۇپ، ئۇلارنىڭمۇ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ «بۇ يەردە مەسىلە يوقكەن» دېگۈزىۋەندى، لېكىن ئىش بۇنىڭ بىلەن تۈگىمىدى. كېيىن خانغا يەنە ئەرز باردى. خان بۇ قېتىم شىنجاڭ تەۋەسىدىكى ئامبال - دارىنلارنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشنى تاپىلاپ، ئۇرۇمچىنىڭ باش بۇغىغا يارلىق چۈشۈردى. ئۇرۇمچىنىڭ باش بۇغى ھەرقايسى جايلارغا ئادەم ئەۋەتىپ، بارلىق ئايماق، ناھىيىلەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە يۇقىرىقى مەسىلىلەردىن باشقا، ئۇرۇمچىنىڭ ئۆزىدىلا يەنى ئۇرۇمچى تەۋەسىدىكى ئايماق، ناھىيىلەرنىڭ ئامباللىرى لەشكىرىي ئاشلىقنى تۆۋەن باھادا سېتىۋېلىپ، يۇقىرىغا نەچچە ھەسسە يۇقىرى باھادا يوللايدىغانلىقى پاش قىلىنغان. بۇ ئىش شىنجاڭنىڭ ھەممىلا جايىدا يامراپ كەتكەن، شۇ كۈنلەردە ئامباللار، ئايماق بەگلىرى ھەتتا قورۇقچى بەگلەرنىڭمۇ، چۆنتىكى نەچچە مىڭ سەر ئالتۇن يامبۇغا تولۇپ كەتكەنلىكى ئېنىقلانغان. بۇنىڭدا ھەممىدىن ئېغىر بولغىنى قۇمۇلنىڭ ئامبىلى، ئايماق بەگلىرى ۋە باشقىلار ئىكەن. بۇ ئەنزە تەكشۈرۈلۈپ بولۇپ، خانغا مەلۇم قىلىنىدىغان ۋاقىتتا تەكشۈرگۈچىلەرنى نۇرغۇن ئالتۇن - يامبۇغا كۆمۈپ ئاغزىنى تۇۋاقلىماقچى بولغان. لېكىن تەكشۈرگۈچىلەر خاننىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ، بۇ خىل ئەھۋالنىمۇ خانغا مەلۇم قىلغان. خان بۇ ئەھۋالغا نىسبەتەن دەر غەزەپ بولۇپ نۇرغۇن ئامبال، ئايماق بېگىگە جازا ئېلان قىلغان. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ ئېغىرلىرىغا ئۆلۈم جازاسى

بەرگەن. قالغانلىرىنى قاماق جازاسى، سۈرگۈن، ئىشتىن قوغ-
لاش قاتارلىق جازا تۈرلىرى بىلەن جازالىغان ۋە ھەممىسىنىڭ مال
- مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغانىدى.

ئەپسۇسكى، ئارىدىن نەچچە يىل ئۆتمەيلا ئامبال دارىنلار
ئۈچۈن پۇل تېپىشنىڭ بۇ ئاسان ئۇسۇلى يەنە يامراشقا باشلىدى.
ئەنە شۇ بىر قېتىملىق تەكشۈرۈپ، جازالاشتىن كېيىن قۇمۇل-
غىمۇ يېڭىدىن ئامبال بېگى، ئايماق بېگى تەيىنلەنگەنىدى. لې-
كىن بۇلارمۇ نەپ ئالدىدا ئۆزلىرىنى بېسىۋالالمىدى. كۆز ئالدى-
دىكى تەييار لوق گۆش ئۇلارنىڭ نەپسىنى تاقىلدىتىپ، كۆز-
لىرىنى قىزارتتى. مانا شۇ كۈنلەردە ئامبال بېگى بىلەن ئايماق
بېگى زادىلا بىر - بىرى بىلەن چىقىشالمىدى. ئۇلار بىر بىرىگە
تۆيدۈرماي باج پۇلىغا، لەشكەرلەرنىڭ تەمىنات پۇلىغا خىيانەت
قىلىپ قوينىنى تولدۇردى. بۇلار كۆرۈنۈشتە بىر - بىرىگە
ھېجىيىپ سالام بېرىشەتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا، بىرى - بىرىنى
پاش قىلىپ قويۇشتىن قورقاتتى. يەنە ئۇلار «ئەگەر سەن مېنى
پاش قىلساڭ، مەن سېنىڭدىن ئېشىپ چۈشىمەن» دەپ ئويلايت-
تى. شۇڭا ئۇلار خىيانەت قىلىشقا، پارا ئېلىشقا
كەلگەندە بىر - بىرىنى كۆرمەس، بىلمەس بولۇۋالاتتى.
ئەمما ئىككىسىنىڭلا كۆڭلۈك خاتىرىسىگە بىر - بىرىنىڭ ئىشلى-
رى يېزىلىپ تۇراتتى.

خان ئامبىلى ھاكاۋۇر، ساختا، قىلدەك پايدا ئۈچۈن سار-
غىيىپ، قۇرت يەپ كەتكەن ھىڭگاك چىشلىرىنى كۆرسىتىد-
غان، قىلدەك زىيان ئۈچۈن يۇمۇق كۆزلىرىنى قىزارتىدىغان،
قول ئاستىدىكىلەرنى ھايۋاندەك كۆرۈپ ھۆركىرەيدىغانبىر مەخ-
لۇق بولغاچقا قول ئاستىدىكى خىزمەتچىلەر ئۇنىڭ ئۈستىدىن
ئۈرۈمچى باش بۇغىغا ئەرز قىلدى. ئەرزدە يېرىم يىلدىن بېرى
لەشكەرلەرنىڭ مائاشى بېرىلمەي، ئۇلارنىڭ كەيپىياتى يامانلى-

شىپ قالغانلىقى يېزىلغانىدى. ئۈرۈمچى باش بۇغى بۇنى كۆرۈپ ئۆزى ئادەم تەشكىللەپ تەكشۈرگىلى كەلدى. ئەھۋالنى بىلىپ قالغان قۇمۇلدىكى خان ئامبىلى «چوقۇم ئايماق بېگى مېنى چېقىپتۇ» دەپ ئويلاپ ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئامال - چارىلىرىنى ئويلىدى. ئەمما ئويلىغانسېرى بېشى گاڭگىراپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەيتتى. ئۇ ئۆزىدىن بۇرۇنقىلارغا خانلىقتىن كۆرۈلگەن جازا، ھۆكۈملەرنى ئويلىغىنىدا بەئەينى ساراڭلا بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ مەرتىۋىسىنىڭ چۈشۈپ كېتىشىنى، مال دۇنياسىنىڭ قولدىن كېتىپ قېلىشىنى ئەسلا خالىمايتتى. ئۇ مەرتىۋىسىنىڭ ئۆرلىشى ئۈچۈن نېمە كويلارغا چۈشمىگەن. نېمە پەسكەشلىكلەرنى قىلمىغان - ھە. ئۇ مال - دۇنيا يىغقىچە ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتقاندى. مانا ئەمدى بۇ چوغ ئۇنى كۆيدۈرۈش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئويلا، ئويلا ئاخىر ئۇ نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى كۆتۈرۈپ ئايماق بېگىنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرىنى بىر ياندا قويدى -دە، يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئايماق بېگىگە باش ئۇرۇشقا باشلىدى:

— قېرىندىشىم، خاتا قىپتىمەن، ئەمدى سەنمۇ، مەنمۇ ئامان قالمايمىز، خاتا قىلغان يەرلىرىم بولسا ئاۋۋال مېنى كەچۈر، — دەپ يىغلاپ، يالۋۇرۇشقا باشلىدى.

ئايماق بېگى بولسا، ئۈرۈمچىدىن باش بۇغ مېنى تەكشۈرگىلى كەلدىمىكىن دەپ ئەنسىرەپ يۈرەتتى. ئەمدى بۇ سايىسىدىن ئىتمۇ قورقىدىغان ئامبال ئۇنىڭ ئالدىدا باش ئۇرۇپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇ ئەھۋال ئايماق بېگىنىڭ يۈرىكىنى توختىتىپ قويدى. شۇڭا ئۇ ئالدىراپ كېلىپ، ئامبالنىڭ ئىككى قولىدىن تۇتۇپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ھەي ئاكا، ئىككىمىز ئوخشاشلا بۆرە، بۆرە بۆرىنى يېمەيدۇ. «يىراقتىكى بۆرە ھوۋلىسا، ئۆيدىكى بۆرىنىڭ ئۈچىيى تارتىشىدۇ- » دەيدىغان گەپ بار. مەن مۇنداق ناشايان ئىشلارنى قىلمايمەن. مەن سىزنىڭ ئۈستىڭىزدىن ئەرز قىلغىلى ساراڭ بوپتىمەنمۇ، مېنىڭ نىيىتىم - سىڭگەن ئاشنى يېيىش. بۈگۈن سىزنىڭ ئالدىڭىزدا ئۆزۈمنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدىم. نېمە ئۈ-چۈن؟ ئىككىمىزنىڭلا ئىشى ئىككىمىزگىلا ئايان. بىر - بىرى-مىزنى پاش قىلمىساقلا ھېچكىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. ئىچكى-رىسىنىڭ ئەھۋالى بۇ يەرنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىمايدۇ. بۇ يەردە قاقتى - سوقتى قىلىپ چۆنتەكنى ئاز - تولا تولدۇرغىلى بولىدۇ. بىزبۇ يەرگە باقىي ئەمەس. بەربىر كېتىمىز. ئۇنىڭ-دىن كۆرە بىر- بىرىمىزگە كۆزىمىزنى قىسىپلا قويساق بولمام-دۇ؟ قاچان قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇغان - ھە؟

ئامبالنىڭ يۇمۇق كۆزلىرى كۈلكە بىلەن كېرىلدى.

— سىز مېنىڭ ئۈستۈمدىن ئەرز قىلمىدىڭىزما، راستىنى ئېيتىڭ.

— زادى ئەرز قىلمىدىم. ئەمما قول ئاستىڭىزدىكىلەرنىڭ سۆز - چۆچەكلىرىنى ئاڭلىدىم.

— ئەمىسە، بۇنى قول ئاستىمدىكىلەر قىپتۇ. قاراپ تۇرۇڭ، ئۇلار ياخشى كۈنگە قالمايدۇ.

ئايماق بېگى ئامبالغا چاي قۇيۇپ:

— خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى.

— ياق، خاتىرجەم بولالمايمەن. خىيانەت يۈرەكنىڭ ئې-كىكى دېگەن گەپ راست ئوخشايدۇ. ئىككى كۈندىن بېرى سول تەرىپىم ئاغرىپ، مەيدەمنى بىرى بېسىۋالغاندەك نەپسىم قىسى-لىپ قالدى. سىزگە دەي، ئەڭ ياخشىسى سىزلا مېنى بۇ ئېغىر ئەھۋالدىن قۇتقۇزالايسىز.

— قېنى دەڭا، مەن قانداق قىلسام سىزنى قۇتقۇزالايمەن.

— ئەگەر ئۇلار تەكشۈرۈپ ماڭا بىرەر قاراچاپلىماقچى بولسا، سىز ئوتتۇرىغا چىقىپ مېنى ئاقلايسىز. ئاندىن مەن قۇتۇلۇپ قالىمەن. مەن قۇتۇلۇپ قالغاندىن كېيىن سىزگە ناھا-يىتى چوڭ پايدا بار.

— ھە، قېنى قانچىلىك پايدا بېرىسىز؟

— خانلىقتىن ئىلىدا تۇرۇشلۇق لەشكەرلەرگە ئەۋەتكەن تەمىنات پۇلى قولۇمغا چۈشتى. بۇ ئىشنى بىلىدىغان ئەشرەپنى ئون يىللىق زىندانغا تاشلىدۇق. ھېلىقى سۆزۈر دېگەن قومۇل-دىن قېچىپ كەتتى. مانا بۇ بايلىقنىڭ بىر ساندۇقىنى ئىلىغا ئەۋەتىپ بېرىمىز. بىر ساندۇقىنى ئىككىمىز بۆلۈشۈۋالىمىز. قانداق؟ بۇ ئىش ئاشكارىلانغۇچە خانىنىڭمۇ - ۋاڭنىڭمۇ قۇيمۇ چىنى قۇم باسىدۇ.

ئايماق بېگى خۇشال بولۇپ كەتتى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، مەن چوقۇم سىزنى ئاقلايمەن.

ئۇلار شۇنداق كېلىشىپ خوشلاشتى.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن باش بۇغ ئاستىرتىن نۇرغۇن تەكشۈ-رۈش ئېلىپ باردى. ئاخىر ئامبال بېگىنىڭ نۇرغۇن خىيانەتلى-رى، يېگەن پارىلىرى ئاشكارىلاندى. لېكىن بۇنى ئىسپاتلاشقا ئايماق بېگىنىڭ ئىمزاسى كېرەك ئىدى. ئايماق بېگى ۋەدىسىنى ئەمەلدە كۆرسىتىپ ئامبالنى ئاقلىدى. نۇرغۇن ئىسپات، داۋلى-لارنى كۆرسىتىپ، تەكشۈرگۈچىلەرنى ئىككىلەندۈرۈپ قويدى.

ئاخىر تەكشۈرگۈچىلەر ئامبال بېگىدىن ئايرىم سو-راق قىلغاندى، ئۇ، ئۆزى ئۈستىدىكى بارلىق خىيانەتنى ئايماق بېگىگە ئارتىپ قويدى. ھەتتا خانىنىڭ ئىلىغا ئەۋەتكەن ئىككى ساندۇق پۇلىنىڭ بىر ساندۇقىنى ئىككىمىز بۆلۈشۈپ ئالايلى، بۇ ئىشنى بىلىدىغانلارنىڭ بىرى زىنداندا، يەنە بىرى

www.uyghurkitap.com

قېچىپ كەتتى. بۇ ئىش ئىنقىلانغۇچە خاننىڭ قۇيمۇچىنى قۇم باسىدۇ، — دېدى دەپ تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ ئەرۋاھىنى ئۇچۇردى. باش بۇغ «بۇ مەلئۇن قورقماستىن خانلىقىمىزنى قارغاپتۇ» دەپ راسا ئاچچىقى كەلدى، ئامبال بېگى يەنە: — ئۇ ئۆزىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ مېنى ئاقلىغان قىياپەتكە كىرىۋالدى، — دېدى ھېجىيىپ تۇرۇپ، — دېمىسىمۇ مەن بىر پاك ئەمەلدارمەن. ماڭا تىل تەگكۈزۈشكە ھېچكىمنىڭ ھەققى يوق. مېنى ھۆكۈمەتنىڭ تەمىناتىغا خىيانەت قىلدى دېيىلىپتۇ. ئەپسۇسكى، بارلىق كىرىم — چىقىم ئايماق بېگىنىڭ ھېساباتىدىن ئۆتىدۇ. ھېسابات ئۇنىڭ قولىدا تۇرسا، قانداق قىلىپ ئۇنىڭ قولىدىكى پۇلغا مەن خىيانەت قىلىدىكەنمەن. لەشكەرلەرنىڭ مائاشى بېرىلمىسە، مېنى بەرمىدىمىكىن دەپ قارىغان گەپ، — دەپ ئۆزىنى ئاقلىدى.

ئايماق بېگى ئامبال بېگىنىڭ ئۆزىگە تۆھمەت قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قۇيقا چېچى ئۆرە بولۇپ قايناپلا كەتتى. ئۇ تەكشۈرگۈچىلەر كەلگەندە ئامبالنىڭ تىل بىرىكتۈرگىلى كەلگەنلىكىنى، ئېلىپ كەلگەن سوۋغا - سالاملىرىنى، ئاندىن كۈنلۈك ھېسابات، كۈنلۈك خاتىرىلىرىنى تەكشۈرگۈچىلەرگە كۆرسەتتى.

ئامبال بېگى بۇنى ئاڭلاپ، ئېغىزىغا كەلگىنىچە گەپ سېتىپ ئۇنىڭ ئۈستىدىن يازغان كۈنلۈك خاتىرىسىنى، ئۇنىڭ قانچىلىك چىقىم قىلىپ، قانچىلىك يەپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى.

ئاخىرى بۇ ئىشلارنى تەكشۈرگۈچىلەر قايمۇقۇپ قالدى. تەكشۈرگۈچىلەر بىردەك شۇنداق دېيىشتى «بۇ ئەنزە بەك مۇرەككەپ ئىكەن، بۇنى خانغا يوللايلى. خانلىقتىن ئادەم چىقىپ تەكشۈرۈپ كۆرسۇن».

* *

مانا شۇ كۈنلەردە بازاردا خۇيزۇلار بىلەن خەنزۇلار ئوتتۇ-رىسىدا ماجىرا تۇغۇلدى. بۇ ماجىرانىڭ جەريانى مۇنداق بولدى:

بۇ كۈنلەردە ھاۋا بەك ئىسسىپ كەتكەنىدى. بازاردىكى گۆش سېتىش رەستىلىرىدە گۆشكە قونغان ھەرە ۋە چىۋىنلەرنىڭ دەستىدىن قاسساپلار بىزار ئىدى. گۆش بازىرىنىڭ يۇقىرى تەرىپى قۇم بارخانلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان بوشلۇق جاي ئىدى. لېكىن ئۇ يەرگە توپلانغان ئەخلەت، قوغۇن - تاۋۇز شاپاقلىرى بۇ بازارنى تېخىمۇ مەينەتلەشتۇرۇۋەتكەنىدى.

قاسساپلار ئۆز گۆشلىرىنى ماختاپ «مانا پاقلان گۆشى! » دېسە، «مانا ئەركەك قوينىڭ گۆشى! » ، «يېڭى سويۇلغان، قولدا بېقىلغان. . . ! » دەپ ۋارقىرىشاتتى، بۇ رەستىلەرنىڭ يۇقىرىسىدا تۇرغان ماۋ فامىلىلىك خۇيزۇ قاسساپقا بىرى كېلىپ «ئاۋۇ ياقتا چوشقا گۆشى سېتىۋاتىدۇ، ئاھ خۇدايىم، بۇ مەينەت-چىلىككە چىدىغىلى بولمىدىغۇ» دېگەنىدى، خۇيزۇ قاسساپنىڭ ئوغىسى قايناپ كەتتى. «قانداق بولۇپ مۇسۇلمانلار گۆش سې-تىۋاتقان يەردە خەنزۇلار چوشقا گۆشى ساتىدۇ. ئۇنىڭغا قونغان چىۋىن، بۇ گۆشلەرگە قونمامدۇ؟ » دېگىنىچە، خەنزۇ قاسساپ-نىڭ يېنىغا پىچىقىنى كۆتۈرگەن پېتى يېتىپ كەلدى - دە:

— ھەي، سەن دىنىي ئۇرپ - ئادەت دېگەننى بىلەمسەن. مۇسۇلمانلارنىڭ چوشقا گۆشىنى يېمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ نېمىشقا بۇ يەردە چوشقا گۆشى ساتىسەن! سېنىڭ گۆشىڭگە قونغان چىۋىنلەر بىزنىڭ گۆشىمىزگە قونسا، گۆشىمىز ھارام بولمامدۇ؟ يوقال بۇ يەردىن ! — دەپ ۋارقىرىدى.

خەنزۇ قاسساپ خۇيزۇ قاسساپنىڭ دېگەنلىرىنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەيلا، بۇ مېنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىمنى يەرگە ئۇردى

دەپ ئويلىدى ـ دە، ئۇنىڭمۇ قېنى قىزىپ سۆزلەشكە باشلىدى:
— بۇ يەرسىنىڭ ئاتاڭدىن قالغان يەرمىتى؟ بۇ دېگەن گۆش سېتىش ئورنى، يا بۇ يەرگە بىرى چوشقا گۆشى ساتماڭلار دەپ يېزىپ قويۇپتىمۇ؟ ھەي سۇ خۇي خۇي، ئاق شاپاق بۆكنى كىيىۋېلىپ بۇگۈن بىزگە ئۆكتەملىك قىلىشنى كىم قويىدى ساڭا. بازار دېگەن ھەممىگە تەئەللۇق. سەن گۆش ساتىسەنۇ، مەن گۆش ساتمامدىمەن؟! ماڭە، ماڭ، يوقال بۇ يەردىن!
خەنزۇ قاسساپنىڭ پەيلى راسا بۇزۇلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خۇيزۇ قاسساپنى «سۇخۇي خۇي» دەپ ئەڭ يامان تىل بىلەن ھاقارەت قىلدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇيزۇ قاسساپنىڭ جان - پېنى چىقتى، خەنزۇ قاسساپ تېخىمۇ كۆرەڭلەپ پىچاق تۇتقان قولىنى شىلتىپ تۇرۇپ «سۇخۇي خۇي» «سۇخۇي، خۇي» دەپ يەنە چىشىغا تېگىشكە باشلىدى.
خۇيزۇ قاسساپ قېنى قىزىق، ئالدىراڭغۇ، ئاچچىقى كەل-گەندە كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيدىغان ئادەم بولغاچقا بىردىنلا گۆرەن تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتتى ۋە خەنزۇ قاسساپنىڭ ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ باردى ـ دە، قولىدىكى پىچاقنى خەنزۇ قاسساپ-نىڭ نەق يۈرىكىگە تىقىۋەتتى. خەنزۇ قاسساپ نەق مەيداندا جان ئۈزدى. بۇنى كۆرگەن، خەنزۇلار، يوپۇرۇلۇپ كېلىپ خۇيزۇ قاسساپنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. بازارنىڭ ئىچى مالىمان بو-لۇپ، رەستىلەردىكى خەنزۇلار بىلەن خۇيزۇلار بىر تەرەپتىن بىر - بىرىگە ھەيۋە قىلىپ ئۇر - چاپ، ئۆلتۈر! — دەپ ۋارقىراشسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بازاردىكى پۇقرالار تەرەپ - تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. قومۇل بازىرىنىڭ ئىچى شىددەتلىك ۋەھىمە ئىچىدە قالدى.
ئامبال بېگى بىلەن ئايماق بېگىنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان ۋاقىتتا بۇ ئىشنىڭ يۈز بېرىشى ئۇلار ئۈچۈن ئارام ئېلىشنىڭ

ياخشى پۇرسىتى بولۇپ قالدى. «جاھان قانچە قالايمىقان بولسا بىز شۇنچىلىك ئارام تېپىپ قالىمىز» دەپ ئويلايتتى ئامبال بېگى.

ئالدىراپ، ئالاقزادە بولغان ھالدا ئامبال بېگىنىڭ ئالدىغا كىرگەن كۆزەتچى، ئامبال بېگىنىڭ بەخىرامان ئەپيۇن تارتىپ ياتقانلىقىدىن ھەيران قالدى.

— ئامبال بېگىم، كۆزەتچىلەر باشلىقى كەلدى. ئۇلار يەنە ئالتە ئادەمنىڭ ئۆلۈكىنى كۆتۈرۈپ كەپتۇ، — دېدى كۆزەتچى.

ئامبال بىردىنلا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— ئۆلۈكنى نېمە قىلىدىكەن بۇ يەرگە ئەكېلىپ!

— ئۆلۈكنى ئىگىلىرى كۆتۈرۈپ كەپتۇ. سىلىنى بۇنىڭغا جاۋاب قىلسۇن دېمەكچى.

— نېمىشقا؟ مەن ئۆلتۈرۈۋېتىپتىمەنمۇ ئۇلارنى، ياكى مەن ئۇلارنى ئادەم ئۆلتۇر - دەپ بۇيرۇپتىمەنمۇ! ؟

— ئۇنداق ئەمەس، — دېدى كۆزەتچىلەر باشلىقى يېتىپ كىرىپ، — ئەسلىدە بىز تۈنۈگۈنلا ماجىرا چىقارغانلارنى تۇتقان بولساق، بۇ ئىش يۈز بەرمەستى. سىلى بۇ پىكىرگە قوشۇلمىدىلا، مانا ئەمدى ئاقىۋەت نېمە بولدى؟ بۇلارنىڭ ئۆلۈكلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىشى «سىلەر جەمئىيەت ئامانلىقىنى ياخشى ساقلىمايۋاتقانلار ئادەملىرىمىز ئۆلدى» دېگىنى. ئامبال بېگىم سىلى بىخۇدلۇق قىلدىلا، ئەمدى بىز بۇ ماجىرانى توسالمايمىز. ئادەم ئۆلتۈرگەنلەرگە يوشۇرۇنۇۋېلىش پۇرسىتىنى بېرىپ قويدۇق.

ئامبال بېگى كۆزەتچىلەر باشلىقىغا قاراپ ئۆگدى:

— سەن نېمە قىلىدىغان ئادەم؟! سەن خاننىڭ پۇلىنى بىكارغا ئالامسەن، سېنىڭ زادى ۋەزىپەڭ نېمە، مۇشۇ ئالتە ئادەمنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈن مەن سېنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيمەن! —

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان كۆزەتچىلەر باشلىقى شارت قىلىپ يېنىدىن تاپانچىسىنى چىقاردى:

— مانا، مەن سېنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيمەن، مەن ساڭا ماجىرا چىقارغان چاغدىلا ھەممىنى قولغا ئالايلى، كىچىكچە ئىككى يۈز لەشكەرنى چىقىرىپ شەھەرنى كۆزەت قىلايلى ـ دېدىم. سەن ئۇنىمىدىڭ، مەن سېنى بىلمەمدىمەن؟ جاھان قالايمىقان بولسا، توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلايمەن دەپ قالدىڭ. بىزنى پۇلدىن، ئاشتىن قانچىلىك قىيناۋاتقىنىڭنى بىلەمسەن؟ — گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە «پاڭ!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا كۆزەتچىلەر باشلىقى يىقىلدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان مۇھاپىزەتچى ئامبالنىڭ كۆز ئىشارىتى بىلەن ئۇنى ئېتىۋەتكەنىدى.

ئامبال بېگى كۆزەتچىلەر باشلىقىنىڭ جەسىتىنى ئادەملىرىگە كۆتۈرگۈزۈپ تالادىكى ئالتە جەسەتنىڭ يېنىغا تاشلىدى.

— پۈتۈن ئىشقا سەۋەبچى بولغان مۇشۇ كۆزەتچىلەرباشلىقى، — دېدى ئامبال بېگى، — مەن ماجىرا تۇغۇلغان كۈنىلا ماجىرا قىلغۇچىلارنى قولغا ئېلىپ سولاپ قويۇڭلار، بۇگۈندىن باشلاپ كېچە ـ كۈندۈز ياخشى كۆزەت قىلىپ شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاڭلار، يەنە ئادەم ئۆلتۈرۈش ئىشلىرى بولمىسۇن دېسەم، گېپىمنى ئاڭلىمىدى. ئاخىر مەن بۇ قېرىنداشلارنىڭ جەسىتىنى كۆرمەي تۇرۇپلا بۇنى ئېتىپ تاشلىدىم. بۇ بىگۇناھ ئالتە ئادەمنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە مېنىڭ ئىچىم سىيرىلىپ كېتىۋاتىدۇ. ئادەم ئۆلتۈرگەنلەر ياخشى كۈنگە قالمايدۇ. بىز ئۇلارنى چوقۇم جازالايمىز، سىلەر خاتىرجەم بولۇپ بۇ قېرىنداشلارنىڭ جەسىتىنى يەرلىكىگە قويۇۋېتىڭلار، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە مەن ئۆزۈم ئىگە، — دېدى ئامبال بېگى گۆرەن تومۇرلىرىنى كۆپۈرۈپ، تۈكۈرۈكلىرىنى چاچراتقان ھالدا.

ئۆلۈكلەرنى كۆتۈرۈپ كەلگەنلەر بۇ «ياخشى مۇئامىلە» گە رازى بولۇپ ئۆلۈكلەرنى يەرلىكىگە قويۇشتى.

لېكىن ماجىرا تۈگىمىدى. ئۇچۇق - ئاشكارا هالدا توپ - توپ بولۇپ ئۇرۇشۇش، ئادەم ئۆلتۈرۈش ئەۋج ئېلىپ كەتتى.

ئامبال بېگى شۇ كۈنكى ماجىرادىن كېيىن بارىكۆلگە چىقىپ يېتىۋالدى. ئايماق بېگى بۇ ئىشنى هەل قىلىشقا مۇهەممەت بېشىر چىڭۋاڭدىن ياردەم سورىدى. ئۇنىڭ مەقسىتى كۆرۈنۈشتە «بۇ - يۇرتنىڭ ئىشى، جانابلىرى ياردەم بەرمىسىلە بولمايدۇ» دېگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە بۇ ئىشنى ئوردىغا ئىتتىرىپ قويۇش ئىدى. ۋاڭ ئامبال بېگىنى بارىكۆلدىن چاقىرتىپ كېلىشنى ئېيتتى. ئايماق بېگى ماقۇل بولۇپ بارىكۆلگە ئادەم ئەۋەتتى.

مۇهەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ ئىشنى شۇ كۈنىلا ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئاۋۋال خان يامۇلى بىر تەرەپ قىلسۇن دەپ، قولىنى يىپيۇرۇۋالدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، بۇ ماجىرا چوڭىيىپ لوچىڭ شەھىرىدىن خۇيچىڭ شەھىرىگە كېڭەيدى. كىشىلەرنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خان ئامبىلى بۇ ئىشلار بىلەن كارى بولماي بارىكۆلدىن كەلمەي يېتىۋالدى. مۇهەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ ئىش هەققىدە قانداق قىلىشنى بىلمەي ئويلىنىپ قالدى. ئۇ كۆڭلىدە: «خەنزۇلارغا يان باسسام، خۇيزۇلار رەنجىيدۇ، خۇيزۇلار بىلەن دىنداش تۇرۇپ ئۇنداق قىلسام بولمايدۇ. خۇيزۇلارغا يان باسسام، خەنزۇلار دېگەن خاننىڭ پۇشتى تۇرسا، ئاقىۋىتى قانداق بولار» دەپ ئويلىدى. ۋاڭ بۇ ئىش هەققىدە بىر يەرگە كېلەلمەي مېهرىبانۇ پوجۇڭغا مەسلىهەت سالدى. مېهرىبانۇ پوجۇڭ مۇنداق دېدى: «باشتا گۇناھ كىمدە، بۇنى سۈرۈشتۈرۈش كېرەك، خۇيزۇ قاسساپ يەڭگىللىك قىلىپ، جان ئاچچىقىدا خەنزۇ قاسساپقا

پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ. بۇنىڭ قىلغىنى خاتا، بۇ
قاتىللىق. قانداقلا ئىش بولسا ھەرقايسىلىرى، ياكى خان ئامبا-
لى بىر تەرەپ قىلمامدۇ؟ پۈتۈن قىچىنى تېرىغان ئاشۇ خۇيزۇ
قاساپ» دېدى. لېكىن، مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ گەپلەر-
گە تازا قايىل بولمىدى. «يامان تىل دېگەن باشقا كېلىدۇ،
خەنزۇ قاساپ ئۇنىڭ جېنىغا تەگكۈدەك گەپنى قىلمىغان بول-
سا، بۇ ئىش بۇنچىلىك چوڭىيىپ كەتمىگەن بولاتتى» دەپ
ئويلىدى. ئاخىر ئوردا بەگلىرىنى يىغىپ كېڭەش ئېلىپ باردى.
كېڭەشتە بىر قىسىملار گۇناھنى خەنزۇ قاساپقا ئارتتى. بىر قى-
سىملار گۇناھنى خۇيزۇ قاساپقا ئارتتى. ئاخىر ھاشىر تەيجى
مۇنداق دېدى:

— ھازىر گۇناھنىڭ كىمدە ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرىدى-
غان ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. كوچا ـ كوچىلاردا قان تۆكۈلىۋاتى-
دۇ. بۇ ھازىر ئىككى مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى مەسىلە بولۇپ
قالدى. مەسىلە، ھازىر خەنزۇلارنى قوغدامدۇق، خۇيزۇلارنى-
مۇ، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلايلى. مېنىڭچە «خەنزۇ دېگەن جۇ-
سەي، ئۇنى ئورنۇۋەتسەك يەنە كۆكلەپ چىقىدۇ. يەنە ئۇنىڭ
بېيجىڭدە خاندىن ئىبارەت تۈۋرۈكى بار. خۇيزۇ دېگەن بەسەي،
بەسەي دېگەننى يۇلۇۋەتسەك يەنە كۆكلەپ چىقمايدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئالدى بىلەن بۇرۇن تىغ كۆتۈرگەن خۇيزۇلارنىڭ ئەڭ
يامانلىرىغا چارە كۆرەيلى، ئۇنىڭدىن كېيىن خەنزۇلار ئىچىدىكى
ئادەم ئۆلتۈرگەنلەرنى تۇتايلى».

— مەن، مۇنداق قىلىشقا قارشى چىقىمەن، — دېدى
پەتنۇش تەيجى، — خۇيزۇلار بىزنىڭ قېرىنداشىمىز، مۇسۇل-
مان، مۇسۇلمانىنىڭ قېنىنى تۆكمەيدۇ. ئەگەر ئوردا خۇيزۇلار-
نى تۇتۇپ، جازالاپ، ئۇلارنىڭ قېنىنى تۆكۈشكە قوشۇلسا، مەن
بۇ ئىشتا يوق. بۇگۈندىن باشلاپ ئوردىغا ياندىشايمەن. تەيجە-

لىك مەنسىپىدىن كېچىپ، ئاددىي پۇقرا بولىمەن. ھەممىمىز ئويلىنىپ ئىش كۆرەيلى، — پەتىنۇش تەيجىنىڭ يېڭىلا ياسىتىۋالغان ساقال - بۇرۇتلىرى تىترەپ كەتتى. كۆزلىرىدىن خاتىرجەمسىزلىك ۋە بىئاراملىقنىڭ ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئىككى خىل تالاش - تارتىش ئاستىدا قايمۇقۇپ قالدى. ئۇ كۆڭلىدە ئىككىلا پىكىرنى دۇرۇس دەپ بىلدى. ئۇ ئويلانغان ھالدا مۇنداق پەرمان قىلدى: ... يېقىندىن بېرى بىر قىسىم جېنىدىن تويغان ماجىراچىلار غەلۋە تېرىپ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ يۇرتىمىزنىڭ ئامانلىقىنى بۇزۇۋاتىدۇ. بۈگۈندىن باشلاپ خان يامۇلىنىڭ ۋە ئوردىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى قان تۆككەن ماجىراچىلارنى تۇتۇپ جازالايدۇ. بۇنىڭغا ئاۋام پۇقرانىڭ يېقىندىن ياردەم بېرىشىنى سورايمىز. ماجىرا تېرىغۇچىلارنى تۇتۇپ كەلگۈچىلەرگە ئون يامبۇ، ئادەم ئۆلتۈرگەنلەرنى تۇتۇپ كەلگۈچىلەرگە يۈز يامبۇ سۆيۈنچە بېرىلىدۇ. ئوردا ۋە يامۇل مۇھاپىزەتچىلىرى بۈگۈندىن باشلاپ نۆرغۇن ئادەم چىقىرىپ ئىككى شەھەرنى كېچە - كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلىدۇ. ھەرقانداق ئادەمنىڭ كېچىدە يول يۈرۈشى مەنئى قىلىنىدۇ. ئەگەر ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، ماجىرا تېرىغۇچىلار، قېچىپ قۇتۇلماقچى بولسا شۇ جايدىلا چېپىپ تاشلانسا سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ...

— مانا بۇنى بازارنىڭ ھەممە كوچىلىرىغا، شەھەر ئىچىنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە يېزىپ چاپلاپ قويسىلا.

باش مۇنشى قەلەمنى تۇتۇپ ئويلىنىپ قالدى:

— بۇ ئىشنى بىز خان يامۇلى بىلەن مەسلىھەت قىلمىدۇققۇ؟

— ئەمدى مەسلىھەت قىلىپ نەگە بارىمىز. شۇنداق قىلسىلا، ئاۋۋال بۇنى چوڭ قەغەزگە چوڭ - چوڭ يېزىپ نەچچە

يۈزنى چاپلىۋەتسىلە، خان يامۇلىمۇ ئوقۇپ كۆرەر. ئۇلار لايىق كۆرمىسە، يېنىمغا كىرمەمدۇ؟

ھەممىسى كۇلۇشۇپ قويدى، بۇ پەرمان كوچا ـ كوچىلارغا چاپلانغاندىن كېيىن يۇرت بىر ئاز تىنجىپ قالدى. ئۇرۇش، تالاش ئادەم ئۆلتۈرۈشمۇ پەسەيدى.

ئون توققۇزىنچى باب

ئىنسانىيەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرىقى تارىخىدىن قارىغاندا دۇنيادا ئاجايىپ ـ غارايىپ قىسسىلەر، ھېكايىلەر ۋە دەۋرلەرنىڭ سىرلىرى مۇجەسسەملەنگەن چۆچەكلەر پەيدا بولۇپ تۇردى. بۇلار ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە پە-لەكنىڭ چاقلىرىغا خىلمۇخىل تۇغلارنى ئېسىپ تۇردى. لېكىن، پەلەكنىڭ چاقى توختاپ قالغىنى يوق، گويا ھەركۈنى قۇياش مەشرىقتىن كۆتۈرۈلۈپ، مەغرىبكە ئولتۇرغىنىدەك تىنماي ئاي-لىنىپ تۇردى. پەلەكنىڭ چاقى شۇنچىلىك رەھىمسىزكى، بىر-دەملا ھەممىدىن يۇز ئۆرۈپ شانۇشەۋكەتلىك پادىشاھلارنىڭ دۆ-لىتىنى گۇمران قىلىۋىتەلەيدۇ. بىردەمدىلا پۇقرالارنىڭ تىنچلى-قىنى بۇزىدۇ. ياكى پۇقرالارغا خاتىرجەملىك ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ ھېچكىم مۆلچەرلىيەلمەيدىغان، ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلى-ۋاتقان قانۇنىيەت.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ شاسېلىمبەگ بىلەن، بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. مەلۇمچى كىرىپ سالامدىن كې-يىن دېدى:

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجامغا مەلۇم بولغايكى، كوچاغا كوچا ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنى ئۆگىنىشكە كەتكەنلەر قايتىپ كەپتۇ، ئۇلارنى باشلاپ بارغان زاكىر بەگنىڭ ئۇلۇغ ۋاڭ خوجامغا مەلۇم

قىلىدىغان ئىشلىرى بار چېغىۋا، ئالىيلىرىدىن كىرىشكە ئىجا-
زەت سورايدۇ.

— كىرسۇن، — دېدى ۋاڭ تەئەججۈپ بىلەن.

زاكىر بەگ كىرىپ «ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن
بولغاي» دېدى.

ۋاڭ زاكىر بەگكە ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. زاكىر
بەگنىڭ يادىڭغۇ چىرايى قارىداپ قالغانىدى. ئۇ بىر نەرسىدىن
ناھايىتى قاتتىق قورقۇپ كەتكەندەك بېشىنى ئىچىگە تىقىپ
چۆشكۈن ھالەتتە ئولتۇراتتى. زاكىر بەگ گەپنى نەدىن باشلاشنى
بىلەلمەي ئويلىنىپ قالدى. چۈنكى ئۇ كۆڭلىدە ۋاڭ بۇ ۋەقەنى
ئاڭلىسا ئۇنىڭغا قانداق تەسىر قىلار؟ يا بۇ ئادەمنى ئەندىشىگە
سېلىپ قويارمۇ؟ نېمىلا بولمىسۇن ئېيتاي، دەپ ئويلىنىپ
ئولتۇرىۋىدى، ۋاڭ سۆز ئاچتى:

— ھەرقايسىلىرى كوچاغا كەتكىلى بىر ئاي بولمىدىغۇ
دەيمەن. تېزلا قايتىپ كېلىشىپلاغۇ؟

— ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام، كۇچانىڭ نەغمە - ناۋالىرى،
ناخشىلىرىنى ئۆگىنىش بىز ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى پۇرسەت
ئىدى. بىراق يۇرت تىنچ بولمىدى. بىز بېرىپ ئون بەش كۈن
ئۆتەر - ئۆتمەي جاھان قالايمىقان بولۇپ كەتتى، — ۋاڭ بۇ
گەپنى ئاڭلاپ ئەجەبلەندى. «بۇ يەردىمۇ جاھان مالىماتاڭ بولسا،
ئۇ يەردىمۇ جاھان مالىماتاڭ بولسا، بۇ قانداق ئىشتۇ.»

— قېنى سۆزلىسىلە، قۇلىقىم سىلىدە.

— خوش، ۋاڭ خوجام، ھېچكىمگە تايىن ئەمەس. بىر
كېچىدىلا ئاسماندىن بالا - قازا ياغقاندەك بىر قانچە تۇڭگاننىڭ
باشچىلىقىدا كۇچا شەھىرىگە ئوت كەتتى. ئامبال - دارىنلار
قورقۇپ تەرەپ - تەرەپكە قاچتى. يامۇللار كۆيدۈرۈلۈپ كۈلى
كۆككە سورۇلدى. چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەم-

مىسىنىڭ دېگۈدەك كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كۆرۈنگەنلا خەنزۇلارنى ئۆلتۈردى. بۇ قىرغىنچىلىق شۇنداق دەھشەتلىك بولدىكى، كوچا-كوچىلار قانغا بويالدى. توپىلاڭچىلار بىلەن خان لەشكەرلىرى قاتتىق ئېلىشقان بولسىمۇ، توپىلاڭچىلار زور كېلىپ شەھەرنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى، — بۇ گەپ-لەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ۋاڭنىڭ چېھرىدىن قان قاچتى. چۈنكى ئۇ سەل ئەنسىرەپ قالغانىدى. زاكىر بەگ بۇ ئەھۋالنى سەزمى-گەن هالدا سۆزلەۋاتاتتى، — بۇ چاغدا، ۋاڭ خوجام جانابلىرى-نىڭ خەۋىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەخمەت ۋاڭ خاننىڭ يارلىقى بىلەن يەكەننىڭ هاكىملىقىدىن بىكار قىلىنىپ، ئۆز يۇرتى كۇچادا خانلىقنىڭ يارلىقىنى كۈتۈپ ياتاتتى. قوزغىلاڭچىلار شەهەرنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن ئەخمەت ۋاڭغا ئىلتىجا قى-لىپ: «جانابلىرى، ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ يۇرت سوراپ كەلگەچكە هۆكۈمەت ئىشلىرىنى ئوبدان بىلىدىلا، شۇڭلاشقا بىز-دەك مۇسۇلمانلارغا ئاتىدارچىلىق قىلىپ، ئۆز هۆكۈملىرىنى جارى قىلىپ بەرگەن بولسىلا، بىز سىلىگە جان - دىلىمىز بىلەن ئىشلەپ بەرگەن بولاتتۇق، سىلىنى مۇقەددەس پېشىۋا بىلىپ خان قىلىپ تىكلىسەك» دېگەنىدى. ئەخمەت ۋاڭ ئۇلارغا چىراي ئاچماي يۈزىنى تەتۈر ئۆرۈپ ئولتۇرۇۋالدى.

— ئەخمەت ۋاڭ نېمە دېدى؟ — ئالدىراپ سورىدى ۋاڭ.

— ئۇ جاناب مۇنداق دېدى، «سىلەر بولساڭلار ناهايىتى ئاز ئادەم، مەنچىڭ گورۇھى ھېسابسىز كۆپ. ئۇلار بىلەن باراۋەر تۇرغىلى بولمايدۇ. مەن بولسام نەچچە ئاتا - بوۋامدىن تارتىپ ئۇلۇغ خاننىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، چوڭ ئابرۇي تې-پىپ، يەر ، سۇ، زېمىن ۋە نۇرغۇن خالايىققا ئىگە بولۇپ پۇشتۇمدىن، پۇشتۇمغىچە ۋاڭ بولۇپ كەلدىم. مەن خاننى قانچە قېتىم ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. بۇ كىچىككىنە شەهەر شۇنداق

چوڭ مەملىكەتكە قانداق تاقابىل تۇرالايدۇ. مەن خاننىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن. مەن ماڭا تۈز بەرگەن ئۇلۇغىمىزدىن ھەرگىز يۈز ئۆرۈمەيمەن. تۈز ھەققىنى ساقلاش جىمى ئىنسانغا پەرز ۋە ۋاجىپتۇر. كىمنى باشلىق قىلىمەن دېسەڭلار شۇنى قىلىڭلار، يېشىم يەتمىشكە يەتتى. كۆرىدىغان دۆلەتنى كۆرۈپ بولدۇم، ئەمدى مەندە دۆلەت سوراش ئارزۇسى قالمىدى» دېدى.

بۇ چاغدا توپىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى ھۆركىرەپ كېلىپ مۇنۇلارنى دېدى:

— ھەي، ئۆز دىنىدىن يۈز ئۆرىگەن قارا يۈز، سەن تېخى چىڭ ھۆكۈمىتىدىن ئۈمىد كۈتۈۋاتامسەن؟ بۇ مەنچىڭنىڭ زېمىنى ئەمەس. بىز ئەزەلدىن ئۆز ئۆزىمىزگە خان ئۆز ئۆزىمىزگە بەگ بولۇپ ئۆتكەن.

— ئۇنداق دېسەڭ بولمايدۇ، بەزىدە بۆلۈنۈپ، بەزىدە بويسۇنۇپ ياشىغان.

— تۈفى! قارا يۈز، — دەپ ھېلىقى توپىلاڭچى يەنە گۈركىرىدى، توپىلاڭچىلار ھەر تەرەپتىن «قارا يۈز» دېسە «قارا يۈز» دەپ ۋارقىرىشىپ كەتتى.

— بۇ مەلئۇننىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، مەنچىڭ، بوۋىسىغا ئەۋەتىپ بېرەيلى، — دېدى ھېلىقى توپىلاڭچىلار باشلىقى. ئۇلار دېگەندەك قىلدى. ئەخمەت ۋاڭنى ئوردىسىدىن سۆرەپ ئاچىقىپ خالايىق ئالدىدا كاللىسىنى ئالدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. خىلمۇخىل پىكىرلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلاتتى.

زاكىر بەگ ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

— بىز مېڭىشتىن بۇرۇن ئاڭلىساق، سۇۋۇر بەگ كۇچاغا

www.uyghurkitap.com

يېتىپ بېرىپ راشىدىن خوجا بىلەن كۆرۈشۈپتۇ ۋە ئۇنىڭغا «قۇمۇلنى تېزراق پەتىھ قىلساڭلار،» دېگەننىكەن، راشىدىن خوجا ئىسھاق خوجىغا ئون ئالتە مىڭ لەشكەر تارتىپ تۇرپان، قۇمۇلنى پەتىھ قىلىشقا پەرمان بېرىپتۇ.

ۋاڭ ئەنسىزچىلىك ئىچىدە تەئەججۇپ بىلەن سورىدى:

— راشىدىن خوجا دېگەن كىمكەن؟

— خوش، ۋاڭ خوجام، گەپنى چالا قىپتىمەن. ئەخمەت ۋاڭ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن توپىلاڭچىلار كىمنى خان قىلىپ تىكلەيمىز دەپ تالاش ـ تارتىش قىلىشىپ، ئاخىر كۇچا خوجىلىرىدىن بىرى بولغان راشىدىن خوجام دېگەن كىشىنى خان قىلىپ تىكلىمەكچى بولۇشۇپتۇ. بۇ كىشى مەۋلانە ئەرشىدىن ۋەلىنىڭ مازىرىدا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ ياتقانىكەن. بۇ كىشى ئەسلىدە ھېچ كىشىگە ئارىلاشمايدىغان دەرۋىش سۈپەت ئادەم بولۇپ، ئاشۇ مازاردا يېتىپ ـ قوپىدىكەن. ئۇ چاغلاردا تۇڭگانلار كۆپرەك بۇ كىشىنى ئۇستاز تۇتۇپ، تەلىم ئېلىپ تۇرغاچقا، جىمىي تۇڭگانلار ئۇ تۇرغان مازارغا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنى كۆتۈرگەن پېتى ئېلىپ چىقىپ، «ئەمدى سىلى بىزگە خانلىق ئورنىدا ئولتۇرۇپ باش بولۇپ بەرسىلە» دەپ ئاق كىگىزگە سېلىپ، كۆتۈرۈپ ئاپارغىنىچە خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. مانا ئەمدى بۇ راشىدىن خوجا «مۇغۇلىستان» غا خان بولغان گەپ.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئۆزىنى سەل بېسىۋېلىپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. زاكىر بەگ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئاللا ئىگەم بەندىلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاسان قىلغاي. ئۇلۇغ ۋاڭ خوجام، ئۇرۇش دېگەن بىر ۋەھىمە، بىر ۋەيرانچىلىق ئىكەن. راشىدىن خوجىنىڭ لەشكەرلىرى ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا، شەھەر شەھەرلەردە چىڭ لەشكەرلىرىنى ئۆلتۈرۈپ. بىرد-

نى قويماپتۇ. شەھەرلەر دېگەن ۋەيرانچىلىق، كەڭ سايلىقلاردا، تاغ، جىلغىلاردا، ئورمانلاردا، قاپتاللاردا يېتىپ كەتكەن ئۆلۈك- نىڭ سانى يوق. بەزى جايلاردا، يوللاردا ئۆلۈكلەرنىڭ پۇتلى- رى، باشلىرى، قوللىرى يولۇچىلارغا تاقىشىپ تۇرىدىكەن، سۇبھانالللا بۇ كۈنلەرنى ھارام قىلسۇن. بەزى ئۆلۈكلەر تۆت - بەشتىن بولۇپ باشلىرىنى باشلىرىغا يېقىپ تىزلانغان پېتى قۇ- رۇپ قاپتۇ. بەزى جايلاردا ئۆلۈكلەر مۇناردەك دۆۋىلىنىپ كې- تىپتۇ. ئادەم دېگەن مۇنداقمۇ رەھىمسىز بولامدۇ؟ ئادەم ئۆلتۈ- رۈپ يۇرتنى ئالغان بىلەن، ئادەمسىز يۇرتنى قانداق سورىماقچى- كىن، بىزنىڭمۇ كۆزلىرىمىزگە ئۆلۈم كۆرۈنۈپ قۇمۇلغا ئاران كېلىۋالدۇق. زاكىربەگ سۆزىنى تۈگىتىپ ئۆلۈغ كىچىك تىنى- دى.

* *

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئىككى كۈن ئىچىدىلا، شاسېلىم- بەگ، سىدىق تۈكچى، يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم ۋە يەنە بىر قانچە ئوردا ئەمەلدارلىرىنى قوشۇپ راشىدىن خوجا ئالدىغا ماڭغۇزدى. بۇلار ئىنتايىن كۆپ سوۋغا - سالاملار بىلەن يولغا چىقتى. ئۇلارنىڭ سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە نەچچە ئون ھارۋا، نەچچە يۈز تۆگىدە جەڭگاھتا لەشكەر ئىشلىتىدىغان كىگىز ئۆي، مىڭ دانە يامبۇ، نۇرغۇنلىغان نان، توقاچ، چاي، ئۇن، گۈرۈچ، يەنە تۈرلۈك قۇرۇق يىمىشلەر؛ مىڭ تۇياق ئاختا ئات، نەچچە مىڭ قوي كالا بار ئىدى، بۇنىڭدىن باشقا بۇ سوۋغا - سالاملار ئىچىدە يەنە قىممەت باھالىق ئېسىل جاۋاھىراتلارمۇ بار ئىدى. سوۋغىلار ئىچىدىكى ئەڭ قىممەتلىك مۇھىم سوۋغا جاھانگىرخو- جا چىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغاچۈشكەندە كىيگەن داۋۇت ئەلەي-

ھەسسالامنىڭ تونىغا ئوخشاش بىر دانە تون بار ئىدى. بۇ توننىڭ ئىككى مۈرىسى، ئىككى جەينىكىگە، كۆكرىكى، ئىككى تىزى ۋە دۈمبىسىگە خۇددى چىنىنىڭ ئاغزىدەك دۈگىلەك ئالتۇن قۇببە ئورنىتىلغانىدى. بۇ ئالتۇن قۇببىنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن سۇيى بىلەن « ئىنناپەتتەھنا » سۈرىسى ـ قۇرئاندىكى غەلىبە سۈرىسى يېزىلغانىدى. بۇ قۇببىلەرنىڭ ھەربىرى ئاپتاپتەك پا- لىلداپ تۇراتتى. يەنە جاھانگىر خوجىنىڭ ئالتۇن غىلابلىق شەم- شىرى، ئوقيا، ئوقيا ساداقلىرى، ھەتتا ئۆزى ئىشلىتىدىغان ئالتۇن جاھازلىق ئەينەكلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ سوۋغىلار ئىچىدە يەنە جاھانگىر خوجىنىڭ شۇ چاغدا ئولتۇرغان مەپىسى ۋە ئۇنىڭ ھەممە جابدۇقلىرى خۇددى يېڭىلا تىكىلگەندەك بولۇپ، ياپقۇچ- لىرىغا ئورناتقان لەئلى- جاۋاھىر تاشلار، ئالتۇن قۇببىلار كۆز- نى چاقنىتىپ تۇراتتى. بۇ نەرسىلەرنى جاھانگىرخان شۇ چاغدا قۇمۇلنىڭ ۋاڭىغا «سىزگە تەۋەرۈك بولسۇن» دەپ بەرگەنىكەن. ۋاڭ بۇ نەرسىلەرنى ئالاھىدە خەزىنىدە ساقلاپ كەلگەنىدى. ئۇ بۇ قېتىمقى سوۋغا ـ سالاملار ئىچىگە بۇلارنىمۇ قوشۇپ قويىدى.

ئۇلار ئون ئىككى مەنزىل يول يۈرۈپ، تۇرپاندا توختاپ ئىسھاق خوجا بىلەن كۆرۈشتى. ئىسھاق خوجا بۇ سوغا ـ سالام- لارنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ھەم كۆڭلىدە مۇھەممەت بېشىر- چىڭۋاڭغا نىسبەتەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرام ئۇلغايدى. ئىسھاق خوجا مېھمانلارنى ئىككى كۈن ئوبدان مېھمان قىل- لىپ، سوۋغا ـ سالاملىرى بىلەن قوشۇپ راشىدىن خوجىنىڭ ئالدىغا يولغا سالدى. ئۇلار ئۇزاق يوللارنى بېسىپ كۇچاغا يېتىپ كەلدى. راشىدىن خوجا ئالدىن خەۋەر تاپقانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئادەم چىقىرىپ كۈتۈۋالدى. ھەم سوۋغا ـ سالاملارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، قۇمۇل ۋاڭى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا چەكسىز مىننەتدارلىق بىلدۈردى، ئۇ مۇھەممەت بې-

شىرچىڭۋاڭنىڭ خېتىنى ئوقۇپ تېخىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ خېتىدە مۇنداق دېگەنىدى: «ئۇلۇغ پەزىلەت ئىگىسى، شانۇشەۋكەتلىك راشىدىن خوجا جانابلىرىغا: ئۇلۇغ ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئاپتىپىنى يورۇتۇپ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغانلىقلىرىغا چەكسىز مۇبارەك بولسۇن. ئالىيلىرىنىڭ ھىممەتلىرى سايىسىدا مەشرىقتىن، مەغرىبكىچە بولغان خەلقئالەمگە چەكسىز ھىممەت مۆرىۋەتلەر بولغۇسى. ئالىيلىرىنىڭ نىجاتلىق يۇلتۇزى جاھاننى يورۇتقۇسىدۇر. ئازغىنە ئىلتىپاتىمىزنى - كۆڭلىمىزنى قوبۇل قىلغايلا. جاھانگىر خان خوجىنىڭ مۇبارەك ئەھلىيالىرىنى ساقلاپ قويغانىدىم. ئالىيلىرىغا خاس بىلىپ ئەۋەتتىم.

تەختى سەلتەنەتلىرى زىيادە، تەنلىرى ساغلام بولغاي.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ

«×× يىل ×× ئاي ×× كۈن.»

بۇ خەتنىڭ ئوتتۇرىسىغا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئانار سۈرەتلىك ئالتۇن تامغىسى بېسىلغانىدى.

راشىدىن خان خوجا سوۋغا - سالام ئېلىپ كەلگۈچىلەرنى نەچچە كۈنگىچە زىياپەتلەر بېرىپ ياخشى كۈتتى. ئۇلار قايتىدىغان چاغدا راشىدىن خان خوجا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ قۇمۇل ۋاڭىغا ئالتۇن تالالىق سەللە، كىمخاب تون، خەنجەر يەنە نۇرغۇن ئېسىل سوۋغا- سالاملارنى بەردى ھەمدە، كەلگەن مېھمانلارغىمۇ تون، سەللە، ئېسىل كىيىملەر ۋە نۇرغۇن تىللا ئىنئام قىلىپ ئۇلارنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بەردى.

راشىدىن خوجا مېھمانلارنى ئۇزىتىپلا تۇرپاندا قۇمۇلغا مېڭىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئىسھاق خوجىغا، قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئىش قىلىشقا يارلىق چۈشۈردى.

*　　　*

ئوردىدىن قوغلانغاندىن كېيىن، ئەشرەپنىڭ تېپىۋالغان يامبۇلىرىغا شېرىك بولماقچى بولۇپ پاش بولۇپ قالغان سۇۋۇر بەگ قۇمۇلدىن قېچىپ كەتكەنىدى. ئۇ شەرقتە گەنسۇغىچە بار-دى. جەنۇبتا قېچىپ يۈرۈپ كۇچاغا كەلگەندە راشىدىن خوجىنىڭ خانلىق تەختتە ئولتۇرغانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ «مەن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ نەۋرە ئۇكىسى بولىمەن» دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ھەم قۇمۇلدىمۇ چىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، يامۇللىرىغا ئوت قويۇپ، قۇ-مۇلنى راشىدىن خوجىنىڭ ئۆز ئىلكىگە ئېلىشىنى دەۋەت قىل-دى. راشىدىن خوجا ئۇنىڭ پىكىرلىرىنى ماقۇل كۆردى، ئۆزد-ىنىڭمۇ شۇنداق ئويى بار ئىدى. لېكىن راشىدىن خوجا نېمە ئۈچۈندۇ سۇۋۇر بەگنى ئۈچ كۆرۈپ قالغاچقا ئۇنىڭغا كۆپ ئىلتىپات كۆرسەتمىدى. ئەمما، سۇۋۇر بەگ «ئىھساق بەگنىڭ تۇرپان، قۇمۇللارغا لەشكەر باشلاپ مېڭىشىنى مېنىڭ يول كۆر-ستىشىمدىن بولدى. ئەمدى خاننىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ، بېشىر ۋاڭمۇ ھالاك بولماي قالمايدۇ» دەپ ئويلاپ، يۇرتىغا، ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە تېرىسىگە پاتماي قالدى ـــ دە، بىر كۈنى ئەتىگەندە نامازغا چىقىپ ناماز ئەھلىگە ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

ـــ ئۆزىنىڭ چەكسىز، چوڭقۇر ھىممىتى بىلەن ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى ياراتقان ئاللاتائالانىڭ پەزلى ۋە كەرىمى بىلەن ھەم مۇقەددەس ئەرۋاھلارنىڭ مەدەت بېرىشى ئاستىدا «مۇغۇلىستان①» دا قاراخانىيلار خاندانلىقى، سەئىدىيەخانلىقى،

---

① «مۇغۇلىستان» ـ 1347 ـ يىلى چاغاتاي ئەۋلادى تۇغلۇق تۆمۈرخان تەرىپىدىن ئالمالىقنى پايتەخت قىلىپ قۇرۇلغان دۆلەت نامى. قەشقەر، يېڭىسار، يەركەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچالار شۇ دۆلەت تەۋەسىگە كىرەتتى.

خوجا جاھانگىرخانلىقى ئۇزۇن يىللار ھۆكۈم سۈرگەن بولسىمۇ پەلەكنىڭ چاقى بىر چۆرگىلىنىدى. بۇ يەتتە شەھەر مۇسۇلمان خانلىرىنىڭ قولىدىن ئۆتۈپ، بىر يۈز ئون سەككىز يىل مۇقەد- دەم خاقانى چىنگە تەۋە بولغانىدى، مانا ئەمدى بۇگۈنكى كۈندە يەنە پەلەكنىڭ چاقى بىر ئۆرۈلۈپلا كۇچادىكى بىر قانچە تۇڭگان قوزغىلىپ، كۇچا شەھىرىنىڭ بازارلىرىغا ئوت قويۇپ، ئامبال يامۇللىرىنى كۆيدۈرۈپ، خىيانەتچى، پارىخور چىڭ ئەمەلدارلى- رىنى ئۆلتۈرۈپ، ھاكىمىيەتنى خوجا راشىدىنغا ئېلىپ بەردى. خوجا راشىدىن ئون ئالتە مىڭ لەشكەر قوشۇنىنى باشلاپ شەرققە يۈرۈش قىلدى. خوجا راشىدىن خان خوجا ئەمدى جەنۇبتىكى شەھەرلەرگىلا ئەمەس، شەرقتىكى شەھەرلەرگىمۇ يەنى قۇمۇل، تۇرپانغىمۇ خوجا بولغۇسى.

— ئاغزىڭغا تاش ـ تۇپراق، تىل تارتماي ئۆل، — دېدى مەزىن ئاخۇنۇم.

— بۇنى تۇتۇڭلار، — دېدى مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ كىچىك ئىنىسى يۈسۈپ، — ئوردىنىڭ پەرمانى بار! مانا مۇشۇنداق جاھاننى پاراكەندە قىلىش كويىدا يۈرگەن ماجىراچىلارنى تۇتۇڭ- لار! دېگەن ئەمەسمۇ؟!

سۈۋۇر بەگ ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆزدىن يوقالدى. كىشى- لەر ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرەلمىدى. ئەمما بۇ ئىش دەر- ھال ۋاڭغا يەتكۈزۈلدى. ۋاڭ بېشىنى تۇتقىنىچە بىرپەس ئويلى- نىپ ئولتۇرۇپ قالغانىدى. نەمىتۇللا تەيجى «ئۇنى تۇت- ۇپ سولاپ قويۇش كېرەك» دېدى. لېكىن ۋاڭ بۇنىڭغا ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ئىسھاق خوجا نەچچە مىڭ لەشكىرى بىلەن ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە قۇمۇلغا يېتىپ كەلدى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بولارنىڭ كېلىشىدىن ئالدىن خەۋەر تاپتى. شۇڭا ئۇ، ئۇلارنى

ياخشى كۆتۈۋىلىش ئۈچۈن نۇرغۇن تەييارلىقلارنى قىلدۇردى. ھەم ئۇلارنى تىۋەن ئوردا، يۇقىرى ئوردىلارغا ئورۇنلاشتۇرماقچى بولدى.

ئىسھاق خوجا لەشكەرلىرى بىلەن سۇمقاغىغا يېتىپ كەلگەندە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ھەم ئىسھاق خوجا بىلەن سۆھبەتتە بولدى. ئىسھاق خوجا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ سالاپەتلىك ئەمما كەمتەر، ئاز سۆزلىسىمۇ ھەققانىيەت ۋە پاكلىقنى ياقلايدىغان، ئاۋام پۇقرا ئۈچۈن جان كۆيدۈرىدىغان خۇلق ـ مىجەزىدىن تەسىرلىنىپ قالدى.

ئىسھاق خوجا ۋە ئۇنىڭ لەشكەر باشلىقلىرى، لەشكەرلىرى مۇۋاپىق ھۇجرىلارغا، كاتتا سارايلارغا ئورۇنلاشتى. ئۇلارغا كۈنىگە نەچچە يۈزلەپ قوي، كالىلار سويۇلۇپ تۇردى. كۈندە دېگۈدەك نان، توقاچ، تاختا ـ تاختا چاي، تۈرلۈك يەل ـ يېمىشلەر كەم بولمىدى. ئۇلارغا سەككىز يۈز ئېگەر ـ جابدۇقلۇق ئۇرۇش ئېتى، قورال ـ ياراغ، ساۋۇت، يا، يائوقى، قىلىچ، نەيزە، بايراق قاتارلىقلارنى تەقدىم قىلدى. ئىسھاق خوجا ۋە ئۇنىڭ خەلىپىلىرىگە ئالتۇن، يامبۇ، زەرتون قاتارلىق نەرسىلەرنى تەقدىم قىلدى. ئىسھاق خوجا باشچىلىقىدىكى لەشكەرلەر، قۇمۇلغا كېلىپ گويا جەننەتكە كىرىپ قالغاندەك يەپ ـ ئىچىپ يايراپ كەتتى. ئىسھاق خوجا يوشۇرۇن ھالدا چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قۇمۇلدىكى ئەمەلدارلىرى، لەشكەرلىرى، خەنزۇلار توپلاشقان جايلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى ئىگىلىدى. ئۇ بۇ يەردە خانىدىنىڭ ئامبال ـ دارىنلىرىغا، ئايماق بەگلىرىگە، لەشكەرلىرىگە ھېچ قانداق دەخلى تەرۇز يەتمىگەنلىكىنى، بارىكۆلدە نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلەن ھەربىي قوماندانلار بارلىقىنى ئاڭلاپ،

ئالدى بىلەن ياركەنتگە ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىدى. بۇنى بىلىپ قالغان مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئىسھاق خوجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ دېدى:

— جانابلىرى بىلەن دىنىمىز بىر قېرىنداشلار بىز، ھەر قايسىلىرىنىڭ مەقسەت، مۇددىئالىرى ماڭا ئايان، بىز خەلقنى چۈچۈتۈپ قويمىساق، بۇ يەردىكى ئىشلارنى ماڭا قويۇپ بەرسىلە، راست گەپنى دېگەندە، ئەگەر ياركەنتگە يۈرۈش قىلسىلا يوللار بەك خەتەرلىك، داۋانلار كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ياركەنتدىكى لەشكەرلەر ئۇرۇش ماھارىتىگە پىشقان، ناھايىتى كۈچلۈك لەشكەرلەردۇر. ئۇلارنىڭ قېرىلىرى جاھانگىرخان خوجىنى يېقىنشتە باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلەر. مەن تەكشۈرتۈپ كۆرسەم، ئۇلار كۆشۈتە داۋىنىنى ماكان تۇتۇپ، ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىپ تۇرۇپتۇدەك، يول بىلمىگە قېرىنداشلار تاغ ئېغىزىغا بارا- بارمايلا تۈكۈلۈپ بولىدۇ. شۇڭا بۇ يەردىكى ئىشلارنى ماڭا قويۇپ بەرسىلە، ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلاي، — دېدى.

ئىسھاق خوجا ئويلىنىپ قالدى. ئۇ كۆڭلىدە ۋاڭنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇل كۆردى، شۇنداق بولسىمۇ راشىدىن خوجىغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭ پىكرىنى ئالغاندىن كېيىن بىر نەرسە دەيلى دەپ ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش تەييارلىقىغا چۈشۈپ يولغا چىقىش ئالدىدا تۇرغان لەشكەرلەرنى بىر نەچچە كۈن ئارام ئېلىشقا قويۇپ بەردى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندە ئىسھاق خوجا ئەۋەتكەن چاپارمەن راشىدىن خوجىنىڭ يېنىغا يېتىپلا، راشىدىن خوجىنىڭ چاپارمىنى پەرمان ئېلىپ كەلدى. پەرماندا مۇنداق دېيىلگەن: «قىرغىز قىپچاقلار كاشغەرنى ئالدى ۋە يەركەنىنىمۇ، بېسىۋاپتۇ، ئۇ تەرەپتىكى خوجىلارنىڭ ھەممىسى قېچىپ كەلدى. نۇرغۇن لەشكەر، قورال - ياراغ ۋە خەزىنە زىيان بولدى. ئۆزلىرى

دەرھال لەشكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ، ئەنجانلىقلار ۋە قىپچاقلار-
دىن بۇ شەھەرلەرنى ئاجرىتىپ ئالمىسىلا، دۈشمەنلەر كۆچىيىپ
كەتسە ئىش ياخشى بولماس. چۈنكى بۇلار بىزگە يېقىن كېلىپ
قالغان ئەڭ يامان دۈشمەندۇر، تامام» دەپ يېزىلغانىدى. بۇ
خەۋەر تىزدىن لەشكەرلەر ئارىسىغا تارالدى. بۇياققا كەلگەن
لەشكەرلەرنىڭ كۆپى ئەنە شۇ شەھەرلەردىن ئىدى. شوڭا لەش-
كەرلەر پاراكەندىچىلىككە چۈشۈپ قالدى. لەشكەرلەر ئۈستى -
ئۈستىگە ئىسھاق خوجىدىن ئۆتۈنۈپ «ئالدى بىلەن ئۆز يۇرتلى-
رىمىزنى تىنجىتىپ، ئاتا- ئانا، خوتۇن - بالىلىرىمىزغا ئاماد-
لىق ئاتا قىلغاندىن كېيىن، بۇ شەھەرلەرگە كېلىپ، لۈكچۈن،
ئۈرۈمچىلەرگە بېرىپ ئۇرۇش قىلايلى، ھازىر بىزنىڭ كۆڭلى-
مىز بىئارام، جەڭ قىلساق غەلىبە قىلالمايمىز» دەپ تۇرىۋال-
دى. شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلدىكى ئىشلارنى قۇمۇل ۋاڭى مۇھەم-
مەت بېشىر چىڭۋاڭغا تاپشۇرۇپ، ئىسھاق خوجا ۋە ئۇنىڭ لەش-
كەرلىرى قايتىپ كەتتى.

ئۇلار كەتكەندىن كېيىن مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ
كۆڭلى ئارامىغا چۈشۈپ قالدى. چۈنكى ئۇ راشىدىن خوجا ۋە
ئۇنىڭ لەشكەرلىرىدىن قورققانىدى. بىھۇدە قان تۆكۈلۈشنى
ئەسلا خالىمايتتى. ۋاڭ «راشىدىن خوجا باشقا شەھەرلەردە قىل-
غان قىرغىنچىلىقنى قۇمۇلدىمۇ قىلىپ، پۈتۈن خەنزۇنى، خاد-
ىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى، لەشكەرلىرىنى قىرىۋەتسە خاننىڭ يۈزىگە
قانداق قارايمەن» دەپ ئويلىغانىدى. ئاخىر ئىش ئۇنىڭ كۆتكە-
نىدەك بولدى.

ئىسھاق خوجىنىڭ لەشكەرلىرى كېتىپ، ئەتىسى كەچتەلو-
چىڭ تەرەپتىن نۇرغۇنلىغان پانۇس كۆتۈرگەن خەلق نۇياڭگار
ئويناپ ئوردا ئالدىغا يېتىپ كەلدى. ئوردا ئالدىدىكى قارا ياغاچ-
لار سايە تاشلاپ تۇرغان كەڭ سەينادا ياغاچ پۇتلۇق، كىمە قىيىقلارغا
ئولتۇرغان نۇياڭگارچىلار نۇياڭگار ئويناپ، ئەجدىھا، شىر ئويۇنلىرىنى
ئويناپ، ۋاڭنىڭ ئۆزلىرىگە كۆرسەتكەن ھىممىتىگە ئاپىرىن ئوقىدى.

«مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ياشىسۇن! » دەپ شوئارلار تولدى. بۇلار-
نىڭ ئىچىدە خان ئامبىلى، ئايماق بېگى ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەتچىلىرىمۇ
بار ئىدى.

ئەتىسى بارىكۆلدىكى خان لەشكەر قوشۇنىنىڭ قوماندانى ۋە ئۇنىڭ
ئادەملىرى كېلىپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا باش ئۇرۇپ، قۇمۇلنى
ئامان ساقلاپ قالغانلىقىنى مەدھىيىلىدى.

يىگىرمىنچى باب

پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭلار ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. يۈنەندە ناھايىتى كۆپ خۇيزۇلار چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ قىلغانىدى. چىڭ ھۆكۈمىتى بۇ قوزغىلاڭنى قانلىق باستۇردى. لېكىن داخو، شىياۋخۇ قاتارلىقلار نۇرغۇن ئادەم تەشكىللەپ شەنشى، لەنجۇ تەرەپلەردىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن بىرلىشىپ، چىڭ ھۆكۈمىتىگە ئارام بەرمىدى. ئۈرۈمچىدىمۇ خۇيزۇلار قوزغىلىپ چىڭ ئەسكەرلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە باشلىغانىدى، چىڭ ئەسكەرلىرى، نەنسەننى بازا قىلىپ، قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا قۇمۇلدىكى زەربە يېگەن خۇيزۇلار، بىزنىڭ تەلىپىمىزنى توغرا بىر تەرەپ قىلمىدى، خان ئامبىلى ئالدامچىلىق قىلدى دەپ ئۆكتە قوپۇپ، كوچا - كوچىدا بىر نەچچە خەنزۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن خەنزۇلار، سىرتقا چىقالمايدىغان، ھەتتا ئۇلارمۇ بىرلىشىپ خۇيزۇلارنى ئۆلتۈرۈشنى قەستلەيدىغان ئىشلار كۆپىيىپ قالدى. خۇيزۇلار بولسا كوچا - كوچىلارغا خەت چاپلاپ «خان يامۇلىغا ئوت قويۇپ، پۈتۈن بازارنى كۆيدۈرۈۋېتىمىز» دەپ جار سېلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن خان ئامبىلى، قۇمۇل ۋاڭى يەنە ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. ئەنە شۇ كۈنلەردە، دەسلەپتە خەنزۇلار

www.uyghurkitap.com

بىلەن خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ماجىرا چىقىپ، ئادەم ئۆلتۈرۈش-
لەر ئەۋج ئالغان ۋاقىتتا خان ئامبىلىنىڭ بېيجىڭگە ـ خاننىڭ
ئالدىغا ئەۋەتكەن مەلۇمچىسى قايتىپ كەلدى. ئۇ خاننىڭ پەرما-
نىنى ئېلىپ كەلگەنىدى. خان ئامبىلى يارلىقنى ئوقۇپ خوش
بولۇپ كەتتى. چۈنكى شۇ كۈنلەردە، ئامبال «قۇمۇل ۋاڭى
خاننىڭ ئالدىدا يۈز تېپىپ كېتىدىغان بولدى. ئەسلىدە ئۇنىڭ
يۈرىكىنى بىر سىقىپ قويۇش كېرەك ئىدى» دەپ ئويلاپ يۈرەت-
تى. ئۇ يارلىقنى كۆرۈپ بولۇپلا، ۋاڭنى «كېڭەش بار» دەپ
ئالدىغا چاقىرتتى. ۋاڭ بۇ ئىشتىن تەئەججۈپلەنگەن بولسىمۇ،
بىراق شۇ ۋاقىتتىكى پاراكەندىچىلىكنى ئويلىغان ھالدا ئوردا
ئەمەلدارلىرىدىن شاسىلىمبەگ ھەم سىدىق بەگ تۇڭچى، ئوردا
قازىسى ۋە بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىسىنى ئېلىپ، خاس مەپىسىگە
ئولتۇرۇپ خان يامۇلىغا چىقتى.

ئامبال، ئايماق بېگى، يامۇل خىزمەتچىلىرى ۋاڭنى چوڭ
قوۋۇق ئالدىدا كۈتۈۋالدى. ۋاڭ ئامبال، ئايماق بېگىنىڭ سالى-
مىنى قوبۇل قىلىپ، چىرايى تۈتۇق ھالدا، بىر خىل تەمكىن-
لىك بىلەن يامۇلنىڭ كېڭەش زالىغا كىردى ھەم يۇقىرى ئۆتۈپ
خاس ئورنىدا ئولتۇردى. ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم
سۈردى. ۋاڭ ئالدىن سۆز ئاچتى:

— خان ئالىيلىرى ھەرقايسىڭلارنى قۇمۇلنىڭ تىنچلىقى،
ئىتتىپاقلىقى، باي ـ باياشاتلىقى، ئاۋام خەلقىنىڭ خاتىرجەم
ھايات كەچۈرۈشى ئۈچۈن بۇ يەردە تۇرغۇزغان. ئەپسۇسكى، بىر
يىلغا يېقىن بولدى، قالايمىقانچىلىقلار تېخىچە بېسىلمىدى. نۇر-
غۇنلىغان ئادەملەر ئۆلۈپ كەتتى. قېنى سىلەرنىڭ ئامانلىق
ساقلاش خادىمىڭلار، ئۇلار زادى نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟

خان ئامبىلى قىيسىق كۆزلىرىنى سۈزۈپ، بېشىر ۋاڭغا
قىيا بېقىپ قاراپ قويدى ھەم كېكىردىكىنى قىرىپ سۆزلەشكە

باشلىدى:

— ھەممىمىزنىڭ ئۆز ئورنىمىزدا ۋەزىپىمىز بار. قۇمۇل-نىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن، ھەممىمىز بىردەك كۈچ چىقىرىمىز. ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ دېگىنى توغرا، بىز سەل بىخۇدلۇق قىلىپ قاپتۇق. ئەمدى سەن - پەن دېيىشمەي ئالدىمىزدىكى ئىشنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلاپ كۆرسەك، ھازىرغىچە ئىككى مىللەتنىڭ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈشى نەچچە يۈز كىشىگە باردى. ۋەقە يۈز بەرگەن كۈنلەردىلا خان ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىغان ئىدۇق. مانا ئەمدى خان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا كەتكەن مەلۇمچى ئۇلۇغ خانىمىزنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ قايتىپ چىقتى.

ۋاڭ، خان پەرمانىدا نېمە دەپتۇ، دېگەندەك قىلىپ ئامبالغا قارىدى. ئامبال مەغرۇر قىياپەتتە خاننىڭ پەرمانىنى سىدىق تۇڭچىغا تۇتقۇزۇپ قويدى. سىدىق تۇڭچى خاننىڭ پەرمانىنى بېشىغا كۆتۈرۈپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئوقۇپ بەردى. پەرماد-نىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

«. . . قۇمۇلدىكى خۇيزۇلار بىلەن خەنزۇلار ئوتتۇرىسىدى-كى بولغان ۋەقە ئاددىي ۋەقە ئەمەس. ئۇ خانلىققا قارشى كۆتۈ-رۈلگەن شەنشى، گەنسۇ، نىڭشا، چىڭخەيلەردىكى ۋە شىنجاڭنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدىكى خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ قوزغىلى-ڭىنىڭ داۋامىدۇر. بۇنىڭغا سەل چاغلاپ، بىخۇد بولۇش خانلىق-نىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى يەرگە ئۇرۇپ، نەچچە مىڭ يىللىق ھاكىمىيەت تارىخىنى دەپسەندە قىلغانلىق بولىدۇ. ئۇلارنىڭ مەقسىتى خانلىقنى ئاغدۇرۇش، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئوردىدىكى قوزغىلاڭنى قوللىغۇچىلاردىن پەتنوش تەيجىنى بالا چاقىسى بىلەن قوشۇپ قىرىپ تاشلاڭلار، خۇيزۇلارنىڭ خەنزۇ-لارغا قارشى ھەرىكىتى ۋاقتىدا باستۇرۇلسۇن» پەرمانىنى ئاڭلى-غان ۋاڭنىڭ بايىقى كەيپىياتى ئۆزگىرىپ، قويۇق قاشلىرى

ئارىسىدىكى ئۆتكۈر كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ قالغاندەك بولدى. ئۇ چوڭ بىر كۈچنىڭ گەجگىسىدىن مەھكەم بېسىۋالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

كۆزلىرى مۇغەمبەرلەرچە يېنىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن تەكەببۇرلۇق، ئەسەبىيلىك، بىلەرمەنلىك چىقىپ تۇرغان خان ئامبىلى ۋاڭنىڭ كەيپىياتىنى يەر ئاستىدىن كۆزەتتى.

ئەگەر مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇنىڭغا قارشى چىقسا، خان ئامبىلى بۇگۇنلا خانغا مەلۇمات يېزىپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى چېقىشى، ئۇنىمۇ خويزۇلارنىڭ بۇ ئىشىنى قوللىدى، دەپ تۆھمەت چاپلاپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدۇرۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ:

— خاننىڭ يارلىقىنى ئىجرا قىلىش بىزگە ۋاجىپتۇر، — دېدى - دە، گۇرس - گۇرس دەسسەپ يىغىن زالىدىن چىقىپ كەتتى. ئامبال بېگى، ئايماق بېگى ئارقىدىن پايپاسلاپ ۋاڭنى ئۇزىتىپ چىقتى.

ۋاڭ بۇگۇن ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان يۈرەك ئازابىغا دۇچ كەلدى. «پەتنۇش تەيجىنى بالا - چاقىسى بىلەن قوشۇپ قەتلى قىلامدۇق؟! بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلىپ قويغىنى ئۈچۈنمۇ؟ بۇ گەپنى يامۇلغا كىم كۆتۈرۈپ چىقتى؟! ئادەم ئۆلتۈرۈش، قىرىش، چېپىش شۇنداق ئاسان ئىشمۇ؟... مەن نېمە قىلىشۋاتىمەن. بۇلار نېمە قىلىشۋاتىدۇ، زادى...» مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ خۇددى زەھەر يۇتۇۋالغان كىشىدەك ئازابلاندى.

ۋاڭنىڭ مەپىسى كۆتەمە كوۋرۈككە كەلگەنىدى، مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى ساقلاپ تۇرغان بىر توپ خويزۇلار، ۋاڭنىڭ ئالدىنى توسىدى:

— ۋاڭ ئالىيلىرى، بۈگۈن ئەتىگەندىلا ئون نەپەر خۇيزۇ قېرىندىشىمىز جېنىدىن ئايرىلدى. بۇلارنى خان يامۇلىدىكىلەر ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. سىز بىر مۇسۇلمان تۇرۇقلۇق، بىزگە ياردەم قىلمامسىز، بىز ئاشۇنداق قىرىلىپ تۈگەمدۇق؟ — دېدى ئۇلار مەيگە قوشقان قېچىرنىڭ بېشىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ.

ۋاڭ جاۋاب بەردى:

— سىلەر ئەسلىدە توغرا قىلمىدىڭلار، پۈتۈن مەسىلە سىلەردىن كېلىپ چىقتى. خەنزۇ قاسساپنى ئۆلتۈرۈپ قويمىساڭلار، بۇ ئىشلارمۇ كېلىپ چىقمايتتى. گۇناھ سىلەردىن ئۆتتى. بارلىق قىچىنى ئۆزۈڭلەر تېرىپ قويدۇڭلار، شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن يۇرت بۇزۇلدى. خەلق پاراكەندە بولدى. ئەمدى مەن سىلەرنى دەپ خانغا قارشى چىقسام بولامدۇ. ياخشىراق ئويلىنىپ، ئاچچىقىڭلارغا ھاي بېرىڭلار، زىيان تارتقانلارنىڭ زىيىنىنى، ئۆلگەنلەرنىڭ خۇن ھەققىنى مەن تۆلەپ بېرەي، سىلەر بېسىقىپ قېلىڭلار، بولمىسا ئۆزۈڭلار زىيان تارتىسىلەر، پۈتۈن دۆلەتنى ئىگىلەپ تۇرغان شۇنداق بىر كۆپ مىللەتكە سىلەر بىلەن بىز تەڭ تۇرالامدۇق؟ سىلەر خۇيزۇلارنىڭ كاتتىلىرى، ئاخۇنلىرى ئىكەنسىلەر، مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار. خاندىن يارلىق چىقتى. بۇ سىلەرگە پايداسىز. شۇڭلاشقا ھەممىڭلار بۈگۈندىن باشلاپ جىمىپ قېلىڭلار، بولمىسا ھەممىڭلار ھالاكەتكە ئۇچرايسىلەر.

— ۋاي مەلئۇن، — دەپ تىللىدى خۇيزۇلاردىن بىرى، - سەنزە كاپىرلارغا دىنىڭنى سېتىپسەن - ھە؟! قېنى سېنىڭ مۇسۇلمان ۋاڭ بولغىنىڭ! تۇفى! خىتاينى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىسھاق بەگ، راشىدىن خوجىلارغا نۇرغۇن سوۋغا - سالام بېرىپ، ئۇلارنى ئالداپ لەشكەرلىرىنى قايتۇردۇڭ. ۋاي، ئىككى يۈزلىمە!!

بۇ ھاقارەتكە چىدىمىغان شاسپىلمىبەگ ھەم ۋاڭنىڭ قوغدى-
غۇچىلىرى تۇتقان ئاخۇنلارنىڭ باش - كۆزلىرىگە ئۇرۇپ قاند-
تىۋەتتى. ھەش - پەش دېگۇچە خۇيزۇ ئاخۇنلاردىن ئىككىسىنى
ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدى.

شۇ كېچىسى پۈتۈن خۇيزۇلار يىغىلىپ ۋاڭ ئوردىسىغا
تاش - كېسەك ئېتىپ، ۋاڭغا قارشى شوئارلارنى توۋلاپ ئوردى-
نى ساراسىمىگە سالدى.

خان ياموٗلى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ نەچچە يۈز چېرىكنى
باشلاپ كىرىپ، خۇيزۇلارنى ئۆلتۈرۈپ تېرىپىرەن قىلىۋەتتى.
ئارانلا تۇرغان خان ئامبىلى يەنە چېرىكلىرىگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ
خۇيزۇلا بولسا تۇتۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى، بۇنى ئاڭلىغان قۇمۇل
تەۋەسىدىكى بارلىق خۇيزۇلار بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ئالتۇن-
لۇقتىكى ھېيتگاھنىڭ ئىچىگە سولىنىۋالدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ ئىرادى-
سىگە خىلاپ ھالدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ قان تۆكۈلۈشلەرگە ھەس-
رەتلەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن پەتمۇش تەيجىنى بالا - چاقىسى
بىلەن قىرىپ تاشلاش مەسىلىسىگە ھەسرەتلىنەتتى. ئۇ پەتمۇس
تەيجىنىڭ تۈز كۆڭۈللۈكىنى چۈشىنەتتى. ئۇ دادىسىنىڭ دەۋرى-
دىن تارتىپ خىزمەت قىلغان، ھېچكىمگە زىيىنى تەگمىگەن بىر
ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ قەلەم كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ
شېئىرىيەتتە، يېزىش، ئوقۇش جەھەتلەردە ئۇنىڭغا يېتىدىغىنى
يوق ئىدى. ئەردىشىر ۋاڭ دەۋرىدە ئۇ باراۋەت، مىلىسلەردە،
مۇشائىرە يىغىلىشلىرىدا ھازىر جاۋاب شېئىر، قوشاقلارنى تو-
قۇپ ئېيتىپ داڭق چىقارغانىدى. ئەردىشىر ۋاڭ ئۇنىڭغا ناھايى-
تى ئامراق ئىدى. ئۇمۇ ئەردىشىر ۋاڭنىڭ ئۆلۈمىگە ياش تۆك-
تى. ئۇ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنى بولسا ئۆز بالىسى ياكى قېرىن-
دىشى قاتارىدا كۆرەتتى. مانا ئەمدى يېشى سەكسەندىن ئاشقان

بىر ئاقىل كىشى پۈتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلسە بولامدۇ؟ بىر ئادەمنى گۇناھكار چاغلاپ ئائىلىسىنىمۇ قىرىۋېتەمدۇق؟

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ دادىسىنىڭ، ئاپىسىنىڭ، ئايالى ھەجەر خېنىمنىڭ ئۆلۈمىدىن باشقا ئۆلۈم ھادىسىسىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. مانا ئەمدى بىر يىلدىن بېرى بولۇۋاتقان ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرى ئۇنى گاڭگىرىتىپلا قويدى. ئۇ پەتنۇش تەيجىنى قەتلى قىلىش ھەققىدىكى خاننىڭ پەرمانىنى ئوقۇغاندىن كېيىن مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا كۆز يېشى قىلىپ «بۇ جاھان قانداق بولۇپ كەتتى. مەن ئەمدى ئۆزۈمنىڭ دادىسىدەك بىر ئادەمنى ئائىلىسى بىلەن قەتلى قىلامدىم؟» دەپ ئاھ ئۇردى. مېھرىبانۇ پۇجۇڭمۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بىلەن بىرگە كۆز يېشى قىلغانىدى. بۇ ئىشنى ئوردىدا، ئوردىنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىچىگە سالغاندىمۇ ھەممىسى ھەيران قېلىشقانىدى، ئەمما خان يارلىقىنى ئىجرا قىلماي مۇمكىنمۇ؟ ھەي، يا، ئازراق كىچىكتۇرگىلى، خاندىن پەتنۇش تەيجىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىگىلى بولارمۇ، بۇنىڭغا ئامال قىلىپ باقاي، — دېگەنلەرنى ئويلاپ ياتقان تۈن يېرىمىدىلا خان ئامبىلىنىڭ جاللاتلىرى پەتنۇش تەيجىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، پەتنۇش تەيجىنى، ئايالىنى ۋە بىر ئوغلىنى قەتلى قىلىۋەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ كۈنى ئالتۇنلۇقتا سولىنىۋالغان بارلىق خويزۇلارنى بالا - چاقىسىدىن تارتىپ قىرىپ تاشلىدى. ئالتۇنلۇقنىڭ ئىچى قانغا تولدى[1] بۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرلا خويزۇ يىگىتى قېچىپ قۇتۇلغانىدى. ئۇنى خان چېرىكلىرى تۇتالمىدى.

① — ئالتۇنلۇقتىكى ھېيتگاھ ئاستىغا ياتقۇزۇلغان تاشنىڭ ئاستىغا ئۆيۈپ كەتكەن قان ئازادلىقتىچە ساقلانغان.

بۇ قىرغىنچىلىقلارنى ئاڭلىغان مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئاغرىپ يېتىپ قالدى. نەمتۇللا تەيجى نۇرغۇن خەلقنى يىغىپ، يەرلىك قازدۇرۇپ شېھىت بولغان خۇيزۇلارنى دەپنە قىلدى. خەلق بۇ قانلىق باستۇرۇشنىڭ ۋەھىمىسىدە كوچا - كوچىلاردا يىغا - زارە قىلىشتى. مەسچىتلەردە نەزىر ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا قىلدى. ھېيتگاھنىڭ ئاستىغا ئۇيۇپ كەتكەن قانلارنى زاراتگاھلىقتىن ئورا كولاپ، تۆكۈپ كۆمۈۋەتتى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بىر قانچە كۈنلەرگىچە كۆزىنىمۇ ئاچماي ياتتى. غىزادىنمۇ قالدى. ئوردىنىڭ تېۋىپى بۇ كۆپ ئاغرىمايدىغان، تېنى ساغلام ئادەمنىڭ بىراقلا ھالىدىن كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالدى. ئەمما ئۇ كېچە - كۈندۈز ناھايىتى ياخشى داۋالىدى. ئاخىر ۋاڭ ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە ئازراق تاماققا كىرىشتى. لېكىن، ۋاڭنىڭ چىرايى سارغىيىپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ قالدى. مېھرىبانو خېنىم ۋاڭنىڭ يېنىدىن كەتمەي ئۇنى كۈتتى. ھەم ۋاڭغا تەسەللى بەردى:

— ۋاڭ خوجام، سەۋر قىلسىلا، سەۋر ئەقىلنىڭ تۈۋرۈكى دەيدۇ. ئادەم ئۈچۈن بىرلا نەرسە ئۆزىگە دۈشمەن بولىدىكەن، ئۇ بولسىمۇ ئاچچىق، ئاچچىق يۈتماق زەھەر يۇتماقتۇر. مۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنى كىم ئويلاپتۇ دەيلا، بۇ ئىشلار بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا ئەمەسكەن، قانداق قىلىمىز ئەمدى. بۇ جاھان راھىتىمۇ بار، ھەسرىتىمۇ بار، بىر مۇرەككەپ جاھان ئىكەن! باشقا كەلگەننى كۆرمەكتىن باشقا ئامال يوق.

ۋاڭ غەزەپلەندى:

— نەچچە يۈز بىگۇناھ پۇقرا ئۆلگۈچە مەن ئۆلسەم بولمامدۇ؟ مەن بىر ۋاڭ تۇرۇقلۇق، ئۆز زېمىنىمدا بولۇۋاتقان شۇندىقلىك ئىشلارنى توسۇپ قالغۇدەك قۇدرىتىم يوقمۇ؟ بىز بۇ يەردە ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ۋاڭ بولۇپ تۇرۇقلۇق، خەلقنىڭ

دەردىگە دەرمان بولمىساق، بۇنداق ۋاقىتلىقنى نېمە قىلىمىز؟ مەيلى ئۇيغۇر بولسۇن، مەيلى خەنزۇ بولسۇن، مەيلى خۇيزۇ بولسۇن ھەممىسى ئوخشاش ئادەم، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياماندىرىغا چارە كۆرسەتكىلى بولمامدۇ. نېمىدەپ بىگۇناھ خەلقنى قىرىمىز، ئاھ ـ خۇدا! رەھىمسىز مەلئۇنلارنىڭ جازاسىنى بەرگەيسەن.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئارتۇقچە گەپنى ياخشى كۆرمەيدىغان، ئۆزىگە تېگىشلىك گەپتىن باشقىنى قىلمايدىغان ئادەم ئىدى. ئەمدى ئاغزىغا نېمە كەلسە شۇنى دەپ قورسىقىنى بوشىتىدىغان بولۇۋالدى.

ۋاڭنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ خان ئامبىلى يوقلاپ كىرىۋىدى. «كۆرۈشمەيمەن» دەپ رەت قىلدى. ئېلىپ كىرگەن سوۋغا ـ سالاملارنىمۇ قولىغا تۇتقۇزۇپ ئوردىدىن چىقارغۇزۇۋەتتى، ھەم:

— ئەمدى قولىدىن كەلسە، مېنىڭمۇ كاللامنى ئالدۇرسۇن، ئۇ مۇناپىق، ئادەمخور، يالماۋۇز، — دەپ تىللىدى.

ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەي ھېلىقى قۇتۇلۇپ قالغان خۇيزۇ يىگىت بىلەن سۇۋۇر بەگنىڭ ئۇرۇمچى تەرەپكە كېتىۋاتقان خەۋىرى كەلدى.

— ئەمدى ئىش تېخىمۇ چاتاق ۋاڭ خوجام، — دېدى، شاسىپلىمبەگ، — سۇۋۇرنى تۇتۇپ سولاپ قويايلى دېسەك ئۇنۇمىدىلا، ئەمدى ئۇلار نەگە مېڭىپتۇ. ئويلاپ كۆرسىلە، ۋاڭ خوجام، ئۇلار ئۇرۇمچىگە چىقىپ، ئۇرۇمچىدىكى خۇيزۇ توپىلاڭچىلارنى تاپماقچى، ئۇلارنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغاپ، ئادەم باشلاپ كېلىپ بىزگە قارشى چىقماقچى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ سەگەكلىشىپ قالدى ۋە ئورنىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى:

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— راستلا شۇنداق قىلارمۇ؟

— ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ۋاڭ خوجام «ئوتنى سەل چاغلىما كۆيدۈرىدۇ. دۈشمەننى سەل چاغلىما ئۆلتۈرىدۇ» دېگەن گەپ بار. سۈۋۈر دېگەن بەكلا ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى ۋاڭ خوجام، ئۇ چوقۇم بۇ يەردىكى ئىشلارنى - بىزنىڭ كۈچىمىزنى، بۇ يەرنىڭ يەرشارائىتىنى ۋە باشقا دۈشمەنگە پايدىلىق بولغان ئىشلارنى مەلۇم قىلىدۇ. ئۇلار بولسا يۈرەكلىنىپ بۇ ياققا ھۇجۇم قىلىدۇ.

ۋاڭ ناھايىتى تېزلا ئەھۋالنى مۆلچەرلەپ بولدى ھەم پەرمان قىلدى:

— بەش شەھەر، ئون ئىككى تاغ، بارلىق يېزا، قىشلاقلاردىن كۈچتۈڭگۈر پالۋانلارنى توپلاپ، قوراللاندۇرۇپ، ھەرقانداق دۈشمەنگە قارشى تەييارلىق قىلايلى.

مانا بۇ پەرمان بىلەن نەچچە مىڭلىغان پالۋانلار ئوردا ئەتراپىغا يىغىلدى. ئەمما يوشۇرۇن بىر ۋەھىمە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ يۈرىكىنى سىقىپ تۇراتتى.

ئەنە شۇكۈنلەردە قۇمۇلدا ناھايىتى قاتتىق يەر تەۋرىدى. خەلقنىڭ كونا ئۆيلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشتى. نۇرغۇن ئۆيلەرگە دەز كەتتى. ئۆگزىلەرنىڭ ئارقا ياكى ئالدى تەرەپلىرى يوپۇرۇلۇپ چۈشتى. يەر تەۋرەش كۈندۈزى يۈز بەرگەنلىكى ئۈچۈن نۇرغۇن ئادەملەر قېچىپ قۇتۇلدى. شۇنداقتىمۇ، يۈزدىن ئارتۇق ئادەم قازا قىلدى. ئوردىنىڭمۇ ئارقا تەرەپ چوڭ تېمىغا دەز كەتتى. ۋاڭ بۇ يەر تەۋرەشنى كۆڭلىدە ياخشىلىقنىڭ بىشارىتى ئەمەس دەپ پەرەز قىلدى. ئوردا ئەتراپىغا يىغىلغان پالۋانلار پۇقرالارغا ياردەملىشىپ ئۆرۈلگەن ئۆيلەرنىڭ ئاستىدا قالغان نەرسە كېرەكلەرنى تېپىشتۇرۇپ بەردى. بىر قىسىم ئۆيلەرنىڭ ئۆرۈلگەن جايلىرىنى تۈزەپ بەردى. ۋاڭ بولسا خەلققە ئوردىدىن

نۇرغۇن ئاشلىق ـ تۇلۇك، پۇل ۋە كىيىم-كېچەك نەرسىلەرنى
ئەۋەتىپ تارقىتىپ بەردى.

بۇ كۈنلەر جۇجەم پىشقان مەزگىللەر ئىدى. مۇنداق چاغ-
لاردا باغلاردىن ھەربىر جۇجەمنىڭ شاخلىرىدىن «كاككۇك ـ
كاككۇك» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھازىر بولسا كاك-
كۇك سايرىغان باغلارغا ھۇۋقۇشلار كۆچۈپ كەلدى. بېشى مۇ-
شۈككە ئوخشايدىغان بۇ جانىۋارلار ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئىدى.
ئۇلار گويا ئادەملەرگە خىرىس قىلىدىغاندەك قاناتلىرىنى سالپاي-
تىپ، يەتتە، سەككىزى بىر توپ بولۇۋېلىپ ئۇرۇك، ئالما
شاخلىرىدا، جۇجەم، ئاق تېرەكلەرنىڭ غوللىرىدا كۆزلىرىنى
بىر نۇقتىغا تىككەندەك ۋەھىمىلىك ئولتۇراتتى. كىشىلەر بۇلار-
نى «قان ھىدىنى پۇراپ كەلگەنلەر»، «ھېيتگاھتا قەتلى قىلىن-
غانلارنىڭ روھى باشلاپ كەپتۇ» دېيىشتى ھەم ھەممىلا خەلق
«بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس. ئۇلۇغ خۇدايىم يامان كۈن-
لەرنى هارام قىلغايسەن» دەپ ئۆزلىرىگە ئامانلىق تىلەشتى.
خەلق ھۇۋقۇشلارنى باغلاردىن قوغلىسىمۇ زادىلا كەتمىدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ خېلىلا ساقىيىپ قالغانىدى.
لېكىن، شۇم خەۋەرلەر ئارقا ـ ئارقىدىن كەلگىلى تۇردى.
سۇۋۇر بىلەن ھېلىقى خۇيزۇ يىگىت راست دېگەندەك ئۇرۇمچىگە
چىقىپ، خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى دايۇەن-
شۇەينى[1] تاپتى.

دايۇەنشۇەينى كۆرگەن خۇيزۇ يىگىتى ئۆزىنى يەرگە ئې-
تىپ، نالە قىلىپ يىغلاپ كەتتى. ھەم خۇيزۇ قېرىنداشلىرىنىڭ
قانداق پاجىئەلىك ھالدا قىرغىن قىلىنغانلىقىنى سۆزلەپ بەر-
دى. دايۇەنشۇەيمۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ، غەزەپتىن تىترەپ كەت-

[1] دايۇەنشۇەي ـ سۇ دايۇەنشۇەي.

تى. بۇ چاغدا سۇۋۇر بەگمۇ دايۇەنشۇەيگە مۇنولارنىڭ ئىنكاس قىلدى:
— مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئۆزى بىر قارا قورساق. ئۆز دىنىدىن يۈز ئۆرىگەن بىر مەلئۇن. ئۇ ئۆز دىنىدىكى قېرىنداشلىرىغا ياخشىلىق قىلماي، خىتايلارنىڭ كەتمىنىنى چېپىپ، پۈتۈن خۇيزۇ قېرىنداشلىرىمىزنى قىردۇردى. راستىنى دېسەم، ئۇنىڭدا سىلەرگە تاقابىل تۇرغۇدەك ھەربىي كۈچ يوق. ئۆزى بىر قورقۇنچاق بەندە. چىن خانىنىڭ غالچىسى، ئۇنىڭغا جازا يۈرۈشى قىلىپ باستۇرۇپ بارساڭلار، ئانچە كۈچىمەيلا ئۇنى مەغلۇپ قىلالايسىلەر.
ئۇ دايۇەنشۇەيگە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ مۇھاپىزەتچى خادىملىرىدىن باشقا زاپاس كۈچى يوقلۇقىنى، خان يامۇلىنىڭ ئەسكەر ئەھۋالىنى، باركۆلدىكى ئەسكىرىي كۈچلەر ھەققىدىكى ناھايىتى ئورونلۇق مەلۇماتلارنى بەردى. نەتىجىدە دايۇەنشۇەي قومۇلنىڭ ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ، يۈرىكىنى توختاتقان ھالدا، لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ ھەمدە نۇرغۇن پىدائىيلارنى قوبۇل قىلىپ، قومۇلغا ـ ۋاڭغا قارشى ھۇجۇمغا ئاتلاندى.
ئۇرۇمچىدىن نەچچە مىڭ لەشكەر بىلەن دايۇەنشۇەينىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئوردا ئەتراپىغا يىغىلغان پالۋان، مەرگەنلەرنى ئىككىگە بۆلدى. بىر بۆلىكىگە شاسېلىمبەگ باش بولدى. بۇ ئالدىنقى سەپ ئىدى. ئىككىنچى بۆلىكىگە نەمتۇللا تەيجى يېتەكچىلىك قىلدى. شاسېلىمبەگ باشچىلىق قىلغان قوشۇن ئالدىن ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ تۇغۇچىغا يېتىپ كەلگەندە دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشتى. دايۇەنشۇەينىڭ لەشكىرىي كۈچى كۆپ، قورالىرى خىل ئىدى. شاسېلىمبەگنىڭ پالۋانلىرى زور، باتۇرلاردىن ئە-

دى. بۇلار گاھ يىراقتىن ھۇجۇم قىلىسا، گاھ قوچاقلىما جەڭ قىلىپ، جەڭنىڭ دەھشەتلىك ۋەھىمىسىنى نامايان قىلدى. ئىك-كىلا تەرەپتىن نۇرغۇن پالۋان، لەشكەرلەر ئۆلدى. بۇ چاغدا نەمتۇللا تەيجىنىڭ پالۋانلىرىمۇ يېتىپ كېلىپ ئوڭ، سولغا بۆلۈنۈپ ئېلىشتى. شاسېلىمبەگ ناھايىتى چەبدەسلىكى، قد-لىچ، نەيزىۋازلىق ماھىرلىقى بىلەن يۈزلەپ لەشكەرنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. بۇنى كۆزىتىپ كېلىۋاتقان دايۇەنشۇەي لەشكەرلە-رىگە شاسېلىمبەگنى تىرىك تۇتۇشقا بۇيرۇق قىلدى. نەتىجىدە شاسېلىمبەگنىڭ ئېتىغا ئوق تەگدى. شاسېلىمبەگ بولسائاتتىن نەچچە مېتىر يىراقلىققا دۇمىلاپ چۈشتى. قارا بوراندەك يوپۇ-رۇلۇپ كەلگەن باسمىچىلار شاسېلىمبەگنى تىرىك تۇتۇۋالدى. شاسېلىمبەگ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلەرنىڭ ئىچىدە دايۇەنشۇەينىڭ يېقىن تۇغقانلىرى، يېقىن ئادەملىرى بار ئىدى. شۇڭا دايۇەنشۇەي دەر غەزەپكە كېلىپ بۇيرۇق قىلدى:

— بۇرنىدىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈپ ئەپ مېڭىڭلار! بۇ قان قۇسقۇرنى!

توپا باسقان يۈز - كۆزلىرىنى غەزەپ ئوتلىرى قاپلىغان شا سېلىمبەگ ھەرقانچە يۇلقۇنۇپمۇ ئۇلاردىن قۇتۇلالمىدى. شا-سېلىمبەگنىڭ قوشۇنى بۇ ئىش بىلەن روھى چۈشكەن ھالدا ئارقىغا قاراپ چېكىنىدى. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان نەمتۇللا تەيجىمۇ قوشۇنلىرىنى چېكىندۈردى. ئەمما ئۇلار قۇمۇلغا ئىككى مەنزىل قالغاندا، قۇم بارخانلىرى ئارىلاش كەڭ كەتكەن سايلىقتا نەمتۇللا تەيجىنىڭ پالۋانلىرى دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرى بى-لەن قاتتىق ئېلىشتى. سانسىزلىغان لەشكەرلەرنىڭ ئۆلۈكى قارا سايلىقتا قالدى. بۇ چاغدا نەمتۇللا تەيجى بىر ئىشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە، ئۆزىگە ئىككى پالۋاننى قوشۇپ ئوردا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

دايۋەنشۋەينىڭ لەشكەرلىرى شاسىلىمبەگنىڭ بۇرنىدىن چۇلۇك ئۆتكۈزۈپ، پۇت ـ قولىنى زەنجىرلەپ سۆرەپ كەلمەكتە ئىدى.

نەمتۇللا تەيجى ئالدىراش ئوردىغا كەلگەن بولسىمۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى ئۇچرىتالمىدى. ئەمما ئۇ كۆز ئالدىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرغان ھاشىر تەيجىگە ئالدىراپ شۇلارنى دېدى:

— بۇلار بىرى جاننى ئالىدۇ. يەنە بىرى خەزىنىدىكى ئالتۇن، يامبۇنى بۇلايدۇ. جانابلىرى، مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا ئېيتىپ خەزىنىدىكى بىر قىسىم ئالتۇن يامبۇنى تاغقا يۆتكىۋەتسىلە، مەن ۋاڭ خوجامنى تاپاي.

يىگىرمە بىرىنچى باب

دەھشەتلىك ساراسىمە ئىچىدە ئوردا تەۋرەپ كەتتى. ئوردىدىكى قاراۋۇل، ياساۋۇللاردىن ئوندەكلا ئادەم قېلىپ قالغانلىرى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بىلەن جەڭگە ئاتلاندى. شاسىلىمبەگنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەن ياساۋۇل مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى قېچىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغانىدى. لېكىن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ «ئاتا - بوۋامنىڭ زامانىدىن تارتىپ بۇ يەردە خەلقنى دەپ ياشاپ كەلدۇق. ئەمدى خەلقنى ئوتقا تاشلاپ بېرىپ ئۆزۈم قاچسام بولامدۇ. نېمە بولسام ئۆزۈم بولاي، مەن ئۆلارنىڭ ئالدىنى توساي، سىلەر ئوردا قوۋۇق بىلەن سۇقوۋۇقنى (شىمال - جەنۇب دەرۋازىنى دېمەكچى) مەھكەم تاقاڭلار، ئۆز ئادىمىمىزدىن باشقا ھېچكىمگە ئېچىپ بەرمەڭلار» - دېدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۆتكەن ۋاڭلارنىڭ ھەممىسى قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق، ئوقيا ئېتىشتا ماھىرلاردىن ئىدى. ئەبەيدۇللا دارخانبەگ دەۋرىدىن تارتىپ ئوردىنىڭ ۋاڭ، گۇڭ، بەگلىرى ئوقيا ئېتىش، نەيزە ئۇرۇش، قىلىچلىشىش مەشقى ئېلىپ باراتتى. قۇمۇل شەھىرىنىڭ سىرتىدا ئون تاغارلىق يەرنى ئىگىلىگەن مەشق مەيدانىدا بۇ خىلدىكى مەشقلەر قىزىپ كېتەتتى. ھازىرغىچە بۇ مەيداندىكى مەشق

www.uyghurkitap.com

توختاپ قالغىنى يوق. مۇھەممەت بېشىر چېكۋاڭمۇ ئەنە شۇ مەيداندا تۈرلۈك ماھارەتلەرنى ئۆگەنگەنىدى. بىر نەچچە يىلدىن بۇيان مېھرىبانۇ پوجۇڭمۇ ئەنە شۇ مەيدانغا بېرىپ مەشىق قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈن مۇھەممەت بېشىر چېكۋاڭ ئاشۇ ماھارىتىنى كۆرسىتىشكە ئالدىراپ ئۇرۇش كىيىملىرىنى كىيىپ، خەنجىرىنى ئېسىپ ئاللىقاچان تەييارلىنىپ بولدى. مېھرىبانۇ پوجۇڭمۇ مۇھەممەت بېشىر چېكۋاڭنىڭ ئارقىسىدىنلا ئۇرۇشقا ئاتلىنىش تەييارلىقىغا چۈشكەنىدى. دەل شۇ چاغدا بىر يېنىغا قىلىچ ئوقيا، بىر يېنىغا ئوقيا، ئوقيا ئوقلىرىنى ئاسقان كۈمۈش ھالقا، كۈمۈش چاچ چاتقۇلىرى جىرىڭلاپ تۇرغان بىر ئايال مېھرىبانۇ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپ ئوردا ئالدىدا تۇراتتى.

ئۇنى مېھرىبانۇنىڭ خاس كېنىزىكى مېھرىبانۇ پوجۇڭنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىردى.

— پوجۇڭ خېنىمدىن ھال سورايمەن ھەم پوجۇڭ خېنىمغا ھەمراھ بولۇشنى خالايمەن! — دېدى بۇ ئايال تېز ھەم جاراڭلىق سۆزلەپ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ.

مېھرىبانۇ پوجۇڭ بۇ ئايالنى كۆرۈپ ئاۋۋال ھەيران بولدى. ئاندىن ئەھۋالنى چۈشىنىپ، كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتتى.

— ئىسمىم نۇربانۇ، خانتەڭرىنىڭ ئېتەكىدە چوڭ بولغانمەن، ئوقيا ئېتىش، نەيزە ئۇرۇش، قىلىچلىششنى كىچىكىمدىن ئۆگەنگەنمەن. ئەسلىمىزنى سۈرۈشتۈرسىلە دادام ياچىبەگ[1]، ئانام ئۈمەر باتۇرغا[2] توغقان بولىدۇ، — دېدى

---

① ياچىبەگ ②ئۈمەر باتۇر — خوتەنىچى لەشكەرلىرىگە قارشى ئۇرۇشتىكى مەشھۇر قەھرىمانلار.

نۇربانۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ.

ۋاقىت ناھايىتى قىس بولغاچقا ئۇلارنىڭ كۆپرەك ھال - مۇڭ قىلىشىغا پۇرسەت يوق ئىدى. ئادەم ئەڭ ھالقىلىق، ئەڭ جىددىي پەيتلەردە يۈرەك سەزگۈلىرى ئارقىلىق بىر بىرىنى چۈشىنىشىدۇ. مانا ھازىرمۇ شۇنداق بولدى. دۈشمەن يوسۇغىدىغىلا كېلىپ قالغانىدى. مېھرىبانۇ ئۆزى يەڭگۈشلەۋاتقان ئەرەنچە ئۇرۇش كىيىمىدىن بىرنى ئالدۇرۇپ نۇربانۇغا بەردى.

مېھرىبانۇ بىلەن نۇربانۇ ئاتلارغا مىنىشتى - دە، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭدىن سەللا كېيىن چېپىپ كېتىشتى.

دۈشمەن لەشكەرلىرى باغۇ بوستانلارنى، تېرىلغۇ يەرلەرنى، ئۆي - ئىمارەتلەرنى، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى ۋەيران قىلىپ، يوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە. ئۇلار ئۇچرىغانلىكى خەنزۇ، ئۇيغۇرلارنى بالا - چاقىسى بىلەن قوشۇپ قىرىپ، ئۆي - ماكانلىرىغا ئوت قويۇپ، شىددەت بىلەن ۋارقىراپ، گاھ چوڭ يولدا، گاھ ئېتىز - ئېرىقلاردا قاپقارا توپا چاڭ ئىچىدە چۇقان كۆتۈرمەكتە.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئەھۋالنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، دۈشمەننىڭ ئوڭ يېنىغا ئۆتتى. ئاياللارمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلار دۈشمەننىڭ يان تەرىپىدىن كېلىپ زەربە بەردى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى خېلى كۆپ دۈشمەننىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. بەزىلەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ قارنىغا نەيزە تىققانىدى، ئات ئۈستىدىكى دۈشمەنلەرنىڭ بوينى پۈكلىشىپ ئۆلدى. بۇ چاغدا دۈشمەن ياندىن كېلىۋاتقانلارنى بايقاپ قېلىپ، ئۇلارنى تىرىك تۇتۇش ئۈچۈن يوپۇرۇلدى. بۇنى سەزگەن ئىككى ئايال مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئىككى يېنىدىن مۇھاپىزەت قىلىپ ساقلاپ قالدى.

ئۇلار چېكىنىپ يېڭى ئاۋات ناملىق باغنىڭ ئەتراپىغا كەل-

گەندە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى. مېھربانۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى قۇتقۇزۇپ قې-لىش ئۈچۈن ئىنتىلگەن بولسىمۇ نۇربانۇ ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، «ھەممىمىز ئۆزىمىزنى دۈشمەنگە تۇتۇپ بەرمەيلى، خېنىم، سەۋر قىلىسىلا» دەپ مېھربانۇنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ كەت-تى. شەھەرنىڭ قوۋۇقلىرى مەھكەم تاقالدى.

دۈشمەن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى تۇتقان يېرىدە چەمبەر ھاسىل قىلىپ توختىدى. شاسىلىمبەگنى بۇرنىغا چۈلۈك ئۆت-كۈزگەن پېتى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ يېنىغا سۆرەپ كەلدى. يەنە سىدىق تۆگچى، ئابدۇللا بەگ، باقى بەگ قاتارلىق-لارمۇ قولغا چۈشكەنىدى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇلارنى كۆرۈپ چەكسىز ھەسرەت چەكتى.

ئوردىنىڭ ئەڭ كاتتا ئۆلىمالىرى، مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئوردىنىڭ تۈۋرۈكلىرى دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانىدى. شاسىلىمبەگ بولسا ۋاڭنىڭ ئەڭ سادىق خىزمەتچىسى، ئۇنىڭ كۆز قۇلىقى، ئەقىل - پىكرى ئىدى. ئۇ ئوردىنىڭ ئىشىنى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ مۇقەددەس ئىشى دەپ بىلەتتى. سىدىق تۆگچى بولسا ئەڭ مۇكەممەل تىلماچ. بىلىملىك، سەمى-مىي - ساداقەت بىلەن ئىش ئېلىپ بارىدىغان ئەقىللىق كىشى ئىدى. بۇمۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئەقىل - پىكرى ھېسابلىناتتى. ئابدۇللا بەگ بولسا ئوردىنىڭ پۈتۈن ئىقتىسادى ئىشلىرىنى - ئالتۇن كۈمۈش خەزىنىلىرىنى ئاشلىق ساڭلىرىنى باشقۇراتتى. بۇمۇ ئادىل، ساپ، پاك كىشى ئىدى. ئۇنىڭ قاپقارا، قويۇق قاشلىرى، بەستلىك، ئېگىز قامىتى، ھەممىنى ئەيمەندۈرەتتى. ئۇ ئوردىنىڭ ئىقتىسادىي ئىشلىرىغا ناھايىتى پۇختا بولۇپ، ھازىرغىچە ئۇنىڭ قولىدىكى ئىقتىساد نەچچە ھەسسىلەپ ئاۋۇپ كەتتى. بىرەر قېتىممۇ ئوردىنىڭ دەپئى -

www.uyghurkitap.com

دۇنياسىنى بۇزۇپ - چىچىپ، ئىلىۋىلىش خىيالىدا بولغىنى يوق. مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭ ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىشىنەتتى. باقى بەگ بولسا ئوردىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسراپ كەلدى. ۋاڭ ئۇلارنىڭ قولغا چۈشۈپ قال-غانلىقىغا قاتتىق ئىچىندى. «مانا، ئەمدى ئوردىنىڭ تۈۋرۈكلە-رى يىقىلىپتۇ، ئاھ، ئىسىت! ئۇلارنى قۇتقۇزغىلى بولسا مەن ئۆلسەممۇ مەيلىتى» دەپ ئويلىدى مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار ئاقتى. شاشىلىمبەگ ۋاڭغا بىشىنى كۆتۈرۈپ قارىيالمىدى، باشقىلارمۇ ۋاڭغا قارىمىدى. بەلكىم ئۇلارمۇ «ھەي، ئىسىت: ئوردىمىزنىڭ تۈۋرۈكى، خەل-قىمىزنىڭ باشپاناھى، ئاقىل، كۆڭلى يۇمشاق، قەدىردان ۋاڭى-مىز قولغا چۈشۈپ قاپتۇ. بىز ئۆلسەك مەيلىتى، ئۇلۇغ ۋاڭى-مىز ساق قالسا بولاتتى» دەۋاتقاندۇ. . . بۇ قاراكۇن ئۇلارنىڭ بوينىنى ئىگىپ، تىزلىرىنى پۈكۈشكە مەجبۇر قىلدى. لېكىن ئۇلاردا بوينى ئىگىلسىمۇ تىزى پۈكۈلمەيدىغان بىر شىجائەت باردەك قىلاتتى.

بۇ چاغدا دايۆەنشۈي بارلىق لەشكەرلىرىنى توختاشقا بۇيرۇق قىلدى. سۇۋۇربەگ ئۇنىڭ يېنىدا تۇراتتى. ئۇ تۇتۇلغانلارنى ئاللىقاچان دايۆەنشۆيگە تونۇشتۇرۇپ بولغانىدى.

— بولدى بەس، بىز تۇتماقچى بولغانلارنىڭ ھەممىسى قولغا چۈشتى. ھازىر شەھەرگە باستۇرۇپ كىرمەيمىز. ئەمدى مەن ھېچكىمگە تەگمەيمەن. بارلىق ھېساباتنى مۇھەممەت بىشىر ۋاڭدىن ئالىمەن!

— ئەمسە، ماۋۇبەگلىرىمنى قويۇۋەت. بۇلاردا گۇناھ يوق، گۇناھ بولسا مېنى جازالا، — دەپ ۋارقىراپ سۆزلىدى مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭ.

— كۆرىمىز تېخى، ئالدىرىما! — دېدى دايۆەنشۆي.

www.uyghurkitap.com

دايۇەنشۇەي يېڭى ئاۋات باغنى ماكان تۇتۇپ، لەشكەرلىرى بىلەن شۇ يەرگە ئورۇنلاشتى. بۇ باغ يىگىرمە تاغارلىق يەرنى ئىگىلى- گەن ناھايىتى چوڭ باغ بولۇپ، ئەتراپى سېپىل بىلەن قورشال- غان، ئەبەيدۇللا تارخانبەگ دەۋرىدە بىنا قىلىنغان باغ ئىدى. بۇنىڭدىكى ئاق تېرەك - كۆك تېرەكلەر ناھايىتى قېرىپ كەتكەن- لىكتىن بۇ قېتىم ئالتۇنلۇقتىكى چىنە گۈمبەزنى ياساشتا خىش ھەم كاھىشلارنى شۇ دەرەخلەرنى كېسىپ پىشۇرغانىدى. ئەمدى- لىكتە بۇ دەرخلەرنىڭ يىلتىزىدىن چىققان يېڭى شۇڭلار كۆكى- رىپ باراقسان بولۇپ كېتىپتۇ. ئۈرۈك ياڭاقلار نەچچە غولاچ يەرگە سايە تاشلاپ تۇراتتى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا نۇرغۇنلىغان ئۆيلەر بولۇپ، گەرچە كونىراپ كەتكەن بولسىمۇ يەنىلا پۇختا ئىدى.

دايۇەنشۇەي مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭ بەگلىرىنى ئايرىم - ئايرىم ئۆيلەرگە سولاپ تۈڭلۈكلىرىنى ئېتىپ، دېرىزى- لىرىنى قوپۇرۇۋەتتى. دايۇەنشۇەينىڭ يەنە بىر قىسىم لەشكەر- لىرى شەھەر سېپىلىنى قورشىغان ھالدا ماكان تۇتۇشتى. شە- ھەرنىڭ سېپىلى ئىنتايىن مۇستەھكەم بولۇپ، دۈشمەن ئاسانلى- قىچە باستۇرۇپ كىرەلمەيتتى. شەھەردىكى جىمى خەلق سەزگۈر مۇھاپىزەتچىلەرگە ئايلانغانىدى.

دايۇەنشۇەي مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى تۇتۇپ ئالغان كۈ- نىلا شۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇردى: «ئەگەر قېچىپ كەتسەڭ، پۈتۈن خەلقىڭنى قىرىپ، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، ئورداڭنى تۈزلىۋېتىمەن» مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۇنىڭ راستتىنلا شۇن- داق قىلىشىغا ئىشىنەتتى. شۇڭا ئۇ «خەلقىمگە تەگمە، ئۆلتۈر- سەڭمۇ مېنى ئۆلتۈر، چاپساڭمۇ مېنى چاپ» دېگەنىدى. شۇنىڭ- دىن باشلاپ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ھېچ نەرسىدىن قورقماس بولۇپ قالدى. ئۇ بىر تەرەپتىن چىڭ خاندانلىقىغا ئىشىنەتتى.

«خان ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىلا بولسا چوقۇم بۇ بالاخورلارنى يوقىـ.
تىپ يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ. خەلقىم ۋە مەن بۇلارنىڭ
زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ قالىمىز، چۈنكى مەن ئۆمۈر بويى چىڭ
ھۆكۈمىتىگە سادىق بولدۇم، خان بولسا مېنى ھۆرمەت قىلىپ
چوڭ ھوقۇق- مەنسەپ بەردى. مەنمۇ خانغا چىڭ ئىخلاس باغلىـ.
دىم. بۇلارنىڭ بۇ پاراكەندىچىلىكى بىردەملىكلا ئىش» دەپ
ئويلايتتى ئۇ.

*　　　*

پۈتۈن يۇرت دەھشەتلىك ۋەھىمە ئىچىدە قالدى. ھەممە
ئادەمنىڭ كۆڭلى بۇ ۋەھىمىنىڭ تەسىرىدىن قان - زەردابقا
تولدى. تۈرلۈك ۋەھىمىلەر، ئەنسىز خىياللار ئۇلارنىڭ ۋۇجۇ.
دىنى قاپلاپ، كۆزلىرىگە ئۆلۈم بىلەن ھايات ئارىسىدىكى قارا
ئويقاننى كۆرسىتىپ تۇراتتى. مەسچىتلەردىن ئەزان ئاۋازلىرى.
مۇ ئاڭلانمايدىغان، ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرىمۇ ئاندا ساندىلا ئاڭ.
لىنىدىغان بولۇپ قالدى. ھەتتا نارىسىدە بوۋاقلارمۇ ياۋاشلى.
شىپ، مەيۇس ھالدا ئاتا - ئانىسىنىڭ چىرايىغا تەلمۈرۈپ
قارىشاتتى. ھەممىلا ئادەم ئۆيلىرىگە تىقىلىشىپ، نېمە قىلىشنى
بىلمەي، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن دۇئا -
تىلاۋەت قىلاتتى. كۆزلىرىدىن مۆلدۈردەك ياشلارنى ئاققۇزۇپ
ئاھ ئۇراتتى. ھەرخىل پاراڭلار كۇندە دېگۈدەك مەھەللىلەردىن
مەھەللىلەرگە تارىلىپ، ئىشىكلەرنىڭ يوچۇقلىرىدىن ئۆيلەرگە
كىرەتتى. مانا شۇ كۈنلەردە نەجمىدىن باينىڭ ئوغۇللىرىمۇ سۇ.
ۋۇر بەگكە قوشۇلۇپ دايۇەنشۇەينىڭ يېنىغا چىقىۋالدى. پەخرد.

www.uyghurkitap.com

دىن باينىڭ ئوغۇللىرى ئادەم توپلاپ ئوردىنىڭ قالغان پالۋانلى-
رىغا قوشۇلۇپ، مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ
كويىدا ئىدى. مېھرىبانۇ پۇجۇڭ پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى يۇسۇپ-
كە، ئوردىدىن بۇرۇن بېيجىڭگە بارغان بىر ياساۋۇلنى قوشۇپ
بېيجىڭگە خان ئالدىغا يولغا سالدى.

*　　　　*

دايۇەنشۇەي خۇيزۇلارنىڭ ئاخۇن، موللىلىرىنى يىغىپ مۇ-
ھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۈستىدىن سوراق قىلىشقا باشلىدى.
خۇيزۇ ئاخۇنلار «مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئۆزى مۇسولمان
تۇرۇپ مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىغا رەھىم قىلماي، چىڭ خانىغا
يان بېسىپ خىتاينىڭ تۇڭگانلارنى قىرىپ تاشلىشىغا يول قويدى.
شۇڭا بۇ ئۆلۈمگە لايىق» دەپ شىكايەت قىلىشتى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ گەپلەرگە قايىل بولماي مۇن-
داق دېدى:

— كاپىرلارمۇ، مۇسۇلمانلارمۇ ئوخشاشلا ئاللاتائالانىڭ
بەندىلىرى، ئاللاتائالا ساۋاپلىق ئىش قىلغانلارنى ئۆزىگە يېقىن
تۇتىدۇ. يامان ئىش قىلغانلارنى جازالايدۇ. ئالدى بىلەن سىلەر
ۋەقەنىڭ باشلىنىشىنى ئويلاپ كۆرۈڭلار، خۇيزۇ قاسساپ ئۆزى
مۇسۇلمان تۇرۇپ، ئاللاتائالا قىلماڭلار دېگەن ئىشنى قىلىپ
خەنزۇ قاسساپنىڭ قېنىنى تۆكتى، خەنزۇ قاسساپنىڭ قېنى
تۆكۈلسە، ئۇنىڭ جەددى جەمەتى قاراپ تۇرامدۇ؟ شۇنىڭ بىلەن
ئۇرۇش، تالاش، ئادەم ئۆلتۈرۈش قاتارلىق ئىچكى نىزالار باش-
لىنىپ كەتتى. بىز ھەرتەرەپتىن توسىدۇق. نەسىھەت قىلدۇق.
بىراق خۇيزۇلار بارغانسېرى ئەدەپ كەتتى. سىلەر پەيغەمبەر
ھەدىسلىرىنى، قۇرئان كېرىمنى شىپى كەلتۈرۈۋاتىسىلەر، مەن-

مۇ سىلەرگە دەي، ئاللاتائالانىڭ يەر يۈزىدىكى بىردىنبىر ئەلچى-
سى مۇھەممەت پەيغەمبەر: «ئەگەر سىلەرگە قارا قۇل باشلىق
بولغاندىمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاڭلار» ۋە ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىڭ-
لار دېگەن. ئەپسۇس، مەن مۇشۇ يۇرتنىڭ ۋاڭى تۇرۇپ ئۇلارغا
شۇنچە نەسىھەت قىلىپمۇ گەپ ئاڭلىتالمىدىم. دېگىنىنى قىل-
دى. ناھەق ئادەم ئۆلتۈرۈش دېگەن ھالاكەتلىك گۇناھ، بۇ
گۇناھ ئاخىر مۇشۇ شەھەردىكى بارلىق قوۋملەر بىلەن بىرگە
ياشاۋاتقان بىر قوۋمنىڭ بېشىغا چىقتى. ئاللاتائالانىڭ ئىرادىسى
بىلەن مۇشۇ قوۋمگە ئازاب- ئوقۇبەت كەلدى. ئاللاتائالانىڭ
ئىرادىسىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، — دېدى مۇھەممەت بېشىر
چىڭۋاڭ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ سۆزلىرى خۇيزۇ ئاخۇنلار-
نىڭ سۆزلىرىدىن كۈچلۈك ئىدى. بۇنىڭدىن دايۇەنشۇەي سەل
تەسىرلىنىپ قالدى. شۇڭا ئۇ سوراقنى توختىتىپ، مۇھەممەت
بېشىرچىڭۋاڭنىڭ پۇت - قوللىرىنى زەنجىردىن بوشىتىپ سو-
لاپ قويۇشقا بۇيرۇدى.

بۇ چاغدا سىرتتىن ئەھۋالنى ئىگىلەپ تۇرغان سۇۋۇر بەگ
(كىشىلەر ئۇنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلگەندىن كېيىن سۇۋۇر بەگ
دېمەي، سۇۋۇر پاكاردەيدىغان بولۇپ قالغاندى) دايۇەنشۇەينىڭ
ئالدىغان كىرىپ:

— بوشىشىپ قالمىسىلا دايۇەنشۇي جانابلىرى، شۇنچە
كۆپ خۇيزۇ قېرىندىشىمىزنى بالا - چاقىلىرى بىلەن قوشۇپ
ھېيتگاھتا قەتلى قىلىشقا بېشىر پەرمان بەرگەن. پەتنۇش تەي-
جىنىمۇ قەتلى قىلىشقا بېشىر پەرمان بەرگەن. مۇسۇلمان تۇ-
رۇقلۇق مۇسۇلمان قېرىندىشىنىڭ قېنىنى تۆكتى. ئۇنى قانداق-
مۇ كەچۈرگىلى بولىدۇ. ئويلاپ كۆرسىلە، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى
ئۈچۈن جان - دىلى بىلەن ئىشلەپ، پۈتۈن چىڭ ئەمەلدار،

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com

لەشكەرلىرىنى قىرىشقا كەلگەن راشىدىن خان خوجىنىڭ ئون
ئالتە مىڭ لەشكىرىنى سوۋغا ـ سالام بىرىپ ئالداپ قايتۇرۇۋەت-
تى، ئۇلار ناۋادا ـ چىڭ ئەمەلدارلىرىنى، لەشكەرلىرىنى قىرى-
ۋەتكەن بولسا، تۇڭگان قېرىنداشلىرىمىزمۇ ساق قالغان بولات-
تى. ھەممە ئىشنى قىلغان ئاشۇ بىشىر، ئۇنىڭغا سەل قارىم-
سىلا، شۇنچە ھەيۋەت بىلەن ئۈرۈمچىدىن بۇ يەرگە كەلگەن
ئىكەنلا ئالدى بىلەن بىرىنچى گۇناھكار بىشىرنىڭ پۈت ـ قولى-
نى چىڭ باغلىۋەتمىسلە بولمايدۇ. دايۈەنشۈي جانابلىرى، سى-
لىگە مەن يەنە شۇنى دەپ قوياي، ئۇلۇغ پەيغەمبىرىمىز ئېيتقان-
دەك مۇسۇلمانلار ئۆز ئارا ھەقىقەتەن ئىمارەتنىڭ كېسەكلىرىگە
ئوخشاش بىر بىرىنى چىڭىتىپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. بىراق
بۇ ئىمارەتنىڭ ئۇلىنى بىشىر بۇزىۋەتتى. بۇنىڭغا ئەلھۆكمىللا
دەمدۇق، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرىغا نەزەر
سالامىلا، — سۈۋۈر پاكار ئاخىر سۆزىنى ئېيتىپ بولۇپ
ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. ئەتراپتا ئولتۇرغان خويزۇ ئاخۇنلارمۇ
بۇنىڭدىن تەسىرلىنىپ كۆز يېشى قىلىشتى ۋە بىردەك تۈۋلى-
شىپ كەتتى:

— مۇھەممەت بىشىر ئۆلۈمگە مەھكۇم. ئۇنىڭ كاللىسى-
نى ئېلىش كېرەك! بولمىسا ئىنتىقامىمىز چىقمايدۇ!

دايۈەنشۈي قېلىن قاشلىرى ئاستىدىكى كىچىك كۆزلىرىنى
يۇمۇپ ئويغا پاتتى. ئۇنىڭ يۈز تېرىلىرى لىپىلداپ تۇراتتى.
ئۇ مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭنىڭ دادىل سۆزى، مۇلايىم، مىس-
كىن، ئەمما پاكىز، سۈرلۈك تۇرقىدىن سەل ئەيمىنىپ قالغان-
دى. «ئۇنىڭ دەۋاتقانلىرىمۇ دۇرۇس، ئۇمۇ ھەممە ئىشنى خان-
نىڭ پەرمانى بىلەن قىلىدۇ. پەتنۇش تەيجىمۇ خاننىڭ پەرمانى
بىلەن خان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. خويزۇ قې-
رىنداشلارنىمۇ خان لەشكەرلىرى ئۆلتۈرگەن. ۋاڭ ئادەم ئۆلتۈ-

روشنى خالىمايدۇ. بىراق يۇقۇرىنىڭ پەرمانى، تۆۋەننىڭ بىسد-
مى ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويغان. يەنە ئۇ مەن ئۆلسەم ئۆلەي،
خەلقىمنى تىنچ قوي دەۋاتىدۇغۇ» دايۇەنشۇي ئويلاپ شۇ يەرگە
كەلگەندە سۆۋۇر پاكارنىڭ سۆزلىرىمۇ ئۇنى قايمۇقتۇرۇپ قوي-
دى.

سوراق ئوتتۇز بەشىنچى كۈنگە قەدەم قويدى. مۇھەممەت
بىشىر چىكۋاڭ ھالىدىن كەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ ھەرقانداق سوئال-
غا جاۋاب بەرگۈدەك ئەھۋالى قالمىغانىدى.

دايۇەنشۇەي «ئۇ گۇناھىنى بويىنغا ئالمىغۇچە ئۆلۈم جازاسى
بېرىشكە بولمايدۇ» دېگەنىدى. شۇڭا خۇيزۇ ئاخۇنلار ھەدەپ
دىنىي سوتقا تارتىپ مۇھەممەت بىشىر چىكۋاڭنى ئاجىزلاشتۇرۇ-
ۋەتتى.

ئوتتۇز ئالتىنچى كۈنى ئەتىگەندە دايۇەنشۇەينىڭ مەلۇمچى-
سى ئىككى ئايال كىشىنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلى-
كىنى مەلۇم قىلدى. بۇنىڭغا ھەيران قالغان دايۇەنشۇەي «كىر-
گۈزۈۋېتىڭلار» دەپ رۇخسەت قىلدى.

بىر يېنىغا قىلىچ، بىر يېنىغا ئوقيا، ئوقيا ئوقلىرىنى
ئاسقان ئىككى ئايال دايۇەنشۇەينىڭ ئالدىدا تىك تۇراتتى. ئۇلار-
نىڭ بىرى مېھرىبانۇ يەنە بىرى نۇربانۇ ئىدى.

مېھرىبانۇ شارت قىلىپ قىلىچىنى قىنىدىن چىقىرىپ قو-
لىدا چىڭ تۇتقان ھالدا نەپرەتلىك كۆزلىرىنى دايۇەنشۇەيگە تىك-
تى. نۇربانۇ تەگرى تېغىدەك مۇقەددەس قەددى ـ قامىتىنى
نامايان قىلىپ، بېلىدىكى قىلىچ دەستىسىنى مەھكەم تۇتقان
ھالدا مېھرىبانۇنى مۇھاپىزەت قىلدى.

دايۇەنشۇەي شۇنچە ئۇرۇش ـ تالاشلارنى بېشىدىن كەچۈ-
رۈپ، تەكەببۇرلۇقتىن كۆرەڭلەپ كەتكەن بولسىمۇ بۇ ئىككى
چوكان ئالدىدا تەمتىرەپ قالدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— سىلەر نېمە قىلماقچى؟!

مېھرىبانۇ ئۇنى مەنسىتمەي كۈلدى:

— مەن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ مەھبۇبى مېھرىبانۇ بولىمەن، بۇياق تەڭرى تېغىنىڭ مەشھۇر پالۋانى نۇربانۇ بولىدۇ. سىلەرنىڭ ئېيتىشىڭلارغا قارىغاندا مۇسۇلمانلار بىر - بىرىگە يامانلىق سانىمايدىغۇ - ھە، سىلەر بىلەن بىز بىر مۇسۇلمان. سىلەر بىزگە ئازاب كىشەنلىرىنى سالماسسىلەر؟! سىلەر مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى دىنىي سوتقا تارتىۋاتىسىلەر، مەنمۇ سىلەر بىلەن دىنىي شەرئىدە مۇنازىرە قىلغىلى كىردىم. سىلەرگە مەلۇم، — ئۇ ئەتراپتا ئولتۇرغان خۇيزۇ ئاخۇن، موللىلارغا بىرمۇ بىر سەپسېلىپ سۆزلىدى، — ئاللاتائالانىڭ ئۈممەتلىرى گۇناھ قىلغان بولسا، ئۇنىڭ گۇناھلىرى كەچۈرۈلىدۇ. ئاللانىڭ ئىرادىسىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. ھەممە ئىش ئاللانىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولىدۇ. ئۆزىنى مۇسۇلمان دەۋېلىپ، ئىشىنىڭ ئاق - قارىسىنى سۈرۈشتۈرمەي بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىغا جازا بېرىش تەكەببۇرلۇقتىن كۆرەڭلەپ كەتكەن بىر بەندىگە مەنسۇپ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر ئادەم تەكەببۇرلۇقتىن كۆرەڭلەپ كەتكەندە ئۇنى يەر يۇتتى. ئۇ تا قىيامەتكىچە يەر قاتلاملىرىدا چۆكۈپ بارىدۇ» مانا سەنمۇ ئەنە شۇنداق تەكەببۇرلاردىن ئىكەنسەن!

دايۇەنشۇەي بۇ گەپنى ئاڭلاپ زەھرى تاشتى. ئەپسۇس شۇ مىنۇتتا ھېچكىمدە قورال يوق ئىدى. ئاۋۇ ئاخۇنلارنىڭ قولىدا قۇرئان ۋە قۇرئان ھەدىسلىرىلا تۇراتتى.

دايۇەنشۇەي تېخىمۇ ھاكاۋۇرلاشقان ھالدا بەخىرامان ئولتۇراتتى. ئەمدى ئۇ ئاچچىقلىغىنى بىلەنمۇ بىكار. ئۇ نېمە قىلالايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆزىنى زورىغا بېسىپ، مېھرىبانۇغا قاراپ زەھەرلىك كۈلۈپ قويدى. مەرۋايىت تۇتۇلغان چۈمبەل

ئىچىدە مېھرىبانۇنىڭ جامالىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ ئۇنىڭ قەيـ-
سەرلىكى، سۆزلىرىنىڭ ۋەزنى دايۇەنشۇەينى ھەرخىل خىياللار-
غا سالدى. مېھرىبانۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:
— سىلەر ئۇرۇمچىدىن مۇشۇ يەرگە كەلگۈچە نېمە ئىشلار-
نى قىلمىدىڭلار؟! قۇمۇل تەۋەسىگە كىرىپلا ئاللانى ياد ئېتىپ،
بارىغا شۈكۈر - قانائەت قىلىپ، خۇدانىڭ بىرلىكىگە پۈتۈپ،
ياخشى ئىشلارغا ئۈمىد باغلاپ ئۆتتۈۋاتقان مىڭلىغان ئارتۇق پۇقرانى
بالا - چاقىلىرى بىلەن قوشۇپ قىرىۋەتتىڭلار، ئاجىز پۇقرالار-
نىڭ ئۆيلىرىگە، باغلىرىغا ئوت قويدۇڭلار. بۇلاڭ - تالاڭ
قىلدىڭلار، قىز - ئاياللارنى ئاياغ ئاستى قىلدىڭلار، ئايىغىڭلار
باسقان زېمىن قانغا بويالدى. بۇ ئىشنى كىم قىلدى؟! سىلەر
ئۆلتۈرگەنلەرنىڭ قايسىسى گۇناھكاركەن؟! ئاجىز پۇقرالار سىـ-
لەرگە نېمە گۇناھ قىلدى. ئۆلگەن مۇسۇلمانلار سىلەرنىڭ قېـ-
رىنداشلىرىڭلار ئەمەسمۇ؟! پەيغەمبەر: «ناھەق ئادەم ئۆلتۈرگەنـ-
لەرنى، جازانىخورلۇق قىلغانلارنى، يېتىمنىڭ مېلىنى يەۋالغانـ-
لارنى، ئېپپەتلىك، پاك مۇسۇلمان ئاياللىرىغا يامان نىيەتتە
بولغانلارنى ئەڭ يامان گۇناھ قىلغۇچىلار...» دېگەنىدى.
دېمەك، سىلەر نېمە قىلىپسىلەر؟! مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ
ئۆز قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرگىنى يوق، ئۇلار ئۆزىنى ئۆزى
ئۆلتۈردى. يۇرتنى سوراۋاتقان ۋاڭنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى.
يەنە شۇنى دەپ قوياي، سالاپەتلىك ئاخۇنلار، قولۇڭلاردا قۇرئان
كەرىم، پەيغەمبەر ھەدىسلىرىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇرۇپسىلەر، پەيـ-
غەمبىرىمىز يەنە نېمىدېگەن، ئاشۇ قۇرلارنى ئوقۇڭلار، مۇسۇلـ-
مانلار باشلىقىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاش ۋە ئۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت
قىلىش كېرەك. دېگەن. قايسى خۇيزۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭـ-
ۋاڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدى؟! كۆتەمە كۆۋرۈكتە مۇھەممەت بېـ-
شىر چىڭۋاڭنىڭ ئالدىنى مانا مۇشۇ تۇڭگانلار توسۇۋالغاندا مۇ-

ھەممەت بىشىر چىڭۋاڭ نىمە دەپ پەرمان قىلغانىدى. سىلەر ئاڭلاپ تۇرۇپ يەنە نىمە ئىشلارنى قىلدىڭلار؟! سىلەر ۋاڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىساڭلارمۇ پەيغەمبەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمامسىلەر!

دايۇەنشۈي كىكىردىكىنى قىرىپ قويۇپ ئىرغىنىپ ئولتۇردى. ئاۋۇ دىنىي سوتقا تارتقۇچىلارمۇ قولىدىكى قۇرئان كەرىم، ھەدىسلەرنى تۇتقىنىچە باشلىرىغا قوش قوندۇرۇۋالغاندەك مىدىر - سىدىر قىلماي تىك ئولتۇراتتى.

— مەن سىلەرگە يەنە شۇنىمۇ دەي، سىلەر ئوقۇغان قۇرئان كەرىمنى، پەيغەمبەر ھەدىسلىرىنى مەنمۇ ئوقىغان، يادلىغان، مۇتالىئە قىلغان. شۇڭا سىلەرنىڭ سەمىڭلەرگە شۇنداق بىر ئىشنى سېلىپ قوياي، پەيغەمبىرىمىز مۇشرىكلار بىلەن ئۇرۇشقاندا ساھابىلەردىن بىرى كۆرگەنلا مۇشرىكنى ئۆلتۈرگەن، چاپقان، قىرغىن قىلغان، شۇ كۈنى پەيغەمبەرنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى «بۈگۈن بىر كىشى بىزنىڭ ئارىمىزدا ئەڭ ئىشقا ياردى» دەپ ھېلىقى ئادەمنى كۆرسەتكەندە، پەيغەمبىرىمىز ئۇ ئادەمنى «ئۇ ئادەم ھەقىقەتەن دەۋزىخىدۇر» دېگەنىكەن. پەيغەمبىرىمىز نېمىشقا شۇنداق دېدى، ئويلاپ بېقىڭلارچۇ، ھېلىقى ئادەم مۇشرىكلارنى ئۆلتۈرگەندە پەيغەمبىرىمىز ئۇنى «دەۋزىخىي» دەپتۇ. ئەمدى سىلەر كىمنى قىردىڭلار، كىمنى سوراق قىلىۋاتىسىلەر، كىمنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتىسىلەر، ئۇرۇش ئۈستىدە دەتالاش قىلىش، ئىختىلاپ قىلىشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكى توغرىسىدا پەيغەمبىرىمىز يەنە: «ئىشنى ئاسانلاشتۇرۇڭلار، قىيىنلاشتۇرماڭلار، كىشىلەرگە بىشارەت بېرىڭلار، ئۈركۈتۈۋەتمەڭلار، ئىناق ئۆتۈڭلار، ئىختىلاپ قىلىشماڭلار» دېگەن، سىلەر نېمە قىلىۋاتىسىلەر؟ مۇھەممەت بىشىر چىڭۋاڭنى سولىۋالغىلى ئوتتۇز ئالتە كۈن بولدى. ئۇنى قىيىن - قىستاق

قىلىپ نېمە قىلىسىلەر، سىلەرنى قانداقمۇ ئەلھەمدۇلىللا مۇ-سۇلمان دېگىلى بولسۇن!

مېھرىبانۇنىڭ يالقۇنلۇق كۆزلىرىدىن ئوت چاقنايتتى. نۇر-بانۇ مەزمۇت قەددىنى ھەممىگە مىختەك قاداپ تۇراتتى.

دايۇەنشۇي بۇ ئايال سۆزمەننىڭ سۆزلىرىگە ھەيران قالدى. ئاۋۇ ئاخۇنلارمۇ ئۇ سۆزلەپ ئۆتكەن ھەدىسلەرنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدىن گاھ خىجىللىق، گاھ ئاچچىق غەزەپ ئەكس ئېتەتتى.

مېھرىبانۇ ئاخىردا:

— سۇبھانالللاھى ۋە بىھەمدىھى (ئالللانى تەرىپلەيمەن ھەم مەدھىيلەيمەن) ئەگەر سىلەر ئالللانىڭ بىرلىكىگە يۈتسەڭلار، ئالللانىڭ يولىدىن چىقماڭلار، جەننەت - غەزىپىنى يىغقۇچىلار ۋە خەلقنىڭ كەمچىلىكىنى كەچۈرگۈچىلەر ئۈچۈن تەييارلانغان. ئەگەر ئېھتىيات قىلمىساڭلار، پانىي ئالەم بىردەملىك، باقىي ئالەمدە ئىش ئەمىلىڭلەرگە قاراپ ھېساب بېرىپ قالىسىلەر، — دېگىنىچە قىلىچىنى شارتتىدە قىنىبىغا سېلىپ دايۇەنشۇەينىڭ سارىيىدىن چىقىپ كەتتى.

دايۇەنشۇي ۋە باشقىلار بىر پەس جىمجىت ئولتۇرۇپ قال-دى. گويا ئۇلار ئۆزلىرىنى دوزاخقا چۈشۈپ قالغاندەك ھېس قىلىشتى. بىر پەستىن كېيىن دايۇەنشۇەي زۇۋانغا كېلىپ شۇن-داق دېدى:

— ئايالالار ئەگرى قوۋۇرغىدىن يارالغان، شۇڭا سەۋر قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

بۇ گەپ بىلەن ئاخۇنلارغا جان كىردى. ئۇلار مېھرىبانۇ يۈجۈڭنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئۆچ - ئاداۋەت يۈزى-سىدىن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى ئۆلتۈرۈش كويىدا بولىۋات-قانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغاندەك بولدى - دە، ئەمدى دايۇەن-

www.uyghurkitap.com

شۇەينىڭ ئالدىدا «يۈزىمىز تۆكۈلدىغان بولدى» دەپ ئەنسىرەپ ئولتۇراتتى. لېكىن ئويلىمىغان يەردە دايۈەنشۈي ئاخۇنلارنى گەپكە سالدى.

— پۈجۈڭنىڭ گەپلىرى بىلەن ھېيتگاھدا بىر غىرىچتەك قېتىپ كەتكەن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قېنىنى يۇغلى بولامدۇ. ئاللاتائالا كۆزىنى ئويغاننىڭ كۆزىنى ئوي، ئۆلتۈرگەننى ئۆلتۈر دەپ قۇرئان كەرىمدە ئوچۇق ئېيتقان تۇرسا، بىز ئەمدى نېمىگە قاراپ ئولتۇرىمىز؟! — دېدى ئاخۇنلار.

دايۈەنشۈي، ئەگەر مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا جازا بەرمە-سەم ئۆزۈم گۇناھكار بولۇپ خەلق ئالەم ئىچىدە ئىناۋىتىم تۆ-كۈلمەمدۇ - دەپ ئويلاپ قالدى.

مېھرىبانۇ پۈجۈڭ دايۈەنشۈي تۇرغان جايدىن چىقىپ، ئۇ-دۇل خان يامۇلىغا باردى. خان يامۇلدا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيت-تى. ئىچكىرى كىرىۋىدى، ئادەتتىكى خىزمەتچىلەردىن ئىككى-سى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك شۈمشىيىپ ئولتۇراتتى.

— دارىنلار قېنى؟! — دەپ سورىدى مېھرىبانۇ پۈ-جۈڭ.

— ھەممىسى قېچىپ كەتتى. لەشكەرلەرمۇ قېچىپ كەت-تى. بىز جېنىمىزنى ئالقىنىمىزغا ئەپ قويۇپ يامۇلنى ساقلاۋا-تىمىز، ئاڭلىساق، ئامبال بېگىم بىلەن ئايماق بېگىم باركۆلگە قېچىپ بېرىپتۇ. ئىككى كۈن بۇرۇن ئۇلارنىڭ ئادەملىرى كې-لىپ پۈتۈن مال - مۈلكىنى، خوتۇن بالىلىرىنى ئېلىپ يەنە باركۆلگە كەتتى.

— ھىم! — دەپ ئاچچىق يۇتتى مېھرىبانۇ پۈجۈڭ.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

ئۇلار كۆشۈتە ئېغىزىغا كەلگەندە يېڭى كۆتۈرۈلگەن كۈن نۇرى تىك قىيالارنىڭ، مۇز قاپلاپ ئالماستەك كۆرۈنۈپ تۇرغان تاغلارنىڭ، قارلىق چوققىلارنىڭ ئۈستىگە يېيىلغانىدى. نۇربانۇ بۇ تاغلارنى بەش قولدەك بىلەتتى. ئۇ مېھرىبانۇ پۇجۇڭنى ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن بىر ئاق ئۆيگە باشلاپ كىردى. بۇ تاغ ئارىلاپ، ئوقيا ئېسىپ ئوۋ قىلىدىغان، يىرتقۇچ هايۋانلارنى ئۆلتۈرۈپ ئادەملەرگە ئاراملىق ئاتا قىلىدىغان، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچىلارنى يولاتمايدىغان ئايال پالۋاننى ھەممىسى تونۇيتتى. ئۆيدە قازاق موماي سۈت سۇرۇپ قايماق پىشۇرۇۋاتاتتى.

نۇربانۇ بىلەن مېھرىبانۇ پۇجۇڭ مومايغا سالام بەردى. كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچكەن، يۈزلىرىنى قورۇق بېسىپ بېلى مۈكچىيىپ قالغان موماي ئۇلارغا قاراپلا قالدى ھەم بۇلار ئاسماندىن چۈشكەن ھۆر ـ پەرىلەرمۇ، يا، قايدىن كەلدى بۇلار؟ » دەپ ئويلاپ قالدى. نۇربانۇ ھاڭۋېقىپ قالغان مومايغا ئۆزلىرىنى تونۇشتۇردى. موماي ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئاق ئۆينىڭ تۆرىگە ئۆتكۈزۈپ ئالدىغا داستىخان يايدى. سۈت، قايماق، قېتىق، قۇرۇت، ئېرىمچىك دېگەنلەرنى تۆكۈۋەتتى ۋە سىرتقا ئالدىراپ چىقىپ ئوغلىنى چاقىرىپ قوي سويۇشقا بۇيرۇدى.

نۇربانۇ «ۋاقتىمىز قىس، سىزگە رەھمەت موما، ناشتا قىلىۋالساقلا بولىدۇ» دەپ ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى.

— ئەل بېشىغا ئاپەت كەلدى، بىزگىمۇ ئامانلىق يوق، كۈندە دايۇەنشۇەينىڭ ئادەملىرى قوتان ــ قوتان قوي ــ كالا، ئاتلارنى ھەيدەپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا چىدىمىغان مالچىلارقوي-كالا، ئاتلارنى يىراق ئوتلاقلارغا، جىلغىلارغا، ئورمانلارنىڭ ئىچكىرىگە ھەيدىۋەتتى. بۇ مەلئۇنلارغا ئاش بولغىنىمىزدىن، يىرتقۇچ ھايۋانلارغا يەم بولغىنى تۈزۈك، بىز قانداق قىلىمىز ئەمدى. بىزدەكلا ئۆلسەك بولاتتى. بىز بولساق، قېرىدۇق، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا ئۇۋال بولدى، — دەپ يىغلاپ كەتتى موماي.

ئۇلار چاينى ئىچىپ بولغۇچە شۇ ئەتراپتىكى چارۋىچىلار ئۆيگە يىغىلىپ كەتتى. ھەممىسى مېھرىبانۇنىڭ ئېتەكلىرىنى كۆزلىرىگە سۈركەپ «يۇرت ئامان بولسۇن، مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئامان بولسۇن» دەپ خۇدادىن تىلىدى. مېھرىبانۇمۇ كۆز يېشىنى توختىتالماي بىر پەس ئاھ ئۇرغاندىن كېيىن ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

ئۇلار ئاتلىرىغا مىنگەندە قىران بۈركۈتتەك ئون نەپەر ئون يەتتە، ئون سەككىز ياشلاردىكى يىگىتلەر تۇلپاردەك ئاتلارغا مىنىپ ئۇلارنى ئارىغا ئالدى ۋە بارىكۆل تەرەپكە قاراپ چېپىپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ قارىسى يوقالغۇچە كەينىدىن قاراپ تۇرغان موماي ۋە ئاياللار ئۇلارغا ئاق يول تىلىدى. ئۇلار نۇربانۇ ھەققىدە قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. نۇربانۇ يېڭى توي قىلغان كۈنلەردە ئۇنىڭ يولدىشى مال بېقىپ يۈرۈپ قاتتىق شىۋىرغان ۋە قار ئاپىتىگە دۇچ كېلىپ، ماللىرىنى قوغدايمەن دەپ يىلپىزغا يەم بولۇپ كېتىدۇ. بۇ دەھشەتلىك يوقىتىش نۇربانۇنى يىرتقۇچ

هايۋانلارغا جەڭ ئېلان قىلغان بىر قەھرىمان قىلىپ يېتىشۇرۇپ چىقىدۇ. ئۇ تاغ ئارىلاپ، جىلغا، سايلارنى كېزىپ، ئېدىر، ئورمانلاردا يۈرۈپ، نۇرغۇنلىغان يىلپىز، يولۋاس، بۆرىلەرنى يوقىتىدۇ. خەلققە تەھدىت سالىدىغان ھەرقانداق دۈشمەن ئالدىدا ھوشيار تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ نامى تىللاردا داستان بولۇپ، خەلق ئىچىدە نۇرغۇن قوشاقلار تارقىلىدۇ.

ئوقيا، قىلىچ بېلىدە،
چاپقان ئاتنى تاغ ئىچىدە.
چوكان ئىكەن بۇ باتۇر،
قورقماي يۈرگەن تۈن كېچىدە.

ئۆتتى شۇنداق پالۋانلار،
نەچچە نەچچىسى يۇرت ئىچىدە.
خەلق ئۈچۈن بەلنى باغلاپ ،
داڭ چىقاردى ئەل ئىچىدە.

مانا بۇ نۇربانۇغا، نۇربانۇدەك پالۋانلارغا قارىتىلغان قوشاقلار ئىدى. بۇ قوشاقلارنى ھېلىقى مومايدەك ئاقىنلار ئىجاد قىلغاندى. ھېلىقى موماي بۇ قوشاقلارنى ئېسىگە ئالدى.

مېھرىبانۇ بىلەن نۇربانۇ بارىكۆلدىكى خاننىڭ لەشكەرلىرى تۇرۇشلۇق جايغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇلارنى قوغداپ كەلگەن ئون نەچچە يىگىت يىراقتا ئۇلارنى كۆزەت قىلىپ تۇردى.

مېھرىبانۇ بۇرۇن بۇ يەرگە بىر قېتىم ياردەم سوراپ كەلگەنىدى، شۇڭا مۇھاپىزەتچىلەر مېھرىبانۇنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئېھتىرام بىلدۈردى. ھەممە ئامبال - دارىنلار بار جايغا باشلاپ ماڭدى. ئۇلار نۇرغۇن جىسەكچىلەردىن ئۆتۈپ، ئامبال بېگى

www.uyghurkitap.com

ۋە ئايماق بېگىنى، داش قازانغا نەچچە قوينىڭ گۆشىنى سېلىپ
قويۇپ، شاراب ئىچىپ، قىمار ئويناۋاتقان يېرىدىن تاپتى. ئۇلار
مېھرىبانۇنى كۆرۈپ ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى، مېھرىبانۇ-
نىڭ يۈرىكى غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك ھالەتكە كېلىپ سۆز-
لىدى:

— سىلەرزە، مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنى ئوتقا ئىتتىد-
رىپ قويۇپ، ئۆزۈڭلار بەخىرامان ئويۇن - تاماشا قىلىپ ئول-
تۇرۇپسىلەرمۇ؟ قېنى سىلەرنىڭ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا
خانىنىڭ يارلىقىنى تۇت، ئارقاڭدا بىز بار دېگىنىڭلار؟! مۇھەم-
مەت بېشىرچىڭۋاڭ كىم ئۈچۈن قولغا چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ
ئۆلۈپ تىرىلىشى بىلەن سىلەرنىڭ كارىڭلار يوقمۇ؟! — مېھ-
رىبانۇ پۈجۈڭ ئوردىغا كەلگەندىن تارتىپ خەنزۇچە ئۆگەنگەند-
دى. بۇ ئۆگىنىش ئۇنىڭغا مانا شۇ كۈنلەردە ناھايىتى ئەسقاتتى.
ئۇ خەنزۇچە سۆزلەپ دايۈەنشۈي ۋە ئاۋۇ ئامبال، دارىنلارنى
ھەيران قالدۇردى.

— چېچىلمىسىلا خېنىم، بىزگىمۇ ئامال يوق، بىزدە
لەشكىرىي قىسىم كۆپ بولمىغاندىكىن، ھەممىمىز ئۆزىمىزنىڭ
جېنىنى جان ئەتمىسەك بولمايدۇ، — دېدى ئامبال.

— مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭمۇ قېچىپ قۇتۇلسا قوتۇلاتتىد-
غۇ؟ ئۇنى قېچىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغاندا «مۇشۇ يۇرتتا تۇغۇ-
لۇپ، مۇشۇ ئاۋام ئۈچۈن ئىشلەپتىمەن، ئەمدى خەلقنى ئوتقا
ئىتتىرىپ قويۇپ قاچسام بولماس» دەپ ئۇنىمىدىغۇ؟ چىڭ ھۆ-
كۈمىتى سىلەرنى كىم ئۈچۈن ئىشلەشكە ئەۋەتكەن! خانىنىڭ
يارلىقى شۇنداقمۇ - يە؟! خەلقنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە،
قېچىپ كېتىڭلار، يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئوتقا ئىتتىرىپ قويۇڭ-
لار، دېگەنمۇ؟ شۇنداق دېگەن بولسا مەن مەنچىڭ خانىنىڭ
ئالدىغىمۇ بارالايمەن، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ خان ئۈچۈن،

سىلەر ئۇچۇن جان تىكىپ ئىشلىسە، خاننىڭ ۋەكىلى بولغان سىلەر يەپ - ئىچىپ، قورساق توقلاپ، ئەپيۇن چېكىپ، شاراب ئىچىپ، قىمار ئويناپ، يۇرتنىڭ ئىشلىرى بىلەن كارىڭلار بول-مىسا بولامدۇ؟ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۆلتۈرۈلسە، خانغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىسىلەر؟!

مېھرىبانۇ بۇ گەپلەرنى دەپ بولغۇچە ئۇلارنىڭ مەستلىكى يېشىلىپ قىمارنى يېسىقتۇرۇپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كەتكەن ئىدى.

قومۇلنىڭ ئايماق بېگى:

— ھەممىمىز ئۆز غېمىمىز، ئۆز دەردىمىز بىلەن بولۇپ كېتىپ بىخۇدلۇق قىپتىمىز. بۇ ئەسلىدە، بىزگە كەلگەن بالا - قازا ئىدى، ئۇلار مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ-نى تۇتۇۋالدى. بىزمۇ ئۇلارغا قارشى ھەرىكەت قىلىشىمىز كې-رەك ئىدى. قورقۇپ بۇ يەرگە مۆكۈنۈۋالغىنىمىز بولمىدى. بىز چوقۇم بارىكۆلدىكى لەشكەرلەرنى باشلاپ بېرىپ، دايۇەنشۇەيگە تاقابىل تۇرۇپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى قۇتقۇزايلى. خانغا مەلۇمات يوللايلى، خاپا بولمىسىلا پۇجۇڭ خېنىم، — دېدى يالۋۇرغاندەك قىلىپ.

بۇ چاغدا يوغان كالپۇكلىرىنى يالاپ ئورنىدىن تۇرغان ئام-بال بېگىنىڭ كۆزلىرى قىزاردى. تەكەببۇرلۇق ۋە ئەسەبىيلىكى ھەددىدىن ئاشتى:

— تۇڭگانلار ئوردىنى قورشىۋالغاندا بىزنىڭ لەشكەرلەر ئوردىنى، ۋاڭنى ساقلاپ قالدى. بۇ چاغدا يىگىرمە نەچچە لەش-كىرىمىز ھالاك بولدى. بۇنىڭغا ۋاڭ خۇن ھەققى بەرمىدى. شۇڭا لەشكەرلەر ۋاڭنى قۇتقۇزۇپ قېلىشقا ئۇنىمايۋاتىدۇ، بول-مىسا بىز ئاللىبۇرۇن بېرىپ ۋاڭنى قۇتقۇزۇپ قالاتتۇق.

مېھرىبانۇنىڭ كۆزلىرى غەزەپ - نەپرەتكە تولدى:

— ۋەقە يۈز بەرگەننىڭ ئەتىسىلا، ئۆزۈڭ يالغۇز كىرىپ ۋاڭدىن خۇن ھەققى تەلەپ قىلدىڭ. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ يۈز يامبۇنى ئالدىڭغا قويغاندا، ئېلىپ كەتكىنىڭ يادىڭدا يوقمۇ؟ بۇ يامبۇنى نېمە قىلدىڭ، سىلەرزە ئالتۇن، يامبۇ ئۇچۇن ئىشلەپ يېنىڭلارنى تولدۇردۇڭلار، ئۇنىڭ ئۈستىگە لەشكەرلەرنىڭ نەچچە ئايلىق پۇلىنى بەرمەي يەۋېلىپ لەشكەرلەرنىڭ روھىنى چۈشۈردىڭلار. خەلقتىن ئالغان باج - سېلىقنىمۇ يەپ كەتتىڭلار. ئەمدىزە ئالغانسېرى ئالغۇڭلار كېلىپ، ۋاڭنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى بىلەن كارىڭلار بولمامدۇ؟

ئامبال بېگى يىلان چاققاندەك تولغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ قېلىن قاپاقلىرى كىچىك كۆزلىرىنى توسىۋالغانىدى. ئۇ يۇقىرىقى ئىشلارنى باشقىلارنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ يۈرەتتى. مانا ئەمدى مېھرىبانۇ پۇجۇڭ بۇنى دارىن، لەشكەرلەر ئالدىدا ئاشكارىلىۋەتتى. شۇڭا ئامبال بېگى گەپنى يۆتكەپ:

— ئاڭلىمىدىڭىزمۇ، ئارا تۈرۈكتىكى تۇڭگانلار قوزغىلىپ، شۇ جايدىكى باجگىر قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بىر مۇنچە لەشكەرلىرىمىز ئۇلار بىلەن ئۇرۇشقىلى كەتتى. ئۇ توپىلاڭچىلار مەغلۇپ بولسا، ئاندىن بىز قومۇلغا ياردەمگە بارىمىز.

بۇ چاغدا ئۆيگە بارىكۆلدە تۇرۇشلۇق خان لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقى كىرىپ كەلدى:

— خېنىم ئۆرە تۇرۇپ قاپتىغۇ، ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، — دەپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا بىر ئورۇندۇقنى كۆرسەتتى. نۇربانۇ ئۇنىڭ باش - ئايىغىغا نەزەر تاشلاپ ئۇنى كۆزىتىپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ پۇجۇڭ ئولتۇرمىدى. لەشكەر باشلىقى بولسا باياتىن نېرىقى ئۆيدە ئولتۇرۇپ مېھرىبانۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭا ئۇ مۇنداق دېدى:

— ھەقىقەتەن قۇمۇل ئېغىر ئەھۋالدا قالدى. مانا مەن ياردەمگە بارىمەن، ئەتە - ئۆگۈننىڭ ئىچىدە يولغا چىقىمەن، تۇڭگانلار ئاسانلىقچە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ. خېنىم، ئۆزلىرى قايتىپ كەتسىلە. مەن بارلىق لەشكەرلەرنى باشلاپ ئارقىلىرىدىن يېتىپ بارىمەن.

مېھرىبانۇ لەشكەر باشلىقىغا قاراپ «رەھمەت سىزگە» دەپ بېشىنى ئەگدى - دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇشۇپ پۇتلىرىدا ماغدۇر قالمىغانىدى. نۇربانۇ بۇنى سېزىپ قالدى. چۈنكى خان ئامبىلىنىڭ پەيلى بۇزۇق ئىدى. ئۇ مۇشۇنداق قالايمىقان كۈنلەردە نېمە قىلىمەن دېسە، شۇنى قىلالايتتى. ھەتتا مېھرىبانۇنىڭ ئارقىسىدىن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. چۈنكى «مەن ۋاڭدىن ئۈستۈن تۇرىمەن» دەپ كۆرەڭلەپ يۈرگەن بۇ ئامبالنى ئۆتكەندە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكەنىدى. ئەمدىلىكتە بولسا مېھرىبانۇ ئۇنىڭ يېغىرىنى ئېچىۋەتتى. لېكىن دايۇەنشۈەيىنىڭ ئۇنى تۇتماي مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى تۇتۇۋېلىشى، بۈگۈنكى كۈندە بولسا مېھرىبانۇ پۈجۈڭنىڭ ئۇنىڭدىن ياردەم سوراپ چىقىشى ئۇنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ، يۈرەكلەندۈرۈپ قويغانىدى. ئۇ ئۆچ ئېلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى كەلدى دەپ ئويلاپ تۇرۇشىغا مېھرىبانۇ ۋە نۇربانۇ چاققان كېلىپ ئۆيدىن ئىتتىك چىقىپ كەتتى - دە، نۇربانۇنىڭ قاتتىق ئىسقىرتىشى بىلەن بايا بىللە كەلگەن يىگىتلەر يۈگۈرۈپ يېتىپ كېلىشتى ھەم مېھرىبانۇنى قۇمۇلغىچە قوغداپ ئېلىپ كەلدى ۋە مېھرىبانۇ پۈجۈڭنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ يىگىتلەر ئوردا قاراۋۇللۇقىدا تۇرۇشقا ماقۇل بولدى.

*　　　*

ۋەھىمىلىك كۈنلەر قارا كۆلەڭگىدەك ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. شۇ كۈنلەردە خان ئالدىغا كەتكەن خەۋەرچىـ لەر بىر قانچە ئاتنى نۆۋەتلىشىپ، مىنىپ يىگىرمە نەچچە كۈندە بېيجىڭغا يېتىپ بېرىپ، خان سارىيىغا كەلدى. ئەمما خان سارىيىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئۇلارنى ئوردىغا كىرگۈزمىدى. ئۇلارگەرچە «ئارغۇن ھەزرەتنى ئىزدەيمىز، ناھايىتى مۇھىم ئىشىمىز بار ئىدى» دەپ يالۋۇرغان بولسىمۇ مۇھاپىزەتچىلەر «بۇ سىلەرنىڭ ئىختىيارى كىرىپ چىقىدىغان مەسچىتىڭلار ئەـ مەس. بۇ دېگەن خان تۇرىدىغان جاي، ئىشىڭلار بولسا قەغەزگە پۈتۈپ ئە كېلىڭلار بىز ئارغۇن ھەزرەتكە بېرەيلى» دېيىشتى.

بۇ يەرگە كەلگەنلەردىن بىرى بۇرۇن ۋاڭغا مۇھاپىزەتچى بولۇپ بېيجىڭگە كەلگەن بولسىمۇ ئارغۇن ھەزرەتنىڭ ئۆيىگە بارمىغانىدى. ئۇ خەنزۇچە سۆزنى ئاز ـ تولا بىلسىمۇ خەنزۇچە خەتنى بىلمەيتتى. شۇڭا ئۇلار بىر نەچچە كۈن سەرسان بولۇپ يۈرۈشتى. ئاخىر ئۇلار، ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان جاينى تېـ پىپ، ئۇ يەردىكى ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئارغۇن ھەزرەتنى تاپتى. ئارغۇن ھەزرەتكە قېرىلىق يېتىپ، بەللىرى مۈكچىيىپ چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ ناھايىتى ئەپسۇسلاندى، شۇئان خانغا مەلۇم قىلغىلى ئوردىغا كەلگەن بولسىمۇ «خاننىڭ تاۋى يوق» دەپ خاننىڭ خاس خىزمەتچىلىرى ئارغۇن ھەزرەتنى خان بىلەن كۆـ رۈشتۈرمىدى.

ئاخىر ئۇلار كىلىپ ئونىنچى كۈنگە قەدەم قويغاندا، ئاندىن خان بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپتى. بۇ خان مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى كۆرمىگەن بولسىمۇ ئۈچ يىلدا بىر قېتىم ئەۋەـ

تىپ تۇرىدىغان ۋاڭنىڭ سوۋغا ـ سالاملىرىدىن مەمنۇن ئىدى. خان ئويلىنىپ قالدى، چۈنكى ئۇنىڭ جاي ـ جايلاردا بولۇۋاتقان توپىلاڭلاردىن خەۋىرى بار ئىدى. شۇڭا خان «بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا پەرمان بىلەن ھەرقانداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىغا ياقۇپبەگ بېسىپ كىردى. شىنجاڭنىڭ ئۆزىدە ھەرخىل توپىلاڭلار بولۇۋاتىدۇ، شۇڭا لەشكەرىي قوشۇن ئەۋەتىپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىنى ساقلاش كېرەك» دېگەننى ئويلاپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن زوزوڭتاڭنى لەشكەر بېشى قىلىپ غەربكە يۈرۈش قىلىشقا پەرمان بەردى.

* *

بۇ ھاياتلىق دۇنياسىدا ۋەھىمىدىن ئاچچىق نەرسە يوق. مېھرىبانۇ تاماق، ئۇيقۇدىن قالدى. ئۇئۇياق، بۇياققا چېپىپ ياققان بولسىمۇ ھازىرغىچە ھېچكىم ياردەمگە كەلمىدى. بېيجىڭ-گە خاننىڭ ئالدىغا كەتكەنلەرمۇ كەلمىدى، بېيجىڭ بىلەن قۇمۇلنىڭ ئارىلىقىغۇ يىراق، باركۆل بىلەن قۇمۇلنىڭ ئارىلىقى بىر ئىككى كۈنلۈك يول تۇرۇپمۇ ئۇلار بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلمەي-ۋاتىدۇ. ھەتتا راشىدىن خوجىمۇ ياردەم سوراپ بارغانلارغا «مۇ-ھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ قۇمۇلدىكى چىڭ لەشكەرلىرىنى ئۆزۈم يوقىتىمەن» ـ دەپ ۋەدە بەرگەن، بىز مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ-غا ئىشىنىپ شۇنچە كۆپ لەشكىرىي كۈچىمىزنى يۆتكەپ كەت-سەك، ئۇ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماي تۇڭگان قېرىنداشلىرىمىزنى قىردۇرۇۋېتىپتۇ. بىز ئەمدى بۇ قانلىق قىساسنى كىمدىن ئالى-مىز، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ساقلاپ قالغان چىڭ لەشكەرلى-رى قېنىكەن! » دەپ ئاچچىقلىنىپتۇ.

مېھرىبانۇ دەرد ـ ئەلەمدىن ئۆرتىنەتتى. ئەنسىزچىلىك

ئىچىدە كىچە ـ كۈندۈز ئاھ ئۇراتتى.

مانا شۇ كۈنلەردە نۇربانۇ بىر قورساقتىن چۈشكەن قېرىن-دىشىدەك، ئاللاتائالا ئەۋەتكەن پەرىشتىدەك ئۇنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ، چوڭ يار ـ يۆلەكتە بولۇۋاتاتتى. نۇربانۇ جىمغۇر ئەمما ناھايىتى باتۇر ئايال ئىدى. ئۇ مېھرىبانۇنىڭ كۆز ياشلىرىغا چىدىماي مۇنداق دېدى:

— ئاللاتائالا بىزنى ياراتقاندا پەرىشتىلەرگە پەرمان بېرىپ پېشانىمىزغا تۈرلۈك قىسمەتنى يېزىپ، بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلىغانىكەن. ئەمدى بېشىمىزغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرمەكتىن باشقا ئامالىمىز يوق. مېنىڭ يولدىشىمنىمۇ غالجىر يىلپىز يەۋەتكەندە مېنىڭ ئاھ زارىمغا ھېچكىم چىدىمىغانىدى. لېكىن، مەن ئاخىرى غەزىپىمنى يۇتۇپ، يېنىمغا نەچچە پالۋاننى ئەگەش-تۈرۈپ يۈرۈپ نۇرغۇنلىغان يولۋاس، يىلپىزلارنى يوقاتتىم. ھەممە ئىش بىز ئويلىغاندەك بولمايدىكەن پۇجۇڭ خېنىم. لاھەۋ-لە ۋەلاقۇۋۋەتە ئىللا بىللا (ئاللانىڭ ياردىمى بولمىسا قولىمىز-دىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ)

مېھرىبانۇ كۆز يېشى ئىچىدە «تەقدىردىن كەلگەن ئىشقا بىزدە نېمە چارە» دەپ قويدى.

مەلۇمچى نەمتۇللا تەيجى بىلەن ھاشىرتەيجىنىڭ كەلگەنلى-كىنى مەلۇم قىلدى.

نۇربانۇ پەردىنى چۈشۈرۈۋەتتى. ئىككى تەيجى دۇئادىن، كېيىن مېھرىبانۇنىڭ ئېسەنلىكىنى سورىدى ۋە نەمتۇللاتەيجى سۆز ئاچتى:

— پۇجۇڭ خېنىمغا مەلۇم بولغاي، دايۋەنشۈەينىڭ ئالدىغا بارغان ئەلچىلىرىمىز قايتىپ كەلدى. يۇنۇس قازى ئاخۇنۇمنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇلار ھەزەتلىرىنىڭ ئاتىغانلىرى بويىچە سەككىز مىڭ تۇياق ئات، مىڭ دانە يامبۇ، ئەللىك نەچچە زىخچە

ئالتۇن بەرسەك، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى قويۇپ بەرسەڭلار دېگەنىكەن. دايۇەنشۇي جاۋاب بەرگۈچە تۇڭگان ئاخۇنلار «بىز دىنىمىزنى پۇل - مالغا ساتمايمىز» دەپ ئۇنىماپتۇ. دايۇەنشۇەي-مۇ تۇڭگان ئاخۇنلارنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپتۇ.

بۇ گەپتىن كېيىن ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئاندىن ھاشىر تەيجى دېدى:

— پۇجۇڭ خېنىمغا مەلۇم بولغاي، شەھەر ئىچىدىكى پۇقرالارنىڭ بىر قىسمى بالا - چاقىسىنى ئېلىپ يوشۇرۇنچە قېچىۋاتىدۇ. قانداق قىلىمىز؟

— پۇقرالار شەھەردىن چىقىپ كەتسە كەتسۇن، ئۇلارغا بىر قانچە يوشۇرۇن يوللارنى ئېچىپ بېرەيلى. كۆڭلى نەدە ئىمىن تاپسا، شۇ يەرگە بارسۇن. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بۇلار-نىڭ پەيلى بۇزۇق، بىزگە ياخشى كۈن يوق. ئەگەر ئۇلار تاسادى-پىي ئەھۋالدا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىمىز دېسە بىردەملىكلا ئىش. قارا قاغىدەك يوپۇرۇلۇپ تۇرغان چېرىكلەرگە بىز تەڭ كېلەلمەي-مىز. ھەممىمىز ئىككى قوللۇق تەييارلىق كۆرەيلى. ھەرقايسى-لىرىمۇ ۋاقتى كەلگەندە جانلىرىنى جان ئەتسىلە. ئۇلارغا تەي-يارلىغان يامبۇ، ئالتۇنلارنى بىر يەرگە بېسىقتۇرۇپ قويۇشسى-لا، يەنە يۇرتقا كېرەك بولىدۇ، — مېھرىبانۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ قالدى، — يەنە بىر گەپ، پۇقرالار دايۇەنشۇي لەش-كەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالمىسۇن. ئەڭ مەخپىي يوللارنى بەلگىلەپ بەرگەيلا.

— خوش، پۇجۇڭ خېنىم، دېگەنلىرىدەك قىلىمىز.

ئۇلار چىقىپ كېتىۋىدى، يەنە مەلۇمچى كىرىپ دېدى:

— ئوردا ئالدىغا بىرى ھەزرەتلىرىنىڭكىدەك تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ كەپتۇ. ئۇ ئىشىكلەرنى ئېچىڭلار، مەن ئوردىغا كى-رىمەن دەۋاتىدۇ قانداق قىلىمىز خېنىم؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ئۇ كىمكەن، ئەرمىكەن، ئايالمىكەن؟

— ئايالكەن خېنىم، ئۇ ھېلىقى سۇۋۇر بەگنىڭ ئايالى مىنىس ئاپپاقتەك قىلىدۇ.

مېھرىبانۇ مىنىس ئاپپاقنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ بىر قىسما بولغان بولسىمۇ، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى قۇتقۇزۇپ قېلىشقا بىر ئامال بولۇپ قالارمۇ يە، دېگەن خىيالغا كېلىپ «كىرگۈزۈۋېتىڭلار» — دېدى.

مېنىس ئاپپاق مېھرىبانۇ پوجۇڭ خېنىمدەك ياشنىپ كەلگەندى. ئۇ تەختىراۋاننى ئوردىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى توساق تام ئالدىدا قالدۇرۇپ، ئۆزى مېھرىبانۇ پوجۇڭنىڭ ھوجرىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئۇزۇن كۆڭلىكى كالتە پۇتلىرىنى يېپىپ يەرگە سۆرۈلۈپ تۇراتتى. بېشىغا سالغان ئۇنچە تۇتۇلغان لېچەككى سوڭىغا چىرمىشىپ، مېڭىشىغا توسالغۇلۇق قىلاتتى.

مېھرىبانۇ خېنىم مىنىس ئاپپاقنى ئوچۇق چىراي بىلەن كۈتۈۋالدى.

— كەلسىلە، كەلسىلە خېنىم ئاچا!

— ھىم . . . . ھە . . . بۇ دۆلەت سەندە تۇرماس، بۇ مۇشكۇل مەندە دەپ، ھا. . . ي ئېلىلىق ئاپپاق، ساڭىمۇ چاققانلا كەپ قالدى. ھا. . . ي جەينەك يېقىن بولغىنى بىلەن چىشلىگىلى بولمايدۇ. ئىگىن كىيسە تولغىنىپ، ئاش يېسە ئاغرىنىپلا يۈرەرمەنمىكىن دەپتىمەن. مانا ئەمدى، بۇرۇنلاردا ئالەم چۆرۈلۈپ كەلسە، ھازىر قازان بېشى چۆرۈلۈپ كېلىدىكەن. ئەمدى مەن پوجۇڭ بولىمەن. ساڭا ياراشقان پوجۇڭلۇق ماڭا ئەجەب ياراشمايدىكەن. سەن ئوردىدىن چىقىپ كەت. بولمىسا دايۇەنشۈي سېنىڭمۇ كاللاڭنى ئالىدۇ. ئاڭلىمىدىڭمۇ مۇشۇ نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە بېشىرچىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭ يالاقچىلىرى بولۇپ بەش ئادەمنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ. سەن ياخشىلىقچە

بۇگۈنلا بۇ ئوردىدىن چىقىپ كەت. بولمىسا ئامان قالمايسەن. مۇھەممەت بېشىرنىڭ كاللىسىنى ئالغان دايۋەنشۈي سېنى ساق قويغۇدەكما! !

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ مېھربانۇنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ سۆزۈر پاكارنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىنى بىلەتتى. شۇڭا بۈگۈن ئۇ مىنىس ئاپپاقنىڭ دېگەنلىرى ھەق دەپ چۈشەندى. دېمەك، ئەته - ئۆگۈننىڭ ئىچىدە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ كاللىسى ئېلىنىدىكەن.

مىنىس ئاپپاق خىرقىراپ ئۆياقتىن بۇياققا مېڭىپ مېھربانۇ پۈجۈڭنى تاماشا قىلماقتا ئىدى. نۇربانۇ بۇ ھاقارەتكە چىداپ تۇرالمىدى - دە، دەرھال قىلىچىنى يالىڭاچلاپ مىنىس ئاپپاققا ھەيۋە قىلدى:

— ئەمىسە سەن ئۆز ئايىغىڭ بىلەن پۈجۈڭ خېنىمنىڭ ئايىغىدا ئۆلگىلى كەپسەندە، مەن ساڭا ئۆلۈمنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قوياي.

— ھەي . . . ي. توختاپ تۇر. سەن كىمسەن، مېنى ئۆلتۈرسەڭ سەنمۇ تىرىك قالمايسەن، — دېدى ئۇ ئۆزۈن ھەم كەڭ يەڭ ئىچىدە كۆرۈنمەي قالغان قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، — بولدى مەن بۈگۈن ئوردىدىن چىقىپ كېتەي، ئەتىلا پۈجۈڭ خېنىم بولمىغىنىمنى كۆر، شۇ چاغدا كۆزۈڭگە ئىشەنمەي قالىسەن، — دېدى - دە، قورققىنىدىن پۇت - قوللىرى تىترىگەن ھالدا ئوردىدىن چىقىپ كەتتى.

ئاپتاپتەك چېھرىسى ئوچۇق مېھربانۇ پۈجۈڭنىڭ يۈرىكى سىقىلىپ دەرد - ئەلەمدە پۇت - قوللىرى تىترەيدىغان بولۇپ قالغىنىغا ئوتتۇز سەككىز كۈن بولۇپ قالدى. مانا ئەمدى مىنىس ئاپپاقنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭ دەرد - ئەلىمىنى تېخىمۇ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆچەيتىپ ئۇنى ياتقۇزۇپ قويدى.

* *

شاھنىڭ يۈركى قاپلان دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن، سۆ-
ڭەككە پىچاق ئۇرغاندەك قىلىنغان سوراق ـ سوئاللار ئوتتۇز
سەككىزىنچى كۈنگە قەدەم قويدى. قارا كۆچلەرنىڭ چاڭگىلىدا
ئۆلۈم خەۋپى ئاستىدا تۇرغان مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۇلارغا
بوي ئەگمىدى. گۇناھىم باركەن دەپمۇ ئىقرار قىلمىدى. خوجىزۇ
ئاخۇنلار ئۆزلىرىنىڭ ئۈچ ئېلىشتىن ئىبارەت يامان غەرىزىنى
دىنىي ھۆكۈم بىلەن نىقابلاپ، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا ۋە
پۇقرالارغا تاڭدى. ئۇلار مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا ئۆلۈم جازا-
سى بېرىشنى شەرىئەتنىڭ ھۆكمى دەپ جاكارلىدى. لېكىن بۇ
ئۆلۈم خەۋىرى مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى ھودۇقتۇرۇپ، كۆز-
لىرىنى تىندۇرالمىدى، ئۇ ئاخىر شۇنداق دېدى:
— ئىنسان ئۈچۈن تاج كەيمەك شەرت ئەمەس، بەلكى
نومۇس ۋە ۋىجدان ئىگىسى بولۇش، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا ئۆزد-
نىڭ ۋەزىپىسىنى بىلىش شەرتتۇر. مەن ئۆلمىسەم سەن خەل-
قىمنى قىرىۋەتمەكچىمۇ؟! مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن.
شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىلا ئۆلتۈر!
— ئەمىسە ئۆلۈم ئالدىدا تەلىپىڭ بولسا ئېيت! — دېدى
دايۋەنشۇي.
— مېنى ئۆلتۈرسەڭ، مېنىڭ بىلەن بىللە تۇتۇۋالغان
تۆت بۇرادىرىمنى قويۇۋەت. ئاندىن بىر كۈن ۋاقىت بەر، بالا
ـ چاقىلىرىم، قېرىنداشلىرىم، ئەل ـ يۇرتۇم بىلەن خوشلىشى-
ۋالاي.
— بولىدۇ، ئەتە ئەتىگەندە جازا مەيدانىغا ئۆز ئايىغىڭ

بىلەن كەل.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ دايۇەنشۇي ئالدىدىن ئىتتىرگەن
پۇتلىرىنى ئاران يۆتكەپ چىقىپ كەتتى. دايۇەنشۇي ۋاڭغا ھېچ-
كىمنى ھەمراھ قىلمىدى. ھەتتا لەشكەرلىرىگە «چېقىلماڭلار»
دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئەتراپتا ۋاڭنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى كۆزىتىپ، ئۇنى قوتقۇ-
زۇپ كېتىشكە كەلگەنلەر ۋاڭنىڭ يالغۇز كېتىۋاتقانلىقىنى كۆ-
رۇپ يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتى ۋە ئەھۋالنى
بىلىپ ھەسرەتلىك ياشلىرىنى تۆككىنىچە، ئاتقا مىندۈرۈپ ئور-
دىغا ئېلىپ كېلىشتى.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ھۇجرىغا كىرگەندە مېھرىبانۇ پۇ-
جۇڭ يەنىلا ھوشىنى بىلىپ ـ بىلمەي ياتاتتى. تۈنۈگۈن غورۇرى
بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭ نۇرغۇن تەسەللىسىنى ئاڭلىغانىدى. ئۇ
ھازىر مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ «چۈشۈم-
مۇ، ئۆڭۈممۇ» دېگەن خىيالنى كاللىسىدىن ئۆتكۈزدى ـ دە،
ئاستا ئىرغىنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ۋاڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى.
مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ مېھرىبانۇ پۇجۇڭنى يېنىغا ئولتۇرغۇ-
زۇپ:

— خېنىم، ئۆزلىرىنى ئۇنداقمۇ يوقىتىپ قويغان بارمۇ؟
مەن ئۆلسەممۇ ئۆزلە ياشاشلىرى كېرەك. ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسى-
لا، مېنىڭ ئۈچۈن، پۈتۈن يۇرت ئۈچۈن ئۆزلىرىنى تۇتۇۋال ـ
سىلا، — دەپ تۇرۇشىغا بىردەملا ئۇلارنىڭ ئوماق قىزلىرى
گەۋھەر خېنىم، جەۋھەر خېنىملار يېتىپ كىردى. ئۇلارنىڭ
بىرى ئون ياش يەنە بىرى ئون ئىككى ياش بولۇپ، بىر ـ
بىرىدىن ئوماق، بىر بىرىدىن چىرايلىق ئىدى. ئۇلار كىرىپلا
دادىسىنىڭ تىزلىرىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كېتىشتى. سەبىي قىز-
لارنىڭ مەرۋايىتتەك، يۇمران يۈزلىرى ياش بىلەن يۇيۇلدى.

تال ـ تال كىرپىكلەر، تال ـ تال ئۆرۈلگەن چاچلار قورقۇنچ، ھەسرەت، يىغاندىن تىترەپ تۇراتتى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ بۇ ئوماق گۆدەكلەرنىڭ پېشانىلىرىغا سۆيدى. ئەنە شۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى ئىسسىق بىر ئوتلۇق ئېقىم تومۇر ـ تومۇرلىرىغا تاراپ چىدىغۇسىز پەريادقا ئايلاندى. لېكىن بۇ پەريادنى ۋاڭ ھېچكىمگە سەزدۈرمەي كۆزىنى يۇمۇپ يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا يوشۇردى. شۇ ھالدا خېلى جىمجىت ئولتۇرغاندىن كېيىن باللارنى ئاچىقىپ كېتىشكە بۇيرۇدى. باللار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مېھرىبانۇ پوجۇڭغا يەنە تەكىتلەپ دېدى:

— ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا پوجۇڭ خېنىم، بىزگە ئاللا نېسىپ قىلغان كۈنلەر شۇ ئىكەن. ئاللانىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنماقتىن باشقا ئامالىمىز يوق. مېنى ھېيتگاھدا ئۆلتۈرۈلگەن سانسىزلىغان تۇڭگان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ روھى ئۇردى. مەن بۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمىغۇدەكمەن. ھەر باشتا بىر ئۆلۈم، مەن ئۆلۈپ كەتسەم، ئۆزلىرىنى چىڭ تۇتۇپ، يۇرتنى باشقۇرۇپ ئۆتكەيلا، ئۆزلىرىگە مىيىپ بولۇپ قالغان ئوغلۇم، ئىككى قىزىم قالدى. ئۇلارغا ئوبدان قارىغايلا، خەلقىم ئاچ ـ زارلىقنىڭ دەردىنى تارتمىسۇن، ئىنساننىڭ ئۆمرى قىسقا بولسىمۇ قايغۇسى ئۇزۇن بولىدىكەن. ئادىللىق ئىنساننىڭ ياخشى سۈپىتىدۇر. ئۆزلىرىگە ياخشى خۇلق، ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمەن «ئامىن!» رەببەنا ئاتىنا فىد دۇنيا ھەسەنەتەن ۋەفىل ئاخىرەتى ھەسەنەتەن ۋەقىنا ئازابەننار (ئى رەببىمىز ئاللا بىزگە دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ياخشىلىق ئاتا قىلغىن، بىزنى دوزاخنىڭ ئازابىدىن ساقلىغىن)

مېھرىبانۇ پوجۇڭنىڭ ئەقىل ـ پاراسەت ئۇرغۇپ تۇرىدىغان قارا كۆزلىرىدىن قان ـ ياشلار ئاقتى. «بىز بەندە، ئاجىزكەنمىز» دېيىشتىن باشقىغا تىلى بارمىدى.

ئوردىدا قالغان نەمتۇللا تەيجى، ھاشىر تەيجى، يۇنۇس

قازى ئاخۇنۇم قاتارلىقلار نېرىقى چوڭ ئۆيدە ۋاڭنى ساقلاپ
ئولتۇراتتى. مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ماغدۇرسىزلانغان پۇتلى-
رىنى ئاران يۆتكەپ ئۇلارنىڭ يېنىغا چىقتى. ئۇلارمۇ روھسىزلان-
غان باشلىرىنى تۆۋەن قىلىپ:

— ۋاڭ خوجامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، — دې-
دى. ۋاڭ جايىغا ئولتۇرۇپ ياش ئەگىپ تۇرغان كۆزلىرىنى
بەگلىرىگە تىكىپ، بوش ئاۋازدا:

— ھەممىلىرى ئولتۇرۇشسىلا! — دېدى.

ئاردا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن:

— ھەممىلىرىدىن رازىلىق ئالغىلى كەلدىم، — دېدى
ۋاڭ ئۆزىنى زورىغا بېسىپ، - كۆز يېشى قىلىشمىسىلا، يېشىم
يەتمىشكە يەتتى. مەن بۇ ئۆلۈمگە رازى بولدۇم.

بۇ چاغدا ئىشىكتە مەلۇمچى كۆرۈنۈپ مەلۇم قىلدى:

— ئېلىدىن غورۇرى جانابلىرى يىگىرمە پالۋاننى ئەگەش-
تۈرۈپ جانابلىرىنى ئىلىغا ئەپ كەتكىلى كەلگەندى. كىرىشكە
ئىجازەت سورايدۇ.

مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ غورۇ-
رىنىڭ ئالدىغا چىقتى. غورۇرىنىڭ چاچ ساقاللىرى ئاقىرىپ
كەتكەندى. ئۇلار چىڭ قۇچاقلاشتى. ھەر ئىككىسىنىڭ مۇرد-
لىرى سىلكىنەتتى. چەكسىز دەرد - ئەلەم ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى
چىرمىۋالغانىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇلار، ئايرىلىپ ئورۇن-
لىرىدا ئولتۇرۇشتى. بۇ چاغدا مەلۇمچى ئېسەدەپ تۇرۇپ يەنە
شۇلارنى دېدى:

— ۋاڭ خوجام دېمەكچى بولغىنىم تۇگىمىدى، يەنە تۇر-
پان، لۇكچۇندىن ئوتتۇز ئاتلىق ئادەم كېلىپ سىلىنى ساقلاۋاتىد-
دۇ. ئۇلارمۇ جانابلىرىنى تۇرپانغا ئېلىپ كەتمەكچى ئىكەن.

— ئۇلار نەدە؟

— هازىرلا يېتىپ كىرىدۇ. يەنە بىر گەپ بار ۋاڭ خوجام، — دەپ تەكرارلىدى مەلۇمچى، مەلۇمچىنىڭ كۆڭلى شۇ كۈنلەردە بەكلا يېرىم بولسىمۇ ۋاڭ خوجامنى قۇتقۇزىمىز دەپ كەلگەنلەر كۆپ بولغانلىقتىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە بۇلار چوقۇم ۋاڭ خوجامنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ دېگەن ئۈمىد تۇغۇلغانىدى. شۇڭا ۋاڭ خوجامنىڭ كۆڭلىگە ئاراملىق بېرىش ئۈچۈن كەلگەنلەرنى ئۈستى - ئۈستىلەپ مەلۇم قىلغىلى تۇردى، — جانابلىرى خان ئالدىغا بېيجىڭگە سەپەر قىلىپ، لەنجۇسىڭدا بىر ئۆتەڭدە چۈشكۈن بولغاندا بىر يېزىنىڭ ئادەملىرى كېلىپ يۇرتىدا قۇرغاقچىلىق تۈپەيلى ئاپەت بولغانلىقىنى ئېيتىپ، جانابلىرىدىن سەدىقە تىلىگەنىدى. جانابلىرى شۇ جايدىلا ئۇلارنىڭ قولىغا خەت يېزىپ بېرىپ، ئوردىدىن ئېلىڭلار دەپ ئەللىك كالا، ئەللىك قوتاز، يۈز قوي، يۈز تاغار بۇغداي، يۈز تاغار قوناق بەرگەن ئىدىلە، ئەنە شۇ چاغدا شۇ شەھەردە چامباشچىلىقنى ئۆگەنگەن ئۈچ نەپەر داڭلىق ياش پالۋان بارىكەندۇق، ئۇلار جانابلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ «بىز دايۋەنشۈي بىلەن يەكمۇيەك ئېلىشىمىز، ئېلىشىشتا چوقۇم يېڭىمىز، مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن بىز مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى قۇتقۇزۇپ قالىمىز» دەپ كەپتۇ. لېكىن، بىز ئۇلارغا دايۋەنشۈي «ئەگەر بىزگە قالايمىقان چېقىلساڭلار پۈتۈن خەلقنى قىرغىن قىلىمىز» دەپ جارسېلىۋاتىدۇ. سىلەر ئۇنداق قىلساڭلار ئىشنى بۇزۇپ قويىسىلەر، هازىر ۋاڭ خوجام بىلەن سۆزلىشىۋاتىدۇ. ئاۋۋال سۆھبەت ئاخىرلاشسۇن — دەپ ئۇنىمىدۇق.

— ئۇلارنى كىرگۈزۈڭلار، — دېدى مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بۇ گەپلەر بىلەن ئۇ ئۆزىگە سەل تەسەللى تاپقاندەك بولدى.

ئالدى بىلەن تۇرپان، لۈكچۈندىن كەلگەن پالۋانلارنىڭ باش-

لىقلىرى كىردى. ئۇلار سالامدىن كېيىن:
— قۇمۇل بىلەن تۇرپان قېرىنداش شەھەرلەردۇر. خەلقە‑
لىرىمىز ناھايىتى ئۇزۇن زامانلاردىن تارتىپلا يېقىن ئۆتىدۇ.
جانابلىرىنىڭ دايۇەنشۇەينىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقلىرىنى
ئاڭلاپ، تۇرپان، لۈكچۈندىكى ۋاڭ خوجاملار قاتتىق ھەسرەت
چەكتى. شۇڭلاشقا بىز ئوتتۇز پالۋاننى تاللاپ ۋاڭ خوجامنى
سولاپ قويغان يېرىدىن مەخپىي ھالدا ئەپچىقىپ كېلىڭلار دەپ
ئەۋەتكەنىدى. دايۇەنشۈي دېگەن بىر ئادەمخور. ئۇ ئادەم ئۆلتۈر‑
مىگىچە كۆڭلى تىنمايدۇ، — دېدى.
— ماڭايلى ۋاڭ خوجام، — دېدى كۈچتۈڭگۈر بىر
پالۋان.
ۋاڭ ياش يۇقى كۆزلىرىنى يۇمۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويە‑
دى. گەپ تۈگىشىگە لەنجۇسىڭدىن كەلگەن ھېلىقى چامباشچى
ئۈچ نەپەر خەنزۇ يىگىتى كىردى، ئۇلار پېشانىسىنى قارا ياغلىق
بىلەن چىڭ چىگىۋالغان، ئۈستىگە تامامەن قارا كىيىپ، قارا
پوتا بىلەن بېلىنى چىڭ باغلىۋالغان، پۇتىغا قارا لاتا خەي، ئاق
پايپاق كىيىپ، ئىشتان پۇچقىقىنى باغلىۋالغان چەبدەس يىگىت‑
لەر ئىدى. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىنلا ھەقىقەتەن ئۇستا چامباشچىلار
ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. ئاۋۋال ئۇلار ئۈچى تەڭلا ۋاڭغا باش
ئۇردى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ بىرى سۆزلىدى:
— بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇن سىز بىزنىڭ جېنى‑
مىزنى قۇتقۇزۇپ قالغان ئىدىڭىز، بىز سىزنى ئۇنتۇپ قالمى‑
دۇق، بېيجىڭگە ماڭغان خەۋەرچىلەردىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ
يېزىدىكى بارلىق خەلق سىز ئۈچۈن قايغۇردى. بىز دايۇەنشۈي
بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىششقا چىقتۇق، قېنى مەردنى مەيداندا
سىنا دەيدۇ. ئۇ ئەگەر خەلقپەرۋەر باتۇر بولسا ئالدىمىزغا چىقە‑
سۇن، بىز بىلەن يەكمۇ ـ يەك ئېلىشىپ كۆرسۇن. بىز ئۇنى

چوقۇم يېڭىمىز، سىزنى چوقۇم قۇتقۇزىمىز.

مۇھەممەت بېشىر چېكۋاك ئۆزىنى قۇتقۇزغىلى كەلگەنلەردىن سۆيۈنۈپ قالدى. دايۇەنشۇەينىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغاندىن بېرى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ۋەھىمىلىك قاراڭغۇ ئويلار قاپلىۋالغانىدى. گاھىدا دەھشەتلىك خىياللار ئۇنى چۆچۈتۈپ قېتىپ قالغان ھەيكەلگە ئايلاندۇرۇۋېتەتتى، گاھىدا ئۆلۈم بىلەن ھاياتلىق ئوتتۇرىسىدىكى قارا ئوپقان يېقىنلا يەردە كۆرۈنۈپ تۇرغاندەك قىلاتتى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋېلىپ ئويلاندى. ئۆلۈمدىنمۇ قاتتىق نەرسە بارمىدۇ؟ ئۇ ئاخىرى بۇنىڭ جاۋابىنى تاپتى. ئۆلۈمدىنمۇ قاتتىق نەرسە بار، ئۇ بولسىمۇ خەلقنىڭ لەنىتىگە قېلىش. مۇھەممەت بېشىرچېكۋاك ھازىرمۇ شۇنى ئويلاپ، سارغايغان پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى ئېرتىپ ئۇزىگە تەلمۈرۈپ تۇرغانلارغا قارىدى:

— قازانى ئوقيا بىلەن قايتۇرغىلى بولمايدۇ. ماڭا قازا كەلدى. بۇ قازادىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. قېچىپ قۇتۇلغىلى بولىدۇ دېسەك، خەلق، يۇرت ۋەيران بولىدۇ. ئاتا — بوۋامنىڭ دەۋرىدىن تارتىپ ھازىرغىچە مۇشۇ يۇرتتا ياشاپ، مۇشۇ يۇرتنى گۈللەندۇرۇپ ئۆتتۇق. ئەمدىلىكتە مېنىڭ دەۋرىمگە كېلىپ خەلق ۋەيران بولسا، يۇرت خارابلاشسا بولمايدۇ. بىزنىڭ ئىنسانى قەدرىمىز ئۆزىمىز ئۈچۈنلا ئەمەس، ئەنە شۇ ئاۋام پۇقرا ئۈچۈن، — مۇھەممەت بېشىرچېكۋاك شۇگەپلەرنى قىلىپ بولۇپ جىمىپ قالدى. ئۆينىڭ ئىچىدە بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئاندىن يەنە دېدى:

— ھەممىلىرى مەندىن رازى بولۇڭلار، غورۇرى جانابىلىرىغا، ئىلىلىق بارلىق قېرىنداشلارغا، تورپان، لۇكچۈندىكى قېرىنداشلارغا رەھمەت. مۇھەممەت بېشىرچېكۋاك يەنە ھېلىقى ئۈچ نەپەر چاماباشچى ئۇستىلارغا قارىدى: سىلەرگىمۇ مىڭ

مەرتىۋە رەھمەت. ھەممىلىرىگە يەنە شۇنى دەپ قويۇاي، مېنىڭ-
دىن كېيىن قالسا ئەيىبناك ئوغلۇمنىڭ قولىدىن ئىش كەلمەي-
دۇ. مېھربانۇ خېنىم يۇرتنى باشقۇرىدۇ. ھەممىلىرى ھەمىسا
بولۇشىلا. ئاجىز ـ ئورۇق، يېتىم ـ يېسىرلەرنى يوقلاشنى
ئۇنتۇپ قېلىشمىسىلا، «ئامىن!» — ھەممىسى دۇئاغا قول
كۆتۈرۈپ ئوزاققىچە ئوقىدى.

— ھەممىلىرىگە خوش، ئەمدى مەن توۋا ئىستىغپار ئو-
قۇپ، قازا نامازلىرىمنى ئۆتۈۋالاي، ئەتە ئەتىگەندە . . . ۋاڭ
ئاخىرقى سۆزىنى دېمىدى. ئۇ سەل ھالىدىن كەتكەنىدى.

بامداتتىن بۇرۇن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ غۇسۇل تاھارەت
ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقىدى. كېچىچە پۈتۈن ئوردا ئەھلى
كىرپىك قاقمىدى. ئوردىدىكى بارلىق ئۆيلەرگە، قاراڭغۇ دالان-
غا، تاش تارتما، گۈل تارتمىلارغىچە شام، پانۇسلار يېقىلدى.
ئوردىنىڭ ئىچىدە تىمتاس بىر سۈر، تىمتاس بىر ۋەھىمە ئەكس
ئېتەتتى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ نامازنى ئوقۇپ بولۇپ ئۇستىگە
ئۈچ قەۋەت كېپەن كىيدى، بېشىغا ئاق سەللە ئورىدى. ھاسىسىغا
ئاق يۆگەلگەن، مەپىسىگە ئاق يېپىلغان، مەپىگە قوشۇلغان
ئاتنىڭ بوينىغا ئاق چىگىلگەنىدى. شۇنداق قىلىپ مۇھەممەت
بېشىر چىڭۋاڭ ئۆز ئايىغى بىلەن ئۆلۈم مەيدانىغا قاراپ ماڭدى.

قىرىق كۈندىن بېرى ئۆيلىرىدە مۇشۇنداق بىر ۋەھىمىنى
ئويلاپ تۇرغان خالايىق بىردىنلا ئۆيلىرىدىن چىقىپ يېڭى ئاۋاتقا
بارىدىغان يول ياقىسىدا يوپۇرۇلۇپ تۇراتتى. پۈتۈن خەلق مۇ-
ھەممەت بېشىر چىڭۋاڭدىن رازىلىق تىلىدى. مۇھەممەت بېشىر
چىڭۋاڭ خەلقتىن رازىلىق ئالدى.

جازا مەيدانىنىڭ ئەتراپىنى دايۇەنشۇي لەشكەرلىرى نەچچە
قەۋەت قورشاپ تۇراتتى. مەيدان ناھايىتى چوڭ بولۇپ، شەرق

www.uyghurkitap.com

تەرەپتە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ مەپىسى توختىدى. غەرب تەرەپتە شاسىلىمبەگ، سىدىق بەگ، ئابدۇللا بەگ، باقى بەگ قاتارلىق تۆت ئادەمنى تىزلاندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇشتى.

مەپىدىن چۈشكەن ۋاڭ ئۇلارنى كۆرمىدى. ئۇ تايىقىغا چىڭ يۆلىنىپ تۇراتتى.

جازا مەيدانىغا دۈركىرەپ كەلگەن خالايىق تىزلىنىپ، باشلىرىنى رۇكۇغا ئاپىرىپ «ۋاڭ خوجامنىڭ ياتقان جايى جەننەتتە بولسۇن» دېيىشتى. بۇ چاغدا مەيدان ئۈستىدىكى ئاسماننى قارا بۇلۇتلار قاپلاپ كەتتى. سوغۇق ھاۋا تومانلىنىشقا باشلىدى، بۇ دەل 1867 ـ يىل 2 ـ ئاي كۈنلىرى ئىدى. مەيداننىڭ چۆرىسىدە قىزىل كېگىز كۆتۈرگەن بەش ـ ئالتە ئادەم كىشىلەر توپىنى قايرىپ مەيداننىڭ ئىچىگە كىرىپ ھەممىسى ئۆزىگە تېگىشلىك جايلاردا تۇردى. بۇ چاغدا دايۇەنشۇەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن جاللاتلار مەيدانغا كىرىشتى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ يېنىدا توختىغان جاللات ئەندىشە ئىچىدە ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى. بۇ چاغدا يۈرىكى قاتتىق سىقىلغان مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ «ئەلۋىدا! ئۇلۇغ پۇقرالىرىم!» «ئەلۋىدا! ئۇلۇغ پۇقرالىرىم!» دېدى. بۇ گەپنى ھەممىسى دېگۇدەك ئاڭلىدى. ھېلىقى جاللات قىلىچىنى ئايلاندۇرۇپ ئىككى سەكرەپ كېلىپ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ كاللىسىنى شارتلا قىلىپ ئېلىۋەتتى. ئاپپاق سەللىلىك باش يەرگە چۈشمىدى. قىزىل كىگىز كۆتۈرگەنلەرنىڭ بىرى شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن كېسىلگەن باشنى تۇتۇۋالدى. يەنە بىرى مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ تېنىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، كېسىلگەن كاللىنى تەنگە دەرھال قويۇپ جەسەتنى قىزىل كىگىزگە ئورىدى. كىشىلەر مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ كېسىلگەن يېرىدىن قان ئاققىنىنى كۆرەلمەي قالدى. مانا شۇ چاغدا يەنە بىر ئىش يۈز بەردى، دەھشەتلىك

قىلىچ ئۇرۇپ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ كاللىسىنى ئالغان جاللات مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ تۇرغان جايدا دۇگۇلۇنۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ دەل يۈرىكىگە ئوقيا تېگىپ ئۆلگەنىدى. بۇ ئوقيانى كىشىلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان نۇربانۇ ئاتقانىدى.

بۇ چاغدا يەنە تۆت نەپەر ئوردا ئەمەلدارىنىڭمۇ كاللىسى ئېلىنغانلىقتىن مەيدانغا ئۇسۇپلا كىرگەن خەلق دايۇەنشۇەينىڭ گېپىدە تۇرماي شاسېلىمبەگ، سىدىق بەگ، ئابدۇللا بەگ قاتارلىق تۆت ئەمەلدارنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىدىن نارازى بولماقتا ئىدى.

دايۇەنشۈي بۇ ئەھۋالنى هازىرچە بېسىپ قويۇش ئۈچۈن لەشكەرلىرىنى قايتىشقا بۇيرۇق قىلدى.

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ جەسىتى ئالتۇنلۇقتىكى ئۆزى ياساتقان چىنە گۈمبەز ئىچىگە دەپنە قىلىندى.

www.uyghurkitap.com

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

ئۆزىنى بىلىپ ـ بىلمەي يۈگۈرۈپ يۈرگەن نەمىتۇللا تەيجى بىردە مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىدىن ھەسرەتلەنسە، بىردە مېھرىبانۇ پۈجۈڭنىڭ ھاياتىنىڭ خەۋپ ئاستىدا قېلىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەتتى. ئۇ بۈگۈن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا ئەگىشىپ جازا مەيدانىغا بىرىپلا ئەھۋالنىڭ چاتاق ئىكەنلىكىنى بىلدى. چۈنكى دايۇەنشۇەي پەقەت مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغىلا ئۆلۈم جازاسى ئېلان قىلغانىدى، بىراق جازا مەيدانىغا سىدىق تۈگچى، شاسېلىمبەگ قاتارلىق تۆت ئادەمنىمۇ ئېلىپ چىققانىدى. «دايۇەنشۇەي گېپىدە تۇرمىغۇدەك ـ دېدى نەمىتۇللا تەيجى ئۆز ـ ئۆزىگە، — ئەھۋال چاتاق، دەرھال مېھرىبانۇ پۈجۈڭنى قاچۇرىۋەتمىسەم بولمىغۇدەك» ئۇ دەرھال ئوردىغا يېتىپ كېلىپ ئالدىن تەييارلاپ قويغان هارۋا، مەپىلەرنى ياۋاغ تەرەپكە توختىتىپ مېھرىبانۇ پۈجۈڭنى، ئۇلارنىڭ ئىككى قىزى گەۋھەر خېنىم، جەۋھەر خېنىملارنى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئەيىبناك ئوغلى غولام مۇھەممەتنى ۋە بىر قانچە دېدەك، مەپىكەش، هارۋىكەشلەر بىلەن قوشۇپ دايۇەنشۇەي لەشكەرلىرى كۆرمەيدىغان يول بىلەن تاغ تەرەپكە يولغا سېلىۋەتتى.

مېھرىبانۇ خېنىم مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئۈچۈن قاتتىق يىغلىغان پېتى ئوردىدىن ئايرىلدى.

قالغان تەيجى، بەگلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ جېنىنى جان ئېتىشكە تەييارلىق قىلىپ قويدى.

تاغنىڭ تاش شېغىللىق يوللىرىدا تاراقلاپ چېپىپ كېتىۋاتـ
قان مەپە، ھارۋىلار ئادەمگە تېخىمۇ ئەنسىزچىلىك سالاتتى.
ئۇلار شۇنداق تېز مېڭىپ كۈن قىيىلغان چاغدا زاغرا ناندەك
يېرىلىپ كەتكەن ئېگىز تاغلار ئارىسىدا توختاپ ئارام ئالدى.
ئاندىن يېرىم كېچە بولغاندا يولغا چىقىپ، تاڭ سۈزۈلگەندە كەڭ
كەتكەن تاغ باغرىدا ماكان تۇتۇپ، باغلىرى كۆكلەپ، ماللىرى
يېيىلغان بىر مەھەللىگە كەلدى. بۇ يەردىكى بىر يۈز ئون
ياشلىق باي بوۋا ئاتالغان شاكىر بوۋا پۇجۇڭ خېنىمنىڭ كېلىۋاتـ
قانلىقىدىن سەل بۇرۇن خەۋەر تاپقانلىقتىن بالا - چاقا،
ئەل - مەھەللىسىنى باشلاپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭنىڭ ئالدىغا چىقىپ
قاراپ تۇرغانىدى.
مېھرىبانۇ پۇجۇڭ كۆڭلى سۇنغان ھالدا، بېشىغا ئاق ياغـ
لىق سېلىپ مەپىدىن چۈشكەندە باي بوۋا نەۋرىسى قولىدا تۇتۇپ
تۇرغان بىر توپ يېشىل تاۋارنى پايانداز سېلىشقا بۇيرۇدى.
مېھرىبانۇ پۇجۇڭ نۇربانۇنىڭ يۆلىشى بىلەن پايانداز ئۈستىدىن
مېڭىپ باي بوۋىنىڭ ئۆيىگە كىردى.
مېھرىبانۇ پۇجۇڭ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ ئۈچۈن ھازا
ئاچتى. جامائەتكە چاچكا[1] چاچتى، سەدىقىلەر بەردى.
ئاپپاق ساقاللىرى كۆكسىگە چۈشكەن بويى ئېگىز، يەنىلا
ساغلام كۆرۈنىدىغان باي بوۋىمۇ مېھرىبانۇ پۇجۇڭ كۆز يېشى
قىلغاندا قار - يامغۇردەك ياش تۆكۈپ تۇرۇپ:
— يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈكى ئىدى. مۇھەممەت بېشىرچىڭـ
ۋاڭنىڭ ھىمايىسىدە بىزمۇ گۈللەنگەن ھەم بېيىغانىدۇق. ئامالـ
لىمىز يوقكەن پۇجۇڭ خېنىم، سەۋرى قىلسىلا! - دەپ پۇجۇڭ
خېنىمغا تەسەللى بەردى.

① چاچكا - مېيىتنى ئۇزاتقاندا ئەر - ئايال جامائەتكە تۇتىدىغان قۇرۇق يەل - يېمىش.

مېھرىبانۇ پوجۇڭ بۇ يەردە ئون كۈن تۇرۇپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئۈچ نەزىرى ۋە يەتتە نەزىرىنى بەردى.

باي بوۋا ئەجدادىدىن تارتىپ باي ئۆتكەن بىر ئادەم ئىدى. شۇنداقلا ئۇ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە تېخىمۇ بېيىدى. ئۇنىڭ ئون تارتىم تۆگىلىك سودىگەرلىرى ئىچكىرى ئۆلكىلەر بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا، جەنۇبىي شىنجاڭدىن چەت دۆلەتلەرگە چىقاتتى. باي بوۋىنىڭ كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، قولى ئوچۇق ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭ مەھەللىسىدە بىرمۇ گاداي يوق ئىدى. مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ كەم - كۈتىلىرىنى باي بوۋا تولۇقلاپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ھۆرمەت ئېتىبارى ھەممىدىن ئۈستۈن ئىدى. باي بوۋىنىڭ ھازىر ئەللىك ساندۇقتا يامبۇسى، قوتان - قوتان قوي، كالا، ئات - تۆگىلىرى ساناقسىز ئىدى. بۇ ماللارنىڭ بىر قىسمى ۋاڭغا تەئەللۇق بولسىمۇ، ۋاڭنىڭ ساناقچىلىرى يىلدا دەپتەرگە يېزىپلا قوياتتى. باي بوۋا بۇ ھەقتىمۇ كۆڭلىنى كەڭ تۇتۇپ، يىلدا ۋاڭغا قاراشلىق ماللارنىڭ سانىنى ئاشۇرۇپ مەلۇم قىلىپ تۇراتتى.

شەھەردىن دايۋەنشۇەيىنىڭ ھەددىدىن بەك ئېشىپ كەتكەنلىكى ھەققىدە نۇرغۇن خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. مېھرىبانۇ پوجۇڭ بۇ يەردىن يىراق يەرلەرگە كېتىشنى ئويلاپ قالدى. بۇنى بىلگەن باي بوۋا شۇنداق دېدى:

— مەن ئۆزلىرىنى توسۇپ قالالمايمەن قىزىم. بۇ قارغىش تەگكۈر كۈنلەرگە بىر نېمە دەپ بولمايدۇ. لېكىن، قىزىم، مەن ئۆزلىرىنى يۆلەيمەن. ئۆزلىرى بەربىر يۇرتنىڭ ئىگىسى، خەلقىمىز ۋەيران بولۇۋاتىدۇ. مەن بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى يۇرتقا قايتىپ كېلىپ يۇرتنى ئەنجامغا كەلتۈرسىلە، مەن يۇرتقا، خەلققە، ئۆزلىرىگە ئاتاپ ئەللىك ساندۇق يامبۇ بېرىمەن. بۇمېنىڭ يەتمىش يىللىق

ئەجرىمنىڭ مېۋىسى. بۇ يۇرتقا كېرەك بولۇپ قالىدۇ. مەن بولسام ياشقا چوڭ بولدۇم. بالىلىرىمنىڭ، نەۋرە چەۋرىلىرىمە-نىڭ يەيدىغىنى، كىيىدىغىنى بار. يۇرسىلە خېنىم بالام، ئۆز-لىرىگە يامبۇلارنى تاپشۇراي.

بۇ گەپلەرگە مېھرىبانۇ پۈچۈك ھەم سۆيۈندى ھەم ھەيران قالدى. تاغىنىڭ باغرىدا ئولتۇرغان بىر بوۋايدا شۇنچە كۆپ بايلىق بارمىدۇ. ۋاڭنىڭ خەزىنىسىدە قانچىلىك ئالتۇن ـ يامبۇ بولغىيتى. توۋا، خەلق تازا بېيىغان ئىكەن ـ ھە، دەپ قويىدى ئۆز ئۆزىگە ھەم دېدى:

— ئۆزلىرىگە رەھمەت بوۋا، لېكىن مەن بۇ يامبۇلارنى ئالالمايمەن. ئەمدى مەن قېچىپ يۈرۈپ، بۇنى نېمىگە ئىشلىتىمەن.

— ئۇنداق دېمىسلە، قېچىپ كەتسىلەمۇ بىر كۈنى قايتىپ كېلىدىلا، قايتىپ كەلگەندە لازىم بولىدۇ. بەلكىم ئۆزلىرى قايتىپ كەلگەندە يانلىرىدا ھېچ نېمە يوق بولار. شۇ چاغدا ئەسقاتىدۇ. مەن بۇلارنى ئۆزلەگە ساقلاپ بېرەي. ئەمما ساقلىغان يېرىم ئۆزلىرىگە مەلۇم بولسۇن، باشقىلارغا ئەلۋەتتە مەخپىي. ھازىرلا كۆرۈپ باقسىلا، يۇرسىلە خېنىم بالام.

باي بوۋا مېھرىبانۇنى ئوتتۇردىكى قولۇپلاقلىق ئۆينىڭ ئاستىدىن قېزىلىپ، ئۆينىڭ كەينىدىكى تاغنىڭ ئاستىغا كىرىپ كەتكەن چوڭراق بىر ئۆيگە ئېلىپ كىردى ـ دە، چىراغپايىنى چىراغ قويىدىغان جايغا قويۇپ، قاتار تىزىپ قويۇلغان ساندۇقلارنى كۆرسەتتى ھەم بىر قانچە ساندۇقنى ئاچتى. ساندۇق ئىچىدىكى ھەربىرى ئون ئالتە سەر كېلىدىغان يامبۇلار ئاپپاق پارقىراپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ پۈجۈك بوۋايدىن مىننەتدار بولۇپ:

— ئۆزلىرى، بوۋا يۇرتنىڭ، ئەلنىڭ غېمىنى يەپلا،

ئۆزلىرىگە كۆپتىن كۆپ رەھمەت. ئەگەر يۇرتقا قايتىپ كېلەلىسەم، چوقۇم ئۆزلىرىنى تاپىمەن، — دېدى. بوۋاي ئاچقۇچنى قويۇپ قويىدىغان جايىنى مېھرىبانۇ پوجۇڭغا كۆرسىتىپ قويدى.

مېھرىبانۇ پوجۇڭ ئەتىسى، سەھەردە بۇ تاغنىڭ غەربىي تەرىپى بىلەن ئالتە شەھەر تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى.

*　　　*

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ قەتلى قىلىنغان كۈننىڭ ئەتىسى دايۋەنشۋەي «مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئايالىنى ئېلىپ كېلىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇ چاغدا دايۋەنشۋەينىڭ لەشكەرلىرى ئوردا قوغۇق، سۇقوۋۇقلارنى ئاچتۇرۇپ شەھەرگە كىرىپ بولغانىدى. خەلق قورقىنىدىن ئۆيلىرىگە مۆكۈنۈۋالغان، ياكى پۇرسەت تاپقانلىرى تۇركۈم، تۇركۈملەپ قاچماقتا ئىدى.

دايۋەنشۋەينىڭ لەشكەرلىرى ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئايالىنىڭ ئۆيىنى سۈرۈشتۈرگەندە ئوردا خىزمەتچىلىرى ۋاڭ نەچچە يىللار بۇرۇن ئۆز ئەمرىگە ئالغان بولسىمۇ يېنىغا بىرەر قېتىممۇ كىرىپ باقمىغان سۆكچەلىك خېنىمنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويدى. سۆكچىلىك خېنىم مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا چوڭقۇر ئېتىقاد بىلەن ئەقىدە باغلىغان خېنىم ئىدى. ئۇنىڭمۇ مېھرىبانۇ خېنىمنىڭكىدەك مەرۋايىت تۇتۇلغان چوڭ لېچەكى بار ئىدى. ئۇ مەرۋايىت تۇتۇلغان لېچەكنى بېشىغا سېلىپ، يۈزنى يېپىپ دايۋەنشۋەينىڭ ئالدىغا چىقتى. دايۋەنشۋەي ئۇنى مېھرىبانۇ دەپ بىلگەچكە ئايرىم ئۆيدە كۈتۈۋالدى ھەم:

— مەن سىنى ئۆتكەندە ئالدىمغا كەلگىنىڭدىلا كۆرۈپ

ئاشىق بولۇپ قالغانىدىم. سەن ئەمدى ماڭا تەگ، — دېدى.

— ۋۇ، ساراڭ مەلئۇن! ئېرىمگە ئەقىدە باغلاپ كەلگەنىمگە قانچە يىللار بولدى، سەن بۇنى بىلەمسەن. مەن ئۆزۈم ئەقىدە باغلىغان ئەرنى سەن ئۆلتۈرۈۋەتسەڭ ئەمدى مەن ساڭا تېگىشكە ساراڭ بوپتىمەنمۇ، ھەي، سەنمۇ مۇسۇلمانمۇ، ئۇياتسىز، يالغان سۆزلەۋاتقىنىنى، مەن سېنىڭ ئالدىڭغا ساڭا تېگەي دەپ كەلگەنمىتتىم! سېنىڭدەك خەلقنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىغانلار بېشىنى يېمەي قالمايدۇ، — دېدى سۇكچىلىك خېنىم دايۇەنشۇەيگە غەزەپ بىلەن تىكىلىپ.

دايۇەنشۇەي «بۇنىڭ بوينىنىڭ قاتتىقلىقىنى بۇرۇنلا بىلگەنىدىم» دەپ ئويلىدى ۋە بىردىنلا بۇ ئايالغا ئۆچمەنلىكى تۇتۇپ لەشكەرلىرىگە جاكارلىدى:

— بۇنى دەرھال يامان ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈڭلار! !

دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرى دېگەندەك قىلدى. سۇكچىلىك خېنىمنى ئەڭ يامان ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا باغلاپ تاغقا قارىتىپ كەڭ سايغا قويىۋەتتى. سۇكچىلىك خېنىمنىڭ جېنى چىققۇچە نەچچە ئون لەشكەر ئاتنى كۆزەت قىلىپ ئەتراپىدا يۇردى.

دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ ئەتراپىغا يىغىلغان پالۋانلارنى قانلىق باستۇرۇۋەتكەنلىكتىن ئۇلار چېچىلىپ كەتكەنىدى. گەرچە ئۇلاردىن ئاز ئادەم قالغان بولسىمۇ قايتىدىن بىرلىشىپ، دايۇەنشۇەيگە قارشى چىققانىدى. دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرى ناھايىتى كۆپ بولغاچقا ئۇلار يەنە باستۇرۇۋېتىلدى. خەلق قىرغىن قىلىنىشقا باشلىدى. خەلقنىڭ قاچىدىغانلىرى قېچىپ كەتتى. قاچالمىغانلىرىنى دايۇەنشۇەي لەشكەرلىرى ئۆيمۇ يۇرۇپ بالا - چاقىلىرى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە ئۆيلىرىگە، باغ - ۋارانلىرىغا ئوت قويدى. ئوردىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، بىر قىسىم جايلىرىغا

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئــوت قويۇۋەتتى.

شۇ كۈنلەردە باركۆلدە تۇرۇشلۇق چىڭ لەشكەرلىرى دا-يۈەنشۈەي لەشكەرلىرىنى يوقىتىشقا كەلگەن بولسىمۇ، ئۇلار بى-لەن كۈچ ئېلىشالماي قايتىپ كەتتى.

قۇمۇل خەلقىنى خالىغانچە ئولتۇرۇپ، بۇلاڭ - تالاڭ قى-لىپ پۇخادىن چىققان دايۈەنشۈەي بىردىنلا زوزوڭتاڭنىڭ كېلى-ۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ دەككە - دۈككىگە چۈشتى ۋە بىر كۈن ئىچىدىلا قۇمۇل زېمىنىدىن غايىب بولدى.

ئاۋات، پاكىز، ئىلىم - مەرىپەت ئەھلى بىلەن تولغان قۇمۇل شەھىرى خارابىلاشتى. نۇرغۇن ئادىمى قىرىپ تاشلاندى. كوچىلار، ھويلىلار ئادەم ئۆلۈكى بىلەن تولۇپ كەتتى. شەھەردە ئاندا - ساندا قالغان كىشىلەر ئۆلۈكلەرنى كۆمۈپ بولالماي شەھەر سىپىلىنىڭ تېشىلگەن، ئۆرۈلگەن جايلىرىغا تىقىپ ئال-دىنى كېسەكلەر بىلەن قوپۇرۇۋەتتى. قېپقالغان ئادەملەرنىڭ بىر قىسمى تەپ كېسىلىنىڭ تارقىلىشى بىلەن، يەنە بىر قىسمى ئاچ - زارلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى. كاتتا ئوردا، مەشرەپ، بەزمى-لەر قىزىغان سارايلار كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى.

شەھەر يەتتە - سەككىز يىل ئادەمسىز، چۆلدەرەپ قالدى. ئۆيلەرنىڭ تام - تورۇسلىرى ئۆرۈلۈپ، كوچىلار مەينەتلىشىپ، مەھەللىلەرنى، ئۆيلەرنى ھۆۋقۇش، چاشقان، كۈسۈتكىلەر قاپ-لاپ كەتتى.

* *

مىسلىسىز دەرد - ئەلەمدە پۈچۈلۈنۈپ يول رەنجىدىن ھار-دۇق يەتكەن مېھرىبانۇ پوجوڭ ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئاللا-تائالادىن ئۆزىگە مەدەت، كۈنلىــرىگــە نىجاتلىق تىلــەپ،

ئۆتەك - دەڭلەردە قونۇپ، ئاخىر كورلىنىڭ بوگور دېگەن يېرىگە يېتىپ باردى. بۇ يەردىكى كىچىك بىر يېزىدىن بىر قورۇنى سېتىۋېلىپ قومۇلدىن قېچىپ چىققان پۇقرالار قاتارىدا هايات كەچۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزدى. ئۆزىنى ھېچكىمگە ئاشكارا قىلمىدى. بۇبىۋاپازاماننىڭ نەشتىرى ئۇنىڭ دىلىنى خار، كۆڭ-لىنى پەرىشان قىلدى. يىللار ئارقىمۇ - ئارقا قوغلىشىپ توق-قۇز يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئېلىپ كەلگەن ئالتۇن، كۈمۈشلىرىمۇ تۈگەپ قالدى.

شۇكۈنلەردە مېھرىبانۇ پۈجۈك ئۆزىنىڭ ئالتۇندىن قۇببە ئورناتقان رومىلىنى شۇ يەرنىڭ بېگىگە گۆرۈگە قويۇپ پۇل ئالماقچى بولغىنىدا، شۇ يۇرتتا قومۇل ۋاڭىنىڭ ئايالى مېھرىبا-نۇ پوجۇڭنىڭ بارلىقى سېزىلىپ قالدى. بۇ خەۋەر دەرھال ياقۇپ-بەگ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا كەلگەن زوزوڭتاڭغا يەتتى. زوزوڭتاڭ مېھرىبانۇ پۈجۈڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭغا خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزدى. خان يارلىقتا مېھرىبانۇ پۈجۈڭنى قومۇل-نىڭ ۋاڭى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ھەم مېھرىبانۇنىڭ قومۇلغا دەرھال قايتىپ، خەلقنى يىغىپ يۇرتنى باشقۇرۇشنى ئەسكەرت-كەنىدى.

خاننىڭ يارلىقى مېھرىبانۇغا يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن زو-زوڭتاڭ ئۆز نامىدىن شەھەر، شەھەرگە مۇنداق دەپ مۇراجىئەت چىقارغانىدى: «ئەگەر بىرەر قومۇللۇق يۇرتىغا قايتىشتا قىيىن-چىلىق تارتىپ قالسا، بىرەر تال كۆسەيىنى گۆرۈگە قويۇپ پۇل تەلەپ قىلسىمۇ بېرىڭلار، ھۆججەت يېزىپ بەرسىمۇ بېرىڭلار، ئۇلارنىڭ ھۆججەتلىرى بىلەن گۆرۈگە قوي-غان نەرسىلىرىنى ئىسپات قىلساڭلار مەن سىلەرگە بۇ پۇلنى قايتۇرۇپ بېرىمەن».

مېھرىبانۇ پۈجۈڭغا خاننىڭ يارلىقى يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن

ئۇ «ئىنشائاللا غەم ـ غۇسسىلىق دىلىمىز يورۇيدىغان كۈنلەرمۇ
كېلىدىغان ئوخشايدۇ.» دېدى. ھەم قۇمۇلغا قايتىشنىڭ تەييار-
لىقىغا چۈشتى.

تاغلاردا قېچىپ يۈرۈپ، تاغنىڭ بىر يېرىدە ئولتۇراقلى-
شىپ قالغان نەمتۇللا تەيجى تاغدا ئۈچ يىلنى ئۆتكۈزۈپلا قۇمۇل-
غا كەلگەنىدى. ئۇ قۇمۇل شەھىرىنىڭ ۋەيرانچىلىقىنى كۆرۈپ
ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. ئۇ قاچان بولمىسۇن مېھرىبانۇ پوجۇك
ۋە قۇمۇل خەلقىنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىشىگە ئىشىنەتتى.
شۇڭا ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئۆي ـ ھوپلىلىرىنى قايتا ياستىپ،
رەتلىدى. ھەم قۇمۇل ئەتراپىدا يۈرگەنلەرنى شەھەرگە قايتىپ
كېلىشكە دەۋەت قىلدى. كېيىنرەك ئوردىنى، ئوردىدىكى ئۆي-
لەرنىڭ كۆيدۈرۈۋېتىلگەن جايلىرىنى ئادەم سېلىپ رېمونت قىلى-
دۇرۇشقا باشلىدى. مېھرىبانۇ پوجۇڭنىڭ قۇمۇلغا قايتىپ كې-
لىشى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلگەندە، نەمتۇللا تەيجى بەكلا
خوش بولۇپ كەتتى ۋە ھاشىر تەيجىنى تېپىپ، ئوردا خەزىنىسى-
نىڭ بىر قىسىم يامبۇلىرىنى تاپقۇزدى. بۇنىڭ بىلەن ئوردىنى
تېخىمۇ مۇكەممەل رېمونت قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. پوجۇڭ-
نىڭ خارابلاشقان ھۇجرىلىرىنى بۇرۇنقىغا ئوخشاش ياساتتى.
تۇرپان، پىچانلاردىن ئاشلىق، ماي يۆتكىدى.

توپتوغرا ئون يىلغا قەدەم قويغان ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە
مېھرىبانۇ پوجۇك قۇمۇلغا قايتىپ كەلدى. شەھەردىن قېچىپ
كەتكەن پۇقرالارمۇ بۇنى ئاڭلاپ ئاستا ـ ئاستا ئۆز يۇرتىغا
قايتىپ كېلىشتى. ئەمما بىر قىسىملار بارغان جايلى-
رىدا ئۆي ـ ئوچاقلىق، بالا ـ چاقىلىق بولۇپ قالغانلىقتىن
قۇمۇلغا قايتىپ كېلەلمىدى.

* *

ئەل ئالدىدا قاۋغان ئىت دەشتتە ئۆلىدۇ، دېگەندەك دا-

يۈەنشۈەينىڭ لەشكەرلىرى چەكسىز كەتكەن بىر قارا سايلىقتا زوزوڭتاڭ لەشكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشتى. ئۇلارنىڭ تەدبىرى قانداق بولغان بولسا ئاخىرقى تەقدىرىمۇ شۇنداق بولدى. ئۇلار بىگۇناھ خەلقنى رەھىمسىزلەرچە قىرىپ تاشلىغانىدى. ئۇزۇنغا بارماي بۇ لەشكەرلەرمۇ پۈتۈنلەي قىرىلىپ تۈگىدى. دايۈەنشۈەي يۈزدەك لەشكىرى بىلەن ئۈرۈمچىگە قېچىپ بېرىۋالغان بولسىمۇ ئۈرۈمچىدىكى خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى تەرىپىدىن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلدى. «زۇلۇمنىڭ تېگى خاراب» دەپ كونىلار بىكار ئېيتمىغان. ئۇ ئۆز خاھىشى بويىچە خەلققە ھەددىدىن ئارتۇق زۇلۇم سالغانىدى. ئەمەلىيەتتە ئۆزىمۇ ساق قالمىدى. ئۇنىڭ ئۇمىدى پۈتۈنلەي بىتچىت بولدى. دايۈەنشۈەينى ئەگە-شىپ ئۈرۈمچىگە كەلگەنلەرنىڭ ئىچىدە قۇمۇلنىڭ تۆت نەپەر ئۆلىماسىنى ئۆلتۈرگەن ھېلىقى تۆت جاللاتمۇ بار ئىدى. ئۇلار-مۇ ئۆز قىلىچلىرىنىڭ دەھشەتلىك سايىسى ئاستىدا جان تەسلىم قىلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى قىسىم

مېھرىبانۇ ۋاڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يىگىرمە تۆتىنچى باب

مېھرىبانۇ ۋاڭ ئىككى كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا ھۇجرى-
سىدىن چىقتى. ئۇنىڭ ئېگىز قامەتلىك بەستى ئۇنى ئايال ۋاڭغا
خاس سالاپەتكە ئىگە قىلغانىدى. ئۇنىڭ مېڭىشلىرىنىڭ سالماق-
لىقى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا 鮓 ئوخشاپ كېتەتتى.

ئۇ، تەختلىك سارايغا كىرىپ ئاستا تەختكە چىقىپ ئولتۇر-
دى. بۇ تەخت يېڭى ياسالغانىدى. يەنى ياغاچتىن گۈل - نەقىش-
لىك قىلىپ ياسىلىپ، قېنىق سېرىق رەڭدە سىرلانغانىدى.
مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ ئولتۇرغان تەخت بولسا گۈل - نە-
قىشلىك قىلىپ ياسىلىپ پۈتۈن ئەتراپىغا ئالتۇن ھەل بېرىلگە-
نىدى. ئۇ تەختنىڭ گۈللىرى ئالتۇندىن يالتىراپ تۇراتتى.
مېھرىبانۇ ۋاڭ ئولتۇرغان تەخت ئۇنىڭدىن سەل كىچىكرەك
بولسىمۇ، ئېگىز - پەسلىكى ئوخشاش ئىدى. تەخت يەردىن بىر
مېتىردەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ نۇرلىنىپ
تۇرغان پېشانە ۋە كۆز ئەتراپىدىكى ئۇششاق قورۇقلار ئۇنىڭ
ھاياتىدىكى ئەڭ مۇشكۈل كۈنلىرىنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە ئې-
نىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىر ئاز ئاق ئارىلىغان چاچلىرىمۇ ئۇ
بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ھەسرەتلىك ئاق كۈن، قارا كېچىلەرنى
ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭ قويۇق كىرپىكلەر ئوراپ تۇرغان چىرايلىق
كۆزلىرى، ھىلال ئايدەك قارا قاشلىرى ئاندا - ساندا سەل -

پەل كۆرۈنۈپ تۇرغان چىچەك ئىزلىرىنى يوشۇرۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تەمكىن،ئەمما تېتىك روھى بىر ئايال ۋاڭنىڭ تۇرقىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى. ئۇ بېشىغا قات موخازا قادىلىپ، قات مۇخازىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قىل قاش ۋە سەگۈنچەكلەر قادالغان دوپپا كىيگەن، دوپپا ئۈستىگە سېرىق شايى رومال سېلىنغانىدى. ئىككى ئۆرۈم چاچلىرىغا چاچ پۆپۈك - چاچ تۇمارلار ئاسقانىدى. ئۈستىگە ئۇشۇقى بىلەن تەڭ كېلىدىغان قېنىق سېرىق (هالگايى) رەڭلىك چاچما تاۋار كۆڭلەك كىيىپ، كۆكلەك ئۈستىدىن پاگازىلىق، قېنىق قىزىل دۇخاۋىدىن كالۋۇتۇن بېسىلغان ئۇزۇن چاپان كىيگەنىدى. پۇتىدا جىگەررەڭ مەخمەلگە زەر بېسىلغان ئۆتۈك بار ئىدى.

بۇ مېھرىبانۇ ۋاڭ تەختكە ئولتۇرغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشقان كۈنلەر ئىدى. ئۇ ئوردىغا كېلىپلا هايات قالغان ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ، ئۇلار بىلەن ئۈستى - ئۈستىلەپ كېڭەش ئېلىپ بېرىپ، ئالدى بىلەن خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشنى، شەھەرنى، شەھەردىكى ئۆي - ئىمارەتلەرنى، مەسچىت، مەدرىسلەرنى، كوچىلارنى رېمونت قىلىشنى ئېلىپ باردى. پۈتۈن خەلقنىڭ ئۆيلىرىنى ياساپ، ئۆي سەرەمجانلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىشىغا ياردەم قىلدى. بۇلار ئۈچۈن مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوردا خەزىنىسىدىكى بايلىقىنى سۇرۇشتۇردى. بۇ چاغدا نەمىتۇللا تەيجى، ئوردا ۋەيران بولۇش ئالدىدا تۇرغان كۈنلەردە، هاشىر تەيجىگە ئوردىنىڭ خەزىنىسىنى ئېچىپ، ئالتۇن، كۈمۈش مال - دۇنيانى يوشۇرۇپ قالغۇدەك ئىمكانىيەت بولسا يوشۇرۇپ قويۇشنى ئېيتقانلىقىنى، كېيىن مېھرىبانۇ خېنىم بۇگۇردىن كەلگۈچە ئاز بىر قىسىم يامبۇ ئېلىپ ئوردىنى ياساتقانلىقىنى ئېيتتى. هاشىر تەيجى بۇ چاغدا ئەينى ۋاقىتتىكى ئەهۋالنى مۇنداق مەلۇم قىلدى: «نەمىتۇللا تەيجى شۇ چاغدا:

uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

هاشىر تەيجى بېگىم، «بۇ مەلئۇنلار بىر بولسا جانغا زامىن بولىدۇ. بىر بولسا بايلىقنى بۇلاپ ئەپ قاچىدۇ. دەرھال ھارۋى-كەش، مەپكەشلەرنى يىغىپ، بايلىقنى يوشۇرسىلا، دېگەندىن كېيىن، ئون بەش ھارۋا تەييارلاپ بەش يۈزدىن ئارتۇق يامبۇ، نۇرغۇنلىغان زىخچە ئالتۇن، يەنە بىر قانچە خالتىدا قۇم ئالتى-ۇن، تۈرلۈك جاۋاھىراتلار، ئاياللارنىڭ تۈرلۈك زىبۇزىننەت-لىرى، كىيىم - كېچەك، توپ - توپ رەخت، بىر قانچە پارچە گىلەم يەنە بۇغا مۈڭگۈزى، شۈلۈسۈن تېرىسى، يولۋاس، يىلپىز تېرىلىرىنى، يەنە بىر قىسىم كۈمۈش قاپلانغان ئېگەر - جابدۇق قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغىنىمىزچە ئېلىپ قاچقاندى-دۇق، يولدا دايۈەنشۈەينىڭ لەشكەرلىرىگە تۇتۇلۇپ قالدۇق، پەقەتلا ئىككى يۈز داندەك يامبۇنىلا ساقلاپ قالالىدۇق. بۇنىڭ بىر قىسمىنى نەمىتۇللا تەيجى بېگىمگە بەردىم. يەنە بىر قىسمى بار» دېدى. بۇنى ئاڭلىغانلار ھاشىر تەيجىدىن گۇمانلىنىشتى. ئەمما مېھرىبانۇ ۋاڭ ھازىرچە بەگلەر ئارىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالمىسۇن. ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى قەرەلى كېلىدۇ. دېگەن ئوي بىلەن ھاشىر تەيجىگە «ھېلىمۇ ياخشى. شۇنچىلىك نەرسى-نى ساقلاپ قاپسىلا، ئۆزلىرىگە رەھمەت. بار نەرسىنى ئوردىغا تاپشۇرۇپ بەرسىلە» دەپ بۇ ھەقتىكى گۇمانلارغا چەك قويغاندى-دى. ھاشىر تەيجى بىر يۈز ئەللىك يامبۇنى ئوردىغا ئەكىلىپ بەردى. بۇ چاغدا نەمىتۇللا تەيجىنىڭ ئۆڭى ئۆچۈپ كەيپى بۇ-زۇلغاندى. مېھرىبانۇ ۋاڭ نەمىتۇللا تەيجىگە «تۈلكە قانچە ھىيلىگەر بولغىنى بىلەن بەربىر قاپقانغا چۈشمەي قالمايدۇ.» دەپ قويدى. شۇ ئىشتىن كېيىن مېھرىبانۇ ۋاڭ نەمىتۇللا تەيجىگە تاغدىكى باي بوۋىنى، ئۇنىڭ ھايات ياكى ھايات ئەمەسلى-كىنى سۈرۈشتۈرۈشنى، ئەگەر ھايات بولسا ھېلىقى ئەللىك ساندۇق يامبۇنى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. نەمىتۇللا تەيجى بۇ

تاغقا چىقىپ بوۋاينىڭ تېخى هايات ئىكەنلىكىنى بىلدى ھەم بوۋاي بىلەن كۆرۈشۈپ مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. بوۋاي مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ ئامانلىقىنى سورىدى. نەمتۇللا تەيجى بۇ بوۋاينىڭ بىر يۈز يىگىرمە ياشقا كىرگەن بولسىمۇ ناھايىتى تېمەن، ساغلام تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. نەمتۇللا تەيجى بۇ يەردە بىر كۈن تۇرۇپ، باي بوۋىنىڭ تاغ باغرىدا ياشىرىپ تۇرغان كەڭ كەتكەن باغلىرىنى ئايلاندى. بۇ باغلار پۈتۈنلەي، ئۆرۈك، ياڭاقلىق باغلار بولۇپ، باي بوۋىنىڭ ئۆرۈك، ئۆرۈك قېقى، ئۆرۈك مېغىزى، ياڭاق مېغىزى يېيىشكە ئامراق ئىكەنلىكىنى پەملىدى.

نەمتۇللا تەيجى ئەتىسىلا يولغا چىقماقچى بولغانلىقىنى ئېيىتتى. باي بوۋا «بېگىم ، يەنە بىر ئىككى كۈن تۇرسىلا، باغنىڭ ئۆرۈكلىرىمۇ تازا پىشتى، ئۆرۈك دېگەن تەنگە دەۋا، ئاغزىڭقا شىپا، ئۆرۈك يەپ بەرسىلە بېگىم، ئۆرۈك يېگەن كىشى ئاغرىق - سىلاقتىن يىراق بولىدۇ. ئۆمرى ئۇزۇن بولىدۇ.» دېدى. نەمتۇللا تەيجى بۇ ساغلام، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن ئادەمنىڭ سۆزىدىن ساغلاملىق ھەققىدىكى بىر ھەقىقەتنى چۈشىنىپ، بوۋايغا قايىل بولغان ھالدا، رەھمەت ئېيىتتى.

باي بوۋا ھېلىقى ئەللىك ساندۇق يامبونى يىگىرمە بەش تۆگىگە ئارتىپ تەييار قىلىپ قويغانىدى. ئۇ ئۆزىمۇ نەمتۇللا تەيجى بىلەن بىللە بېرىپ ئۆز قولى بىلەن مېھرىبانۇ ۋاڭغا تاپشۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. نەمتۇللا تەيجى بوۋايدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەن ھالدا ئۇنىڭ بىلەن بىللە يولغا چىقتى. ھەم ئالدىن بىر چاپارمەنتى ئوردىغا مېھرىبانۇ ۋاڭغا خەۋەر يەتكۈزگىلى يولغا سالدى. بۇنىڭدىن مېھرىبانۇ ۋاڭ خەۋەر تېپىپ، شەھەردىكى پۈتۈن خەلقنى باي بوۋىنىڭ ئالدىغا چىقىپ بوۋاينى قارشى ئېلىشقا بۇيرودى.

باي بوۋا ھەم نەمتۇللا تەيجى شەھەرگە ئوردا قوۋۇقتىن كىرگەندە نۇرغۇن خەلق بۇ يەرگە توپلىشىپ، ئۇلارنى قارشى ئالدى.

ئۇلار ئوردىغا يېتىپ كىرگەندە مېھرىبانۇ ۋاڭ بوۋاينىڭ ئالدىغا چىقتى ھەم:

— ھەي، ئىسىت، بوۋامغا باياندار سېلىشنى ئۇنتۇپتىمەن، — دەپ چاقچاق قىلدى.

— پاياندار ئاغىچام ھەزرەتلىرىگە خاس، — دېدى باي بوۋا ھەم مەرتىۋىلىرى ئۇستۇن، ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولسۇن دەپ دۇئا قىلدى.

شۇنداق قىلىپ، بۇ يامبۇلار بىلەن قۇمۇل شەھىرى، ئوردا، خەلقنىڭ ئۆي، ھويلىلىرى ۋە تۇرمۇشى بىر قەدەر ئەسلىگە كەلگەندى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ بۈگۈن تەختتە بىر ئاز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. بۈگۈردىن قايتىپ كەلگەن يىلى قىش پەسلىدە مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ئوغلى غولام مۇھەممەت ۋاپات بولدى. ئۇنىڭدىن تۆت ئاي ئۆتۈپ، باش ئەتىياز كۈنلىرىدە چوڭ قىزى گەۋھەر خېنىم ھادىسىگە ئۇچراپ ئالەمدىن ئۆتتى. يەنە شۇ كۈنلەردە، مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ ئىلىدىكى تۇغقانلىرىنىڭ قۇمۇلغا كەلگەنلىك خەۋىرى كېلىپ، ئۇلارنى كۈتۈۋېلىشقا مېھرىبانۇ ۋاڭ قىزىنى بەگ، سىپاھلار بىلەن بىر نەچچە چاقىرىم ئالدىغا ئەۋەتكەنىدى. قايتىپ كېلىۋاتقاندا مەيگە قوشقان ئاتلار ئۈركۈپ كېتىپ، مەپە ئاغدۇرۇلۇپ گەۋھەر خېنىم مەپە چاقلىرى ئاستىدا قېلىپ قازا قىلدى.

ئاشۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەلەر ئۇنىڭ خىيالىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتتى. ئارقىدىنلا ئۇ كىچىك قىزى جەۋھەر خېنىمنى ئويلىدى. ئۇنىڭ خىياللىرى تېخى داۋاملاشمايلا، مەلۇمچى كېنىزەك كى-

رىپ مەلۇم قىلدى:
— يۇجۇڭ ئاغىچام، ھەزرەتلىرىنىڭ ئەمىرلىرىگە بىنائەن چوڭ، كىچىك تەيجى بېگىملەر، باش مۇنشى، قازى ئاخۇنۇم قاتارلىقلار ھۇزۇرلىرىغا كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ.
— بەگلەر كىرسۇن.
ئوردا ئەمەلدارلىرى كىرىپ ئاۋۋال مېھرىبانۇ ۋاڭغا قاراپ ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ:
— يۇجۇڭ خېنىمنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، — دېدى.
مېھرىبانۇ ۋاڭ قول ئىشارىسى بىلەن:
— مەرھەمەت، ھەممىلىرى ئولتۇرۇشسىلا، — دېدى.
— خوش، — دېگىنىچە ھەممىسى جايلىرىدا ئولتۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى.
بۈگۈن بۇ بەگلەر ئىچىدە ھاشىر تەيجى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئۇ ساقال - بۇرۇتلىرىنى چىرايلىق ياسىتىپ، يۈزۈر كىيىنگەن ھالدا گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئۇستىگە قېنىق يېشىل دۇخاۋىدىن تىكىلگەن ئالتۇن يۇلتۇزلۇق چاپان كىيىۋالغانىدى. بۇرۇن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭمۇ ئەنە شۇنداق يۇلتۇزلۇق چاپىنى بار ئىدى. ۋاڭ، بۇ چاپىنىنى مۇشۇنداق كېڭەش كۈنلىرىدە كىيىۋالاتتى. ھاشىر تەيجى يەنە پۇتىغا قارا مەخمەلدىن تىكىلگەن، ئۇچىغا، قونچىغا كۈمۈش گۈل باسقان ئۆتۈك كىيىۋالغانىدى. بۇرۇن مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭمۇ ئەنە شۇنداق جىگەررەڭ مەخمەل ئۆتىكى بولىدىغان.
ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھاشىر تەيجىگە قاراپ-قاراپ قويۇشاتتى. كۆڭۈللىرىدە بولسا ھەرخىل پىكىرلەر كېزەتتى. مېھرىبانۇ ۋاڭمۇ ھاشىر تەيجىگە ئالاھىدە دىققەت قىلدى. ئەمما تۈلكىنى ئۈركۈتۈپ قويماي دېگەن ئوي بىلەن باشقىلارغا

قاراپ گېپىنى باشلىدى:

— ھەر قايسىلىرىنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم، مالال كۆرمىگەيلا، — دېيىشىگىلا ھاشىر تەيجى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— خوش پۇجوڭ ئاغىچام، ھەزرەتلىرىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن جان پىدالىق كۆرسىتەلىسەك، خوش بولىمىزكى، قىلچىمۇ مالاللىق ھېس قىلمايمىز، — دېدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ قولى بىلەن ھاشىر تەيجىنى توختاپ تۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ شۇنداق دېدى:

— مېنىڭ ئۈچۈن ئەمەس، يۇرتىمىز، خەلقىمىز، ئاجىز پۇقرالىرىمىز ئۈچۈن يەنىلا جانپىدالىق كۆرسىتىش كېرەك. كونىلار «يۇرت قوغدىساڭ ئۆسەرسەن، قوغدىمىساڭ ئۆچەرسەن» «ئۆز ئىلىڭنىڭ نېنىنى يە، كېچە - كۈندۈز غېمىنى يە» دەپ بىكار ئېيتمىغان، بىز ھەممىمىز ئۆز يۇرتىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ غېمىنى يېگۈچىلەردىن بولغايمىز، — گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ھاشىر تەيجىگە، — ئولتۇرۇپ قالسىلا بېگىم، — دېدى.

ھاشىر تەيجى ئىككى يېنىغا قاراپ قويۇپ يەنە مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ گويا ھېچكىمنى كۆزىگە ئىلمىغاندەك غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئەتراپتا ئولتۇرغانلار بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ قويۇشتى. مېھرىبانۇ ۋاڭ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— بۇگۈن ھەرقايسىلىرىنى چاقىرتىشىمدىكى سەۋەب شۇكى، خەلقىمىز سىرىقتال كۈنلىرىدەك كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئەمدى تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلىدىغىنىمىز يەنىلا خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش. مەن شۇنداق ئويلاپ قالدىم. بىز ھەردائىم خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇشىمىز كېرەك. شۇندىلا بىز خەلققە ياردەم بېرەلەيمىز. ھازىر ئوردا ئەمەلدارلى-

ـرىمۇ، يۇرتتىكى بارلىق بەگ ـ خوجاملارمۇ بىر ئاز ئېسىگە
كېلىشۇدى. پۇقرانىڭ هال ـ ئوقىتىغا قارىماي، ئۆزلىرى بىلەن
بولۇپ كېتىپ، بىر ـ بىرى بىلەن بەسلىشىپ ئات مىنىدىغان،
زەركىيىپ، قۇش قۇشلاپ ئوۋ ئوۋلايدىغان، تېخىمۇ هەددىدىن
ئېشىپ پۇقرانى هاقارەت قىلىپ، ئۇلارنى پەس كۆرىدىغان ئەھ-
ۋاللار يۈز بېرىۋاتىدۇ. مەرهۇم مۇهەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ
پارىڭى هەممىلىرىنىڭ ئېسىدە بولۇشى مۇمكىن، مەرهۇمنىڭ
دادىسى ئەردېشىر ۋاڭ خاننى زىيارەت قىلغىلى بېيجىڭغا بېرىپ-
تۇ. ۋاڭ ئۇستىگە ئالتۇن قۇببىلىق تون كىيىپ، ئالتۇن جابد-
دۇقلار بىلەن بېزەلگەن ئاتنى مىنىپ، ئاتتىن چۈشمەيلا خان
ئوردىسىنىڭ ئۇچىنچى دەرۋازىسىغىچە چاپتۇرۇپ كىرىپتۇ. بۇ-
چاغدا خان سىرتتا سەيلە قىلىۋاتقانىكەن، بۇ هالنى كۆرۈپ
قالغان خان خىزمەتچىلىرىدىن سوراپتۇ. «قەيەرنىڭ خاقانى ئۇ،
ئەجەب مەغرۇرغۇ» خىزمەتچىلەر جاۋاب بېرىپتۇ: «قۇمۇلنىڭ
ۋاڭى ئەردېشىر». شۇ چاغدا خان «قېنى مەن ئۇنىڭدىن سوراپ
باقاي يۇرتى ئاۋات، خەلقى باياشاتمىكىن» دەپتىكەن. ئەلۋەتتە
بىزمۇ ئات مىنىپ، زەركىيىپ، سەرسانلىق جېنىدىن ئۆتكەن
خەلق بىلەن كارىمىز بولمىسا بولمايدۇ. بىز ئۇلارنى ئانچە ـ
مۇنچە سەرەمجانلاشتۇرۇپلا قويۇپ، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان
بولمىساق، ئۇزۇلۇپ قالغان يىلىك چاپسانلا ئەسلىگە كېلەلمەي-
دۇ. پۇقرانىڭ غېمىنى يېيىش — بۇ بىزنىڭ ئاللا ئالدىدا،
بەندىلەر ئالدىدا قىلىدىغان ساۋاپلىق ئىشىمىزدۇر. يۇرتقا كېلەل-
مىگەن كىشىلەرنىڭ نۇرغۇن يەرلىرى بار. ئاڭلىسام، بۇ يەرلەر
تەپسىلىي خاتىرىلەنمىگەنىكەن. بىر قىسىم يەرلەرنى بەگ ـ
خوجاملار ئىگىلىۋاپتۇ. بۇيەرلەرنى قايتا تىزىملاپ، گادايلار سې-
ڭى رويخېتىگە كىرگۈزەيلى. بۇ يەرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئادەم
سانى كۆپ، دېھقانچىلىق قىلالايدىغان ئاجىز ـئورۇقلارغا تەق-

www.uyghurkitap.com

سىم قىلىپ بېرەيلى. يەنە گادايلارسېڭىنى كۆپەيتىپ، ھەر ئەتىسى نان يېقىپ ئاجىز ـ ئورۇق، يېتىم ـ يېسىرلەرگە كۆپرەك تارقىتىپ بېرەيلى. ئىگە ـ چاقىسىز كىشىلەرگە كۆپ-رەك پۇل ـ مال، يېمەك ـ ئىچمەك بېرىش ھەققىدە ئويلىنىپ كۆرەيلى، ـ مېھربانۇۋاڭ بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئون يىلغىچە خەلقتىن ئىجارە ئالماسلىقنى، خەلققە سېلىق سالماسلىقنى، باجنى بىكار قىلىشنى تەۋرەنمەي داۋام-لاشتۇرايلى. ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنى چېپىپ، سۇنى كۆپەيتىپ، كۆچەت تىكىپ باغ، ئورمان بىنا قىلىپ، شەھەرنىڭ، يېزىلار-نىڭ مەنزىرىسىنى ياخشىلايلى. مانا بۇ ئىشلارنى مۇئەككەل بەگ-لەر ئۇستىگە ئېلىپ ۋاقتىدا ياخشى ئىشلىشى زۆرۈر.

ئولتۇرغان بەگلەرنىڭ ھەممىسى «خوش ئاغىچام، خۇدايىم ياخشى نىيەتلىرىگە يەتكۈزسۇن! » دېيىشتى.

مېھربانۇ ۋاڭ يەنە:

— ئوردا دىۋانبېگى! — دېدى. ئوردا دىۋانبېگى «خوش! » دېگىنىچە ئورنىدىن تۇردى، — جانابلىرىغا ئۆتكەندە دېگەنىدىم. يۇرتىمىزدىكى چوڭ تېۋىپ ياشقا چوڭ بولۇپ قاپتۇ، ئۇنىڭغا بىر قانچە شاگىرت قوشۇپ قويسىلا، ئۇلارغا ياخشىراق تەمىنات يېزىپ چۈشۈرسىلە دېگەنىدىم. ھازىر ئاڭلىسام، بىر قانچە مەھەللىدە تەپ كېسىلى تارقىلىپتۇ. ئاشۇ تېۋىپلارنى ئىش-قا سېلىپ كېسەللەرنى كۆرۈپ دورا تارقىتىپ بەرگەن بولسىلا.

— خوش پۇجۇڭ خېنىم، دېگەنلىرىدەك قىلدىم. تېۋىپ-چىلىقنى ئۆگىنىدىغان شاگىرتلار كۆپ چىقىپ كەتتى. شۇڭا ھازىر ئون كىشىنىلا ئورۇنلاشتۇردۇم، كېيىنچە يەنە كۆپەيتە-سەك بولارمىكىن. چوڭ تېۋىپ ئاخۇنۇم بۇ ئىشقا ناھايىتى خۇشال بولدى. تەپ كېسىلى تارقالغانلىقىنى ئۇلارمۇ ئاڭلىغاند-كەن، دەرھال دورا ياساپ تارقىتىپ بېرىۋاتىدۇ.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، — دېدى مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ ئىشتىن خوشال بولۇپ.

يەنە مېھرىبانۇ ۋاڭ نەمىتۇللا تەيجى بەگكە قاراپ:

— نەمىتۇللا تەيجى بېگىم، مەدرىسىنىڭ ئىشلىرى قانداق بولدى؟ — دېدى. نەمىتۇللا تەيجى «خوش» دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ بېشىنى ئەگدى ھەم دېدى:

— چوڭ مەدرىسنى قايتىدىن ياساپ چىقتۇق. تالىپلار، مۇددەرىسلەر كۆتۈپ تۇرغانىكەن. بىردىنلا مەدرىسىنىڭ ئىچى تولۇپ كەتتى. مۇدەررىسلىككە پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى روزى مەزىننى قويدۇق. يەنە قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ھەم تۇرپان چوڭ مەدرىسىدە ئوقۇپ كەلگەن بىر نەچچە موللام بار، بۇلارنىمۇ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرماقچى بولۇۋاتىمىز.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، يەنە بىر نەچچە جايدا مەدرىس ئېچىشقا تۇتۇنغايلا، يەنە مەكتەپلەرمۇ بار. ئوقۇشسىز قېلىۋاتقان باللار بارمۇ - يوق، سۈرۈشتۈرۈپ تۇرسىلا. يەنە يۇرتىمىزنىڭ سۈيى ئەلۋەك، تۇپرىقى، ھاۋاسى ياخشى جايلىرىنى بەلگىلەپ چوڭ باغلارنى بىنا قىلغايلا.

— خوش، پۇجۇڭ خېنىمنىڭ خالىس نىيىتىگە ھەشقاللا، قۇمۇل تۇپرىقىدا مەدرىس، مەكتەپ، باغ بىنا قىلىش يۇرتنى زىننەتلەشنىڭ ئالدىنقى شەرتىدۇر. مەرھۇم مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭمۇ بۇ ئىشلارنى ناھايىتى چىڭ تۇتقانىدى. دايۈەنشۈەينىڭ لەشكەرلىرى باغ - ۋاران، ئۆي - ئىمارەتلەرنى ۋەيران قىلىۋەتتى. مانا ئەمدى ھەزرەتلىرىنىڭ ھىممىتى بىلەن بۇ ئىشلارنى قايتىدىن باشلاۋاتىمىز. خىزمەتلىرى يولىدا جان تەسەددۇق خېنىم.

— رەھمەت ئۆزلىرىگە، ئولتۇرۇپ قالسىلا.

مېھرىبانۇ ۋاڭ ھاشىر تەيجىگە قاراپ:

— هاشىر تەيجى بېگىم، — هاشىر تەيجى ئورنىدىن تۇرۇپ «خوش» دەپ بېشىنى ئەگدى، — جانابلىرى، گادايلار سېڭىغا يىغىلغان ئاشلىقنىڭ سانىنى بەرگەيلا. ھەم ھەركۈنى نان يېقىشنى كۆپەيتىپ، ئاجىز پۇقرالارنى رازى قىلغايلا، — دېگەنىدى. هاشىر تەيجى دەرھال سۆز قايتۇرۇپ:

— پوجوڭ خېنىم، ھەممىمىزگە بىر ساۋاقكى، دايۈەن-شۆەي يۇرتنى ۋەيران قىلىپ، خەلقنى سەرسان قىلغاندا نۇرغۇن خەلق ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى. شۇچاغدا ئاچ - زارلىقتىن قاقشىغانلار «ئارپا - پۇرچاق ئاش ئىكەن. ئۇنچە مارجان تاش ئىكەن» دېگەنىدى. بىز ئەمدىلا ئاشلىق ساڭلىرىنى ئەيۋەشكە كەلتۈردۇق. ساڭدىكى ئاشلىق بەش شەھەر تەرەپتە تېرىلغان ۋاڭلىق يەرلەرنىڭ ئاشلىقى. ئاز بىر قىسمى بولسا ئۆتكەن يىلدىن باشلاپ تېرىلغان شەھەر تەۋەسىدىكى بوش قالغان يەرلەر-نىڭ ئاشلىقى. يەنە، بىزدەسلەپتە (بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن دېمەكچى) تۇرپان، پىچاندىن بىر قىسىم ئاشلىق سېتىۋالغان، ھەمدە تۇرپان، پىچاندىن ياردەم بېرىلگەن ئاشلىقنى يۆتكەپ كەلگەنىدۇق. ئۇنى يەپ بولدۇق، خەلقتىن بولسا ھازىرغىچە بىر تالمۇ ئاشلىق يىغمىدۇق. ئۆتكەن يىلى خەلقنىڭ ئاشلىقى ناھاي-تىمۇ ئوخشىدى. ئەمدى بىز بىراقلا ساڭلارنى قۇرۇتتۇۋەتسەك، ئاشلىق كېتىپ چاڭ قالىدىغان، ماغدۇر كېتىپ جان قالىدىغان ئىش بولمىسۇن يەنە. گاداي دېگەننىڭ خالتىسى تولسىمۇ كۆزى تويمايدۇ. خېنىم.

— دېگەنلىرى دۇرۇس بولمىدى. تەيجى بېگىم. ئۇنداق كۈنلەر ئەمدى بېشىمىزغا كەلمەس، كەڭ قورساق بولساق، خۇدايىم رىسقىمىزنى كەم قىلمايدۇ.

— نىيەتلىرى خالىس خېنىم، ئەپسۇس، گادايلارنى ئەر-كىلىتىۋەرسەك، بىزنىڭ ئۇلاردىن نىمە پەرقىمىز قالىدۇ. قۇل

ئۆز ھەددىدە، ئاتمۇ ئۆزى ئېتىدە تۇرسۇن دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟

— نان ئىماندۇر، ناننىڭ يوقى ياماندۇر، — دېدى مېھرىبانۇ ۋاڭ ھاشىر تەيجىنى سۆزۈڭنى توختات دېگەندەك قىلىپ، لېكىن ھاشىر تەيجى سۆزىنى توختاتماي داۋاملاشتۇرىۋەردى:

— ئوشۇق دۆلەت باشقا تاج، ئارتۇق دۆلەت باشنى يارماس، خېنىم. مېھرىبانۇ ۋاڭ تەنە ئارىلاش كۈلۈپ:

— پايدىسى يوق شاھلىقتىن سۈيى يوق ساي ياخشى، ئولتۇرۇپ قالسىلا.

ھاشىر تەيجى گويا مېھرىبانۇ ۋاڭغا ھەيۋە قىلغاندەك قىياپەتتە ئۆزىنى سۇرلۇك تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قالدى. ھەتتا ئۇ ھېچكىمگە نەزەر كۆزىنى تىكمىدى. باشقىلار بولسا بۇ ئىككى پوكولۇپ، ۋاڭ نېمە دېسە «خوش» دەپلا يۈرۈيدىغان، نە ئوردىدا، نە خەقلەر ئارىسىدا زىيادە گەپ - سۆز قىلمايدىغان جىمغۇر ئادەمنىڭ ئەمدىلىكتە مېھرىبانۇ ۋاڭ بىلەن قىلغان تالاش - تارتىشنى كۆرۈپ ئۇنىڭدا باشقىچە ئۆزگىرىش بارلىقىنى سەزدى. بۇ ئۆزگىرىش نېمە بولغاي؟

مېھرىبانۇ ۋاڭ بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن:

— يۇقىرىقى سۆزلىرىمگە ھەرقايسىلىرىنىڭ ئىنكاسى قانداق بولغاي، — دېدى. ھەممىسى بىردەك:

— پۈجۈڭ خېنىمنىڭ سۆزلىرى بەرھەق، بەرھەق، خېنىمنىڭ خىزمىتى يولىدا جېنىمىز پىدادۇر، — دەپ جاۋاب بېرىشتى.

— ئەمىسە، كېڭەش شۇنچىلىك بولسۇن، ھەممىلىرىگە ئىجازەت، — دېدى مېھرىبانۇ خۇشال ھالدا.

بەگلەر ئورۇنلىرىدىن ئاستا - ئاستا ئىرغىنىپ چىقىپ

كېتىشتى. مېھرىبانۇ ۋاڭ كەينىدە قالغان نەمتۇللا تەيجىگە قاراپ:

جانابلىرى تەخىر قىلسىلا، — دەپ ئۈنى توختىتىپ قال- دى.

— خوش، قۇللۇق - دەپ ئورنىدا ئولتۇردى نەمتۇللا تەيجى.

— جانابلىرى سۈۋۈر پاكارنى تۇتۇپ كېلىشكە ئالتە شەھەر تەرەپكە ئادەم ئەۋەتكەن ئىدىلە. تېخىچە خەۋەر بولمىدىمۇ؟

— ئالتە شەھەرنىڭ ھەممىسىگە ئىككىدىن ئادەم ئەۋەتكەن- لى بىر يىلغا يېقىن بولدى. زادىلا خەۋىرى بولمايۋاتىدۇ. دايۇەن- شۇەي ئۇرۇمچىگە قاچقاندا ئۇلارمۇ ئۇرۇمچىگە قېچىپ چىقىپتۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، دايۇەنشۇەي ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇلار جەنۇب تەرەپكە قېچىپ كەتكەننىكەن. ئۆتكەندە ھەزرەتلىرىگە دې- دىم. قەشقەرگە بارغانلاردىن بىر پارچە خەت كەلدى. خەتتە ئۇلارنىڭ زادىلا ئىز - دېرىكىنى ئالالمىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇنىڭدىن ئۈچ ئاي بۇرۇن يەنەئالتە ئادەمنى يولغا سالدىم. ئۇلاردىنمۇ خەۋەر بولمىدى.

— ئەمىسە، كۈتۈپ باقايلى. قوي ئارىسىغا يوشۇرۇنغان بۆرىنى ھامان ئۇنىڭ ياۋۇز نەپسى ئاشكارا قىلىپ قويىدۇ.

— ھونۇس شۇنداق خېنىم.

— يەنە بىر گەپ، — دەپ سەل ئىچىنى تىڭشىدى مېھرىبانۇ ۋاڭ، — ئۆتكەندە باي بوۋا تۇرغان تاغقا چىققاندا تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ ئوغلىنى كۆردۈم دېدىلەمۇ؟

— شۇنداق پوجۇڭ خېنىم. باي بوۋا تۇرغان جاينىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى بىر مەھەللىدە بىر تاللا ئوغلى بىلەن جان بېقىۋاتقان بىرموماي باركەن. ھېلىقى قاچ - قاچتا تاجىدىن تەيجى بېگىم ئوغلىنى ئەپ چىقىپ ئەنە شۇ ئۆيگە «ساڭا مال

بېقىشىپ بەرسۇن» دەپ تاشلاپ كېتىپتۇ. بۇ ئوغۇل شۇ چاغلار-
دا خېلى چوڭ بولۇپ قالغان ۋاقىتلىرى ئىكەن. شۇنىڭدىن
كېيىن مومايىنىڭ مېلىنى بېقىپ، ئوغلى بىلەن بىللە شۇ ئۆيدە
تۇرۇپتۇ. تاجىدىن تەيجى بېگىم شۇ يەردىن يېنىپ ئايالىنى
ئېلىپ بارىكۆلگە چىقىپ كەتكەنىكەن. خەۋەرلىرىدە بار، بۇنىڭ-
دىن ئۈچ يىل بۇرۇن يەنى ھەزرەتلىرى ئالتە شەھەر تەرەپتىن
قايتىپ كېلىشتىن سەل بۇرۇن ۋاپات بولدى. يەتتە نەزىر كۈنى
ئايالى خۇشنىبانۇ ئاپپاقمۇ كۆپ ئورۇن تۇتۇپ ياتمايلا ئۆلۈپ
كەتتى. شۇ چاغدا بۇ بالىنى ئەپكېلىشكە ئادەم چىقىرىپ تاپالماي
كەلگەنىدۇق قارىسىلا، شۇ تاغقا چىققىنىمدا ئۇ بالا مېنىڭ شۇ
تاغقا چىققانلىقىمنى ئاڭلاپ ئالدىمغا كۆرۈشكىلى كەپتۇ. قارى-
سام، چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئۆزىنى تاجىدىن تەيجى
بېگىمنىڭ ئوغلى بولىمەن دەپ تونۇشتۇردى، ھەيران قالدىم.
تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ ئۆزىلا بوپتۇ. بىراق تېرە جۇۋا، تېرە
شالۋۇر ئۇنى بەئەينى قويچىنىڭ ئۆزى قىلىپ قويۇپتۇ. ئۇ
يىگىت مېنىڭدىن ئاتا ـ ئانىسىنى سورىدى. مەن ئۇلارنىڭ
ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتقانىدىم، يىغلاپ تاشلىدى. مەن ئۇ-
نىڭغا مەن ئۆزلىرىنى قۇمۇلغا ئېلىپ كېتەي دېگەنىدىم. «بول-
دىلا، دادام بىلەن ئاپام بولمىسا نېمە قىلارمەن. ئۆزۈممۇ تاغقا
ئۆگىنىپ قالدىم. مېنى باققان مومام بولسا ھازىر ياشقا چوڭ
بولۇپ قالدى» دېدى. پۇجۇڭ خېنىم، مەن ئۆتكەنكى گېپىمنى
يەنە تەكرارلاي، چوڭ ئاي خېنىم توگەپ كەتتى. ئەمدى بولسا
كىچىك ئاي خېنىمنىڭ يېشى يىگىرمىدىن ئاشتى. نېمىلا بولمى-
سۇن تاجىدىن تەيجى بېگىمنىڭ ئوغلى، ۋاڭ خوجاملارنىڭ پۇش-
تىدىن، ئۇ كىچىك ئاي خېنىمغا لايىق بولالايدۇ. ئاڭلىسام
ھاشىر تەيجى بېگىمنىڭ كىچىك ئوغلى كىچىك ئاي خېنىمنىڭ
ھۆجرىسىنى ماراپ يۈرگۈدەك، ئۇنىڭدىن بۇ خوجام خېلى تو-

زۈكتەك قىلىدۇ.

مېھرىبانۇ ۋاڭ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى:

— ئۇ بەگنىڭ ئىسمىنى نىمە دېدىلە؟

— شاماخسۇت بەگ دېگەندەك قىلىدۇ.

مېھرىبانۇ ۋاڭ دەرھال شاماخسۇت بەگنى يادىغا ئالدى ـ دە، ھەم كۆڭلىدە بىر نەرسىنى ئويلىغاندەك سەل جىم بولۇپ قالدى. ئاندىن دېدى:

— ھازىرچە بۇ ئىش تۇرۇپ تۇرسۇن، كېيىنچە با مەسلىھەت ئىش قىلارمىز، يەنە بىر گەپ، ھاشىر تەيجى بېگىم ھەققىدە تەھقىقلەپ كۆرسىلە. ئۇ كىشىدە باشقىچە بىر ئۆزگىرىش باردەك قىلىدۇ. ھەتتا ئۇ مېنىمۇ نەزىرىگە ئىلمايۋاتامدۇ، قانداق؟

— شۇنداق خېنىم، پارقىرىغاننىڭ ھەممىسى ئالتۇن ئەمەس. مەن باشتىلا دېدىم، ھاشىر تەيجى ئۆز ۋاقتىدا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭغا يۈزى قارىلىق قىلىۋىدى، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ كۆڭلى يۇمشاق بولغاچقا ئۇ ئادەمنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈۋەتتى. لېكىن ئۇ ئادەم تۈزەلدىمۇ ـ يوق، بىلمىدىم. يامان ئات ھامىنى ئىگىسىنى يەرگە ئاتىدۇ. يامان دوست ھامىنى ئۆز دوستىنى دۈشمىنىگە ساتىدۇ. ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئوردىنىڭ پۈتۈن خەزىنىسىنى قۇرۇقداپ مېڭىپ، ئەمدىلىكتە دايۈەنشۇەي لەشكەرلىرى تۇتۇۋالدى دەۋاتىدۇ. بۇ گېپى راستمۇ، يالغانمۇ، بۇنى تەپتۈرۈش قىلماي بولمايدۇ.

— راست، دېدىلە بېگىم، مەنمۇ بۇ ئىشنى خېلىدىن بېرى ئويلاپ كېلىۋاتىمەن. لېكىن بۇ ھەقتە ئىسپات بولمىغاندىكىن بىر نەرسە دېيىشىم تەس بولۇپ قالدى. شۇنچە كۆپ بايلىقنى ئۇنىڭ ئۆزى يالغۇز بېسىقتۇرۇپ كېتىشى مۇمكىنمۇ. ھەرقانچە بېشى ئون بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنداق قىلالمايدۇ. جېنىدىن

قورقماسمۇ؟
— خىيانەتچىنىڭ يۈرىكى ئاسانلا زىدە بولۇپ قالغۇدەك
خېنىم، ھازىر قارىسام، ھاشىر تەيجى سول تەرىپىم ئاغرىيدىغان
بولۇپ قالدى دەپ يۈرىدۇ. بۇنىڭدا چوقۇم بىر سەۋەب بار. يەنە
كېلىپ ئۇنىڭ بۆلەكچىلا گىدىيىپ، ھەممىنى نەزەر كۆزىگە
ئىلماي يۈرگىنىمۇ يېنى قېلىنداپ قالغانلىقتىن بولغان گەپ.
كانتۇ مۇشۇككە رىئايە قىلساق كەپتەرنى بوغىۋېتىدۇ، پۈجۈڭ
ئاغىچام، بۇ ئادەمنى ھېم تەھقىقلاپ كۆرىمەن ھەم تەپتۈرۈش
قىلىمەن. ھەزرەتلىرى خاتىرجەم بولسىلا.
— رەھمەت ئۆزلىرىگە، تەيجى بېگىم، - دېدى مېھرىبانۇ
ۋاڭ نەمىتۇللا تەيجىدىن مەمنۇن بولغان ھالدا.
سۆھبەت ئاياغلاشقانىدى. نەمىتۇللا تەيجى تەزىم بىلەن كەي-
نىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. مېھرىبانۇ ۋاڭمۇ تەختتىن ئاستا
چۈشۈپ ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى.
مېھرىبانۇ ۋاڭ ھۇجرىغا كىرىشىگىلا يېنىدا بىللە يۈرگەن
نۇربانۇ چوڭ يول تەرەپكە قارىتىلغان دەرىزىنىڭ پەردىسىنى
قايرىپ، دەرىزىنىڭ بىر قانىتىنى ئېچىپ قويدى. دەرىزىدىن
ياز ئايلىرىنىڭ ئاخىرقى ئىللىق شامىلى كىرىشكە باشلىدى.
مېھرىبانۇ ۋاڭ ئۇستىگە كىيگەن كىيىملىرىنى سېلىپ، چوڭ
ياغلىق، ھەم دوپپىسىنى ئېلىپ نۇربانۇغا تۇتقۇزدى. نۇربانۇ
ئۆيدە كىيىدىغان گۈللىرەك چاچما گۈللۈك كۆينىكىنى، كى-
چىكرەك شايى رومال بىلەن كالۋۇتۇن بېسىپ، ئالتۇن جىيەك
تۇتقان دوپپىسىنى بەردى. مېھرىبانۇ ۋاڭ كىيىملىرىنى يەڭ-
گۈشلىگەندىن كېيىن خېلىلا يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى - دە،
ئىككى قات سېلىنغان كۆرپە ئۇستىگە چىقىپ قاتمۇقات ماموق
ياستۇقلارغا سەل قىڭغىيىپ ئارام ئالاي دەپ تۇرۇۋىدى، ئوردا
ئارقىسىدىكى يولنىڭ نېرىقى چېتىدىكى قاغۇم باغچىدىن بىرد-

نىڭ ناخشا ئېيتقان ئاۋازى ئاڭلاندى. مېھرىبانۇ ۋاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ باغ ئىچىدىكى ئېگىز ئۆسكەن قېرى جۇجەم تەرەپكە قارىۋىدى، شۇ يەردە بىرى ئېگىز دەستىلىك تەمبۇرنى ئىشقى بىلەن چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. ۋاڭ ناخشىغا قۇلاق سالدى:

«ئادەمدىن ھەركىشى دۇنياغا كەلدى پېشىۋاسى بار،
بۇ يولدا ھەركىشىنىڭ بىرمۇددىئاسى بار.
ئەگەر زەررە شۇبھەڭ بار، قارا گۆرگەكىرەر ئاخىر،
كىشىدىن يىغنە ئالساڭ روزى مەھشەردە سوراقى بار.
ھەممە سەندىن قالۇر دەپ كىشىگە هاي ھەۋەس بولما،
جاھاننىڭ تويىنى كۆردۈڭمۇ كەينىدىن هازاسى بار»

مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ ناخشىنى ئاڭلاپ باشتا ناخشىدىن ھۇزۇر-لىنىپ سەل كۆلۈمسىرىگەن بولسا، كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئويى-لىنىپ قالدى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

نەمتۇللا تەيجى ئوردىدىن ئۆيگە يانغاندا قاراڭغۇ دالاندا ساقلاپ تۇرغان هاشىر هاشىر تەيجىگە كۆزى چۈشتى. هاشىر تەيجى بەكمۇ خۇشال قىياپەتتە نەمتۇللا تەيجىگە خۇشامەت قىلدى:

— بېگىم، بۇ يىل ياز ناهايىتى ياخشى كەلدى، باغلارنىڭ مېۋىلىرىمۇ تازا ئوخشىدى. يېزىنىڭ هاۋاسى شۇ كۈنلەردە بۇ يەرگە قارىغاندا ساپ هەم سالقىن. جانابلىرىنى ئۆيگە ئاپىرىپ بىر مېهمان قىلىپ، هال - مۇڭ قىلاي دېۋىدىم، هېچلا ۋاقىت-لىرىنى بىلەلمىدىم، قارىسام، ئەتە جۈمە ئىكەن، بەگلەر ئوردى-غا كەلمىسىمۇ بولىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ بىر كېچە قونۇپ ئاندىن ئەتە جۈمە نامىزىغا ئۈلگۈرۈپ قايتىپ چىقساق، جانابلىرى قانداق دەيلاكىن؟

— بېگىمنىڭ ئىلتىپاتى چوڭغۇ، مەنمۇ تازا زېرىكىپ تۇراتتىم. باغلاردا مېۋىلەر پىشىپ كەتتىغۇ دەيمەن. بىرەر، ئىككى هەمراھ ئېلىۋالامدۇق - يا.

— ئۇنداق قىلساقمۇ بولاتتى، هازىرچە ئىككىمىزلا ئاز - تولا پاراڭ قىلىشساق، كېيىنچە باشقا بەگلەرنىمۇ چىللايدىغان ۋاقىت كېلىپ قالار.

— بولىدۇ، ئەمىسە بېگىم، قاچان ماڭىمىز.

— مانا هازىرلا، ئىككىمىز ئاتلىق بولغاندىكىن بىردەمدىلا

يېتىپ بارىمىز.

— مۇنداق بولسۇن، بېگىم، مەن ئۆيگە بېرىپ بالىلارغا ئېيتىپ قويۇپ ئۇدۇللا سۇقوۋۇقا باراي، جانابلىرى مېنى شۇ يەردە ساقلاپ تۇرسىلا.

— بولىدۇ. بېگىم، ئەمىسە هايال بولماسلا، — دېدى هاشىر تەيجى.

ئۇلار ئۆستەڭلەردە سۇلار تىنىپ ئېقىۋاتقان، ئىككى تەرىپى تال باراقسانلىق، ئەمما توپىلىق يوللاردا ئاتلىرىنى يورغىغا سېلىپ خېلى ماڭدى. ئاندىن ئۇلار باغلىرى، ئېتىزلىرى، ئېرىقلىرى، تال پاراڭلىرى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان كەڭ يېزىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى ئەتراپى ئېگىز سوقما تام بىلەن قورشالغان چوڭ جولوقوۋۇقلۇق هويلا ئالدىدا ئاتلىرىدىن چۈشتى. ئىشىك ئېچىلىشى بىلەن ئۆيدىكى مالاي چىقىپ بەگلەرنىڭ قولىدىن ئاتلارنى ئېلىپ هويلىنىڭ كەينى تەرىپىدىكى ئات باغلايدىغان جايغا يېتىلەپ كەتتى.

بۇ هويلىنىڭ ئىشىكتىن كىرگەن جايى تۆت چاسا، كۆتەمە-دەھلىزلىك سەينا بولۇپ، بۇ يەردىن هويلىنىڭ ئوچۇق جايلىرىغىچە پۈتۈنلەي، ئوردىنىڭ ئوچۇق سەينالىرىغا ياتقۇزۇلغاندەك گۈللۈك تاش ياتقۇزۇلغان. كۆتەمە دەھلىزنىڭ تۈۋرۈكلىرىنى بويلاپ بىر قانچە يەرگە ياغاچتىن ياسالغان كەپتەر ئۆيلىرى ئورنىتىلغان. بۇ يەردە ئاينىپ كەتكەن ئاق، كۆك كەپتەرلەرنىڭ بەزىلىرى ئۇنلەپ، بەزىلىرى ئۇچۇپ كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. نەمتۇللا تەيجىنىڭ هويلىغا كىرىپلا كەپتەرلەرگە كۆزى چۈشكەنىدى. بىراق هويلىنىڭ ئىككى تەرىپىگە باغلانغان ئىككى ئىتنىڭ زەنجىرلىرىنى شاراقشىتىپ قاتتىق هاۋشىغان ئاۋازى ئۇنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇۋەتتى. نەمتۇللا تەيجى ئىتقا بەكلا ئۆچ ئىدى.

— بىرمۇ ئەمەس، ئىككى تايغاننى بېقىپلاغۇ بېگىم، بۇ ئىت دېگەن نەرسە بىلەن زادىلا خوشۇم يوق مېنىڭ، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

— هاي، ئىتلارغا بىر نەرسە بېرىڭلار، ئاغزى بېسىل-سۇن، — دېدى هاشىر تەيجى، يىراقتا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان مالايلارغا قاراپ، — بۇ ئىت دېگەن مەخلۇقمۇ ئادەمگە هەمراھ ئىكەن بېگىم، ئۆيىمىز چەتتىرەك بولغاچقا ئوغرى-يالغاندىن هەزەر ئەيلەپ، ئىككى تايغاننى بېقىپ قويدۇم. هەر ئىككىلىسى بەكمۇ هوشيار.

نەمىتۇللا تەيجىگە بۇ گەپ ئانچىۋالا خۇشيېقىپ كەتمىدى. ئۇ هويلىنى، هويلىدىكى ئۆيلەرنى كۆرۈشكە باشلىدى. يۇقىرى تەرەپكە يەردىن تۆت چى ئېگىزلىكتە چۆرۈلمە پېشايۋان قىلىپ ئۆي سېلىنغان. دېرىزىلىرىنىڭ قوش قاناتلىق قاپقاقلىرى ئويۇ-مانەقىشلىك بولۇپ، جىگەررەڭ سىرلانغان. چۆرۈلمە پېشايۋاد-نىڭ تۈۋرۈكلىرى هەم رېشاتكىلىرى كۆك سىرلانغانىدى. بۇ كۆرۈنۈش ئوردىنىڭ ئۆيلىرىدىنمۇ كاتتا ئىدى. بۇ چۆرۈلمە پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ ئۇدۇلىدىن كەڭ يول ئېلىنغان بولۇپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەنە ئىككى يۇرۇشتىن تۆت يۇرۇشلۇك ئۆي، ئۆيلەرنىڭ ئالدى ئايرىم، ئايرىم چۇنچىلىك تام ئىدى. قارىغاندا بۇ هاشىر تەيجىنىڭ تۆت ئوغلىنىڭ ئۆيلىرى بولسا كېرەك. بۇ ئۆيلەرنىڭ ئاياغ تەرىپى چەكسىز كەتكەن باغ بولۇپ، باغدا تۈرلۈك مېۋىلەر پىشىپ، تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ تۆت يۇرۇشلۇك ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىكى نەچچە ئېتىزلىق يەرگە تۈرلۈك گۈللەر تېرىلىپ، رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

باغنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئۈزۈنىسىغا ئېگىز قىر ئېلىنىپ، قىر ئۈستىگە ياغاچ قاشا قىلىنىپ باغ ئايرىپ قويۇلغانىدى. ئۇنىڭ نېرى يېنى كەڭ كەتكەن ئوتلاق، بولۇپ بۇ يەردە قوي،

كالا ۋە تۆگىلەر ئوتلاپ يۈرەتتى. تۆگىلەر بولسا سەپەر تۆگىلىرى بولۇپ تۇكلىرى چۈشۈپ كەتكەنىدى.

نەمتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىنىڭ ئۆي - ھويلىلىرىنى، باغ - ۋارانلىرىنى، قوي، كالا، تۆگە ئوتلاقلىرىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بۇ چاغدا ھېلىقى تۆت يۈرۈش ئۆيلەردىن باياشاتلىقتىن سەمرىپ كەتكەن، بۇرۇتلۇق ئۈچ كىشى چىقىپ نەمەتۇللا تەيجىگە سالام بېرىپ كۆرۈشتى. بۇلار ھاشىر تەيجىنىڭ ئوغۇللىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى پارقىراپ تۇراتتى. كىيىنىشلىرى رەتلىك، پاكىز ئىدى. ھاشىر تەيجىنىڭ ئوغۇللىرى نەمتۇللا تەيجىگە قىزغىن مۇئامىلە قىلىپ، ئوتتۇرىدىكى چۆرۈلمە پېشايۋانلىق ھاشىر تەيجىنىڭ خاس ئۆيلىرىگە باشلاپ كىرىشتى. كەڭتاشا دالان ئۆيگە سېلىنغان خوتەن، ھىندىستان، پاكىستانلارنىڭ گىلەمى ئالاھىدە جۇلالىنىپ تۇراتتى. تامدىكى زەدىۋالنى بويلاپ گىلەم ئۈستىگە سېلىنغان دۈخاۋا، ئەتلەس كۆرپىلەر ئۆيگە ئالاھىدە ھۆسن قوشقانىدى. ھاشىر تەيجى خۇشال كەيپىياتتا نەمتۇللا تەيجىنى تۆرگە ئولتۇرغۇزدى.

بىر پەستىن كېيىن ھاشىر تەيجىنىڭ ئوغۇللىرىدىن بىرى ئۆيگە كىرىپ:

— بەگ دادا، دۇئا قىلىپ بەرسىلە، قوينى سويۇۋېتەيلى، — دېدى. نەمتۇللا تەيجى ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ:

— جۇۋۇماڭلار بالام، قوي سويىمەن دەپ ئاۋارە بولماڭلار، — دېدى.

لېكىن ھاشىر تەيجى ئۇنىماي تۇرۇۋالغانلىقتىن دۇئاغا قول كۆتۈردى. شۇنداق قىلىپ قوي سويۇلۇپ، بىر تەرەپتىن كاۋاپدانغا ئوت يېقىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن ياپما ئاش ئېتىلىشكە باشلىدى.

ئۆيده هاشىر تەيجى بىلەن نەمىتۇللا تەيجى پاراڭغا چۈشتى. پاراڭ ئارىسىدالىگەندە پىشقان ئۈزۈم، توغاچ شاپتۇل، قىزىل ئالما قاتارلىق مېۋىلەر كەلتۈرۈلدى.

— جانابلىرىنىڭ بۇرۇنقى ئۆيلىرى شامالچار-ۋاغدا ئىدىغۇ؟ — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

— شۇنداق، بېگىم، ئۇ ئۆيلەر بەك كونىراپ كەتكەنلىك-تىن بىر نەچچە يىلدىن بېرى بۇ ئۆيلەرگە ئىشلىدۇق. ئاۋۇ ئوغلۇللىرىم بولسا سودا بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بىر قانچە تارتىم تۆگىمىز بار. ئوغۇللىرىمنىڭ بىرى ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن قەشقەر، خوتەن ئارىلىقىدا، يەنە بىرى قەشقەر، خوتەن يەنە ئالتە شەھەر تەرەپلەردىن سىرتقى جايلارغا (چەت دۆلەت دې-مەكچى)، يەنە بىرى مەخسۇس تىبەتتىن ئىچكى جايلارغا بې-رىپ سودا قىلىدۇ. بۇلار هازىر بىر قېتىملىق سودىنى تۈگە-تىپ قايتىپ كەلدى، — دېدى هاشىر تەيجى بىر - بىرلەپ چۈشەندۈرۈپ.

— بېيىپ كېتىپلا بېگىم، دايۇەنشۇەي يېغىسىزە، ئۆزلى-رىگىلا پايدا قىپتۇ، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى چاقچاق قىلغان بولۇپ، — هەممە ئادەم سەرسان بولۇپ قېچىپ يۈرسە، ئۆزلى-رى پايدا ئاپلا.

— قورقۇپلا يۈرسەك قانداق بولغىنى. ئەسلىدە مەنمۇ ئالتە شەھەر تەرەپكە قېچىپ كېتەي دېگەنىدىم، قارىسام، يۈرت-نىڭ بۇ تەرەپلىرىگە دايۇەنشۇەي لەشكەرلىرى ئانچە كەلمىدى. كېيىنچە جىمىپ قالدى. قاراپ باقسام، ئوغۇللىرىم چوڭ بوپ-تۇ. ئۈچ ئوغلۇم ئۆي - ئوچاقلىق بولغان بىلەن قىلىدىغان ئوقىتى يوق. بۇلارغا بىر ئىش تېپىپ بەرمىسەم، يېتىپ يېگەنگە نېمە توشۇيدۇ دەيلا، ئاخىر بۇلارنى بىرئاز دەسمايە بىلەن سودىغا سالدىم. شۇنىڭ بىلەن قارىسىلا، هەممىسى بىر ئاز بېيىپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قالدى.
— ناھايىتى ياخشى قىپتىلا، ھەربكەتتىن بەرىكەت دەپ، ئادەم دېگەن ھەرىكەت قىلسىلا بەرىكەت يېغىپ تۇرىدۇ.
— شۇنداقكەن بېگىم، شۇنداقكەن.
ئۇلارنىڭ پارىڭى شۇ يەرگە كەلگەندە ئۆيىنىڭ مالايلىرىدىن بىرى مۇرىسىگە ئۇزۇن ئاق لۆڭگىنى ئارتىپ، قولىدا ئاپتۇۋا-چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇلارنىڭ قوللىرىغا سۇ بەردى. ئاندىن نان، توقاچ، تۇرلۇك قۇرۇق يېمىشلەر بىلەن كاۋاپ كەلتۈرۈ-لۈپ، چاي قويۇلدى. ئۇنىڭغا ئازراقلا ئېغىز تېگىشۈدى، ياپما ئاش كەلتۈرۈلدى، تاماقتىن كېيىن ئۇلار يەنە قوللىرىنى يۇ-يۇپ، ئېغىزلىرىنى چايقىشىپ بولغاندىن كېيىن پەرياستۇقلارغا يۆلىنىپ پاراڭغا چۈشتى.
ھاشىر تەيجى ۋاڭ جەمەتىدىن بولۇپ، بۇ تەيجىلىك مەنسە-پى دادىسىدىن ئۇنىڭغا قالغانىدى. ئۇ بىر قىز، تۆت ئوغۇللۇق بولۇپ، كىچىك ئوغلى يەتتە ياشقا كىرگەندە ئايالى ۋاپات بول-دى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر ئايال ئالغانىدى. ئۇمۇ ئۆلۈپ كەت-تى. ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى تېخى ئۆيلەنمىدى. بۈگۈن ھاشىر تەيجى نەمىتۇللا تەيجىگە ئۆزىنىڭ يەنە ئۆيلىنىش خىيالى بارلىقى-نى، بۇنىڭغا نەمىتۇللا تەيجىنىڭ ئەلچى بولۇپ بېرىشىنى ئېيت-قىلى ئۇنى ئۆيىگە باشلاپ كەلگەنىدى. ئەمما ھاشىر تەيجى گەپنى نەدىن، نېمە دەپ باشلاشنى بىلمەي سەل تېڭىرقاپ ئولتۇراتتى. نەمىتۇللا تەيجى ئۆزى سوراپ قالدى:
— بېگىم، جانابلىرىنىڭ بىرەر زۆرۈر ئىشى بارمىكىن دەپ ئويلايمەنغۇ، بىز بىللە ياشاپ، بىللە ئىشلەۋاتقىنىمىزغا خېلى يىللار بولۇپ قالدى. دايۋەنشۈەي يېغىلىقىدا ئابدۇللا بەگ ۋە مەن ئىككى سەپ بولۇپ ئۇرۇشقا ئاتلانغىنىمىزدا، ئابدۇللا بەگكە ئوردا خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچىنى جانابلىرىغا تاشلاپ بەرىسە-

ـله دېدىم. ئابدۇللا بەگ جانابلىرىغا ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ خەزىنىنىڭ ئاچقۇچىنى تاشلاپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن يەنە ئۆزلىـ ـرىگە خەزىنىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشنى يوشۇرسىلا ـ دېدىم. بۇمۇ ئۆزلىرىگە بولغان يېقىنلىقىمدىن ياكى ئۆزلىرىگە ئىشەنـ ـگەنلىكىمدىن بولدى، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق بېگىم، ھونۇس شۇنداق، — ھاشىر تەيجى سەل قىزىرىپ، لېكىن دەرھاللا ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— دۇنيادا مەن جانابلىرىنى ئىككى ئالەملىك دوست ھېـ ـسابلايمەن. جانابلىرى كۆپنى بىلىدىغان ئاقىل ئادەم، مەن بۈـ ـگۈن جانابلىرىغا راست ئۆزلىرى ئېيتقاندەك مۇھىم بىر ئىشنى دېمەكچى. بىزنىڭ مەزلۇم ئۆلۈپ كەتكىلى خېلى يىللار بولۇپ قالدى. گەرچە يېشىم بىر ئازچۇق بولۇپ قالغان بولسىمۇ كۆـ ـرۈپ تۇرۇپتىلا يەنىلا پالۋانلاردەك كۈچ ـ قۇۋۋىتىم ھەم بەستىم بار. ئەركىشى ئۈچۈن ئايالى ئۆلۈپ كەتسە يۈز كۈندىن كېيىن خوتۇن ئالسا، ئايالار، بولسا ئېرى ئۆلۈپ كەتسە بىر يىلدىن كېيىن ئەرگە تەگسە بولىدۇ. ھېسابلاپ كۆرسەم مېھرىبانۇ ۋاقىت تۇل قالغىنىغا ئون ئۈچ يىل بولدى. بىر ئايالنىڭ ئون نەچچە يىل بوي ئولتۇرۇشى نا مەھرەملىكتىن بېشارەتتۇر. شۇڭا مېھـ ـرىبانۇ پۈجۈك توي قىلىشى كېرەك، شۇڭا مەن تەيجى بېگىم شۇنداق ئويلاپ قالدىم. مېھرىبانۇ پۈجۈكنى ھەرقايسىلىرى كۆـ ـڭۈل بۆلۈپ ماڭا نىكاھ قىلىپ قويسىلا، پۈجۈك خېنىم بۇ گەپنى ئاڭلىسا ماقۇل بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، چۈنكى ئەركىـ ـشىنىڭمۇ ئايال كىشىنىڭمۇ شەخسى ئارزۇ ھەۋەسلىرى بولىدىـ ـغۇ. پۈجۈك خېنىم بۇ گەپنى ئاڭلىسا خۇش بولۇپ كېتەمدۇ تېخى. ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا خۇدامۇ رازى، ئەلمۇ رازى بولاتتى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان نەمتۇللا تەيجى ئىچىدە مەسخىرە قىلىپ كۈلدى. ئەمما ھاشىر تەيجىنىڭ ئالدىدا چاندۇرمىدى. ئەسلىدە نەمتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىنى دايۇەنشۇەي يىغىلىقىدا قىلىپ قويغان ئەندۇ[1]ئىشلىرى توغرىسىدا ئىغىز ئاچارمىكىن، يوشۇرۇپ ئالغان بايلىقىنى ئاشكارىلارمىكىن دەپ ئويلىغانىدى، ئەمما گەپ باشقا يەردىن چىقىۋىدى. ئۆزىمۇ بىر ئاز ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. ھاشىر تەيجى كۆڭلىدىكى گەپنى ئېيتىپ بولۇپ، مەغرۇر قىياپەتتە نەمتۇللا تەيجىگە نەزەر سالدى.

— ھەي، بېگىم، — دېدى نەمتۇللا تەيجى، — ماڭا ناھايىتى قىيىن بىر گەپنى قىلدىلاغۇ، مېھرىبانۇ پوچوك بىر يۇرتنىڭ پادىشاھىسى تۇرسا، ئۇنىڭغا قانداقمۇ ھاشىر تەيجى بېگىمگە تېگەملا دېگىلى بولسۇن «يۇرتقا كەلگەن بوز ئەرزان، ئىغىزغا كەلگەن سۆز» دەپ، جانابلىرى بۇ گەپنى ئويلىمايلا دەۋاتامىلا - يە؟ دېمىسىمىغۇ ھەممە كىشى ئۆز ئارزۇسىنى سۆزلەيدىغان گەپ. لېكىننزە بۇ چوڭ مەسىلە، تالادا قىلغان مەسلەھەت ئوردىغا توغرا كېلەمدۇ - يوق. بۇنى ئويلاپ كۆرۈشىمىز كېرەك. ھەي . . . مەن راستىنى دېگەندە پوچوك ئاغىچامنىڭ غەزىپىدىن قورقىمەن جۇمۇ، مېھرىبانۇ پوچوك مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭدەك كۆڭلى يۇمشاقلاردىن ئەمەس. قارىسىلا ھېلىقى دېھقاننىڭ قىزىنى بىر بەگ ئوغلىغا مەجبۇرىي ئېلىپ بەرمەكچى بولغانىكەن. دېھقان بۇ زورلۇقتا چىدىماي ئوردىغا ئەرز قىلدى. مېھرىبانۇ پوچوك ھېلىقى بەگنىڭ ئوغلىدىن بىرەر ئېغىز سۆز سورىمايلا ئۈچ يىللىق زىندانغا تاشلىدى. قايسىدۇر بىر خېنىم بىر پوقرانىڭ ئايالىنى «تىگى پەس سىركىلىك» دەپ تىللاپ قويۇپتۇ. ئۇلارغۇ بۇ گەپنى ئەرز قىلىپ كەلمىدى، بىراق

[1] ئەندۇ - خاتا.

پۈجۈڭ خېنىم باشقىلاردىن ئاڭلاپ قېلىپ، ھېلىقى خېنىمنى ئۆردىغا چاقىرتىپ كېلىپ «ئۆزلىرى ئانىلىرىنىڭ قورسىقىدىن خېنىم بولۇپ تۇغۇلغانمۇ؟ ئۆزلىرىنى خېنىم، ئەرلىرىنى بەگ قىلغان ئاشۇ دېھقاننىڭ ئەمگىكى» دەپ، ھېلىقى خېنىمنىڭ ئۆز ئاغزىغا ئۆزى يۈز شاپىلاق ئۇرۇشنى بۇيرۇغانىدى. ھېلىقى خېنىم ئۆزىنى ئۆزى بىر نەچچە كاچات ئۇرۇپلا «بۇ بىزگە نېمىدېگەن خورلۇق» دېگىنىچە ھوشىدىن كەتتى. ئەمدى قارد-ىسلا بېگىم، بۇ گەپنى شۇنداقلا پۈجۈڭ خېنىمنىڭ ئالدىغا كۆتۈرۈپ كىرسەم پۈجۈڭ خېنىم ماڭا نېمە دەر.

ھاشىر تەيجى سەل ئويلىنىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا نەمد-تۇللا تەيجىنى بۇ ئىشقا قىستاپ تۇرىۋالدى:

— ياخشى نىيەت يېرىم مال - دۇنيا دېگەندەك، مېنىڭ بۇ ياخشى نىيىتىم پۈجۈڭ ئاغىچامغا خۇشيېقىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس. جانابلىرى بىلەن ئۇلپەت بولۇپ ئۆتۈۋاتقىنىمىزغا ئۇ-زۇن يىللار بولدى. «ئۇلپەت تاپ - قۇدرەت تاپ» دەپتىكەن، ھەرھالدا خىزمەتلىرى ئۈچۈن مۇكاپات بېرىمەن. ئەلچىگە ئۆلۈم يوق ئەمەسمۇ، بېگىم.

— ياخشى نىيەت مال - دۇنيا ئىزدىمەيدۇ. ساۋاپلىق ئىشلار ئۈچۈن ئاللاتائالانىڭ ئۆزى مۇشكۈلنى ئاسان، يېرىمنى پۈتۈن، يوقنى بار قىلالايدۇ. ئەپسۇسكى، «نەپسىڭنىڭ تىزگىد-نى ئەقلىڭنىڭ قولىدا» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ ئەگەر بۇ ئىشتا سەللا خاتا قىلىپ قويساق، كاللىمىز كېتىدىغانلىقىنىمۇ ئويلاپ قويمىساق، بولمايدۇ.

— ھونۇس، شۇنداق، ئەپسۇسكى، كېرەككە تېرەك يىقد-لىدۇ، دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، جانابلىرىنىڭ پاراستى ھەممە ئىشقا پەم كىرگۈزىدۇ. بىزدەك غەمسىز كىشىلەرنىڭ پاراغىتىگە تەم كىرگۈزىدۇ. ھاھ . . . ھاھ . . . ھا . . .

هاشىر تەيجى كۈلۈپ كەتتى. نەمتۇللا تەيجىمۇ قوشۇلۇپ كۈلۈپ قويدى، بوگەپلەردىن كېيىن نەمتۇللا تەيجى هاشىر تەيجىگە يېقىنراق سۈرۈلۈپ شۇنداق دېدى:

— بوپتۇ، پوجۇڭ خېنىمنىڭ خۇشال تۇرغان بىر پەيتىنى تېپىپ جانابلىرىنىڭ تەلىپىنى يەتكۈزەي، ناۋادا ئىش ئوڭدىن كېلىپ، سۈمۈرغ قولغا كېلىپ قالسا، مېنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، مېنىڭ مۇنداق دېيىشىمدىمۇ بىر سەۋەپ بار ئۇ بولسىمۇ .... نەمتۇللا تەيجى گېپىدىن توختاپ سەل ئىككىلىنىپ قالغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، — دەيمۇ، دېمەيمۇ، — دېدى.

— دېسىلە بېگىم، دېسىلە، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا هېچقانداق مەخپىيەتلىك قالمىسۇن.

— هە ... ي ... بېگىم، بايلىق دېگەن بۇ باشقا گەپكەن مانا مەن سىنىنىڭ ئۆي ۋە باغ ـ ۋارانلىرىنى كۆرۈپ ئالاھىدە تەسىرلىنىپ قالدىم. هازىر ئۆزلىرىنىڭ هەممە نەرسىلىرى تەل بوپتۇ. تۇرمۇشلىرىنى ئوردىدىكىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىنمۇ ئارتۇق دېسەكمۇ بولىدىكەن. سىلى بىلىلا، مېنىڭ ئوردا بىلەن ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا قېتىراپ يۈرگىنىمگە قىرىق يىلدىن ئاشتى. هېچ نەرسەم يوق. بالىلىرىم بولسا دېھقانچىلىق قىلىدۇ. باللارنىڭ ئاپىسى بولسا ئاغرىقچان. مەنمۇ ئۆزۋاقتىدا ئوردىنىڭ سودا كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ ئازراق سودا قىلايمىكىن دېگەنىدىم. تېگىشلىك ئىقتىساد بولمىدى. پۇلنى پۇل تاپىدۇ بېگىم، ئالتۇن، كۈمۈش بولمىسا مۇشۇنداق چوڭ ئوقەتنى تەۋەرەتمەك تەس. لېكىن ئۆز ۋاقتىدا ئۆزلىرىمۇ ماڭا ئوخشاش ئىدىلە، ئۇدۇللۇق يەپ ـ ئىچىپلا ئۆتىدىغان. بۇنىڭدەك چوڭ تەۋرەشنى كىم ئويلاپ بېقىپتۇ. بۇ جەھەتتە سىلىدىن ئازراق گۇمانلىنىپ قالدىم. شۇنچە پۇلنى نەدىن تاپتىلا؟ قارىغاندا، ئوردىنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىدىن خېلى كۆپ يوشۇرۇپ قال-

غان ئوخشىمامدۇ، ئۇ ئىشلارغۇ ئەمدى ئۆتۈپ كەتتىغۇ، بۇنى پۈجۈك خېنىممۇ تەپتۈرۈش قىلمىدى. ئەمما ماڭا خۇدا ئالدىدا راستىنى ئېيتسىلا. مەنمۇ ئورتاق بولاي، بولامدۇ؟ ئۇنداق بول- غاندا قويۇنلىرىدىن تۆكۈلسە قونچىلىرىغىلا چۈشىدۇ. سۇنغان پۇت ئۆتۈك ئىچىدىلا قالىدۇ. قانداق دېدىم.

هاشىر تەيجى چۈچۈپ ئەتراپقا قارىدى، ئۇ ئۆزى ئۆچكەن هالدا نەمىتۇللا تەيجىدىن گۇمانلانغاندەك قىلىپ:

— نېمە ۋەجىدىن سوراپ قالدىلاكىن، ياكى پۈجۈك خې- نىمنىڭ تەپتۈرۈشىمۇ؟ بېگىم.

— پۈجۈك دوسلەپكى كۈنلەردە تەپتۈرۈش قىلغانىدى. لېكىن مەن جانابلىرىنى ئاقلاپ گۇۋاهچى بولدۇم. هاشىر تەيجى بېگىم، ئوردىغا خىيانەت قىلمايدۇ. بۇنىڭغا ئىشەنسىلە، پۈجۈك خېنىم دېدىم. پۈجۈك خېنىم كېيىن بۇ ئىشلارنى تەپتۈرۈش قىلمىدى. هازىر بولسا پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتتى. ئەمدى ئۆز گېپىمگە كەلسەم، ئۆزلىرىگە مەلۇم، توخۇنىمنى يېگۈسى كەل- مەيدۇ. ئادەم نېمىنى دېگۈسى كەلمەيدۇ. ئانچىكىم سوراپ قويدۇم، يەنە بىر خىيالىم، هازىر ئوردىنىڭ خەزىنىسى قۇرۇپ كەتتى. ئەگەر پۈجۈك خېنىم ئۇنىمىغان تەقدىردە، مال - دۇنيا بىلەنمۇ ئالداپ كۆرۈش مۇمكىنغۇ، خوتۇن كىشى دېگەن ئالتۇن - كۈمۈش، لەئلى جاۋاهىرغا ئامراق كې- لىدۇ. ئەمەسمۇ؟

— هە . . . مۇنداق دېسىلە، مېنىڭچە يۇقىرىقىدەك گۇ- ماننى ئوتتۇرىغا قويمىغانلىرى تۈزۈك. ئەگەر ئالتۇن - كۈمۈش دېسىلە مەندە بار، قانچىلىك دېسىلە شۇنچىلىك بار. پۈجۈك خېنىم كۈندە «گادايلار، گادايلار» دەپ گادايلارنىڭ غېمىنى يەيدۇ. مەن بولسام ئۇنداق قىلمايمەن.

— مەن چۈشەندىم بېگىم، سىلى تۈتقان يول بولىدىكەن،

جانابلىرى باللارنى سودىغا قويغاندا ھەربىرىگە قانچىلىك دەسمايە بەردىلە؟ پۇلنى پۇل بىلەن تاپىدۇ، دەيدۇ ئەمەسمۇ.

— شۇنداق، ھەربىرىگە دەسلەپتە يۈزدىن يامبۇ بەردىم. ئۇلار بۇنى دەسمايە قىلىپ ھەريىلى قىلغان سودىسىدىن چىققان پايدىدىن مەن بەرگەن يامبۇنى ئايرىپ بېرىپ بولدى. ئاندىن ئۆزۈمنىڭ قوشقان دەسمايىسى قىلىپ تۆت يۈز يامبۇنى بەردىم. ئۇنىڭمۇ پايدىسىنى يىلدا ئېلىۋاتىمەن.

— ھازىر ھەربىر ئوغۇللىرىنىڭ قولىدا قانچىلىك مال ـ دۇنيا باردۇر؟

— ھازىر ھەربىر ئوغۇلنىڭ قولىدا مىڭدىن ئارتۇق يامبۇ، ئالتۇن ۋە باشقا مال ـ دۇنياسى بار. سودىگەرنىڭ قىممىتى سودىدا، سودىنىڭ قىممىتى سەپەردە بولىدىكەن. باللار توختىماي مېڭىپ تۇرىدۇ. ھازىر يول تېپىپ كەتتى.

— تاغدا چارۋىمۇ بارمۇ؟

— بار بېگىم. ھەممىلا تاغدا بار. ھازىر ئوردىنىڭ ماللىرى بىلەن بىر قىسىم ماللىرىم ئارىلىشىپ كەتتى. قاراپ باقىمەن. مېھرىبانۇ پوجوڭنىڭ مۇئامىلىسىگە قاراپ باقىمەن. ئۇنىمىسا، ھەممە ماللىرىمنى ئايرىپ ئالىمەن.

كەچقۇرۇن قورداق، پولۇ قاتارلىق تائاملار كەلتۈرۈلدى. ئۇلار نامازشام، خۇپتەنلەرنى بىللە ئۆتەپ بولۇپ يەنە بىر ئاز پاراڭ سېلىشتى.

ھاشىر تەيجى دېدى:

— سېلى، پۇل، مالدىن قورقمىسىلا بېگىم، مەن ئۆزلىرىگە قانچىلىك دېسىلە شۇنچىلىك بېرىمەن. بىرەر ئوغۇللىرىنى بىزنىڭ ئوغۇللارغا قوشۇپ قويسىلا سودا قىلىسۇن. پۈتۈن دەسمايە مېنىڭدىن، قورقمىسىلا. پۇل دېگەن ئادەمنىڭ تۇۋرۇكى، باللارنىڭ خۇشلۇقى، ئائىلىنىڭ باياشات-

لىقى، ئۆزلىرىنىڭ شان ـ شەرىپى. پۇل بولسا كۆڭۈل توق ئۆتىدۇ.

نەمىتۇللا تەيجى ماقۇل بولۇپ ھاشىر تەيجىگە رەھمەت ئې-يىتتى.

نەمىتۇللا تەيجى يېتىپ ئويلاندى . . . ھاشىر تەيجىنىڭ تامامەن ئۆزگىرىپ كېتىشى ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسىنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىدىن بولغان. ئەسلىدە بۇ بەگ ۋە بۇ بەگنىڭ جەمەتى گاداي بەگلەر قاتارىدا ھېسابلىناتتى. ئەمدى بۇ بەگ قانداق بولۇپ بېيىپ كەتتى. بۇ پۇلنىڭ ئاساسي نەدىن كەلدى؟

ئۇلار ئەتىسى بامداتتىن كېيىن ئوبدان ناشتا قىلىشىۋېلىپ ئوردىغا قاراپ يولغا چىقىشتى.

* *

نەمىتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىنىڭ بايلىقىنىڭ ئاساسى نەدىن كەلدى. نەچچە يىللاردىن بېرى تاغدا مال ـ چارۋا سانىقى ئېلىپ بېرىلمىدى، قـانداق قىلىپ ھاشىر تەيجىنىڭ تاغدىكى مال ـ چارۋىسى كۆپىيىپ كەتتى؟ بۇنى ئېنىقلاپ كۆرۈش كېرەك، دەپ ئويلىدى ـ دە، ئويلىغانلىرىنى مېھرىبانۇ ۋاڭغا مەلۇم قىلدى. ئەمما ھاشىر تەيجىنىڭ نىكاھ ھەققىدىكى تەلىپىنى تىلغا ئالمىدى.

بۇنى ئاڭلىغان مېھرىبانۇ ۋاڭ ئۆزى ئىككى ئادەمنى ئەگەش-تۈرۈپ چىقىپ، تاغلارنى تەكشۈرۈپ كەلمەكچى بولدى. بۇنى ئوردا بەگلىرى ئىچىگە سېلىپ، ئۆزى قايتىپ كەلگۈچە ئوردى-نىڭ ئىشلىرىغا نەمىتۇللا تەيجىنى مەسئۇل قىلىپ قويۇپ، ئۆزى بىلەن بىللە نۇربانۇ ۋە ئانارنى ھەم ئىككى ياساۋۇلنى ئېلىپ تاغقا قاراپ يولغا چىقتى.

www.uyghurkitap.com

مېھرىبانۇ ئۇن ئىككى تاغنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى ئارىلاپ
تەكشۈرۈپ چىقتى. ئۇ قوي قوتانلىرىنى، تۆگە - كالا دەپسەك-
لىرىنى، ئات قوتانلىرىنى كۆردى. ئۇنىڭ كەينىدىن تېرە كى-
يىپ چورۇق تارتىۋالغان توپ - توپ چارۋىچىلار، ئەگىشىپ
يۈردى. مېھرىبانۇ ۋاڭ چارۋىچىلارغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى.
چارۋىچىلار، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ دەۋرىدە مال - چارۋىلى-
رىنىڭ ھەددى - ھېسابسىز ئاۋۇپ كەتكەنلىكىنى، دايۇەنشۇەي
يېغىلىقىدا دايۇەنشۇەي لەشكەرلىرىنىڭ قوتان - قوتان قوي،
كالا، ئات، تۆگىلەرنى ھەيدەپ كەتكەنلىكىنى، بۇ دەردكە
چىدىمىغان نۇرغۇن چارۋىچىلار ماللىرىنى يىراق تاغ، جىلغى-
لارغا ھەيدىۋېتىپ، كېيىن ئارانلا بىر قىسمىنى تېپىپ ئالغانلى-
قىنى ئېيتتى. يەنە بۇنىڭدىن بەش، ئالتە يىل بۇرۇن ھاشىر
تەيجى بېگىم تاغلارغا چىقىپ «ئوردىنىڭ ھەممە ئەمىر - مەرۇپ-
لىرى ئۆلتۈرۈلدى. ئوردا گۇمران بولدى. ئوردىغا تەۋە
ھەممە مال - چارۋا ماڭا مەنسۇپ بولدى» دەپ جاكارلاپ،
ھەربىر چارۋىچىغا ئانچە - مۇنچىلا مال قالدۇرۇپ، قالغىنىنى
ئۆز تىزىملىكىگە ئېلىپ، ئۆزىگە تەۋە قىلغان ماللارنىڭ ھەممى-
سىگە «ھ» تامغىسىنى بېسىشنى بۇيرۇغانلىقىنى، بۇنى بىر قى-
سىم كىشىلەر شۇنداق قىلغان بولسىمۇ، بىر قىسىم كىشىلەر
ئۇنداق قىلمىغانلىقىنى، ئەمما ھاشىر تەيجى يىلدا چىقىپ بەش
يۈز دانە كۆرپە يىغىشتىن سىرت، نۇرغۇنلىغان يۇڭ، تېرىنى
بىكارغا يىغىپ كېتىدىغانلىقىنى، بۇلارنى ئېچكى ئۆلكىلەرگە،
چارروسىيىگە ئاپىرىپ ساتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ ھاشىر تەيجىنىڭ قىلمىشلىرىنى ئاڭلاپ
ناھايىتى ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ چارۋىچىلارغا مۇنداق دېدى.

— دايۇەنشۇەي مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنى قەتلى قىلىپ،
شەھەرنى ۋەيران، خەلقنى سەرسان قىلىۋىدى، ھەممىمىز ھەر-

تەرەپكە قېچىپ كەتتۇق. بىراق هاشىر تەيجى بېگىم ئوردىغا
ۋەكىل بولۇپ، تاغلاردىكى مال ـ چارۋىلارغا ئىگىدارچىلىق
قىپتۇ. بۇ يامان ئىش ئەمەس، ئەمدى، هاشىر تەيجى كۆرسەت-
كەن «ه» تامغىنى ئىشلەتمەڭلار. بۇرۇنقى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز-
دىن قالغان «لام ئېلىپ تامغا» «ئاي تامغا»[①]«چېلەك تامغا»
قاتارلىق تامغىلارنى بۇرۇنقىدەك ئىشلىتىۋېرىڭلار، بۇ ناهايىتى
ئۇزاق يىللاردىن بۇيان ئەجدادلىرىمىز ئىشلىتىپ كەلگەن تامغى-
لار. بىز بۇ نەمۇنىلەرنى يوقىتىپ قويساق بولمايدۇ.

مېھرىبانۇ پۇجۇڭ يەنە ھەربىر تاغدىكى قورمال، قېزىبەگ-
لەرنى سۈرۈشتۈرۈپ ياخشىلىرىنى ماختىدى. چارۋىچىلارنى بۆ-
زەك قىلىپ، خارلىغانلارنى «ياخشى قىلماپسىز، ئادەم ئادەمگە
مۇنداق مۇئامىلە قىلمايدۇ» دەپ ئەمىلىدىن ئېلىۋەتتى. بەزى
ياشىنىپ قالغانلارنى بولسا «ياشقا چوڭ بولۇپ قاپسىز، ئارام
ئېلىڭ» دەپ ئورنىغا باشقا ئادەمنى تەيىنلىدى. يەنە چارۋىچىلار-
غا بەش يىلغىچە چارۋا سانىنى ئېلىپ بارماسلىقنى، ھەممە
چارۋىچى تۇرمۇشىنى بۇرۇنقىدەك ياخشىلىۋالغاندىن كېيىن ھەر-
يىلى چارۋا سانىنى ئېلىپ بارىدىغانلىقنى ئېيتتى. تاغلاردىكى
قورمال بەگلەرگە ھەرقايسى چارۋىچىدا ئۆزىنىڭ قانچە مېلى،
ئوردىنىڭ قانچە مېلى بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقىپ سانىنى ئوردى-
غا مەلۇم قىلىشنى ئۇقتۇردى. ھەمدە تاغنىڭ قانداق جايلىرىغا
نېمە تېرىسا مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى، مۇۋاپىق كېلىدىغان زىرا-
ئەتلەرنى تېرىپ، ئۆزلىرىنى قامداش لازىملىقىنى تەكىتلىدى.
ئاجىز ـ ئورۇقلارغا كىيىملىك رەخت، پۇل تارقىتىپ بەردى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ تاغلىق رايونلارنى تەكشۈرۈش جەريانىدا،

① «لام ئېلىپ تامغا» «ئاي تامغا» «چېلەك تامغا» —— ئۇلۇغ تىلشۇناس ئالىم
مەھمۇد قەشقەرىنىڭ دىۋانىدا كۆرسىتىلگەن تامغىلار بولۇپ، بۇ تامغىلارنى ھازىرمۇ قۇمۇلنىڭ
تاغلىرىدىكى چارۋىچىلار ئىشلىتىدۇ.

www.uyghurkitap.com

مالچىلارغا مال بېقىش جەھەتتىكى ناھايىتى كونكرېت ئىشلارنى-مۇ سۆزلەپ تەلىم بەردى ۋە مۇھىم ئىشلار ھەققىدە چۈشەنچە بەردى.

مېھرىبانۇۋاڭنىڭ دېگەنلىرى مالچىلارغا بەش قولدەك ئايان ئىشلار بولسىمۇ ئۇلار ۋاڭنىڭ غەمخورلۇقىدىن تەسىرلىنىپ قالدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ ئۇن بەش كۈن تاغلاردا يۈرۈپ ئوردىغا قايتىپ كەلدى.

يىگىرمە ئالتىنچى باپ

مېھرىبانۇ ۋاڭ تاغدىن قايتىپ كېلىپ ھاشىر تەيجىنىڭ قىلغانلىرىنى ئويلىغانسېرى ئاچچىقى كەلدى. بۇنى نەمتۇللا تەيجىمۇ ئاڭلاپ «ھاشىر تەيجىنىڭ راستتىنلا نىيىتى پەلكەت-كەن. ئۇ ئوردا خەزىنىسىدىن نۇرغۇن دۇنيانى ئەپ كېتىپتۇ» دەپ ئويلىدى. مېھرىبانۇ ۋاڭ دەرھال ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ ھاشىر تەيجىنىڭ ئىشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى ئېيتقان بولسىمۇ، نەمتۇللا تەيجى «يەنە بىر ئاز تەخىر قىلىپ باقايلى خېنىم، بۇ يەردە يەنە بىر گەپ بار. ئۆزلىرى ئاڭلاپ قالسىلا» دەپ ھاشىر تەيجىنىڭ مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا ئۆزىنى ئەلچىلىككە قويغانلىقىنى، ئۇنىڭ باغ - ۋاران، ئۆي - ئىمارەت، سودا - سېتىق ئىشلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ شۇنداق دېدى.

— پۇجۇڭ خېنىم، قاراپ باقسام ھاشىر تەيجى ئوردىدىن-مۇ بايدەك قىلىدۇ. ئۇ ئۆز بايلىقىغا ئىشىنىپ ھەزرەتلىرىنى ئۆز نىكاسىغا ئالغۇسى كەلگەن چېغۋا.

مېھرىبانۇ پۇجۇڭنىڭ ئاق يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى:

— ئۇنىڭ كىچىك ئاي خېنىمنى ئوغلومغا ئېپ بېرىپ، ئۆزۈم مېھرىبانۇنى نىكاھىمغا ئېلىپ، ۋاڭلىقنى ئۆز ئىلكىمدە تۇتىمەن، دېگىنى راستكەندە. جۆيلۈپتۇ ئۇ، ئۇنىڭزە شۇنچىلىك يۈرىكى چوڭلاپ كېتىپتىمۇ؟ — مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ ئىچىدىكى

uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

غەزەپ ئوتى تېخىمۇ ئۆرلىمەكتە ئىدى. ئۇ ئاچچىقى كەلگەندە بىر پەس جىمجىت ئولتۇرۇۋالاتتى. هازىرمۇ شۇنداق قىلدى. بۇ جىمجىتلىقنى نەمتۇللا تەيجى بۇزۇپ:

— سۇۋۇر پاكارنى تۇتۇپ كەلگىچە تەخىر قىلايلى خېنىم. نېمىشقا دېسىلە، هاشىر تەيجىنىڭ ئەزەلدىن سۇۋۇر پاكار بىلەن بىر ئاز چېتىشلىقى بار ئەمەسمۇ، يەنە نېمە سىرلىرى ئېچىلىدۇ، قاراپ باقايلى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ گەپكە ماقۇل بولۇپ باشقا گەپكە ئۆتتى:

— جانابلىرى، ئۆتكەندە كىچىك ئاي خېنىمنىڭ تويى ھەققىدە ئېغىز ئاچقان ئىدىلە. مەن ئويلىنىپ شۇ گەپلىرىنى توغرا تاپتىم. نېمە ئۈچۈن دېسىلە، بۇ قېتىم تاغدىن قايتىپ كېلىپ ئاڭلىسام، هاشىر تەيجىنىڭ كىچىك ئوغلى شاھزات جەۋھەر خېنىمنىڭ ئۆيىنىڭ تۆڭلۈكىدىن مارىلاپ يۈرگۈدەك. تېخى جەۋھەر خېنىمنىڭ دېدىكىگە «مېنى كىرگۈزۈۋەتسىڭىز، جەۋھەر خېنىم بىلەن ئىككى ئېغىز پاراڭ قىلىۋالسام» دەپ تۇرۇۋاپتۇدەك. دېدەك «كىچىك ئاي خېنىم يۈزى ئېچىلمىغان بىر مەستۇرە، ئۆزلىرى ئۇ يەرگە كىرسىلە نامەھرەم بولىدۇ» دېسە، نېمە دەپتۇ دېمەملا «ھەي ساراڭ، كىچىك ئاي خېنىمنى ماڭا بېرىپ، مېھرىبانۇ پوجوڭ دادامغا تېگىمەن دەۋاتقىنىنى بىلمەمسەن، ئۇ چاغدا دادام ۋاڭلىققا ئولتۇرسا، ئەدىپىڭنى قانداق بېرىمەنكى قاراپ تۇر» دەپتۇ. كۆردىلەمۇ، بۇ ئاھانەتكە قانداق چىدايدۇ ئادەم.

— يەنە شۇنىدەي خېنىم، — دېدى نەمتۇللا تەيجى، — مېنىڭ بىلىشىمچە، ئۆز ۋاقتىدا هاشىر تەيجى مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ كۈشەندىسى ئىدى. مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ كۆڭلى كەڭ، نىيىتى خالىس بولغاچقا هاشىر تەيجىنى ئۆز نەسلىمىز دەپ ئەتىۋارلاپ كەلدى. ئاخىرى مۇھەممەت بېشىر-

چىڭۋاڭ تۇتۇلۇپ ئۇ قۇتۇلۇپ قالدى. دىل ئازاردىن خۇدامۇ بىزار خېنىم، ئاتىنىڭ ياخشى، يامىنى مېڭىشىدىن. ئادەمنىڭ ياخشى، يامىنى نىيىتىدىن بەلگىلىنىدۇ.

— قەست قىلىنغاننى پەس قىل دەپتىكەن كونىلار بۇ ھەق گەپ، بىز.گە ئۇ ئەزەلدىن قەست قىلغانىكەن، ئەمدى مەن ئۇنى يەر بىلەن يەكسان قىلاي، ھېيلىدىن ھالۋا ياساپ مېنى زەھەرگە تېگىشمەكچى بولغانلارغا، ئالدىمدا قول قوشتۇرۇپ ئارقامدىن تاش ئاتماقچى بولغانلارغا ھەرگىز يول قويمايمەن. ئۇنىڭ ئالدىدا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى يوقمىكەن، قىلغانلىرى ئازدەك، تېخى ئۇ مېنى ئەمرىگە ئالماقچىمىكەن؟

— چېچىلمىسىلا، پوجوڭ خېنىم، ئاچچىق ئەقىلنى كې-سىدۇ، ھەق ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ. ئىززىتىنى بىلمىگەن ئەدىپ-نى يېمەي قالمايدۇ.

مېھرىبانۇ ۋاڭ يەنە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جىم ئولتۇرۇپ قالدى. ئاندىن دېدى:

— ئەمىسە، ئۆزلىرى دېگەندەك قىلايلى، ئالدى بىلەن كىچىك ئاي خېنىمنىڭ تويىنى قىلايلى، ئۆزلىرى تاغقا چىقىپ شامەخسۇت بەگنى ئېلىپ كەلسىلە.

نەمىتۇللا تەيجى:

— خوش ئاغىچام، ئۆزلىرى دېگەندەك قىلىمەن، دەپ ۋاڭدىن ئىجازەت سوراپ چىقىپ كەتتى.

* *

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن شامەخسۇت بىلەن كى-چىك ئاي خېنىمنىڭ تويى بولدى. مېھرىبانۇ ۋاڭ شامەخسۇت بەگنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى بەزى ئىشلىرىنى ئۇنتۇمىغان بولسى-

مۇ «ئۇ كىچىك ۋاقتى، ئەمدى بولسا چوڭ بولدى. ئاق ـ قارىنى ئايرىدى. بار ـ يوقنى بىلدى. مالچىلار ئىچىدە يۈرۈپ بەڭۋاشلىقنى ئۇنتۇپ، ياۋاشلىشىپ پىقىر كۆڭۈل بولۇپ قالدى» دەپ ئويلىدى. شۇڭا ئۇ شامەخسۇتنى ئالاھىدە ئەتىۋارلىدى.

شامەخسۇت توي قىلىپ ئالتە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن مېھرىبانۇ ۋاڭ ئۇنى ئوردا مۆھۈردارى قىلىپ ئۆستۈردى. شامەخسۇت توي جەريانىدا كىچىكىدە بىللە ئويناپ چوڭ بولغان شاھزات بىلەن تونۇشۇپ يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ كەتتى. شاھزات سەل ئالىجوقا، ئالدىراڭغۇ ئىدى.

ئۇ گەرچە «مەن ئالىدىغان قىزنى شامەخسۇت ئېلىۋالدى» دەپ شامەخسۇتقا ھەسەت قىلسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇپ يۈرۈشنى قىزنى ئېلىشتىنمۇ ئۈستۈن كۆرۈپ قالدى. بۇنىڭدىكى بىر سەۋەب ھاشىر تەيجى ئوغلىنىڭ شامەخسۇت بەگ بىلەن يېقىن ئۆتۈۋاتقانلىقىغا ناھايىتى خۇشال ئىدى. ھاشىر تەيجى ئوغلىغا بىر كۈنى شۇنداق دېگەنىدى «ئاتىنى دورىغىلى ئوغۇل كېرەك دېگەندەك، ئوغلۇم مېنىلا دورىدى. شامەخسۇت بەگنى ئاغىنە قىلىۋالغىنىڭ ئۆزۈڭنىڭ بەختى. ئۇنىڭ بىلەن ئاغىنە بولساڭ، قولۇڭ يەتمەيدىغان شاخ بولمايدۇ، شامەخسۇت بەگنى ئۆيگە پات ـ پات ئەكېلىپ تۇر. پۇل كېرەك بولسا مانا مەن بار»

شامەخسۇت شاھزاتنى ئانچىلا ياقتۇرۇپ كەتمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئويۇنخۇمارلىقى، پۇل دېگەننى سۇدەك چېچىپ خەجلىشى ئۇنى جەلپ قىلىۋالغانىدى. شامەخسۇت ناھايىتىمۇ قۇۋ، شەخسىيەتچى بولۇپ، ئىچىدە ئويلىغىنى بىلەن تېشىدا قىلىپ يۈرگەنلىرى زادىلا ئوخشىمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ چاندۇرماي يۈرەتتى. ئۇنىڭ سوزۇقراق كەلگەن سارغۇچ چىرايى، يېشىللىققا

مايىل كۆزلىرى، قارا قاشلىرى، كەڭ پېشانىسى ئۇنى خېلىلا قامەتلىك كۆرسىتەتتى.

ئۇلار كۆچلۈك شامال دەرەخ يوپۇرماقلىرىنى ئۇچۇرۇۋاتقان كۈز كۈنلىرىدە بەزمە ـ مەشرەپلەرنى قىزىتىۋەتتى. كۈندە دېگۈدەك نەشە تارتىپ، بەڭ چېكىپ، مەشرەپ ئوينايتتى. شاھزات ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن ئالدۇرۇپ كەلگەن قىز ـ چوكانلار ئۇلارنى مەھلىيا قىلىۋالغانىدى.

قىش كۈنلەردە قارمەشرىپى، كۆك مەشرىپى دېگەن ناملار بىلەن بىر كۈنى ئوردىدا شامەخسۇتنىڭ سارىيىدا، بىر كۈنى شاھزاتنىڭ سارايلىرىدا ئەيش ـ ئىشرەت، بەزمە ـ مەشرەپلەرنى قىزىتىۋەتتى. بارغانچە نازىنىن، چىرايلىق قىز ـ چوكانلارمۇ كۆپەيگىلى تۇردى. بۇ كېچىلىك بەزمىلەر چەكتىن ئېشىپ كېتىپ باراتتى. بۇ ئەھۋاللار كېيىنچە نەمىتۇللا تەيجىنىڭ قۇلىقىغا كىردى. نەمىتۇللا تەيجى شامەخسۇت بەگنىڭ شاھزات ۋە ھاشىر تەيجى بىلەن يېقىن بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ بىر ئاز ئاچچىقلانغان بولسىمۇ، گەپ قىلمىدى. كېيىن كوچىدا گەپ كۆپىيىپ خەلقنىڭ نارازىلىقى كۈچىيىپ كەتكەنلىكتىن، نەمىتۇللا تەيجى «ۋاقتىدا گەپ قىلىپ، بۇ بەگنى يامان ئىشلاردىن توسمىسام، پۇجۇڭ خېنىم ئاڭلاپ قالسا رەنجىيدۇ» دېگەن ئوي بىلەن شامەخسۇت بەگ بىلەن سۆزلىشىش قارارىغا كەلدى.

نەمىتۇللا تەيجى شامەخسۇت بەگنىڭ ئىش بېجىرىش ئۆيىگە كىرگەندە شامەخسۇت قولىنى ئۈستەلگە قويۇپ، قولى ئۈستىگە بېشىنى قويغىنىچە ئۇخلاپ ئولتۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — شامەخسۇت بېشىنى بۇراپ نەمىتۇللا تەيجىنى كۆرگەن بولسىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىھتىرام بىلدۈرمىدى.

— خوش، خوجام بىتاب بولۇپ قالدىلامۇ، نېمە. يا

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كۆڭۈللىرىگە بىرەر مالاللىق يەتتىمۇ، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

شامەخسۇت ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ نەمىتۇللا تەيجىگە قاردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ ئۇيقۇسىراپ تۇراتتى. ئاغزىدىن مەجۇننىڭ ھىدى كېلەتتى. ئۇ مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن نەمىتۇللا تەيجىگە سەل ھېجىيىپ قاراپ قويدى.

— خوش، تاۋۇم يوق تۇرىدۇ.

— بولماپتۇ خوجام، تېۋىپ كۆرۈپ باقسۇن، ئەمما، لېكىنزە، ئويۇن كۆپ بولۇپ كەتتى. خوجام، بۇنىڭ پۇقراغا بەرگەن تەسىرى ياخشى بولمىدى، مەن ئۆزلەگە بۇرۇنلا گەپ قىلىپ قوياي، پۇجۇڭ خېنىم ئالدىدا مېنىڭ يۈزۈمگىمۇ سەت بولمىسۇن دەپ ئويلىغانىدىم. قارىسام، جانابلىرىنى باشقا بەگلەر ئىگىلەپ كېتىپتۇ. تاغدىكى تۇرمۇش بىلەن ئوردىدىكى تۇرمۇش ئوخشاشمايدۇ. تاغدىكى خەق باشباشتاق كېلىدۇ. ئوردىدا بولسا ئەدەپ - ئەخلاق شەرت قىلىنىدۇ. ئەمما تولا يولدىن چىقىپ كەتسەك، پۇقرا ئالدىدا ئىناۋىتىمىز قالمايدۇ. مەن ھەزرەتلىرىگە ئاتا ئورنىدا ئاتا. مەرھۇم تاجىدىن تەيجى بېگىم مېنىڭ بىلەن دىلكەش ئىدى. مەرھۇم ھەزرەتلىرىگە ناھايىتى ئامراق ئىدى. شۇڭا تاغدا سەرسان بولۇپ يۈرگەنلىرىنى كۆرۈپ ئىچىم سېرىلىپ، پۇجۇڭ ئاغىچامغا ياخشى تەرىپاتلىرىنى قىلىپ، ئۆزۈم تاغقا چىقىپ ئۆزلىرىنى ئەكېلىپ، مېھرىبانۇ ۋاڭغا كۈيئوغۇل قىلىپ قويدۇم. راستىنى ئېيتسام، ھەزرەتلىرىنىڭ ئويۇن - تاماشىلىرى زىيادە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ئىشلىرىمىزنى كۆرۈپ بىلىپ تۇرغۇچى بىرىنچىدىن ئاللا، ئىككىنچىدىن خەلقتۇر. بىز خەلقىئالەمنىڭ ئاھانىتىگە قالمايلى، مەن ھەزرەتلىرىگە ئاتىدارچىلىق بىلەن شۇنى ئېيتىپ قوياي، پۇجۇڭ خېنىمنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلاش ئۈچۈن كۆپ ۋاقىتلىرىنى

ئوردا ئىشلىرىنى ئۆگىنىشكە سەرپ قىلغايلا.

شامەخسۇت نەمىتۇللا تەيجىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ بىر نەچ-چە قېتىم ئورنىدىن سەل ئىرغىنىپ نارازىلىقىنى ئىپادىلەپ:

— تاجى تەخت پەرۋانىسى ئەمەسمەن، ئېسىلزادىلەر ھېچ يەردە خار بولغىنى يوق. گۈل ئۆزى تۇپراقتا ياتسا گۈلنىڭ ئېتى گۈل ئىمىش، قۇل ئۆزى تەختتە ئولتۇرسا قۇلنىڭ ئېتى قۇل ئىمىش. قانداق بەگ دادا، تاغدا ئون نەچچە يىل سەرسان بول-ساممۇ خۇدا مېنى يەنە ئوردىغا سۆرەپ كەلدى. بۇ ئوردا ئەزەلى ئەزەلدىن مېنىڭ ماكانىم. كونىلار ئېشىڭ ھالال بولسا كوچىدا ئىچ دەپتىكەن، نېمىدىن قورقاتتىم، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى-نىڭ يۈزىگە قارىماي، سىڭايان ئولتۇرۇپ.

ئۇنىڭ «قۇل ئۆزى تەختتە ئولتۇرسىمۇ قۇلنىڭ ئېتى قۇل ئىمىش» دېگىنى نەمىتۇللا تەيجىگە قارىتىلغان تەنە گېپى ئىدى. بۇ گەپ نەمىتۇللا تەيجىگە ناھايىتى ھار كەلدى. ئۇ نەمىتۇللا تەيجىنىڭ ئەسلى نەسلىنى تارتىپ، سەن نېمىلا بولساڭ ئەسلىدە قۇل ئىدىڭ (ۋاڭنىڭ دارخانى ئىدىڭ) دېمەكچى بولاتتى. بۇ چاغدا ئىشىككە كېلىپ قالغان ھاشىر تەيجى بۇ گەپلەرنى تولۇق ئاڭلاپ شامەخسۇت بەگدىن سۆيۈنۈپ كەتتى - دە، ئۇلارنىڭ قېشىغا كىرىپ ئالدىراپ شۇنداق دېدى:

— شامەخسۇت خوجام، مەن ئۆزلىرىگە ئېيتاي، يول قىڭغىر بولسىمۇ، گەپ قىڭغىر بولمىسۇن. نەمىتۇللا تەيجى بېگىم نېمىلا دېمىسۇن. ئۆزلىرىگە كۆيۈنۈپ دەيدۇ. ئۆزلىرى بولسىلا ئوردىنىڭ بىردىنبىر مىراسخورى، بۇنىڭ ئۈچۈن پۇ-چۇڭ ئاغىچامنىڭ سىزنىڭدىن چىقمىغانلىرى تۈزۈك. بولمىسا ئىشنى قىلغان كانايچى، بالاغا قالغان سۇنايچى، بولۇپ، ھەر قايسىمىزنى بالاغا تىقىپ قويىدىلا.

شامەخسۇت بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ، سۆزلەپلا

كەتتى:

— ۋاي بەگ دادا، ئارغىماق مىنگەن هاسىرىماس، دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمۇ سىلى؟ بېشىمدا بەختىم - دۆلىتىم، يېنىمدا راهەت - پاراغىتىم، قولۇمدا بولسا ئىمكانىيىتىم. بار، مەندىن باشقا كىملەرگە نېسىپ بولار بۇ تاجى دۆلەت دەيدىغان ئەندىشەم يوق. يەنە كېلىپ هېچكىمدىن قورقۇنچىممۇ يوق. هە، هاشىر دادا، قانداق دېدىم، هە، راست، بۈگۈن بىز شاهزات خوجام بىلەن بىر يەردە، بەزمىدە بولماقچىدۇق. بارىدىغان ۋاقتىم توشۇپ قاپتۇ، — دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ هېچقايسىسىغا ئېرەن قىلماي چىقىپ كەتتى.

نەمتۇللا تەيجى شامەخسۇتنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ناهايىتى رەنجىدى. ئادەتتە هېچ نەرسىنى كۆڭلىگە ئالمايدىغان بۇ تەيجى-نىڭ كۆڭلى بۈگۈن قاتتىق ئازار يېدى. لېكىن ئۇ هەسرىتىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ هاشىر تەيجىگە تەگدى:

— جانابلىرى تۇيۇۋاتامدىلاكى، شاهزات بەگ بىلەن شا-مەخسۇت بەگ مۇشۇ كۈنلەردە بەكلا هەددىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. هەركۈنى دېگۈدەك بەزمە ئۇيۇشتۇرۇپ، پۇقرالارنىڭ چىرايلىق قىز - چوكانلىرىنى يىغىۋېلىپ، ئەيش - ئىشرەت قىلىشىۋېتىپ-تۇ. تۇنۇگۈنلا بىرى ماڭا ئەرز قىلىپ كەلدى. ئەگەر بۇنى پۇجۇڭ خېنىم ئاڭلاپ قالسا، قانداق قىلىدىغانلىقىنى ئۆزلىرى بىلىدىلا، شۇڭا مەن ئىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ بىر ئاز نەسىهەت قىلىپ قوياي دېسەم، كۆردىلەمۇ بۇ خوجامنى، مەن ئۆزلىرىگە دەي، شاهزات خوجامغا دەپ بۇ ئىشتىن توسسىلا، بولمىسا هېلىقى چوكانلارنىڭ ئەرلىرى تۇيۇپ قالسا چوڭ ماجىرا چىقىپ كېتىدۇ.

هاشىر تەيجى بۇ ئىشلارنى بۇرۇندىن بىلىپ تۇرغىنى ئۈ-چۈن ئەجەبلەنمىدى. كەتمىدى.

— خوش بېگىم، مېنىڭچە ھەممە ئىشنى قىلىۋاتقان مانا شۇ، ئاتا تەربىيىسى كۆرمىگەن شامەخسۇت خوجام. بۇنى ئەسلىدە ئوردىغا ئەكەلمەيدىغان گەپ ئىدى. ئەمدى قارىسىلا، ئۆزلىرىنىمۇ، مېنىمۇ قىلچىلىك نەزىرىگە ئىلماي دەۋاتقان گەپلىرىنى، ئالدىراڭغۇ پاشا ھامان مايغا چۈشۈپ ئۆلىدۇ.

نەمىتۇللا تەيجى بۇ ھەقتىكى گېپىنى توختىتىپ ھاشىر تەيجىگە تېگىشلىك يەنە بىر گەپكە ئۆتتى:

— يەنە بىر گەپ بار ئىدى بېگىم، ئەسلىدە بۇ خوجامنىڭ يېنىدىن چىقىپ جانابلىرىنىڭ يېنىغا كىرەي دەپ تۇرىۋىدىم. مەشەدىلا سۆزلىشىۋالايلى. ئۇ بولسىمۇ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىر قىسىم ئەرز ـ شىكايەتلەرنى ئۆزۈم كۆرۈپ چىقتىم، تېخى پۈجۈك ئاغىچامغا مەلۇم قىلمىدىم. ئەسلىدە بىز ئوردىدىن ئون يىلغىچە خەلقتىن لەك ـ سېلىق ئالمايمىز دەپ جاكارلىغاندۇق. سېلىق دېگەننىڭ تونىنى ئۆزگەرتىپلا ئۆشرە ـ زاكات يىغىمىز دەپ ئۇقتۇرۇش قىپتىلا . ئۆشرە ـ زاكات دېگەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز ئىختىيارى ئاساسىدا ئاجىز ـ ئورۇقلارغا تاپقان بايلىقىنىڭ قىرىقتىن بىرىنى بېرىدىغان قائىدە. بۇ قۇرئاندا كۆرسىتىلگەن بەش پەرىزنىڭ بىرى. ئوردا ھېچ قاچاندا ئۆشرە ـ زاكات يىغىدىغان ئورۇن ئەمەس. بۇ قىلغانلىرى خاتا بوپتۇ، بېگىم.

— خاتالاشتىلا بېگىم، ئۆتكەندە پۈجۈك خېنىم نېمە دېدى، «گادايلارغا نان يېقىپ تارقىتىپ بېرىشنى داۋاملاشتۇرسىلا» دېمىدىمۇ ھە. مانا شۇ ناننى نېمە بىلەن ياقىمىز. ئاشۇ ئۆشرە ـ زاكاتتىن ياقىمىدۇق.

— گەپ ئۇنداق ئەمەس بېگىم، ئالتۇن ساڭدا ئاشلىق كۆپ، ئەمدىلا نەچچە دادەن ئاشلىقنى ئىگە بولۇۋاتقان خەققە ئۇۋال قىلمايلى. ئۇلارمۇ خاتىرجەم ئاشلىقىنى يىغىۋالسۇن. كوندۇك-

لىرىنى تولدۇرۇۋالسۇن.
— ھەي . . . بېگىم ئۆزلىرى نېمە خىيالدا، مەن نېمە خىيالدا، پۇجۇك خېنىم نېمە دېسە، بىزمۇ شۇنى قىلىمىز دېسەك بولمايدۇ. پۇجۇك خېنىم بىر ئايال كىشى، ئۇ بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا ئويلايدۇ. ئوردىنىڭ سېپىلىنى قۇرۇتۇۋەتسەك قانداق بولىدۇ. ھامان توي تونلۇقىنىڭ، ھېيت ئاتلىقىنىڭ بولىدىغانلىق-نى پۇجۇك بىلمەيدۇ، بەگلىككە ھەشەم، پادىشاھقا دەرەم كې-رەك، — دېدى ھاشىر تەيجى ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ.
— بىز يۇرتنىڭ باشپاناھى مېھرىبانۇ پۇچۇك نېمە دېسە شۇنى قىلىشىمىز كېرەك. ئۇنىڭغا، ماڭا تەگمىگەندىكىن دەپ ئاداۋەت تۇتساق، بۇيرۇغىنىنى بىجا كەلتۈرمىسەك، خاتا قىلغان بولىمىز.
— ۋەزىرلەر پادىشاھنىڭ ئەقلى، ئوردىنىڭ تۈۋرۈكى، ھەممەيەر تېرىم بولسا، ساقلىرىمىز يېرىم بولسا، بۇنىڭغا قاد-داقمۇ كۆڭۈل ئۇنايدۇ، خەزىنە قۇرۇپ قالسا باشقىلاردىن گۇ-مانلىنىۋاتقان يەردە، ساقلار قۇرۇپ كەتسە، ھەممىمىز چاشقان بولۇپ قالامدىمىز.
— ھەي، بېگىم، قانلىرى قىزىپ قاپتۇ، ئويلىنىپراق ئىش قىلسىلا، ھېلىمۇ پۇجۇك خېنىم ئۆزلىرى بىلەن مېنى جازالىمىدى. مېنى پۇجۇڭغا ئەلچىلىككە قويۇپ نېمە كويغا يەت-تىلە، ئەمدى تۈگمىنى دەپ تۆگىدىن قۇرۇق قالىدىغان ئىش بولمىسۇن يەنە، تاشتىن تاش قۇرقىدۇ، گۇناھتىن باش. يۇرتقا ئادالەت ئورنىتىمىز دېسەك، نەپسىمىزنىڭ تىزگىنىنى سەل تار-تىۋالمىساق بولمايدۇ.
— قۇرۇق قوشۇق ئاغىز يىرتىدۇ. خەزىنىسى ئاز ئوردا مۇستەھكەم بولمايدۇ. مەنمۇ ياخشى نىيەت بىلەن پۇجۇك خې-نىمنى يۆلەي دېدىم.

www.uyghurkitap.com

— ئاڭلىمىغانمۇ، نەپسىنى يىغقان سۇلتان بولۇر، بولمىسا ئولتاك بولۇر دېگەننى. ھامان خەلققە ئادىللىق قىلغىنىمىز تۈزۈك. چۈنكى ئادىللىق زورلۇقتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، ئەتىلا خەلققە جاكار قىلسىلا «ئۆشرە - زاكات يىغمايمىز» دەپ. بولمىسا بۇ ئىش ئەتە - ئۆگۈننىڭ ئىچىدە پۈجۈك خېنىمنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالسا، ئۆزلىرىگە ياخشى بولمايدۇ. شاھنىڭ ئەمرى مۇقەددەستۇر.

ھاشىر تەيجى سەل ئەنسىرەپ قالدى:

— خوش بېگىم، خوش، بۇ دېگەنلىرىمۇ دۇرۇس بولدى. ئەتىلا شۇنداق قىلاي، ئەمىسە.

نەمىتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىنىڭ چاپسانلار پەسكويغا چۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ خوشلاشتى.

*　　　　*

شامەخسۇت بەگ شاھزات بەگنىڭ ئۆيىدە بولغان بەزمىدىن يېنىپ ئازراق ناشتا قىلىپلا ئۆزىنىڭ ئىش بېجىرىش ئۆيىگە كىرگەنىدى. سۆڭدىشىپ كىرىپ كەلگەن مەلۇمچى:

— خوجام، ھەزرەتلىرىنى پۈجۈك خېنىم چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى.

شامەخسۇتنىڭ ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك دېمى قىسىلغان ھالدا پۈجۈك خېنىم ئولتۇرغان تەختلىك سارايىنىڭ ئالدىغا كەلگەنىدى، بۇ چاغدا پۈجۈك خېنىم سارايدىكى ناتونۇش ئىككى ئادەمگە شۇنداق دەۋاتاتتى:

— كىشىدىن ھايا كەتسە، ئورنىغا بالا كېلۇر، تووۋا، ئىززىتىنى بىلمىگەن شەرمەندىلەر. قېنى مەن ئۇلار بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي.

مېھربانۇ ۋاڭ ئىشىكتە تۇرغان شامەخسۇتنى كۆرمەسكە سېلىپ، ھېلىقى ئىككى كىشىگە ئىجازەت بېرىپ چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭغا قارىدى.

— پۇجۇڭ ئانامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، — دەپ تەزىم قىلدى شامەخسۇت. مېھربانۇ ۋاڭ:

— ئىجازەت، — دېدى. شامەخسۇت ئاستا كېلىپ ئولتۇردى.

— كوچىدا سوكۇلداپ يۈرگەن ئىت ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، شەرمەندىلىك قىلىپ، شەھۋانىي ھەۋەستىن ئۆزىنى تارتمايدىغان ھايۋانلارنىڭ ئىچىدىن ئادەملەرنى تاپقىلى بولمايدۇ. ئەپسۇسكى، ئادەملەر ئىچىدىن ھايۋانلارنى تاپقىلى بولىدۇ. ئۇلاردا ئىپپەت، نومۇس، ساداقەت، مۇھەببەت دېگەن نەرسە بولمايدۇ. ئۇلار شەھۋانە نەپسىگە ئىزا ـ ئاھانەتنى چېتىپ ھەممىنى ئىزتىراپقا سالىدۇ. ئادەم دېگەندە نومۇس بولمىسا ئۇنى نېمە دېگۈلۈك، ئىشەكنى ئىززەت قىلساڭ ئوقۇرىغا چىچىدۇ، دەيدۇ. ئەمدى ئىش شۇنداق بولىۋاتامدۇ؟ — مېھربانۇ ۋاڭنىڭ راسا ئاچچىقى كەلگەنىدى. ئۇ بىردىنلا سۆزىدىن توختاپ شامەخسۇتقا قارىدى. شامەخسۇت يەرگە قارىغىنىچە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى كۆڭلىگە ئايان ئىدى. ئەمما پۇجۇڭنىڭ قايسى ئىشنى بىلىپ قېلىپ ئۇنى ئالدىغا چاقىرتقانلىقىنى بىلەلمەي دىققەتتە بولدى.

— شامەخسۇت بەگ ئۆزلىرىدىن بىر نەچچە سوئال سوراپ باقاي.

— خوش، سورىسىلا ئوغۇللىرى جاۋاب بېرىدۇ.

مېھربانۇۋاڭ دەرھال ئويلىدى، قارا بۇنىڭ تەپ تارتماي دەۋاتقان گېپىنى، مېھربانۇ ۋاڭ شامەخسۇتقا نارازى كەيپىياتتا تۇرۇپ سوئال سورىدى:

— ئاقىل ھەم زېرەك كىشىلەر قانداق بولغاي؟
— ئەدەپ - ئەخلاقتا نەمۇنە كىشىلەردۇر.
— شۇنداقمۇ؟ بۇنى مۇنداقمۇ ئىزاھلاش مۇمكىن. ئاقىل كىشىلەر گۇناھ بولىدىغان ئىشنى قىلمايدۇ. زېرەك كىشىلەر ئۆز نەپسىگە بېرىلمەيدۇ، — دەپ تۈزىتىش بەردى. مېھربانۇ ۋاڭ ئۇ يەنە سورىدى:
— ئىنساپ بىلەن دىيانەت ئادەمنى ئۆلچەيدىغان مىزاندۇر. ئەدەپ بىلەن ئەخلاق ئادەم خىسلىتىدىكى ئالتۇندۇر. خوش، ئۆزلىرىدىن سوراپ باقاي، پادىشاھنىڭ ئىشى كىم بىلەن بولۇر؟
— پادىشاھنىڭ ئىشى ۋەزىر، ئۆلىما، بەگ، خوجىلىرى بىلەن بولۇر.
مېھربانۇ ۋاڭ بۇ جاۋابقا ئەجەبلىنىپ كۈلدى:
— دېگەنلىرى دۇرۇس بولمىدى، پادىشاھنىڭ ئىشى ئەل بىلەن بولۇر. يەنە شۇنىمۇ سوراپ باقاي، ئىنساننىڭ قەدىر-قىممىتى نېمە بىلەن ئۆلچىنىدۇ؟
شامەخسۇت بۇ سوئالغا جاۋاب بېرەلمىدىمۇ، ياكى جاۋاب بېرىشنى خالىمىدىمۇ، يەرگە قاراپ جىمجىت ئولتۇرۇۋالدى. بۇ سوئالغىمۇ مېھربانۇ ۋاڭ ئۆزى جاۋاب بېرىپ شامەخسۇتقا تەنبىھ بەردى.
— ئىنسان ھاياتىنىڭ قەدىر - قىممىتى ئاۋام خەلققە قىلىپ بەرگەن مېھنىتى بىلەن ئۆلچىنىدۇ، ئادەم ئۆلىدۇ، ئەمما ياخشى ئىش ئۆلمەستۇر. ئۇلۇغلۇق ھامان نەسىل - نەسەب بىلەن ئەمەس، ئەقىل - ئەدەپ بىلەندۇر. خان قوزۇق، پۇقرا ئوزۇق، دېگەننى ئاڭلىمىغانمۇ.
شامەخسۇت بۇ ئاچچىق بىلەن دېيىلىۋاتقان گەپ سۆزلەردىن ئۆزىنىڭ بارلىق قىلمىشىنى مېھربانۇ ۋاڭنىڭ بىلىپ قالغانلى-

قىنى ھېس قىلىپ، ۋاڭنىڭ ھەيۋىسىدىن سەل قورقۇپ قالدى، شۇڭا بېشىنى تۆۋەن قىلغىنىچە «خوش، خوش» دەپلا ئولتۇردى. مېھرىبانۇ ۋاڭ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— پۇقرا ئۈچۈن ياخشىلىق قىلمىغانلار، پۇقرانى قاقشاتقانلار ياخشى كۈنگە قالمايدۇ. ھەزرەتلىرى ھاشىر تەيجى ۋە ھاشىر تەيجىنىڭ ئوغلى شاھزاتنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلەمدىلا؟ ئۇلار نېمە ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئارقىلىرىغا كىرىۋېلىپ ئۆزلىرىنى يامان ئىشلارغا شېرىك قىلىپ، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈيدۇ. ماڭا ھەممىنى دېسىلە.

— ئۇلارنى مەن ئوبدان بىلىمەن، ياخشى ئادەملەرغۇ!

— بەس، چۈشەندىم، ياخشى بىلەن يۈرسەڭ يېتىسەن مۇرادقا، يامان بىلەن يۈرسەڭ قالىسەن ئۇياتقا. ئەمدى نېمە بولدى. پۇقرانىڭ قىز - ئاياللىرىنى بوزەك قىلىپ، ئۇلارنىڭ نومۇسىنى تۆكۈپ، ئائىلىسىنى بۇزۇپ، ياخشى ئىش قىپتىلامۇ، بۇ ئەمدى نېمە سەتچىلىك، يەنە تېخى ئۇلارنىڭ قىلىۋاتقىنى توغرا بولۇۋاتامدۇ؟ بەگكى ماڭغان يولنى بىلمەيدۇ ، ئەخمەق ئاداشقىنىنى دەپ، ئۆزلىرىزە تاغدىلا ياشىسىلا بوپتىكەن. ئۆزلىرىگە دەي، بۈگۈندىن باشلاپ بىر ئاي ئوردا ئالدىنى تازىلاپ سۇ سەپسىلە، ئۆزلىرىگە بۇ چارە يېنىك بولۇپ قالدى. يەنە بىر گەپ، ئۆزلىرى قايسى كۈنى ھاشىر تەيجى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ياخشىلىقىنى ئىسپاتلاپ مېنى قانائەتلەندۈرگەندە، ئاندىن، ئوردىدىكى ئەمەللىرىنى تۇتىدىلا، بولمىسا، ھەر ئىشنىڭ چارىسى باشقا.

— خوش، شۇنداق قىلاي، — دېدى شامەخسۇت چىقىپ كېتىشكە تەمشىلىپ.

— ئىجازەت، — دەپ قوپاللىق بىلەن چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇدى مېھرىبانۇ ۋاڭ.

*　　　　　*

كۆڭۈلنىڭ خۇشى ـ تىرىكچىلىكنىڭ زىننىتى. ئەپسۇس، قاچان، قايسى تەرەپتىن كۆڭلۈم خوش بولغىنىنى زادىلا بىلمەي، دائىملا پارا كەندىچىلىك ئىچىدە ئۆتكەندەك قىلىمەن. گەرچە مال ـ دۇنيايىم بولسىمۇ، كۆڭۈل خۇشلۇقۇم يوق. بۇ خۇشلۇق گويا يىراقتىكى ئالۋۇندەك گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ كۆرۈنمەي مېنى ئېزىقتۇرىدۇ، ئۇنىڭغا يېتەلمەي ئاۋارىمەن. پۇجۇڭ خېنىمنى ئەمىرىمگە ئالارمەن دەپ خام خىيال قىپ يۈرۈپتىمەن. ئۇ مېنى تەھقىقلاپ كۆرۈش ئۈچۈن تاغلارغا چىقتى. تاغلاردا قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسىنى بىلىپ بولدى. ئەمما ئۇ نېمىشقىـا مېنى رەسـۋا قىلمايدۇ. سوراق ـ سوئال قىلىـپ جازالىمايدۇ. ياكى ھەممە ئىشنى تېگـى تەكتـى بىلەن ئېنىقلايلـى دەۋاتامدۇ ـ يە، نەمىتۇللا تەيجىمۇ تازا بىر مۇنپۇق[①] ئادەم. بىر قارىسام دوستتەك، بىر قارىسام دۈشمەندەك قىلىدۇ. ئۆپكە قېرىن ئاش بولماس، تېگـى دۈشمەن دوست بولماس دەپ، بىكار ئېيتمىغان ـ دە، نەمىتۇللا تەيجى بۇرۇندىن تارتىپلا ماڭا دۈشمەندەك كۆرۈنەتتى، ئەمدىلىكتە، نېمە بوپ ئۇنى ئۆيۈمگە ئاپىرىپ ئويلىغانلىرىمنى دېگەندىمەن. دادام رەھمەتلىك دائىم، سىنالمىغان ئاتقا يۈك ئارتىشقا بولمايدۇ دەيدىغان. سىنالمىغان ئاتقا يۈك ئارتساڭ پېشكەللىك يۈز بېرىدۇ دېگەن شۇ. پېشكەللىك ھېچ قاچان كۆرۈنۈپ كەلمەيدۇ ـ ھاشىر تەيجىنىڭ خىياللىرى شۇ يەرگە كەلگەندە سول تەرەپ كۆكرىكىنى ئېغىر بىر نەرسە باسقاندەك بولۇپ ئاغرىپ كەتتى. بۇ كېچە ئۇ زادىلا ئۇخلىيالمىدى.

---

① مۇنپۇق ـ ھەممە ئىشنى ئىچىدە پىشۇرىدىغان.

بامداتتىن بۇرۇن ئورنىدىن تۇرۇپ، تاھارەت ئېلىۋېتىپ، شاھزاتىنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان شامەخسۇتنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنى كۆرۈپ ھاشىر تەيجى ناھايىتى خوش بولۇپ كەتتى. ھەم شامەخسۇتنى «خوجامغا ئىككى ئېغىز گېپىم بار ئىدى» دەپ ئۆيىگە باشلاپ كىردى. لېكىن شامەخسۇت:

— ئەتىگەنرەك بېرىپ ئوردا ئالدىنى تازىلىشىم كېرەك، بەگ دادا، ئۆزلىرى بىلەن، ئىشخانىدا سۆزلىشەيلى، — دېدى - دە ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىپ قالدى.

دېگەندەك ھاشىر تەيجى ئۆز ئىشخانىسىغا كىرىۋىدى، ئالدىنىلا شامەخسۇت كىرىپ كەلدى. ھاشىر تەيجى شامەخسۇتنى كۆرۈپ سۆزلەپلا كەتتى:

— بۇنداق كۈنلەرگە ئادەم قانداق چىدايدۇ. خوجام ئۆزلىرى بىر بەگ تۇرسىلا، ئوردا ئالدىنى سۈپۈرىدىغان جارۇپكەشلەر نەگە كېتىپ، بۇ ئىشقا ئۆزلىرىنى سېلىپ قويىدى. بۇنداق ئاھانەتنى كىم كۆتۈرىدۇ؟

— بولدى، بۇ گەپنى قىلىشمايلى، قاراڭغۇنىڭ كۆزى يوق دېگەن شۇ.

— ھونۇس شۇنداق، ھونۇس شۇنداق «تۇرنىدىن قاراۋۇل قويساڭ تۈپەڭدىن قۇش كەتمەس» دېگەن گەپ بار خوجام، ئۆزلىرىگە دېسەم، ئەقلىم كۆيىدۇ، دېمىسەم دىلىم، دېگەندەك مېنىڭمۇ ئىچىم دەردكە توشۇپ كەتتى. تىكەننىڭ دەردىنى تارتقان كىشى ئاۋايلاپ دەسسەشكە توغرا كېلىدىكەن، دايۇەنشۇەي يىغىلىقىدا كۆرمىگەن كۈنىمىز قالماي يۈرەكزادە بولۇپ كېتىپتىمىز. ئۇنى ئاز دەپ ھازىر نەمىتۇللا تەيجى ئوردىنى بېشىغا كىيىپ، ھەممىمىزنى يۈرەكزادە قىلغىلى تۇردى. قارىغاندا، ئۇ ئىككىمىزنىلا يۇجۇڭغا چېقىپ بولدى. يۇجۇڭنىڭ ئاچچىقى يامانمۇ؟

— ۋاي - ۋۇي نېمە غەم قىلىلا ھاشىر دادا، پۇجۇك دېگەنلىرى قانچىلىك نېمىتى ئۇ، ئۆتمەس پىچاقنىڭ يۈزى قىڭ-غىر بولىدۇ، دېگەن شۇ. ھەدېسە، ھەممىلا ئىشتا نەمىتۇللا تەيجىنىڭ ئاغزىغا قارايدۇ. ئۇ قانداق ۋاڭ بولغىنى، ۋاڭ بولغان ئادەم ئالدى بىلەن ئۆز پايدىسىنى كۆزلەش، ئوردىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش كېرەك. پۇجۇڭنىڭ قىلغىنى كوندە گادايلار ئۇچۇن نان ياققۇزۇش، ئەمدى قارىسىلا گادايلارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈ-رۇپ قويدى، ئۇلار بىزنىمۇ نەزىرىگە ئىلمايۋاتىدۇ تېخى، بىر گەپ بولسا «پۇجۇڭ ئاغىچام ئاڭلاپ قالسا نېمە قىلىدىكىن، پۇجۇڭ ئاغىچامغا ئېيتىمىز، ئەرز قىلىمىز» لا دەپ تۇرغان. بۇ ئوردىدىكى بەگ، خوجا دېگەننىڭ ئاۋۇ چۇرىقى چوڭ ئىشتانپۇر-لاردىن زادى پەرقى بارمۇ يوق.

— مانا يارايلا، توغرا دېدىلە خوجام، نېمىلا بولسا ئۆزلىرىدە بىر ئەقىل بارىكەن، ئەمدى ئۆزلىرىگە نېمە دېسەم بولىدىكىن، نەمىتۇللا بىلەن پۇجۇڭ بىر بولىۋېلىپ زادى نېمە قىلماقچى. يە نەمىتۇللا دېگەن تېگى پەسنى ۋاڭ قىلماقچىمۇ؟

— ھە، مانا تاپتىلا، ھازىر ئۇلار ئىككىسى بىرلىشىپ، بىر چوڭ ئىشنى پىلانلاۋاتىدۇ.

ھاشىر تەيجى بۇ سۆزدىن سەل ئەندىكىپ شامەخسۇتقا قاراپ بېشىنى لىڭشىتقان ھالدا بىر پەس جىم تۇرغاندىن كېيىن مۇڭ-داق دېدى:

— ئەقىللىق خوجام، دېگەنلىرى بەرھەق، ئۆزلىرىنى تاغدىن ئالدۇرۇپ كېلىشكە مەن مەسلىھەت بەرگەنىدىم. بۇنىڭ-دىكى مەقسەت، نەمىتۇللادەك قارانىيەت، تېگى پەسكە تاقابىل تۇرۇش ئىدى. راستىنى ئېيتسام، ئۇ چاغلاردا، ئۆزلىرى كىچىك، بىلمەيلا، نەمىتۇللا تەيجى تاجىدىن تەيجىنىڭ كۈشەندىسى ئىدى. ئۇ دائىم تاجىدىن تەيجى بېگىمنى مۇھەممەت بېشىر

www.uyghurkitap.com

چىڭۋاڭغا چاقاتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار بىر قانچە قېتىملا توقۇنۇشۇپ قالغانىدى. ئاخىر مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ دادىلىرى مەرھۇم تاجىدىن تەيجى بېگىمنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقاردى.

— بىلىمەن، مەن ئۇ چاغلاردا كىچىك بولساممۇ، دادام ئوردىدىن قوغلانغاندا ئۆيگە كېلىپ، مەن ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان يوغان بىر بوي ئەينەكنى تېپىپ چېقىۋەتكەنىدى. ئوردادىمۇ، ۋاڭ دەمدۇ، تەيجى دەمدۇ ھەممىسىنى تىللاپ كېچىچە يىغلىغانىدى. بۇ ئىش مېنىڭ زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ. شۇنىڭدىن بۇيان ئوردا، ۋاڭ، تەيجى دېگەنلەرگە ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدىم. مەن ئەسلىدە ئوردىنى، بۇ يۇرتنى كۆزۈممۇ كۆرمىسۇن دېگەنىدىم. ئەمدى ياخشى بولدى. مەنمۇ يۇرت سورايدىغان كۈنلەر كېلىپ قالار. ھازىر بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئېيتسام يۈزۈم ئويۇلىدۇ. بۇ ئىككىسى كېچە - كۈندۈز بىر بىرىدىن ئايرىلماي نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈۋشىدۇ، بۇنى كىم بىلىدۇ.

— مانا توغرا ئېيتتىلا خوجام، ئەڭ ياخشىسى، بۇ گەپلەر بىزدىن چىقمىغىنى تۈزۈك. راستلا خوجام، ئۆتكەندە مەن بەرگەن مەسلىھەت بويىچە بېيجىڭ خانغا يازىدىغان ئىلتىماسنى يازدىلامۇ؟

— جانابلىرى توغرا دەپتىلا، ھېلىمۇ يېزىپ سېلىۋەتكىنىم بوپتۇ. تۈنۈگۈن پوجوڭ مۇھۆرنىمۇ قايتۇرۇپ ئالدى. يەنى مەن قاچان ئۆزلىرىنى ھەم شاھزات بەگنىڭ ياخشىلىقىنى ئىسپاتلاپ پوجوڭنى قايىل قىلالىسام، ئاندىن مېنى ئىشقا قويىدىغان بولدى. ھېلىمۇ ياخشى قولۇمدا ئەڭگۈشتەر بار ۋاقتىدا يېزىۋاپتىمەن، ئۇ خەتنى ئەۋەتىۋەتكىلى بىرە ھەپتىدەك بولۇپ قالدى. پوجوڭنىڭ ئاچچىقىدىن قورقۇپ قالدىم. چاتاق چىقماس - ھە، بەگ دادا.

— چاتاق چىقمايدۇ، ئۇنى كىم سۈرۈشتۈرۈپ يۈرگۈدەك، ھېلىقى خانغا ئەۋەتىدىغان سوۋغاتلارنىڭ تىزىملىكى ئىچىگە سې-لىپ ھىملاۋاتقانلا، خەتنىڭ مەزمۇنى قانداق بولدى زادى؟

— شۇنداق قىلدىم، خەتنىڭ مەزمۇنى ئۆزلىرى دېگەندەك بولدى. يەنى مەسىلەن، ئەينەن مەزمۇنى مۇنداق: «. . . خان جانابلىرىغا ، ئۆزۈم ئايال بولغانلىقىم ئۈچۈن يۇرت باشقۇرۇشتا بەزى قىيىنچىلىقلارغا ئۇچراۋاتىمەن. ئوغلۇم بولمىغانلىقتىن ئۆز ئوغلۇم ئورنىدا كۈيئوغلۇم شامەخسۇتنى چىڭۋاڭلىققا تەيىن-لەپ بېرىشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمەن. ئىمزا - مېھرىبانۇ ۋاڭ» دەپ يازدىمغۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ھاشىر تەيجىنىڭ گۇلقەقلىرى ئې-چىلىپ كەتتى.

— ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. ئىش دېگەننى مانا مۇشۇنداق ئەپلەيدىغان گەپ، لېكىننزە خوجام، بۇلارنىڭ ئىشىدىن بىخۇد بولغىلى بولمايدۇ، بىلەمدىلا، كېيىن ئۇنداق بولماي يەنە ئېشەككە مۆڭگۈز بەرسە ئىگىسىنى سۈزەر. تۆگىگە قانات بەرسە تاملارنى بۇزار دېگەندەك بىر ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا؟

ئۇلار يۇقىرىقى سۆزلەرنى قۇلاقنى قۇلاققا يېقىپ دېگۈدەك ئاستا پىچىرلىشىپ سۆزلەشتى، ھاشىر تەيجى ھېلىدىن ھېلىغا ئىشىككە قاراپ - قاراپ قوياتتى.

www.uyghurkitap.com

يىگىرمە يەتتىنچى باب

نەمتۇللا تەيجى ئۆزىنىڭ ئىش بېجىرىش ئۆيىدە شامەخسۇت ھەققىدە ئويلىنىپ ئولتۇراتتى «. . . شامەخسۇت تاغدا قوي بېقىپ كۆرمىگەن كونى قالمىدى. ئوردىغا كەلسە، بېشىغا دۆلەت قۇشى قونغىنى شۇ. ئۇ چاغدا ئۇ ناھايىتى ئەدەپلىك، مۇلايىم، مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ ئوردىنىڭ ئېھتىياجىدىن چىقىدىغان ياخشى ئادەم بولىدۇ. مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ سىزىقىدىن چىقمايدۇ، بەلكىم كېيىنچە مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ مىراسخورى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنداق بولسا مېھرىبانۇ ۋاڭمۇ ئارام ئېلىپ قالىدۇ. مەنمۇ ئارام ئالىمەن، - دەپ ئويلىغانىدى. بىراق ئىش ئۇ ئويلىغان يەردىن چىقمىدى. شامەخسۇت ئوردىغا كېلىپلا يېنىكلىك قىلغىلى تۇردى، - مانا ئەمدىلىكتە بولسا ئوردا ئالدىنى سۇپۇرۇپ، سۇ چېچىپ يۇرىدۇ. تېخى شۇ ھالىغا باقماي جوندنىڭ[①] يامانلىقىنى كۆرمەمدىغان، ئادەمگە سالاممۇ بەرمەيدىغان، چىرايىغىمۇ قارىمايدىغان بولۇۋالدى. ئەڭ يامان يېرى، پۇقرالارنىڭ قىز - ئاياللىرىنى بوزەك قىلىپ، ھەممىمىزنىڭ يۈزىنى تۆكتى. ئاۋۇ شاللاق شاھزاتقۇ پۇقرانىڭ توي قىلىشقا پۈتۈشۈپ قويغان قىزىنى ئەپ قاچتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئىشى نەدىن چىقاركىن ئەمدى . . .»

---

① جونى - نىيىتى.

نەمىتۇللا تەيجى نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئويلاپ بېشى قاتقان ھالدا ئولتۇراتتى. دەل شۇ چاغدا ھاشىر تەيجى كىرىپ كەلدى، ھاشىر تەيجىنىڭ بۇرۇنقى سۆلىتى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ساقال-بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ، چىرايى قارىداپ كەتكەنىدى.

— راست شۇنداق ئىش بولغانمىدۇ بېگىم، ئوتتۇز چىش ئارىسىدىن چىققان سۆز ئوتتۇز ئەلگە تارىلىدۇ، دېگەن گەپ بار. يېغا ياندىن، بالا كەلسە قېرىنداشتىن دېگەندەك، شۇنچە ئۇزۇن يىلدىن بېرى ئوردا ئۇچۇن ئىشلەپ تۇرۇپ، ئەمدىلىكتە بولسا بۇ ئۇياتلىق گەپنى ئوردىدىن ئاڭلاۋاتىمەن، نېمە بولغىنى بۇ، بېگىم، مېنىڭ بالام جانابلىرىنىڭ بالىسىغا ئوخشاش، ئەسلى ئېسىلزادىلەردىن ناتىۋان ئەخمەقلەر چىققىنى يوق. ئوغلۇم ئالا-قوزىدەك ياكى شىر - ئارسلاندەك ئوغلاندۇر. ئۇنى باشقىلارغا ئۆگىتىپ، بىر قىز بالىنى ئەپ قاچتۇرۇپتۇ دېگىنى يالغان گەپ. بۇ ئىشنى باشقىلار قىلىپ، ئوغلۇمغا دۆڭگەپ قويغان چېغى. راست گەپنى دېسەم، ئوغلۇم شامەخسۇت بەگكە جازا بەرگىنىنى ئاڭلاپ، مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى.

— ئالا قوزا ئارسلان بولماس، ئىللەت سەۋەبسىز بولماس دېگەندەك، بۇ ئىش ئۇستىدە تالىشىپ ئولتۇرمايلى، ياخشىسى، دەرھال ئادەم چىقىرىپ، خەقنىڭ قىزىنى ھەم ئوغۇللىرىنى تاپتۇرۇپ كەلسىلە بېگىم، ئوردا ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەملەرنى كۆردىلەمۇ، ئۇلار قىز بالىنىڭ دادىسى، ئاپىسى، مومىسى، بوۋىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىكەن، قاچان قىزىمىزنى ئېلىپ كەلسە، ئاندىن كېتىمىز دەپ ئولتۇرغۇدەك. ئەمدى قانداق قىلىمىز، بۇ ئىش تېخى پۈجۈك خېنىمنىڭ قۇلىقىغا يەتمىدى. ئەڭ ياخشىسى، ھازىرچە يەتمىگىنى تۈزۈك، بېگىم، ئۆزلىرى ئوغۇللىرى چوڭ بولۇپ قالغاندىن كېيىن ۋاقتىدا ئۆيلەپ قوي-

www.uyghurkitap.com

سىلا بوپتىكەن. بىر ئوبدان ئۆيلەرنى سېلىپ، ئىچىنى پاساپ تەقمۇ تەق قىلىپ قويۇپلا. ئۆزلىرىگە كىم قىزىنى بەرمەيدۇ. قولنى يەتمىگەن شاخقا ئۇزاتقاننىڭ پايدىسى يوق. ئەڭ مۇھىمى ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى قويۇپ تۇرۇپ، بالىنىڭ غېمىنى قىلسىلا بوپتىكەن، ئەمدى بۇ نېمىدېگەن سەتچىلىك، — دېدى نەمتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىگە ئاچچىقلاپ.

ھاشىر تەيجى ئەمدى بىر نەرسە دەي دەپ تۇرۇشىغا ئوردا قاراۋۇللىرىدىن بىرى نەمتۇللا تەيجىنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ مەلۇم قىلدى:

— تەيجى بېگىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى ئۇ، - بىر نەچچە دېھقان بالىسى شاھزات خوجامنى تۇتۇپ كەپتۇ. قانداق قىلىمىز، يا، سولاپ قويامدۇق؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھاشىر تەيجى بىلەن نەمتۇللا تەيجى ئالدىراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

— چىقىپ خەۋەر قىل، سولاپ قويمىسۇن. مەن ھازىرلا چۈشىمەن.

قاراۋۇل «خوش بېگىم» دېگىنىچە چىقىپ كەتتى.

ھاشىر تەيجى تەمتىرەپلا قالدى. نەمتۇللا تەيجى قاراڭغۇ دالانغا چۈشكەندە ھاشىر تەيجىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا چۈشتى. ھەم سوراقخانىغا نەمتۇللا تەيجى بىلەن تەڭ كىرىپ كەلدى. نەمتۇللا تەيجى شاھزاتنى ئېلىپ كىرىشكە بۇيرۇ-دى. ياساۋۇللار بىر نەچچە دېھقان يىگىتى بىلەن بىللە قارا ئارغامچا بىلەن چەمبەر - چاس باغلانغان شاھزاتنى سوراقخانىغا ئېلىپ كىردى.

نەمتۇللا تەيجى ھاشىر تەيجىگە قاراپ قويدى. ھاشىر تەي-جىنىڭ كۆزلىرى ھېلىقى دېھقان يىگىتلىرىدە ئىدى.

— يېشىۋېتىڭلار، — دېدى نەمتۇللا تەيجى.

باغلاپ كەلگەنلەر يېشىشكە ئۇنىمىغانىدەك شاھزاتنى ئوراپ تۇراتتى. بۇ چاغدا ھاشىر تەيجى قايناپ كەتتى:
— سىلەر نېمە قىلىۋاتىسىلەر، سىلەرزە، پۇچۇك ئاغىچامنىڭ ھۇزۇرىنى ئۇنتۇپ قالدىڭلارمۇ، سىلەر زادى كىمنى، كىمنىڭ بالىسىنى باغلاپ كەلدىڭلار، گادايىنى ھۆرمەت قىلسا چورۇقى بىلەن تۆرگە چىقىدۇ دېگەن مانا شۇدە.
— ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا بېگىم، بولۇر ئىش بوپتۇ، ھەرگىزمۇ يامانغا رەھىم قىلغىلى بولمايدۇ. سىلەر ئاۋۇ قىل ئارغامچىنى يېشىۋېتىڭلار، قاراپ تۇرسىلەرغۇ، مەيلى كىمنىڭ بالىسى بولۇشتىن قەتئىينەزەر، خاتا قىلغانىكەن، ئۇنىڭغا چارە كۆرىمىز، دەڭلارچۇ، بۇ خوجامنى نەدىن تۇتۇپ كەلدىڭلار؟
نەمتۇللا تەيجى شاھزات بەگنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ مەينەتلىشىپ، پۇرلىشىپ كەتكەن ئېسىل كىيىملىرىگە، لاي ـ پاتقاق چاچراپ كەتكەن يۈزلىرىگە، ھودۇقۇشتىن پۇلتىيىپ تېشىغا چىقىپ كېتەي دېگەن كۆزلىرىگە قاراپ قويدى.
— سىلەر بۇنى نەدىن تۇتۇپ كەلدىڭلار، قېنى بۇ ئەپقاچقان قىز؟ — دەپ قايتا سورىدى نەمتۇللا تەيجى.
يىگىتلەردىن بىرى جاۋاب بەردى:
— قىزنى بۇنىڭ ئەپ قېچىپ كېتەلىشى مۇمكىنمۇ بېگىم، قىزنىڭ بوينى باغلاقلىق تۇرسا، تۈنۈگۈن كەچتە بۇنىڭ ئادەملىرى ئۇ قىزنى ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ قاچقاندا، بىز قىزنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدۇق. بىزمۇ ئاتلىنىپ ئارقىسىدىن قوغلىدۇق. ئاخىرى كىۋەك قېزىبەگنىڭ گۈمبىزىگە بارغاندا تۇتۇۋالدۇق. ماۋۇ شاللاقمۇ شۇ يەردە ساقلاپ تۇرغانىكەن. بۇنىمۇ تۇتۇپ كېچىچە سولاپ قويۇپ، ئەتىگەندە ئوردىغا ئېلىپ كەلدۇق. بۇلارنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى، بېگىم.

www.uyghurkitap.com

هاشىر تەيجى ئۇلارنىڭ گەپ قىلىشىغا يول قويماي سۆزلەپ
كەتتى:

— سىلەر نېمىشقا بۇنى ئېپ كەلدىڭلار؟ قىزنى باشقىلار
ئەپ قاچسا، بۇنىڭدا قانداقمۇ گۇناھ بولسۇن. ۋۇھ، نەسلىنى
بىلمىگەن تەلۋىلەر. ئىت سەمرىسە ئىگىسىنى چىشلەيدۇ، دېگەن
شۇ دە.

— جانابلىرى توختىسىلا، بەدقىلىق دېگەن ئادەمنى شەر-
مەندە قىلىدۇ، — نەمىتسۇلىلا تەيجى ياساۋۇللىرىنى
بۇيرۇدى، — سىلەر بۇ بەگنى بۈگۈن سولاپ قويۇڭلار، ئەتە
جۈمە نامىزىدىن يانغاندا قازىخانا ئالدىغا ئېلىپ چىقىپ، ئاۋۋال
قىرىق غولدا ئۇرۇڭلار، ئاندىن يەنە سولاپ قويۇڭلار. يەنە
بۇنىڭغا قىز بالىنى ئەپ قېچىپ بەرمەكچى بولغانلارنىمۇ نەدىن
بولسا تۇتۇپ كېلىپ ئۇلارنىمۇ قىرىق غولدا ئۇرۇپ خەلقئالەم
ئالدىدا شەرمەندە قىلىپ قويىۋېتىڭلار.

— قۇللۇق، — دېدى ياساۋۇللار.

ئىش دېگەندەك بولدى. ئەتىسى جۈمە نامىزىدىن كېيىن
ھېلىقى ئۈچ كىشىنى قازىخانا ئالدىدا قىرىق غولدىن ئۇردى.
شاھزاتنى سولاپ قويدى. بۇ ئىش بىلەن هاشىر تەيجىنىڭ ھەشە-
مەتلىك ئۆي - سارايلىرىنى، باغ - ۋارانلىرىنى، غەم - غۇسسە
قاپلىدى. هاشىر تەيجىنىڭ شېرىن خىياللىرى توزغاقتەك تو-
زۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئوردىغىمۇ ئازبارىدىغان بو
لۇپ قالدى.

شامەخسۇت پۇجۇڭ خېنىمنىڭ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن
بىر ئاي ئوردا ئالدىغا سۇ چاچقان بولسىمۇ، شاھزات خوجامنىڭ
ئىشلىرى ئۇنىڭغا چېتىشلىق بولغىنى ئۈچۈن مېھرىبانۇ ۋاڭ
ئۇنىڭغا بۇرۇنقى ئەمىلىنى بەرمەي جىمجىت تۇرىۋالدى. شامەخ-
سۇت كۈندە دېگۈدەك خوتۇنى كىچىك ئاي خېنىمنىڭ مېڭىسىنى

يەپ «ئاپىلىرى ئۆز كۈيئوغلىنى خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا قىلـ. دى. شۇنداقمۇ ۋاڭ بولامدۇ؟ ئۇ قانداق ۋاڭ بولغىنى، ئاپىلىـ. رى ئالدىدا ئۆزلىرىدەك بىر تال قىزىنىڭمۇ يۈزى بولمامدۇ» دەپ قىستىغىلى تۇردى. كىچىك ئاي خېنىم باشتا ئاپىسىنى «ئوبدان قىلدى» دەپ قارىغانىدى. لېكىن كېيىن ئاستا - ئاستا ئېرىنىڭ گېپىگە كىرىپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا يالۋۇرۇپ، شامەخـ. سۇتقا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىشنى ئۆتۈندى. مېھرىبانۇ كۆڭلىدە قىزىغا ئىچ ئاغرىتقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھېچقانداق پوزىتسىيە بىلدۈرمەي جىمجىت يۈرىۋەردى. ئارىدىن يەنە بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن قىزى كىچىك ئاي خېنىم يەڭگىدى. ئۇ بىر ئوغۇل تۇغقانىدى. ئوغلىنىڭ ئىسمىنى نەزەر شاھ قويدى. مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوغۇل نەۋرىلىك بولغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، نەۋرىسىنىڭ بۆشۈك تويى بىلەن بۇ يىلىقى ھېيتنى بىرلەشتۈ. رۈپ خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بەش شەھەر ئون ئىككى تاغدىن ناخشىچى، سازەندىلەرنى يىغىپ تەييارلىق قىلىشقا بۇيـ. رۇق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شامەخسۇتنى مانا شۇ تەييارلىق ئىشلىرىغا كېتىدىغان ئىقتىسادىي ئىشلارغا مەسئۇل قىلدى.

شامەخسۇت ئۆزىنى خەلقئالەم ئالدىدا يۈزۈم چۈشۈپ كەتـ. تى. ۋاڭ مېنى رەسۋا قىلدى، دەپ راسا ئاچچىقى كەلگەنىدى. ئەمما ئوردىدا چاندۇرماي، سىلىق - سىپايە يۈرىۋەردى، شامەخسۇت مېھرىبانۇ ۋاڭدىن تەپتارتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ناھايىتى چوڭ بىر ئىشقا تەۋەككۈل قىلدى. بۇ تەۋەككۈلچىلىكـ. نىڭ تەقدىرى قانداق بولار، دەپ پات - پات ئويلاپ قالاتتى. ئەمما ئۇ شۇئان «قايغۇ بىلەن ئۈمىدنى ھاسىل قىلغىلى بولامـ. دۇ، بۇ پۇجۇڭنىڭ مېنى رەسۋا قىلغىنىغا قارىغاندا، ھېچ قاچاندا ماڭا رىئايە قىلمايدۇ. ئۇ مېنى سوتلىغان كۈنى ئېيتىدىـ. گەن يامان گەپلەر بىلەن ھاقارەت قىلدى - ھە» شامەخسۇت

بۇلارنى ئويلىغىنىدا مېھربانۇ ۋاڭغا بولغان ئۆچمەنلىكى قايناپ تاشاتتى. لېكىن ئۇ ئەمدىلىكتە بولسا ئازراق بولسىمۇ ئوردا ئىشلىرىغا بېشىنى تىقىۋالدى. ئۇ يەنە «بۇمۇ بىر پۇرسەت، بىر ئامال قىلىپ شاھزاتنى سولاقتىن قاچۇرۇۋېتەي. يەنە پۇرسەت كېپ قالسا پۇجۇڭ بىلەن ئېلىشىپ باقاي، بۇ خوتۇن بەربىر ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلمايدۇ» دېگەن ئويغا كەلدى.

شامەخسۇت بۇگۈن ئىش بېجىرىش ئۆيىگە كىرىشگىلا ھاشىر تەيجى ئۇنىڭ قېشىغا كىردى.

— كەلسىلە، بەگ دادا، - دەپ قىزغىن كۆرۈشتى شامەخسۇت بەگ.

ھاشىر تەيجى كىرىپلا، ھاسىراپ، ھۆمۈدەپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئاللاتائالانىڭ ئالدىدا گۇناھكارلار شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، ھەممىلا گۇناھ ماڭا ئارتىلىپ قالغاندەك بولۇۋاتىدۇ، خوجام، يۇلتۇزۇم پەسلەپ كەتتى. «ئىت بىلەن خامان يانجىساڭ نجىس بىلەن چەش ئالىسەن» دېگەن گەپنىڭ ئۆزى بولۇۋاتىدۇ، ئۆزى. نەمىتۇللا تەيجىمۇ بىر ئىت، بۇ ئىلىلىق پۇجۇڭ ئاغىچامىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى.

— بىسەرەمجان بولمىسىلا، بەگ دادا، قېنى كۆرۈۋباقمامدۇق، بۇلار ھازىر يىقىلماس تاغدەك قىلىقلارنى قىلىۋاتىدۇ. ناۋادا خانلىقتىن يارلىق چىقىپ، ئۆزۈم ۋاڭ بولىدىغان بولسام، ئۇ چاغدىغۇ پۇجۇڭ دېگەنلىرىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام.

— ھەي، خوجام، دېگەنلىرىغۇ بەرھەق. ئەڭ مۇشكۇلى مانا مۇشۇ كۈنلەر، ئوغلۇم بولسا سولاقتا. بەل، شىراقلىرىغا قاتتىق ئۇرۇۋېتىپتىكەن، تېخىچە يارىسى ساقايماي، بالا بەك جاپا تارتىپ كەتتى. مانا قارىسىلا، ئەمدى يىلدا بىر كېلىدىغان روزى ھېيت كېلىش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. روزا رامىزان كۈنلىرى

بىر ياخشىلىق قىلىپ بالىنى قۇتقۇزۇپ قالغان بولسىلا.

— مەنمۇ شۇنى ئويلاۋاتىمەن، توختاپ تۇرسىلا، بىر ئامالىنى قىلىمىز.

— ھەي، بالام، بۇ شان - شۆھرەت دېگەن ئالتۇندىن قىممەت نەرسىكەن، خەقنىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئىزا - ئاھانەتكە قالدىم. شان - شۆھرەتنى يوقىتىش جاننى يوقاتقان بىلەن باراۋەر ئىكەن.

شامەخسۇت بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر ئەقىل تاپقاندەك بولدى:

— بەگ دادا، راست دەيلا، شان - شۆھرەتنى يوقىتىش جاننى يوقىتىش بىلەن باراۋەر، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق بولمايچۇ خوجام، بىزنى بەگ، خوجام، خېنىم، پۇجۇڭ قىلىۋاتقان خەقنىڭ ئالدىدىكى شان - شۆھرىتىمىزدۇر.

شامەخسۇت ھاشىر تەيجىنىڭ يېنىغىراق كېلىپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا كۆڭلىگە كەلگەن بىر ھىيلىنى پىچىرلاپ دېدى. ئەمما ھاشىر تەيجى دەرھال:

— ئۇنداق قىلساق قانداق بولار، ئىككىسىنى بىر - بىرىگە چاپلاش ئۈچۈن بىرەر ئاساس بولۇشى كېرەك. بولمىسا، ھەر ئىككىمىزنىڭلا كاللىسى كېتىدۇ، — دەپ نارازىلىق بىلدۈردى.

— شان - شۆھرەت دېگەن ئۇلارغىلا خاس بولۇپ، بىزگە خاس ئەمەسمىكەن؟ شان - شۆھرەت چۈشۈپ، نومۇس تۆكۈلسە قانداق بولىدىكىن، ئۇلارمۇ كۆرۈپ باقسۇن، تۇنۇگۇندىن باشلاپ ئوردىغا بەش شەھەر ئون ئىككى تاغدىن سازەندە، مۇقامچىلار كېلىۋاتىدۇ. پۇجۇڭ بۇلارنى باشقۇرۇشقا ئۆزلىرى قاراپ قويسىلا دېدى، يەنە تېخى شەھەرنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدىكى

مەشرەپچى ئەر - خوتۇنلارنى يىغىمىز. ئەمدى قارىسىلا بەگ دادا، يامان سۆز يەتتە تىنىقتا يەتتە ئىقلىمغا يېتىدۇ، دەيدۇ. ئون چاقىرىمغا يەتمەيدىغان بۇ شەھەردە بىر قوۋۇز يامان سۆز بىر تىنىقتىلا تارقالمامدۇ.

— خوش، خوش، قۇدرەتلىك خوجام، پاراسەتلىك خوجام، ئەقىل دېگەن شۇ خوجام، بۇركۇتنىڭ چاڭگىلى بولسا، تۈلكىنىڭمۇ باردۇرخۇداسى. راست ئەمەسمۇ خوجام، ئىتمۇ ئۆزىنى ئۆز كوچىسىدا شىر چاغلايدۇ. ئامال - چارە ئىزلەپ باقماي قايغۇرۇپ كەتكىنىمنى كۆرسىلە.

— شۇنى دېسىلە، تاغدىن ئايرىلغان يولۋاسنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى قالمىغۇدەك. ئادەم دېگەن قارىسىلا، ئۇياتقا قالغاندا، خۇددى يىپى ئۈزۈلگەن لەگلەك ئاسماندا تۇرالمىغاندەك بىر ئىش بولىدىكەن ئەمەسمۇ، قېنى بىزمۇ كۆرۈپ باقمامدۇق ھا. . . ھا. . . ھا. . . .

— خوش، خوجام، ئاللا ئىگەم بىزگە يار - يۆلەكتە بولغاي. ۋاقتى كەلگەندە تۇخۇم تۇغمىغان توخۇدەك قانچىلا قاقاقلىغان بىلەن بىكاردە.

— شۇنداق قىلايلى بەگ دادا، يۈرسىلە، مەن ئۆزلىرىنى سازەندە، ناخشىچىلارنىڭ يېنىغا ئېلىپ كىرەي، — دېدى.

— بولدى خوجام، قايتاي. ئۇ يەرلەرگە كېيىنرەك كىرسەممۇ بولىدۇ، — دېدى ھاشىر تەيجى ۋە كۆڭلى سەل كۆتۈرۈلۈپ قالغاندەك بولۇپ ئۆيىگە قايتتى.

* *

ئوردىنىڭ نەغمە - ناۋا ئىشلىرىغا بۇرۇن ساۋۇرداپ مەسئۇل ئىدى. بىراق ساۋۇرداپ ئوردىغا باستۇرۇپ كىرگەن دا-

يۇەنشۇەي لەشكەرلىرىگە ناغرىخانىدا تۇرۇپ تاش ـ كېسەك ئاتـ
قانلىقى ئۇچۇن ئۇنى لەشكەرلەر ئۆلتۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمدى بۇ
ئىشلارنى باشقۇرۇشقا چېلىشچى رۇستەم زورنى مەسئۇل قىلـ
دى. چۇنكى رۇستەم زورنىڭ نەغمە ـ ناۋا ئىشلىرىدىنمۇ ئازـ
تولا خەۋىرى بار ئىدى. يەنە كېلىپ ئايىغى چاققانىدى. رۇستەم
بۇ ئىشنى قولغا ئېلىپلا ھېلىقى توخۇسوقۇشتۇرۇش مەيدانىنى
باشقۇرغۇچى مەمەدان تۇرانى ئۆزىگە ياردەمچى قىلىۋالدى.
بۇلارنى ئىشقا قويغان نەمىتۇللا تەيجى «ئوردا كۇتۇپخانىسىدا
قۇمۇل ناخشىلىرى رەتلەنگەن بىر كىتاب بار، شۇ كىتابقا قاراپ
مەشىق قىلىڭلار» دېگەنىدى. ئۇلار كۇتۇپخانىغا كىرىپ شۇ
كىتابنى ئىزدەپ تېپىشتى. بۇ كۇتۇپخانا دايۇەنشۇەي يېغلىقىدا
ساق قالغانىدى. چۇنكى دايۇەنشۇەي قۇمۇلغا باستۇرۇپ كەلگەنـ
دىلا مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ كۇتۇپخانىنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىـ
لىرىنى قوپۇرۇپ سۇۋاپ تاشلاشنى ئېيتقانىدى. كېيىن ـ نەمىـ
تۇللا تەيجى بۇ كۇتۇپخانىنىڭ ئىشىك دېرىزىلىرىنى قايتىدىن
ئاچقۇزۇپ بۇرۇنقىدەك ھالەتكە كەلتۇرگەن بولسىمۇ يەتتە ـ
سەككىز يىل ئىچىدە نۇرغۇن كىتابلارنى چاشقان قىيىۋەتكەنىدى،
سامان قەغەزدە تۇپلەنگەن قۇمۇل ناخشىلىرىنىڭ قامۇسىنىڭمۇ
كۆپ قىسىم جايلىرىنى چاشقان يەپ كەتكەنىدى. شۇنداق بولسىـ
مۇ يېشى چوڭراق ناخشىچىلار مۇقام يۇرۇشلىرىنىڭ ھەم تېـ
كىستلىرىنىڭ بېشىنىلا كۆرۈۋالسا ئاخىرىنى ئۆزلىرى تېپىپ
ئېيتىپ كېتەتتى. شۇ ئاساستا نەغمىچى، مۇقامچىلار قىزغىن
تەييارلىققا چۇشۇپ كەتتى.

ئوردىدا بۆشۈك تويى بىلەن روزى ھېيتنىڭ تەييارلىقى
قىزىق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۇنلەردە شامەخسۇت مەستخۇش ھاـ
لەتتە پات ـ پاتلا نەغمىچى، مۇقامچىلار ئارىسىدا پەيدا بولۇپ
قالاتتى. ئۇ خېلى ئۇزاقىچە ئولتۇرۇپ ناخشا ئاڭلايتتى. ئەنە

شۇ كۈنلەرنىڭ بىرى ئەتىگەندىلا ھاشىر تەيجى شامەخسۇتنى ئىش بېجىرىش ئۆيىگە كىرىشكە ئۈندىدى ھەم ئىشكتىن كىرىپلا ئىشكنى چىڭ يېپىپ سۆزلەپ كەتتى:

— خوجام، ھېلىقى ئىش قانداق بولۇپ كەتتى. ئۇنتۇپ قالدىلامۇ، يە؟

شامەخسۇت سەل ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئۆز بالىسىنىڭ دۇنياغا كۆز يورۇغانلىقىنى تەبرىكلەيدىغان شۇنداق تەنتەنىلىك كۈنلەردە بۇ تۆھمەتنى تارقاتسام قانداق بولار، دېگەن ئوي كەلگەنىدى. بۇنى سەزمىگەن ھاشىر تەيجى يەنە سۆزلەپ كەتتى:

— ئەقىللىق خوجام، بىر تۈلكىنىڭ تېرىسىنى ئىككى قېتىم سويغىلى بولمايدۇ. بۇ ھازازۇللارنىڭ پۈتىنى بىراقلا بىر ئۆتۈككە تىقايلى. ئىشمۇ پەم بىلەن، سۆزمۇ پەم بىلەن بولسۇن.

مېھرىبانۇ ۋاڭنى ئويلىغىنىدا شامەخسۇتنىڭ بىردىنلا غەزىپى تۇتتى. شۇڭا ھاشىر تەيجىنى نەغمە ـ ناۋا قىلىنىۋاتقان ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئالدىراپ سىرتقا چىقىپ كەتتى.

ھاشىر تەيجى ئولتۇرۇپ ئويلاپ قالدى : «ئاھ خۇدا، نېمىلەرنى قىلىۋاتىمىز بىز. سۇغا چۆكۈپ كېتىۋېتىپ سامانغا ئېسىلغاندەك بىر ئىش بولۇۋاتامدۇ ـ يە. مۇشت بىلەن بىگىز باراۋەر تۇرالمايدۇ. جۇمۇ، ئۇ چاغدا بۇ ئىش، ئاشۇ شاللاق شامەخسۇت بەگنىڭ ئىشى بولمامدۇ. بولدىلا، مەن بۇ ئىشقا شۇنچىلىك ئارىلىشاي، كېتەيمۇ يە، ياق، بېگىم كىرگۈچە ئولتۇرۇپ تۇراي، بولمىسا، خوجامنىڭ قىزغىنلىقىغا سوغۇق سۇ سېپىپ قويىمەن» ھاشىر تەيجى داڭغۇر ـ دۇڭغۇر ئىچىدە خىيالغا پاتقان ھەددىنى سەل رۇسلاپ :

— سەل تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلارچۇ، — دېدى ناخشىچى

سازەندىلەرگە قاراپ، - ھەممىسى شىپپىتە مەشقتىن توختىدى، — بۇ داڭغۇر - دۇڭغۇرلاردىن بېشىم ئايلىنىپ كەتتى. ئەمدى سىلەر سەل توختاپ تۇرساڭلار، قىزىقچىلاردىن بىرى ئازراق قىزىقچىلىق قىلىپ بەرسە قانداق؟

— خوش بېگىم، — دېدى دوپپىسىنى سىڭايان كىيىۋالغان، ئەپتىدىن قىزىقچىلىق چىقىپ تۇرغان مەمەدان تۇرا. كىشىلەر ئۇنىڭ گەپدانلىقىغا، بوينىڭ ئېگىزلىكىگە قاراپ مەمەدان تۇرا دەپ ئاتىۋالغانىدى، — مەن بىر قىزىقچىلىق قىلىپ بېرەي ئەمىسە.

— ئوت تەپتىدىن، ئادەم ئەپتىدىن بىلىنىدۇ، دېگەندەك قارىسام، سەن بىر قىزىقچىدەك قىلىسەن. قېنى بىر قىزىقچىلىق قىلىپ باققىنا كۆڭلىمىز كۆتۈرۈلۈپ قالسۇن.

— خوش بېگىم، ئۇنچىمۇ ئەمەس. ئەمما مەن بوۋامدىن ئۆگىنىۋالغان قىرىق بىر يالغاننى ئېيتىپ بېرەي.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەممىسى كۈلۈشۈپ «قېنى ئاڭلاپ باقايلى» دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى قىزىقچى ئوتتۇرىغا چىقىپلا چاچما تىكىلگەن قارادۇخاۋا دوپپىسىنى سول قېشى تەرەپكىرەك سىڭايان قىلىپ كىيىۋېلىپ، كېكىردىكىنى قىرىپ، قىرىق بىر يالغاننى باشلىدى:

— ئۆل زامانلاردا مەن بىر ئەر ئىدىم. قالپىقىمنى قىرىلغان، بۇرۇتۇمنى تولغىغان، يېنى سۇنۇقنى يانغا تارتماي مىنىدىغان، يېرىم شىلىڭ كېپەكنى يۈلەتمەي كۆتۈرىدىغان، بارنى بار قىلىدىغان، يوقنى يوق قىلىدىغان، ئاسماننى ئوقۇرۇق بىلەن ئېگىدىغان، تامنى كولىماي تېشىدىغان، تاغ بىلەن بوي تالىشىپ، ئاسمان بىلەن كۆن تالىشىپ، نە ئالدىمغا باقماي، نە ئارقامغا باقماي، چىرايلىقنى ياراتماي، سەتكە شىلتىڭ ئاتماي يۈرۈيدىغان؛ ئالتە زاغرىنى قوينۇمغا، ئايلىق كەتمەننى مۈرەمگە

www.uyghurkitap.com

سىلىپ، تىرەن ئېرىقنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋېلىپ ئەتىدىن ئاخشام-
غىچە مۈشتۈمچە لاي قىلىدىغان. ھەي . . . ئەمدى ئۈنىشلار
ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدىچۇ، ئەمدى نېمە قىلىسەن دېسەڭلار، ئۈند-
مۇ دەپ كېتەي، بىر كۈنى قەغەز بىلەن قازان ئەتسەم، ئۈي
بېشى پاتتى، ئوت قالىماي، سۇ قويماي قايىنىدى ـ تاشتى.
كەسلەنچۈككە سالماسىلىۋىدىم، سۆرىدى قاچتى، قوڭغۇزنى مى-
نىپ ئارقىدىن قوغلىۋىدىم، بەش تاپان ئاشتى. شۇ ئەسنادا
شۇنداق بىر قارىسام ئۈنمىگەن ياتاق تۈۋىدىن تۇغۇلمىغان توش-
قان چىقتى. كەسمىگەن كالتەك بىلەن بىرنى قويىۋىدىم، مان-
تىمغان ئورىغا چۈشتى. تۆمۈرچى سوقمىغان ئۈچ قىرلىق، ئۇن
بىسلىق پىچىقىم بىلەن ھېلىقى توشقاننىڭ تېرىسىنى تۈلۈم
قىلىپ شۇنداق بىر سويۇپتىكەنمەن، ئالتە پاتمان يېغى چىقتى.
يەتتە پاتمان چاۋىسى، ئالتە ئايدىن بېرى يەپ كېتەلمەي يەنە بار
تەڭ يامىسى. تېرىسىنى ئويماق ئەتتىم، گۆشىنى قورداق،
تېرىسىدىن قىرىق بىر ئويماق چىقتى، قىرىق جۇۋان ئەپ قاچ-
تى. قىرىق جۇۋاننى تۇتالماي كوچىلاردا پۇتلاشتىم. ھەممە
ئىشتا يالغان دەپ يۇزۇم كېتىپ سولاشتىم. مانا ئەمدى يالغان-
دىن يالغان چىقتى. يالغاندىن تۇزاق، ــــ مەمەدان تۇرا شاپپىتە
توختاپ ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنى سىلاپ قويدى. ئولتۇرغانلار قاقاق-
لاپ كۇلۇشۇپ كەتتى. ئەمما ھاشىر تەيجى يۇقىرىقى يالغانلارنى
«مېنى دەۋاتامدۇ نېمە بۇ ئەخمەق» دەپ ئويلىنىپ قالدى ـ دە،
يۈرىكى جىغىلداپ كەتتى. شۇڭا ئۇ كۇلۇپمۇ قويمىدى. ئارىدا
بىر ئاز جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. بۇ چاغدا شامەخسۇت ئالدى-
راپ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۈزىدىن بىر خىل جىددىيلىك
ئەكس ئېتەتتى. ئۇ كىرىپلا ئىككى قولىنى كېرىپ سىلكىدى،
ئاندىن دەرھال ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى تۇتۇپ قويۇپ سۆزلەپ
كەتتى:

— ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ سەتچىلىكنى قاراڭلار، ئەستاغ-پۇرۇللا، نېمىدېگەن شەرمەندىلىك بۇ، كىشىدىن ھايا كەتسە كەينىدىن بالا كېلۇر دەپتىكەن، ئىمانى يوق ھاياسىزلار قانداق يۇرت باشقۇرالايدۇ، ئەمدى. ھەي ئىسىت، ھەي ئىسىت . . .

— ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى شامەخسۇتنىڭ سۆز-لىرىدىن ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ بىر بىرىگە قاراپ «نېمە ئىش بولغاندۇ» دەپ پىچىرلىششقا باشلىدى. ھاشىر تەيجى ئاستا ئورنىدىن ئىرغىنىپ تۇرۇپ شامەخسۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا خوجام، نېمە بوپتۇ. ئوردىغا تاشقىن كەپتىمۇ - يە، زادى نېمە بوپتۇ. بەكلا ئاچچىقلىرى كەپتىغۇ، ئاچچىق دېگەن جاننىڭ نەشتىرى، ئۆزلىرىنى تۇتىۋال-سىلا، خوجام، - دېدى.

— ۋاي ئىسىت، ۋاي ئىسىت ئۆلدۇق، نامۇ - شەرەپ، شەرمۇ - ھايا، قائىدە - يوسۇن، ئەۋلادى - ئەقىدە قېنى ئەمدى، ئۆلدۇققۇ، ئۆلدۇق.

— نېمە بوپتۇ خوجام، . چاپسان دېسىلەچۇ.

بۇ چاغدا شەھەر تەۋەسىدىن يىغىپ كەلگەن ئۇسسۇلچى - بېيىتچى ئەر - ئايالالارمۇ بېشنى ئېگىپ، سالام بېرىپ كىرىپ كېلىشتى. بۇلارنى باشلاپ كەلگەن رۇستەم ئىدى. سىرتتىن كىرگەنلەر ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن شامەخسۇت يەنە تەكرار-لىدى:

— شۇ كۇنلەردىن بىزگە ئۆلۇم ياخشى. ئۆز ئىززىتىنى بىلمىگەنلەر بۇگۇن شەرمەندە بولدى. ھەي، ھاشىر دادا، شۇنچە خەق ئارىسىدا مۇنداق سەتچىلىكنى قانداق دەيمەن ئەمدى.

— دەۋەرسىلە، خوجام، خەق بىلمىسۇن دېگەن ئىشنى قىلما دەپتىكەن، بەربىر ئۆزلە دېمىگەن بىلەن ئەتىلا بۇ گەپ ئوردىغا، ئوردىدىن يۇرتقا تارىلىدۇ.

— ئەڭ ياخشىسى، دېگىلى بولمىغان گەپنى دېمىگەن تۈزۈك، يۈز كېتىدىغان گەپنى تېخىمۇ دېمەسلىك كېرەك، — دېدى ھېلىقى قىزىقچى.

— دېمىسەممۇ بۇگەپ راست دېگەندەك ئەتىلا يۈرتقا تارىلىدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە دەۋىرەي. شەرمەندىلەرنىڭ ئىشى ھەممىسىگە پەندىيات بولسۇن، گۆل تارتمىدىن چىقىپ كېتىۋاتسام، پۈجۈڭنىڭ بىر كېنىزىكى يۈگۈرۈپ پەسكە چۈشۈۋاتقانىكەن. مەن نېمە بولدى، دەپ ئالدىنى توسۇدۇم، ئۇ «ۋاي ئۆلەي، زادىلا چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. نەمتۇللا تەيجى بىلەن پۈجۈڭ خېنىم ھە دېسىلا، ئەسكى ئىش قىلىشىدۇ. يە ئۆلاردا شەرمۇ ـ ھايا دېگەن نەرسە يوق. مانا ھازىر يەنە كۆرۈپ قالدىم. مەن بۇ ئوردىدا تۇرمايمەن. بۇ ئوردىدىن قېچىپ كېتىمەن» دەپ چىقىپ كېتىۋاتقانىكەن. مەن ئۇنىڭغا «سەن قېچىپ كېتىمەن دېمە، ئەتە ـ ئۆگۈن دىنىي سوتتا گۇۋاھچى بولىسەن، بولمىسا بۇ ئىشنى تۈگەتكىلى بولمايدۇ» دېدىم. چىقىپ قاراپ باقسام، ئىككىسىلا ھۇجرىدا ئولتۇرۇپتۇ. بۇ ھاياسىزلار قانداقمۇ يۈرتنى سورالىسۇن ئەمدى، قاراڭلار خالايىق، بۇ شەرمەندىلىكنى.

— «تاشنى قوشناڭغا ئاتساڭ ئۆزۈڭگە تېگىدۇ. ئاسمانغا قاراپ تۈكۈرسەڭ يۈزۈڭگە چۈشىدۇ» دېگەن شۇدە، — دېدى ھاشىر تەيجى، — ئەمدى قارا كىگىز مىڭ سوپۇنداپ يۇغان بىلەنمۇ ئاقارمايدۇ. قۇشمۇ ئۇچۇپ يەرگە چۈشىدۇ ئەمەسمۇ، پۈجۈڭنىڭ مۇنداق ئىشى ئەزەلدىن بار. ئەمدى بۇنى شەرىئەت دوزىخي دەيدۇ. تۈگەپتۇ، تۈگەپتۇ، ئىش تۈگەپتۇ.

ھاشىر تەيجى گىدەيگەن ھالدا ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى سىلاپ قويدى.

ياخشى گەپ كىشىلەر ـ قولىقىغا يۇمشاق ئاڭلانغاندەك قىلىسىمۇ قولاقتا ئاز قالىدۇ. يامان گەپ قولاققا دەرھال سىڭىدۇ

ھەم قۇلاقتا قالىدۇ. مانا ھازىر بۇ يامان گەپ ئولتۇرغانلارنى «راست شۇنداقمىدۇ» دېگەن گۇمانغا سېلىپ قويدى. لېكىن ھېلىقى قىزىقچى «يالغاندىن يالغان چىقتى. يالغاندىن تۇزاق» دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ بىر نەرسە دېيىشكە تەمشىلىۋىدى. شامەخسۇت بۇ گەپنى ئانچىلا چۇشىنىپ كەتمەي بۇيرۇق قىلدى.

— رۇستەم، سىلەر بۇلارنى يولغا سېلىۋېتىڭلار ئەمدى، ھېيتمۇ ھارپا بولىدىغان بولدى. بۇ ئويۇن تاماشا ئەمدى كىمنىڭ قۇلىقىغا خۇشياقىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز جاي - جايلىرىغا كەتسۇن. يۇرتىغا بېرىپ بۇ يەردىكى ئەندۇ ئىشلارنى گەشات قىلىپ يۈرمىسۇن. ھەممىسىگە ساقۇتلاپ قوي. بۇچاغدا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن قىزىقچى يەنە دېدى:

— كەم ئەقىللىق قىلىپ قويدىلا خوجام، كەم ئەقىللىق. مېھرىبانۇ پۇجۇڭ ساپ، دىيانەتلىك بىر ۋاڭ. ھەزرەتلىرى ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالغانلىرى تۇزۇك ئىدى. ئۇ ئۆزلىرىگە قالتىس ياخشىلىق قىلغان بىر باشپاناھ.

— ھە. . . ي، لولاڭ سۆزلەپ بەز يېگەن مۇشۇكتەك قىلىق قىلماي، مەن نېمىدېگەن بولسام شۇنى قىلىڭلار.

— ياق خوجام، مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ يۇرتنىڭ پادىشاھسى، بۇ ئوينىشىدىغان ئىش ئەمەس، ئۆزلە خاتا گەپ قىلىپ قويدىلا.

— ھەي، سەن نېمە بولدۇڭ، ساراڭ بولۇپ قالدىڭمۇ - يە، مەن يالغان سۆزلەپ نېمە قىلاتتىم. ماۋۇ يۈزۈم ئۆيلۈۋاتىدۇ، ماۋۇ يۈزۈم، — دېگىنىچە شامەخسۇت ئۆزىنىڭ يۈزىگە ئۆزى ئۇرۇپ كەتتى.

بۇ چاغدا بۇ ئويۇنغا ھەيرەن قېلىۋاتقان رۇستەم ھەيۋەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەخمەق ئاداشقىنىنى بىلمەپتۇ. ھاماقەتنى ھاي دېمەڭلار، ھارغاندا توختايدۇ دەپ، ئۆزلەگە ئېيتىپ قوياي خوجام،

ئۆزلىرى يەتكەن ھاماقەت ھەم ئەخمەقكەنلا، پۈجۈك خېنىم بۇ-
گۈن ئۆزلىرى چۈشەكتە ياتقاندا بارلىق ئەمەلدارلىرىنى باشلاپ
باي بوۋىنىڭ نامىزىغا قاتنىشىش ئۈچۈن باي بوۋىنىڭ تېغىغا
قاراپ يولغا چىقىپ كەتتى. ئۆزلىرى تۆھمەت چاپلاۋاتقان پۈ-
جۈك ئاغىچامىز، نەمتۇللا تەيجى بېگىمىز ھازىر ئوردىدا يوق.
تۈگمەندە تۇغۇلغان چاشقان ھاۋا ھاۋاگۈلدۈرلىگەندىن قورقماي-
دۇ. ھەر كىشىدە بىر يۈرەك بار. بىزمۇ شۇ. ئۆزلىرىگە دەپ
قوياي پۈجۈك ئاغىچام كۆپ ياخشى ئىشلارنى قىلدى. خەلقنى
دىشۋارچىلىقتىن قۇتقۇزدى. پۈجۈك ئاغىچامغا قارا چاپلاش
ئۆز ئۆزىگە گۆر كولىغان بىلەن باراۋەر.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاۋاتقان ھاشىر تەيجىنىڭ چىرايىدىن قان
قاچتى. قارىداپ كەتكەن يۈزلىرى كۆكۈچ تۈس ئالدى.

— ھەي خوجام، ئۆزلىرىزە بايا چەككەن ئەپيۇننىڭ تەسى-
رىدىن مەست ئوخشىمىلا.

— گۇناھنى مەستلىككە ئارتقىلى بولمايدۇ. ھەممە كىشى
گۇناھتىن قورقىدۇ. شۇنچىلىك چوڭ تۆھمەتنى مەستلىككە
ئارتىپ، ئەپۇ قىلىشقا بولمايدۇ، - دېدى رۇستەم جىددىي
ھالدا.

— ھەي، راست، توختاڭلارچۇ راست، مەن مەست ئوخ-
شايمەن، باياتىن مەن نېمە دېدىم، مەست بولۇپ قالغان ئوخشاي-
مەن. خاپا بولماڭلار، ھەممىڭلار بۇ گەپلەرنى ئۇنتۇپ كېتىڭلا-
ر، بولامدۇ؟

ئولتۇرغانلار غۇدۇراشتى، «مۇشۇنداق بىر شاللاق قانداقمۇ
مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ كۈيئوغلى بولۇپ قالغاندۇ. بۇ سەت گەپنى
بىز كەچۈرۈۋەتكەن بىلەن ۋاڭ ئاغىچام كەچۈرۈۋەتمەيدۇ».

بۇ چاغدا ئىشىكتە ئوردا مۇھاپىزەتچىسىدىن بىرى كۆرۈنۈپ
شۇنداق دېدى:

www.uyghurkitap.com

— يېغىلىقتا قېچىپ كېتىپ، تۇرپاندا تۇرۇپ قالغان بىر كىشى ئوردىغا كەپتۇ. مېھرىبانۇ ۋاڭ بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ. بۈگۈن ئەتىگەندىن باشلاپ ئوردىدا مېھرىبانۇ پۈجۈڭمۇ يە، باشقا تەيجى ئەمەلدار بەگلەرمۇ بولمىغاندىكىن ئىككىلىرىگە مەلۇم قىلىپ قويايى دېدىم.

— بولدى، بىز قاراپ باقايلى، — دېدى ئالدىراپ هاشىر تەيجى ھەم ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

شامەخسۇت ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

ئوردا ئالدىدا تۇرغان بۇ ئادەمنى هاشىر تەيجى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى:

— سەن ھاياتمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى هاشىر تەيجى.

ئۇ ئادەمنى كۆرۈپ بىردىنلا هاشىر تەيجىنىڭ سول تەرىپى قاتتىق ئاغرىپ كەتتى.

— ئۆلدى دېگەنمىدىلە، راست دېگەندەك مەنلا ھايات قالدىم.

— ماڭ، بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى.

— بارماسلىقىم مۇمكىن.

— نېمە ئۈچۈن.

— بۇ ئۆزلىرىگە مەلۇم، — دېدى بۇ ئادەم. يەنە ئۇ قاراۋۇلغا قاراپ «ئەتە كېلىمەن»، دەپ قويۇپ ئوردا ئالدىدىن كېتىپ قالدى.

هاشىر تەيجى شۇنىڭدىن باشلاپ يۈرىكى ئاغرىپ يېتىپ قالدى.

هاشىر تەيجى بىلەن شامەخسۇت سازەندە - ناخشىچىلار مەشىق قىلىۋاتقان زالدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن رۇستەم شۇنداق دېدى:

— شامەخسۇت، هاشىر تەيجىلەرنىڭ قانداق ئادەم ئىكەن-

www.uyghurkitap.com

لىكىنى بۇرۇندىنلا پۈتۈن يۇرت بىلىدۇ. مانا ھازىرقى گەپمۇ ئۇلارنىڭ تىل بىرىكتۈرۈپ قىلىشقان ئەڭ چوڭ تۆھمىتى، بۇ ئۆتۈپ كەتكەن شەرمەندىلىك. بۇ گەپ مەشەدە قالسۇن، ھېچ-كىم، ھېچكىمگە تىنماسلىقى كېرەك، بولمىسا ھالۋىنى ھېكىم يەپ، تاياقنى يېتىم يەيدىغان ئىشلار بوپ قالىدۇ. بۇ گەپ كىمنىڭ ئاغزىدىن چىقىدىكەن، ئۇ چوقۇم كاللىسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. ئەمما گۇناھكارلارنى پۇجۇڭ ئاغىچام جازالىماي قال-مايدۇ، — دەپ ئەسكەرتىپ قويدى.

باي بوۋا بىر يۈز يىگىرمە ئالتە ياشقا كىرىپ كۆپ ئاغرىماي-لا ۋاپات بولغانىدى. ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرى، ئاغرىپ يېتىپ قالغان باي بوۋا بالىلىرىغا، «سىلەر ئوردىغا بېرىپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا بوۋام ‹قوغۇن پىشىپ قالدى، ھەزرەتلىرىنى بىر كۆڭ-لۈك تويۇمغا داخىل بولسۇن› دېدى دەڭلار» دەپتۇ. بۇنى ئاڭلى-غان مېھرىبانۇ ۋاڭ ھەر ئون چاقىرىمدا بىردىن ئاتلىق ئادەم تۇرغۇزۇپ بىرىدىن بىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈش ئارقىلىق باي بوۋى-دىن خەۋەر ئېلىشنى تاپىلىغانىدى. ئاخىرى خەۋەر يېرىم كېچى-دە يېتىپ كەلدى. بۇ چاغدا خەۋەر كۈتۈپ تۇرغان مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوردىدا ساقلاپ تۇرغان بەگلىرىدىن يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم، نەمە-تۇللا تەيجى قاتارلىق سەككىز نەپەر ئۆلىمانى ۋە بىر قىسىم سىپاھىلىرىنى، نۇربانۇنى ئېلىپ يولغا چىقىپ، ئەتىسى چۈش مەزگىلىدە تاغقا يېتىپ چىقتى. مېھرىبانۇ ۋاڭ بېشىغا ئاق سېلىپ تۆردە ئولتۇرۇپ ھازا ئاچتى. باي بوۋا ئەۋلىيالارنىڭ ئايىغى تەگكەن زېمىن دەپ ئاتالغان سىرلىق جىلغىغا دەپنە قىلىندى. بۇ سىرلىق جىلغا دەپ ئاتالغان جاي ھەقىقەتەنمۇ سىرلىق جاي ئىدى. بۇ يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان چىغىر يول، چىغىر يولنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە چوڭقۇرلۇقتا ئېقىۋاتقان تارراق ئۆستەڭ، كۈن پېتىش تەرەپتە

بولسا كەڭ كەتكەن ئوڭغۇل - دوڭغۇل سايلىق، سايلىقتا چوڭ
كىچىك قورام تاشلار كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بۇ قورام تاشلارغا سەپ-
سالسىڭىز بۇ قورام تاشلارنىڭ بەزىلىرى قوش باشلىق ئېگەرگە،
بەزىلىرى تۇرخۇنلۇق ئوچاققا، بەزىلىرى چوڭ داش قازانغا ئوخ-
شايدۇ. پەستە - تۇزلەڭلىككە يېيىلغان تاشلاردا ئادەمنىڭ توپ-
لەي كىيگەن، ئۆتۈك كىيگەن ئىزلىرى، قوي، ئىت، تۆگە،
كالىلارنىڭ ئاياغ ئىزلىرى گويا ھازىرلا پاتۇرۇپ قويغاندەك
كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. يەنە مەلۇم جايغا بارسىڭىز تاختا، خالو،
سۈپۈرا، كېسىلگەن چۆپ، پىچاقنىڭ تاشقا ئايلانغان شەكلى
ئەينەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئەگەر سىز تۆۋەندە ئېقىۋاتقان ئۆس-
تەڭنىڭ نېرى قىرغىقىغا ئۆتۈپ قىيادەك تىكلىنىپ تۇرغان
سىلىق تاشلارنىڭ يۈزىگە قارىسىڭىز، تاشقا سىزىلى-
غان تۈرلۈك - تۈرلۈك رەسىملەر سىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ.
باي بوۋاي بۇ يەردىكى ئەۋلىيالارنىڭ مەسچىتى دەپ ئاتال-
غان، قىبلىدىكى مېھرابى بىلەن يەردىكى پارچە - پارچە كىگىزى
تاشقا ئايلانغان جاينىڭ تۆۋەن تەرىپىگە دەپىن قىلىندى.
ئەتىسى مېھرىبانۇۋاڭنىڭ دېيىشى بىلەن خەلق ئاق تاش
تېرىپ كېلىپ باي بوۋىنىڭ قەبرىسىنى قاتۇردى. بۇ قەبرە
مۇقەددەس تەڭرى تېغىنىڭ ئاستىدىكى بىر ۋاپادار ئاتىنىڭ سىم-
ۋولى ئىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يىگىرمە سەككىزىنچى باب

خېلى كۈنلەر بولدى. بۇ يۇرتتا دەرۋىش سۈپەت بىر ئادەم پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ ئۇستىگە نەچچە يېرىگە ياماق سېلىنغان ئۇزۇن قارا جەندە كىيگەن. بېلىنى قاراپوتا بىلەن باغلاپ، پوتىسىنىڭ بىر تەرىپىگە سۇ قاچىلانغان قاپاقنى ئېسىۋالغان ئىدى. ئۇ قولىدا ئۇزۇن دەستىلىك بىر تەمبۇرنى تىك تۇتۇپ ناھايىتىمۇ ئورۇق بىر ئاتنى مىنگەن ھالدا ئوردا قوۋۇق دەرۋا- زىسىدىن كىردى ـ دە، ئاتتىن چۈشۈپ بىر ھازاغىچە ئوردىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئاندىن شۇ ئەتراپتىكى ئاشپۇزۇللاردىن بىرىگە كىرىپ بولدۇرۇپ ئەتكەن مانتىدىن نەچچىنى يەپ، ئىس- سىق چاي ئىچىپ قورسىقىنى توقلىۋالغاندىن كېيىن شەھەرنىڭ چوڭ مەسچىتلىرىدىن بىرى بولغان ئۇلۇغ بۇزۇرگاھنىڭ ئالدى- دىكى بىر قارىياغاچقا ئېتىنى باغلاپ قويۇپ، ئۆزى ئۇ- لۇغ بۇزۇرۇگاھنىڭ تاش پەلەمپىيى ئۇستىدە بىر مەھەل ئولتۇر- دى. ئۇ بېلىدىكى تۈگۈنچەكلەرنى ئېلىپ يېنىغا قويدى. ئۇسسۇ- لۇق قاپىقىنى چايقاپ كۆرۈپ ئاستىدا قېپقالغان ئازراق سۇنىمۇ ئىچىۋالدى ـ دە، ئەتراپقا سەپسېلىپ قاراشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تال بوستانلىق ھويلىلار، ئاق تېرەك سايە تاشلاپ تۇرغان مەھەللىلەر، قوغۇن ھىدى پۇراپ تۇرغان كەڭ ئېتىزلار

نامايان بولدى. ئۇنى چوڭ يولدا كۆرگەنلەر، ئۇنىڭغا قارىغىنچە ئورنىدا تۇرۇپلا قالغانىدى. مەكتەپتىن يانغان بىر نەچچە بالىلار ھەپتىيەكلىرىنى ئىلىك بوغچىلىرىغا سېلىپ، مۇرىسىگە ئاسقان ھالدا ھېلىقى يېگانە ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ تاش تارتما ئالدىدىن سەل يىراقتىراق توختىدى. يېگانە ئادەم ھېچكىمگە پەرۋا قىلماي، ئۇلۇغ بۇزرۇگاھنىڭ داغدام ئوچۇق ئىشىكىگە قارىغىنچە خىيال سۇرۇپ ئولتۇراتتى. نامازدىگەر مەزگىلى ئىدى. ئۇلۇغ بۇزرۇگاھنىڭ نەقىشلىك ئېگىز پەش-تىقىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. «ئاللاھۇ ئەكبەر . . . ئاللاھۇ ئەكبەر . . .» يېگانە ئادەم ئۆرۈلۈپ بالىلارغا قارىغانىدى. ئۇلار تەرەپ تەرەپلەرگە قېچىپ كېتىشتى - دە، يەنە مەھەللىنىڭ نېرىقى چېتىگە بېرىپ قاراپ تۇرۇشتى. بۇ يېگانە ئادەمنىڭ مۇرىسىگە چۈشكەن چاچلىرى قالغاچنىڭ چاڭ-گىسىدەك چىگىشلىشىپ، يوغان قارا كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكە-نىدى. قاراقاشلىرى ساقال - بۇرۇتلىرى بىلەن ھىملىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. يۈزلىرى مەينەتلىشىپ قارىداپ كەتكەن بولۇپ، پەقەت كالپۇكلىرىلا قىزىرىپ تۇراتتى. ئۇ بالىلارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇۋىدى، بالىلارمۇ بىر بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ كەتتى. بالىلارنىڭ بىرى «ساراڭكەن» دېسە بىرى «دىۋانىكەن» دەيتتى.

بۇ چاغدا مەھەللىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى ئۆيلەردىن، كەڭ، تار يوللاردىن دىگەر نامىزىغا چىققان ئۆلىمالار، بايلار، ھەتتا گادايلارمۇ ئۇلۇغ بۇزرۇگاھقا يېتىپ كەلدى. ئەڭ بۇرۇن كەلگەن كىشى شۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى ئىدى. بۇ سەكسەن ياشقا كىرگەن ساغلام. بوي - تۇرقى ئېگىز، قاۋۇل كىشى ئىدى. ئىمام بۇ دەرۋىش سۈپەت ئادەمنى كۆرۈپ تاش پەلەمپەينىڭ ئالدىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە بۇنىڭدىن خېلى يىللار

بۇرۇن يەنى ئەردىشىرۋاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن ئۇچتۇر خەلپەم كەل-
دى. ئۇچتۇر خەلپەمۇ ئەنە شۇ سىياقتا، مۇشۇ جايدا پەيدا
بولغانىدى. شۇ چاغدا بۇ ئىمامنىڭ دادىسى مۇشۇ مەسچىتكە
ئىمام ئىدى. ئۇ كىشى بۇ دەرۋىشنى ئەردىشىرۋاڭغا مەلۇم
قىلغان. ئەردىشىرۋاڭ كېيىنچە ئۇ دەرۋىشنى ئۇستاز/ تۇتقاند-
دى. بۇ ۋەقە تېخىچە ئۇنىڭ يادىدا ئىدى. «ئەمدى بۇ نېمە
كارامەت؟ — دېدى ئىمام، — ئۇچتۇر - خەلپەم تىرىلىپ
قالدىمۇ - يە؟ كەرىمى كەڭ، قۇدرىتى ئۇلۇغ خۇدايىمنىڭ
خىسلەتلىرىدىن بىز بەندىلەر غاپىل» ئۇنىڭ خىيالى شۇ يەرگە
كەلگەندە ئىختىيارسىز ھالدا ھېلىقى يېگانە ئادەمگە قاراپ:
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى. يېگانە ئادەم بۇ
سىپايى كىيىنگەن سالاپەتلىك زاتتىن ئىززەت - ئىكرام كۆرگەن-
لىكى ئۈچۈن ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى. قولىد-
دىن سىرغىپ چۈشكەن تەمبۇرنىڭ سىم تارلىرى جىرىڭشىپ
كەتتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — جاۋاب بەردى يېگانە ئادەم.
ئىمامنىڭ كۆزى تەمبۇرگە چۈشتى. ۋەھالەنكى ئۆز ۋاقتىدا
ئۇچتۇر خەلپەمنىڭ قولىدا ئۇنداق تەمبۇر يوق ئىدى. قاپاق ۋە
تۇگۈنچەكلەرلا بار ئىدى. بۇزات بولسا بېشىغا كۇلاھ كىيىپتۇ،
ئۇ زات بېشىغا كۇلاھ كىيمەتتى، ئەمما چاچلىرىمۇ، ئۇچىسىدى-
كى جەندىمۇ ئوپمۇ ئوخشاش . . .
— قىسمىتى خىلمۇخىل ئاللاتائالا جانابلىرىنىڭ سەپىرىنى
بىزنىڭ يۇرتىمىزغا بۇيرۇپتۇ، نېمە ھاجەتلىرى باركىن؟ —
دېدى ئىمام ئاخۇنۇم.
بۇ چاغدا نامازخانلار ئەتراپقا يىغىلىپ بولغانىدى. ھەممى-
نىڭ كۆزى يېگانە ئادەمدە، قۇلىقى ئىمامنىڭ سوئالىدا ئىدى.
ھەر كاللىدا بىر خىيال دېگەندەك نامازخانلارمۇ ھەرخىل خىيال-

لاردا ئىدى. بۇ يەردە تۇرغانلارنىڭ ئىچىدە ئۇچتۇر خەلپەمنى بىلىدىغانلارمۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇلار بۇمۆجىزىگە ھەيران بولغان ھالدا سۈكۈتتە تۇراتتى. يېگانە ئادەم نامازخانلارنىڭ ناماز ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈپ قويماسلىقى ئۈچۈن، بېشىنى ئېگىپ، ھەممىسىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ:

— ھەر قايسىلىرى ناماز ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈپ قويمىغايلا، — دەپ مەسچىت تەرەپنى ئىشارەت قىلدى.

راست دېگەندەك، ناماز ۋاقتىنى قازا قىلىشقا بولمايتتى. شۇڭا جامائەت ھەممىسىلا يېگانە ئادەمگە قاراپ قويۇشۇپ نامازگاھقا كىرىپ كېتىشتى.

جامائەت نامازنى ئۆتەپ بولۇپلا يېگانە ئادەمنىڭ پارىڭىغا چۈشۈپ كېتىشتى. ئىمام ئۆزىگە ئوخشاش ياشانغان بىر نەچچەيلەنگە قاراپ سۆزلىدى:

— ھەرقايسىلىرىنىڭ ئېسىلىرىدە بارمىكىن، ئەردىشىر ۋاڭ دەۋرىدە ئەنە شۇنداق جەندە كىيگەن بىر خەلپىتىم پەيدا بولغانىدى. دەل مۇشۇ ئۇلۇغ بۇزۇرگاھنىڭ ئالدىدا. ئۇ خەلپىتىمنىڭ ئۇزۇن ئۆتمەي كارامەتلىرى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. كىشىلەر ئۇنى بامداتنى بۇ يەردە ئۆتىسە، پېشىننى تۇرپاندا، دىگەرنى بەلختە، شامنى مەككىدە، خۇپتەننى مەدىنىدە ئۆتەيدىكەن، دېيىشكەنىدى. يىللاپ ئاغرىپ ياتقان كىشىلەرنى بىر ئايەت ئوقۇپ سۈپكۆشلەپلا ساقايتىپ قويغانىدى. خەقنىڭ نەرسە كېرەكلىرى يوقالسا پالانى يەرگە تاشلاپ قويۇپتۇ، ياكى پالانچى ئاپتۇ دەپ تېپىپ بېرەتتى. ئاخىرى ئەردىشىر ۋاڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ خەلپىتىم بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ ئۆتكەنىدى.

— ئۇ چاغلاردا ئۇچتۇر خەلپەم ھەققىدە نۇرغۇن پاراڭلار تارالغانىدى. يادىمدا قالماپتۇ، - دېدى يەنە بىر سالاپەتلىك كىشى، - ئۇ كىشى گويا ئەۋلىيالاردەك ئالدىن ھۆكۈم قىلالايدى-

كەن، ئەتە يامغۇر ياغىدۇ دېسە، يامغۇر يېغىپتۇ. پالانى مەھەل-لىدە مېيىت چىقىدۇ دېسە، مېيىت چىقىپتۇ. ھاۋا بەك ئىس-سىپ يامغۇر ياغماي قۇرغاقچىلىق بولۇپ ئۆستەڭلەردە سولار قۇرۇپ كەتكەندە ۋاڭ خوجام ئۈچتۇر خەلپەمنى يامغۇر ياغدۇ-رۇپ بەرسىلە دېگەنىكەن، ئۈچتۇر خەلپەم باغداش تېغىدىكى ئەڭ چوڭ تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ ئاللادىن يامغۇر تەلەپ قىلغا-نىكەن، ئۈچ كېچە - كۈندۈز يامغۇر يېغىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئۈچتۇر خەلپەمنى «ئەۋلىيا ئىكەن» «بۇمۇ ئاللاتائالا-نىڭ ھىممىتى» دەپ ھۆرمەتلىشىپتۇ.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ھەممىسى تالادا قالغان يېگانە ئادەم ھەققىدە ئويلاپ قېلىشتى: «بۇمۇ بەلكىم شۇنداق ھىممەتلىك خىزىرلاردىن بولسا كېرەك، ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى، ئاللاتائالا يۇرتىمىزغا يەنە بىر غەنىيمەت قولنى سۇنغان چېغىۋا»

نامازخانلار مەسچىتكە كىرىپ كەتكەندە بۇ يېگانە ئادەم ئۇلۇغ بۇزۇرگاھ ھەققىدە ئويلىنىپ قالدى ... بۇ مازاردا ياتقان كىشى سۇلتان سەئىد ئەخمەت بەلىخى بولۇپ، ئافغانىس-تاننىڭ قەدىمكى پايتەختى بەلىختىن قومۇلغا مىرمۇر بەلىغى، مىرتاباق بەلىغى ئىسىملىك ئىككى سوپىسى بىلەن ئىسلام دىنى-نى تارقىتىشقا كەلگەن. بۇلار ئۇزۇن يىللار قومۇلدا ياشاپ ئەرلىرى «شاھ»، ئاياللىرى «تەركەن» دېگەن نام بىلەن ئۇلۇغ بۇزۇرگاھنىڭ شەيىخلىرى بولۇپ ئۆتكەن ... يېگانە ئادەم شۇ خىياللارنى قىلىپ بولۇپلا كۆڭلىگە نېمە كەلدىكىن، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، نەرسە - كېرەكلىرىنى ئېلىپ يولغا راۋان بول-دى.

نامازخانلار نامازدىن يېنىپ چىقىۋىدى. يېگانە ئادەمنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى.

— ئاپلا، ھونۇس شۇ، خىزىركەن، ھەي خىزىركەن،

— دېدى ئىمام ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — ھەي، ھەي، ھەي، ئۇنى تۇتۇپ قېلىشىمىز كېرەك ئىدى.

ئىمام ھەممىسىدىن ئالدىراپ دېگەندەك ئۆيىگە ياندى. ئۆيىگە كىرىپلا ئوغلىغا:

— ھەي بالام، بۈگۈن بىزگە خىزىر يولۇققانىدى، — دەپ يېگانە ئادەمنىڭ سۈپىتىنى سۆزلەپ بەردى. ئاندىن، سەن دەرھال چوڭ يولنى بويلاپ ئاشۇ ئادەمنى ئىزدەپ باق، ئەگەر مەن دېگەن ئادەمنى كۆرسەڭلا ماڭا خەۋەر قىل، - دېدى.

— بولىدۇ، — دېدى ئىمامنىڭ ئوغلى گايىز، — ئىشىكتىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، ئۇ ھەممە يوللارنى ئايلىنىپ چىقتى، ھېچكىم كۆرۈنمىدى. ئۇ قايتىپ جۈمە مەسچىتىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا نامازشامنى ئۆتەشكە كىرىپ كېتىۋاتقان جامائەتكە كۆزى چۈشتى. ھەم ھېلىقى يېگانە ئادەمنى جۈمە مەسچىتكە كىرىۋالغاندىمۇ - يە، دېگەن خىيال كۆڭلىدىن كەچتى - دە، نامازخانلارغا قوشۇلۇپ جۈمە مەسچىتكە كىردى. جۈمە مەسچىتىنىڭ ھۇجرىلىرىنىڭ بىرىدە چىراغ يېنىق تۇراتتى. ئۇ جۈمە مەسچىتىنىڭ مەزىنىدىن سورىدى:

— مەزىن ئاخۇن دادا، ئاۋۇ ئۆيدە كىم تۇرىدۇ؟

— ھەي، بالام ئاجايىپ ئىش، ھېلىراقتا ياقا يۇرتتىن كەلگەن، ئۇستىگەجەندە، بېشىغا كۇلاھ كىيگەن بىر كىشى جۈمە مەسچىتىنىڭ ئىشىكىدە ئولتۇرغانىكەن، مېنى كۆرۈپلا ئورنىدىن تۇردى ھەمدە باغلاپ قويغان ئېتىنى يېشىپ، قولۇمغا تۇتقۇزۇپ «بۇ ئاتنى جۈمە مەسچىتگە ئاتىدىم، رەھىم قىلىپ ماڭا مەسچىتىنىڭ ھۇجرىلىرىدىن بىرنى بەرگەن بول- سىلا، دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ ئۆتكەن بولسام» دېدى مەن ئاشۇ ھۇجرىنى ئېچىپ چىراغ يېقىپ بەردىم، — دېدى مەزىن ئاخۇ- نۇم.

بۇ گەپلەرنى زەن قويۇپ ئاڭلىغان گايىز دەرھال ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ دادىسىغا يەتكۈزدى. ئىمام ئاخۇنۇم بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى «مەزىن ئاخۇنۇمزە ئاشۇ خىزىرنىڭ ھىممىتىگە ئېرىشىدىغان بوپتۇ ـ دە . بۇ قانداق گەپ بولغىنى. . . » ئىمام سەل ئاچچىق يۇتۇپ تۇرۇپ قالدى.

ئوغلى دادىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى پەملەپ:

— ھەي دادا، سەن ئۇ قەلەندەرگە ئاشىق بولۇپ قالغانمىدىڭ، ئۇنى نېمە قىلاتتىڭ، باقماقچىمۇ ـ يە، ئالتە بالاڭ، يەتتە كالاڭنىڭ غېمىنى يېسەڭچۇ، يوق خىياللارنى قىلماي، — دېدى.

— ئەخمەق، ئاللاتائالانىڭ شەپقەتلىرى خىلمۇخىل مۆجىزىلەر بىلەن بەندىلەرگە ۋاجىپ بولىدۇ. ئۇ بىر خىزىر، سەن بىلەمسەن، ئۇ بىر خىزىر. ئۇنىڭ بىزگە پايدىسى تېگىپ قالاتتى. ھەي نادان، ھەي نادان. . .

گايىز كۈلۈپ كەتتى.

ئەتىسى جۈمە ئىدى. ئىمام ئالدىراش تاھارەت ئالدى، ئۇ تاھارەت ئېلىۋېتىپ ئويلىنىپ قالدى « . . . ئۆتكەندە كەلگەن خىزىردىن ئەردىشىر ۋاڭ ئوبدان مەنپەئەت ئالالمىدى. ئۇ ئەخمەق ئىكەن. مەن بولسام، ئۇنداق قىلمايتتىم. ئادەمگە ئۆمرىدە خىزىر بىرلا قېتىم يولۇقىدۇ، ئۇ چاغدا ئۇنىڭدىن جىق نەرسىلەرنى ئۇندۇرۇۋېلىش كېرەك. . . . «مۇسا ئەلەيھىسسالام دەۋرىدىكى قارۇن دۆۋە ـ دۆۋە تاشلارنى يىغىپ ئوت يېقىۋىدى خىزىرنىڭ شاپائىتى بىلەن ئالتۇنغا ئايلاندى. ئۇ بىر يولىلا قىرىق خامان ئالتۇن ئالدى. ئاخىرى بېيىپ كەتتى. مانا ماۋۇ خىزىرنىڭ قولىدىن ئەلۋەتتە شۇنداق ئىشلارمۇ كېلىدۇ . . . »

ئىمام ئاخۇنۇم جۈمە مەسچىتكە يېتىپ كەلگەندە سۈرۈك ـ سۈرۈك جامائەت جۈمە مەسچىت ئالدىغا يىغىلغاندى.

ىي. ئادەملەرنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك مۇلايىم، خۇشخۇي ئىدى. ئۇلار ئۇستىلىرىگە كۆك، قارا، بوز رەڭلەردە ئۇزۇن چاپان، بېشىغا كېزىگى تارچاچما دوپپىلار كىيىگەنىدى.

بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ھەر جۇمە نامىزى كۈنى ياكى ھېيت - ئايەملەردە ھەممىسى دېگۇدەك غۇسۇل تاھارەت ئېلىپ ئەنە شۇنداق پاكىزە، رەتلىك كىيىنگەن ھالدا نامازغا كېلىدۇ. يىراق - يېقىندىن كەلگەنلەر ئۆز ئارا سالاملىشىدۇ. ھال - ئەھۋاللىشىدۇ. شۇ يىللىق تېرىقچىلىقى، يازدىكى مول نېمەتلىرى، ئات - ئۇلاغ، مارۋىلىرى، ئائىلىسى، بالا چاقىلىرى ھەققىدە پاراڭ سېلىشىدۇ.

بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى. خېلى يىللاردىن بېرى كىشىلەر بۇ جامەگە مۇنداق كۆپ يىغىلىپ باقمىغانىدى. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك مېھرىبانۇۋاڭنىڭ ياخشى تەرىپىنى قىلىشاتتى. بىرى «پۇجۇڭ خېنىم ئورما ۋاقتىدا بىزنىڭ ئېتىزغا كېلىپ بىزدىن ھال - ئەھۋال سورىدى . . . ئۇستىگە يېشىل زوچو كۆڭلەك كىيىپتۇ» دېسە يەنە بىرى «بالىمىز ئاغرىپ قېلىۋىدى. يوقلىتىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ . . .» دېيىشەتتى. ئىمام ئاخۇنۇم بۇ خەقلەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالماي، ئۇدۇل جۇمە مەسچىتىنىڭ ئىچىگە قاراپ ماڭدى. ئىمامغا ئەزان ئېيتىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان مەزىن ئاخۇنۇم ئۇچراپ قالدى، ئۇلار ئاۋۋال سالاملاشتى، ئاندىن:

— مەزىن ئاخۇنۇم جانابلىرىدىن بىر كىشىنى سوراپ باقاي، — دېدى ئىمام ئاخۇن، — بۇ يەرگە قەلەندەر سۇپەت بىرسىنى كەپتۇ دەيدىغۇ؟

— كەلدى ئاخۇنۇم، كەلدى. ئاخشام نامازشامغا ئەزان ئېيتقىلى مەسچىتكە كەلسەم، جۇمە مەسچىتىنىڭ ئالدىدا چېچى ئۆسۈپ غولىغا چۈشكەن، يۈز - كۆزىنى ساقال - بۇرۇت

www.uyghurkitap.com

قاپلىغان، جەندە كىيىپ يېنىغا قاپاق، تۇگۇنچەكلىرىنى ئاسقان بىرى ئولتۇرۇپتۇ. خىيالىمغا بىر كىچىك چاغلاردا ئۆتكەن ئۇچتۇر خەلپەم كەلدى. مەن ئۇنى ئىززەت قىلىپ بىر ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ چىراغنى يېقىپ بەردىم. ھەر نېمە بولسا بىر مۇساپىركەن، ھالىدىن خەۋەر ئالسام، ساۋاپ بولۇر دېدىم.

— شۇنداق مەزىن ئاخۇنۇم، شۇنداق ، ئۇ كىشى نېمىلەر دېدى ئۆزلىرىگە.

— ئۇ ھېچ نەرسە دېمىدى، ئۇنىڭ دېگەن بىر ئېغىز گېپى، - بۇ جامەئە بۇنىڭدىن 350 يىل مۇقەددەم ئىلىدىن كەلگەن خوجا مۇھەممەت ئېلى تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان. شۇنداقمۇ سوپۇم، — دېدى. مەن «شۇنداق» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ يەنە، - ئاردىن ئىككى يۈز يىللار ئۆتكەندىن كېيىن ماھىروي ئاپپاق تەرىپىدىن ئىككىنچى قېتىم تەمىر قىلىنغان، — دېدى. ئۇنىڭدىن باشقا گەپ - سۆز قىلمىدى. قارىسىلا ئىمام ئاخۇنۇم، بۇ نەدىن كەلگەن كەلگىنىدىكىن، ھەتتا بۇ جۈمە مەسچىتىنىڭ تارىخىنىمۇ بىلىدىكەن.

ئىمام ئاخۇنوم بۇ گەپلەرگە ھەيران قېلىپ يەنە ئويلىنىپ قالدى.

— ھۇجرىسىغا كىرىپ باقايلىمۇ؟

— بولىدۇ.

ئۇلار ھۇجرىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ھۇجرىنىڭ ئىشىكى زەنجىرلىنىپ، زەنجىرگە ياغاچ ئۆتكۈزۈپ قويۇلغانلىقىنى كۆردى،

ناماز ئوقۇلۇپ بولۇپ كىشىلەر جۈمە مەسچىتىنىڭ ئىشىكىدىن تىقىلىشىپ چىقماقتا ئىدى. ئارقىدىراق چىقىپ كېلىۋاتقان مەزىن ئاخۇنۇم ئىمام ئاخۇنۇمغا شۇنداق دېدى:

— ئاڭلىدىلامىكىن، دايۋەنشۇەي دېگەن جاللاتنى باشلاپ

كېلىپ، يۇرتىمىزنى ۋەيران قىلغان ھېلىقى سۇۋۇر پاكارنى ۋە ئۇنىڭ ئايالىنى ئالتە شەھەر تەرەپتىن تۇتۇپ كەپتۇ دېيىشىدىغۇ راستىمىكەن؟

— راستكەن، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم، — سۇۋۇر پاكار قىلغۇلۇقنى قىلىپ، مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭمۇ بېشىنى يەپ، شەھەر - شەھەردە قېچىپ يۈرگەنىكەن. يۇجۇڭ خېنىمنىڭ ئادەملىرى ئۇنى نەچچە يىلدىن بېرى ئىزدەپ ئاران تېپىپ كەپتۇ. ئەمدى ئۇلارنىڭ كۆرىدىغان كۈنى بار.

ئۇلار دەرۋازىدىن چىقىشىغا يىراقتىن ئوردا جاكارچىسىنىڭ غەزەپ بىلەن ئۇرغان جاڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. كىشىلەر يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تۇرۇپ بوينىنى سۇنۇشۇپ يۇقىرىغا قارىشاتتى. ئىمام بىلەن مەزىنمۇ نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئالدىراپ يول ياقىسىغا كەلدى. جاكارچى جاڭ ئۇرۇپ جاكار قىلماقتا:

كۆردۈڭلەرمۇ خالايىق،
يۇرتنى ۋەيران قىلىپ.
خەلقنى سەرسان قىلغان.
دوستنى دۈشمەنگە سېتىپ،
ئۆز نەپسىگە باش قويغان
يۇزى قارا مەلئۇننى!
كۆردۈڭلەرمۇ خالايىق،
دۈشمەنلەرگە تىز پۈكۈپ،
ئار - نومۇسنى بىلمىگەن،
سۆڭەك ئىزدەپ سوكۇلداپ،
كىرمىگەن تۆشۈك قالمىغان،
ئىت سىياقى نومۇسسىز

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

يۈزى قارا مەلئۇننى!
كۆردۈڭلەرمۇ خالايىق،
چاياندىن ئىلتىپات كۈتۈپ،
زالىمدىن شەپقەت كۈتۈپ،
يۇرتنى قانغا بويىغان،
كۆزى كىچىك كۆڭلى تار،
تەلەتى سەت مەلئۇننى!
قاراڭلار بۇنىڭ ئەپتىگە،
كەتمەن ئۆتمەس ساماندۇر.
يىقىلىپ چۈشسە يولىنى،
ئەسلا بىلمەس ساراڭدۇر.
مۈشتنى تىقىپ بېگىزگە،
تاشنى ئېتىپ ئېگىزگە.
ئۆز بېشىنى ئۆزى يېگەن
يۈزى قارا نىجىسكە!

جاكارچى غەزەپ بىلەن ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان سۆز نەزمىلىرى بىلەن جاكار قىلماقتا ئىدى. بوينىغا قوۋۇق كىيگۈزۈلگەن، پۇتىغا زەنجىر سېلىنىپ قوللىرى باغلانغان، سۇۋۇر پاكارنى ئوردىنىڭ مۇھاپىزەتچى لەشكەرلىرى ھەيدەپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن پۇت ـ قولى بوش قويۇۋېتىلگەن خوتۇنى مىنىس ئاپپاقمۇ سوكۇلداپ كەلمەكتە.

جاكارچىنىڭ سۆزلىرى جامائەتكە بىر ئېغىر پاجىئەلىك تارىخنى ئەسلەتتى. ئاتا ـ ئانا، بالا ـ چاقا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان كىشىلەر كۆزلىرى ياشلانغان ھالدا سۇۋۇر پاكارنى قارغاشتى ۋە بىردىنلا بارلىق خەلق غەزەپكە كېلىپ:

— ئۇلۇغ ۋاقىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، يۇرتىمىزنى ۋەيران قىلغان مۇناپىق ئۆلۈمگە مەھكۇم!

— ئۆز يۇرتىدىن، ئۆز خەلقىدىن يۈز ئۆرىگەن قارايۈز ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ توۋلاشتى.

كىشىلەر بۇ گۇناھكارلارنىڭ باش - كۆزلىرىگە تاش - كېسەكلەرنى ياغدۇرۇۋېتىشتى. ئۇلارنى يالاپ كېتىۋاتقانلار خالا-يىقنى تاش - كېسەك ئاتماسلىققا ئۈندەيتتى. . .

شۇنداق قىلىپ سۇۋۇر پاكار بىلەن مىنس ئاپپاقنى شۇ قىياپەتتە شەھەرنىڭ چوڭ كوچىلىرىدا سازايى قىلىپ سولاپ قويۇشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىكىك ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

يىگىرمە توققۇزىنچى باب

مېھرىبانۇ ۋاڭ چىگىشلىشىپ كەتكەن خىياللىرىنى بىر يەر-
گە يىغالماي، ئۆز ھۇجرىسىدا خېلىغىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇ
دېرىزىدىن قاغۇم باغچە تەرەپكە قاراپ خىيالغا چۆمدى. بۇ چاغدا
قاغۇم باغچىدىكى قېرى جۇجەم تۈۋىدىن يەنە ناخشا ئاۋازى كۆتۈ-
رۈلدى:

«شاھلىقنىڭ دەخلى يوق ئىشقۇ مۇھەببەت كويىدە،
... ...
كۆڭلۈم ئۆرتەنسۇن ئەگەر غەيرىڭگە پەرۋا ئەيلىسە،
ھەر كۆڭۈل ھەمكىم سېنىڭ شەۋقىڭنى پەيدا ئەيلىسە.
ۋا دەئىي ئىشقىڭ مەكان قىلدى كۆڭۈل كۆرگەچ يۈزۈڭ،
ئەل باياۋان ئىچرە مەنزىل ئەيلەگەندەك سۇ كۆرۈپ.»

مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ ناخشىغا قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ، كۆز
ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان ھەممىلا نەرسىنى ئۇنۇتقاندەك قىلدى.
ناخشىنىڭ تېكىست، ئاھاڭلىرى تەمبۇرنىڭ سىم تارلىرىغا قو-
شۇلۇپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئەلۋەتتە
كىشىلەر دەۋاتقان، ئۇردا بەگلىرى ئۇستى ئۇستىلەپ ئۇنىڭغا
خەۋەر يەتكۈزۈۋاتقان ھېلىقى يېگانە ئادەم، كونىلار «كېچىدە

ناخشا ئېيتقان يارى بار ئادەم، كۈندۈزى ناخشا ئېيتقان دەردى بار ئادەم» دېيىشىدۇ. بۇ كىشى نەدىن كەلگەن بولغاي، بۇ كىشىنىڭ قانداق دەردى باردۇر. نېمە بولۇپ بۇ بىزنىڭ يۇرتىمىزغا كېلىپ قالدى — ھە، ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراتىپ كۆرەي، دەردىگە يېتەي، يوق نەرسىسى بولسا بېرەي، نەمىتۇللا تەيجىگە ئېيتاي، ئۇنىڭدىن ھال سوراپ كۆرسۇن، — مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە دەرھال تەختىلىك سارايغا كىرمىسە بولمايدىغانلىقى يادىغا كەلدى. مەلۇمچى كېنىزەك مەلۇم قىلدى:

— يۇجۇڭ خېنىم، ھەزرەتلىرىنى بەگلەر ساقلاپ قالدى.

— بولىدۇ، مانا ھازىر، — دېدى مېھرىبانۇ ۋاڭ ۋە ئالدىراپ تەختىلىك ساراي تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ تەختىلىك سارايغا كىرگەندە، ئارام ئېلىش زالىدا ساقلاپ تۇرغان بەگلەر ئۆز ئورۇنلىرىدا قاتار تۇرغان ھالدا ۋاڭغا ئېگىلىپ سالام قىلدى ۋە:

— يۇجۇڭ ئاغىچامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي، — دېدى ۋە بىر - بىرلەپ زالغا كىرىشكە باشلىدى.

— ھەممىلىرى ئولتۇرۇپ قالسىلا.

مېھرىبانۇ ۋاڭ چوڭ يىغىلىشلاردا ئەنە شۇنداق، ھاردۇق ئېلىش ئۆيىدە توپلىشىپ تۇرغان بەگلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ تەختىلىك ئۆيگە كىرىپ، تەختكە ئولتۇراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ مەغرۇر، ئەمما يۈزى تۆۋەن، نازۇك، ئەمما قامەتلىك تۇرقى بىلەن بەگلەر ئارىسىدا نامايان بولاتتى. ھەممىسى ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ يەرگە قارىغىنىچە تۇراتتى. ۋاڭ ئەگەر بىر ياكى ئىككى، ئۈچ بەگ بىلەن سۆھبەتلەشكەندە ئارىغا ئۈنچە پەردە تارتىلغان ئايرىم ئۆيدە ئولتۇرۇپ، ئۈنچە پەردىنى چۈشۈرۈۋېتىپ سۆھبەت ئېلىپ باراتتى. ئۇنىڭدا ئاياللارغا خاس بىر

نازۇكلۇق بىلەن ھايالىق ئۇچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ بۇگۈن-كىدەك ئۇچۇق ئاشكارا سورۇنغا چىققاندىمۇ ھېچ قايسى بەگكە سەپسېلىپ قارىمايتتى. ئۇدۇل قاراپ پەرمان قىلاتتى. بەگلەرمۇ ھايا بىلەن پەسكە قاراپ ئولتۇراتتى. پۇجۇڭغا تىكىلىپ قارد-مايتتى. بۈگۈن مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ ۋۇجۇدىدىن بىر خىل جىد-دىيلىك، غەزەپ ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۇستىگە خان تەقدىم قىلغان مەنسەپ كىيىملىرىنى كىيگەنىدى. بېشىغا ئوتقاتلىق بۆك، ئۇستىگە جىگەررەڭ تاۋار مەنسەپ چاپىنى، ئەجدىھا گۈل-لۈك پەشمەت، ئىچىگە ئەجدىھا گۈللۈك سېرىق تاۋار كۆڭلەك كىيگەن ھالدا ئولتۇراتتى. بىر تەرىپىدە نۇربانۇ، يەنە بىر تەرىپىدە ئانار تىك تۇراتتى. ئوردىنىڭ قاراۋۇل، ياساۋۇللىرىمۇ ئۆز ئورۇنلىرىدا تىك تۇرۇشاتتى.

— بەگلىرىم دىققەت قىلغايكى، — دېدى مېھرىبانۇ ۋاڭ بىر خىل سۇر، ھەيۋەت بىلەن، — بۈگۈن ھەممىمىزنىڭ ھاياتىدا يۈز بېرىپ ئۆتكەن ئەڭ مۇدھىش، ئەڭ قەبىھ كۈنلەر-نىڭ ئاچچىق ھەسرەتلىرىدىن ئۆچ ئالىدىغان كۈن. ئەل قىساسۇ-مىنەلھەق، قىساسكار ھامان ھەقىقەتنىڭ تورىغا چۈشمەي قالماي-دۇ. ئوردىنى، يۇرتنى، خەلقنى ۋەيران قىلىش بىر نەچچىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كەلدى. بۇلار خەلقنى، يۇرتنى زادىلا ئويي-لىمىدى. ئۆز نەپسىنى دەپ خەلقنىڭ كۆڭلىدىن كەتمەيدىغان، تارىخ سەھىپىسىدىن ئۆچمەيدىغان يامانلىقلارنى قىلدى. بىز بۇ-گۈن ئۇلاردىن ھېساب ئالايلى!

— ئەل قىساسۇمىنەلھەق! — دەپ توۋلاشتى ھەممىسى.

شامەخسۇت بىلەن ھاشىر تەيجى ئۇدۇل ئولتۇرغانىدى. ئۇلار يەر ئاستىدىن بىر بىرىگە قارىشىۋالدى. ھاشىر تەيجىنىڭ قەددى پۈكۈلگەن، كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچكەن، يۈزلىرى قارد-داپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى ئەلپازىدىن قىلچىمۇ ئەسەر

قالمىغانىدى. ئۇ ئىچكى بىر ئېزىلىش ۋە ئەندىشە ئىچىدە تىترەپ تۇرغان قەددىنى پۈككەن هالدا ئولتۇراتتى. مېھرىبانۇ يۇنۇس قازى ئاخۇنۇمغا جىددىي قاراپ:

— يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم جانابلىرى يۇقىرى ئۆتسىلە، — دېدى.

— خوش، پوجوڭ ئاغىچام، — دېگىنىچە يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم تەختىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قويۇلغان ئۇستەل يېنىغا كې-لىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى ۋە قۇرئان كەرىمنى ئالدىغا قويدى. مېھرىبانۇ قولىنىڭ بىگىز بارمىقىنى جورۇپ مەلۇمچىگە دېدى:

— جىنايەتچى كەلتۈرۈلسۇن!

سۈۋۈر پاكارنى ئىككى يايى يالاپ كىرىپ، مېھرىبانۇ ۋاڭ-نىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى. ئۇنىڭ چاچلىرى ئۆسۈپ، يۈزىنى ئاپپاق ساقال - بۇرۇت بېسىپ كەتكەن، ئورۇق يۈزىنىڭ ياڭاق-لىرى چىقىپ، يوغان قۇلاقلىرى سالپىيىپ قالغانىدى، پۈكۈ-لۈپ قالغان ئۇرۇق تېنىدىن ئىككى مۈرىسى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ پاكار بويىغا ماس كەلمەيدىغان يوغان قوللىرى قاپقارا كىرلىشىپ كەتكەنىدى. چىملداپ تۇرغان كۆزلىرى چاپاقلىشىپ تۇراتتى. مېھرىبانۇ ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ سوراق قىلدى:

— سېنى بۇ يەرگە نېمە سۆرەپ كەلدى؟!

— جىنايەت.

— كىمكى ئۆز ئىگىسىگە تۇزكورلۇق قىلسا ئاخىرى ئۇ نېمە بولىدىكەن؟!

— ئۇ هالاك بولىدىكەن.

— جىنايىتىڭنىڭ ھەممىسىنى سۆزلە، بۇ يەردە تۇرغان بەگلەر سېنى ياخشىراق بىلىپ قالسۇن.

— مۇھەممەت بېشىرچىكۇاڭ بىلەن ئوردا تالاشتىم. مەن-

سەپ، ئابرۇي تالاشتىم. مۇھەممەت بېشىرچىگۈۋاڭنى خانغا چاق-
تىم. دايۇەنشۇەينى باشلاپ كېلىپ ئوردىنى، يۇرتنى ۋەيران
قىلدىم.

— دېمەك، سەن گۇناھىڭنى بىلىدىكەنسەن - ھە؟!

— بىلىمەن، ئۆلۈش ئالدىدا، بەندىدىن ئەمەس، خۇدادىن
گۇناھىمنى كەچۈرۈشنى تىلەيمەن. مىڭ قېتىم پەرياد ئۇرۇپ،
تۈمەن قېتىم ئىستىغپار ئېيتىپ، خۇدا ئالدىدا گۇناھىمغا توۋا
قىلىمەن. بۇ مېنىڭ باقىي ئالەملىكىمدۇر. مەن ۋاقتىدىن نىجات-
لىق ياكى خەيىر - ساخاۋەت تىلىمەيمەن. قىلمىشىمنى قىلىپ
بولدۇم. خۇدايىم مېنىڭ يۈرىكىمنى شۇنداق ياراتقانىكەن، يەنى
مېنىڭ ھاياتىم غەيۋەت - شىكايەتتە ئۆرتىنىپ، ئۆچ، ئاداۋەت،
ھەسەت ئوتى بىلەن داغلىنىپ، ھەسرەت كەمىرىگە باغلىنىپ
ئۆتتى. پۈتۈن ئۆمرۈم يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان جەننەتتىن كۆز
ئۈزمەي ئۆتتى. لېكىن ئۇ جەننەت يېقىنلاشقانسېرى مەن ئۇنىڭ
دوزاخ ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئەمدى ئۆلۈم ئالدىدا نىجاتلىق تىلى-
مەيمەن. شەرئەت ئالدىدا بوينۇم سۇنۇقلۇق، ئەپسۇسكى، بۇل
جىنايەت كوچىسىدا مېنى يېگانە دېسىلە خاتا قىلغان بولىدىلا،
يەنە دۆلەتلىرى سايىسىدا ھالۋا يەپ كۈن كۆرۈۋاتقانلارمۇ بار.
نەزەر كۆزلىرىنى كەڭرەك ئاچسىلا.

— بىلىمەن، سەن دېمىسەڭمۇ بىلىمەن. يامان ئىش
دېگەن قىرىق يىلدىن كېيىنمۇ ئاشكارىلىنىدۇ. ئاۋۋال ئۆزۈڭنى
سۆزلە!

سۇۋۇر پاكار دەيدىغانلىرىم تۈگىدى. دېگەندەك قىلىپ جىم
ئولتۇرۇۋالدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ قازى ئاخۇنۇمغا قاراپ:

— قېنى ئاخۇنۇم، سۇۋۇرنىڭ جىنايەتلىرى ئۈچۈن قانداق
جازا بۇيرۇيمىز؟

— خوش، پۈجۈك ئاغىچام، — دەپ ئورنىدىن تۇردى قازى ئاخۇنۇم، — زېمىن، ئالەم پەيدا بولۇپ، دۇنىياغا بۇنىڭ-دەك قارا يۈز گۇناھكار كەلگەن ئەمەس، نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى ئەيىبلىنىپ كېلىۋاتقان پىرئەۋىن ئۆزىنى ئالەمنىڭ پادىشا-ھى، ئالەمنىڭ خۇداسىمەن دەپ كەلگەن بولسىمۇ، ھەتتا ئۇ ئاللاتائالا بىلەن خۇدالىق تالاشقان بولسىمۇ، ئاۋام خەلقىدىن ئايرىلمىغان، ئۇ خەيرى - ساخاۋەت قولىنى كەڭ ئېچىپ، خەلقنى ئۆزىدىن ئۇستۇن كۆرگەن، بۇ مەخلۇق، قارا يۈز بولسا يۇرتىدىن كېزىپ، خەلقىدىن بېزىپ، كۆن نۇرىنى كۆرۈۋاتقان خەلققە قاراڭغۇلۇق تىلەپ، ئۇلۇغ ۋاڭنىمىز مۇھەممەت بېشىر-چىڭۋاڭنى قەتلى قىلدۇردى. پۈجۈك خېنىم، بۇنىڭدەك گۇناھى چېكىدىن ئاشقان مەلئۇن بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇش گۆرگە چىراغ ياققان بىلەن باراۋەر. بۇنىڭغا خەلقمۇ، شەرىئەتمۇ، قۇر-ئان كەرىممۇ ئۆلۈم جازاسى بېرىدۇ.

قازىنىڭ سۆزلىرى ھەممىنى تەسىرلەندۈردى. ھەممەيلەن بىردەك:

— بۇ قارا يۈز ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ توۋلاشتى.

مېھرىبانۇ ياساۋۇللارغا قاراپ:

— بۇ مەلئۇننى ئېلىپ چىقىپ شەن يامۇلىغا تاپشۇرۇڭ-لار، كاللىسىنى ئالسۇن! - دەپ پەرمان قىلدى.

يايىلار سۇۋۇر پاكارنى سۆرەپ دېگۈدەك ئەپچىقىپ كەتتى.

— ئەمدى ھېلىقى، يېغىلىقتا تۇرپاندا تۇرۇپ قالغان پەخرىدىن باينىڭ ئوغلى يۇسۇپ ئاخۇن كىرسۇن!

يۇسۇپ ئاخۇن كىرىپ، تەخت ئالدىدا توختاپ:

— پۈجۈك خېنىمنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي - دەپ تەزىم قىلدى.

— قېنى يۇسۇپ ئاخۇن، نەچچە كۈن بۇرۇن ماڭا دېگەنلى-

رىڭىزنى، بەگلەر ئالدىدىمۇ دەڭ، بەگلەرمۇ خەۋەر تېپىپ قال-
سۇن!
— خوش پوجوڭ ئاغىچام، — يۇسۇپ ئاخۇن سول
تەرەپكىرەك ئۆتۈپ بەگلەرگە قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:
— دايۇەنشۇەينىڭ زۇلۇمىدىن، يۇرتىمىز پاراكەندىچىلىك-
كە چۈشۈپ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭنىڭ هاياتى خەۋپ ئاستىدا
قالغاندا مەن بىر هارۋىنى قوشۇپ پوجوڭ ئاغىچامنى بولسىمۇ،
بۇ ئېغىر كۈنلەردىن قۇتۇلدۇرۇپ يىراقراق بىر جايغا ئاپىرىپ
قوياي دەپ، ئوردا ئالدىغا كەلگەنىدىم . شۇ چاغدا ئوردائىچىدە
بىر قانچىلىغان هارۋا، مەپىلەرنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھۇ-
نۇس پوجوڭ خېنىم ئۆز جېنىنى جان ئېتىپ، ئوردىدىن چىقىپ
كېتىشكە تەييارلىق قىلىۋېتىپتۇ، مەنمۇ ئەسقېتىپ قالسام ئە-
جەب ئەمەس دەپ، قاراپ تۇردۇم، بىراق دەل شۇچاغدا هاشىر
تەيجى هارۋا، مەپىلەرنى يىغىن، يىغىن توختىتىپ، هارۋىكەش،
مەپىكەشلەرنى خەزىنىدىكى بىر نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىپ،
هارۋا، مەپىلەرگە بېسىشقا بۇيرۇدى. مەنمۇ شۇ قاتاردا هاشىر
تەيجىنىڭ كۆرسەتكىنى بويىچە خەزىنىدىن ئالتۇن، كۈمۈش،
تۈرلۈك نەرسىلەرنى توشۇپ، هارۋا، مەپىلەرگە سېلىشتىم.
جەمئىي ئون ئىككى هارۋا، ئۈچ مەپىلىك نەرسە بولدى، بۇ
چاغدا كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى. هاشىر تەيجى
«هەيدەڭلار!» دەپ بۇيرۇدى. مەن هاشىر تەيجىنىڭ يېنىغا
بېرىپ «پوجوڭ ئاغىچامنى ئېپ ماڭمامدۇق» دەپ سورىدىم.
هاشىر تەيجى «پوجوڭ بىلەن كارىڭ بولمىسۇن» دېدى. بىز
هارۋا، مەپىلەرنى هەيدەپ شەهەردىن چىقتۇق. ئۈچ مەپە بىلەن
ئىككى هارۋىنى، هاشىر تەيجى تۆۋەن تەرەپكە يەنى شامالچارۋاغ
تەرەپكە ماڭدۇرۇۋەتتى. بۇ هارۋا مەپىلەرنى هەيدىگەنلەر هاشىر
تەيجىنىڭ ئۆز ئوغۇللىرىدەك قىلىدۇ. مەن قاتارلىق ئون هارۋ-

كەشنى يۇقىرىغا ـ دايۇەنشۇەي تۇرغان جايغا قاراپ ھەيدەتتى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمگە گۇمان چۈشۈپ «ھاشىر تەيجى بېگىم نېمە قىلىۋاتىدۇ زادى» دەپ ئويلاپ قالدىم.

بىز ئۇزۇن ئۆتمەي دايۇەنشۇەينىڭ لەشكەرلىرىگە دۇچ كەلدۇق. بۇ چاغدا ھاشىر تەيجى ئۇلارغا «بۇ ئون ھارۋىدىكى ئالتۇن، كۈمۈش. بىز بۇنى ئوردىنىڭ خەزىنىسىدىن ئېلىپ چىقتۇق. دايۇەنشۇەي جانابلىرىغا سوۋغا قىلماقچىمىز» دېدى. لەشكەرلەر خۇشال بولغان ھالدا بىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئاۋات باغچىغا ـ دايۇەنشۇەي تۇرۇشلۇق جايغا ئېلىپ ماڭدى. شۇنىڭ بىلەن سېپىل بىلەن قورشالغان يوغان باغ ئىچىگە كىرىپ قاتار تۇردۇق. ھاشىر تەيجىنى لەشكەرلەر دايۇەنشۇەينىڭ يېنىغا باشلاپ كىرىپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ھاشىر تەيجى بىر يوغان لەشكەر بېشى بىلەن بىللە چىقىپ ھارۋىدىكى نەرسىلەرنى كۆرسەتتى. ئاندىن لەشكەر بېشى ئىچكىرى كىرىپ كەتتى. ھاشىر تەيجى بولسا بىر ئاتقا مىنىپ بىزگىمۇ قارىماي كېتىپ قالدى. ھاشىر تەيجىنى ئىچكىرى باشلاپ كىرگەن لەشكەرلەر بىزگە شۇنداق دېدى:

— سىلەرنىڭ بۇ بېگىڭلار ناھايىتى ياخشىكەن. سۇ دايۇەنشۇەي ئۇنىڭ قولىغا بىر دەستەك بەردى. بۇ دەستەك ئۇنى بۇگۈنكى بالا قازالاردىن ئامان ساقلاپ قالالايدۇ. سىلەرمۇ ياۋاش بولساڭلار بالايىئاپەتتىن ساقلىنىپ قالىسىلەر.

بىز جىمجىت ھالدا نېمە ئىش بولىدىغانلىقىنى ئويلىنىپ تۇردۇق. ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىدە «ھاشىر تەيجى بىزنى دايۇەنشۇەينىڭ ئىختىيارىغا بېرىۋەتتى،»، بىزنى ئۆلتۈرەمدۇ، تىرىلدۇرەمدۇ، ئۇنىڭ ئىختىيارى. ئەڭ يامىنى، ئۇ بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. نېمىشقا دېگەندە، شۇنچە كۆپ بايلىقنى ئېلىپ كەلگەن بىز ئۇلار ئۈچۈنمۇ، ھاشىر تەيجى ئۈچۈنمۇ بىر بالايىئاپەت.

ئېھتىمال ھاشىر تەيجىمۇ بۇلارنى ئۆلتۈرۈۋەت دېگەندۇ ...»
دېگەندەك ھەرخىل خىياللارنى كۆڭلۈمنىزدىن كۆچۈرۈپ تۇر-
دۇق. بۇ چاغدا بىر مۇھاپىزەتچىسى بىلەن دايۇەنشۇەي چىقىپ
ھارۋىدىكى نەرسىلەرنى لامپىنىڭ يورۇقىدا كۆزدىن كەچۈرۈپ
چىقتى. ھەم ناھايىتى خۇشال بولۇپ، كۈلۈپ كەتتى ــ دە،
بىزگە قاراپ:
ـــ سىلەر بۇ بايلىقلارنى ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ بەرسەڭلار،
چوڭ مۇكاپات بېرىپ، سىلەرنى قويۇۋېتىمەن، ـــ دېدى ۋە
بىردەمدىن كېيىن ھەممىمىزگە نان، گۆش قاتارلىق يەيدىغان
نەرسىلەرنى تارقىتىپ بېرىپ، بىر قانچىلىغان لەشكەرلەرنىڭ
ھەمراھلىقىدا بىزنى ئۈرۈمچىگە يولغا سالدى. بىز كېچە ـ
كۈندۈز يول يۈرۈپ تۇرپانغا كەلگەندە، ئىككى كۈن ئارام ئالىدى-
غان بولدۇق. ھارۋىلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ باغلاپ ئۈستىنى
يېپىپ، ئاتلارنى ئارام ئالدۇردۇق. ھارۋىلارنى ئوندەك لەشكەر
كېچە ـ كۈندۈز قوغدىدى. مەن ئاكام تۇرپان چوڭ مەدرىسىدە
ئوقىغاندا تۇرپانغا ئىككى قېتىم كەلگەندىم. تۇرپاد-
نىڭ چوڭ ـ كىچىك كوچىلىرىنى ئوبدان بىلەتتىم. تۇرۇپلا
كۆڭلۈمگە بىر جىن كىردى. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى كۈنى
كېچىدە بىر ئاتنى ئېلىپ قېچىپ كەتتىم. بېرىپ چوڭ مەدرىس-
دىن بىر تونۇش تاپتىم. شۇنداق قىلىپ تۇرپاندا تۇرۇپ قالدىم.
كېيىن ئاڭلىسام، ئاپالىم بىلەن بالام دايۇەنشۇەي لەشكەرلىرى
تەرىپىدىن قىرغىن قىلىنىپتۇ. ئۆيلىرىم كۆيۈپ تۈگەپتۇ. شۇ-
نىڭ بىلەن قۇمۇلغا كەتكۈم كەلمەي تۇرپاندا تۇرۇپ قالدىم. بۇ
دەرد ـ ئەلەمدە ھازىرغىچە پۇچۇلۇنۇپ يۈردۈم. يېقىندا ھاشىر
تەيجى ئوردىدا تېخىچە مەنسەپ تۇتۇپ يۈرۈپتۇ دەپ ئاڭلاپ،
پۇجۇڭ ئاغىچام بۇ ئىشلاردىن خەۋەرسىز ئوخشايدۇ دەپ مۇشۇ
ئىشنى ئېيتقىلى يېتىپ كەلدىم.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ھاشىر تەيجىنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتتى ۋە بىردىنلا مەيدىسىنىڭ سول تەرپى قاتتىق ئاغرىغاندەك بولۇپ، پۇت - قولىدا ماغدۇر قالمىدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ تەنە قىلىپ كۈلۈپ، ھاشىر تەيجىگە قاراپ دېدى:

— بۆرىنى قانچە باقساڭمۇ ئىككى كۆزى جاڭگالدا دېگىنى شۇ. ھاشىر تەيجى جانابلىرى، شۇنچە ئاقىل، شۇنچە مەغرۇر ئىدىلەغۇ؟! ئەل ئالدىدا، ئوردا ئالدىدا رەسۋا بولۇپ قالۇرمەن دەپ ئويلىمىغانمىدىلە؟ جانابلىرى قىلمىغان نېمە ئىشلار قالمىدى؟! مەرھۇم مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بېيجىڭگە بارغاندا سۇۋۇر پاكار بىلەن بىرلىشىپ، خانغا ئەرز - شىكايەت كۆتۈرۈپ باردىلا. نەمىتۇللا تەيجى ئۆزلىرىگە ئىشىنىپ ئوردىنىڭ خەزىنىسىنى يوشۇرۇپ قويۇپ دېگەندە، دايۇەنشۇەيگە بايلىقنى بېرىپ ئۆزلىرى ئامان قاپتىلا، قېنى يەنە ئىككى ھارۋا، ئۈچ مەپىدىكى ئالتۇن، كۈمۈش؟! يۇرت خاراب، ئەل ۋەيران بولغاندىكىن، ئۆزلىرىنى سوراپ قالغان بايلىقنى خەلققە تاپشۇرۇشلىرى كېرەك ئىدى. ئۆزلىرى نېمە قىلدىلا، ئالتۇن بىلەن ئالتۇن تېپىپ، كۈمۈش بىلەن كۈمۈش تېپىپ، ھېچكىمنى نەزەركۆزلىرىگە ئىلمايدىغان بولۇپ قالدىلا. يەنە تېخى ئوردىدا پىتنە - پاسات تېرىپ، شامەخسۇت بەگكە يامانلىق ئۆگىتىپ، ماڭا بەتنام چاپاپ رەسۋا قىلماقچى بولدىلا. جانابلىرى مەھشەرگاھقا بارغاندا، خۇدا قازى بولغاندا نېمە دەرمەن دەپمۇ ئويلىمىدىلامۇ؟! ئەمدى نېمە ھالغا چۈشۈپ قالدىلا؟ — مېھرىبانۇ بىردىنلا ئورنىدىن دەس تۇردى - دە، ھاشىر تەيجىنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى. مېھرىبانۇ ۋاڭدا بىر خىل كەسكىنلىك بار ئىدى. بۇ كەسكىنلىكنى بىر قىسىملار قاراملىق دەپمۇ قارايتتى. ھازىر مانا شۇ كەيپىيات ئۇنىڭدا نامايان بولغانىدى. مېھرىبانۇ ۋاڭ

هاشىر تەيجىنىڭ يېنىغا كەلگۈچە ئۇ گۇپ قىلىپ يەرگە يىقىلدى. ئۇنى ھېچكىم تۇتۇپ ئالالمىدى. تۇتۇپ ئېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنى كۆرۈپ شامەخسۇتنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى. ئولتۇرغانلارمۇ جىددىيلىشىپ بىر ھاشىر تەيجىگە، بىر مېھرىبانۇ ۋاڭغا قارىشاتتى.

— بۇ نېمىدېگەن رەسۋاچىلىق! بەگ ئىدىم، چاقماق ئىدىم، ئۆزدىن ئۆزگىگە باقماس ئىدىم، دەپ يۈرگەن بىر تەيجى بەگنىڭ ھالى شۇمۇ؟! سىلىگە دەپ قوياي، ھامان ئادالەت دېگەن بىر نۇر، بۇ نۇر سىلەردەك ساختىپەز، ھىيلىگەرلەرنى ئاشكارىلىماي قالمايدۇ. تۇرسىلا، گۇناھلىرىنى خۇدا ئالدىدا بولسىمۇ ئىقرار قىلسىلا.

— پۇجۇڭ ئاغىچام، ئۇ كىشى ھوشىدىن كەتتى. ھەزرەتلىرىنىڭ گېپىنى شۇ ھالدا ئۇ بىلمەس، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

— ئۇ بىلمىسە، باشقىلار بىلەر، ئەپ چىقىڭلار، تېۋىپ كۆرۈپ باقسۇن. جېنى بارمۇ - يوق.

يايلار ھاشىر تەيجىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاپئاق شۆلگەي ئېقىپ تۇراتتى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن پەرمان قىلدى.

— نەمىتۇللا تەيجى بېگىم.

— نەمىتۇللا تەيجى «خوش» دېگىنىچە ئورنىدىن تۇردى.

— يايلار باشلىقىغا پەرمان بەرسىلە. ئۇندەك ئادەمنى باشلاپ بېرىپ ھاشىر تەيجىنىڭ ئۆيىنى تىنتىپ، پۈتۈن بايلىقىنى ئوردىغا ئېلىپ كەلسۇن!

— خوش پۇجۇڭ خېنىم، دېگەنلىرى توغرا بولدى، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى. چۈنكى ئۇ شۇ گەپنى كۈتۈپ ئولتۇرغاند-

www.uyghurkitap.com

دى.
— قېنى قازى ئاخۇنۇم ھاشىر تەيجىگە شەرىئەت قانداق ھۆكۈم قىلىدۇ؟
ئولتۇرغان بەگلەرنىڭ كۆپ قىسمى ھاشىر تەيجىنىڭ بۇنداق ئىشلىرىدىن بىخەۋەر ئىدى. شۇڭا بۇگۈن ھاشىر تەيجىنىڭ ئىشلىرىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى، ھەم قاتتىق غەزەپلەندى.
يۇنۇس قازى ئاخۇنۇم ھۆكۈم قىلدى:
— ھاشىر تەيجىنىڭ گۇناھى ئىنتايىن ئېغىر، پۇجۇڭ ئاغىچاممۇ ئۇنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى، ئوردىغا قىلغان خىيانىتىنى يۇزىگە سېلىپ شەرمەندە قىلدى. لېكىن شۇنى دېيىش كېرەككى، ئەگەر بىز ئۇنىڭ ئۆيىدىكى ئوردىغا تەۋە مۈلكى بىساتىنى، دەپنە - دۇنيانى تاپشۇرۇپ ئېلىپ كەلسەك، بۇنىڭ بىلەن ھاشىر تەيجىنىڭ گۇناھىنىڭ بىر قىسمى يېنىكلەيدۇ. شۇڭا ھاشىر تەيجىنى ئۆمۈرلۈك زىندانغا سالماق لازىمدۇر.
بۇ ھۆكۈمگە ھەممىسى رازى بولۇشتى. بىراق ھاشىر تەيجى شۇ ياتقىنىچە ئون كۈن يېتىپ ھوشىغا كەلگەن بولسىمۇ، ئۆيىدىكى ھەتتا مەخپىي خەزىنىلىرىدىكى بارلىق مال - مۈلۈك ئوردىغا توشۇلغاندىن كېيىن، تېخىمۇ ئۆرە بولالماي ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئۆلۈپ قالدى.

* *

خان پەرمان چۈشۈرۈپ يامۇلنىڭ بۇرۇنقى ئامبال، ئايماق بەگلىرىنى بارلىق مال - مۈلكى، بالا - چاقىسى بىلەن قوشۇپ بېيجىڭگە چاقىرىپ ئېلىپ كەتكەندى. كېيىنكى خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئۇلارنىڭ مال - مۈلكى مۇسادىر قىلىنىپ، ئۆزلىرى-

www.uyghurkitap.com

گە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قۇمۇلغا يېڭى-
دىن ئامبال بېگى ھەم ئايماق بېگى تەيىن قىلىنىدى. بۇ ئامبال
بېگى بىلەن ئايماق بېگى قۇمۇلغا كېلىپ ئالدى بىلەن مۇھەممەت
بېشىر چىڭۋاڭنى خاتىرىلەش مۇنارىسى قوپۇردى. ھەرىيلى ئىك-
كىنچى ئايدا بارلىق ئەمەلدارلار چىقىپ مۇنار ئالدىدا تۇرۇپ
مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭغا باش ئۇراتتى. ئىچكىرىدىن چىققان
ئەمەلدارلارمۇ مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭنىڭ مۇنارىسىغا بېرىپ
باش ئۇرماي كەتمەيتتى.

يېڭى تەيىنلەنگەن خان ئامبىلى سۇۋۇرنىڭ ئىشلىرىدىن
خەۋەر تېپىپ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن خېلى كۆپ ھەرىكەت
قىلغانىدى. ئۇلار تۇنۇگۇن ئوردىغا كىرىپ سۇۋۇر پاكارغا ئۆلۈم
جازاسى بېرىشنى ئېيتتى. بۈگۈن شەرىئەتمۇ ئۇنى ئۆلۈمگە ھۆ-
كۈم قىلدى.

شۇ كۈننىڭ ئەتىسى، ئەتىگەندە سۇۋۇر مۇھەممەت بېشىر-
چىڭۋاڭ قەتلى قىلىنغان جايغا ئېلىپ چىقىلدى. ئۇ يەرگە ئۇنىڭ
خوتۇنىمۇ يالاپ چىقىلدى. بۇ يەرگە نۇرغۇن خەلق يىغىلغانىدى.

سۇۋۇر مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغۇزۇلۇپ ئۇنىڭ بارلىق
جىنايى قىلمىشلىرى خەلققە جاكارلاندى. ئۇنىڭدىن ئون چامدام
يىراقلىقتا خوتۇنى مىنىس ئاپپاق تۇرغۇزۇلغانىدى. ئۇستىدىكى
ئىلمە ئىلىنغان تاۋار كۆڭلەكلىرى توپىغا مىلىنىپ مەينەتلىشىپ
كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ھەسەت ئوتىدا پۇچۇلىنىدىغان يۈرىكى تىت-
رەتتى. شۇملۇقتىن يېنىپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنى چاپاق باسقا-
نىدى. چۇۋۇلغان چاچلىرى قاپقارا بولۇپ كىرلىشىپ كەتكەن
لېچىكىدىن چىقىپ تۇراتتى. ئۇ گەزباسقان كالپۇكىنى تىلىنى
ئۇزۇن چىقىرىپ يالىغاندەك قىلىپ ئەتراپتىكى ئادەملەرگە سەپ-

سىلىپ قاراتتى. بۇ چاغدا خان يامۇلىنىڭ جالىلىتى بىر پەرمان بىلەن قىلىچنى ئىگىز كۆتۈرۈپ سۇۋۇرنىڭ كاللىسىنى ئېلىۋەت-تى. سۇۋۇرنىڭ ئاپپاق بىشى يەردە نەچچە دۇگۈلۈنۈپ توختاپ قالدى. بۇ باش كۆزلىرى ئوچۇق، تىلى ساڭگىلىغان هالدا تۇراتتى. بۇنى ئوچۇق كۆرۈپ تۇرغان مىنىس ئاپپاقنىڭ شۇ جايدىلا يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئوتتۇزىنچى باب

سۇۋۇر قەتلى قىلىنغاندىن كېيىن مېھرىبانۇۋاڭنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولغان ھالدا ئويلىنىپ يۈردى. ئادەم ھامان ئۆلىدۇ. ئۇنىڭ قانداق ئۆلۈشىنى ئاللاتائالا ئۆزى بۇيرۇسىمۇ، بۇ ئۆلۈش يەنىلا شۇ ئادەمنىڭ خۇلقى، مىجەزىگىمۇ مۇناسىۋەتلىك بولىدىكەن، سۇۋۇر بىر ئۆمۈر ئۆزى تۇرغان زېمىن بىلەن قارشىلىشىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ ئايالى بولسا ھامان ھەسەت ئوتىدا پۇچىلىنىپ يۈردى. ئاخىر ئۆزلىرىنىڭ بېشىنى ئۆزلىرى يېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن مېھرىبانۇ ۋاڭ سۇۋۇر ھەم ئۇنىڭ خوتۇنى ھەققىدە ھەرگىز ئويلانمىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى شامەخسۇت بەگ بولۇپ قالدى. شامەخسۇتنىڭ ھاشىر تەيجى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى بىلەن بىرلىشىپ قىلغان ئىشلىرىغا قاتتىق غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، بىرتالغىنە قىزىنىڭ كۆڭلىنى ئايايدۇ. قىزى ئېرىنى ياخشى كۆرىدۇ. ھەدېسىلا ئاپىسىغا ئېرى ھەققىدە گەپ قىلىپ، ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشىنى، ئۇنىڭ ھەرقانداق گۇناھى بولسا كەچۈرۈۋېتىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەۋرىسى نەزەر شاھ چوڭ بولۇۋاتىدۇ. مېھرىبانۇۋاڭ نەۋرىسىنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن بولسىمۇ شامەخسۇت بەگنى كەچۈرۈۋەتمەي بولمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن تۈزۈكرەك سۆزلىشىپ تەنبىھ بېرىشى كېرەك، مېھرىبانۇ ۋاڭ شۇلارنى ئويلاپ

ئۇلتۇراتتى. مەلۇمچى كېنىزەك مەلۇم قىلدى:

— پۇجۇڭ ئاغىچامغا مەلۇم بولغاي، نەمىتۇللا تەيجى بېگىم كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ.

— كىرسۇن.

مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ يېنىدىكى كېنىزەك ئۈنچە پەردىنى چۇشۇرۇۋەتتى. نەمىتۇللا تەيجى كىرىپ مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا سالام بېرىپ، ئىجازەتتىن كېيىن ئولتۇرۇپ سۆزلىدى.

— پۇجۇڭ خېنىم ھەزرەتلىرىگە مەلۇم بولغاي، ھاشىر تەيجىنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەر ھەددى ھېسابسىز، ئوردىنىڭ خەزىنىسى شۇنىڭ بىلەن تولۇپ قالدى. ھەزرەتلىرى خەزىنىنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرگەيلا. ئۇنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ يوشۇرۇۋالغىنى پۈتۈنلەي ئالتۇن، كۈمۈش لەئەل - جاۋاھىراتلار ئىكەن. ئۇلار ئۆزپېتى بەگنىڭ مەخپىي خەزىنىسىدە، ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ، ھاشىر تەيجىنىڭ ئادەتتىكى خەزىنىلىرىمۇ تولۇپ كەتكەنىكەن، ئادەتتىكى خەزىنىلىرىدىكى مال - دۇنيانى ئوغۇللىرى «بۇ دادامنىڭ ئاز خىراج بىلەن كۆپ ئىقتىساد قىلىپ يىغقان مال - دۇنياسى» دەپ تونۇشتۇرغانىدى. ئۇچتىن ئىككى قىسمىنى قالدۇرۇپ قويدۇق. ئوغۇللىرىنىڭ مال - مۈلكىگە تەگمىدۇق. چۈنكى ئۇلار دادىسىدىن ئالغان دەسمايە پۇلىنى تامامەن تۆلەپ بولغانىكەن. بۇنىڭدىن ئوغۇللىرىمۇ رازى بولدى.

— ياخشى قىپتىلا، تەيجى بېگىم، ئادىللىق قىپتىلا.

— سەمىمىيەت بولمىغاندىكىن شۇنداق بولىدىغان گەپ، ھاشىر تەيجى ئوغرىنىڭ بېشىدا ھامان ئوت كۆيىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغان.

— ئىززىتىنى بىلمىگەندىكىن ئەدىپىنى يېدى. ئۆزلىرى ئويلاپ باقسىلا، بەگ، تەيجىلەر بۆرە بولسا، ئاۋام پۇقرا قانداق

كۈنگە قالىدۇ. يامانىنىڭ يولى قۇرۇق. ياخشىنىڭ يولى ئۇلۇغ، ۋاپاسىزلىقتىن قەبىھ بەتنامىلىق يوق. كۆڭۈل دېگەن يامان بولسا، ئۇ، تۈن كېچىدەك قاراڭغۇ تۇرىدىغان گەپكەن.

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، قاغۇم باغچە تەرەپتىن يەنە ناخشا ئاڭلاندى. مېھرىبانۇ ۋاڭ ئەتىگەندە دېرىزىنى قىيا ئېچىپ قويغاندى. كۈزنىڭ سوغۇق شامىلى ئۆي ئىچىنى سالقىنلاشتۇرۇپ تۇراتتى. ئەنە شۇ سوغۇق شامالغا ئەگىشىپ ئوچۇق دېرىزىدىن تەمبۇرنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئاڭلاندى:

تەلكىنىڭ داۋانىدىن
ئېتىڭنى قامچىلاپ ئۆتتۈڭ.
كېپىڭمۇ يوق، سۆزۈڭمۇ يوق،
يۈرەككە ئوت سېلىپ ئۆتتۈڭ.

بارىسەن بىر - بىرېسىپ،
تامچە سۇدەك ئايرىلىپ.
مۇنچىمۇ باغرىڭ قاتتۇرمۇ،
باقمىدىڭ بىر قايرىلىپ.

ھەسرەت، نادامەتتە چىقىۋاتقان تەمبۇرنىڭ سىم تارلىرىنىڭ ئاھۇ، پىغانلىق مۇڭلىرى ئۆي ئىچىگە جىمجىتلىق ئېلىپ كىردى. نەمىتۇللا تەيجى بۇ ناخشىنىڭ تارىخىنى بىلەتتى. ھەتتا بۇ ناخشىنىڭ تارىخىنى ئىلىغا تويغا بارغانلار، توي كۆچۈرۈپ كەلگەنلەرمۇ بىلەتتى. بەلكىم بۇ ناخشا شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۇنتۇلۇپ كەتكەندۇ. لېكىن بۇ يەردە ئولتۇرغان نەمىتۇللا تەيجى مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ مۇھەببەت تارىخىنى كۆڭلىدە ساقلاپ كەلگەندى. نەچچە كۈن بۇرۇن نەمىتۇللا تەيجى ئۆزى بۇ يېگانە ئادەم

بىلەن كۆرۈشتى. بۇ يېگانە ئادەم ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى مېھربانۇ ۋاڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدى، بۈگۈن نەمتۇللا تەيجى مانا شۇ ئىشىنىمۇ مېھربانۇ ۋاڭغا ئېيتىمەن دەپ تۇراتتى. بۇ ناخشا ھەر ئىككىسىنىڭلا كۆڭۈل بېغىغا ئۇسۇپ كىردى. نەمتۇللا تەيجى ھەممىنى چۈشەنگەن ھالدا دېمەكچى بولغان سۆزىنى يۇتۇۋېتىپ جىمجىت ئولتۇراتتى. مېھربانۇ ۋاڭنىڭ چىرايلىق كۆزلىرى تەئەددىلىك بىر مەنە بىلەن چوڭ ئېچىلىپ، نېپىز لەۋلىرى قانداقتۇر بىر ھېيىقىش بىلەن ھىملەشتى. ئۇنىڭ كۆڭۈل بېغىغا بىر خىل ئەنسىزچىلىك چۈشتى. يۈرىكى سىقىلىپ، بىردەردلىك تۇيغۇ تىقىلىپ قالغاندەك بولدى. ئەمما ئۇ ئۆز ھاياتىدا نامايان قىلىپ كەلگەن ئىنسانى بۇرچىنى ـ ئادەملەرنىڭ بەختىكە، ئادالەتكە، ئىنسان ۋۇجۇدى تەلپۈنگەن گۈزەللىككە دەۋەت قىلىشتەك ئىنسانى پەزىلىتىنى ئويلىغىنىدا تەمبۇرنىڭ مۇڭىمۇ، ناخشىنىڭ ساداسىمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. لېكىن يۈرىكىدىكى بىر يارا ئۇنى بىئارام قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ دائىم بىر خىل تەمكىن تۇرىدىغان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ نەمتۇللا تەيجىگە ئۇنچە پەردە ئىچىدىن سەپسالدى. نەمتۇللا تەيجى ئۇزۇن بىر تارىخنى ئوقۇشقا مەھلىيا بولغان ئاخۇنۇمدەك بېشىنى سېلىپ ئولتۇراتتى. پۈجۈڭ خېنىم بۇ جىمجىتلىقنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئېغىز ئاچتى:

— جانابلىرىنى ھېلىقى، يۇرتىمىزدا پەيدا بولۇپ قالغان يېگانە ئادەم ھەققىدە سۈرۈشتۈپ كۆرسىلە، دېگەنىدىم قانداق بولدى؟

— خوش، پۈجۈڭ خېنىم ئۇ ئادەم بىلەن ئۆزۈم كۆرۈشۈپ كۆردۈم. كېچىنى جۇمە مەسچىتىنىڭ ھۇجرىسىدا ئۆتكۈز-

سە، كۇندۇزنى قاغۇ باغچىنىڭ قېرى چۇجەم تۇۋىدە ئۆتكۈزىدى-كەن. بۇ ئادەم ھېچكىمگە سىرىنى بەرمەپتۇ. ماڭا دېگىنى-مېھرىبانۇ پۇجۇڭ بىلەن بىر قېتىم كۆرۈشۈشىمگە ئىجازەت بەرگەن بولسا، دەيدۇ، — دېدى نەمىتۇللا تەيجى.

— مەن ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشمىسەم، ئۇ كىشىنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق تەلىپى بولسا جانابلىرىغا دېسە، جاناب-لىرى ھەل قىلىپ بەرسىلە.

— خېنىم، بۇ جەندە كىيگەن، ئاددىي، ئاق كۆڭۈل ئادەمگە ئىچىم ئاغرىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر دەرد - پىراق باردەك قىلىدۇ.

— بىلدىم. نەمىتۇللا تەيجى بېگىم، مەن دېگەندەك قىل-سىلا.

نەمىتۇللا تەيجى پۇجۇڭنىڭ پاك قەلبىنى چۈشىنىپ «خوش خېنىم!» دەپ ماقۇللۇق بىلدۈردى.

شۇ كېچىسى مېھرىبانۇ پۇجۇڭغا تۈن بەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى. ئۇ مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ بىلەن ئۆتكۈزگەن قىرىق نەچچە يىللىق ھاياتىنى ئەسلىدى. ئويلىغانسېرى ئۆز ھاياتىغا پۇشايمان قىلمىدى. نېمىلا بولمىسۇن، خەلقئالەم ئالدىدا ياخ-شى نامى بىلەن ئۆتتى. ئۇنىڭ خۇشاللىقلىرى، قايغۇ - ھەس-رەتلىرى ئەنە شۇ زېمىنغا سىڭىپ كەتتى. ئەمدى يېشى يەتمىش-كە يەتكەندە تالاي يىللار ئىلگىرى ئەڭ يىراقتا قالغان بىر ئۆتنىڭ ئۇچقۇنى كۆزنىڭ سالقىن ھاۋاسىغا قوشۇلۇپ ئۇنىڭ يۈزىگە، قۇلاقلىرىغا، ۋە يۈرىكىگە ئۇرۇلغان بولسىمۇ پەقەت سەگىتىپ قويغاندەكلا بولدى. ئۇ جىمجىت ئولتۇرۇپ ئويلىناتتى. ئويلىغانسېرى بۇ سەگىتىش ئۇنىڭ ئېچىچە ياشلىق ئۇرغۇپ تۇرغان يۈرىكىگە، جۇشقۇنلۇق ھېسسىياتىغا مەلھەم بولىدىغاند-دەكمۇ تۇيۇلدى. ئەمما شۇنىڭدىن كېيىن ئوچۇق تۇرغان دېرى-

ىزىدىن تەمبۇرنىڭ ساداسىمۇ ئاڭلانماس، ناخشىنىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلانماس بولدى. مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇنى سۇرۇشتۇرمىدى.

يېگانە ئادەم شۇنىڭدىن كېيىن بۇ شەھەردىن كېتىپ قالدى. ئۇنىڭ كېيىنكى ھاياتى ھەققىدە ھېچكىم ھېچ نېمە دېمىدى.

*　　　*

ئارىدىن يىرىم يىل ئۆتۈپ كەتتى. مېھرىبانۇۋاڭ تېخىچە شامەخسۇت بەگ بىلەن ئوچۇقراق سۆزلىشىپ باقمىدى. يە ئۇنى ئارتۇقچە ئەتىۋارلاپمۇ كەتمىدى. شامەخسۇت بەگمۇ كۆپىنچە مېھرىبانۇ ۋاڭدىن قورقۇپ ئۇنىڭغا يولۇقۇپ قېلىشتىن قاچاتتى. ئۇ ئوردىدا چىۋىن يەۋالغاندەك ناھايىتىمۇ ئەپسىز بىر ھالەتتە ياشىدى.

بىر كۈنى ۋاڭ نەۋرىسىنى ئوينىتىپ ئولتۇراتتى. مەلۇمچى كېنىزەك كىرىپ مەلۇم قىلدى:

— پۈجۈڭ ئاغىچامغا مەلۇم بولغاي، بۈگۈن چۈشتىن كېيىن خان ئامبىلى خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزگىلى كىرگۈدەك.

مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ «نېمە يارلىق بولغاي» دەپ ئويلىدى ھەم مەلۇمچىگە دېدى:

— ھەممە ئەمىرلەرگە ئۇقتۇرۇپ قوي، ھەممىسى چۈشتىن كېيىن سارايغا يىغىلسۇن. سارايىنى ئىسسىتىپ قويۇڭلار.

— خوش خېنىم، — دېگىنىچە مەلۇمچى كېنىزەك چىقىپ كەتتى.

مېھرىبانۇ ۋاڭنىڭ خىياللىرى يەنىلا چىگىشلىشىپ كەتتى.

چۈشتىن كېيىن ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسى تەختلىك سارايىنىڭ تاشقى بۆلۈمىگە يىغىلغان چاغدا مەلۇمچى:

www.uyghurkitap.com

— مېھرىبانۇ پۈجۈك خېنىم كىردى ـ دەپ خەۋەر قىلىۋېدى. ھەممىسى باشلىرىنى ئېگىپ تەزىم بىلەن كۈتۈۋالدى ھەم ۋاڭغا ئەگىشىپ تەختلىك سارايغا كىرىپ ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرغان ھالدا مېھرىبانۇ ۋاڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى:

— پۈجۈك ئاغىچامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي!

مېھرىبانۇ ۋاڭ تەختكە ئولتۇرۇۋېلىپ:

— ھەممىلىرى ئولتۇرۇپ قالسىلا، — دەپ بەگلەرگە ئىجازەت بەردى، — ھەم شۇنداق دېدى، — چۈشتىن بۇرۇن ئامبال بېگىنىڭ مەلۇمچىسى كىرىپ مەلۇم قىلدى. خان ئالىيلىرىدىن يارلىق چىقىپتۇ. ئۇردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسى جەم بولسۇن، دېگەنىكەن، مېھرىبانۇ ۋاڭ گەپتىن توختاپ ئولتۇرغانلارغا سەپسېلىپ قارىدى، ئارىدا شامەخسۇت بەگ يوق ئىدى. شۇڭا ئۇنى سورىدى، — شامەخسۇت بەگ كۆرۈنمەيدىغۇ؟

ئارىدىن بىرى جاۋاب بەردى:

— ھاشىر تەيجى قازا قىلغاندىن كېيىن خوجامنى تولا ئۇچراتمايدىغان بولۇپ قالدۇققۇ؟

— شۇنداق، شۇنداق، دېيىشتى ھەممەيلەن بۇ گەپكە قوشۇلۇپ.

— مەن بۈگۈن شامەخسۇت بەگكىمۇ ئالاھىدە خەۋەر بەرگەنىدىم. بۇ چاغدا شامەخسۇت بەگ ئالدىراپ كىرىپ كەلدى ـ دە، مېھرىبانۇ ۋاڭغا سالام بەردى:

— پۈجۈك ئانامنىڭ ئالتۇن بويى ئېسەن بولغاي.

— ئولتۇرغايلا، — دەپ ئىجازەت بەردى ۋاڭ.

شامەخسۇت بەگ ھېچكىمگە قارىماي ئورنىدا ئولتۇردى. ئۇ ناھايىتى روھلۇق كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئويلىغىنىنى ياكى ئەمەلدە كۆرسەتكىنىنى مەيلى خاتا بولسۇن، توغرا بولسۇن، ئۆزى ئۇچۇن «توغرا» ھېسابلايتتى. ئۇ كىشىلەرنىڭ باھاسى،

كىشىلەرنىڭ قارشى ياكى خاھىشى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇر-
مايتتى. ئۇنىڭ مېھربانۇغا كۆيئوغۇل بولۇشى بۇ خىل خاراك-
تېرىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ قويغانىدى.

ھەممەيلەن بىر پەس ئۆز خىيالى بىلەن بولدى. ئۇلارنىڭ
ھەممىسى دېگۈدەك شامەخسۇت ھەققىدە ئويلىناتتى. كۆپ ئۆت-
مەي خان ئامبىلىنىڭ يېتىپ كىرگەنلىكى خەۋەر قىلىندى.

خان ئامبىلى قولىدا بىر دانە قومۇش نەيچىنى ئىككى قول-
لاپ كۆتۈرگەن ھالدا مەنسەپ مېڭىشىدا بىر - بىر دەسسەپ
سارايغا كىردى، مېھربانۇ ۋاڭدىن باشقا ھەممىسى ئورۇنلىرى-
دىن تۇرۇپ خان ئامبىلىغا بېشىنى ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈردى.
خان ئامبىلى تەخت ئالدىدا توختاپ، تىزىنى ئېگىپ ۋاڭغا ھۆر-
مەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، قولىدىكى قومۇش نەيچىنى بېشىغا
كۆتۈرۈپ:

— خان ئالىيلىرىدىن يارلىق چىقتى، — دېدى.

مېھربانۇ ۋاڭ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ پەسكە چۈشتى ۋە
خان ئامبىلى ئىككى قوللاپ بېشىدا تۇتۇپ تۇرغان قومۇشنى
ئىككى قوللاپ ئېلىپ، بېشىغا كۆتۈرۈپ، نەمىتۇللا تەيجىگە
بەردى. نەمىتۇللا تەيجىمۇ ئىككى قوللاپ ئېلىپ لىۋىگە تەگكۈ-
زۈپ، قومۇش ئىچىدىن بىر پارچە يارلىق قەغىزىنى ئالدى.

خان ئامبىلى بېشىغا قىزىل مونچاقلىق بۆك، ئۈستىگە
ئالدى - ئارقىسىدا تۆت سىڭىرلىك چاچماتىكىلگەن قارا كۆك
تاۋار چاپان كىيگەنىدى. بىر تال ئۇزۇن چېچى ساڭگىلاپ تۇرات-
تى. بوينىغا چىلاندەك تىزىلغان زۇننار ئاسقانىدى. ئۇ يارلىققا
قاراپ تىكىلىپ تۇراتتى.

نەمىتۇللا تەيجى خاننىڭ يارلىقىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«قۇمۇل چىڭۋاڭى شامەخسۇت، ئانىڭىز مېھربانۇ پۈجۈڭ
خېنىمنىڭ بىرىنچىدىن ئۆزۈم قېرىپ قالدىم، جانغا ئېيتماق
يوق، ئىككىنچىدىن ئايال بولغانلىقىم ئۈچۈن بەزەن يۇرت باش-

قۇرۇش ئىشلىرىدا قىيىنچىلىقلار كۆرۈلۈۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۈيئوغلۇم شامەخسۇت بەگنى چىڭۋاڭلىققا تەيىنلىسە دەپ خانلىققا تۇتقان ئىلتىماسىنى ماقۇل كۆرۈپ، سىز شامەخسۇتنى چىڭۋاڭلىققا، مېھرىبانۇنى فۇ ۋاڭلىققا تەيىن قىلدۇق.

شۇ ئاي، شۇ كۈندىن باشلاپ ئىجرا قىلىنسۇن.

كاڭشىۋي خانلىقنىڭ ئۈچىنچى يىلى، 7 - سېنتەبىر.

خەتنىڭ بېشى ئوقۇلۇشقا باشلىغاندىلا مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇ يەردىكى سۈيىقەستنى چۈشىنىپ بولغانىدى. ئەمما ئۇ نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى دەرھال كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى - دە، مەزمۇت تۇرۇپ قىلچە چاندۇرمىدى. چۈنكى خانلىقنىڭ يارلىقى چۈشۈپ بولغاندا داۋراڭ قىلىپ شامەخسۇتنى ئۆلۈمگە بۇيرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاچچىقىدا ۋارقىراپ «بۇ سۈيىقەست!» دېيىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئەزەلدىن ئۆز ئىززىتىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان پوجۇڭ خېنىم بۇ يەردە چىرايىنى قىلچىمۇ ئۆزگەرتمەي خۇددى ئۆزى ئورۇنلاشتۇرغان ئىشتەك قاراپ تۇردى. ھەم شامەخسۇتقا قاراپ دېدى:

— خوش، شامەخسۇت چىڭۋاڭ، خانلىقنىڭ يارلىقىنى قوبۇل قىلسىلا. بۇ سىلىنىڭ ھەم مېنىڭ نىيىتىم.

ئولتۇرغان بەگلەر غۇلغۇلا قىلىشتى، ھەممەيلەن بۇ يەردە بىر ھېيلىنىڭ بارلىقىنى پەم قىلىشتى. شامەخسۇتمۇ بىر ئاز ئالاقزادە بولۇپ خىجىللىق ئىچىدە قالدى. ئۇ مېھرىبانۇنىڭ «سېنىڭلا ئەمەس، مېنىڭمۇ نىيىتىم شۇنداق ئىدى» دېگەن سۆزىدىن تەسىرلىنىپ قالغانىدى.

خان ئەمەلدارى:

— شامەخسۇت كىم؟ — دەپ سورىغاندىلا شامەخسۇت خان ئامبىلىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئامبال نەمتۇللا تەيجىنىڭ

قولىدىن يارلىقنى ئېلىپ شامەخسۇتقا سۇندى. شامەخسۇت يار-
لىقنى قوش قوللاپ ئېلىپ بېشىغا كۆتۈرۈپ، لىۋىگە تەگكۈز-
دى.

بۇ چاغدا ئولتۇرغانلارنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى هېچكىم بىلمەيتتى. ئىشقىلىپ بايىقى سىرلىق كەيپىياتنىڭ ئورنىنى سوغۇق بىر هالەت ئىگىلىگەنىدى.

مېهرىبانۇ ۋاڭ خان ئەمەلدارىغا قاراپ:

— بۈگۈن ئالدىراپ قالدۇق. كېيىن بىر كۈننى تايىن قىلىپ، بۇ خۇشاللىق كۈننى سىلەر بىلەن بىرگە كۈتۈۋالىمىز، — دېدى.

خان ئامبىلى بېشىنى ئېگىپ مېهرىبانۇغا هۆرمەت بىلدۈر-گەندىن كېيىن بىر - بىر دەسسەپ مۇهاپىزەتچىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئورنىدىن چىقىپ كەتتى.

مېهرىبانۇ ۋاڭ يېنىدىكى سېرىق يىپەك يىپنى تارتىۋىدى قوڭغۇراق جىرىڭلىدى، مەلۇمچى كېنىزەك كىرىپ كەلدى.

— خوش، - دەپ تەزىم بىلەن تۇرغان كېنىزەككە:

— چىقىپ خەزىنىچىگە ئېيت، هاشىر تەيجىدىن ئولجا ئالغان ماللار ئىچىدە شاهانە تونلار ناهايىتى كۆپكەن، شۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ كاتتىلىرىدىن بىرىنى تاللاپ ئېلىپ چىقسۇن، شامەخسۇت ۋاڭنى قۇتلۇقلايلى.

— خۇش، — دېگىنىچە كېنىزەك چىقىپ كەتتى.

بۇ چاغدا نەمىتۇللا تەيجى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— پۇجۇڭ ئاغىچامغا ئىلتىماسىم بار، — دېدى.

— خوش!

— مەن بولسام قېرىپ قالدىم، ئەسلى نەسلىم دېهقانمەن، بالىلىرىم، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنىڭ هەممىسى دېهقانچىلىق قىلىدۇ. مەنمۇ ئېتىزنىڭ قىرلىرىدا يۈرۈپ هاردۇق ئالايمى-كىن، ئەمدى.

نەمىتۇللا تەيجىنىڭ گېپى تۈگىشىگىلا يۇنۇس قازى ئاخۇ-
نۇم ئورنىدىن تۇردى:

— دىنىمىز ناھايىتى پاك دىن، دىنى شەرئى دېگەن پاك ھەم ساپلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولغۇم يوق. شۇڭا ئورنىدىن چىقىپ ئۆز مەھەللەمدە ئىمامەتچىلىك قىلسام دەيمەن.

قازى ئاخۇنۇمنىڭ گېپى تۈگىشىگىلا يەنە بىر بەگ ئورنىدىن تۇردى:

— مېنىڭ ئەزەلدىن شامەخسۇت بەگ بىلەن ئاداۋىتىم يوق. لېكىن، نېمە ئۈچۈندۇر بۇنىڭدىن كېيىن ئورنىدا ئىشلەشنى خالىمايمەن. ئۆزۈم تاغدىن كەلگەن، تاغقا چىقىپ مال بېقىشنى ياخشى كۆرىمەن.

شۇنداق قىلىپ بەگلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئورنىدا ئىشلىمەيمىز، ئورنىدىن چىقىپ كېتىمىز دەپ، مېھرىبانۇ ۋاڭغا ئىلتىماس قىلغىلى تۇردى. بۇ ھالدىن شامەخسۇت ۋاڭنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. ئۇ ئوڭايسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ ھەممىسىگە بۇيرۇق قىلدى:

— ئولتۇرۇپ قالسىلا، ھەممىلىرى ئولتۇرۇپ قالسىلا، ھەر قايسىلىرى ئۇنداق قىلىشسىلا بولمايدۇ. مەن ئۆز ئىختىيارلىقىم بىلەن شامەخسۇت بەگنى ۋاڭلىققا قويدۇم. بىز بىر ئادەم ئۈچۈن ئەمەس. پۈتۈن يۇرت ئۈچۈن خەلق ئۈچۈن ئىشلەيمىز. خەلق ئارىسىدا ياشىغان قۇش ئۆلمەيدۇ. نىيىتىمىز خالىس بولسىلا، خەلق بىزنى جازالىمايدۇ. ئۆزىمىز پاك بولساقلا، خەلق ئالدىدا رەسۋا بولمايمىز. ھەممىلىرى توختاپ قالسىلا يۇرت ئەنجامغا كەلگىلى بەش - ئالتە يىللار بولدى. خەلق ھەممىلىرىگە موھتاج. خەلقىمىز تېخى مەرھۇم مۇھەممەت بېشىرچىڭۋاڭ دەۋرىدىكىدەك ھالەتكە كەلگىنى يوق. يۇرتنى گۈل-

لەندۇرۇپ، خەلقنى باياشات قىلىش بىزنىڭ بۇرچىمىز، — دېدى.

بۇ چاغدا مەلۇمچى كېنىزەك پەتنۇسقا سېلىنغان ئالتۇن يۇلتۇزلۇق يېشىل دۇخاۋا توننى ئېلىپ كىردى.

مېھربانۇ پوجوڭ پەسكە چۈشۈپ پەتنۇسنى ئېلىپ شاماخسۇتقا تۇتتى:

— چىڭۋاڭلىق مەنسەپلىرىگە مۇبارەك بولسۇن!

بۇ گەپ بىلەن ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ بىردەك:

— چىڭۋاڭلىق مەنسەپلىرىگە مۇبارەك بولسۇن! — دېيىشتى.

مېھربانۇ پوجوڭ ئاستا مېڭىپ تەختكە چىقىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ھەممەيلەنگە قاراپ:

— ئەتىدىن باشلاپ شامەخسۇت ۋاڭنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلغايلا! — دېدى ۋە بىر پەستىن كېيىن، — ئەمدى ھەممىلىرى قايتىپ ئارام ئېلىشسىلا، مەن شامەخسۇت ۋاڭ بىلەن سۆھبەتلىشەي، — دېدى.

ھەممىسى بىردەك «خوش» دېگىنىچە تەختلىك سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

مېھربانۇ تەختتە خېلىغىچە گەپ سۆز قىلماي شامەخسۇتقا تىكىلىپ ئولتۇردى. شامەخسۇت بولسا بېشىنى ئېگىپ قولىدىكى يۇلتۇزلۇق چاپاننىڭ يۇلتۇزلىرىغا تىكىلگىنىچە ئولتۇراتتى.

— ھاماقەتنىڭ بۇرنى ساختىپەزنىڭ قارىقىدا دېگەندەك، ئۆزلىرىزە ئاشۇ قارماقتىن پايدا ئالدىم دەپ ئويلامدىلا، ئۆزلىرى بۇ تەلەپنى يامان نىيەت بىلەن ئەمەس، ياخشى نىيەت بىلەن، ئوغۇللۇق ئەقىدىلىرىنى ئادا قىلىپ، مېنىڭدىن تىلىگەن بولسىلامۇ ئادىللىق بىلەن رازى بولغان بولاتتىم. ئەمەل ئاسان قولىد-

رىغا كىرگىنى بىلەن، خەلقنى رازى قىلىش ئاسان ئەمەس، ئۆزلىرى تاش سانىسىلا، پۇقرالار قۇم سانايدۇ. ھەزرەتلىرى مەنپەئەت ئەمەلدارى بولماي، ھەق - ئادالەت ئەمەلدارى بولغايلا. بۈگۈندىن باشلاپ ئوردا ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىگە نېسىپ بولدى. ئاللاتائالا نىيەتلىرىگە ئادىللىق ئاتا قىلسۇن. لېكىن شۇنىمۇ سەمىلىرىگە سېلىپ قوياي، ئۆزلىرى ئوردىغا كېلىپ ئۇزۇن بولمايلا ھاشىر تەيجى بىلەن بىرلىشىپ، مېنى ھالاك قىلىش يولىغا ماڭدىلا، قاراپ باقسام، خانغا يازغان بۇ ئىلتىماسمۇ ھاشىر تەيجىنىڭ كۆرسەتمىشى بىلەن بولغان، يەنە ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ مېنى ھاقارەت قىلىپ، تۆھمەت چاپلىماقچى بولدىلا، ئاخىر يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام بولدى. بايا ئەمىرلەرنىڭ ئۆزلىرىگە نارازىلىق بىلدۈرۈشىمۇ ئەنە شۇ سەۋەبلەردىن بولسا كېرەك. لېكىن بۇ نارازىلىقنى بەگلەردىن كۆرمەي ئۆزلىرىدىن كۆرسىلە. ھەر قەدەملىرىدە ئۇلارغا ياخشىلىق كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشسىلە. يەنە شۇنىمۇ دەۋالايكى، مەن ئۆزلىرىنىڭ نۇرغۇن گۇناھلىرىدىن كەچسەممۇ مېنى نەمىتۇللا تەيجىگە چاپلاپ قىلغان شەرمەندە ھاقارەتلىرىدىن ھەرگىز كەچمەيمەن. بۇ دۇنيا دېگەن ئەسكى رابات، بىز بولساق بىر ئۆتكۈنچى. سىلى بىلمەمدىلا، نى - نى تەخت تۇتقان شاھى سۇلتانلار قالدىمۇ، ئادەم ھامان ئۆلىدۇ. ئەمما ياخشىلىق ئۆلمەستۇر. شاھمۇ ئۆلىدۇ. ئەمما ياخشى نام ئۆلمەستۇر. چىقىپ كېتىشلىرىگە ئىجازەت.

شامەخسۇت تون سېلىنغان پەتنۇسنى كۆتۈرگەن پېتى ئاستا چىقىپ كەتتى.

* *

ئەتىسى مېھرىبانۇ ۋاڭ ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ پەرمان

قىلدى:

— ئوردىنىڭ بىرىنچى تەيجىسى يەنە چوڭ تەيجى يەنىلا نەمىتۇللا بەگ بولىدۇ. ئوردىنىڭ ئىككىنچى تەيجىسى يەنى كىـ-چىك تەيجى نۇسرەت بەگ بولىدۇ. باشقا ئەمەلدارلار، يەنىلا ئۆز ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە غورۇرى جانابلىرىنىڭ كېسەل بىلەن ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى. بۇنى ئاڭلىغان مېھرىبانۇ ۋاڭ ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتى ئېلىغا بېرىپ تۇغقانلىرىنى كۆرۈش، ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاش، غورۇرى جانابلىـ-رىغا نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈپ كېلىش قارارىغا كەلدى.

مېھرىبانۇ ۋاڭ ئىلىغا بېرىپ بىر نەچچە ئاي تۇرغان كۈنـ-لەردە نەمىتۇللا تەيجىنىڭ مەخپىي قەتلى قىلىنغانلىقى ھەمدە بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن يۇنۇس قازى ئاخۇنۇمنىڭ بالا - چاقىسىنى ئېلىپ تۇرپانغا قېچىپ كەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى. بۇ خەتنى نۇسرەت بەگ يازغانىدى، كۆڭلى خاتىرجەم بولالمىغان مېھرىبانۇ ۋاڭ ئىلىدا ئاران ئۈچ يېرىم ئاي تۇرۇپ يەنە قۇمۇلغا قايتىپ كەلدى. نەمىتۇللا تەيجىنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈن چەكسىز ھەسرەتلەنگەن مېھرىبانۇ ۋاڭ بۇنىڭ شامەخسۇتنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، ئۇنى ئوچۇق - ئاشكارا سوراق قىلالمىدى. چۈنكى ئۇ مېھرىبانۇ ۋاڭ يوق چاغدىن پايدىلىنىپ ئوردىدا ئۆزىنى خېلىلا مۇستەھكەملەپ، گەپ يېرمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

(1995 - يىلدىن 1998 - يىلغىچە قۇمۇلدا يېزىلدى.)

www.uyghurkitap.com

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام

مۇھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ

(رومان)

ئاپتورى: ئايشەم ئەخمەت

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
ئۈرۈمچى شەھەرلىك 14 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر، 1/32
باسما تاۋىقى: 16.5 قىستۇرما ۋارىقى: 2
1999 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1999 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1 —— 3,000
ISBN7—228—5281—1/I·1956
باھاسى: 23.80 يۈەن